

EN STAD VÄXER FRAM

– MÄNNISKOR OCH BEBYGGELSE I KVARTERET FÄLTSKÄREN, ENKÖPING 1050–1350

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING, RAÅ 26:1–2, CENTRUM 22:3–12,
ENKÖPINGS SOCKEN OCH KOMMUN, UPPSALA LÄN

ANNA LAGERSTEDT (RED)

MED BIDRAG AV ELLINOR LARSSON, STEFAN GUSTAFSSON, JOHAN BERG,
AGNETA FLOOD, MIKAEL JOHANSSON OCH ANNA HED JAKOBSSON

Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2673

EN STAD VÄXER FRAM

– MÄNNISKOR OCH BEBYGGELSE I KVARTERET FÄLTSKÄREN, ENKÖPING 1050–1350

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING, RAÄ 26:1–2, CENTRUM 22:3–12,
ENKÖPINGSTAD, SOCKEN OCH KOMMUN, UPPSALA LÄN

ANNA LAGERSTEDT (RED)

MED BIDRAG AV ELLINOR LARSSON, STEFAN GUSTAFSSON, JOHAN BERG,
AGNETA FLOOD, MIKAEL JOHANSSON OCH ANNA HED JAKOBSSON

Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2673

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD:

Framsida: Utsikt av Enköpings kyrka och tullport. Akvarell av Carl Johan Fahlcrantz. Tillkomst: 1797.
Uppsala universitetsbibliotek.

Baksida: På bildens syns ett par skor som är återskapade efter en sko funnen i kvarteret Fältskären.
Rekonstruktion av Henrik Summanen och Sofia Berg.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:

Fastighetskartan: ©Lantmäteriet MEDGIV-2018-12-05677.

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan, Lantmäteriet (CC0)

TRYCK: Kph Trycksaksbolaget AB, Uppsala 2019

©Arkeologikonsult 2019

ISBN TRYCK: 978-91-984596-1-6

ISBN PDF: 978-91-984596-2-3

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons Erkännande 4.0 Internationell Licens.

Licenstagtexten finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>.

INNEHÅLL

INLEDNING	5
TEMA 1. URBANISERINGSPROCESSER I ENKÖPING 1050–1350	
INTRODUKTION	11
ENKÖPING FÖRE ENKÖPING	15
ENKÖPING OCH DESS NÄRMASTE OMGIVNING UNDER MEDELTIDEN I DET SKRIFTLIGA KÄLLMATERIALET	21
STADENS TILLBLIVELSE OCH FRAMVÄXT	31
URBANISERINGSFÖRLOPP OCH BRYTPUNKTER – ETT MÖJLIGT SCENARIO	41
TEMA 2. DEN URBANA STADSBON – FRAMVÄXANDET AV EN URBAN IDENTITET	
INTRODUKTION	49
FÖREMÅLSKULTUR OCH URBANITET	51
MATKULTUR.....	57
DJURHÅLLNING OCH KÖTTKONSUMTION	63
DEN URBANA STADSBON – SLUTSATSER	69
UNDERSÖKNINGENS FÖRUTSÄTTNINGAR	71
UNDERSÖKNINGENS GENOMFÖRANDE	75
PRESENTATION OCH DATERING AV HUVUDSKEDEN OCH BEBYGGELSESKEDEN	81
HUVUDSKEDE 1: 1050–1100. STADENS ETABLERING.....	89
HUVUDSKEDE 2: 1100–1200. EN TÄT STADSBEBYGGELSE VÄXER FRAM.....	123
HUVUDSKEDE 3: 1200–1250. STAGNATION OCH ÖDELÄGGELSE	187
HUVUDSKEDE 4: 1250–1350. EXPANSION OCH FÖRNYELSE.	219
HUVUDSKEDE 5: 1350–1550. OKÄND BEBYGGELSEBILD	291
HUVUDSKEDE 6: 1550–1900. FRAGMENTARISK BILD	295
FÖRMEDLINGSINSATSERNA I KVARTERET FÄLTSKÄREN.....	309
MÅLUPPFYLLELSE	315
REFERENSER.....	319
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	327

Forts. på nästa sida

BILAGOR.....	329
Bilaga 1. Kammarna från kvarteret Fältskären 2013–2014	331
Bilaga 2. Glasanalys.....	341
Bilaga 3. Osteologisk analys av fisk och fågel.....	347
Bilaga 4. Gruppmatriser.....	357

BILAGOR PÅ CD

Bilaga 4. Gruppmatriser	
Bilaga 5. Sammanfattande matris	
Bilaga 6. Makrofossilanalys – Stefan Gustafsson	
Bilaga 7. ¹⁴ C-analys – International Chemical Analysis Inc, Miami, USA	
Bilaga 8. Dendrokronologisk analys – Hans Lindersson	
Bilaga 9. Dendrokronologisk analys – Thomas Bartholin	
Bilaga 10. ICP-analys av östersjökeramik – Torbjörn Brorsson	
Bilaga 11. Analys av kritpipor – Arne Åkerhagen	
Bilaga 12. Fyndtabell	
Bilaga 13. Fyndtabell keramik – Mikael Johansson	
Bilaga 14. Fyndtabell ben – Margareta Boije	
Bilaga 15. Fyndtabell ben från fisk och fågel – Leif Jonsson och Emma Maltin	
Bilaga 16. Fyndtabell glas – Georg Hagren	
Bilaga 17. Kontextlista	
Bilaga 18. Konserveringsrapporter – Acta KonserveringsCentrum AB	

INLEDNING

Arkeologikonsult har på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-7817-12) utfört en arkeologisk undersökning inom kvarteret Fältskären i Enköping, Uppland (figur 1). Undersökningen berörde medeltida och tidigmoderna stadslager (Enköping 26:1–2) och utfördes under två säsonger, 2013 och 2014.

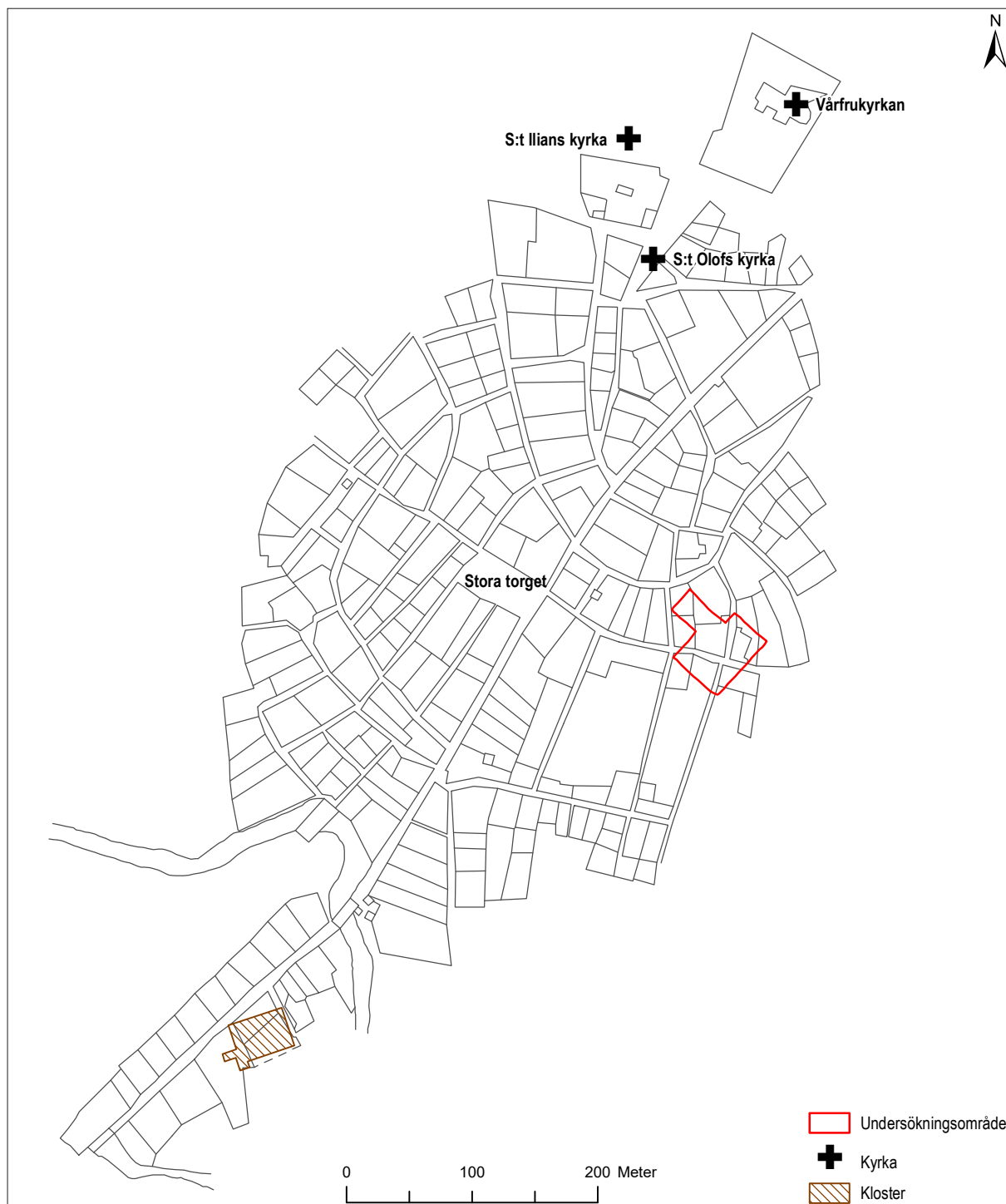
Två tilläggsbeslut under 2014 inkluderade ytterligare delar av fornlämningen i uppdraget (beslutsdatum 2014-05-26 och 2014-11-12). Det första beslutet gällde en tillkommande yta som utökade undersökningsområdet något. Det senare beslutet gällde två slänter som behövde flyttas i undersökningens slutskede. De ytor som framkom i det senare skedet undersöktes enbart genom schaktövervakning.

Figur 1. Undersökningsområdet markerat på Fastighetskartan i skala 1:10 000. Översikt: Terrängkartan i skala 1:100 000.

Den arkeologiska undersökningen utfördes på grund av att Enköpings kommun planerade att bebygga området med lokaler för handel, bostäder och parkering. Undersökningen bekostades därför av Enköpings kommun, med undantag för en del av den tillkommande ytan som bekostades av Riksantikvarieämbetet.

Totalt undersöktes ca 3 200 m² vilket gjorde undersökningen till den då största i Enköping och en av de ytmässigt största stadsundersökningarna i Mellansverige. Kulturlagren var upp till 1,2 meter tjocka i de mest intensivt bebyggda ytorna i nordväst och tunnade ut mot den medeltida strandlinjen i sydväst.

Figur 2. Undersökningsområdet markerat på en renritning av en arealavmätning över Enköpings stad år 1800 (LMM 03-ens-13). Skala 1:5 000.

Inom undersökningsytan framkom lämningar efter en reglerad stadsbebyggelse och verksamheter kopplade till en strandzon. Den kända stadsplanen för Enköping före 1800 indikerade före undersökningen att bebyggelsen funnits i den medeltida stadens östra utkant (figur 2). Efter bearbetning och tolkning av resultaten vill vi istället föreslå att bebyggelsen i dess äldsta skeden (under tidig medeltid) varit mer centralt belägen i relation till en tidigmedeltida huvudgata.

Den arkeologiska undersökningen inom kvarteret Fältskären har gett nya kunskaper om Enköpings äldsta historia och kommer att vara viktig för diskussionen om medeltida urbaniseringsprocesser i östra Mellansverige.

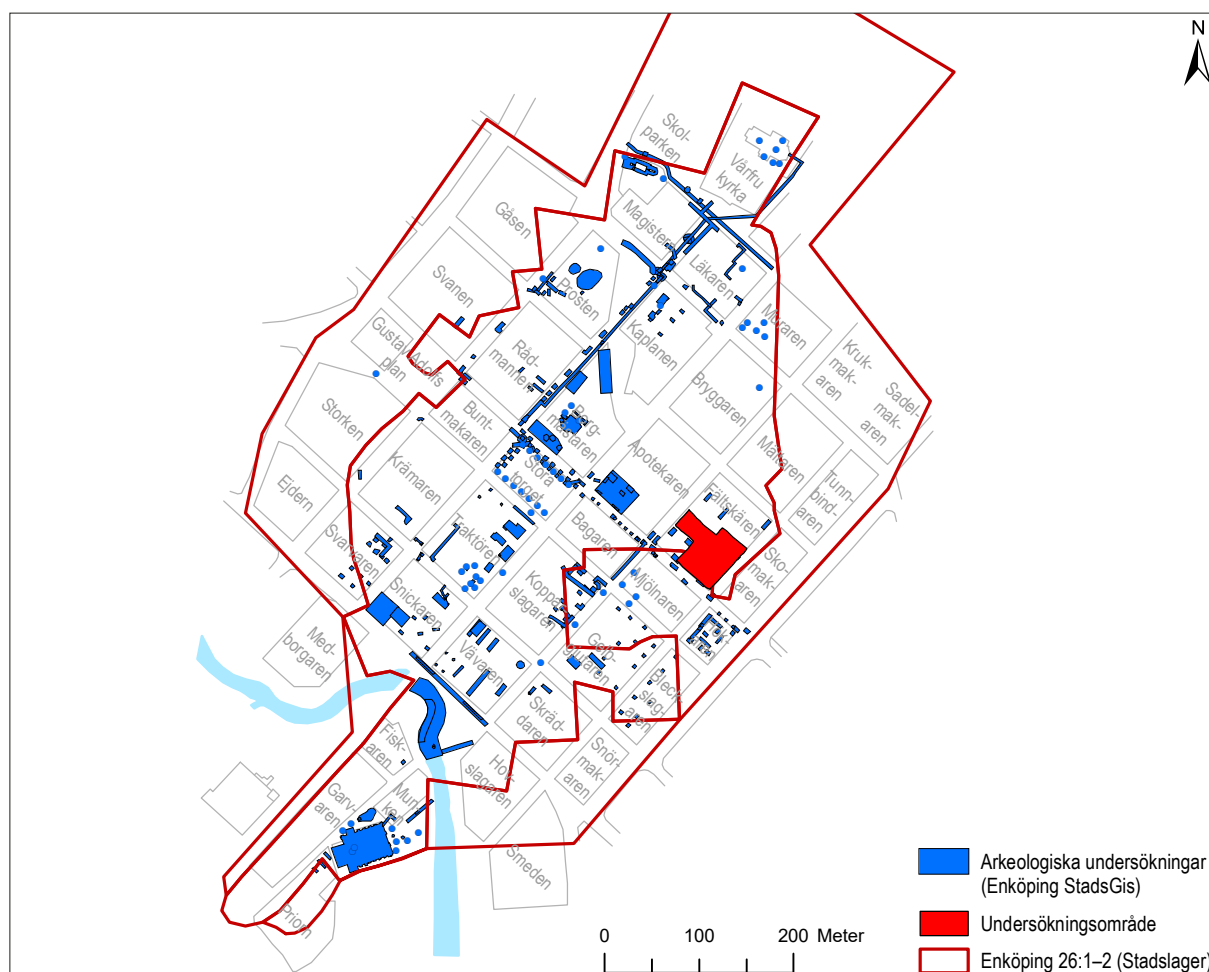
Undersökningens stora potential har framför allt legat i dess ytmässiga storlek där det givits möjlighet att studera ett större utsnitt än tidigare av den medeltida staden och därmed också få en mer komplett bild av

bebyggelsen. Merparten av de äldre undersökningarna i Enköping har varit jämförelsevis små (figur 3).

Undersökningen har möjliggjort en studie av stadens bebyggelse från andra hälften av 1000-talet fram till mitten av 1300-talet. Efter denna period blev lämningarna mer fragmentariska på grund av sentida utschaktningar i kvarteret.

Den undersökta ytan omfattade en övergångszon mellan en reglerad stadsbebyggelse och en strandnära miljö i stadens utkant, vilket resulterade i nya insikter om hur stadens rum har organiserats både vad gäller deras fysiska utformning och vilka verksamheter som bedrivits.

Strandzonen med sin fuktiga miljö och bra bevaringsförhållanden för organiskt material bidrog till goda möjligheter att skapa en rikare bild av de medeltida stadsbornas levnadsvillkor och konsumtionsmönster.

Figur 3. Arkeologiska undersökningar i Enköping 1876–2010 (Källa: StadsGis Enköping) på en tomtkarta från medeltidastaden (Gustafsson 1979). Skala 1:8 000.

Kunskapsläget före undersökningen i kvarteret Fältskären

Kunskapsläget för den medeltida staden Enköping före den aktuella undersökningen finns väl beskrivet i en publikation från projektet Medeltidsstaden (Gustafsson 1979) och i den skriftliga rapporten till det StadsGis som upprättats över staden (Ölund och Kjellberg 2010). Även i Länsstyrelsens kunskapsunderlag för medeltida lämningar i Uppsala län görs en beskrivning och värdering av det aktuella kunskapsläget (Hällans 2014). Dessutom finns två äldre stadsmonografier för Enköping (Sundqvist 1944; Ljung 1963). Enköpings StadsGis omfattar alla undersökningar inom stadsområdet från 1876 till 2010.

Både de arkeologiska och skriftliga källorna talade tidigare för att Enköping etablerades någon gång under 1100-talet och att platsen vid mitten av 1100-talet var en viktig plats för kyrkan som säte för prosten i Fjärdhundraland. I staden fanns vid detta århundrade två kyrkor. Först under 1200-talet tillkommer klassiska urbanitetskriterier (jfr Andersson 1990) som anläggandet av ett kloster och ett hospital samt omnämmandet av stadsbor ”*cives Enecopie*” (Gustafsson 1979).

Staden Enköping omnämns för första gången år 1300 i termerna ”*una cum villa forensi Enecopia*” vilket kan översättas som en torgstad eller köpstad (SDHK 1915). Från 1300-talet finns även belägg för tre kyrkor i staden och stadens fogde och råd omnämns för första gången. Det äldsta kända stadssigillet finns återgivet på en handling från 1327 (Gustafsson 1979, s 10). Enköping anses ha varit en blomstrande stad under högmedeltiden men från senare delen av 1500-talet fram till början av 1700-talet hade staden en negativ befolkningstrend. Mälarens uppgrundning med försämrade kommunikationsmöjligheter som följd brukar anges som orsak, men även Gustav Vasas reformpolitik. Staden drabbades också, som många andra städer, av återkommande bränder och vågor av pesten (Ljung 1963).

Profan bebyggelse från 1100-talet har tidigare påträffats på ett fåtal platser i staden. Säkra dendrokronologiska dateringar finns emellertid endast från Kyrkogatan och kvarteret Fältskären (Ölund & Kjellberg 2011 och 2012). Från 1200-talet framträder en tydligare bild av stadens bebyggelse med ett ökat antal arkeologiska nedslag, bl a från kvarteren Apotekaren, Kopparslagaren, Traktören och Fältskären. Den rumsliga utbredningen av de tidiga dateringarna är koncentrerade till stadens centrala och östra delar.

Aktuella problemområden

Länsstyrelsen i Uppsala har i sitt kunskapsunderlag lyft fram bristen på kunskap om Enköpings urbaniseringsprocesser, både vad gäller stadens framväxt och dess förändring över tid. Ett annat relevant problemområde anses vara hur stadens roll varierat över tid med en utveckling från en tidig kyrklig centralort, via ett merkantilt centrum under 1200-talet, till stadens tillbakagång under senmedeltiden.

Ytterligare ett viktigt problemområde, som vi velat framhålla före undersökningen, var att de aktiviteter som föregått stadens etablering i stort sett var okända och att det därmed var svårt att värdera platsens roll före 1100-talet. Här har projektet resulterat i ett mycket viktigt bidrag.

Syfte

Enligt Länsstyrelsens uttalade syfte skulle undersökningen på ett övergripande plan belysa och tolka förändringar i aktiviteter, bebyggelsestrukturer och planläggning i den medeltida stadens utkant. Undersökningens fokus skulle därmed ligga på att fånga upp relationer och övergripande strukturer i området. Utifrån denna precisering av ambitionsnivån formulerades projektets övergripande syften enligt följande:

- Att belysa frågan om hur bebyggelsen etableras i stadens utkant såsom den framträder i kvarteret Fältskären och hur den utvecklas över tid.
- Att diskutera förutsättningarna för stadens uppkomst och framväxt samt orsakerna till brytpunkter och förändringar i urbaniseringsprocessen.
- Att analysera en framväxande urban identitet som den kan avläsas i den materiella kulturen och den rumsliga organisationen av stadsrummet.
- Att urskilja möjliga sociala skillnader inom kvarteret och staden.

Det har inte varit möjligt, inom ramen för projektet, att mer ingående behandla:

- Enskilda byggnaders konstruktion
- Specifika fyndkategorier (undantaget kammar, glas och keramik)
- Enskilda anläggningskategorier

Det har heller inte varit möjligt med mer omfattande jämförande studier med andra städer. Den aktuella presentationen av materialet öppnar emellertid upp för vidare jämförelser i framtiden.

För att svara upp mot de preciserade ambitionerna och frågeställningarna har vi valt att dela in rapportens tolkande delar i två teman: *Urbaniseringsprocesser i Enköping 1050–1350* och *Den urbana stadsbon*.

Rapportens upplägg

Rapporten inleds med de tematiska och tolkande delarna. Det första temat, *Urbaniseringsprocesser i Enköping 1050–1350*, inleds med en *Introduktion* som omfattar en kortfattad beskrivning av den aktuella undersökningen samt en presentation av utgångspunkter och frågeställningar.

Därefter presenteras resultaten med utgångspunkt i tre olika problemområden: *Enköping före Enköping*, *Enköping och dess närmaste omgivning under medeltiden i det skriftliga källmaterialet* och *Stadens tillblivelse och framväxt*. Avslutningsvis presenteras en övergripande tolkning under avsnittet: *Urbaniseringsförlopp och brytpunkter – ett möjligt scenario*.

Det andra temat, *Den urbana stadsbon*, inleds med en kort *Introduktion* med utgångspunkter och frågeställningar. Därefter diskuteras framväxandet av en urban identitet i Enköping utifrån ett antal källmaterial eller problemområden: *Föremålskultur och urbanitet*, *Matkultur* och *Djurhållning och köttkonsumtion*. Avslutningsvis presenteras några sammanfattande slutsatser.

Rapportens redogörande delar inleds med *Undersökningens förutsättningar* där de antikvariska premiserna behandlas samt en värdering görs av tidigare undersökningar inom kvarteret. I avsnittet *Undersökningens genomförande* presenteras undersökningens ambitionsnivåer och prioriteringar, dokumentationsmetoder, analyser samt konservering och gallring av fynd.

Presentationen av de arkeologiska resultaten inleds med avsnittet *Presentation och datering av huvudskeden och bebyggelseskeden*. Därefter presenteras undersökningens resultat uppdelat på respektive huvudskede (1–6). Inom respektive huvudskede redovisas också de osteologiska resultaten, fyndbilden och resultatet av keramikanalysen.

Rapporten avslutas med avsnitten *Förmedlingsinsatserna i kvarteret Fältskären*, *Måluppfyllelse*, *Referenser* och *Administrativa uppgifter*.

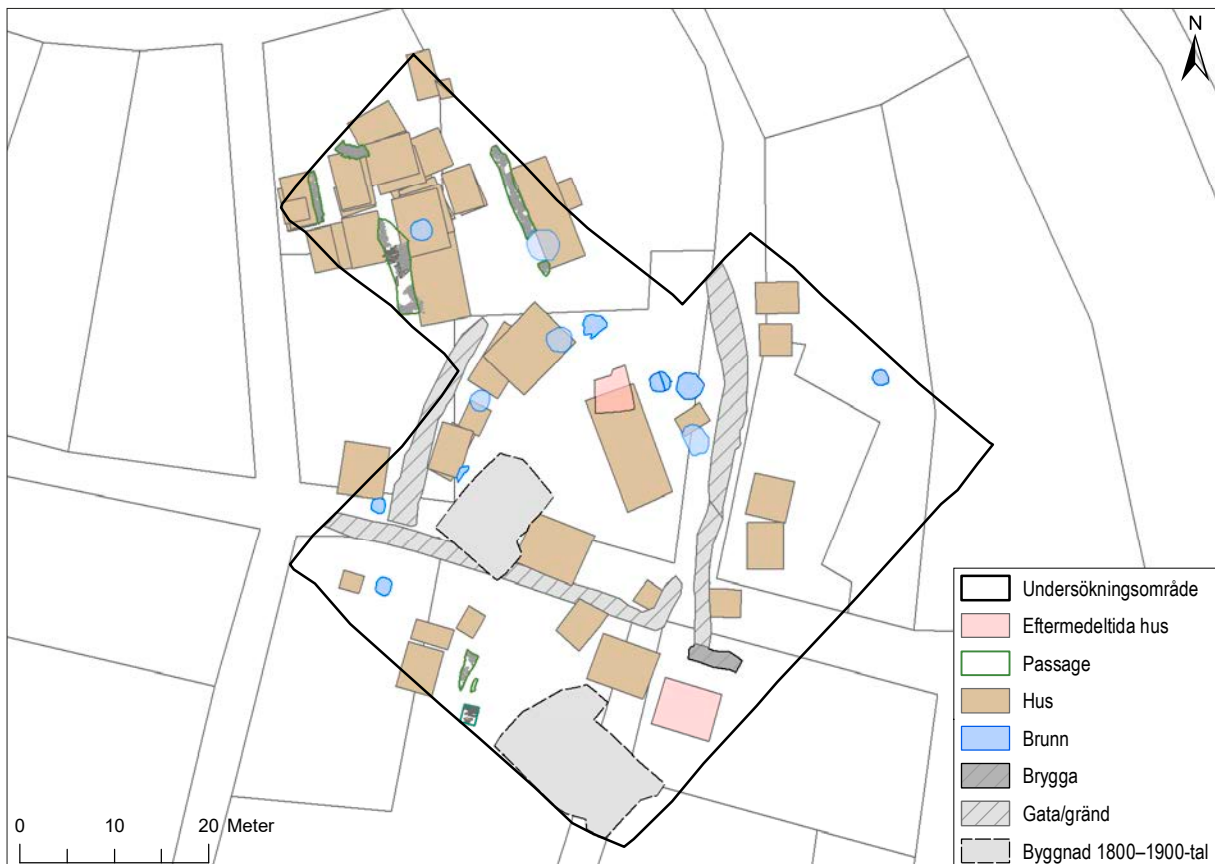

INTRODUKTION

De arkeologiska undersökningarna i kvarteret Fältskären resulterade i en omfattande stadsbebyggelse från tidig- och högmedeltid (cirka 1050–1350). Yngre lämningar var med undantag för större nedgrävningar i stort sett bortschaktade i samband med modern exploatering i området. Undersökningen var ytmässigt stor, ca 3 200 kvm, och omfattade ett område med både reglerade stadsgårdar i områdets nordvästra del och en strandzon i sydväst där bebyggelsen föreföll mer

spridd och oreglerad. Även områdets östra del var mer extensivt utnyttjad.

Ett 50-tal medeltida byggnader, både bostadshus och enklare bodar, framkom i området (figur 4). Bebyggelsebildens kompletterades med flera kommunikationsstråk i form av stenlagda gator, gränder och passager. Andra lämningar var träbroläggningar, flätverkshägnader, ett dräneringssystem med träännor och enstaka medeltida brunnar.

Figur 4. Övergripande bebyggelsebild för undersökningens alla huvudskeden markerad på en renritning av Enköpings stadsplan före 1800. (LMM 03-ens-13) Skala 1:800.

Verkstäder med hantverk saknades i stort sett inom området även om avfallsmaterial från både ben- och hornhanverk samt läderhantverk förekom. Ett undantag var en enklare smedja och några smidesgropar.

Spår efter enstaka tidigmoderna byggnader fanns också inom området. Det rörde sig om en stenkällare från 1600-talet och ett hus med rustbädd och stensyll, som troligen kan dateras till 1700-talet.

Några större strukturer från 1800- och 1900-talet hade utplånat äldre kulturlager i områdets sydvästra del. Det rörde sig om en källare med betonggolv samt en stor byggnad på en rejäl rustbädd (den s k Bondkyrkan). Ett flertal brunnar från tidigmodern tid fanns också i området.

De medeltida strukturerna överensstämde rumsligt med en äldre stadsplan som är känd från en karta från år 1800 (LMM 03-ens-13). Både gatunätet och tomterna hade en motsvarande riktning som de yngre strukturerna på kartan.

Vid undersökningen insamlades ca 3600 fynd, bl a keramik, träföremål, hantverksspill, byggnadsdetaljer i järn, olika slags redskap och föremål tillhörande den personliga utrustningen. Den fuktiga marken i den äldre strandzonen innebar goda bevarandeförhållanden för organiskt material. Ca 600 kilo djurben samlades in och analyserades. Materialet utgjordes av både matavfall och slaktavfall.

Utgångspunkter

Den svenska och norska forskningen om städernas uppkomst och utveckling under medeltiden präglas av en grundsyn som går ut på att kungamakten anlade städer och lade ut tomter. De nordiska städerna Lund, Bergen, Trondheim och Sigtuna har stått modell för denna syn (Andrén 1985, Hansen 2003, Christophersen & Nordeide 1994; Tesch 1990). Anläggandet av städerna var planerat av kungamakten och skedde som ett led i uppbyggandet och konsolideringen av en central statsmakt, där städerna blev viktiga ekonomiska och administrativa noder eller stödjepunkter. I synnerhet gäller denna syn öst-

ra Sverige, där man har menat att statsbildningen och urbaniseringen skedde snabbt och relativt sent, under 1200-talet (Andersson 1990). I ett sekundärt skede kom städernas handel och hantverk att fungera som ett sätt för aristokratin och andliga institutioner, som kloster och kyrkan, att omsätta sina agrara överskott från de stora godsegendomarna på landsbygden (Andrén 1985). Städerna i Mälardalen, i synnerhet norr om Mälaren, har också kopplats samman med järnhanteringen i Bergslagen, där städerna ska ha fungerat som omlastningsplatser (Andersson 2010). I fallen Sigtuna och Bergen har det också föreslagits att kungamakten lade ut tomter som kom att innehåsa av den lantgodsbaseade aristokratin i närområdet, i det första skedet inte primärt som ett sätt att omsätta stora agrara överskott utan i första hand som ett sätt att bygga allianser mellan kungamakten och den lokala/regionala aristokratin (Zachrisson 1998 och Hansen 2003). Även i Europa finns exempel på städer grundade av kungamakten, sannolikt som en del i den medeltida statsmaktens konsolidering (Andersson 1971).

Mot denna syn kan ställas en annan, huvudsakligen baserad på förhållanden i Europa och i England. Många städer som uppkom under medeltiden, vanligtvis 800- och 900-talen, var primärt en konsekvens av den godsägande aristokratin och andliga institutioners behov av att omsätta omfattande agrara överskott från lantgodsen. Städerna anlades då i anslutning till klostrens, aristokratin, lokala hövdingars eller kungamaktens stora huvudgårdar (Dyer 2002 och Lilley 2001). Lantgodsen, som var baserade på huvudgårdsdrift eller landbodrift med jordränta i form av naturpersedlar (en del av avkastningen från jordbruket), genererade stora överskott av jordbruksprodukter som omsattes på en marknad. I ett äldsta skede var städerna alltså primärt en funktion för förädling av och handel med jordbruksprodukter, kopplat till godsen (Saunders 1995). I England tog kungamakten kontroll över dessa städer i ett senare skede, efter erövringen 1066 (Saunders 1995). I andra delar av Europa behöll många städer sin starka ställning gentemot kungamakten under medeltiden, och kom också under 1100- och 1200-talen att frigöra sig från den godsägande aristokratin och de andliga institutioner som låg bakom deras uppkomst (Verhulst 1998).

Om man kopplar dessa två skilda grundsyner till arkeologin, så kan man i det senare fallet förvänta sig att i det äldsta skedet hitta tecken på livsmedelsförädling, skinnberedning och annat som kan kopplas till en i huvudsak agrar ekonomi, där agrara produkter/råvaror förts till staden för förädling. I det första fallet kan man i stället förvänta sig att hitta tecken på att alla tomter inte var bebyggda, och i övrigt tecken som tyder på tomternas relation till en central (kungs-) gård i staden. Fynden torde i huvudsak härstamma från lokal konsumtion av jordbruksprodukter från den egna gården/godset på landsbygden. Livsmedelsförädling, spår av mer omfattande handel och förekomst av enklare hantverk borde komma i ett senare skede i stadens historia.

Kulturgeografen Johan Berg har i en studie av städer i östra Mellansverige föreslagit att de aristokratiska intressena ska ses som primära för stadsutvecklingen i området. Städernas uppkomst ses som ett resultat av aristokratins behov att avsätta sin överskottsproduktion på en yttre marknad. Först i ett senare skede har kungamakten utnyttjat befintliga strukturer och knutit existerande urbana orter till sig (Berg 2006, 2013).

I Skänninge, som undersöktes 2006–2013, pekade de arkeologiska fynden mot att stadens äldsta skede utgjordes av en bosättning där livsmedelsförädling skedde säsongsvis. Staden låg på mark som under 1200-talet ägdes av världslig högaristokrati. I ett senare skede kom bebyggelsen att förskjutas mot ett område som under äldre medeltid kontrollerades av kungamakten. De arkeologiska fynden i kombination med jordägosituationen under äldre delen av medeltiden ledde där fram till tolkningen att kungamaktens intresse och närvaro var sekundär i förhållande till den äldsta stadens uppkomst. Det primära var aristokratins intresse av en förädling av jordbruksprodukter, och att omsätta ett agrart överskott från godsens (Berg 2013). En liknande tanke har framförts gällande Nyköpings äldsta historia (Nordström & Lindeblad 2016).

En viktig fråga i projektet var om det i Fältskärens äldsta stadslager syns spår efter en sådan livsmedelsförädling eller om det fanns andra spår av aristokratiska intressen i den tidiga staden.

Problemområden och frågeställningar

Vi vill betona vikten av att identifiera flera olika perioder och processer av urbanisering under medeltiden och därmed inte se urbaniseringen som ett linjärt förlopp. Den tidiga stadsformationen kan skilja sig från senare utveckling med skiftande intressegrupper som driver på förändringen (jfr Berg 2006; Anglert & Larsson 2008). En viktig fråga blir hur det maktpolitiska landskapet i regionen såg ut före stadens tillkomst (jfr Beronius Jörpeland & Seiler 2011).

Resultaten kring Enköpings medeltida urbaniseringsprocesser (1050–1350) kommer i det följande att presenteras utifrån tre olika problemområden:

Det första problemområdet (*Enköping före Enköping*) rör områdets historia före etableringen av staden Enköping. Med en utgångspunkt i det omgivande landskapet (topografi, fornlämningsbild, ortnamn, administrativa gränser, romanska stenkyrkor, äldre kartor) utreds förekomsten av olika intressegrupper i området under yngre järnålder och tidig medeltid som kan ha initierat och påverkat stadsutvecklingen, samt om platser med centrala funktioner som storgårdar eller kult- och tingsplatser kan beläggas.

Nästkommade problemområde (*Enköping och dess närmaste omgivning under medeltiden i det skriftliga källmaterialet*) utgår från det skriftliga och kartografiska materialet och diskuterar på vilket sätt de äldsta kända jordägoförhållandena i Enköping och dess närområde samt äldre uppgifter om en kungsgård i stadens närhet kan bidra till tolkningar av stadens uppkomst och äldsta historia. En viktig fråga är om det fanns ett primärt aristokratiskt intresse i området vilket kan ha initierat urbaniseringsprocessen (jfr Berg 2006).

Det tredje problemområdet (*Stadens tillblivelse och framväxt*) utgår från de arkeologiska resultaten inom kvarteret Fältskären och presenterar en bild av de fysiska spåren efter urbaniseringsprocessen, hur bebyggelsen etablerade sig i området, hur markutnyttjandet såg ut och vilken förändring som skedde över tid etc.

Slutligen kommer ett möjligt scenario kring Enköpings etablering, utveckling och brytpunkter att presenteras (*Urbaniseringsförlopp och brytpunkter – ett möjligt scenario*). Denna bild kommer också att relateras till den övergripande samhällsutvecklingen utifrån vad som är känt i historiska källor och till utvecklingen i andra städer i östra Mellansverige.

ENKÖPING FÖRE ENKÖPING

Enköping är beläget i sydvästra Uppland. Under historisk tid låg staden i Åsunda härad och nära gränsen till Trögds härad i öster. Enköping utgjorde centralort i folklandet Fjärdhundraland, ett av tre folkland i Uppland.

Enköping ligger på en sluttning av Enköpingsåsen på den plats där åsen under medeltiden mötte en vik av Mälaren. Enköpings läge som en knutpunkt mellan vatten och landvägar har tidigare framhållits som en lokalisering faktor för staden. Stadens etablering anses ha föregåtts av aktiviteter kring en marknadsplats (bl a Ljung 1963; Gustafsson 1979). Det finns emellertid anledning att söka konkreta arkeologiska belägg för en sådan handel/marknad eftersom de historiska belägg som finns för marknader i Enköping är från betydligt senare tid (jfr Ljung 1963, s 311).

I diskussionen kring stadens kommunikativa läge har Enköpingsåsen framhållits som en viktig transportled för handeln med järn från Dalarnas bergslag. Det saknas i dagsläget lämningar efter mer omfattande smide eller förädling av järn i Enköping (Andersson 2010) vilket emellertid inte motsäger tanken på en omlastningsplats av råvara på platsen, då en sådan verksamhet inte behöver ge några synliga spår.

Inom det medeltida stadsområdet har strandförskjutningen varit omfattande de senaste tusen åren. Man har antagit att den tidigmedeltida strandlinjen har gått intill det som idag är Stora torget, för att sedan under kommande århundraden förskjutas allt mer mot sydväst. Idag har stadsområdet förlorat kontakten med Mälaren och hamnområdet trafikeras sjövägen genom en smal och muddrad vik av Mälaren.

Topografiskt karaktäriseras området väster och söder om staden av flacka slättbygder, som idag närmast är helåkerlandskap. Moränbackar finns, framförallt längre söderut i Åsunda härad. Detta område har sedan medeltiden varit mycket väl lämpat för jordbruk. I det äldre kartmaterialet framkommer att byarna var förhållandevis stora med mycket åkermark. De byar och gårdar som gränsade mot Mälärstranden hade också omfattande ängsmarker i det flacka och under historisk tid fuktiga landskapet ner mot Mälaren. Detta landskap torde även tidigare ha gett goda förutsättningar för ängsbruk och därmed också boskapsskötsel. Norr om staden längs åsen finns ett större skogsområde, framför allt i den del som låg i Trögds härad. Detta skogsområde var under medeltiden en del av Trögds häradsallmänning. Öster om staden återfinns Trögdsbygdens jordbrukslandskap med förhållandevis stora byar, som under historisk tid också var mycket väl lämpat för åkerbruk och boskapsskötsel. Den medeltida staden Enköping låg alltså centralt i ett område med goda förutsättningar för jordbruk.

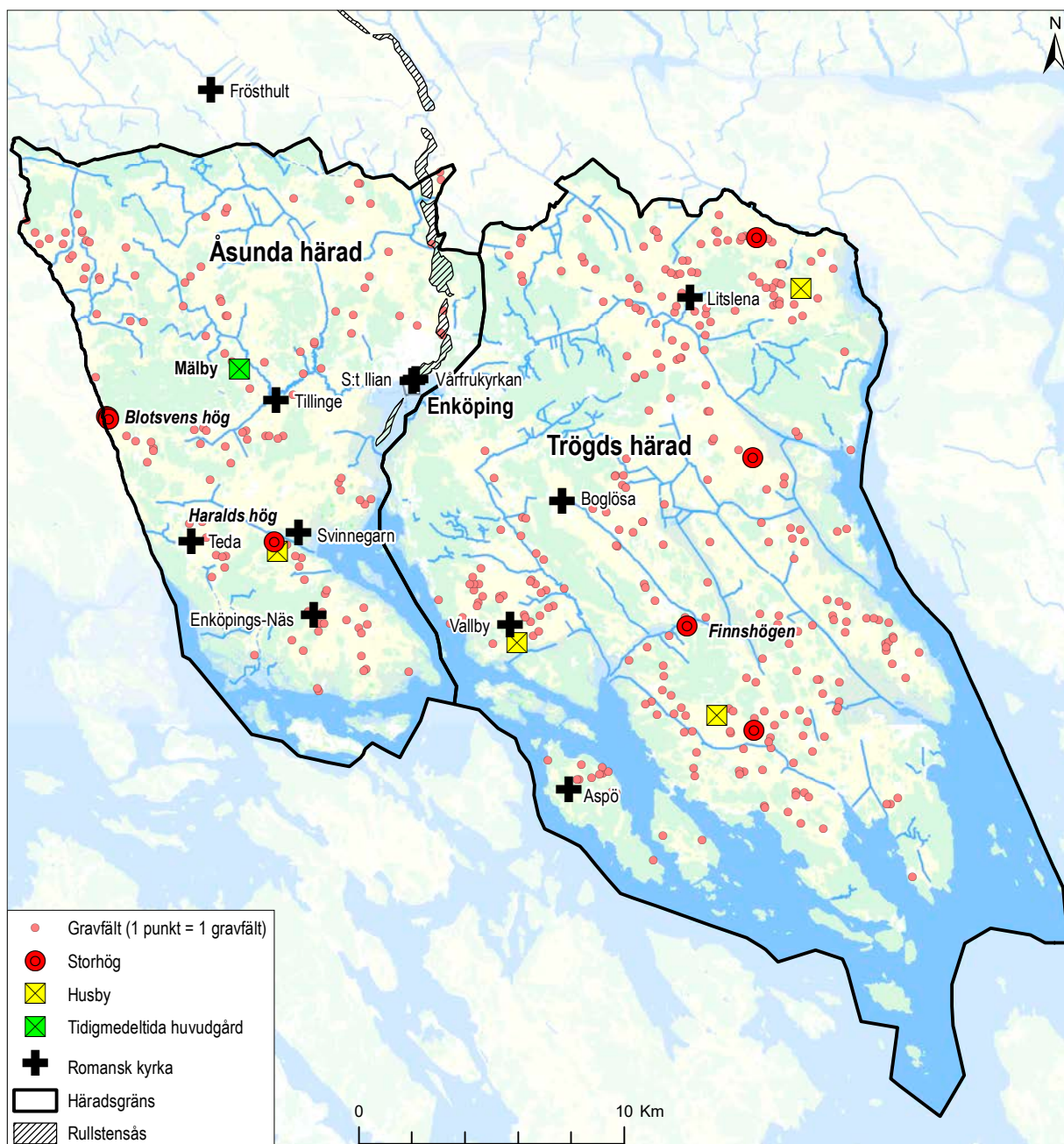
Järnålderns centralplatser

Aktuell forskning om urbaniseringsprocesser har betonat vikten av ett landskapsperspektiv och att urbaniseringen tar sin början när centrala funktioner redan är etablerade på den plats som senare blir stad. Här finns möjliga kopplingar till järnålderns centralplatser (jfr Larsson 2006; Anglert 2006a; Anglert & Larsson 2008; Berg 2013).

Enköping ligger som tidigare nämnts på gränsen mellan Åsunda och Trögds härader vilka anses ha

sin grund i ett äldre hundaresystem (figur 5). Åsunda härad begränsas i väster av Sagån och i öster av Svinnegarnsviken. Inom häradet finns två lokaler med storhögar och en plats med ortnamnet Husby. Trögds härad sträcker mellan Svinnegarnsviken i väster och Ekolsundsviken i öster. Inom häradet finns tre lokaler med storhögar och tre Husbyar. Åke Hyenstrand har velat se storhögar som tillhörande en äldre struktur och en social överklass medan

Husbyarna ska kopplas till en yngre administrativ struktur kopplad till hundaresindelningen (Hyenstrand 1974). Enköping ligger centrerat mellan dessa centralplatser. Det saknas storhögar eller andra indikationer på centralitet vid platsen för den blivande staden. Spridningen av gravfält visar på ett liknande sätt koncentrationer i de omgivande bygderna men en relativt gles förekomst i stadens närmaste omgivning.

Figur 5. Ett urval av fornlämningskategorier i Åsunda och Trögds härad. Vattennivån 5 m ö h är utsatt i ljusblått. Skala 1:250 000.

Figur 6. Haralds hög i Svinnegarns socken. Fotograferad 1934 av August Fredrik Schagerström (Upplandsmuseets arkiv i Morgongåva).

Kontinuitet centralplats – romanska stenkyrkor

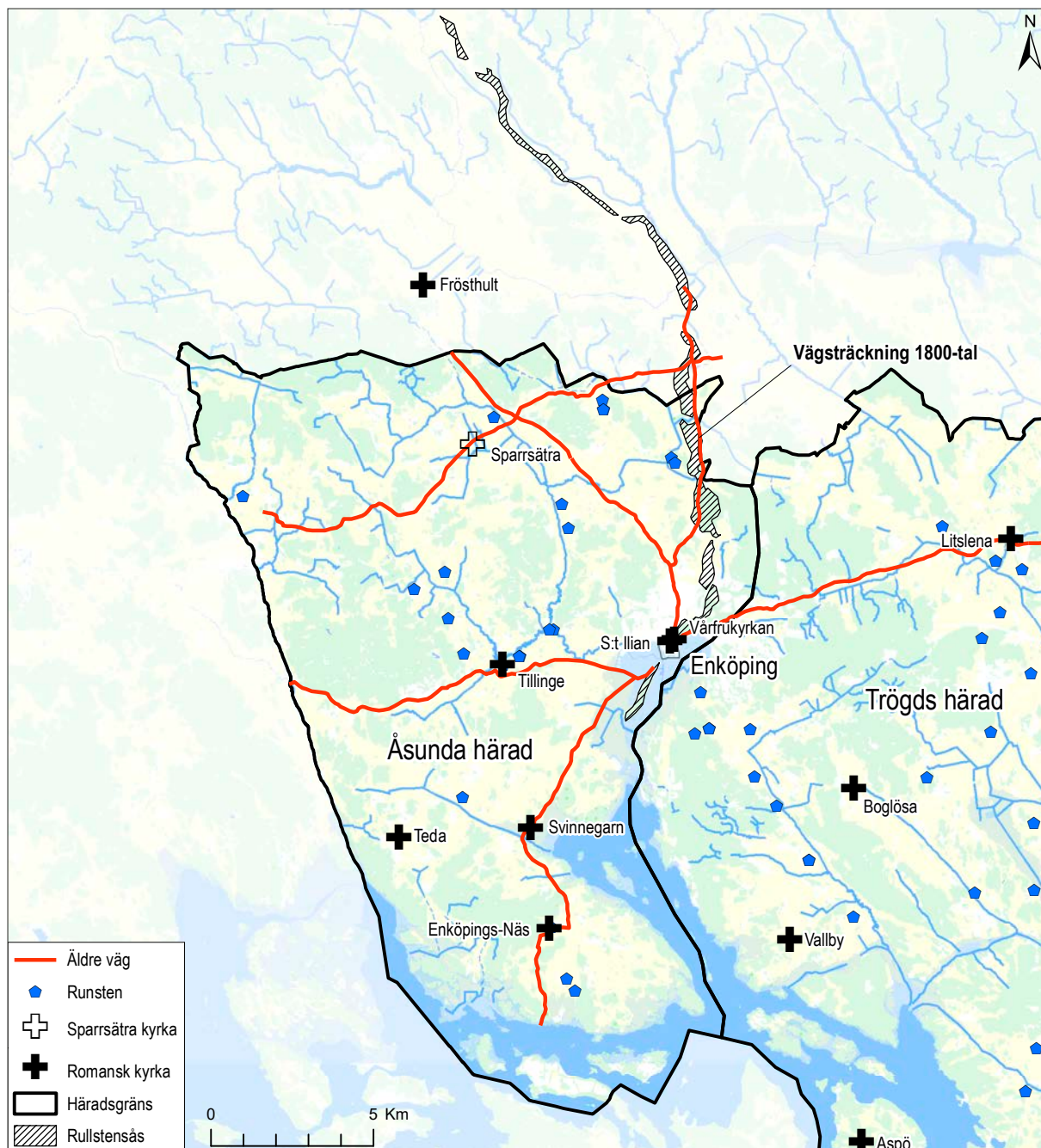
Spridningsbilden av de romanska stenkyrkorna från 1100-talet i Fjärdhundraland kan ses som en indikation på vilka bygder som varit centrala även under äldre tider. Byggandet av stenkyrkor var ett stort och kostsamt företag. De romanska stenkyrkorna i Mälardalen kan ha uppförts av kultgemenskaper där det har ingått flera gårdar. Själva kyrkan med tillhörande kyrkogård har då rimligen anlagts på den dominerande storgården (Tesch 2014, s 122f). En sådan sammanslutning av gårdar kan ha grundat sig på tidigare samverkan i olika former, exempelvis kring tings- eller handelsplatser.

De romanska kyrkorna i Trögd och Åsunda härad är lokaliserade till bygder som omgärdar Enköping (Bonnier 1987; figur 5). Två kyrkor anläggs också inne i staden under 1100-talet.

I Tillinge socken väster om Enköping finns en av dessa romanska stenkyrkor. I Tillinge fanns också under tidigmedeltid en huvudgård – Mälby – där invånarna hade en aristokratisk livsföring (Beronius Jörpeland & Seiler 2011). En jämförelse mellan koncentrationer av gravfält och de romanska kyrkorna antyder att flera sådana kopplingar finns mellan tidiga stenkyrkor och äldre centra.

Den sammanlagda bilden av de centralplatsindikerande företeelserna visar tydligt hur Enköping låg centrerat mellan dessa platser men utan tydlig koppling till någon närliggande äldre centralplats. Uppförandet av två romanska stenkyrkor i staden under 1100-talet visar att platsen senast vid denna tidpunkt fått central betydelse.

Figur 7. Äldre huvudvägar enligt karta över Åsunda härad från 1684. Komplettering med vägsträckning från Häradskartan från 1859–1863. Skala 1:200 000.

Äldre vägnät

En karta över Åsunda härad från 1684 (LMS B17, jfr sidan 14) visar hur fyra huvudvägar leder ut från Enköping, en i vardera väderstreck (figur 7). Vägar sträckte sig i de flesta fall fram till och förbi kyrkorna i de omgivande socknarna. Vägen norrut från Enköping ledde upp till Sparrsätra socken men själva kyrkan nåddes genom en korsande landsväg. Den norrgående vägen sträckte sig istället upp mot Frösthult kyrka i Torstuna härad. Drygt två kilometer norr om Enköping vid byn Skälby fanns en avvikande vägsträckning enligt Häradskartan (112_83-25) från 1859–1863. Vägen vek här av mot nordost och upp på Enköpingsåsen. Vägen följde sedan åsens sträckning norrut. Intressant att notera är att denna vägsträckning, som framhållits som den ursprungliga huvudleden i området, inte förekommer på 1600-talskartan.

Runstenarna i västra Fjärdhundraland har en tydlig koppling till vattenlederna i landskapet. Detta är exempelvis tydligt i Tillinge socken väster om Enköping där flera runstenar följer sträckningen av ett vattendrag (Enköpingsån–Långängsbäcken) i norrgående riktning. Inget samband finns däremot mellan runstenar och Enköpingsåsen, vilket hade kunnat indikera dess betydelse som viktig färdled under 1000-talet.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis vet vi följande:

- Enköping ligger på gränsen mellan två härader
- I Åsunda härad finns två platser med storhögar och en Husby
- I Trögds härad finns fyra platser med storhögar och tre Husbyar
- Koncentrationer av gravfält saknas nära Enköping
- Enköping ligger centrerat mellan platser med centrala funktioner
- Romanska stenkyrkor finns i de omgivande socknarna kring Enköping (gamla centra) samt två stycken inne i Enköping (nya centra).
- Vägnätet i äldre kartmaterial och avsaknaden av runstenar längs åsen tyder på att de viktiga vägarna i äldre tid har haft andra sträckningar än man tidigare trott

Utmarsch
Och

Utmarsch

D
är
D
ncl
ärby
Äng
När
En
Till
Ängla
ng.

En öfversta ...
 på denna plats ...
 till denna plats ...
 för att ...
 och ...
 för att ...
 för att ...
 för att ...
 för att ...

Äng
Äng

ENKÖPING OCH DESS NÄRMASTE OMGIVNING UNDER MEDELTIDEN I DET SKRIFTLIGA KÄLLMATERIALET

av Johan Berg

Problemet

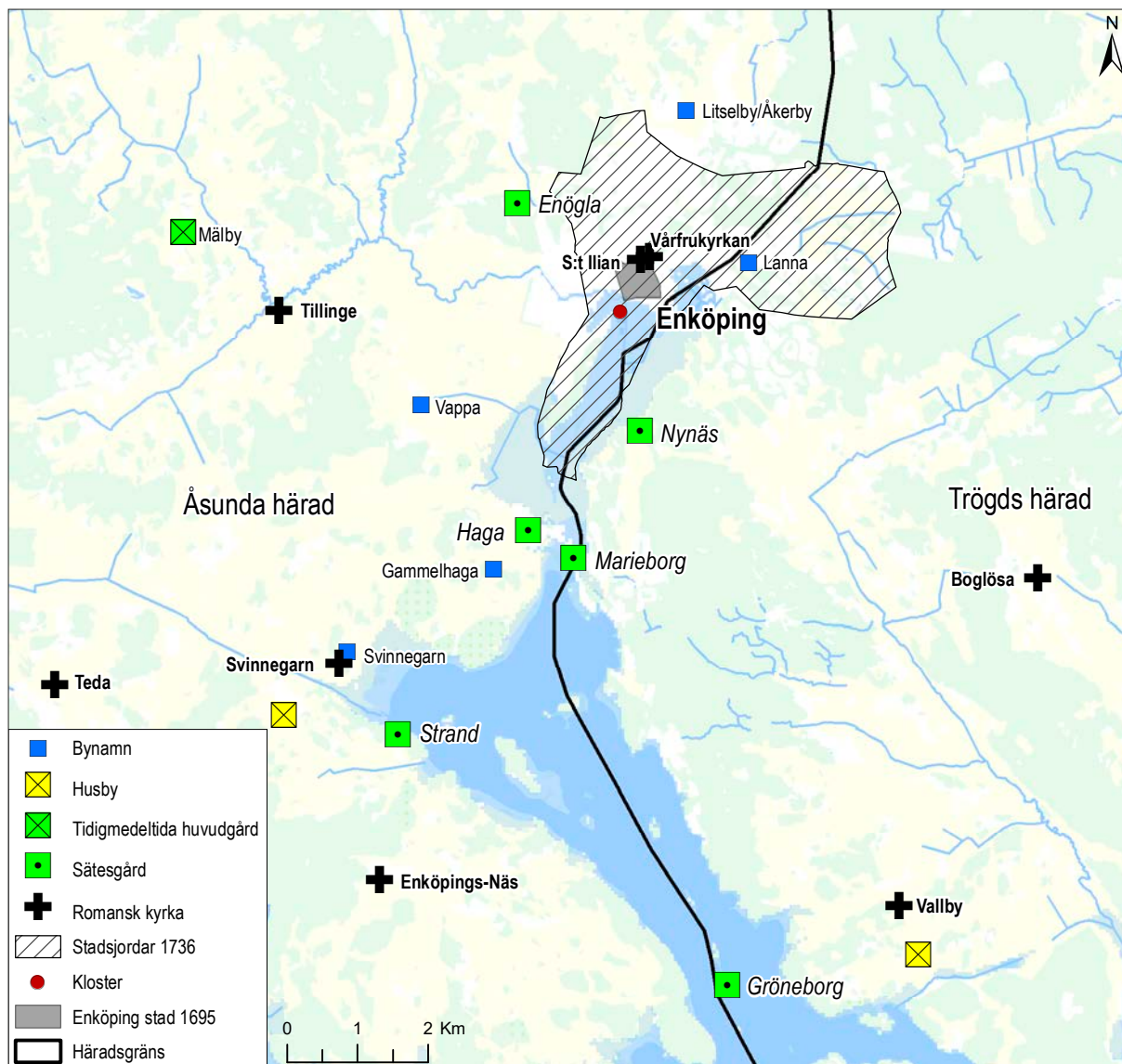
I tidigare forskning kring de medeltida städernas uppkomst och äldre historia har man menat att det var kungamakten som låg bakom (t ex Schüeck 1926; Andrén 1985 och Andersson 1990). Denna syn är huvudsakligen grundad i att många av de medeltida städerna låg i anslutning till en medeltida kungsgård eller i anslutning till mark som kunnat konstateras vara ägd av kronan (Schüeck 1926). Ytterligare en grund för denna syn har varit att det var kungamakten som utfärdade stadsprivilegier senare under medeltiden, och att kungamakten därmed hade kontroll över städerna. I Adolf Schüecks genomgång av de svenska medeltidsstäderna sägs om Enköping att Magnus Ladulås upplät en ö invid staden till ett Franciskanerkloster år 1278, vilket ses som en stark indikation på att staden Enköping är uppkommen på kronojord (Schüeck 1926, s 203). Denna uppgift, och dess bevisvärde för att staden har uppkommit på kronojord, har ifrågasatts av Sven Ljung (1963), som menar att brevetts äkthet kan ifrågasättas liksom att den donerade ön troligen utgjordes av landhöjningsmark. Senare års undersökningar har visat att frälset under medeltiden ägde omfattande jordegendomar invid städerna, vilket har öppnat för ett ifrågasättande av kungamakten som enda drivande kraft bakom medeltidsstädernas uppkomst (Berg 2008).

Mot bakgrund av detta blir det angeläget att undersöka jordägförhållandena i Enköping och dess närområde, samt att gå igenom äldre uppgifter om en kungsgård i stadens närhet. Syftet med en sådan undersökning är att ge ett bidrag till kunskapen om Enköpings äldre historia, och att ge uppslag till tolkningar av stadens uppkomst.

Frågan om en kungsgård och den försvunna borgen Marienborg

I Tunelds beskrivning över Uppland från år 1827 anges Haga vid Enköping som en gammal kungsgård norr om staden (Tuneld 1827). Enligt Styffe har där funnits ruiner efter ett större hus (Styffe 1911, s 349). Styffe kopplar dock samman denna ruin med den försvunna borgen Marienborg, vilken kring sekelskiftet 1400 beboddes av Sten Bengtsson (Bielke). Styffe menar i stället att ett Haga låg söder om staden, och att detta Haga var den gamla kungsgården. Detta Haga ligger i Svinnegarns socken (figur 8), och var enligt uppgifter från 1420-talet en kungsgård (Styffe 1911, s 346). I denna socken finns även en Husby (nuvarande byn Ingeborg).

När det gäller den försvunna borgen Marienborg finns upplysningar i en äldre lantmäterikarta över Haga från år 1667. På en udde i Mälaren, där viken mot Enköping börjar finns platsen för Marienborg angiven (LMS B59-2:2). På kartan finns också ett par hussymboler utritade. Denna upplysning är den enda kända om Marienborgs lokalisering, och ger en stark indikation på att det är på Hagas mark som den försvunna Marienborg var beläget. Platsen visar stora likheter med andra kända medeltida sätesgårdar i borgläge (Lovén 1996). Marienborg innehades enligt medeltidsbrevet av Sten Bengtsson (Bielke) kring sekelskiftet 1400 (SRP 2705), och fungerade som Sten Bengtssons sätesgård där han daterade flera brev (bl a SD 720) och senare också avled år 1408 (Elgenstierna "Bielke"). Marienborg omnämns sedan inte i känt bevarat brevmaterial, och sannolikt lades borgen ner kring år 1410 eller strax därefter.

Figur 8. Belagda sätesgårdar/huvudgårdar i Enköpings närmaste omgivning. Skala 1:100 000.

Styffes sammankoppling av borgen Marienborg med en plats norr om Enköping, där man enligt uppgifter på 1600-talet kunde se ruiner efter en gammal borg, är alltså med stor sannolikhet felaktig.

Enligt uppgifter var Haga kring år 1420 en kungsgård (Styffe 1911, s 349), vilket visar att Marienborg senast vid denna tid upphört som sätesgård. Det finns alltså indikationer på att egendomen Haga har gått från det världsliga frälset kring sekelskiftet 1400 till kungsgård kring år 1420. Det finns alltså anledning att närmare undersöka egendomens ägarhistoria.

Haga uppges år 1326 ha tillhört Ingerd Filipsdotter (Rumbyätten), änka efter Magnus Gregersson, och kring sekelskiftet 1300 hennes far Filip Finnvidsson (Rumbyätten; DS 1745). I brevet kring 1300 har Filip upplåtit 3 öresland i Haga i "Linö" till ärkebiskopen i Uppsala. Jorden återkommer sedan i Uppsala domkyrkas förteckning över jord från 1344 (DS 3849). Det är osäkert om detta Haga är detsamma som Haga i Svinnegarns socken. I breven uppges också jord i en by Uppeby i anslutning till Haga. Det finns också ett Uppeby i Svinnegarns socken enligt senare brev, och Uppeby ingår också i Hagaegendomen vid mitten av 1400-talet (Karl

Knutssons jordebrev C4, RA). Ingegerd Filipdotter daterade sitt brev år 1326 i Strand, som ligger i södra delen av Svinnegarns socken söder om Haga. Hennes son Gregers Magnusson daterade sedan ett brev på Strand 1327 (DS 2605), när modern fortfarande levde (ÄSF s 43). Strand fungerade uppenbarligen som sätesgård år 1326 och 1327, men nämns sedan inte i medeltida källor.

Gregers Magnusson hamnade i onåd hos kungen och var en tid landsflyktig i Danmark (ÄSF s 44). Uppenbarligen blev hans gods indragna till kronan, och efter hans död sålde kung Magnus år 1350 hans indragna gods belägna i Västmanland, bland annat Grönö, till biskopen i Västerås (DS 4601). Gregers Magnussons son Magnus var gift med Märta från Jylland. Magnus hade med henne en son som hette Gregers, som dog ung efter fadern kring 1360. De berättigade arvingarna gjorde inte anspråk på arvet, varför det gick till kungen som danaarv. När det gäller en av släktens huvudgårdar Grönö är det känt att det hamnade under kung Magnus och kronan, som sedan skänkte godset till Västerås domkyrka (SD 3133). Inga upplysningar finns att detta även gällde Haga, men det är fullt möjligt.

Hur har då Haga (Marienborg) hamnat hos Sten Bengtsson (Bielke)? Om tanken att Magnus Gregerssons tidigare gods hamnat under kronan genom att det blivit förbrutet eller genom danaarv kan Sten Bengtsson ha fått godset genom en förläning. Det är känt att han stod kung Albrekt nära, och hans nära släktingar fick bevisligen förläningar bestående av förbrutna gods i Åsunda härad under Albrekts regeringsår (Fritz 1987). Sten Bengtsson stod också drottning Margareta nära (Elgenstierna "Bielke"), och han kan fått en förläning under hennes regeringstid. Det är viktigt att framhålla att några förläningar till Sten Bengtsson av förbrutna gods eller danaarv inte kan beläggas för Åsunda härad.

Kring år 1420 var Haga bevisligen en kungsgård och bildade då centrum i ett län som var livgeding för Erik XIII:s gemål drottning Filippa (DS 2792).

År 1450 var Haga åter under frälsets kontroll. Detta år sålde Birgitta Magnusdotter (Porse) ett stort gods till Katarina, kung Karl Knutssons hustru. Godset

omfattade, utöver 14 öresland i Haga i Svinnegarn, 5 öresland i Vappa, andelen i Kolaholm (om där finns någon), 4 markland i Svinnegarn och 2 namngivna torp därunder samt 5 torp i Hållingsbo (SMR 1032, feldaterat). Affären kommenteras sedan av kung Karl Knutsson att han hört att fru Birgitta sålt gods i och vid Haga till hans hustru, och att han är mycket tacksam, och att han därför upplåter årliga räntan av Svinnegarn och de sju torpen därunder till Birgitta under hennes livstid. Av brevet framgår att Karl Knutsson redan hade en del av Haga (brev 6/3 1450 Stockholms slott, LStB). I ett brev från 1458 kallas Haga för Gammelhaga (brev 7/2 1458, Rap). I detta brev säljer kung Kristian jord i Gammalhag, Svinnegarn med torp med flera gårdar till Fader Ulfsson (Sparre av Hjulsta och Ängsö), då Faderns hustru var arvsberättigad till Birgitta Magnusdotter, som hade sålt godsen till Karl Knutsson. Godset hamnade sedan under Arvid Trolle, och finns nämnt i hans jordebok från 1498 (PRFSS s 41).

Hur Haga skall uppfattas är oklart. Beläggen från början av 1300-talet är inte helt säkra om det verkligen är detta Haga som avses. Det som talar för detta är att Ingegerd daterar sitt brev på Strand i Svinnegarn, samt att det är helt klart att det är detta Haga som avses i breven från 1400-talet. Att borgen Marienborg har legat på Hagas mark indiceras endast av uppgiften i kartan över Haga från år 1667, i övrigt är det inte känt var Marienborg var beläget. Ytterligare en sak som talar för att Haga och Marienborg är samma enhet är att Birgitta Magnusdotter var gift med Sten Bengtssons son, Erik Stensson, och alltså kan ha kommit över Haga den vägen. Sannolikt har Haga bara varit kungsgård en kortare tid kring 1420, då det bevisligen var en kungsgård och bildade centrum i ett län som var livgeding för Erik XIII:s gemål drottning Filippa. Hur Haga kunde övergå från Sten Bengtsson till kronan återstår att förklara.

En slutsats som kan dras gällande en eventuell kungsgård i Haga, och denna kungsgårds koppling till staden Enköpings uppkomst, är att det saknas belägg för en kungsgård före 1420. Källmaterialet talar i stället för att Haga under 1300-talets början ägdes av det världsliga frälset och den högfrälse släkten Rumbyätten.

Den enda återstående indikationen i bevarat skriftligt källmaterial som talar för att staden Enköping har uppkommit i anslutning till en kungsgård eller på kronojord är ett brev från 1278, då kung Magnus Ladulås donerar en ö invid staden för att gråbröderna där skall kunna bygga ett kloster (DS 632). Brevet är endast bevarat i en avskrift från 1450 och Sven Ljung menar att det har begränsat källvärde vad beträffar stadens uppkomst, och att brevet kan vara en förvanskning eller förfalskning (Ljung 1963 s 22 f). Han menar vidare att ön kan vara landhöjningsmark, som kungen kunde göra anspråk på. På kartan över Enköpings stadsjordar från år 1695 finns en gräns utritad, som avskiljer Gröngarnsåsen från ett Söderby (LMV B16-1:2). Klosterområdet hamnar där inom Gröngarn. Gröngarn var under medeltiden en allmanning, som tillhörde Tröghbolaghens Mellantreding (DMS 1:9 s. 25). Detta talar för att klostret är anlagt på allmänningssmark, som kungen på något sätt hade kommit över eller disponerade vid tiden för klostrets tillkomst. När det gäller de regalrättsliga anspråken på allmänningssmark lutar Rosén åt att det i Sverige var likt övriga Europa, där kronan hade dessa anspråk. Detta skulle gälla i Sverige generellt, även om det är belagt i skriftligt material endast från Götalandskapen (Rosén 1949 s. 36).

Franciskanerklostret tillkom enligt Medeltidsstaden 1250. Uppgiften bygger på Gallén i KHL IV sp 566, som inte har någon hänvisning till var denna uppgift kommer ifrån. Nästa belägg är från 1275 då mästern Palne gör en donation till klostret (Ljung 1963, s 172 ff). Därefter är nästa belägg från 1278 då Magnus Ladulås utfärdade ett skydds- och donationsbrev (se ovan). Klostret är undersökt arkeologiskt. Inget motsäger en datering av klostret till 1200-talets mitt (Gustafsson 1979).

En tredje sak som möjligen tyder på att staden har uppkommit på kronojord, eller kungligt kontrollerad mark, är att en av kyrkorna i Enköping var prosterikyrka och att Enköping var prostsäte redan under 1100-talets mitt. Detta kan jämföras med Skänninge, där Allhelgonakyrkan var prosterikyrka och kungligt patronat. Patronatsrätten till Vårfrukyrkan i Enköping är inte känd.

Medeltida skriftliga belägg för Enköping gällande jordägande

Det äldsta kända belägget för Enköping är från 1160-talet, där prosten Walter i Enköping är ett av vittnena till det s.k. Vibyrevet (DS 51). Detta visar att senast vid denna tid fungerade Enköping som prosterisäte för Fjärdhundraland. De andra två prostrarna i Uppland nämns också som vittnen i brevet.

År 1250 omtalas sedan borgare i Enköping i samband med att ärkebiskopen Jarler kommit överens med borgarna i Enköping om det tionde som han skulle erhålla årligen (DS 376).

År 1300 ingår avkastningen från Enköping tillsammans med hela Fjärdhundraland i den gåva som kung Birger ger till sin syster Ingeborg i bröllopsgåva (DS 1317).

År 1314 utfärdade ärkebiskopen Nils ett brev i Enköping (DS 1965).

Det äldsta bevarade brevet som omtalar jordägande i staden är från år 1323. Detta brev utfärdades i Enköping av ärkebiskopen, där han förordnar att jord skall läggas till S:t Egidii kyrkas prästbord. Jorden var bland annat 6 öresland i Söderby, 1 öresland i Skälby samt en vret med hus och gård invid S:t Egidii kyrkogård och en vret i staden Enköping som hette Holvastavret (DS 2379). Jorden hade tidigare ägts av kyrkoherden i Vårfrukyrko och S:t Egidii församlingar herr Ludolf.

År 1327 sålde borgaren i Enköping Mikael Danske (bomärke) och hans hustru en gård i Enköping med fyra strandbodnar till Klara klostrets brödraskap i Stockholm (DS 2617).

År 1330 utfärdade Karl Magnusson (Folkungaätten oäkta gren) ett brev i Enköping, rörande en skuld (DS 2813). Karl Magnusson var bror till Gregers Magnusson, som förekom som jordägare i socknarna söder om Enköping, och son till Ingegärd Filipsdotter som utfärdade ett brev på Strand och som ägde jord i bland annat Haga söder om staden.

I ett brev från 1353 omtalas ett Sörby i Vårfrukyrka socken. Den tidigare prästen Olof i Vårfrukyrkan ger bland annat fem örtugland i Söderby till nämnda kyrka (DS 4984). Sannolikt avser detta Sörby det Sörby som staden uppges vara belägen på, även om det i diplomatiariets databas lokaliseras till Sparrsätra socken (SDHK nr 6666).

År 1361 byter hustru Margit i Brunna jord i Tjursåker och "Flatomen" till prebendaten Gudmund i Västerås. Alla tre enheter ligger i Vårfrukyrka socken (DS 6397).

I ett brev 1391 omtalas hus och tomter i Enköping (SRP 2555). Det är personer utan sigill som skänker detta. Sannolikt är husen och tomterna ägda av borgare.

Helga Anundsdotter (Rörik Birgerssons ätt) utfärdade år 1397 ett brev i Enköping (SRP 2848). Brevet rör en fullmakt till en släkting att försöka återvinna det gods i Östergötland som hennes make hade fråntvingat henne. Brevet rör alltså inga angelägenheter i Enköping.

År 1381 bortbytte Jakob Hennekosson en gård i Enköping mot jord i "Harum" i Villberga socken till Kettilvast i Domta (SRP 1641). Jakob Hennekosson omtalas i ett tidigare brev från 1378 som borgare (byaman) i Enköping (SRP 1319 och 1320).

Under medeltiden var det ärkebiskopen i Uppsala som tillsatte föreståndare för hospitalet i Enköping (t ex SRP 1601). Om detta även innebär att domkyrkan i Uppsala låg bakom grundläggandet av hospitalet kan inte klargöras, men det tyder på att ärkebiskopsämbetet i Uppsala hade patronatsrätten till hospitalet.

I ett brev från år 1406 framgår att Sten Bengtsson (Bielke) ägde en badstuga och en gård i Enköping. Gården hade han fått från Peter Djäken och en tomt med två bodar hade han köpt av hustru Valborg. Brevet är utfärdat på Marieborg. Gårdarna skänks till skolan i Enköping (SD 720).

Väpnaren Lasse Nilsson beseglar ett köpebrev 1453. Han bor i Enköping.

Gården Nynäs öster om staden under medeltiden

Öster om Enköpings stad låg under medeltiden gården Nynäs (figur 8). Gården var fram till åtminstone slutet av 1800-talet en egen jordregisterenhet, men är på moderna kartor en del av Enköpings stadsägor.

Nynäs invid Enköping omtalas i ett brev från år 1435, där Peter Duva pantsatt Nynäs vid Enköping och allt gods därunder, som är tre gårdar i Klista och en gård i Enögla, Vårfrukyrka socken, en gård i Myrby och en gård i Rickeby, Boglösa socken, samt en kvarn och ett kvarnställe i Forsby, Simtuna socken, till Hans Kröpelin (SMR 1529). Nynäs och Klista skänks sedan år 1466 till Enköpings kloster av Erengisle Nilsson (Hammerstaätten) och Erengisle Gädda (brev 6/7 1466 Stockholm, Rap). Nynäs fungerade 1529 som en avelsgård för klostret "upptagen på godset Klista" (DMS 1:9 s 64). År 1561 anges Nynäs rättarlag och godsen i Trögd som Svante Stures fädernearv (DMS 1:9). Svante Sture var son till Sten Sture dy, vars mor var Iliana Gädda, dotter till Erengisle Karlsson (Gädda) och Bengta Simonsdotter (Körning), (Elgenstierna Natt och dag tab 76 ff). Svante Sture var alltså arvsberättigad till Erengisle Gädda, som hade skänkt godsen till Enköpings kloster år 1466. Hur Erengisle Nilsson och Erengisle Gädda kommit över godset från Hans Kröpelin kan inte klarläggas.

I kartorna över Enköping kallas området Nynäs ängar. Det framgår inte av kartorna om enheten var bebyggd under 1700- och 1800-talen. År 1853 tillhörde Nynäs ängar inte stadsjordarna. På häradskartan år 1861 var Nynäs bebyggt, men tillhörde fortfarande inte stadsjordarna. På Ekonomiska kartan från 1951 ser det ut som att Nynäs tillhör Enköping stad. På den kartan finns också ett "Gamla Nynäs" angivet strax nordost om Nynäs.

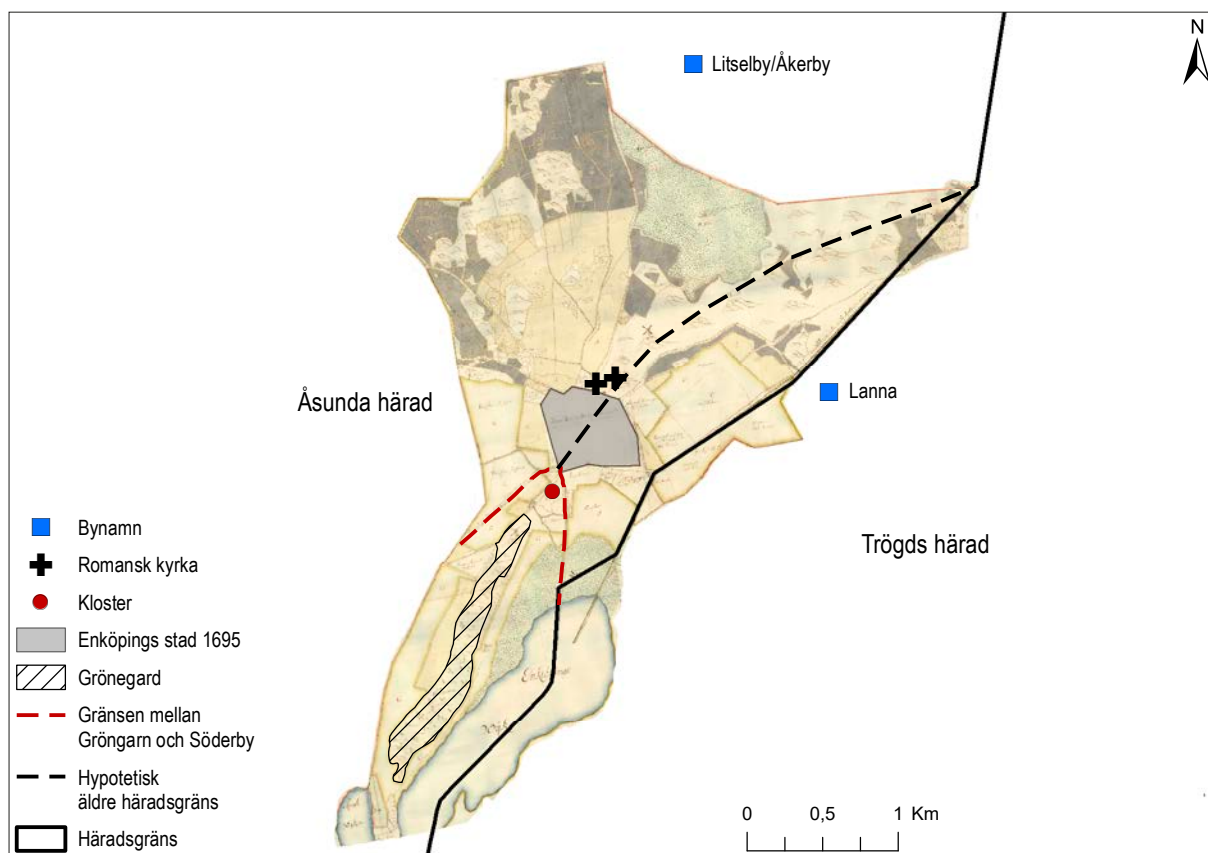
Stadsjordarna och ledtrådar till jordägandet under äldre medeltid

I det äldre kartmaterialet över Enköpings stadsjordar finns en intressant upplysning om att staden var byggd på Söderbys och Litselbys mark (LMS B16-1:2). Några bebyggda enheter Söderby och Litselby finns inte på kartan. I kartan från år 1695 finns också en gräns utritad i västra delen av stadsjordarna (figur 9). Gränsen sägs visa skillnaden mellan Gröngarn och Söderbys ägor. Söderby och Litselby är försvunna ortnamn i området. Gröngarn är idag namnet på ett grönområde sydväst om staden. Upplysningen om gränsen på kartan från år 1695 ger en stark indikation på att Söderbys marker var belägna väster och nordväst om stadsområdet. Kartan ger inga upplysningar om var Litselby var beläget.

I brevmaterialet har ett belägg påträffats för Litselby. I ett brev från år 1447 anges Litselby ligga under Åkerby. I brevet byter Bengt i "Wicby" bort två öresland i "Åkerby i Litselby i östra landet" (brev 11 nov

1447 Åsunda härads tingsställe, Rap). Enligt äldre lantmäterikartan över Åkerby från år 1685 kallas ett åkergårde i Åkerby för Litselgårdet och en äng för Litselängen. Dessa markområden ligger i byns östra delar, mot Enköpings stads åkergårde och Hospitalsjorden (LMS A11:13). Åkerby bestod då av fem gårdar, varav två ligger lite för sig och tre för sig med ett kort avstånd emellan de båda bydelarna. Detta visar att Litselby sannolikt redan under medeltiden har försvunnit som självständig jordregisterenhet och delats upp mellan Åkerby och Enköpings stadsjordar. Med stor sannolikhet skall Litselby lokaliseras till stadsjordarnas norra del och Åkerbys södra del.

Det finns två kända medeltida belägg för jordäggande i Söderby. Det äldsta är från år 1323 i vilket kyrkoherden i Vårfrukyrka och S:t Egidii ber ärkebiskopen att disponera hus och gårdar som han givit för sin själs frälsning. Dessa gårdar är bland annat 6 öresland i Söderby, 1 öresland i Skälby samt en vret med gård och hus invid S:t Egidii kyrkogård samt en vret i staden som heter Holvastavret. Ärkebiskopen förordnar så att dessa egendomar läggs till prästbordet

Figur 9. Hypotetisk häradsgrens mellan Åsunda och Trögds, markerad på en geometrisk avmätning över Enköping från 1695 (LMS B16-1:2). Skala 1:50 000.

vid S:t Egidii församling (DS 2379). År 1353 nämns Söderby i ett annat brev, där det framgår att den tidigare prästen i Vårfrukyrkan har donerat 5 örtugland i Söderby till prästbordet vid Vårfrukyrkan. Dessa båda belägg visar att jord i Söderby kom att hamna under prästborden till Vårfrukyrkan och S:t Egiidi kyrkor. I ett brev från år 1548 beslutade kungen att en kyrka i Enköping med tillhörande prästgård skall läggas ner. Bondkyrkan (Vårfrukyrkan) med prästgård blir kvar. Den nedlagda kyrkans prästgårdsbyggnader läggs till staden såsom recidens, medan de 5 öresland jord som hörde till denna, kallade Landz löthen, läggs under Bondkyrkans prästgård tillsammans med 12 öresland som redan hörde till denna prästgård (PRFS 2, s 289 f). Resterande jord under den nedlagda prästgården skulle tillfalla skolmästaren. Dessa sammanlagt 17 öresland gavs sedan av kungen till staden år 1600 för dess försörjning, jämte de 10 öresland som skolmästaren hade haft (den nedlagda prästgårdens resterande jord) samt ytterligare 15 öresland skattejord och 6 öresland frälsejord (PRFS 4, s 228 f). Med stor sannolikhet är det bland annat den jord som under 1300-talet omtalades som Söderby som ingår i kungens donation till staden år 1600, vilket då kan förklara hur en del av stadsjordarna uppges ha tillhört Söderby i kartan från 1695.

I de äldsta beläggen för Söderby framkom att det var kyrkoherden i Vårfrukyrka och S:t Egiidi församlingar som donerade jorden. Detta talar för att kyrkan tidigt innehade denna jord. I kombination med uppgiften att Enköpings stad uppges vara byggd på Söderbys mark förstärker det intrycket av kyrkan som tidig markägare inom stadens ägor.

Gröngarn och häradsgränsen mellan Åsunda och Trögds

Gröngarn låg i den äldsta kartan från år 1695 på Enköpings stadsjordar, i södra delen mot Haga (figur 9). Området utgjorde fortsättning på den ås som leder ner mot staden norrifrån. På kartan år 1695 finns en gräns utritad kring Gröngarn som sägs utvisa gränsen mellan Gröngarnsåsen och Söderbys ägor. Gränsen fortsätter sedan söderut i Enköpingsån.

Gröngarn var under medeltiden allmänningssmark tillhörande Trögds härad. Området ligger inom Åsunda härad enligt kartan 1695. Enligt Tröghbolaghen, troligen nedtecknad i början av 1300-talet, tillhörde Gröngarn den mellersta tredingen, och det var reglerat hur mycket var och en som släppte betesdjur där skulle betala. Man skilde mellan tredingsbor och de från Enköping som släppte djur på bete, även om avgiften för dessa båda kategorier var densamma (DMS 1:9, s 25f). Detta talar möjligen för att de boende i Enköping inte räknades som tredingsbor, och därmed inte som boende i Trögds härad.

Det förhållandet att Gröngarn var en allmänning tillhörande Trögds härad talar för att häradsgränsen mellan Trögds och Åsunda i äldre tid, senast före 1695, gick längre västerut, och att staden då i äldre tider var belägen mitt i gränsen mellan häraderna. I samtliga äldre kartor, och häradskartan, är Enköpings stadsområde beläget i Åsunda härad.

Jordägandet i till staden angränsande byar under medeltiden

Enögla, som angränsar till stadsjordarna i nordväst, var sätesgård för Bengt i Enögla (fyrstyckad sköld) år 1329 (DS 2723; figur 8). Enögla bestod av 4 gårdar vid mitten av 1500-talet, varav 3 var frälse och 1 var skatte. Bengt i Enögla finns inte i Raneke och kan inte heller påträffas i andra källor. Samma vapen som Lindöätten, där släktmedlemmar kan beläggas som jordägare i grannsocknar (Raneke: Lindöätten).

Byn Vappa i Tillinge socken hade 3 frälsegårdar, 5 skattegårdar och 1 arv och eget vid mitten av 1500-talet. Åtminstone en av frälsegårdarna hörde till Haga och omnämns i Birgitta Magnusdotters överlåtelsebrev (5 öresland i Vappa). I övrigt förekommer ett lågfrälse jordäggande, belagt på 1480-talet i ett par brev, samt ett stort antal fastevittnen från Vappa.

Byn Åkerby i Vårfrukyrka socken, på vars ägor Litselby återfinns i de äldre kartorna, bestod vid medeltidens slut av 2 skattegårdar och 2 frälsegårdar. Inga upplysningar om jordägandet finns för medeltiden, utom belägget avseende Litselby i brevet 1447.

Fanna låg enligt kartan 1695 utanför stadsjordens gränser medan området i 1736 års karta låg inom stadsjordens gränser (LMV B16-1:2). Fanna är upptaget under Litslena socken i Trögds härad, nu i Enköpings stad. Enköpings kloster hade där en kvarn (Fanna kvarn) 1530, som det fått av Mickel Nilssons hustru (DMS 1:9, s 143).

År 1606 skedde ett byte mellan Agneta Matsdotter Körning till Märinge och kronan angående jord under Enköpings stad. Jorden omfattade 6 öresland i Knapeägorna i Vårfrukyrka socken, som Agneta bytte bort till kronan mot en kronogård i Vindsberga i Tillinge socken. Undantagna från bytet var de tomter som hon ägde i staden samt Fannesta kvarn (PRFS 4, s 344). Kronan genomförde bytet för att förbättra stadens försörjning. Möjligen motsvarar de omnämnda Knapeägorna ett område med åker- och ängsmark i stadsjordarnas nordöstra del, i anslutning till Fanna. Inget i de äldre kartorna antyder dock detta, och i OAU:s lappkartotek anges detta namn som ett försvunnet namn.

Sammanfattning

Det finns inget i materialet som belägger kungligt inflytande över Enköpings uppkomst eller historia under äldre delen av medeltiden, eller att staden skulle ha uppkommit på kronojord. Det har också i denna undersökning framkommit att det saknas indikationer på kungsgård i eller invid staden före slutet av 1500-talet, och den kungsgård som då anläggs var en nyhet vid denna tid. Kartläggningen av jordägandet i de enheter som angränsar till staden och stadsjordarna visade att frälset var stora jordägarer under 1300-talet och början av 1400-talet. Flera sätes- och huvudgårdar under 1300- och 1400-talen kunde också identifieras. Detta jordägarande kunde inte följas längre tillbaka än 1300-talets första hälft. Källmaterialet medger inga säkra slutsatser huruvida denna situation gällde även under tiden före 1300. Sannolikt skall det frälse jordägarandet tolkas som en äldre struktur. I de angränsande byarna fanns också skattejord under medeltiden.

Den kartläggning som här har gjorts av jordägarandet inom det område som har utgjort stadsjordarna ger indikationer på att staden under 1100-talet var en centralplats för den framväxande kyrkliga organisa-

tionen norr om Mälaren. Under 1160-talet är det känt att staden var prostsäte för prostens i Fjärdhundraland. Prosterikyrkan var Vårfrukyrkan. Det faktum att två stenkyrkor fanns på platsen under 1100-talet i kombination med prostsätet visar att Enköping var en centralort redan vid denna tid. Runstenar från 1000-talet finns också inmurade kyrkorna. Ytterligare en indikation på kyrkans intresse i stadens äldsta skede är att ärkebiskopsämbetet i Uppsala hade patronatsrätten till hospitalet, vilket torde innebära att hospitalet grundades eller låg på mark som tillhörde biskopen i Uppsala. Det äldsta hospitalet anses av vissa ha legat inom det tidigmedeltida stadsområdet. Detta skulle alltså då vara en indikation på att ärkebiskopen i Uppsala under 1200-talet innehade mark i Enköping, vilken avsattes till ett hospital senast på 1270-talet. Belägget för ett prostsäte på 1160-talet i kombination att ärkebiskopen i Uppsala hade patronatsrätten till hospitalet, och att det därmed är sannolikt att hospitalet grundats av ärkebiskopen på mark tillhörande ärkebiskopsstolen leder fram till slutsatsen att kyrkan, och då särskilt ärkebiskopsstolen i Uppsala/Sigtuna torde ha varit viktiga i stadens äldre historia, både vad gäller markägarande men också gällande Enköpings funktion i den äldsta kyrkliga organisationen av Uppland.

De arkeologiska undersökningarna visar att stadsbebyggelse fanns redan 100 år innan de äldsta skriftliga beläggen för prosterisäte, och att staden därmed har äldre anor än 1100-talet. Det kan inte genom denna begränsade undersökning avgöras om det var platsens betydelse som existerande centralort eller handelsplats som gjorde den till även en kyrklig centralort senast under 1100-talet, eller om det är förekomst av en kyrklig centralort som har gett upphov till staden under 1000-talets andra hälft. Förmodligen har de båda samverkat, där det mycket väl kan ha funnits en centralort eller handelsplats som sedan även blev kyrklig centralort och att detta sedan förstärkte och utvecklade orten. Om centralplatsen redan existerade, och de kyrkliga intressena därmed är sekundära i relation till stadens uppkomst, borde rimligen platsens betydelse som handelsplats ha varit av intresse för ärkebiskopen.

Det finns inte heller något i det skriftliga källmaterialet som belägger aristokratiskt intresse i staden före 1300-talet. Frälse jordägarande i staden, av tomter och bodar, är känt först från slutet av 1300-talet. I dessa

fall finns också uppgifter om att frälset har införskaffat dessa egendomar av borgare i staden. Två högfrälse personer, Helga Anundsdotter och Karl Magnusson, daterade brev i Enköping under 1300-talet. När det gäller Karl Magnusson kunde det påvisas i det skriftliga materialet att han eller hans släkt hade jordägointressen i Enköpings närområde, framför allt i Svinnegarns socken omedelbart söder om staden. När det gäller Helga Anundsdotter kunde ingen känd koppling till Enköpingsområdet identifieras. Hur förhållandet att dessa högfrälse personer daterade brev i staden skall tolkas är oklart. Det går inte heller att fastslå om de innehade en gård i staden, eller om breven är utfärdade på någon annans gård eller vid kyrkan eller i klostret.

I närområdet finns dock högfrälset närvarande som jordägare redan under 1200-talet. Gården Haga (tidvis kallad Marienborg) var i de äldsta beläggen ägd av högfrälset. Även Nynäs, på de senare stadsjordarna, förefaller ha ägts av högfrälset. Detta ger indikationer på att Enköping även under äldre delen av medeltiden har varit av intresse för högaristokratin i området. Rimligen har staden, åtminstone delvis, haft en funktion som en plats för omsättning av ett agrart överskott från aristokratiska godscomplex i närområdet. Fynden av pälslager från 1100-talet i kombination med att det har skett införsel av djur skulle kunna tolkas i ljuset av detta, där storskalig

livsmedelsförädling eller skinnframställning var ett uttryck för en sådan omsättning av ett agrart överskott från kringliggande storgårdar och gods. I skedet 1050–1100 är fynden mer svårtolkade i en sådan kontext. Dock fanns även under denna period ett utbyte med landsbygden.

Sammantaget saknas alltså belegg för jordägande i staden och i stadens närhet före 1200. De indikationer som finns är att ärkebiskopsstolen i Uppsala senast under 1200-talet, men sannolikt redan under 1100-talets andra hälft, hade markägarintressen i staden. Under 1300-talet är det kyrkoherden i en av kyrkorna som anges som innehavare av delar av den enhet som Enköping uppges vara belägen på. Även högfrälset hade senast under 1200-talet omfattande markägarintressen i stadens närhet. Inget i materialet emotsäger att detta även skulle ha gällt även under äldre delar av medeltiden.

Allmänningen Gröngarn tillhörde under medeltiden Tröghbolagen och därmed också Trögds härad. Detta öppnar för möjligheten att Enköpings stad tidigare låg i Trögds härad, och att staden skulle vara anlagd på allmänningssmark. Det förhållande som starkt talar emot det senare är upplysningen i de äldre kartorna att staden är belägen på Söderbys marker.

Figur 10. Haga slott. Fotografi taget av Anders Willmanson, verksam i Enköping mellan åren 1882 och 1921. Enköpings museum.

STADENS TILLBLIVELSE OCH FRAMVÄXT

D en arkeologiska undersökningen i kvarteret Fältskären har gett en ny bild av stadens äldsta historia och även resulterat i detaljer av hur själva urbaniseringsprocessen gått till. Detta är en process som skett i flera steg där ett första ianspråktagande av marken skedde redan under andra hälften av 1000-talet. I nästa skede, i början av 1100-talet, skedde en utläggning av en reglerad stadsplan vilken uppvisar stora likheter med Sigtunas stadsplan. Ytterligare en tydlig förändring av stadsrummet med en justering av bebyggelsens utbredning och övergivandet av äldre kommunikationsstråk skedde från andra hälften av 1200-talet.

Huvudskede 1: 1050–1100

Det äldsta markutnyttjande som vi kan spåra utgjordes av bete eller slätter. Under den här perioden fanns det fortfarande en del träd inte minst utmed strandkanten i form av al, björk och sly (bilaga 6; Heimdahl 2012). I och med att staden anlades förändrades markanvändandet vilket resulterade i att trädvegetationen utmed strandkanten höggs ner och djur och slätter flyttades till andra områden. Detta skedde någon gång före 1060 och resulterade i ett hårt markslitage och erosion i strandzonen.

En kort tid därefter togs de första stegen i att etablera en reglerad bebyggelse på platsen. De första åtgärderna var upprättandet av gränser, både kring långsmala stadstomter och som en markering av stadens gräns (figur 11). Den äldsta tomtstrukturen framstår tydligt, men delvis fragmentarisk, där tomterna kan urskiljas genom den sammanlagda bilden av diken,

rännor och hägnader. Delar av tre, möjligen fyra, tomter framträder i undersökningsområdets nordvästra del. Tomterna var mellan 8 och 9 meter breda.

De utlagda tomterna hade en avvikande orientering gentemot strandlinjen, dvs de var inte vinkelrätt utlagda mot stranden, utan verkar snarare orientera sig mot en fastlagd struktur norr om den undersökta ytan, förslagsvis en huvudgata som löpte vinkelrätt mot tomterna och som motsvarade en gata som är känd från det äldre kartmaterialet. Denna struktur låg fast under det efterföljande skedet med några mindre justeringar av tomternas orientering.

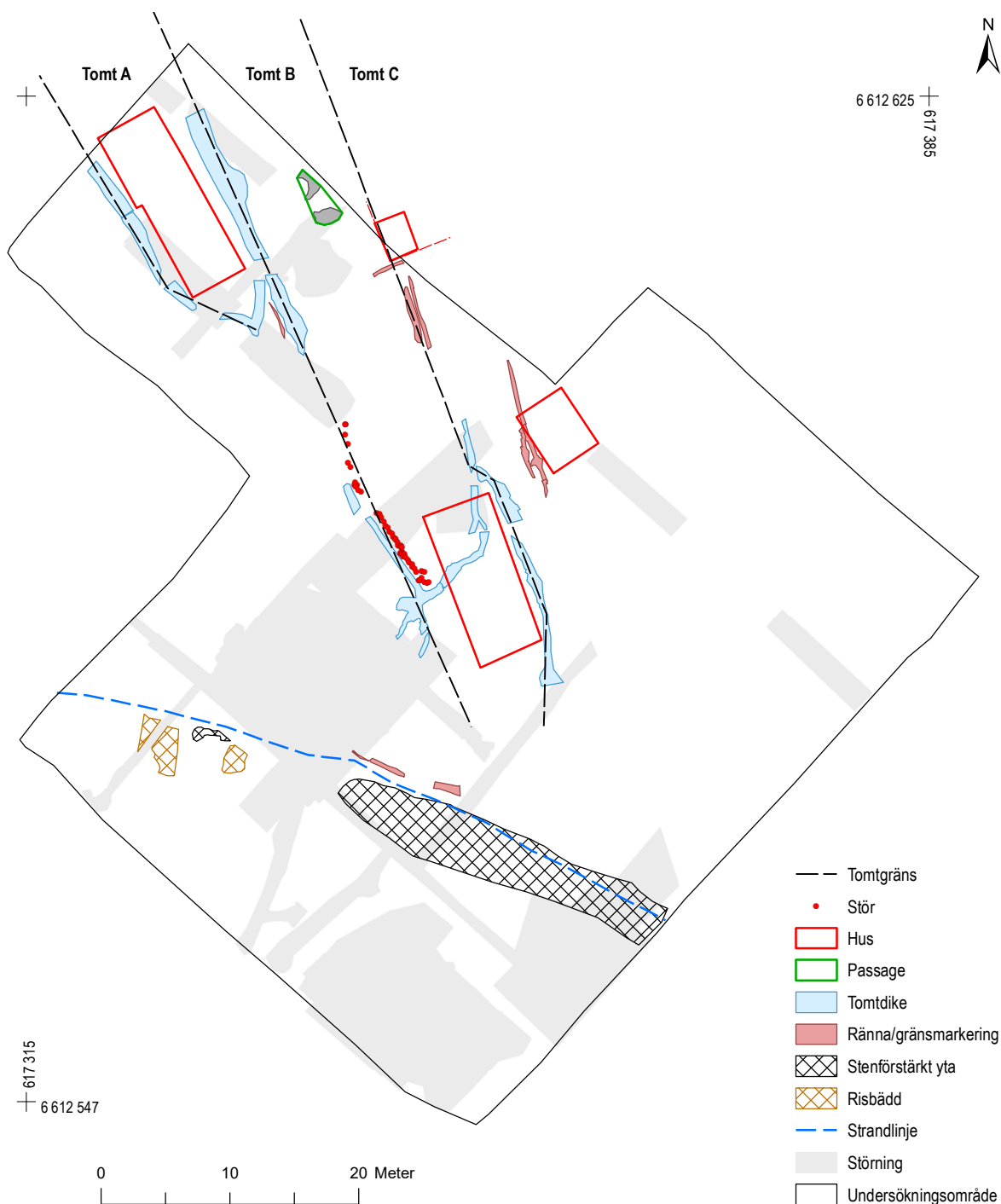
De uppmätta tomterna bebyggdes av stadsgårdar bestående av flerfunktionella huslängor. Husen som byggdes var ruralt präglade med bostadsdelen sammanbyggd med en fähusdel för smådjur som gris, får och kanske get. Den norra stadsgården har daterats genom dendrokronologi till 1060-talet. Förekomsten av stallade djur visar att det var fråga om en permanent åretruntbebyggelse. Flera ombyggnationer som omläggningar av golv och anläggande av nya eldstäder kunde spåras i de två mer kompletta gårdarna. Detta tyder på att det funnits en stabilitet i ägande och disponering av tomterna.

I bebyggelsens utkant grävdes en smalt dike parallellt och i nära anslutning till strandlinjen. En kortare bit av en hägnad kunde dokumenteras i dikets förlängning. Diket hade en kortvarig användning och fylldes strax igen. Det hade ingen praktisk funktion utan ska snarare ses som en rättslig eller på annat sätt betydelsebärande gräns för staden.

I det efterföljande skedet, i början av 1100-talet, anlades en stenlagd strandgata centrerat över diket, vilket förstärker tolkningen av diket som administrativ gräns. Ytterligare ett tidigt byggnadselement var den förstärkning som gjordes av strandkanten där en gles stenpackning lades ut i strandzonen. Även risbäddar användes med avsikt att stabilisera strandkanten. Syftet var att motverka den erosion av strand-

linjen som avverkningen av växtligheten i området gett upphov till. Handlingen visar på en medveten markplanering av området där en kollektiv tillgång till stranden eftersträvades.

Det fyndmaterial som kunde kopplas till den äldsta bebyggelsen var blygsamt. En del av hushållens utrustning återfanns som kasserade föremål i strand-

Figur 11. Bebyggelseutvecklingen i kvarteret Faltskären, huvudskede 1 (1050–1100). Skala 1:500.

zonen. Föremålen representerade ett litet urval av de vardagliga föremål som människorna omgav sig med. Till hushållet hörde bland annat laggade träkärl, krukor i äldre svartgods, malstenar och barkflöten. Av personlig utrustning fanns föremål som pärlor, kammar, brynen och läderskor. Några vinare (en slags ljudleksak) i ben pekar på närvaron av barn. Föremålen i kopparlegering var få och utgjordes bara av ett enstaka ringspänne och några tunna bronsbleck med dekor. Materialet är alltför litet för att det ska säga något om vilket välstånd som funnits på de första gårdarna.

I strandzonen, i bebyggelsens utkant, påträffades hantverksavfall efter ben-, horn-, och läderhantverk. Materialet var omdeponerat och inga verkstadsplatser kunde identifieras inom området. Det är emellertid tydligt att det i stadens äldsta skede har funnits verkstäder med hantverksproduktion av bland annat kammar och skor. Även spridda förekomster av slagg fanns i området.

Analysen av det osteologiska materialet visar att införsel av animaliska produkter till området skedde redan från det äldsta skedet. Beroendeförhållandet mellan stad och landsbygd kan framförallt observeras vad gäller nötkreaturen. Rester från matavfall utgjorde den största andelen av benavfallet och huvudparten av djuren slaktades vid fullvuxen ålder. Överskottet av matavfall visar att redan färdigstyckade köttprodukter togs in till området. Dessutom fördes utgallrade djur från landsbygden in levande till staden för att slaktas på plats, där också hudar och restprodukter kunde tas tillvara av hantverkare.

Sammansättningen av benmaterialet från får/get visade däremot på en mindre beroendeställning till omlandet även om en viss införsel förekom. På platsen förekom egen uppfödning av dessa djur vilket gav tillgång till mjölk och mjölkprodukter, liksom ull. Köttprodukter från svin tillgodosågs till stor del genom egen uppfödning.

Under stadens äldsta skede fanns det ett varierat inslag av djur i kosten med jakt av sjöfågel och skogsfågel, insjöfisk samt import av strömming från Östersjön. Även tamhöns och tamgäss förekom i kosten även om uppfödning på plats inte kunde beläggas. Jakt på storvilt förekom inte.

Sammanfattningsvis vet vi följande:

- Avverkning av träd och strandbete sker kring 1050
- Gränser markeras – långsmala tomter och stadens yttre gräns
- Stadgårdar anläggs från 1060 med hus av rural karaktär (åretruntboende, fåhus)
- Förstärkning av strandzonen med stenskonung och risbäddar
- Fyndmaterialet indikerar normalhushåll med sammansatta familjer
- Specialiserat hantverk utförs i närområdet. Införsel av råmaterial från nöt, älg och hjort
- Uppfödning samt mindre införsel av svin, får och eventuellt get samt införsel av både nötkött samt levande djur för slakt på plats
- Jakt på fågel och fiske har haft relativt stor betydelse

Huvudskede 2: 1100–1200

I början av 1100-talet skedde en expansion i bebyggelseutvecklingen som yttrade sig genom en omfattande nybyggnation främst i undersökningsområdets nordvästra del (figur 12). Där tidigare den norra stadsgården legat lades nu en ny reglerad tomtstruktur ut med långsmala tätbebyggda tomter. På kort tid anlades nio hus fördelade på fem tomter i området. Den södra stadsgården låg kvar i samma läge under detta skede. De nya tomterna relaterade till den äldre strukturen men rätades ut och fick en mer nordsydlig riktning. Den nya stadsplanen kom att ha kontinuitet framåt i tiden.

Utseendet på den nya bebyggelsen med parvist ligande långsmala tomter och mellanliggande passager var ett mönster som återkopplade till förhållanden i Sigtuna (Wikström 2011; Wikström 2006; Ros 2009) vilket indikerar en möjlig influens från detta håll.

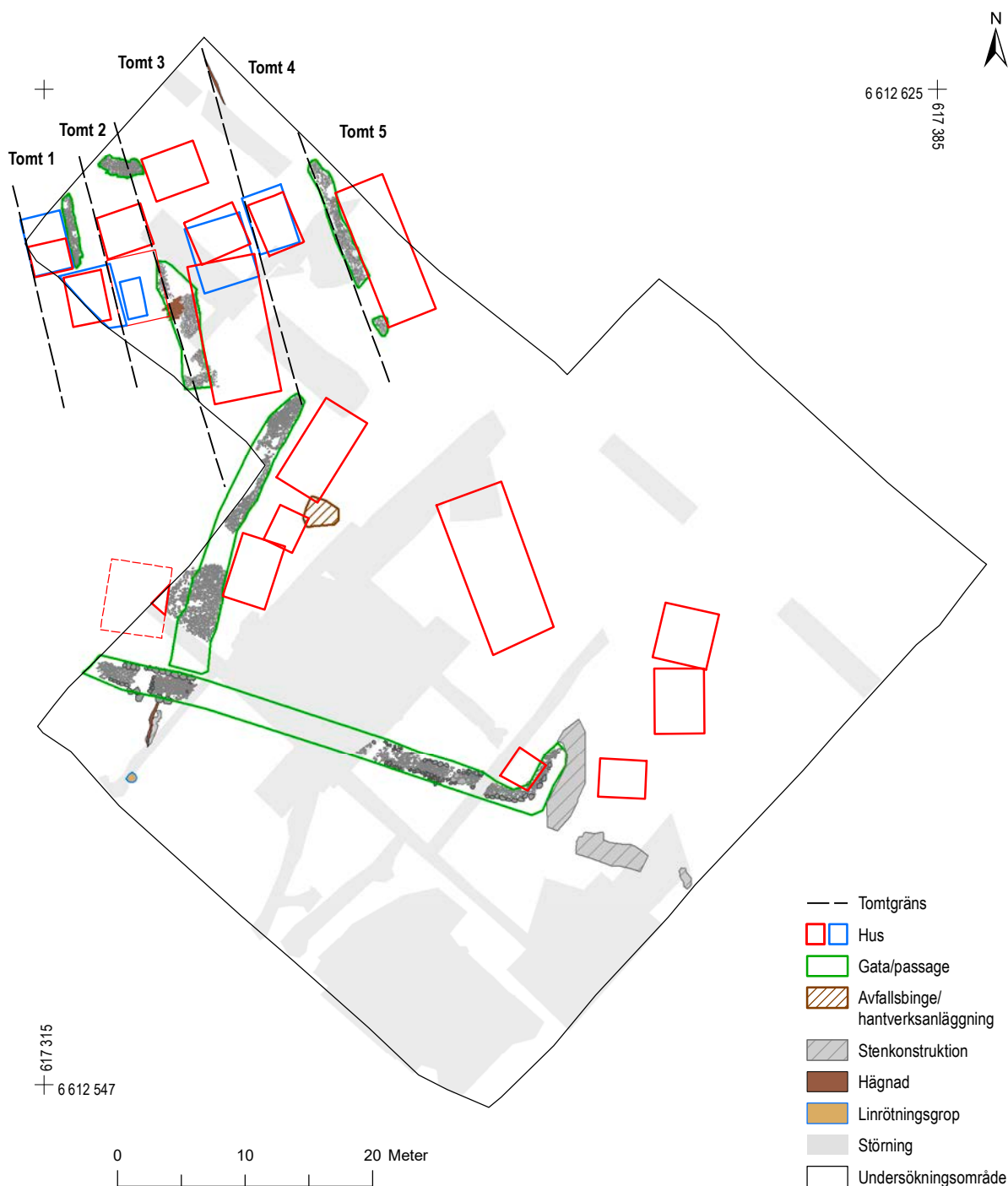
Nu anlades också flera gemensamma stenlagda kommunikationsstråk. En strandgata löpte genom områdets södra del och en vattugränd ledde upp från denna gata till bebyggelsen i nordväst. Även delar av passagerna mellan tomterna var stenlagda.

De stenlagda kommunikationsstråkens uppkomst kan ses som ett uttryck för ett behov från den ökande befolkningen att kunna röra sig obehindrat inom den tätande bebyggelsen eller från stadens centrum till dess utkanter. Oavsett om det rörde sig om gemensamma investeringar i infrastrukturen eller om enskilda tomtägare ansvarade för delar av gatusystemet, vilket är känt från medeltida lagar

(Holmbäck & Wessen 1966), så bör en styrning från en överhöghet ha legat till grund för detta.

Under perioden skedde ett medvetet arbete med att stabilisera marken i strandzonen genom att marken fylldes ut med avfall från staden. Hushållsavfall, hantverksavfall och byggnadsrester efter den omfattande byggnationen i staden användes. Andra strate-

Figur 12. Bebyggelseutvecklingen i kvarteret Fälskären, huvudskede 2 (1100–1200). Skala 1:500.

gier för att stabilisera marken var att låta växter som tiggarranunkel och sly, som exempelvis vide, utveckla rotsystem i fyllnadsmassorna och på så sätt armera materialet. Aktiviteterna i strandzonen visar på en önskan att tillgodogöra sig värdefull mark och skapa utrymme för en expansion av verksamheter och bebyggelse.

Strandzonen var tidvis översvämmad och användes säsongsmässigt för exempelvis garveri och fiskrensning. En stenkista samt en båtuppdagningsplats tyder på att det fanns en viss hamnverksamhet i området.

Även utanför den reglerade bebyggelsen fanns byggnader under denna tid. En bodbebyggelse kantade vattugränderna i väster och några andra spridda byggnader fanns i områdets östra del.

Området nyttjades intensivt under hela perioden och under andra hälften av 1100-talet skedde en övergripande nybyggnation inom de reglerade tomterna i nordväst då flera av husen ersattes av nya byggnader. De nya husen förhöll sig väl till äldre bebyggelse och tomtgränser vilket tyder på att stabila ägandeförhållanden förelegat.

Fyndbilden under huvudskede 2 motsvarade i stort sett den tidigare situationen, även om den intensifierade bebyggelseutvecklingen avspeglas i en ökad mängd fynd av personlig utrustning såsom brynen, kammar, nycklar, pärlor, textilredskap och olika slags dräktdetaljer eller prydnadsbeslag i kopparlegering. Den förtätade bebyggelsen resulterade även i en ökad mängd järnföremål kopplad till byggnation och hushållsattiraljer. Den dominerade keramiktypen under perioden var fortfarande inhemskt producerat äldre svartgods. Både krukor och oljelampor förekom.

Sammansättningen av föremål visar på en fortsatt närvaro av hela familjer i området. Liksom tidigare är det svårt att, utan jämförelser med andra stadsmaterial, uttala sig generellt om hushållens materiella välstånd.

Man fortsatte även deponera avfall i området, företrädesvis i strandzonen och främst restprodukter

efter horn- och benhantverk, läderhantverk och smide. Flera deglar påträffades också vilket indikerar att bronsgjutning förekom i närområdet. Inga platser för hantverk kunde identifieras under skedet men en koncentration av hantverksavfall till undersökningens västra hörn visar att närliggande verkstäder sannolikt funnits utanför den undersökta ytan. En tidigare förundersökning har kunnat belägga en kammakeriverkstad i detta område från åtminstone 1200-talet (Öhlund & Kjellberg 2012, s 102f). Det är möjligt att denna verksamhet haft kontinuitet bakåt i tiden.

Det osteologiska materialet var likartat som under huvudskede 1. En förändring var att andelen får eller get ökade i förhållande till nötboskap, och att fångst av sjöfågel och skogsfågel fick en ökad betydelse. Även andelen fisk ökade, främst insjöfisk men även strömming från Östersjön. Ett nytt inslag utgjordes av importerad torsk från Nordnorge. I detta skede kunde även värpande höns beläggas.

Sammanfattningsvis vet vi följande:

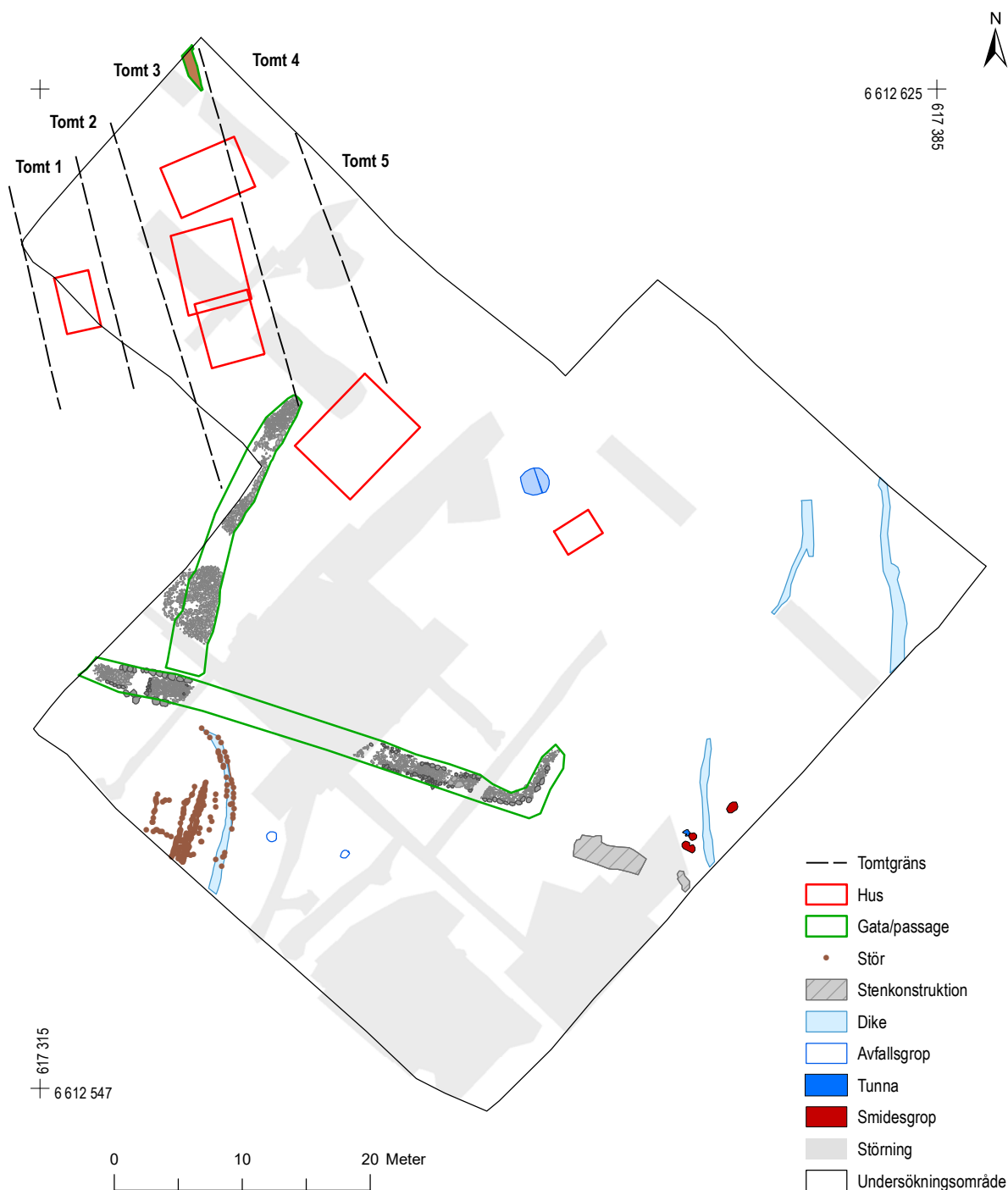
- Omfattande nybyggnation i nordväst i början av 1100-talet med en reglerad stadsplan, vilken relaterar till en äldre tomtstruktur
- Bebyggelsens utseende och disponering på tomterna liknar mönstret från Sigtuna
- Stenlagda kommunikationsstråk anläggs; strandgata, vattugränd, passager mellan tomter
- Medvetna utfyllnadsarbeten i strandzonen i syfte att tillägna sig mark
- Säsongsmässiga aktiviteter och båtplatser i strandzonen
- Utkantsbebyggelse utanför de reglerade tomterna
- Nybyggnation under perioden förhåller sig till fastlagda strukturer
- Hushållsanknutna föremål från familjehushåll
- Hantverk utförs i närområdet, kammakeri, skomakeri och bronsgjutning förekommer
- Ökad betydelse av får eller get. Värpande höns kan beläggas
- Ökat fångst av skogs- och sjöfågel samt fiske. Import av strömming och torsk

Huvudskede 3: 1200–1250

Under första hälften av 1200-talet stagnerade bebyggelseutvecklingen och flera av tomterna stod obebyggda under denna tid (figur 13). De nya husen, som ändå byggdes under perioden, relaterade till äldre bebyggelse och tomtgränser. Den strandgata och vattugränd som anlades under det föregående

skedet fortsatte att vara i bruk men inga nya kommunikationsstråk tillkom.

Marken i strandzonen blev nu mer tillgänglig för aktiviteter och flera konstruktioner anlades, som parallella rader med störar som kanske använts till att torka hudar eller fisknät på och ett kraftigt dike med flätverkssidor. Omfattande pälsdjurslager i området visar att området användes för garveriverksamhet.

Figur 13. Bebyggelseutvecklingen i kvarteret Fältskären, huvudskede 3 (1200-1250). Skala 1:500.

Fyndmaterialet var generellt sett fattigare under denna period vad gäller föremål som kan kopplas till hushållet och den personliga utrustningen. Dessa fynd framkom nästan uteslutande i utjämningslager under husen och hörde därmed egentligen till det föregående skedet, eller som omdeponerat avfall i strandzonen. I strandzonens utfyllnadsmassor ingick även hantverksavfall efter ben- och hornhantverk.

Under perioden uppträdde nya typer av kärl i keramik. Det rörde sig om matlagningsgrytor av yngre svartgods, blyglaserade serveringskannor av äldre rödgods och dryckeskärl av proto-stengods. De nya kärlen visar på en import av handelsvaror från Tyskland, Holland och/eller Belgien.

Inga större förändringar i fördelningen av djurarter skedde under perioden i jämförelse med tidigare skeden. Andelen sjöfågel och skogsfågel sjönk dock, vilket kan vara en följd av ett minskat behov av mat när befolkningen blev mindre.

Sammanfattningsvis vet vi följande:

- Stagnation i bebyggelseutvecklingen med flera obebyggda tomter
- De nya husen förhåller sig till äldre tomtstrukturer
- Den stenlagda strandgatan och vattugränden är fortsatt i bruk
- Ökat användande av strandzonen, bl a för garveri
- Nya kärltyper med en handelsimport från Europa
- Minskad betydelse av sjö- och skogsfågel

Huvudskede 4: 1250–1350

En ny bebyggelseexpansion tog sin början under andra hälften av 1200-talet (figur 14). Omfattande byggnation skedde inom de reglerade tomterna i nordväst och den äldre bebyggelsen täcktes av sammanhängande utjämningslager inför den nya byggnationen. Utjämningslaget talar för att byggnationen skedde relativt samtidigt på minst två av tomterna. De tomter som tidigare stått öde bebyggdes på nytt. De nya husen förhöll sig även under denna period till de tidigare fastslagna tomtgränserna.

En förändring i bebyggelsens utbredning inom tomterna skedde emellertid. De inre delarna var inte längre bebyggda. Förklaringen till den förändrade dispositionen går inte att se inom undersökningsytan, men kan antas vara en omstrukturering av stadsrummet utanför ytan som resulterade i att tomterna försköts åt norr.

Under perioden togs också nya ytor i anspråk för bebyggelse. I den tidigare strandzonen skedde inledningsvis fortsatta utfyllnadsarbeten varefter ett flertal byggnader anlades i området. Den äldre strandgatan togs tillfälligt ur bruk och överlagrades av ett (tomt-) dike med sidor av flätverk. Till den nya strukturen i området hör också delar av en stenlagd passage och en kavelbro. Både husens och passagens orientering stämmer väl överens med riktningen på den historiskt kända tomtstrukturen i området vilket antyder att en tomtindelning av den tidigare strandzonen kan föras tillbaka till detta skede.

Någon gång under mitten av perioden skedde på nytt en kraftig lagertillväxt, inom den äldre strandzonen, då ett flertal byggnader, en stenlagd gränd och det ovan nämnda flätverksdicket täcktes av ett kraftigt markberedningslager. Sannolikt skedde detta i syfte att jämna ut marken inför kommande byggnation i området. Spåren efter denna byggnation var tyvärr förstörda av modern exploatering.

Ett nytt inslag i området var en vattugränd som sträckte sig genom områdets östra del. Grändens sträckning kan återfinnas i det historiska kartmaterialet. I områdets nordöstra hörn anslöt två bodar inramade av ett tomt dike till gränden.

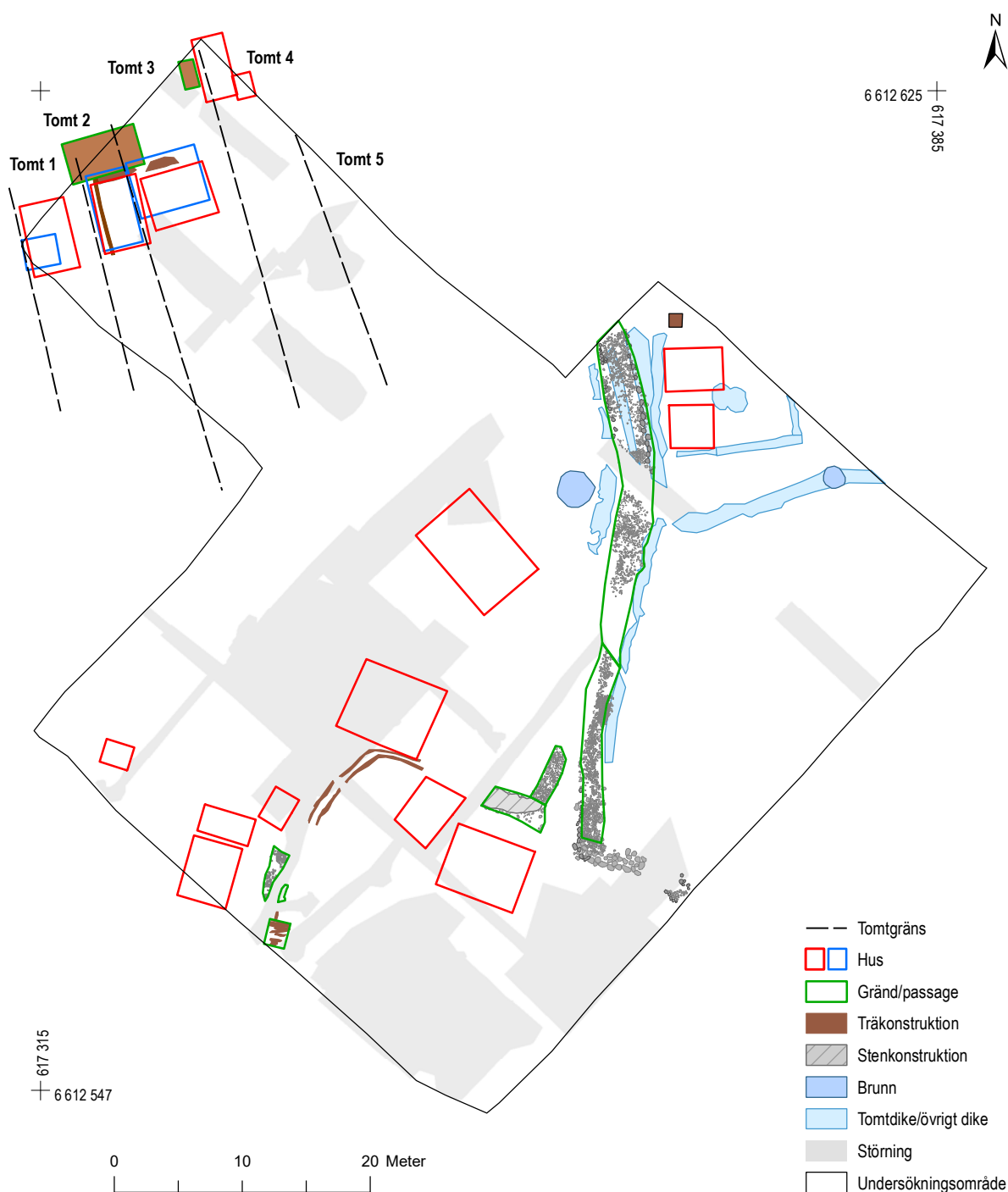
För första gången kunde en hantverksbyggnad beläggas i området. I anslutning till bebyggelsen i den tidigare strandzonen anlades en enklare smedja.

Under perioden avsattes ett rikligare och mer varierat fyndmaterial än tidigare. Exempelvis förekom betydligt mer järnföremål, vilket kan bero på både förändrade byggnadstekniker (mer spik och järnbeslag) och att föremål i järn blev vanligare i hushållen på bekostnad av träföremål. Även förekomsten av en smedja i området tyder på ett ökat järnbehov i samhället.

Föremål av karaktären personlig utrustning fanns också i större antal och variation än tidigare, och mängden föremål i kopparlegering ökade.

Andra hälften av 1200-talet innebar också att en ny bordskultur utvecklades i kvarteret Fältskären och sannolikt i hela Enköping, som var influerad av europeiska seder och konsumtionsmönster. Ett ökat

antal utvalda kärl för servering och intag av drycker användes som ett tecken på välstånd och social status. Exempel på sådana kärl är serveringskannor i äldre rödgods och dryckeskärl av stengods. En kraftig ökning av hushållskärl av yngre svartgods skedde också med en mängd olika kärlformer där vissa brukades vid matlagning i köksmiljö och andra som bordskärl.

Figur 14. Bebyggelseutvecklingen i kvarteret Fältskären, huvudskede 4 (1250–1350). Skala 1:500.

Benmaterialet visar att djurens slaktålder förändras under huvudskede 4. Fler nötkreatur blev fullvuxna innan de slaktades samtidigt som tamsvinen tvärtom oftare slaktades som unga (juvenila). Det relativa förhållandet mellan förekommande arter var emellertid detsamma.

Under perioden skedde också en större inriktning mot domesticerade fåglar som höns och gäss. De vilda fåglarna minskade totalt sett även om skogsfågel fortfarande förekom. Lokalt fångad fisk förekom däremot i mindre utsträckning. Betydelsen av boskapsdjuren verkar således öka med tiden.

Sammanfattningsvis vet vi följande:

- Bebyggelseexpansion sker i nordväst. Övergivna tomter bebyggs på nytt
- Bebyggelsen och tomterna förskjuts åt norr
- Nytt bebyggelseskede sker i nordväst under första hälften av 1300-talet
- Nya ytor tas i anspråk för bebyggelse i den tidigare strandzonen
- Strandgatan tas ur bruk. Tomtläggning sker i strandzonen
- Ny vattugränd anläggs i öster med intilliggande bodbebyggelse
- Rikligare och mer varierat fyndmaterial
- Utveckling i staden av ny bordskultur med statusindikerande serverings- och dryckeskärl
- Förändrad köttkonsumtion. Andelen fullvuxna nötboskap ökar, unga svin ökar
- Minskad betydelse av sjöfågel, fisk och småvilt

URBANISERINGSFÖRLOPP OCH BRYTPUNKTER – ETT MÖJLIGT SCENARIO

Enköping före Enköping

Förutsättningarna för etableringen av Enköping låg i det omgivande (sociala) landskapet (jfr Larsson 2006; Anglert 2006; Anglert & Larsson 2008; Berg 2013). Enköpings goda läge för kommunikation mellan Enköpingsåsen och en vik vid Mälaren har många gånger poängterats som betydelsefull för stadens uppkomst liksom betydelsen av ortnamnet *Ena* som en vägknut (Calissendorff 1986, s 85). En äldre marknadsplats sägs också ha varit en lokalisering faktor.

Inga av dessa påståenden har egentligen gått att bekräfta. Vad gäller Enköpingsåsens betydelse för fjärrhandeln norrut kan det observeras att den äldsta kända huvudleden i denna riktning från en 1600-talskarta över Åsunda härad, inte följer åsens sträckning utan istället sträcker genom slättbygden norr och nordväst om Enköping upp mot Frösthults kyrka. Först på 1800-talets häradskarta är en väg på åsen utsatt. Att vattenlederna har varit viktiga transportleder i området under 1000-talet indikeras av runstenarnas placering.

Vad gäller en äldre marknadsplats lokaliserad till Enköping så är det äldsta belägget för en tjugonde-dagsmarknad i Enköping från 1495 (Ljung 1963, s 312). Av uppgifter i 1500-talets tänkeböcker framgår att marknaden hölls på isen utanför staden (a a, s 318). Det finns egentligen inget som i dagsläget kan koppla en äldre marknad till platsen för stadens utbredning. En äldre tings- och marknadsplats kan ex-

empelvis istället varit förlagd till Svinnegarns socken och området kring storhögen ”Haralds hög” och det intilliggande Husby.

Trots dessa reservationer är det mycket möjligt att det funnits en marknadsplats i närområdet som föregått stadens etablering. Något som talar för placeringen av en marknad på isen utanför Enköping är den långgrunda vik som sträckt sig in från Mälaren och som måste ha gett goda möjligheter till en tidig och säker isbildning. Avsaknaden av äldre kända fjärrvägar på Enköpingsåsen kan också spegla ett förändrat kommunikationssystem vid tiden för de äldsta kartornas tillblivelse.

I Enköpings absoluta närhet fanns inga utmärkande centralplatser uttryckt i stora gravfält eller storhögar. Enköping anlades på gränsen mellan två härader (hundare) och centrerat mellan rika åkerbruksbygder med en koncentration av förhistoriska gravfält och tidiga romanska stenkyrkor i de angränsande socknarna. I ett större perspektiv fanns lokaler med storhögar och platser med ortnamnet Husby på ett relativt jämnt avstånd från Enköping. Det går därmed inte att identifiera någon naturlig föregångare till Enköping. En slutsats blir att staden har anlagts på en ”ny” plats – eller på en plats som fått en ny funktion – och att detta kan ha skett som ett gemensamt projekt mellan flera intressenter på en lämplig plats. Platsen har valts utifrån att det funnits ett skyddat hamnläge. Att städer anlades på häradsgränser var mycket vanligt, så var fallet i bl a Västerås, Arboga, Nyköping, Norrköping, Linköping och Söderköping.

Stadsgrundare och stadsförnyare

Huvudskede 1: 1050–1100

I landskapsrummet kring Enköping uppstod under början av medeltiden ett behov av en stationär plats med vissa funktioner. Aristokratiska godskomplex i närområdet framträder först i källorna under 1200- och 1300-talet, men sannolikt har dessa sin grund i storgårdar under yngre järnålder med en redan då existerande lokal aristokrati (jfr Berg 2003, s 237ff). Dessa storgårdar eller godskomplex kan ha haft ett behov av att avsätta ett agrart överskott på en närliggande marknad. Det kan ha även funnits ett behov bland denna aristokrati av att kontrollera en betydande järnhandel med en transport ner från Dalarna med omlastning via en hamnplats för vidare sjötransport i Mälaren.

Ett annat behov för en stad i området kan vara kyrkans vilja att etablera en kyrklig centralort, vilket kan beläggas ha skett senast under 1100-talet, med stadens funktion som ett av prostsätena i Fjärdhundraland och med förekomsten av två romanska stenkyrkor i staden.

Frågan är hur långt i tiden kyrkans intressen i Enköping kan föras tillbaka? Ett möjligt alternativ är att det redan funnits en existerande centralort eller handelsplats till vilken kyrkan har kopplat en ny kyrklig centralort och därmed påverkat stadens utveckling. Ett annat, mindre troligt, alternativ är att platsens funktion som kyrklig centralort har varit det primära (se kapitel *Enköping och dess närmaste omgivning under medeltiden i det skriftliga källmaterialet*).

Värt att notera är det avstånd, ca 400 meter, som fanns mellan de två 1100-tals kyrkornas placering på

Figur 15. Relationen mellan en hypotetisk äldsta marknadsgata, de reglerade tomterna inom kvarteret Fältskären och de äldsta kyrkorna. Vattennivån 5 m ö h är utsatt. Skala 1:4 000.

höjden norr om den medeltida stadskärnan och den äldsta kända stadsgården i kvarteret Fältskären med datering till 1060-talet (figur 15). Avståndet mellan dessa enheter tyder på att det inte var frågan om fast bebyggelse kopplad till prostriet utan istället till en verksamhet som föregått kyrkans etablering i staden. Den äldsta tomtstrukturen i Fältskären orienterade sig vinkelrätt till en U-formad medeltida huvudgata och sannolikt var det istället stadens funktion som marknadsplats som bebyggelsen relaterade till och då som en del i en omfattande struktur på ömse sidor om den ca 500 meter långa marknadsgatan. Fyndet av en vikingatida/tidigmedeltida grav i anslutning till denna huvudgata kan ses som bebyggelseindikerande vilket stärker tolkningen.

Ett annat mindre troligt scenario är att kungamakten ska ses som den primära källan bakom Enköpings etablering. Kungamakten svaga ställning under andra hälften av 1000-talet talar emot en tolkning där kungen varit ensam stadsgrundare till den perifert belägna Målarstaden Enköping. Inga tecken finns på att en kungsgård ursprungligen funnits i staden till vilken övrig bebyggelse har relaterat. Inte heller har obebyggda tomter kunnat beläggas i det äldsta skedet. En möjlighet är att en allians förekommit mellan kungen och en lokal aristokrati.

Huvudskede 2: 1100–1200

Efter en trevande start på stadens etablering skedde under början av 1100-talet en expansion av den tomtreglerade bebyggelsen. De nya husen tog hänsyn till den äldre tomtstrukturen men området blev också mer tätbebyggt med fler tomter och tomtgränser som rätades ut. Det rörde sig om omfattande och samtida byggnadsprojekt vilka sannolikt hade en stark samordning från stadens beslutsfattare.

Den övergripande samordningen tog sig även uttryck i gemensamma kommunikationsstråk med manifest stensatta gator och gränder. Stadsplanen har en tydlig förebild i den äldre staden Sigtuna. Marken i staden blev sannolikt mer attraktiv och värdefull vilket resulterade i att stora insatser gjordes för att genom utfyllnadsarbeten tillägna sig ny mark i strandzonen. Utfyllnadsmaterial till strandzonen togs från andra platser i staden. Åtkomsten till vattnet var viktig och maritima inslag med en stenkista,

troligen ett bryggfundament, och ett båtuppslag visade att båtplatser fanns i området.

Det är mycket möjligt att det kraftiga uppsvinget i områdets byggnation som framträdde under 1100-talet hade ett samband med stadens utveckling till en kyrklig centralort. Det borde dessutom ha legat i kyrkans intressen att främja stadens handelsfunktioner.

Kungamakten ställning i riket var fortsatt instabil under 1100-talet och präglades av stridigheter och svårigheter att befästa makten över hela riket. Det är oklart vilka möjligheter regenterna hade att vara ledande i stadsbyggnadsprocesser under denna tid och i denna del av riket.

Huvudskede 3: 1200–1250

Under första hälften av 1200-talet syns en tillbakagång i bebyggelseutvecklingen där vissa av tomterna stod öde. Samtidigt fortsatte verksamheten som tidigare i mindre skala och de nya hus som anlades följde tidigare uppdragna strukturer. Stagnationen i bebyggelsen ska förmodligen förstås utifrån ekonomiska premisser kopplade till samtida händelser i det omgivande samhället.

Perioden präglades av interna stridigheter om kungamakten och stridigheter mellan den framväxande centrala kungamakten och ett stormannamotstånd mot detta. Två av de stora slagen som skedde under perioden utspelade sig i Enköpings närhet (Gestilren år 1210 respektive Sparsåtra 1247). Sannolikt påverkade de oroligheter som skedde under denna tid, med bristande resurser till stadsbyggnadsprojektet, helt eller delvis den stagnation vi ser i staden.

Huvudskede 4: 1250–1350

Från mitten av 1200-talet och framåt skedde en förnyad expansion av byggnader i området. De övergivna tomterna bebyggdes på nytt och nya tomter anlades på mark som nyligen blivit tillgänglig. Även om bebyggelsen inom de tidigare reglerade tomterna förhöll sig väl till äldre tomtgränser skedde ändå vissa strukturella förändringar i området som tyder på att stadens rum delvis omskapades under denna

tid. En av dessa förändringar var en förskjutning av bebyggelsen på de äldre tomterna mot norr, där de inre delarna nu framstår som obebyggda. En annan strukturell förändring var att den stenlagda strandgatan togs ur bruk till förmån för gränsmarkeringar mellan de nya tomterna i området.

Förekomsten av bemålade glasskärvor, typiska för kyrkliga miljöer, samt ett lårben från en människa inom markberedningslager i områdets västra delar, talar för att jordmassor förflyttats över betydande avstånd inom staden. De enda i dagsläget kända kyrkliga miljöerna befinner sig i stadens norra delar. Att massor förflyttas över sådana avstånd tyder på att övergripande och samordnade strukturella förändringar skett i staden.

En ökad förekomst av stengods och rödgodskannor kan ses i området under perioden vilket snarare ska tolkas som en allmän trend med en välmående borgerlig stadsbefolkning där Hansans stora inflytande och handeln med Europa gjort avtryck och inte som ett tecken på lyxkonsumtion.

Den förändring av stadsplanen som kan observeras i kvarteret Fältskären hade troligen sin grund i en generell omstrukturering av staden. Under perioden etablerades nya institutioner i staden i form av ett kloster och ett hospital. Ett tredje kyrka, S:t Olof, tillkom i början av 1300-talet.

Orsaken till omskapandet av stadens rum var sannolikt ett ökat inflytande från kungamakten vilket resulterade i att staden omdefinierades både fysiskt och strukturellt med nya regler för stadslivet. Detta omskapande var en del av en generell trend i svenska städer från och med andra hälften av 1200-talet med en utbyggnad av centrala funktioner och institutioner, anläggande av torg, uppförande av rådstugor och helgeandshus (Andersson m fl 1990).

Ett annat uttryck för urbaniseringen under perioden är de tiggarkonvent som anlades i städerna i mitten av 1200-talet (Sigtuna 1237, Strängnäs 1260-talet, Västerås 1244, Uppsala 1247, Enköping ca 1250).

Som ett slutgiltigt belägg för att kungamakten tagit full kontroll över staden och det tidigare folklandet är att Birger Magnusson gav Enköping jämte hela Fjärdhundraland som morgongåva till drottning Marta (1300–1318; Fritz 1972, s 92).

En stad växer fram – de fysiska spåren efter etableringsprocessen

En diskussion som har förts av bl a Nils Sundqvist och arkeologer på Upplandsmuseet är att Enköpings framväxt har skett som en organisk process där staden växt fram med utgångspunkt från det högre belägna området i norr kring kyrkorna och alltefter som vattenlinjen dragit sig tillbaka expanderat mot lägre nivåer (Sundqvist 1944; Ölund & Kjellberg 2010). Resultaten från kvarteret Fältskären talar mot en sådan utveckling.

Spår efter en permanent verksamhet i Enköping före 1100-talet är i stort sett bara kända från kvarteret Fältskären. Vi vet med andra ord ingenting om den rumsliga utbredningen av en tidig stadsbebyggelse eller hur en sådan bebyggelse förhöll sig till stadens norra utkant där de äldsta kyrkorna anlades under 1100-talet. Det vi däremot vet är att ett strandnära markområde, i det historiskt kända stadsområdets utkant, togs i anspråk redan under andra hälften av 1000-talet.

I ett första skede avverkades vegetationen och djur tilläts beta på strandängarna. Därefter skedde ett mer manifest ianspråktagande av marken då olika gränser drogs upp i området och markerades med grävda diken kompletterade med trähägnader.

En målande beskrivning av ett sådant manifest ianspråktagande av mark finns av när Kristian den II grundlade den danska staden Ängelholm i Skåne år 1516. Genom att dra upp en plogfåra märktes stadens gränser och omkrets ut i åsyn av en stor skara människor (Ros 2001, s 15).

Genom upprättandet av gränser inom kvarteret Fältskären anlades tre långsmala tomter i undersökningsområdets norra del med en orientering som inte låg vinkelrät mot strandlinjen, vilket var en företeelse som var vanlig i andra medeltida städer, utan istället relaterade till en redan fastlagd struktur norrut. Sannolikt förhöll sig tomterna till en U-formad huvudgata som den framträder i det äldre kartmaterialet (figur 15). Mycket talar för att denna gata varit en del av den ursprungligt utlagda stadsplanen. Gatunätet lades ut utifrån topografiska förhållanden och ramade in Enköpingsåsens sträckning.

Tillgången till stranden var viktig och strandlinjen förstärktes med en stenskoning. Inga fasta hamnkonstruktioner kan emellertid påvisas i detta skede utan framträder först under 1100-talet.

Sannolikt fanns det redan från början en omfattande plan kring stadens blivande struktur vilket krävde en styrning och kunskap om stadens rumsliga disposition. Det som talar för en sådan tanke är den reglerade tomtläggningen som relaterar till en hypotetisk huvudgata.

De första stadsborna?

Husen på de äldsta stadsgårdarna hade en rural karaktär med rötter i ett förhistoriskt boende i långhus. Gårdarna utgjordes av huskroppar med olika funktioner, sammanbyggda i huslängor med människor och djur under samma tak. Det sparsamma fyndmaterialet pekar på att det rör sig om hushåll med hela familjer. Inget i materialet indikerar att det rör sig om en högstatusmiljö.

Djurhållningen bestod framför allt av smådjur som får, get, gris och höns. Nötkött infördes från stadens omland och dessa djur stallades inte på plats. Kosten kompletterades med jakt på fågel och fiske. Andra näringar i form av hantverk och handel har inte kunnat beläggas men sannolikt var hantverksbodan belägna i anslutning till en marknadsgata i norr.

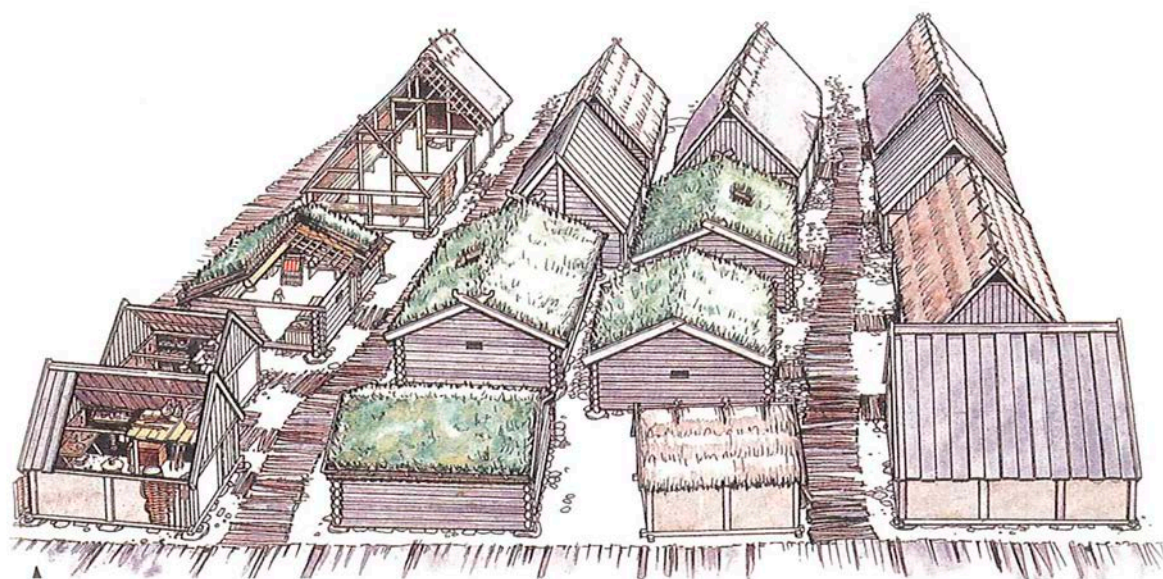
Det äldsta synliga hantverket i staden utgjordes framför allt av en produktion av skor, kammar och andra föremål i ben eller horn. Råvaran till dessa hantverk skedde sannolikt genom en införsel till staden, både indirekt via köttprodukter, men också i form av och hudar från nötboskap. Även horn från vilt (älg och hjort) fördes in till staden. Införseln av råvaror skedde i form av ett utbyte med landsbygden men det kan även röra sig om ett utbyte inom sammanhängande gårdskomplex där det ingått hushåll från både landsbygden och staden.

Sammantaget framträder de äldsta hushållen i staden som del i ett varuutbytessystem med den omgivande landsbygden.

Utblickar

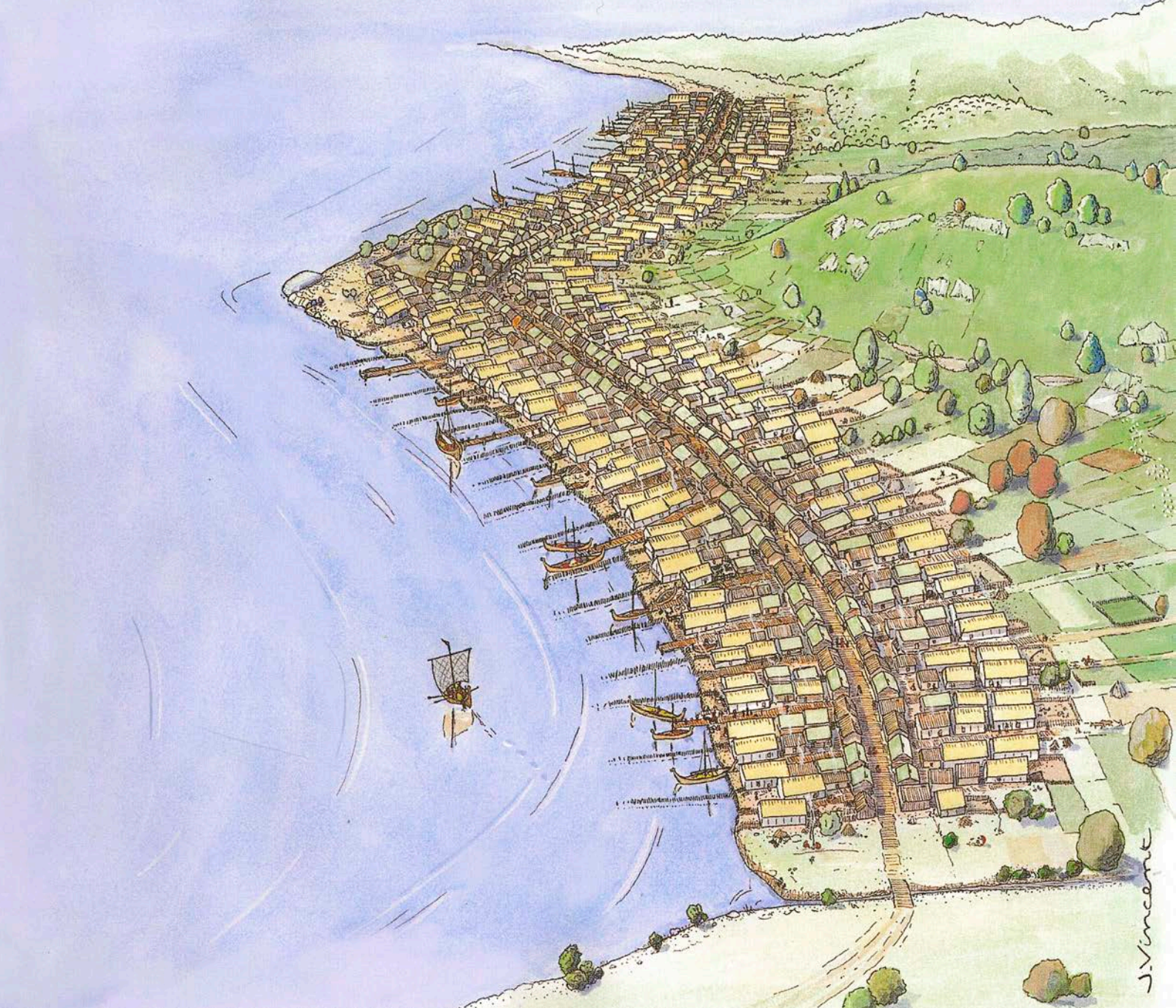
Sigtuna

Under andra hälften av 1000-talet fanns en fåtal tidiga städer i Mälarenregionen. Den äldsta kända staden var Sigtuna som grundades under slutet av 900-talet med en ursprunglig stadsplan där långsmala tomter var orienterade med kortsidorna längs med en huvudgata (Ros 2009, s 61).

Figur 16. Bebyggelsen i Kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna under tidsperioden 1050–1075. Rekonstruktionsteckning av Jacques Vincent efter underlag av Björn Petersson. Ur Wikström (red) 2011, s 70.

Figur 17. Sigtuna omkring år 1000. Rekonstruktionsteckning av Jacques Vincent efter underlag av Sten Tesch. Ur Tesch & Vincent 2003, s. 17.

Sten Tesch har beskrivit hur staden anlades på tidigare obrukad mark med en fast utlagd tomtstruktur markerad med tomt diken. Stadsplanen har utformats med 30–40 m långa och 7–8 m breda tomter och stadsgårdarna var indelade i fyra funktionella zoner (bl a Tesch 1990). Nyare undersökningar har emellertid visat på en mer dynamisk bild av tomtstrukturen och zonindelningen (Wikström 2011, s 9–10; Ros 2009). Vissa spår av djurhållning i form av gödsel fanns i stadens äldsta skede (Wikström 2011, s 23).

Utifrån undersökningar i kvarteret Trädgårdsmästaren utmärktes bebyggelsen under stadens äldsta skede (ca 985–1000) av små hus och breda passager. Under nästa skede (ca 1000–1125) blev husen successivt större vilket gav en allt tätare bebyggelse (Wikström 2011, s 23ff).

Sigtuna hade redan från början en tydlig urban karaktär med en reglerad, tät och permanent bebyggelse. Enligt Sten Tesch var det endast kungamakten – genom Erik Segersäll – som hade en tillräckligt

omfattande organisation och resurstillgång för att kunna stå bakom anläggandet av staden. De första stadsgårdarna beboddes av hela hushåll med kvinnor, män och barn (Tesch 1990, s 29f).

Tesch har föreslagit att de första stadsgårdarna delades ut av kungen till storbönder i omlandet, vilka bodde kvar på sina gårdar men hade folk i staden för att se till sina intressen och ta del av stadens lyxprodukter. I de första hushållen ingick både kvinnor, män och barn. Det är också möjligt att storbönderna hyrde ut sina hus på tomterna. Andra möjliga ägare till de första tomterna var personer som ingått i kungens hird och personer kopplade till kyrkan (Tesch 1990, s 36).

Även Jonas Ros har framhållit att många av stadsgårdarna i Sigtuna tillhörde gods på landsbygden som förvaltades av brytar med hjälp av fria eller ofria tjänstehjon. På gårdarna fanns också stadshantverkare som hyrde in sig i bodar och som motsvarade landsbygdens landbor. Andra invånare i staden var personer knutna till kungens eller stadsherrens valde samt tillresande köpmän (Ros 2001, s 57).

Mats Roslund har ifrågasatt att det skulle vara samma människor som bodde i staden som på stormännens gårdar på landsbygden. Olika konsumtionsmönster vad gäller hushållskeramik och importerade föremål pekar tvärtom på en slutenhet gentemot de agrara miljöerna. Östersjökeramik är exempelvis ovanlig på landsbygden (Roslund 2001, s 226).

Nyköping

De omfattande undersökningarna i kvarteret Åkroken i Nyköping har visat att en reglerad tomtstruktur etablerades i området under perioden 1090–1125 på långsmala tomter som sträckte sig ner mot ån. Tomterna avgränsades av diken och mellan två av tomterna fanns en allmänning eller vattugränd. Tomterna var ca 15 meter breda och minst 28 meter långa. Etableringen av den reglerade strukturen i Nyköping har tolkats som att det var samma stormannaätt som kontrollerade de båthus som fanns på platsen under yngre järnålder som låg bakom grundandet av staden. I det äldsta bebyggelseskedet fanns

aktiviteter som smide och fiskeverksamhet, vilka kan antyda en periodvis verksamhet på platsen (Nordström & Lindeblad 2016, s 176ff).

Under 1100-talet skedde en successiv förtätning av bebyggelsen vilket resulterade i smalare tomter, 6–8 meter breda. En av tomterna, som undersökts i sin helhet, var ca 35 meter lång. En tvärgående gata anlades parallellt med strandlinjen. Bebyggelsen blev också mer likartad där bostadshus och mindre förråds- eller ekonomibyggnader disponerades på ett likartat sätt. Under andra hälften av 1200-talet omvandlades delar av området till en mer offentlig miljö genom en etablering av en torgyta, vilket var en del av en generell utbyggnad av de urbana funktionerna och institutionerna i de svenska städerna från denna tid (Nordström & Lindeblad 2016, s 179 ff).

Utvecklingen av bebyggelsen i kvarteret Åkrogen motsvarade till stor del huvuddragen i Enköpings utveckling sett utifrån resultaten i kvarteret Fältskären. Etableringen under slutet av 1000-talet med tydliga tomtmarkeringar i form av diken och spridd bebyggelse som under 1100-talet förtätas och kompletteras med gemensamma kommunikationsstråk är densamma i båda städerna. Även den tydliga omvandling som sker i Åkroken under andra hälften av 1200-talet med bl a anläggandet av ett offentligt torg skulle kunna ha sin motsvarighet i de omvandlingar av gatunät och tomter som ses i Fältskären under samma tid.

Andra städer i östra Mellansverige

Andra platser med stads- eller stadsliknande bebyggelse under andra hälften av 1000-talet har påträffats i Strängnäs, Södertälje och Västerås (Berg & Norberg 2013; Carlsson 2011; Ros 2017). Sammantaget framstår andra hälften av 1000-talet som en etableringsfas för ett flertal städer i Mälardalen, med undantag för den äldsta staden Sigtuna. Den tidiga urbaniseringen på dessa platser är många gånger otydlig men i och med de senaste årens undersökningar bland annat Nyköping och Enköping framträder urbanitetsprocessens äldsta skede allt tydligare.

INTRODUKTION

I det föregående temat har de stora och övergripande strukturerna stått i fokus. Det är nu dags att närma sig det urbana utifrån ett mer individbaserat perspektiv. Det kanske vanligaste angreppssättet för detta har tidigare varit genom att utgå från en bestämd föremålskategori, exempelvis keramik eller andra föremål som ansetts utpräglade för stadsmiljön.

Detta angreppssätt inrymmer emellertid många svårigheter, bland annat vad som avses med en urban föremålskultur och på vilket sätt den skiljer sig ifrån samtida föremålskultur på landsbygden? Christina Rosén har i en studie av den materiella kulturen i städer och byar i Halland från tidig medeltid till 1700-tal framhållit att det inte har funnits någon enhetlig urban eller rural kultur under perioden utan snarare en rad variationer inom begreppen. Det fanns också en tydlig förändring över tid (Rosén 2004, s 249). Trots dessa svårigheter kommer vi att på en övergripande nivå försöka se om och hur den urbana livsstilen framträder i materialet från kvarteret Fältskären.

Utgångspunkter

Stadslivet och den urbana livsstilen kan ses som ett gemensamt uttryck för de boende i staden, där den materiella kulturen uttrycker en mentalitet och en urban identitet som kontrasterar stadsborna mot icke-stadsbor. Utvecklingen och förändringen av en sådan identitet är en förändringsprocess som bland annat kan spåras över en i tid förändrad materiell kultur (Carelli 2001; Larsson 2006). Det urbana kan ses som en uppsättning handlingsmönster skapad genom upprepning och rutin (Anglert & Larsson 2008).

Problemområden och frågeställningar

Vår utgångspunkt är således att en urban identitet har växt fram i Enköping under medeltiden och att denna blir synlig genom olika materiella uttryck. Framväxten av en urban identitet kommer att diskuteras utifrån tre olika typer av källmaterial eller problemområden. Målsättningen är att undersöka urbaniseringsens utveckling i staden ur ett individperspektiv.

Det första problemområdet diskuterar om det är möjligt att urskilja en framväxande urban föremålskultur i Enköping. En mindre och översiktlig jämförelse görs även med andra stadsmaterial inom och utanför Enköping. Dessutom diskuteras vilket kontaktnät som Enköpingsborna har haft under olika skeden med utgångspunkt i förekomsten av importföremål och vilka perspektiv detta ger på stadens urbanisering.

Det andra problemområdet behandlar människornas kosthåll. Matkulturen är till stora delar knuten till tradition och social tillhörighet. Genom studiet av kosthållet kan vi se att de tidiga stadsborna i Fältskären hade en rural tradition med sig till staden som successivt förändrades i och med urbaniseringsprocessen.

Det tredje problemområdet behandlar den sammantagna bild som det osteologiska materialet ger av stadsbornas djurhållning och köttkonsumtion och de perspektiv som detta material ger på en framväxande urbanitet i staden.

FÖREMÅLSKULTUR OCH URBANITET

Det fyndmaterial som samlades in från undersökningen utgjordes av ca 3400 föremål, varav merparten var fragmenterade (bilaga 12 och 13). Utöver dessa fynd insamlades ca 13 kg hantverksavfall från ben och hornhantverk, ca 5 kg spill från läderhantverk och ca 30 kg slagg. En stor del av fyndmaterialet framkom i utfyllnadslager inom strandzonen och som ett inslag i utjämningslager under husen. Dessa föremål kan inte med säkerhet kopplas till specifika hushåll. Det finns dessutom alltid anledning att anta att föremål som påträffas i omdeponerade lager kan vara äldre än det sammanhang de påträffats i. De fynd som kan kopplas till kontextgrupper som exempelvis hus, gator eller gränder utgör ca 30 % av det totala fyndmaterialet (antal fynd exklusive hantverksspill). Denna fördelning ändrar sig något över tid med högst andel fynd i kontextgrupper under huvudskede 1 (ca 40 %) och lägst andel under huvudskede 2 (ca 15 %).

Sammanställningen av fyndmaterialet är givetvis också beroende av bevarandeförhållandena inom området, med torrare respektive fuktigare ytor, samt den differentierade grävmetodikerna där vissa kulturlager undersökts med skiktvis maskinavbaning. Trots dessa förbehåll kan fyndmaterialet på en mer övergripande nivå sägas ge en generell kunskap om stadens föremålskultur och utveckling över tid. Det finns därmed en möjlighet att diskutera om och hur den materiella kulturen kan ge perspektiv på stads-

Figur 18. Fyndbildens utveckling över tid uppdelat på fyndkategorier och material. Huvudskede 1: 1050–1100, huvudskede 2: 1100–1200, huvudskede 3: 1200–1250 och huvudskede 4: 1250–1350. Teckenförklaring: Enstaka förekomst (1–10)=ljusgrön. Vanligen förekommande (11–100) = mellangrön. Riklig förekomst (100–) = mörkgrön.

invånarnas urbana mentalitet. Den följande genomgången utgår från de generella kategoriseringar som gjorts av källmaterialet (figur 18).

Fyndkategori	Material	Huvudskede			
		1	2	3	4
Djurhållning	Järn (hästsko, söm)	■	■	■	■
Handel	Kopparlegering (våg)			■	
Hantverk	Ben/horn (spill, ämnen)	■	■	■	■
Hantverk	Järn (slagg)	■	■	■	■
Hantverk	Kopparlegering (spill)				■
Hantverk	Lera (degel)	■	■		■
Hantverk	Läder (spill)	■	■	■	■
Hantverk	Täljsten (form)				■
Hushåll/byggnation	Glas (kärl, fönsterglas)		■	■	■
Hushåll/byggnation	Keramik (kärl)	■	■	■	■
Hushåll/byggnation	Kopparlegering (hank)		■		
Hushåll/byggnation	Järn (spik, beslag, redskap mm)	■	■	■	■
Hushåll/byggnation	Organiskt (kärl, redskap)		■	■	■
Hushåll/byggnation	Sandsten, skiffer (malsten, slipsten)	■	■		■
Hushåll/byggnation	Trä (kärl, redskap)	■	■	■	■
Personlig utrustning	Ben/horn (kam, nål, spel, islägg mm)	■	■	■	■
Personlig utrustning	Glas (pärla)				■
Personlig utrustning	Järn (kniv m m)		■	■	■
Personlig utrustning	Kopparlegering (sölja, beslag mm)	■	■	■	■
Personlig utrustning	Läder (sko, handske)	■	■	■	■
Personlig utrustning	Skiffer, sandsten, bergart odef (bryne)	■	■	■	■
Personlig utrustning	Textil (tyg, vante)		■	■	■
Personlig utrustning	Trä (slända, knivskaft)				■

Djurhållning

Förekomsten av hästskor och hästkosöm inom området visar en tydlig närvaro av hästar först under huvudskede 4 (1250–1350). I en smedja (hus 160) framkom bland annat ett antal hästkosömmar. Fynden visar att en hovslagare har varit verksam i området men kan även betyda att hästransporter blivit vanligare i denna del av staden. Ett ökat transportbehov skulle möjligen kunna indikera en intensifierad handel inom staden. Djurhållningen i staden diskuteras ytterligare nedan med utgångspunkt i det osteologiska materialet.

Handel

Föremål som skulle kunna indikera en handelsverksamhet, som mynt eller vikter, saknas i stort sett helt i området och även i staden i stort (jfr Qviström 2011). Ett enstaka föremål i form av en del till en vågarm (figur 19) framkom i ett utfyllnadslager daterat till huvudskede 3 (1200–1250). En typdatering från tyskt område visar att liknande vågar förekommer från andra hälften av 1000-talet till och med 1200-talet (jfr Beronius Jörpeland & Seiler 2011, s 127).

Hantverk

En hög grad av specialiserat hantverk kan ses som ett tecken på en utvecklad urbanitet (jfr Christophersen 1980). Merparten av hantverksavfallet från ben-, horn- och läderhantverk har framkommit i utfyllnadslager i strandzonen. Dessa lager innehåller omdeponerat avfall från den omgivande staden och

kan inte användas för att kvantifiera hantverket i tid och rum. Insamlingen av materialet har varit beroende av undersökningstekniken, där fynd samlades in selektivt från maskingrävda lager. En observation som ändå kan göras är att dessa hantverk har förekommit från stadens äldsta skede.

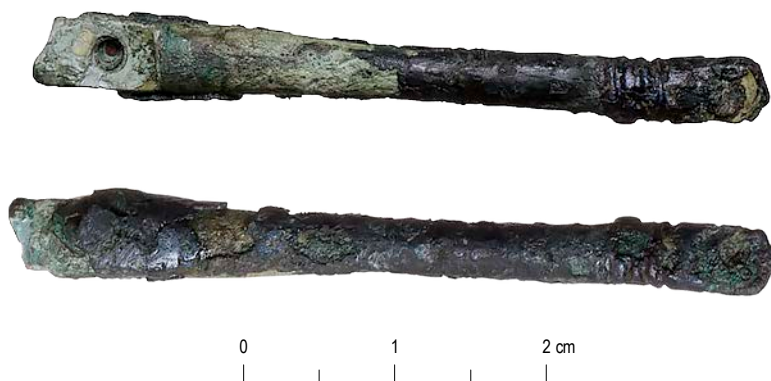
Även smidesslagg förekommer under alla skeden. En koncentration av slagg insamlades i anslutning till en smedja (hus 160) under huvudskede 4 (1250–1350). Några enkla smidesgropar förekommer i området redan under huvudskede 3 (1200–1250).

Vad gäller gjutning av föremål i kopparlegering så förekommer deglar under skede 1, 2 och 4. Från huvudskede 1 har ett enstaka fragment av en degel påträffats (Fnr 3002:174751:2). Ett samlat fynd (Fnr 181:3656:3) av ett stort antal klipp i kopparlegering påträffades i en nedgrävning tillhörande huvudskede 4. Materialet har sannolikt varit tänkt att smältas ner i syfte att gjuta nya föremål. Ytterligare ett råmaterial var den kopparbarr som påträffades i smedjan från samma skede.

Slutsatsen av genomgången är att specialiserat hantverk har förekommit från stadens äldsta skede, men det går inte att bedöma omfattning, grad av specialisering inom olika hantverk eller förändring över tid.

Hushåll/byggnation

En ökning av järnkonsumtionen kan ses över tid utifrån antalet föremål av järn kopplade till hushållens vardagsföremål och byggnadsdetaljer. Ett tydligt uppsving i antalet järnföremål sker under huvudskede 4 (1250–1350). Denna ökning bör sättas i re-

Figur 19. Vågarm till balansvåg i kopparlegering (Fnr 1000:146664:1). Skala 2:1.

lation till den tillgång som fanns i staden på järn och specialiserade smeder. Stadens järnkonsumtion måste också ses som en integrerad del av den allmänna utvecklingen i samhället. En jämförelse kan göras med Gamla Lödöse där en undersökning har visat att produktionen av smidesvaror ökade i staden under 1200-talet (Andersson et al 2015).

Ett material som ökar kraftigt under 1200-talet är kärl i keramik. Nya typer av importerade kärl uppträder i form av matlagningsgrytor av yngre svartgods, blyglaserade serveringskannor av äldre rödgods och dryckeskärl av stengods. Dessa kärltyper introduceras under början av 1200-talet men ökar kraftigt från andra hälften av detta århundrade (huvudskede 4).

Den nya bordskulturen är influerad av europeiska seder och konsumtionsmönster där ett ökat antal utvalda kärl för servering och intag av drycker användes som ett tecken på välstånd och social status. Bordskulturen ska ses som en viktig del av den urbana livsstilen (jfr kapitel *Huvudskede 4*). En del av den nya bordskulturen framträder även genom ett tiotal skärvor från glasbägare från huvudskede 3 och 4 (1200–1350; bilaga 2).

Personlig utrustning

En föremålsgrupp som kanske tydligast illustrerar människornas identitet är de föremål de ständigt bar med sig i form av dräkt detaljer och annan personlig utrustning. I dessa fyndgrupper kan vi se att vissa vardagliga föremål som brynen och enstaka pärlor är relativt konstant förekommande över tid medan andra, som föremål i kopparlegering och ben- och hornföremål, ökar i antal.

Under huvudskede 4 kan vi se att föremålen kopplade till den personliga utrustningen fanns i ett större antal och en större variation än tidigare. En betydligt ökad mängd föremål i kopparlegering fanns också under detta skede. Frågan är om denna förändring ska ses som ett större välstånd i området eller om det speglar en generell förändring i städernas föremålskultur? Denna fråga är inte möjlig att besvara utan jämförande studier med andra samtida material.

Vad gäller det ökade antalet föremål i kopparlegering rör det sig i de flesta fall om obestämda och fragmenterade fynd som sannolikt kommer från olika slags dekorativa beslag tillhörande klädedräkten.

Vad gäller föremålen i ben eller horn sker en tydlig ökning under huvudskede 4 av antalet fynd, men det dyker också upp fler typer av föremål (flöjt, islägg, kam, nål, nålhus, pärla, vinare, beslag, sländtrissa, tärning). Ett litet antal tärningar och spelpjäser visar att brädspel har förekommit i staden från 1100-talet och framåt. Inga av dessa föremål har kunnat kopplas till specifika hushåll och kan inte heller sägas vara specifika för den urbana kulturen.

Sammanfattning fyndmaterial

Fyndmaterialet från undersökningen inom kvarteret Fältskären är sparsmakat och endast 30 % av fynden kunde kopplas till kontextgrupper tillhörande bebyggelsen. Vad materialet ändå indikerar är att den materiella kulturen blir mer varierad över tid med fler föremålstyper och en ökad mängd metallföremål. Det är också tydligt att en kraftig förändring av bordskulturen äger rum från början av 1200-talet, med nya kärltyper i keramik och uppträdandet av glaskärl. Det är möjligt att den förändring som sker över tid också är ett brott mot en mer rural föremålskultur som de första invånarna i Enköping tog med sig från sina gårdar på landsbygden och som de upprätthöll den första tiden i staden.

Traktören 1975, Enköping

En översiktlig jämförelse med fyndmaterialet från en undersökning inom kvarteret Traktören i Enköping visar på intressanta skillnader i fyndmaterialets sammansättning för motsvarande skeden. Inom ytan undersöktes bebyggelse från 1200- och 1300-talen på omse sidor om träbelagda gränder. Både bostadshus och ekonomibyggnader, bl a ett fähus, förekom. Bebyggelsen förefaller vara av liknande karaktär och datering som för Fältskärens huvudskede 4.

Till skillnad från i kvarteret Fältskären utgörs de största materialgrupperna av föremål i trä och läder medan metallföremål utgör en mindre andel av

materialet. Även keramikmaterialet verkar förhållandevis litet, vilket även har observerats tidigare (Broberg & Hasselmo 1981, s 30f). Ser man istället på vilka olika slags fyndtyper som förekommer verkar materialen vara relativt likartade (jfr Qviström 2011). Skillnaderna i materialtypernas relativa fördelning är sannolikt en kombination av bevarandeförhållanden och undersökningsmetodik. Några sociala skillnader mellan de olika områdena är svår att belägga. Möjligen talar det relativt blygsamma keramikmaterialet för att invånarna i kvarteret Traktören hade mindre tillgång till importföremål än de som bodde i kvarteret Fältskären vilket skulle kunna indikera att sociala skillnader fanns i staden.

Åkroken 3, Nyköping

I kvarteret Åkroken i Nyköping har stadsbebyggelse från 1090 och framåt undersökts, vilken har haft en reglerad tomtstruktur och legat i liknande vattennära läge som bebyggelsen inom kvarteret Fältskären (Nordström & Lindeblad 2016, s 176ff).

En intressant skillnad mellan undersökningarna i kvarteren Fältskären och Åkroken är att flera godstyper uppträder tidigare i Nyköping än i Enköping. Yngre svartgods uppträder under Åkrokens huvudskede 4 (1125–1140) och utgör då cirka 50 % av materialet. Äldre rödgods slår igenom under Åkrokens huvudskede 6 (1160–1200) och utgör då cirka 27 % av materialet. Även stengodsliknande gods (paffrath och proto-stengods, nästan stengods) får genomslag med cirka 35 % under perioden (Bäck 2016, s 114ff). Denna förändring uppträder senare i Enköping, under Fältskärens huvudskede 3 (1200–1250). Detta kan ha sin bakgrund i stadens handelskontakter och att en urban bordskultur utvecklats senare här än i Nyköping.

En jämförelse mellan övrigt fyndmaterial från Fältskärens huvudskede 1 (1050–1100) och Åkrokens huvudskede 3 (1090–1125), vilket tillhör de båda städernas urbana etableringsskede, visar ett förhållandevis samstämmigt material båda vad gäller föremålstyper och antal i förhållande till bebyggelsens omfattning (Nordström & Lindeblad 2016, bilaga 5). Detta kan indikera att en motsvarande rural föremålskultur även präglade den tidiga urbaniseringen i Nyköping.

Kontaktnät

Förekomsten av importerade föremål i Enköping visar antagligen inte bara på en direkt handel med föremålens ursprungsområden, utan snarare vilka områden som fanns inom Enköpingsbornas räckhåll (figur 20). Föremål kan exempelvis ha inkommit till staden via kontakter med den närliggande staden Sigtuna. Vilka kontakter hade då Enköpingsborna med omvärlden och hur ser utvecklingen över tid ut?

Huvudskede 1: 1050–1100

Enstaka fynd från stadens äldsta skede pekar på att invånarna redan då hade direkta eller indirekta långväga kontakter (figur 20). En del av en skänkel från en bysantinsk amfora (Fnr 2695:181497:1) är ett spännande fynd som visar på indirekta kontakter med Bysans, sannolikt via import från Kiev eller Novgorod i Ryssland (se kapitel *Huvudskede 1*).

Ett ringspänne med facetterade ändknoppar har parallellt på Gotland eller öster om Östersjön (Gustin 2004, s 143, 214). En pärla (Fnr 2546: 527 947:1) daterad till vikingatid har orientaliskt ursprung (Callmer 2002, s 43). Kontakterna med Östersjöområdet ses även i införsel av strömming (bilaga 3).

Huvudskede 2: 1100–1200

De östliga kontakterna förstärktes under 1100-talet. Ett fynd av en pärla (Fnr 2293:518242:2) i ett utfyllnadslager från huvudskede 3 kan dateringsmässigt tillföras detta skede eller möjligtvis skedet innan. Pärlan är tunnformad med krage och är dekorerad med ett zigzagmönster. Pärltypen kommer från Ryssland och förekommer där under perioden andra hälften av 1000-talet och 1100-talet (Callmer muntligen 2014-09). Den har hittats i trakterna av Pskov, S:t Petersburg, Ivanovo, Jaroslavl' och Moskva samt i två fynd i trakten av Smolensk. Det innebär att huvudutbredningen ligger relativt nordligt inom det rike som kallades Kiev Rus'.

Östersjökeramiken under skede 2 är problematisk. ICP-analyser pekar på förekomsten av lokalproducerade kärl men det går inte att utesluta att vissa kärl har importerats.

Det övriga keramikmaterialet med enstaka skärvor från Tyskland och Belgien visar på de första kontakterna åt detta håll.

Fortsatt import av strömming från Östersjön sker under perioden men nu framträder också kontakter med Nordnorge med import av torkad torsk.

En sälja (Fnr 3644:183976:1) har möjliga paralleller till finskt område (Borg 1998, s 271).

Huvudskede 3: 1200–1250

Importen av keramik från Europa framstår som tydligare med kärl från Tyskland, Nederländerna och Belgien. En fortsatt införsel av torsk från Nordnorge sker också. Ett fynd av ett lunulaformat hänge (Fnr 3159:529840:2) har paralleller på baltiskt område (muntligen Tuuli Kurisoo).

Huvudskede 4: 1250–1350

En ny bordskultur har på allvar etablerats i staden med serveringskannor i äldre rödgods och dryckes-

kärl i stengods. Stengodset kommer huvudsakligen från Rhenområdet eller Niedersachsen i Tyskland. Antalet hushållskärl av yngre svartgods från norra Tyskland ökar också kraftigt.

Under detta skede uppträder även enstaka glaskärl i materialet. Det var först och främst kärl av enkelt vedaskglas från Tyskland men i ett fall förmodligen också en emaljdekorerad glasbägare från Venetien i nordöstra Italien. Fönsterglas tillverkade i Tyskland förekommer också.

Ett utmärkande fynd är en pilgrimsmussla från Santiago de Compostela i Spanien som visar att religiösa resor fanns inom Enköpingsbornas räckhåll.

Slutsats kontaktnät

En generell observation i sammansättningen av importerade föremål är att det under stadens äldsta skeden huvudsakligen funnits kontakter österut, med länder kring Östersjön samt rusiskt och slaviskt område. Från 1200-talet och framåt har istället en förskjutning skett mot kontakter med västeuropeiska länder.

Importföremål	Kontakt- eller influensområde	Huvudskede			
		1	2	3	4
Amfora i rött-grått lergods	Bysantiskt område				
Ringspänne med facetterad ändknopp	Gotland, Finland, Baltikum, Ryssland				
Vikingatida pärla	Orienten				
Strömming	Östersjön				
Kärl i Östersjökeramik	Slaviskt område				
Sölja med fast rembeslag och trapetsform	Finland?				
Kärl i oglacerat drejat lergods	Medelhavsområdet				
Dryckeskanna i oglacerat drejat lergods	Adenne, Belgien				
Kärl i yngre svartgods	Norra Tyskland				
Tunnformig pärla med zigzag mönster	Rusiskt område (Kiev Rus)				
Torsk	Nordnorge				
Lunulaformat hänge	Baltiskt område				
Kannor i äldre rödgods	Nederländerna och Belgien				
Proto-stengods	Rhenområdet (Siegburg) och Langerwehe, Tyskland				
Stengods	Niedersachsen, Langerwehe, Rhenområdet (Siegburg), Tyskland				
Glasbägare och fönsterglas	Tyskland				
Glasbägare	Venetien, Italien				
Pilgrimsmussla	Santiago de Compostela, Spanien				

Figur 20. Importerade föremål från huvudskede 1–4. Huvudskede 1: 1050–1100, huvudskede 2: 1100–1200, huvudskede 3: 1200–1250 och huvudskede 4: 1250–1350. Teckenförklaring: Enstaka förekomst (1–10)=ljusgrön. Vanligen förekommande (11–100) = mellangrön. Riklig förekomst (100–) = mörkgrön.

MATKULTUR

Vad människor äter beror till stor del på hur de identifierar sig och vilken socialgrupp de tillhör. Enligt Richard Tellström, docent i måltidskunskap vid Stockholms universitet, så är det typen och graden av social gemenskap som avgör vad som hamnar på bordet. ”Stad” kan i detta sammanhang ses som ett begrepp för en slags social tillhörighet vilket leder till slutsatsen att stadsborna har en urban matidentitet så fort de har en materiell urbanitet. Matkultur är också alltid identifikation, vilket gör att det är rimligt att anta att människor försökt äta på ett sätt som liknar personer de identifierar sig med, oavsett om de bor urbant eller ruralt. Viktigt har dock varit att inte äta ovanför sin klasstillhörighet då det kan ha uppfattats som uttryck för maktanspråk som enskilda individer inte hade rätt till (Tellström muntligen).

Vid arkeologiska studier av måltidskultur måste flera olika källmaterial användas som växtmakrofossil, osteologiska material och typer av kärl och föremål som använts i sammanhanget. Även hur maten tillagas har betydelse och här bör spisar, bryggghus, rior, rökar och andra konstruktioner som använts för att bereda föda i vid mening inbegripas i tolkningen.

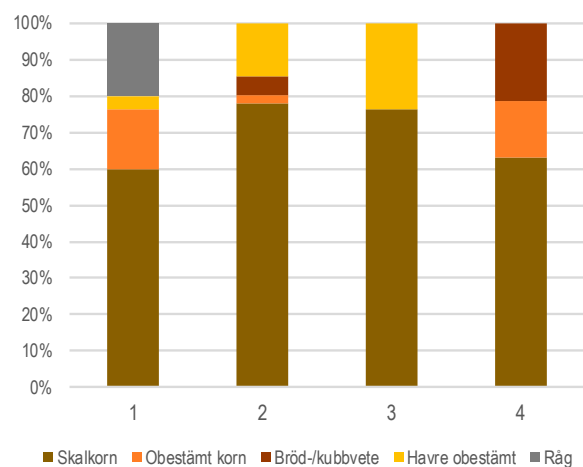
Bevaringsförhållandena för det arkeobotaniska materialet var som redan nämnts mycket goda och proverna kunde innehålla många tusentals frön per liter jord. Detta gav goda möjligheter att studera förändringar i matkulturen över tid och sätta in det i ett sammanhang av framväxten av en urban identitet. Till vissa delar kan materialet knytas till kvarteret Fältskären och de som bodde där medan det i andra delar främst representerar Enköping som stad. En annan fråga som det arkeobotaniska materialet kunnat belysa är vilka sociala grupper som flyttade in till den nya staden.

Platta brödkakor eller jätta bullar

Förkolnat spannmål påträffades i flera av bostadshusen. Skalkorn var den vanligaste grödan men även brödvete, råg och havre användes (se figur 21). Tyvärr kunde ingen av de påträffade havrekärnorna artbestämmas. Det kan vara frågan om odlad havre *Avena sativa* eller ogräset flyghavre *Avena fatua*.

Fördelningen av olika sädeslag inom de olika huvudskedena visar på tydliga likheter men också mindre, men viktiga, skillnader. För samtliga skeden utgjorde skalkornet stommen i sädesproduktionen. Rågen fanns med i det äldsta skedet för att sedan helt försvinna medan bröd-/kubbvete uppträder under skede två och fyra.

Gör vi en tillbakablick så var skalkorn den viktigaste grödan under hela järnåldern och vidare in i tidig medeltid. Av skalkorn gick det inte att baka jätta bröd utan istället gjordes tunna kakor av typen

Figur 21. Förkolnad spannmål som påträffats i bostadshus för huvudskede 1 till 4.

tunnbröd som bakades på flata hällar eller lerplattor. Skalkornet användes även till gryn, gröt, öl och palt-rätter av olika slag. Skalkornet var viktigt för samtliga socialgrupper och utgjorde en viktig basvara för lägre samhällsgrupper.

Vete har under yngre järnålder, medeltid och historisk tid ofta knutits till de högre socialgrupperna och visst välstånd. Av äldre litteratur framgår att bland den svenska allmogen fanns uppfattningen att vete inte ägde de närande egenskaper som andra sädeslag hade samtidigt som det ansågs särskilt fint och förnämt (Keyland 1989). Av vete kunde bland annat jästa bröd bakas även om det också nyttjades till andra maträtter.

Det råder viss osäkerhet om när rågen introducerades i Sverige. Under perioden 400–600 e.Kr. ingick den som kompletterande gröda till skalkorn på välbeställda sydsvenska gårdar. Anledningen till rågens ökande betydelse under yngre järnålder är sannolikt att det gick att baka jästa bröd av detta sädeslag. Under medeltiden ökade rågens betydelse ytterligare vilket hängde samman med ett större tyskt inflytande via handel och kulturella utbyten (Myrdal 1999; Gustafsson 2000 m.fl.). Rågbrödkulturen var stark i hela Tyskland.

För Fältskärens del är det intressant att notera att rågen endast finns med i huvudskede 1 för att sedan försvinna. Detta är en motsatt trend från många andra städer vilket kan hänga ihop med vilka som var de första stadsborna i Enköping. Kanske tog de med sig något som kan beskrivas som en välmående bondekultur in till staden där rågen ingick som en naturlig del i kosthålllet. Av oklar anledning försvann rågen sedan, vilket kan ha att göra med hur stadens kontaktnät var utformat. Kanske var det i första hand närområdet och inomsvenska kontakter som var viktiga och därmed påverkades invånarna i Enköping inte i lika hög grad av europeiska trender som många andra svenska städer (jfr Heimdahl 2016)?

Stadsborna har haft tillgång till stadsjordar där en del av spannmålen förmodligen odlades. Tröskavfall som halm visar att tröskning skedde inom flera av hushållen i Fältskären. I detta sammanhang måste de relativt stora gödselmängderna som påträffats i olika lager ses som lite märkliga. Det rör sig om fle-

ra kubikmeter gödsel som inte togs till vara. Gödsel har alltid varit en viktig del inom jordbruket och användningen reglerades redan under medeltiden vilket framgår av olika lagtexter. Frågan blir då varför gödseln i Enköping inte utnyttjades till fullo? Visserligen användes den till grundläggningar, isolering och väggmaterial men mycket verkar också ha blivit liggande. Det verkar som det fanns en överskottsproduktion av gödsel i förhållande till vad som behövdes för åkerbruk och trädgårdsodlingar.

Frukt och grönt

Odlade frukter, bär och örter är en relativt komplex och svårtolkad grupp. Inom undersökningsområdet påträffades endast en odlingslämning i form av en odlingslåda intill hus 133. Det påträffades inga andra tydliga odlingsjordar, bäddar eller spadstick som kunde belägga att odling skett på plats. Flertalet tomter skulle emellertid kunna rymma trädgårdsodlingar och tillgången på gödningsämnen måste ha varit god.

Huvudskede	1 1050–1100	2 1100–1200	3 1200–1250	4 1250–1350
Beta				
Palsternacka				
Gråärt				
Böna				
Lin				

Figur 22. Rotfrukter, ärtväxter och lin odlades sannolikt i trädgårdsodlingar av olika slag och i olika omfattning i Enköping. Teckenförklaring: Enstaka förekomst: ljusgrönt, regelbundet förekommande: mellangrönt, rikligt förekommande: mörkgrönt.

Eftersom de flesta påträffade arter kunde erhållas via handel och några arter även kunde förekomma i vildfloran går det inte med säkerhet att fastslå vad som verkligen odlades i Fältskären. Många arter lämpade sig väl för trädgårdsodling och förekom i många medeltida städer och trädgårdar. Även om vi inte med säkerhet kan fastslå vilka arter som verkligen odlades i kvarteret Fältskären så får det anses troligt att vissa grönsaker, bär och frukter var lokalt odlade. Ärtor och bönor är exempel på grödor som skulle passa in i en lokalt förankrad trädgårdsodling.

Huvudskede	1 1050–1100	2 1100–1200	3 1200–1250	4 1250–1300
Kirskål				
Oregano				
Sommarkyndel				
Kummin				
Mejram				
Humle				
Hjärtstilla				

Figur 23. Kryddor och medicinalväxter som troligen odlades inom staden. Förmodligen odlades inte alla sorter i varje trädgård, men fynden ger ändå en inblick i vad som utnyttjades för matlagning och lindring av krämpor. Teckenförklaring: Enstaka förekomst: ljusgrönt, regelbundet förekommande: mellangrönt, rikligt förekommande: mörkgrönt.

Huvudskede	1 1050–1100	2 1100–1200	3 1200–1250	4 1250–1350
Körsbär				
Krikon				
Äpple				
Röda vinbär				

Figur 24. Frukt och bär ingick också i några av Enköpings trädgårdsodlingar. Teckenförklaring: Enstaka förekomst: ljusgrönt, regelbundet förekommande: mellangrönt, rikligt förekommande: mörkgrönt.

Inslaget av nötter och bär var stort och artrikt, bland annat förekom hasselnötter i alla skeden och i stor mängd. Redan i landskapslagarna reglerades vem som hade rätt att plocka nötterna och även vid ringa förseelser kunde människorna dömas till böter. Hasselnötter fanns säkerligen att tillgå i närområdet men vem som hade tillgång till dem var reglerat. Även många av de bär som påträffades fanns i närområdet och insamlingen av dessa var mindre reglerat i jämförelse med hasselnötter. Hushållen kan själva ha samlat in årets behov men också plockat för handel. Det finns få uppteckningar över vilka som plockade bär. Det var en skattebefriad verksamhet som förmodligen ofta utfördes av kvinnor, barn, gamla och fattiga (Heimdahl 2017). I borgarklassen var bär ett uppskattat inslag i matlagningen men själva insamlingen av dem verkar ha varit i det närmaste skambelagt.

Två bärsorter för tankarna längre norrut än Enköpingstrakten. Hjortron fanns förvisso lokalt men tillgången var säkerligen mindre i sin omfattning än vad som var fallet längre norrut. Åkerbär däremot

kunde inte plockas lokalt utan bör ha införskaffats via handel (Heimdahl 2012, s 153).

Mängden frö från bär tyder på att de var ett påtagligt inslag i matkulturen och bär kunde användas för en rad olika ändamål: som krydda, som sötningsmedel eller för att tillföra syra.

Det lilla bryggeriet

Det finns tydliga indikationer på att det bryggdes öl i kvarteret Fältskären, men även i andra delar av Enköping. Detta är i sig inte något unikt utan ölbrygging ägde rum i alla städer och på de flesta gårdar. Från undersökningen i Fältskären påträffades fynd från olika delar av bryggeriprocessen. Det fanns frö från humle som bland annat påträffades i en odlingslåda. Intill odlingslådan fanns vad som tolkades som ett flätverksstaket men som skulle kunna vara humlestörrar. I ett bryggerhus återfanns groddat korn och dessutom påträffades avsilningsrester med i första hand humlekottar men även i mindre utsträckning porsfrukter. Dessa fynd kan relateras till olika delmoment inom ölbryggingen. Först blöttes kornen ner vilket kunde ta två till fyra dagar (Viklund 2009; Keyland 1989). Därefter spreds sädeskornen ut och fick gro i fem till sju dagar eller tills grodden var ungefär lika lång som sädeskornet. Sedan torkades malten vilket kunde ske på olika sätt och därefter kunde den förvaras under relativt lång tid. En byggnad som tolkats som kölna, intill vilken humlefröna påträffades, kan ha använts för detta ändamål. Groddat korn påträffades i ett annat hus som kan ha fungerat som bryggerhus.

Figur 25. Avsilningsrester i form av humlekottar påträffades i flera av utfyllnadslagren i kvarteret Fältskären.

När själva bryggningen startade hälldes varmt vatten på det mätlade kornet och därefter tillsattes älggräs, skvattram, humle eller pors eller en blandning av kryddorna. Hur ölet kryddades var grundat i lokala och regionala traditioner (Heimdahl 2016 och 2018). I kvarteret Fältskären verkar humle ha varit den vanligaste ölkryddan.

Det är fullt möjligt att även jäst dryck av typen svagdricka baserad på enbär framställdes. Enbär återfanns genomgående och i relativt stora mängder under alla skeden men eftersom bären även användes som krydda i matlagning kan vi inte med säkerhet avgöra att det bryggdes enbärdricka i Fältskären.

Fähus och foder

I de fähus som undersöktes har får/get, svin och kanske något mer djur hållits. Golven i fähusen var delvis täckta med halm. Fähusen låg på väl dränerad mark och i det ena huset fanns även en avrinningsränna ut i ett närläget dike. Utmockningen kunde därmed göras relativt sällan, kanske på våren eller när gödsel behövdes i trädgården eller på åkern.

Av dyngan i fähusen framgick det att djuren utfodrades i första hand med våtängsväxter. Dessa utgjordes av svårbestämda gräs och halvgräs men också av smörblommor, älggräs, blodrot samt vattenväxter som nate, säv och vattenmärke. Vad som i mångt och mycket saknas bland foderväxterna var arter från torräng.

Enligt kartan över stadsjordarna från 1736 fanns då både torrängar och våtmarksängar. De stora ängarna söder och öster om stadsområdet anges då som dynga respektive äng med mossbotten, dvs fuktängar. Även den stora ängen i nordost på kartan anges som våtmarksäng, som tidvis översvämmades. Ängarna väster om stadsområdet anges huvudsakligen som hårdvallsängar, dvs torrängar, liksom den del söder om staden som anges höra till Gröngarn. Avsaknaden av foderväxter från torräng skulle kunna peka på en rumslig tillhörighet för de undersökta stadsgårdarna med den omgivande bygden.

Lövfoder utnyttjades också, kanske i första hand till getter eller får. Detta bör ha satt viss prägel på landskapet med hamlade träd.

Sammanfattning och slutsatser

För att återkoppla till frågan om matkulturens samband med en framväxande urbanitet kan vi konstatera följande:

Ett inslag av råg i kosten fanns under huvudskede 1 men försvann därefter från området. Rågtraditionen i det här fallet kan möjligen hänga samman med att ett välbärgat hushåll etablerade sig på platsen och till en början behöll stora delar av sin rurala mattradition. I ett senare skede infördes bröd-/kubbvete till området, vilket antyder att nya traditioner etablerats. Det kan ha rört sig om generationsskiften men också ha varit en del av urbaniseringen. Både råg och vete har i många sammanhang förknippats med välstånd och högre samhällsklasser.

Det fanns också skillnader i matkultur mellan olika gårdar (jfr kapitel *Huvudskede 1*). Tydligast var detta i en jämförelse mellan den norra och den södra stadsgården (tomt A respektive B) under huvudskede 1 där det ena hushållet förmodligen hade en högre social ställning än det andra hushållet. Detta indikerar att de som flyttade in till staden kom från olika omständigheter och i dagsläget delvis olika sociala skikt på landsbygden.

De stallade djuren i området utfodrades med olika typer av foder vilket också visar att staden hade tillgång till olika typer av ängs- och fodermarker. I första hand användes fuktiga strandängar och våtängar för fodertäkt men även den grunda mälarviken utnyttjades för att samla in vattenväxter. Lövfoder användes också vilket sannolikt påverkade kulturlandskapets utseende med hamlade träd.

Vilda bär har varit ett återkommande inslag i kosthållet vilket är ett mönster som går igen i de flesta medeltida städer. Vissa bärsorter bör ha införskaffats på längre avstånd från staden vilket indikerar ett möjligt handelsutbyte mellan stad och landsbygd.

Dryckestillverkning var en återkommande och sannolikt säsongsbunden verksamhet. I första hand bryggdes öl på korn och humle men även pors och älggräs kan ha använts i samma syfte. På landsbygden bryggde de flesta gårdar sitt eget öl medan bryggerhuset i kvarteret Fältskären möjligen användes av flera olika hushåll.

Figur 26. Äpplen har varit ett återkommande inslag i kosthålllet.

DJURHÅLLNING OCH KÖTTKONSUMTION

En växande stadsbefolkning som inte själva deltog i livsmedelsproduktionen krävde att samhället skapade nya strategier för försörjningen av stadsborna. Dessa strategier bör avspeglas i det osteologiska materialet från städerna. Ett karaktärsdrag för osteologiskt stadsmaterial som tidigare framhållits är en hög andel nötkreatur, huvudsakligen äldre än fyra år. En annan generell trend är en forcerad tillväxt av svin med lägre slaktåldrar till följd. Även mängden fjärrtransporterad fisk har setts som ett tydligt urbanitetskriterium (Vretemark 2000, s 61f). Genom det osteologiska materialet från kvarteret Fältskären finns möjligheten att undersöka i vilken grad sådana urbana drag framträder och förändras över tid.

Vi kan både skapa oss en bild av de boendes matkultur beträffande köttkonsumtionen och få information om djurhållningen och olika produktionsinriktningar, liksom om hanteringen av köttprodukterna och avfallet. Beroende på vilka delar av djuren som påträffats kan vi beskriva verksamheter, avsalu, införsel och hantverksproduktion. Vi kan också spåra eventuella handelskontakter och införsel, när arter utanför den lokala faunan identifieras.

Tamboskap i konstant majoritet

Avfallet från konsumtionen av köttprodukter i kvarteret Fältskären dominerades av nötkreatur. Förhållandet kunde ses under alla faser av stadsdelens framväxt. Mängden varierade dock över tid, från något under till något över 50 %. Högst andel förekom under huvudskede 4 och minst andel under huvudskede 2. Näst efter nötkreatur i betydelse var

får/get och därefter svin. Osteologiskt är får och getter mycket svåra att skilja från varandra men det anses ofta att får var det djur som hade störst betydelse under medeltiden.

Av alla boskapsdjur kräver nötkreatur störst mängd foder. Maximal köttavkastning sker först när djuren är 2,5–3,5 år gamla, dvs en stor investering under en längre tid blir nödvändig för maximal utdelning. Trots stor investering var nötkreatur det köttproducerande djur som kom att ha störst betydelse i kvarteret Fältskären. Samma mönster ses också i andra tidiga medeltida städer. Nötkreaturen genererade större mängder kött än både får och svin men hade också andra fördelar. Framförallt kunde tjurar och oxar användas som dragdjur och korna ge mjölk som kunde nyttjas till mer hållbara produkter som smör och ost. Vidare kunde allehanda läderprodukter framställas av hudarna. Av fåren kunde ull utvinnas. På samma sätt som nötkreaturen kunde fåren också ge mjölk, kött och läderprodukter, avkastningen blev emellertid betydligt mindre. Ställt mot detta bidrog svinen enbart med köttprodukter.

I kvarteret Fältskären utgjordes en förhållandevis stor andel av benmaterialet av slaktavfall, emellertid dominerades avfall från matrester. Slaktavfallet indikerar att djur avlivats i närområdet men det överskott av matavfall som kan ses betyder också att redan färdigstyckade produkter strömmat in till kvarteret.

Huruvida handeln med köttprodukter skett mellan grannar, en lokal köttmånglare eller omlandet är svårt att avgöra. Framförallt nötkreaturen kan ha drivits på långa oxdrifter för att säljas på marknader,

eller ha drivits levande från omkringliggande landsbygd för att slaktas när de anlände till staden.

I likhet med flera andra medeltida stadsmiljöer fanns det inga indikationer på att hästkött ingått i stadsbornas kost i kvarteret Fältskären. Avsaknaden av hästkött för matkonsumtion är ett urbant drag under tidig medeltid. Det var däremot inte ovanligt att konsumtion av hästkött fortsatt förekom på landsbygden under tidig medeltid. Sedvanan att konsumera hästkött ansågs emellertid som tabu inom den kristna läran och när de västeuropeiska influenserna slagit igenom i de medeltida städerna, resulterade det så småningom i att konsumtionen blev mindre vanlig också på landsbygden (Vretemark 1997, s 144f). Däremot användes hästben som råmaterial till hantverk, något som förekom under alla faser. Även ben från nötkreatur användes till hantverk.

Under huvudskede 2 ses en ökning av köttprodukter från får/get (till 30 %). Ökningen verkar ha skett på bekostnad av andelen nötkött. En ökad konsumtion av kött från får/get under 1100-talet är något som ses också i andra medeltida städer (Vretemark 1997, s 168). Under 1200–1350 i kvarteret Fältskären bibehålls det ökade inslaget av fårkött i kosten men samtidigt ökar andelen nötkreatur igen. Denna ökning förefaller ske på bekostnad av tillskott från vilt och fisk. Andelen fläskkött var konstant låg under alla faser med en variation mellan 10 och 15 % av köttkonsumtionen.

I fråga om boskapsdjurens slaktålder förekom ingen större skillnad mellan 1050 och 1350. Större delen av nötkreaturen, mellan 70 och 80 %, hade uppnått vuxen ålder innan de slaktades, Andelen djur som uppnått vuxen storlek var betydligt lägre bland får och get, med en variation mellan 40 och 50 %. Den absolut lägsta andelen fullvuxna djur fanns bland tamsvinen, där siffran varierade mellan ca 25 och 30 %. Inslaget av unga djur antyder att avel och uppfödning existerade i stadsdelen. Beträffande nötkreatur och får bör detta ha medfört en viss tillgång till mjölkprodukter. Att andelen mycket unga djur var högre bland tamsvinen än bland övriga boskapsdjur beror sannolikt på självdöda djur, och är ett tecken på att uppfödning av svin varit vanligt. Framförallt förekom en högre andel spädgrisar under huvudskede 2 till 4.

Åldersfördelningen uttrycker en investering i förhållande till en vinst. Så länge svinen göddes gav de inget i utbyte, utöver gödsel, vilket däremot nötkreatur och får/get kunde göra. Till följd av detta slaktades svinen så fort de ansågs tillräckligt stora för att kunna ge en gynnsam avkastning i förhållande till investeringen. I historiska källor från 1500-talet finns beskrivet att slaktvikten för en ko varierade mellan 50 och 60 kg och för oxar och stutar mellan 70 och 90 kg. Fullvuxna får kunde ge omkring 10 kg kött och svin omkring 20–30 kg (Myrdal 1999, s 254ff).

Kött från vilda däggdjur förblir ett sparsamt inslag

Spår av kött från storvilt var i kvarteret Fältskären i det närmaste obefintliga under medeltiden, och verkar inte ha haft någon betydelse för kosthålllet. I viss mån förekom kött från småvilt, uteslutande från hare. En liknande bild av fördelningen av vilt, där främst hare förekommer, finns också i flera andra städer (Vretemark 1997). Det låga inslaget av vilt i medeltida städer förklaras många gånger med de begränsningar som förekom i de medeltida lagarna, med jakträtt förbehållen de högre stånden.

I området påträffades dessutom delar av horn från storvilt, älg, rådjur och hjort. Fynden bör kopplas till de hantverksaktiviteter som ägt rum i denna del av staden och som en del av det varuutbyte som skett mellan stad och land. De utvalda delarna från fällda djur som nått staden har sannolikt skett genom kontakter med de nordligare skogslandskapen som i viss mån genom landskapslagarna var undantagna restriktionerna om jakt på högvilt (Vretemark 1997, s 163; Karlsson 2016, s 65).

Konsumtion av fisk och fågel

Fisk och fågel utgjorde en mindre del av det osteologiska materialet och betydelsen dem emellan varierade under stadsdelens framväxt. Fisk utgjordes främst av arter fångade i Mälaren och närliggande vattendrag, såsom abborrfiskar, gädda och karpfiskar. Men även utifrån kommande arter såsom strömming och torskfiskar uppträder från slutet av 1000-talet

och framåt. Artrikedomen ökade under stadsdelens framväxt och fiskens andel i kosten kulminerade under 1100-talet. Under den här perioden representerades fisken främst av kraniedelar och utgjordes av rester från fiskhantering i den strandnära miljön. Lokalt fångad fisk som dessutom kan påvisas vara konsumerad i stadsdelen utgjordes av gös och karpfiskar.

Under 1200-talet minskade andelen fisk i kosten, även om den torkade importerade torskfisken ökade något på bekostad av lokalt fångad fisk. Eventuellt kan denna nedgång av hanterad fisk i den strandnära stadsmiljön förklaras med att den lokalt fångade, färska och hela fisken i större utsträckning blev en handelsvara än den konsumerades på plats.

Allt eftersom kyrkan fick ett större inflytande i samhället borde fisket och fiskkonsumtionen fått en ökad betydelse på grund av kyrkans regler kring fastan, även om det inte direkt avspeglas i kvarteret Fältskären. I inlandsstaden Skara ses exempelvis en ökad mängd fisk från 1100-tal till 1200-tal (Vretemark 1997, s 157).

Andra osteologiska analyser av större vattensällade fiskbensmaterial, t ex kv. Åkroken i Nyköping (Ohlsson 2016) har emellertid också visat att andelen lokalt fångad fisk var som högst under 1100-talet och med större artrikedom än senare. Även i Lödösker sker en minskning av mängden fisk under 1200-talet (Vretemark 1997, s 157).

Vid stadens etablering förekom införsel av skogsfågel såsom tjäder och orre. Inslagen var få men ökade något under 1100–1200-talen. Sjöfågel fångst förekom också under etableringen. Fångst av simänder, dykänder och skrakar ökade och kulminerade under 1100-talet. Höns och tamgäss dominerade emellertid fågelaterialet under alla skeden.

I östra Mellansverige var vilda andfåglar ett betydelsefullt inslag i kosten i den tidigmedeltida staden. I Sigtuna, Birka, Nyköping och Söderköping varierade andelen mellan 22 och 82 % (Vretemark 1997, s 152; Ohlsson 2016) av fågelaterialet. Däremot i Skara, i inlandet utgjordes det största inslaget av tama fåglar, de vilda fåglarna utgjorde endast några få procent. I kvarteret Fältskären ökade mängden

fåglar från 1100-tal till 1200-tal, men mycket på grund av att andelen tamhöns ökade kraftigt under 1200-talet. Under 1100-tal utgjorde andfåglarna fortfarande ett viktigt inslag i kosthålllet (17 % av fågelaterialet). Andelen når inte upp till Sigtunas nivå men kan jämföras med Nyköping och Söderköping. Andfåglarnas betydelse i kvarteret Fältskären minskade dock under 1200-talet. I utpräglade medeltida stadsmaterial verkar de vilda fåglarna tappa sin betydelse i kosthållningen (Vretemark 1997).

En urban djurhållning

Benaterialet uttrycker, allt eftersom staden växte fram, en produktion och konsumtion orienterad mot de domesticerade arterna. Vilt, varken stor- eller småvilt verkar ha haft någon betydelse i kosten. Boskapsdjuren, och då framförallt nötkreatur, prioriterades liksom uppfödning av tama fåglar, speciellt höns. Under 1100-talet utgjorde fisk och vilda fåglar fortfarande viktiga inslag i kosten i det strandnära kvarteret Fältskären, men tycks därefter minska i betydelse. Förekomsten av importerad fisk visar emellertid på fortlöpande handelskontakter med både Östkusten, Västkusten och eventuellt Norge.

Beroendeförhållandet mellan stad och landsbygd kan framförallt ses vad gäller nötkreaturen. Rester från matavfall utgjorde en majoritet av benavfallet. Huvudparten av djuren hade slaktats vid fullvuxen ålder. Redan färdigstyckade köttprodukter hade följaktligen införts till platsen. Dessutom har utsorterade djur från landsbygden drivits levande till staden för att slaktas på plats, där också hudar och restprodukter kunde tas tillvara av hantverkare.

Åldersfördelningen liksom förhållandet mellan mat- och slaktavfall för får/get visade emellertid en mindre beroendeställning gentemot landsbygden, men viss införsel av kött från dessa djur ägde rum. På platsen förekom också egen uppfödning och därmed hade invånarna tillgång till mjölk och mjölkprodukter från dessa djur, liksom ull. Köttprodukter från svin kunde till stor del tillgodoses genom egen uppfödning.

I själva verket förekom ingen större förändring vad gäller boskapsdjurens sammansättning mellan

Huvudskede 1 (1050–1100)	Huvudskede 2 (1100–1200)	Huvudskede 3 (1200–1250)	Huvudskede 4 (1250–1350)
Jakt av sjöfågel och skogsfågel.	Ökad andel sjöfågel från Mälaren och större artrikedom Ökad andel skogsfågel fågel	Sjöfågel minskar Skogsfågel minskar	Skogsfågel ökar. Sjöfågel minskar, men nya arter förekommer.
Tamhöns Tamgäss	Värpande höns Tamgäss	Ingen större förändring	Höns och tamgäss ökar. Andelen tuppar ökar.
Lokalt fångad fisk Inslag av färsk strömming från Östersjön	Ökad andel fisk främst insjöfisk, ökad artrikedom Inslag av färsk strömming från Östersjön Inslag av torkad torsk från Norge	Ingen större förändring	Fisken minskar men fortsatt artrikt material med både lokalt fångad fisk och import av strömming och torsk.
Sparsamt med småvilt (hare). Ej storvilt men handel av horn till hantverk.	Ingen större förändring	Ingen större förändring	Ingen större förändring
Häst förekommer, råmaterial till hantverk.	Ingen större förändring	Ingen större förändring	Häst ökar, råmaterial till hantverk.
Nötboskap främst fullvuxna djur innan slakt, införsel kött och mindre andel mjölkkor.	Andelen nöt minskar något (5%) i förhållande till får/get	Ingen större förändring	Fortsatt införsel kött och mindre andel mjölkkor men ökad andel fullvuxna djur innan slakt.
Får/get egen slakt samt inköp av färdigstyckat kött, 50 % juvenila djur. Egen mjölkproduktion.	Andelen får/get andelen ökar något (5%) i förhållande till nötboskap	Ingen större förändring	Ingen större förändring
Svin främst juvenil slaktålder, uppfödning.	Ingen större förändring	Ingen större förändring.	En ökad andel juvenil slaktålder, uppfödning ökar.

Figur 27. Förändring i boskapsdjurens och de vilda djurens sammansättning över tid.

huvudskede 1 och 3 (figur 27). Nötkreaturen dominerade konstant följt av får/get och därefter svin. Även under huvudskede 4 var förhållandet mellan arterna detsamma, men däremot ses en ökning av andelen fullvuxna nötkreatur som slaktades, parallellt med en ökad utslaktning av juvenila tamsvin.

En tydligare förändring kan däremot påvisas över tid vad gäller konsumtionen av fågel, fisk och småvilt vilket kan tolkas som en följd av en utvecklad urbanisering. Andelen köttprodukter från dessa grupper är relativt stor under huvudskede 1 och 2, omkring 15 %, för att därefter minska och under skede 4 uppgå till endast 8 %.

Den tidigurbana stadsbon tolkas, i enlighet med detta, i mindre utsträckning vara specialiserad, i stället förekom ett mer varierat inslag av djur i kosten, med t ex större inslag av sjöfågel, skogsfågel och insjöfisk, liksom import av färsk strömming och torkad torsk. Senare, under framförallt huvudskede 4, ses en större inriktning mot domesticerade fåglar, höns och gäss. De vilda fåglarna minskar kraftigt, även om skogsfågel fortsatt är av betydelse.

Med utgångspunkt i det osteologiska materialet framträder för Enköpings del en utvecklad urban stadsmiljö under 1200-talets andra hälft (jfr Vretemark 2000).

Figur 28. "Röd ko av gammal ras..." Avbildning av Nils Månsson Mandelgren 1873. Mandelgrenska samlingen, Serie 2. Avd 3. Pl 48 (a). Folklivsarkivet, Lund.

DEN URBANA STADSBON – SLUTSATSER

En slutsats av föregående kapitel blir att det är svårt att komma åt en urban identitet med utgångspunkt i de genomgångna källmaterialen. Svårigheterna med att identifiera en enhetlig urban kultur har också framhållits tidigare (t ex Rosén 2004, s 249; Vretemark 2000, s 62). Det behövs omfattande jämförande studier för att skilja ut det som är specifikt urbant jämfört med det icke-urbana. Förändringar av den materiella kulturen sker över tid i staden men det är många gånger svårt att peka på om det är en tilltagande urbanisering som är orsak till detta eller generella trender i det medeltida samhället.

Den nya kunskapen från undersökningarna i kvarteret Fältskären ändå har gett en lokal bild av stadslivet och stadsbornas gemensamma uttryck – eller urbanitet – som kommer att kunna ställas mot andra material i framtida jämförelser.

Ett möjligt scenario för Enköpings del är att stadens första invånare var delar av hushåll som flyttade in till staden från omgivande storgårdar. Med sig hade de bland annat en rural mattradition från ett övre samhällsskikt (exempelvis rågbröd) och en rural byggnadstradition (jfr tema 1). Skillnader mellan olika hushåll i det äldsta skedet antyder emellertid att det funnits olika sociala grupper bland stadens nyinflyttade.

Genom de kontakter som fanns med huvudgårdar på landsbygden fanns en tillgång till olika typer av ängs- och fodermarker och därmed möjlighet att hysa en mindre uppsättning djur på stadsgårdarna. En införsel ägde rum av livsmedel i form av köttprodukter (tamdjur, vilt och fisk) samt råmaterial till hantverksprodukter (ben- och horn samt läder).

Stadens invånare hade ett kontaktnät som till en början huvudsakligen sträckte sig österut mot länder kring Östersjön samt rusiskt- och slaviskt område. I det äldsta skedet ingick också specialiserade hantverkare i stadens befolkning, sannolikt som ett permanent inslag.

Under 1100-talet skedde en kraftig expansion av bebyggelsen och stadsborna blev mer trångbodda med en tätare bebyggelse på och mellan tomterna. En förändring i detta skede är att rågen försvann ur kosthåll till förmån för bröd/kubbevete, vilket skulle kunna indikera att invånarna befann sig i ett nytt socialt sammanhang. En möjlighet är exempelvis att se de människor som flyttat in till staden som ett slags landbor som med tiden utvecklades till mer socialt och ekonomiskt självständiga hushåll.

Ökade kontakter med europeiskt område sker från början av 1200-talet och blir allt tydligare under 1200-talets andra hälft. Det ökade inflyttandet från detta håll resulterade i en förändring av bordskulturen med importerad keramik och glasbägare. Möjligen skedde också en förändring av den personliga utsmyckningen genom att det blev vanligare med dekorativa beslag i kopparlegering, exempelvis i form av dekorerade bälten.

En förändring av stadsbornas köttkonsumtion avspeglar också utvecklingen mot en tydligare urbanisering. Kosthållet blir mer specialiserat över tid och betydelsen av fisk och viltfågel minskar. En utvecklad urban djurhållning och köttkonsumtion framträder först från 1200-talets andra hälft.

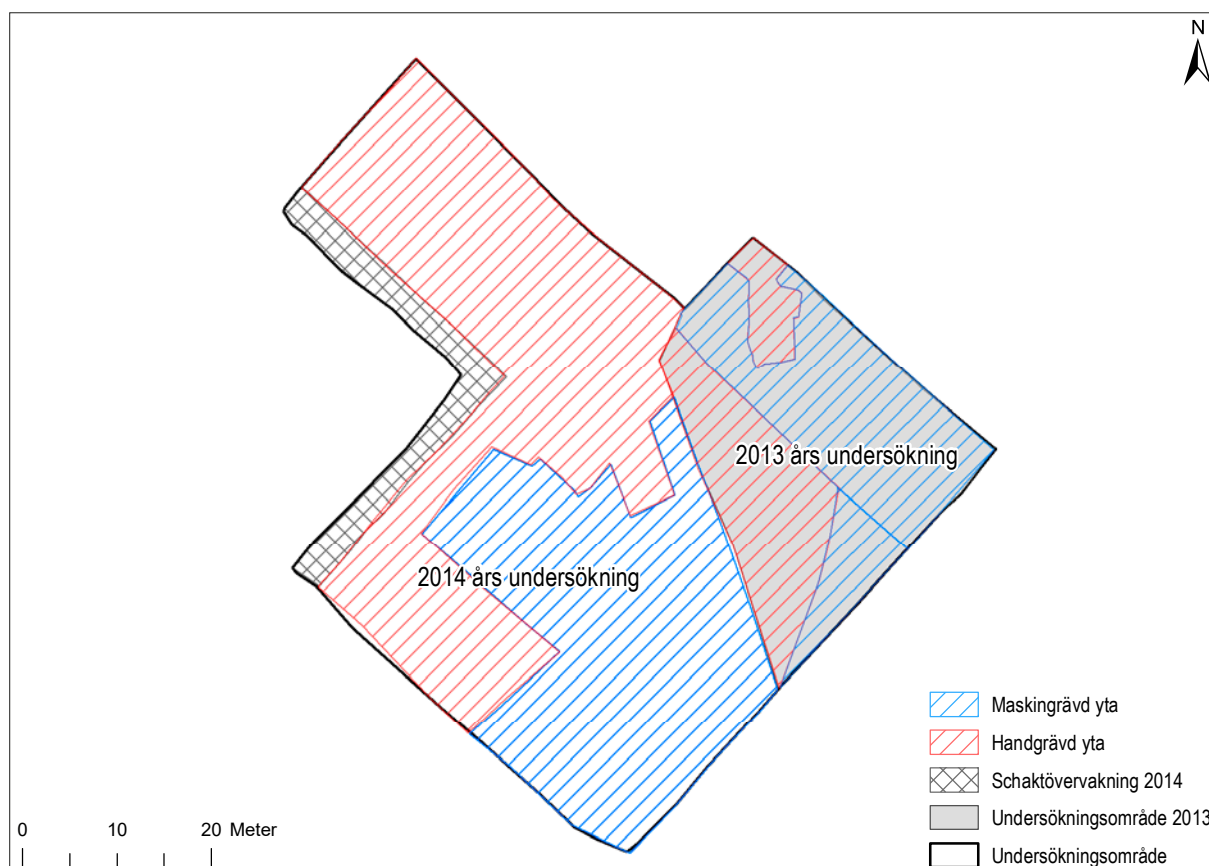
UNDERSÖKNINGENS FÖRUTSÄTTNINGAR

Antikvariska förutsättningar

Länsstyrelsen definierade i förfrågningsunderlaget olika delområden som skulle undersökas med varierande ambitionsnivå baserat på förundersökningens resultat. Dessutom preciserades att 60 % av det lägst prioriterade området skulle utgå från undersökningen. Av resterande undersökningsyta skulle 50 % undersökas genom handgrävning och 50 % genom skiktvis avbanning med maskin. Vid den skiktvisa

avbanningen skulle en översiktlig dokumentation av framkomna anläggningar ske.

De områden som ursprungligen avsågs att grävas skiktvis med maskin kom under arbetets gång att revideras efter samråd med Länsstyrelsen (figur 29), då vissa ytor inom prioriterade delområden föll bort på grund av moderna störningar eller uppvisade en lägre grad av komplexitet. Motsvarande resurser lades istället på lägre prioriterade delområden som

Figur 29. Handgrävda ytor respektive skiktvis maskinavbanade ytor inom undersökningsområdet. Skala 1:800.

uppvisade en högre grad av komplexitet än vad som framgick av tidigare förundersökning.

Under 2014 tillkom nya undersökningsytor. En yta i områdets nordvästra del tillkom på grund av ett tidigare felaktigt underlag, och i undersökningens slutskede behövde två slänter flyttas (figur 29). De senare ytorna undersöktes enbart genom schaktövervakning.

Värdering av tidigare undersökningar

Tre förundersökningar hade tidigare skett inom kvarteret Fältskären (Bergold & Grälls 1994; Kjellberg & Syse 2007; Öhlund & Kjellberg 2012). Den samlade bilden av dessa undersökningar var att det aktuella undersökningsområdet på goda grunder kunde karaktäriseras som ett område i stadens utkant under tidig- och högmedeltid.

I kvarterets västra del, utanför aktuell yta, hade påträffats en tomtreglerad bebyggelse med bostäder, verkstäder och fähus med dateringar från mitten av 1100-talet, vilken ansågs borde höra till stadens etableringsskede. Mot den dåtida strandlinjen i sydöst föreföll bebyggelsen glesna ut och området antogs ha använts främst för odling och bete med inslag av enstaka ekonomibyggnader. Inom den aktuella undersökningsytan kunde inga tydliga tomt- och bebyggelsestrukturer beläggas.

Avvikelse från tidigare förundersökningar

De aktuella undersökningarna resulterade i att ytor med antagen extensiv karaktär visade sig ha ett mer komplext innehåll med högre vetenskaplig potential än förväntat.

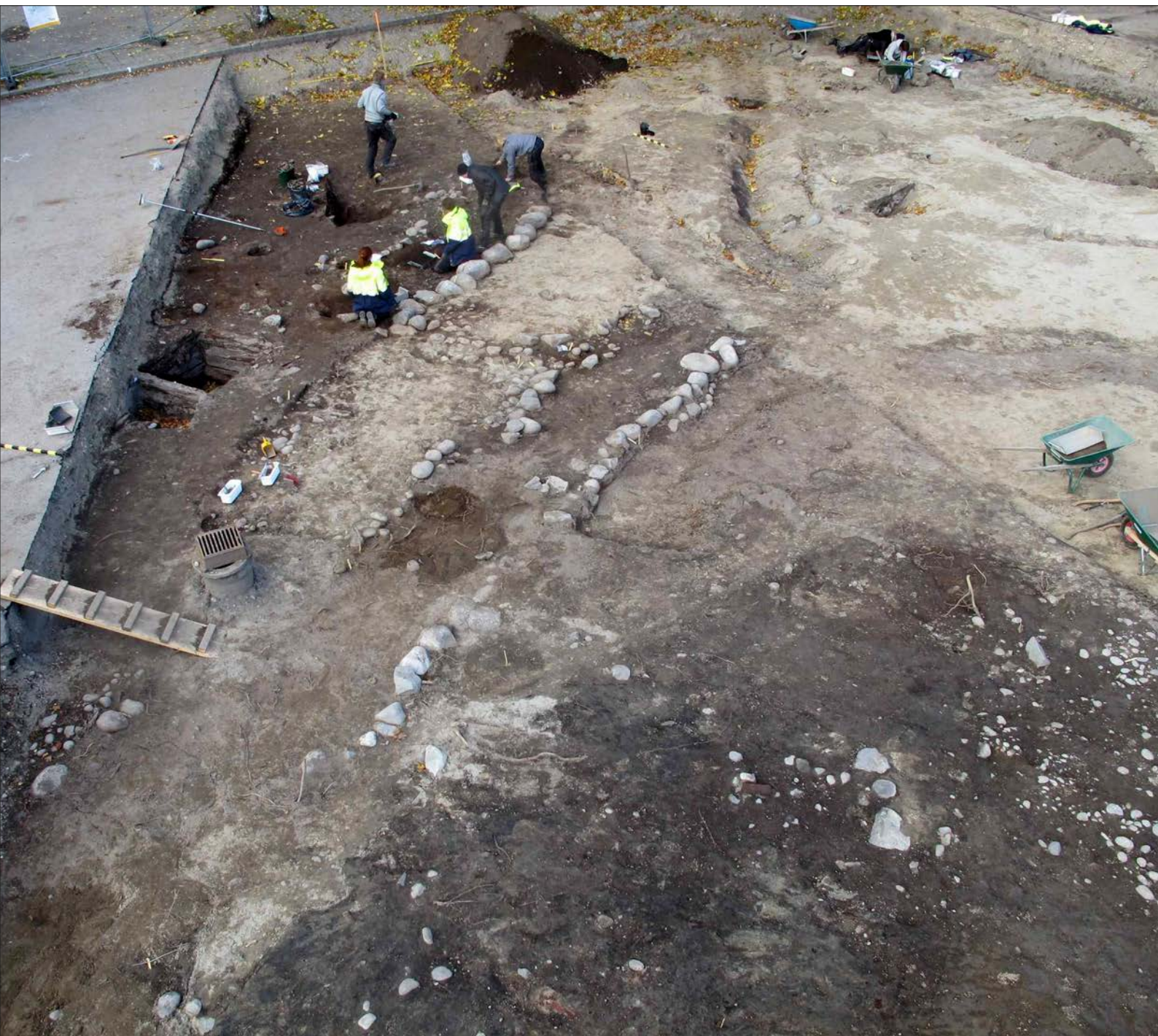
I undersökningsområdets sydöstra del visade förundersökningsresultaten från 2007 att man främst

kunde förvänta sig strukturer i form av odlingslager, utdikningar, hägnader, gator och avfallsgröpar. Förutom de förväntade lämningarna i området framträdde vid slutundersökningen dessutom en bebyggelsestruktur med enkla bodar inramade av tomt diken. Ingen regelrätt bostadsbebyggelse har emellertid kunnat säkerställas inom ytan. I undersökningsområdets norra hörn framkom dessutom en hantverksanläggning med bl a en knuttimrad konstruktion samt näverfodrade gröpar och rännen. Ett avfallslager som innehöll metallklipp påträffades i området och fortsatte in i den nordöstra profilväggen.

Undersökningsområdets sydvästra del kunde enligt tidigare förundersökningar karaktäriseras som ett gränsområde som nyttjats omväxlande för bebyggelse, odling och andra aktiviteter. Även betade strandängar ska ha förekommit. Strukturerna i detta område visade sig emellertid vara betydligt mer komplexa och ha högre vetenskaplig potential än förväntat. Stora ytor har exempelvis utgjorts av stenläggningar efter gator, gränder och andra stenkonstruktioner. Komplexet innehöll flera faser då stenläggningarna delvis överlagrades varandra. Ett 10-tal hus fanns också i området, både i form av mer komplexa hus och flera delvis fragmenterade hus med lergolv. Husen kompletterades med tomtmarkeringar i form av flätverkshägnader, störhålsrader och diken. Sammantaget visar resultaten att marken har nyttjats kontinuerligt för bebyggelse från åtminstone 1100-talet. Bebyggelsen här är emellertid glesare och mer fragmentarisk än längre norrut.

Diskrepansen mellan de tidigare förundersökningarna och slutundersökningen visar tydligt på svårigheten med att fånga in ett områdes historia och komplexitet med undersökningschakt av begränsad storlek. Men det finns också en problematik med att allt för många schakt i ett område, i detta fall i samband med tre separata förundersökningar, fragmenterar lämningen vilket gör det svårt att binda ihop handlingsmönster över större ytor. Dessutom har vi kunnat se att den syretillförsel av kulturlagren som schakten orsakat har påverkat och komprimerat dessa lager.

Figur 30. Översikt över undersökningsytan 2013.

UNDERSÖKNINGENS GENOMFÖRANDE

Ambitionsnivåer och prioriteringar

Undersökningen utfördes med olika ambitionsnivåer för olika delområden i enlighet med Länsstyrelsens önskemål och baserat på de tre förundersökningarnas sammantagna resultat. Undersökningen skulle, enligt Länsstyrelsen, inriktas på de medeltida lämningarna och framför allt på de övergripande strukturerna i området.

I enlighet med dessa riktlinjer dokumenterades enskilda anläggningar och strukturer översiktligt och med inriktning mot funktionsbestämning och datering. Stor vikt lades vid att sammanfoga de enskilda anläggningarna och strukturerna till större kronologiska helheter.

De ytor som hade högst prioritet och som utifrån förundersökningsresultaten förväntades innehålla de äldsta bebyggelse lämningarna fanns i områdets nordvästra delar. Denna del bedömdes även ha störst potential för att identifiera relationer mellan bebyggelse, tomtgränser, odling, djurhållning och hantverk. Dessa ytor handgrävdes huvudsakligen. I viss mån kom skiktvis maskingrävning att tillämpas även inom de handgrävda ytorna. Detta berörde utfyllnadslager med låg komplexitet och dessa prioriteringar gjordes i samråd med arkeobotaniker.

Inom de lägre prioriterade ytorna i områdets sydvästra och östra delar undersöktes lämningarna med skiktvis maskingrävning och påträffade strukturer dokumenterades översiktligt. Då komplexa strukturer framkom inom delar av de maskingrävda ytorna fick grävmetoden anpassas efter de nya förutsättningarna. Detta skedde i samråd med Länsstyrelsen (muntligen i samband med fältbesök samt pm

2014-06-24). Strukturer som stenläggningar och byggnader handrensades och undersöktes till största delen för hand i syfte att kunna fånga in kunskapsinnehållet på en acceptabel nivå. Där det var möjligt togs strukturerna bort med maskin efter att de dokumenterats och provtagits.

Dokumentationsmetoder

Avbaningen omfattade det bärlager som fanns under asfalten samt den störningshorisont som representerar den utjämning och rivning av stående byggnader som gjordes i samband med anläggandet av en parkeringsplats i området. De lämningar från yngre historisk tid som framkom mättes in och dokumenterades översiktligt. Större rörschakt och samtliga förundersökningschakt tömdes maskinellt ner till orörd kulturlagernivå.

All dokumentation av kontexter skedde med likartade principer. En kontexts källvärde kan dock variera beroende på dess tillkomstsätt, sålunda behandlades t ex konstruktionslager och odlingslager mer översiktligt än brukslager och komplexa bebyggelse lämningar.

Den dokumentationsmetod som användes i fält utgjordes av Single Context, en metod som idag är praxis vid stadsarkeologiska undersökningar. Denna innebär att varje framgrävd kontext dokumenteras separat och relateras till andra kontexter utifrån sin stratigrafiska position. Den stratigrafiska analysen utgår från välkända begrepp som kontext – grupp – fas – skede, begrepp som utgör en hierarkisk tolkningsstruktur där *kontexten* utgör den minsta byggestenen i kedjan.

Kontexter fogas samman till *grupper* som omfattar olika typer av mänskliga handlingar i form av konstruktion, brukning och destruktion. Grupperingen ligger sedan till grund för en stratigrafisk sekvens bestående av ett kronologiskt förlopp som utgör underlag för en indelning i huvudskeden med underliggande bebyggelseskeden.

Vid dokumentationen av kontexterna användes en standardiserad begreppsapparat för att skapa enhetlighet i dokumentationen. Uppdelningen grundar sig på en första indelning i Lager, Nedgrävning eller Konstruktion. Konstruktioner delades in efter material i sten, trä- eller tegelkonstruktioner. Lager klassades som brukningslager, konstruktionslager eller destruktionslager och definierades sedan efter lagertyp (figur 31).

En vidare indelning av dessa begrepp fanns som förvalda menyer i den digitala kontextblanketten och kompletterades med en beskrivande fritext.

Figur 32. Användande av den digitala kontextblanketten i fält.

Kontexttyp (objekt)	Subklass	Typ (definition)	Tillkomst	Depositionstyp
Lager	Brukningslager	Avfallslager	Tillkommer t ex då sopor slängs ut på en tomt efter att ett golv har städats	Sekundär deposition, omlagrat men med tolkad härkomst
		Hantverksspill	Tillkommer i samband med hantverk	Primär deposition
		Golvlager	Bildas på golvet i ett hus där föremål tappas, matrester slängs eller hantverksavfall avsätts i samband med utförandet	Primär deposition
		Tramphorisont	Som golvlager men utomhus där människor rör sig frekvent	Primär deposition
		Odlingslager	Bearbetning av jord i samband med odling	Primär deposition
Lager	Konstruktionslager	Utfyllnadslager	Tillkommer t ex vid utfyllnad av svackor för att skapa en jämn yta, alternativt utfyllnad vid strandkant/fuktig mark för att skapa ny mark	Tertiär deposition, omlagrat utan känd källa
		Utjämningslager	Tillkommer för att skapa en jämn yta inför byggandet av t ex ett hus eller anläggandet av en gårdsplan.	Tertiär deposition, omlagrat utan känd källa
		Bärlager	Tillkommer som underlag för någon form av stående konstruktion. Exempelvis risbädd samt sand- eller gruslager	Primär deposition
		Sättmaterial	Tillkommer som underlag till en stenläggning, vanligen i form av sättsand	Primär deposition
		Byggnationslager	Bildas t ex i samband med att ett hus byggs. Kan innehålla träflis och huggspån när ett hus timrats eller kalkbruk och tegelfragment då ett hus murats osv.	Primär deposition
		Golv	Tillkommer vid husbyggnation, tex ett lergolv	Primär deposition
Lager	Destruktionslager	Brandlager	Bildas vid brand i t ex hus	Primär deposition
		Rasering	Bildas t ex när ett hus raserats. Har huset brunnit så kan delar av det återfinnas in situ. Raseringslager är ofta omrörda och har spritts ut i utjämnande syfte	Primär deposition
Lager	Icke-antropogent lager	Svämlager	Tidvisa översvämningar i strandkant	Ej deponerat
		Vegetationslager	Ursprunglig markhorisont.	Ej deponerat

Figur 31. Klassificering av lager.

Den indelning i huvudskeden som gjordes utgick från större förändringar i brukning eller rumslig struktur. Den kronologiska sekvensen infogades i en så kallad Harris-matris, dvs en grafisk presentation av hela undersökningsytan i ett och samma flödesschema (ej publicerad).

I det dagliga fältarbetet undersöktes och dokumenterades varje enskild kontext genom digital inmätning med GPS med nätverks-RTK, digitalfoto och beskrivning på en för undersökningen speciellt framtagen digital kontextblankett. Dessa dokumentationsdata fördes sedan över i Arkeologikonsults GIS-baserade dokumentationssystem SiteWorks. I samband med dokumentationen skedde även provtagning av relevanta kontexter.

De digitala inmätningarna kompletterades med lodfotografier över både enskilda kontextgrupper och över större ytor i syfte att dokumentera större sammanhängande strukturer. Dessa lodfoton försågs med digitala georeferenser för att kunna rektifieras och sammanfogas med övriga digitala data.

En längre sektion som löpte tvärs över den östra delen av undersökningsytan (och avgränsade ytorna som undersöktes i separata säsonger) dokumenterades genom handritning.

Stratigrafisk bearbetning

Vid uppstarten av slutundersökningen genomfördes en kortare utbildning i stratigrafisk teori och metod. Under fälttiden gjorde all personal egna stratigrafiska tolkningar av respektive områden/enheter. Regelbundna uppföljningar gjordes med stratigrafiskt ansvarig och en digital lista skapades där de direkta stratigrafiska kopplingarna redovisades. Detta arbete kom sedan att ligga till grund för uppbyggnaden av en digital matris i vilken kontexterna fördes in, grupperades och delades in i huvudskeden.

Matrisen byggdes upp i Microsoft Excel för att på enklaste sätt kunna vara sökbar per enhet. Grupper skapades genom att sammankoppla kontexter i enheter genom en omgärdande polygon. Varje kontext

benämndes förutom med sitt individuella nummer också med en kort beskrivning, t ex stolphål, utfyllnadslager, stenlagd gata osv (bilaga 4). Daterande fynd (keramik och kammar) lades in i matrisen, liksom dateringar från ¹⁴C- och dendrokronologisk analys.

Den sammansatta matrisen är i första hand ett arbetsredskap vid analysarbetet och allt för omfattande för att presenteras i detta sammanhang. Istället kommer gruppmatriser att redovisas i bilaga samt två förenklade matriser att presenteras, i vilken de viktigaste kontextgrupperna liksom de större fasavgränsade lagren visas (kapitel *Presentation och datering av huvudskeden och bebyggelseskeden*; bilaga 5). De förenklade matriserna syftar till att på ett överskådligt sett visa samtidighet mellan bebyggelseenheter och markutnyttjande.

I rapporten har inte alla kontexter namngetts eller beskrivits utan endast de kontexter som har haft relevans för tolkningen av helheten. Av ca 3 500 kontexter saknade ca 1 % stratigrafisk information och utgick därmed från bearbetningen.

Analys

Arkeobotanisk analys

Syftet med den arkeobotaniska analysen var flerfaldigt, att analysera markanvändning och utnyttjande av stadens randområde och att studera odling, import och kosthåll. Det arkeobotaniska materialet avslöjar inte bara hur ytor inom kvarteret nyttjats utan ger också en inblick i bebyggelsens sociala status och kontakter med omgivande landskap.

Under fältarbetet skannades drygt 600 prover på växtmakrofossil och provernas informationspotential bedömdes. Denna information användes för att styra provtagningsstrategin och tolka strukturer och lager under fältarbetet. Av de 600 proverna valdes 50 stycken ut för djupanalys i laboratorie vilket utfördes efter avslutad fältundersökning. Analysen har utförts av Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult (bilaga 6).

Vedartsanalys

Vedartsbestämning utfördes av två skäl. Den ena var att en träbits egenålder har stor betydelse vid ¹⁴C-analys och kan variera från ett fåtal år upp till över 500 år. Det andra var att avgöra vilket typ av virke som använts till bränsle, redskap och byggnationer. Analysen har utförts av Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult (ej publicerad).

Dendrokronologisk analys

Dendrokronologisk analys har utförts på trä från hus och andra större konstruktioner. Då det var möjligt har flera prover analyserats från enskilda konstruktioner. Ett stort problem var att hitta lämpligt material för provtagning då det framkomna trävirket många gånger var dåligt bevarat.

Totalt har 19 prover analyserats. 2 av proverna har analyserats i två omgångar vid två olika laboratorier. Analyserna har utförts av Thomas Bartholin, Scandinavian Dendro Dating och Hans Linderson, Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi (bilaga 8 och 9).

¹⁴C-analys

¹⁴C-analys användes i daterande syfte i ett antal fall där mera precisa dateringsmetoder inte var möjliga. Material som har daterats är kvistar med låg egenålder alternativt sädeskorn/hasselnöt. Totalt har 9 prover analyserats. Analysen utfördes av ICA (International Chemical Analysis Inc.; bilaga 7).

Osteologisk analys

Den osteologiska analysen gjordes med avsikt att skapa en bild av de boendes kosthåll men också för att besvara frågor rörande djurhållning, produktionsinriktningar, handel och råvarutillgång vid hantverk. Vid 2013 års undersökning tillvaratogs ca 277 kg ben. Samtliga ben från de handgrävda ytorna samlades in och ett urval från de maskingrävda ytorna. Benen analyserades fortlöpande i fält. Benen grundregistrerades (art, vikt, antal) och förekomst av slaktspår och fragmenteringsgrad noterades i vissa fall.

Materialets omfattning ledde till att prioriteringar behövde göras vid insamlingen av ben under 2014 års undersökning. Ett selektivt urval av det osteologiska materialet skedde genom ett restriktivt tillvaratagande av ben som påträffades i sekundärt tillkomna lager (t ex utfyllnadslager). Vid undersökningen 2014 analyserades ca 334 kg ben. Benen registrerades med flera variabler än tidigare säsongen (art, benslag, bendel, sida, vikt, antal) och noteringar gjordes av bl a förekomsten av slaktspår och noteringar om åldersbestämning vilket möjliggjorde en mer nyanserad bild av materialet.

För att på ett tillfredsställande sätt kunna fånga upp förekomsten av fisk, fågel och små däggdjur vattensällades även en representativ mängd av golvnivåer och avfallslager. Den osteologiska analysen av fisk- och fågel utfördes efter att fältarbetet avslutats. Drygt 1500 fragment av fisk, fågel (ca 2 kg) och mollusker har identifierats. Materialet har registrerats översiktligt (art, del och antal) och kotlängder för ett urval av sill/strömring har gjorts (åldersbedömning).

Totalt har ca 613 kg ben analyserats. Vid den sammanställning som gjorts av materialet under rapportarbetet har enbart ben från huvudskede 1–4 ingått. Det rörde sig om ca 500 kg. Den osteologiska analysen i fält utfördes av Margareta Boje (bilaga 14). Fisk- och fågel har analyserats av Leif Jonsson / Osteology och Emma Maltin, Bohusläns museum (bilaga 3 och 15).

Analys av keramik och glas

Keramik och glas har analyserats i syfte att klarlägga konsumtionsmönster, bordskultur samt social och kulturell tillhörighet hos de boende i kvarteret Fältskären under tidig- och högmedeltid. Keramikanalysen har främst inriktats på kärlformer, proveniens och datering. Det keramiska fyndmaterialet uppgick till 1650 fragment fördelade på 886 fyndposter.

Det glas som påträffades analyserades för att i första hand avgöra kärlformer och proveniens, samt kärlens datering. Analysen är först och främst typologisk. Naturvetenskapliga metoder har använts endast för att säkerställa identifikationen av ett fynd av blyglas.

Antalet analyserade glasskärvor var 68 varav ca 40 % är från medeltida kontexter. Analysen av keramiken har utförts av Mikael Johansson, Stockholms Stadsmuseum (bilaga 13). ICP-analys har utförts av Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier (bilaga 10). Glasanalysen har utförts av Georg Haggrén, Helsingfors universitet (bilaga 2 och 16).

Kammar

Kammaterialet har bestämts typologiskt och daterats av Michél Carlsson, Arkeologikonsult (bilaga 1).

Kritpipor

En proviensbestämning och datering av kritpipor har utförts av Arne Åkerhagen, Tobaks- & Tändsticksmuseum (bilaga 11).

Konservering av fynd

Urvalet av föremål till konservering har utgått från fyndens kulturhistoriska värde och koppling till undersökningens frågeställningar. Även fyndets koppling till primära lager har vägts in. Ett stort antal av de metallföremål som inte kunde klassificeras oku-

lärt röntgades inför urvalet till konservering. Merparten av träföremålen var fragmentariska och/eller bedömdes inte ha tillräckligt högt kulturhistoriskt värde för att konserveras. Detta gäller också föremål i läder, framför allt skodelar.

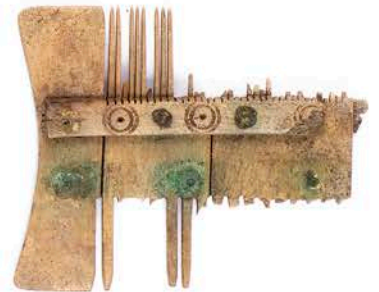
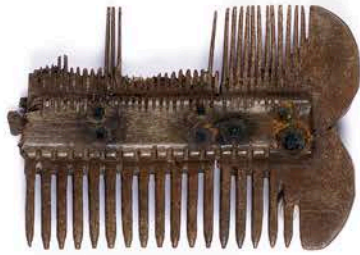
Sammanlagt har 39 fynd konserverats. Av dessa konserverades 20 järnföremål, 12 föremål i kopparlegering, 2 textila fynd varav det ena bestående av 27 fragment, 1 föremål i koppar, 1 tennföremål, 1 komposit föremål i ben/kopparlegering, 1 komposit föremål i ben/horn och 1 föremål i trä (bilaga 18).

Gallring av fynd

Samtliga okonserverade metallföremål har gallrats. Detta gäller också föremål av organiskt material, som bland annat träföremål, föremål och hantverks-spill av läder eller textila fragment. Merparten av fynden fotograferades innan gallring.

Övrigt material som har kasserats är lerklining och övrig bränd lera samt slagg.

Ett representativt urval av slagg från kontexter som kunde relateras till metallhantverk har emellertid sparats. Det återstående materialet kasserades efter registrering.

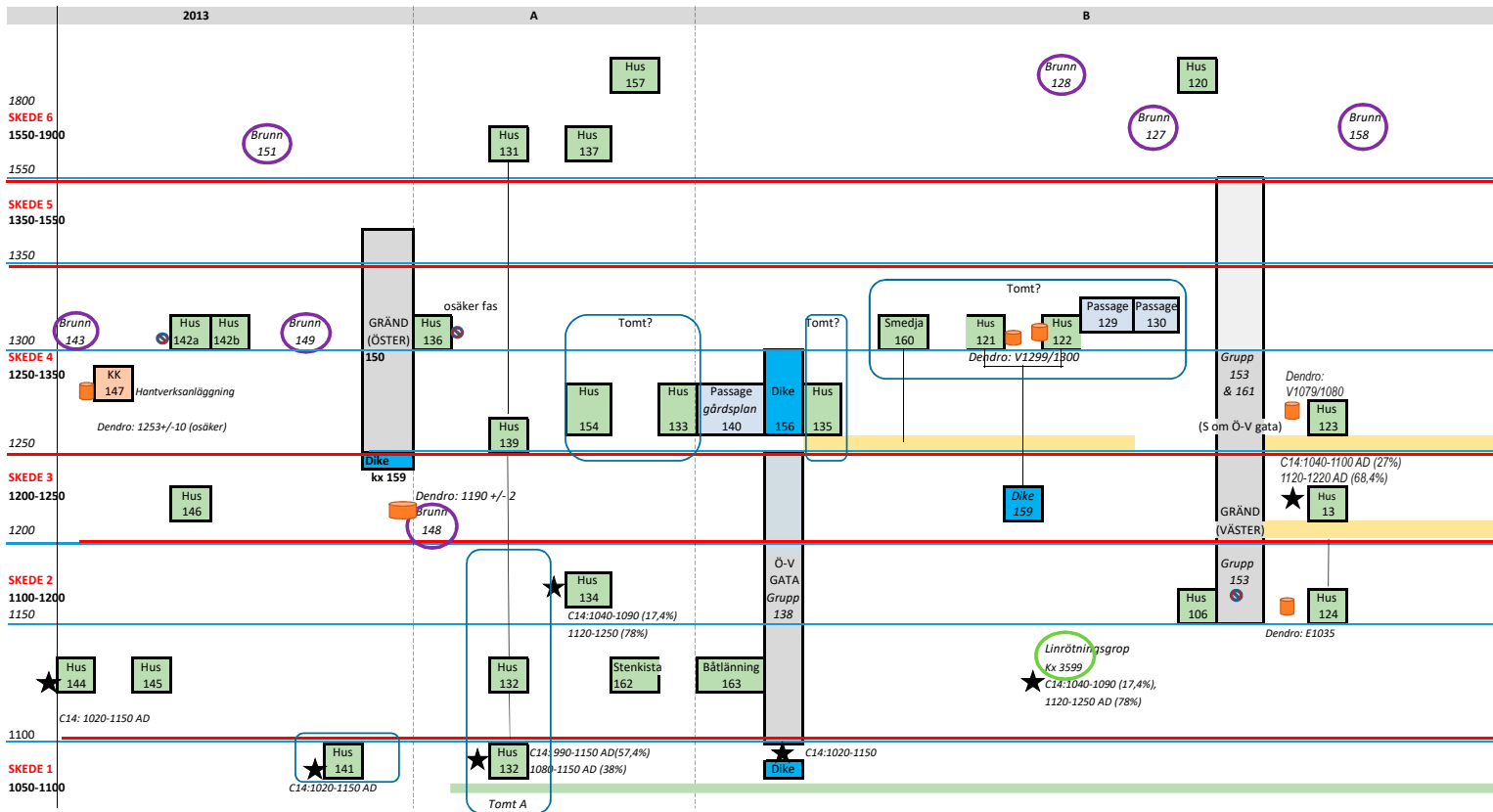
PRESENTATION OCH DATERING AV HUVUDSKEDEN OCH BEBYGGELSESKEDEN

De påträffade lämningarna från undersökningen i kvarteret Fältskären kunde delas in i sex huvudskeden utifrån större sammanhållna förändringar inom den undersökta ytans brukning eller rumsliga struktur. Syftet har varit att visa samtidighet i bebyggelseenheter och markutnyttjande för att på så sätt kunna föra en övergripande diskussion om den utveckling som skedde inom undersökningsytan i kvarteret Fältskären och under stadens framväxt. En översiktlig presentation av huvudskedena finns i figur 33.

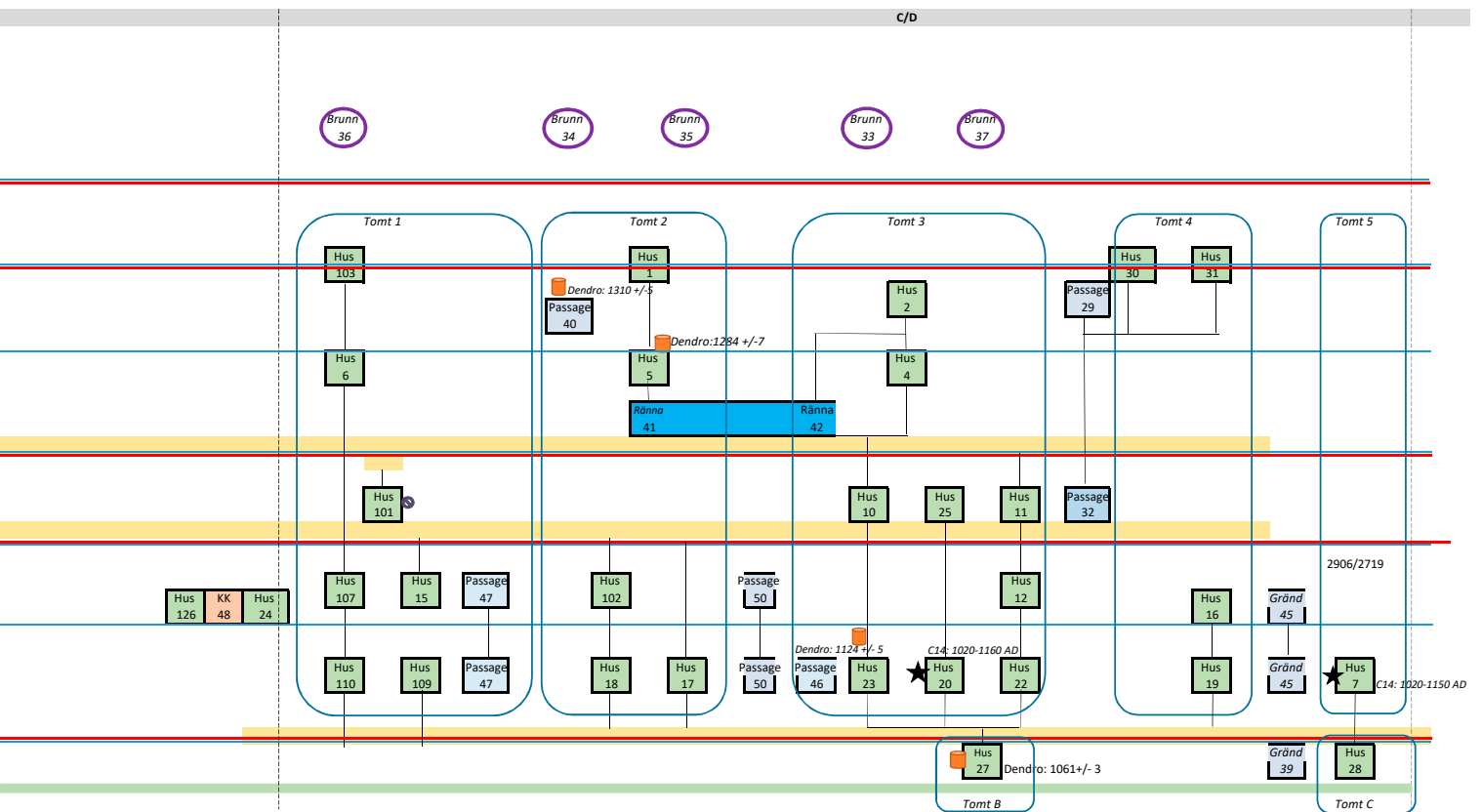
Lokala förändringar inom undersökningsytans nordvästra del resulterade i att ytterligare indelningar kunde göras för huvudskede 2 och 4. Samtida nybyggnationer av hus på flera angränsande tomter har resulterat i två underliggande bebyggelseskedan för dessa skeden (figur 34).

I mer komplexa kontextgrupper som hus eller stenlagda gränder har kontexterna fogats samman genom begrepp som konstruktionsfas, brukningsfas och raseringsfas, där så har varit möjligt. Dessa indelningar redovisas i respektive gruppmatris.

- Yttäckande utfyllnadslager/träffis
- Ursprunglig markhorisont
- Gräns för huvudskede
- Tomt
- Dendrodatering
- ¹⁴C-datering
- Odaterad
- ¹⁴C osäker anknytning från FU

Figur 33. Sammanfattande beskrivning av bebyggelsens utveckling:

Huvudskede 1 (1050–1100): Etablering av en stadsbebyggelse: Gles bebyggelse med flerfunktionella huslängor anlagda på långsmala tomter. Hus av rural karaktär.

Huvudskede 2 (1100–1200): Förtätning och reglering av bebyggelsen: Omfattande nybyggnation sker med tätbebyggda och reglerade tomter. Gemensamma kommunikationsstråk anläggs. Spridd bebyggelse utanför reglerade tomter

Huvudskede 3 (1200–1250): Stagnation i bebyggelseutvecklingen. Nyttillkommen bebyggelse förhåller sig till fastlagd tomtstruktur. Tomter står öde.

Huvudskede 4 (1250–1350): Förnyad bebyggelseexpansion. Öde tomter bebyggs på nytt och nya ytor tas i anspråk för tomtreglerad bebyggelse. Förändring sker av tomtstrukturen med en förskjutning av bebyggelsen åt norr. Förändring av de gemensamma kommunikationsstråken.

Huvudskede 5 (1350–1550): Okänd bebyggelsebild. Lämningarna är mycket fragmentariskt bevarade på grund av sentida schaktningar i området.

Huvudskede 6 (1550–1900): Fragmentarisk bild. Lämningar som återstår utgörs endast av nedgrävningar efter brunnar och husgrunder/källare. Övergång sker med en anpassning till den moderna stadsplanen mot slutet av perioden.

Huvudskede (huvudfas)	Bebyggelseskede (endast UO:s NO del)	Dendrokronologisk datering	¹⁴ C-analys	Fynddatering	Keramikdatering
1 (1050–1100)		1060 ± 3 (hus 27)	1020–1150 (avfallslager)	Ringformat spänne: 800–1150	Äldre svartgods: 1000–1250
			990–1150 (hus 132)	Sammansatt enkelkam: 1000–1180	Bysantinsk amfora: 1000–1250
			1020–1150 AD (hus 141)	Dubbelhelkam: 1050–1230	
2 (1100–1200)	2a (ca 1100–1150)	1124 ± 5 (hus 23)	1020–1160 AD (hus 20)	Sölja med fast rembeslag: 1000–1100-tal	Äldre svartgods: 1000–1250
			1020–1150 AD (hus 7)	Dubbelhelkam: 1050–1230	Yngre svartgods: 1200–1425
			1040–1250 (hus 134)	Sammansatt dubbelkam: 1150–1250	Äldre rödgods: 1200–1400
			1040–1250 (linrötningsgrop)		
	2b (ca 1150–1200)		1020–1150 (hus 144)	Pärila: 950–1000 (utfyllnadslager)	
3 (1200–1250)		1190 ± 2 (brunn 148)	1040–1220 (hus 13)*	Dubbelhelkam: 1050–1300	Äldre svartgods: 1000–1250
				Sammansatt dubbelkam: 1150–1450	Yngre svartgods: 1200–1425
				Långtandskam: 1140–1400	Äldre rödgods: 1200–1400
				Pärila: 1050–1200 (utfyllnadslager)	Proto-stengods: 1225–1350
4 (1250–1350)	4a (ca 1250–1300)	1284 ± 7 (hus 5)		Sammansatt dubbelkam: 1150–1450	Yngre svartgods: 1200–1425
		1287 ± 20 (hus 122)		Ringspännen: 800–1150 (utfyllnadslager/utjämningslager)	Äldre rödgods: 1200–1400
		1290 ± 15 (hus 122)			Proto-stengods: 1225–1350
		1253 ± 10 (hantverkskar 304) (2 prover, osäker)			Stengods: 1275–1500
	4b (ca 1300–1350)	1299/1300 (hus 121)			
		1310 ± 5 (passage 40)			
5 (1350–1550)					jfr huvudskede 4
6 (1550–1900)				Kritpipor: 1700-tal	Yngre rödgods: 1500–1800-tal

Figur 34. Datering av undersökningens huvudskeden och bebyggelseskeden.

Datering av undersökningens huvudskeden

Efter att en relativ kronologi och indelning i huvudskeden upprättats för undersökningen vidtog arbetet med att kronologiskt bestämma stratigrafiska enheter och huvudskeden i syfte att bilda en sammanhängande historia över kvarteret Fältskären och Enköping ur ett större perspektiv (figur 34). Resultaten av dateringsmetoderna finns beskrivna i sin helhet i bilagor och diskuteras i sitt sammanhang i respektive huvudskede.

Absoluta dateringsmetoder

De absoluta dateringsmetoder som har använts är dendrokronologi och ¹⁴C-datering.

Totalt kunde 13 prover dateras med dendrokronologi (bilaga 8 och 9). Urvalet omfattade främst anläggningar som brunnskar, plintar och väggstockar i knuttimrade konstruktioner samt stolpar i skiftesverkskonstruktioner. Två av dessa prover gav dateringar som motsäger den stratigrafiska tolkningen, sannolikt beror detta på att återanvänt trä har ingått i konstruktioner. Tre av proverna gav endast osäkra eller uppskattade dateringar.

Den dendrokronologiska analysen kompletterades med 9 stycken ¹⁴C-prover (bilaga 7). Prover togs på material med låg egenålder i stratigrafiskt slutna kontexter. Material som daterades var sädesrester, fröer och primära koldepåer. Samtliga prover faller inom intervallet 990–1250 (huvudskede 1–3) med en dateringsram som i samtliga fall faller utanför det föreslagna huvudskedet. Dateringarna presenteras i rapporttexten genomgående med 2 sigmas intervall.

Relativa dateringsmetoder

Förutom de absoluta dateringarna har dateringar av fynd haft en betydande roll i den kronologiska bestämningen.

Keramik

Den största andelen daterbara fynd som framkom vid undersökningen utgjordes av keramikskärvor, totalt 1 650 stycken. Av dessa tillhörde ca 10 % den översta omrörda störningshorisonten och dessa skärvor har inte ingått i den kronologiska bearbetningen. Keramiken var i hög grad medeltida och bestod av både importerat och lokalt producerat gods. Förekommande godstyper utgjordes av äldre- och yngre svartgods, äldre rödgods samt olika typer av stengods. Även keramik av yngre rödgods tillvaratogs från de anläggningar från tidig historisk tid.

Kammar

Sammanlagt framkom 78 mer eller mindre fullständiga ben- eller hornkammar vid slutundersökningen. De kamtyper som förekom var dubbelhelkammar, sammansatta dubbelkammar, sammansatta enkelkammar och enstaka långtandskammar (bilaga 1). Kammarnas datering har relaterats till kammaterial från Nyköping, Sigtuna, Uppsala, Novgorod och Stockholm.

Glas

Ett mindre antal medeltida glasfragment efter fönsterglas eller bägare tillvaratogs vid undersökningen, vilka kunde ges en relativ datering (bilaga 2 och 16). Ett 20-tal glaspärlor påträffades också. Två av dessa har daterats typologiskt. Den ena pärlan (Fnr 2546:527947:1) har daterats till tredjedelen av 900-talet (Callmer 2003, s 43). Den andra pärlan (Fnr 2293:518242:2) kan dateras till andra hälften av 1000-talet och 1100-talet (muntligen Johan Callmer). Båda pärlorna har påträffats i utfyllnadslager och är äldre än respektive huvudskede de påträffats i.

Kritpipor

Ett mindre antal fragmenterade kritpipor framkom i samband med undersökningen av anläggningar från tidigmodern tid. Dessa uppgick till 11 i antalet, varav två kunde dateras till 1700-tal och huvudskede 6 (bilaga 11).

Föremålsdateringarna har spelat en viktig roll i den definitiva kronologiska tolkningen av stratigrafin. På grund av dåligt bevarat trä för dendrokronologisk analys, avsaknad av mynt och grävmetodens översiktlighet har resultatet ändå blivit förhållandevis långa dateringsintervall med perioder av 50–100 år för de medeltida huvudskedena.

Fyndredovisning

Den övergripande fyndbilden för varje huvudskede redovisas med en sammanfattande tabell och en till två fyndspridningsbilder.

Tabellen visar på ett urval av människornas vardagliga uppsättning av redskap, dräktdetaljer, klädedräkt, skor, smycken, hygienartiklar och andra saker som kan anses höra till den personliga utrustningen. Vidare finns föremål kopplade till det allmänna hushållet som byggnadsdetaljer (spikar, beslag), husgeråd och utrustning för matberedning och fiske. En stor del av fyndmaterialet kommer från det hantverk som har bedrivits i staden, både av i form av restprodukter och redskap. Ett mindre antal föremål visar på djurhållningen i staden i form av skodda hästar.

I tabellen har en indelning i fem huvudkategorier gjorts utifrån en generaliserad bild av fyndens tillhörighet. Vissa fynd har haft en mångsidig användning som inte inryms i denna indelning. En kniv eller ett bryne kan både ses som en del av en personlig redskapsuppsättning och som en del i utövandet av hantverk. Ett träkärl med inristat bomärke har inräknats till kategorin hushåll/byggnation men är också en del av en persons privata ägodelar. Vår tanke med att inte dela in föremålen i ytterligare underkategorier är dels att inte tvinga in fyndmaterialet i abstrakta indelningar utan relevans för den medeltida stadsbon, dels att skapa en översiktlig bild av fyndbeståndet som kan jämföras för de olika huvudskedena.

Om fyndtabellen i viss mån är ett resultat av den uppsättning föremål som den medeltida människan omgav sig säger en spridningsbild av dessa föremål istället något om vad dessa föremål har blivit, det vill

säga olika typer av avfall (jfr Welinder 1992). Även om vissa föremål har ”tappats” i anslutning till den plats där de brukats eller förvarats ska ändå merparten av föremålen ses som ”bortkastade” och som ett resultat av en medveten avfallshandling där kasse-rade och/eller trasiga föremål eller restprodukter har deponerats där man funnit det lämpligt för att sedan många gånger omdeponeras i samband med markberedande åtgärder. Resultatet blir att föremålen inte längre återfinns i sitt rätta rumsliga eller kronologiska sammanhang. Ca 30 % av de tillvaratagna fynden, med undantag för hantverksspill, kan kopplas till byggnader eller andra kontextgrupper (se kapitel *Föremålskultur och urbanitet*, sidan 51).

Vissa föremålstyper kan ändå mer än andra tydliggöra hur stadsrummet inom kvarteret Fältskären tagits i bruk. Dessa föremål påträffas framförallt i anslutning till husen och inryms inom kategorin personlig utrustning.

Redovisning av analyser

Vid beskrivning av husen redovisas förutom de fynd som kan kopplas till byggnader även resultatet från övriga analyser som ¹⁴C-datering, dendrokronologisk datering, osteologi och makrofossil analys. I de fall relevant material saknas eller har varit för litet för att kunna dra några relevanta slutsatser saknas dessa textavsnitt.

Presentationen av keramiken och det osteologiska materialet presenteras även sammanfattningsvis för respektive huvudskede. Den osteologiska analysen redovisar den anatomiska fördelningen bland boskapsdjuren enligt figur 35.

Region	Klass	Benslag
1	Kranium	Alla kraniedelar, underkäke, lösa tänder, atlas, axis
2	Bål	Kotor, (utom atlas, axis och svanskotor), bröstben (sternum), revben (costa)
3	Främre extremitet, övre	Skulderblad (scapula), överarmsben (humerus)
4	Främre extremitet, undre	Strålben (radius), armbågsben (ulna)
5	Bakre extremitet, övre	Bäckenben (coxae), korsben (sacrum), lårben (femur)
6	Bakre extremitet, undre	Skenben (tibia), vadben (fibula), malleolus, knäskål (patella)
7	Fötter (och händer), svans	Alla ben i händer och fötter: carpi, tarsi, mesopodium, metacarpi, metatarsi, metapodier, phalanx i-iii, sesamben. Svanskotor

Figur 35. Anatomisk fördelning och klassificering av benslag i kroppsregioner 1–7.

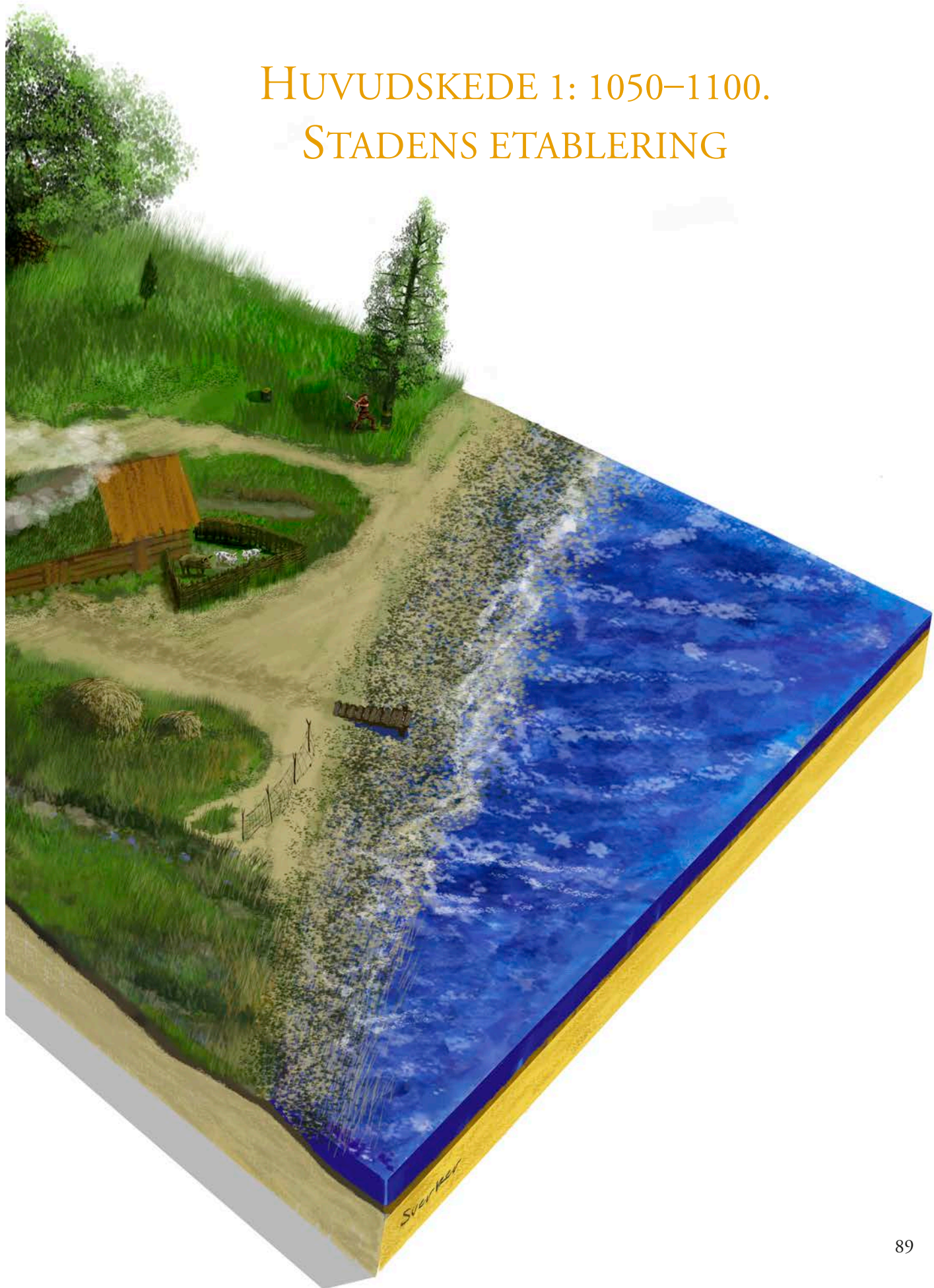

Figur 36. En överblick över undersökningsområdet säsong 2 (2014). Foto från norr.

HUVUDSKEDE 1: 1050–1100. STADENS ETABLERING

HISTORISK UTBLICK

Kungalängd

ca 1050–1060: Emund Gamle (Slème), son till Olof Skötkonung

ca 1060–1066: Stenkil

ca 1066–1080-talet: Flera omtalade, bl a Håkan Röde, Anund, Erik och Erik, Halsten Stenkilsson, Inge d ä Stenkilsson

ca mitten av 1080-talet: Blot-Sven

ca 1070/80–1110: Inge d ä Stenkilsson

Under andra hälften av 1000-talet intensifieras brytningen mellan ett äldre stormanna- och hövdingasamhälle och en framväxande centraliserad och kristen kungamakt. Det kristna kungadömet har sin bas i götalandskapen, där man innehar stora jordegendomar och kyrkor byggs tätt. Kungarna har allierade i Mälardalen och Uppland som reser kristna runstenar, begraver på kristet vis, och samlar jordegendomar genom arv och strategiska giftermål. Många har förmodligen intressen i den hittills enda staden Sigtuna. Men mot de götalandsbaserade kungarna och deras allierade står ett annat politiskt ledarskikt, de gamla hövdingasläkter som under tidigare generationer präglat landskapet med monumentala anläggningar och ortnamn. De bevakar sin självständighet, odalrätt och kontroll över handelsvägar, och håller liv i hedniska traditioner.

I mitten av tusentalet kraftsamlar kyrkan för att stärka sin närvaro i Mälardalen. Ett biskopssäte knutet till ärkestiftet Hamburg-Bremen inrättas i Sigtuna på 1060-talet under kung Stenkils tid. Ambitionerna motarbetas och kyrkoinstitutionen förblir svag. Bloten upprätthålls i makt- och kultcentret Uppsala och särskilt i norra delarna av Uppland lever hedniska begravnings seder vidare. Kyrkor med tillhörande kyrkogårdar finns ännu inte utanför Sigtuna.

När Stenkil efterträds av sin son Inge (d ä) skriver påven i Rom ett brev till "svearnas ärorike konung I." och gratulerar kungen till folkets omvändelse. Men någon stark ställning har Inge inte i Uppland. När han vägrar leda blotet i Uppsala blir han fördriven. Inges svåger verkar ha bättre relationer med de hedniskt legitimerade stormännen. Han, Blot-Sven, väljs av tinget som ny sveakung och genomför blotet i samband med sitt tillträde. Bara tre år senare dödas han av Inge som tar makten igen. Historien är vagt belagd, men klart är att Stenkil och hans ättlingar liksom kyrkans företrädare i första hand äger makt i Götaland, dit de upprepade gånger tvingas retirera. Omkring år 1100 bygger kung Inge och drottning Helena en kyrka i Vreta i Östergötland och skänker tjugo gårdar av sitt gods till det nya klostret.

Enköping

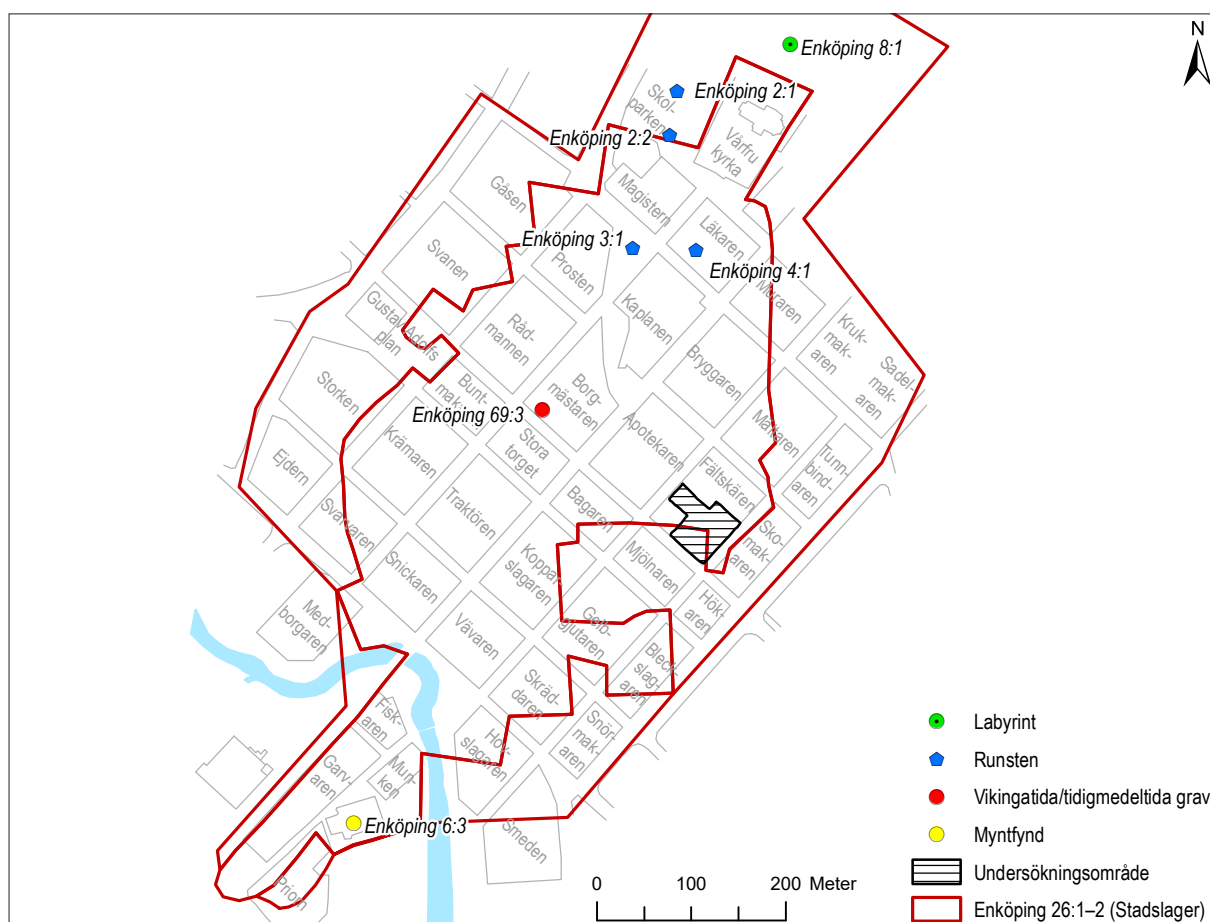
Kunskapen om Enköpings äldsta historia var före den aktuella undersökningen mycket begränsad. Spåren av pre-urbana aktiviteter var fåtaliga och begränsade sig till enstaka nedslag inom stadens gränser (figur 37). Inga av de tidigare arkeologiska undersökningarna eller observationerna i staden kunde belägga någon bebyggelse äldre än 1100-talet. Det svaga källäget tillsammans med den anspråkslösa fornlämningsbildens inom Enköpings närmaste omgivning gjorde att det tidigare var svårt att värdera platsens betydelse före 1100-talet.

Ett tidigt tecken på en etablerad bosättning inom stadsområdet är uppgiften om den kvinnograv som påträffades vid äldre markarbeten i Torggatan (Enköping 69:3). Graven innehöll fynd av en ullsax och linberedningsredskap (Enköping 69:3; Ålenius 1943). Graven är antagligen vikingatida men då flera exempel finns för att ett hedniskt gravskick lever kvar in i medeltiden, åtminstone i delar av Uppland

(t ex Ljungkvist 2015), kan graven även vara tidigmedeltida.

Ytterligare ett tecken på tidiga aktiviteter i staden var ett myntfynd bestående av ett 20-tal mynt som uppgavs höra till 1000-talet. Fyndet påträffades 1903 vid Munksundsgatan (Enköping 6:3; SML 4:166). Fyndet inlöstes aldrig och ytterligare uppgifter om mynten saknas.

Fyra runstenar från andra hälften av 1000-talet finns i Enköping varav tre är påträffade i stadens kyrkor (Enköping 2:1–2; U759 och U760 samt Enköping 3:1; U758). Två av stenarna uppges komma från St. Ilians kyrka medan den tredje kommer från en obestämd kyrkomur i Enköpings ”gamla kyrka”. En fragmenterad runsten finns dessutom i stadens norra delar på museitomten (Enköping 4:1). Runstenarna finns inte i sina ursprungliga lägen och sammanhang utan har flyttats in till kyrkobyggnaderna från andra platser i landskapet (t ex gravfält, broar, gränser; jfr Zachrisson 1998).

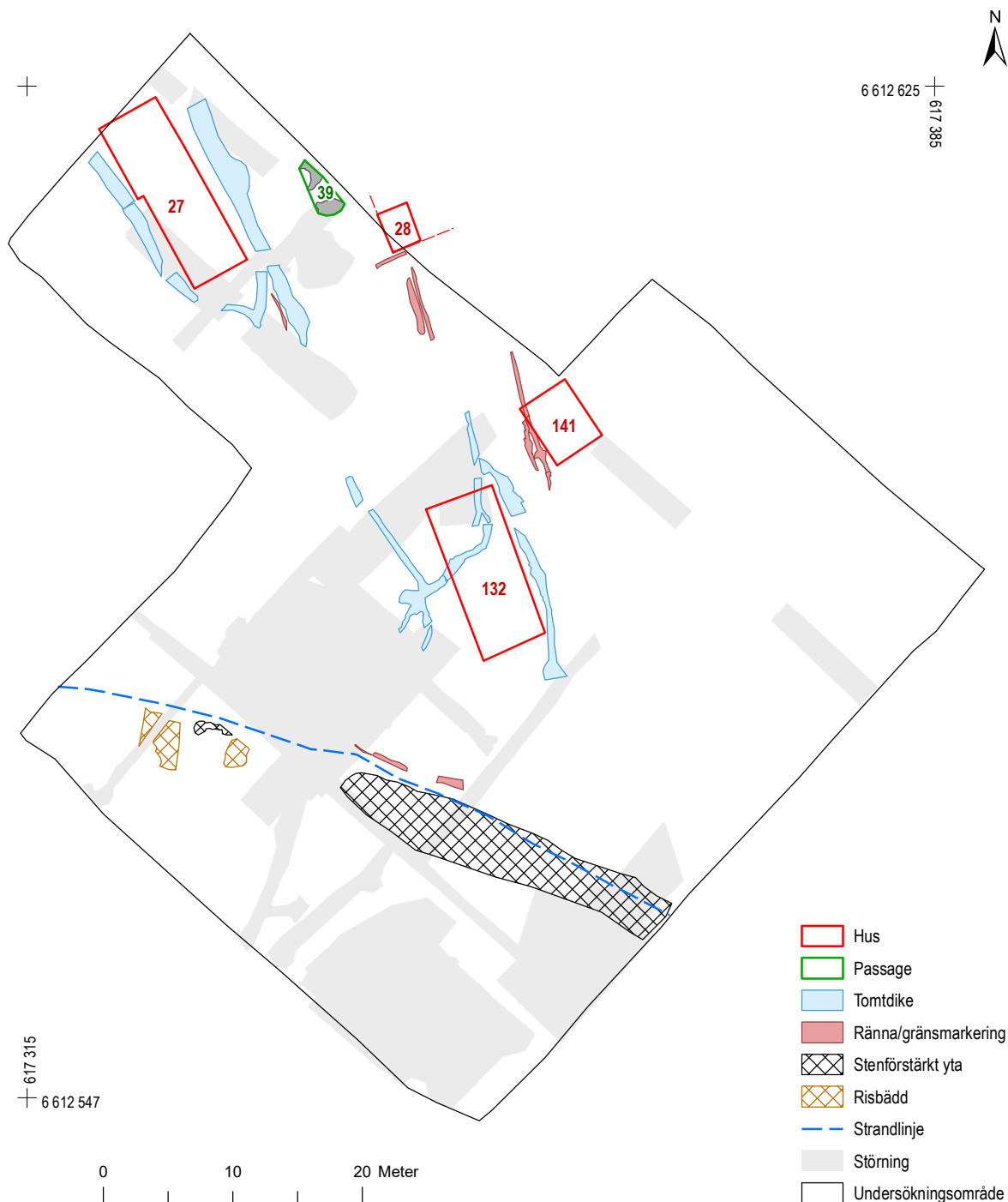

Figur 37. Spår av pre-urbana aktiviteter inom begränsningen för Enköpings medeltida stadslager. Bakgrundskarta: tomtkarta från medeltidsstaden (Gustafsson 1979). Skala 1:8 000.

Ett intressant fynd är den förhistoriska labyrint som fanns på kyrkogården norr om Vårfrukyrkan men borttogs i slutet av 1800-talet (Enköping 8:1). Stenlabyrinter är svårdaterade men kan förekomma långt fram i tiden. Det har föreslagits att denna typ av in-

landslabyrinter i höjdlägen har fungerat som förhistoriska kultplatser (Kraft 2014)

De gravfält som återfinns i stadens närmaste omgivning utgörs av små och mellanstora gravfält mellan 1–3 kilometer utanför den medeltida stadsgränsen.

Figur 38. Huvudske 1 (1050–1100). Övergripande strukturer. Skala 1:500.

Kvarteret Fältskären

Arkeologisk inblick

Det område som togs i anspråk i mitten av 1000-talet karaktäriserades av en sluttande topografi med de högsta partierna i områdets norra del och lägre liggande mark mot en strandzon i sydväst. Den äldsta bebyggelsen återfanns på naturliga höjdplatåer i norra delen medan strandzonen med fuktig ängsmark nyttjades som betesmark. Även områdets östra och torrare del nyttjades för bete.

De första byggnadsaktiviteterna på platsen bestod av en tomtläggning i form av diken som omgärdade långsmala tomter i närmast nordsydlig riktning (figur 38). Det finns också tecken på att en tidig jus-

tering skett av en av tomterna. Tomterna bebyggdes med flerfunktionella huslängor, eventuellt kompletterade med mindre byggnader. Bebyggelsens placering på tydligt markerade tomter visar uttryckligen att det rörde sig om tidiga stadsgårdar jämförbara med bebyggelsen i Sigtuna vid samma tid (t ex Wikström 2011).

En tidig markering av bebyggelsens yttre gräns skedde i form av en grund ränna (1566/2878) kompletterad med en trähägnad som löpte längs strandlinjen. Detta dike överlagrades under ett senare skede av en stenlagd gata (figur 39 och 42). En kvist från ett utfyllnadslager som täckte rännan har ¹⁴C-daterats till 1020–1150 (bilaga 7). De äldsta tomterna orienterade sig inte i rät vinkel efter denna gränsmarkering utan hade en avvikande utsträckning.

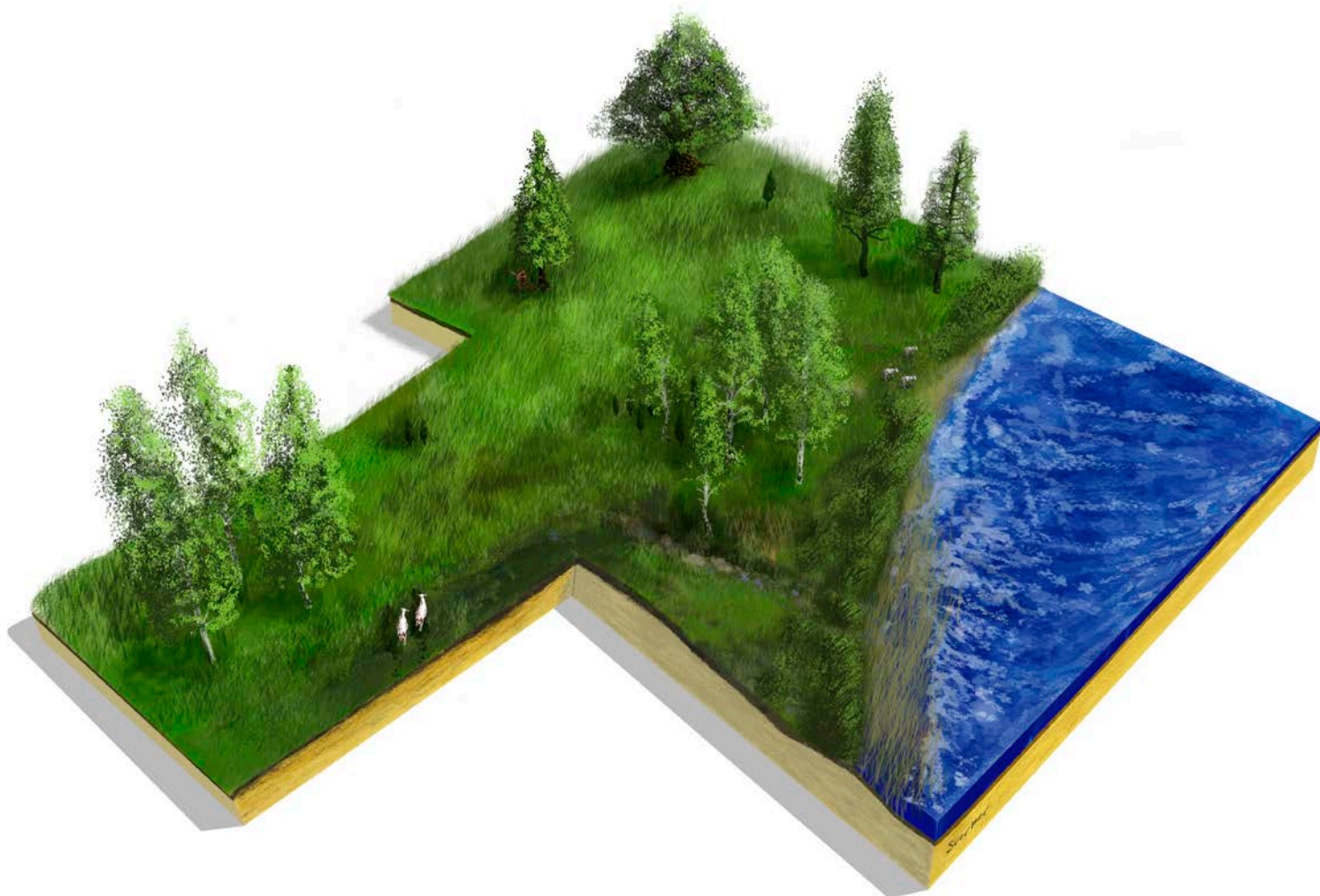
Figur 39. Gränsdiket (1566/2878) vid strandkanten under undersökning. På bildens syns även den stenförskodda strandlinjen och strandgatan (från huvudskede 2).

Markanvändningen

Före den äldsta bebyggelsen anlades i kvarteret Fältskären utnyttjades området för bete och kanske även för slätter (figur 40). Detta framgår av det arkeobotaniska innehållet i den äldsta markytan som återfanns inom delar av undersökningsområdet. Vegetationen präglades av öppen gräsmark med olika grad av fuktighet. Förutom ängsväxter av olika slag fanns ett inslag av träd i form av bland annat björk och ek samt buskvegetation av en- och hasselbuskar. Utmed strandlinjen fanns al och videbuskage. Det var ett stabilt växtsamhälle med en markanvändning som inte medförde något påtagligt markslitage eller erosion. Vegetationstäcket med sina rotsystem tålde både översvämningar och ett visst betestryck.

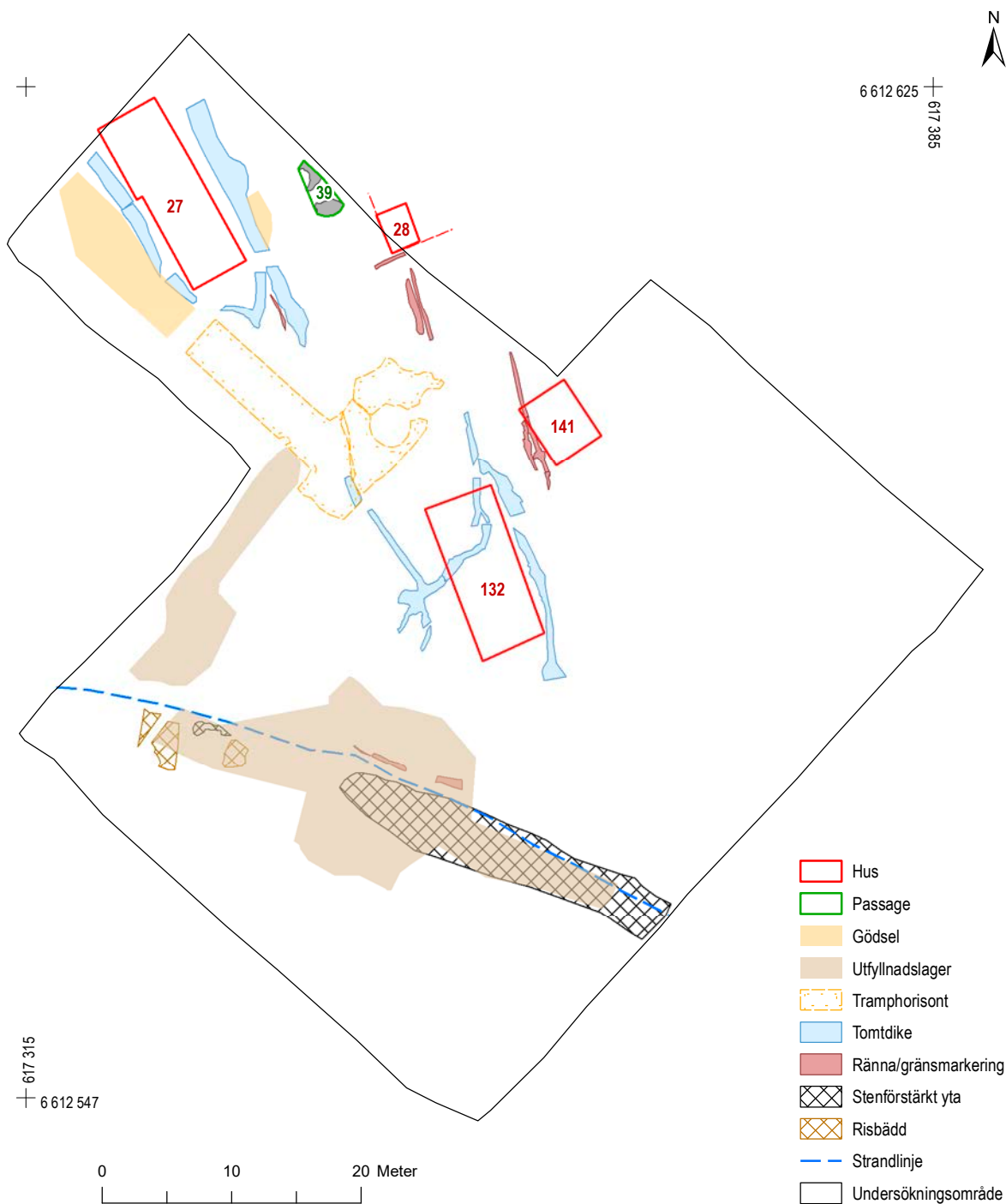
I samband med att kvarteret bebyggdes höggs de flesta träden och buskagen ner. Möjligtvis fanns ett visst strandnära bete kvar i undersökningsområdets östligaste del och där kan eventuellt ängsvegetationen ha varit kvar ytterligare en tid. Resultatet av att man avlägsnade träd och buskage utmed strandlinjen blev en kraftig erosion. Jordlagren bestod till stora delar av sand som lätt eroderade ut i Mälaren i samband med återkommande översvämningar. Detta medförde att invånarna försökte förstärka det strandnära området med avfall från stadens byggnationsarbeten (figur 41). Till en början verkar detta arbete inte ha gett önskat resultat utan det mesta av utfyllnadsmaterialen spolades ut i Mälaren vid skyfall och översvämningar.

Figur 40. Markutnyttjande inom Kvarteret Fältskären före 1050. Illustration av Sverker Holmqvist.

Inom undersökningsområdets nordvästra del påträffades ett avsatt gödsellager från främst nötkreatur (figur 41). Lagret innehöll även sekundärt material i form av halm och ris som förmodligen slängts ut från den närmaste bebyggelsen. Uppenbart fanns det varken intresse eller behov att ta tillvara den resurs som gödseln utgjorde för odling. På landsbyg-

den samlade man ihop djuren i första hand för att kunna ta tillvara gödseln för att sedan nyttja den på åkrarna. I det här fallet låg gödseln kvar vilket betyder att djuren samlats ihop i ett annat syfte. Det skulle kunna finnas konstruktioner utanför undersökningsområdet som förklarar varför gödseln avsatts på just denna yta.

Figur 41. Huvudskede 1 (1050–1100). Markutnyttjandet. Skala 1:500.

Vegetationen mellan tomterna präglades av tramp-tåliga ogräs och ruderatväxter. Det fanns även ett påtagligt inslag av olika gräsarter. Sammantaget visar växterna på en yta där en hel del avfall avsatts som höjt näringshalten i jorden. Samtidigt har ytan nöts vilket hållit nere växtligheten och omöjliggjort en etablering av buskage och sly. Ytan användes sålunda kontinuerligt till olika aktiviteter men exakt vilka dessa var framgår inte av analysresultaten.

Kvarterets läge på en flack ås ner mot en vik av Mälaren innebar inte de bästa förutsättningarna för byggnation av hus och anläggande av gator, samtidigt som det vid den här tiden tycks ha saknats grundläggande kunskap om stabila infiltrationslager och grunder. Markutnyttjandet framstår som trevande och ogenomtänkt där olika aktiviteter utlöste effekter som stranderosion och ett allt mer otillgängligt strandnära område. Successivt försökte stadsinvånarna styra upp och reglera det strandnära området. Marken förstärktes på olika sätt och blev lättare att utnyttja vilket under senare skeden resulterade i anläggande av gator och en allt mer fast och tydlig tomtstruktur.

Allmänna miljöer – gator och gränder

Med undantag för de tomtmarkeringar som framkom från perioden fanns få bevarade gemensamma strukturer i form av gator och gränder. Det är emellertid mycket möjligt att de senare kommunikationsstråk som anlades i området i form av stenlagda gränder eller passager hade äldre föregångare i form av träbroläggningar. Den enda stenläggning som kunde kopplas till detta skede var delar av en passage (passage 39) som låg i anslutning till bebyggelse i områdets norra del.

Tomtstrukturen

Delar av tre långsmala tomter framträdde i områdets norra och mellersta del (tomt A–C); figur 42). Tomterna fortsatte utanför den undersökta ytan. Sannolikt var det de bakre delarna av tomterna som undersöktes medan tomternas främre delar orienterade sig mot en huvudgata i norr.

På tomten längst i väster (tomt A) omringade kraftiga diken en flerfunktionell huslänga (hus 27). Tomt-

bredden varierade mellan 6 och 8 meter. Söder om husets kortsida smalnade tomten av och avslutades i en V-formation.

Nästföljande tomt (tomt B) hade ett liknande utseende med kraftiga tomtdiken som avslutades i en spetsig formation. Tomten var cirka 8 meter bred. Ingen bebyggelse kunde kopplas till denna utbredning av tomten men vid ett senare tillfälle har ett flerfunktionellt hus (hus 132) överlagrat delar av dikessystemet och gränsen flyttats. Ett nytt dike anlades istället öster om huslängan. Bebyggelsen på tomt B var belägen cirka 20 meter söder om huvudbyggnaden på tomt A. Inga tydliga lämningar återfanns i norra delen och det var oklart om den förblev obebbyggd under perioden. På denna tomt syntes också hur störhägnader ingick i tomtmarkeringen.

Ytterligare delar av en tomt framträdde åt öster (tomt C). Lämningarna var fragmentariska och utgjordes av en gränsmarkering som bestod av två parallellt löpande smala rännor i förlängningen av tomt diket öster om hus 131. Direkt norr om dessa diken fanns hörnet på en byggnad (hus 28) som orienterade sig öster om den tänkta tomtgränsen. Ytterligare en byggnad (hus 141) hörde eventuellt till denna tomt, alternativt rör det sig om två smalare tomter där gränsen markerats av två rännor direkt väster om hus 141. En smalare tomt var då cirka 6 meter bred och en bredare minst 9 meter.

Stadstomterna innehöll, förutom hus, även strukturer som gårdsplaner, trähägnader, stenlagda passager och vattentunnor.

Bebyggelsen – Husen

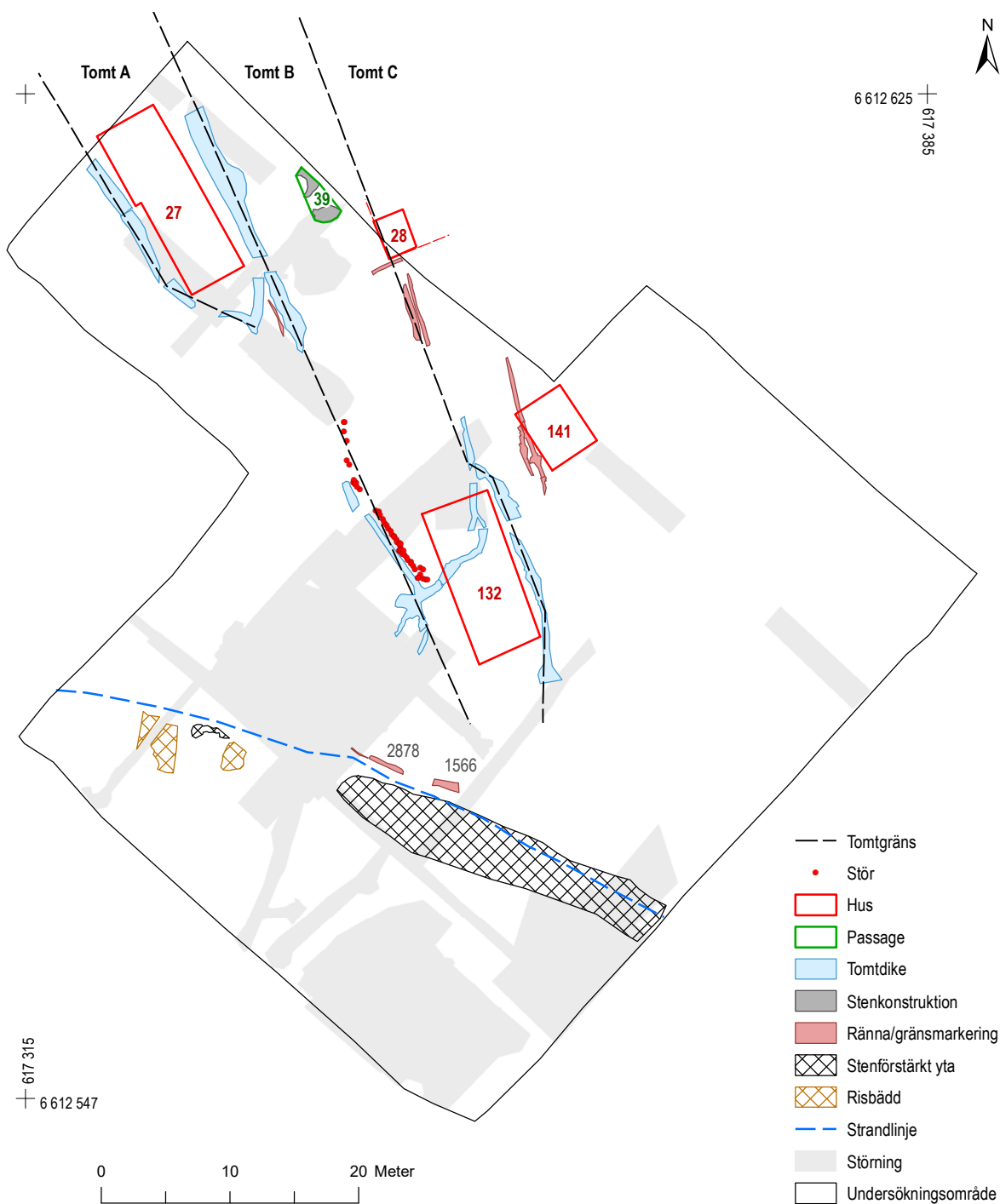
Den bebyggelse som tillhörde områdets äldsta skede omfattade fyra hus inom tre tomter (figur 42). Ett av husen daterades genom dendrokronologisk analys (hus 27) medan dateringen av de övriga (hus 132, 141 och 28) har skett genom stratigrafiska relationer, ¹⁴C-analys och fynddateringar (figur 33 och 34). Resultatet av ¹⁴C-dateringarna gav ett dateringsspann som sträckte sig utanför perioden. Det finns därmed en möjlighet att några av husen i huvudskede 1 tillkommit något efter år 1100 och därmed tillhör huvudskede 2. Det gäller framför allt hus 141 och hus 132. De sammanlagda strukturer-

na i området resulterar ändå i att den presenterade bebyggelsebilden framstår som den mest sannolika.

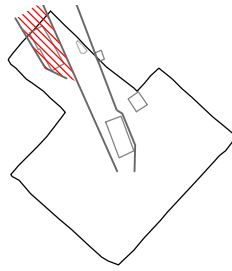
Bebyggelsen karaktäriserades av flerfunktionella huslängor belägna på de inre delarna av tomtarna. Det grundläggande formspråket var enhetligt men det fanns en variation i byggnadstekniken vilken

eventuellt kan ha sitt ursprung i de skilda byggnadsdelarnas funktion. Fragmentariska delar av ytterligare två hus kompletterar bebyggelsebilden, men då båda dessa hus sträckte sig utanför den undersökta ytan gick det inte att avgöra om det även här rörde sig om huslängor eller om de utgjorde mindre kompletterande byggnader.

Figur 42. Tomtstrukturer under huvudskede 1 (1050–1100). Skala 1:500.

TOMTA

HUS 27 – FLERFUNKTIONELL HUSLÄNGA MED RAMVERKS-KONSTRUKTION

Husets nordligaste del sträckte sig utanför undersökningsområdet. De undersökta delarna av huset fanns inom en 5,2 x 14,0 m stor yta och var orienterade i NNV–SSO (figur 44 och 45). Byggnaden var anlagd på den äldsta markhorisonten i området och överlagrades av ett utjämningslager (3372) inför senare byggnation. Huset skars i sydväst av ett schakt från en förundersökning och i nordöst av en större sentida nedgrävning.

Huslängan var uppdelad i tre separata enheter med en bostadsdel i norr, ett fähus i söder och en mellanliggande genomgång. I bostadsdelen påträffades två eldstäder. Huslängans olika delar hade ett varierat byggnadsskick. Både en väggkonstruktion med skiftesverk och väggar av flätverk förekom. Ingången till huset skedde från väster in genom den mellan-

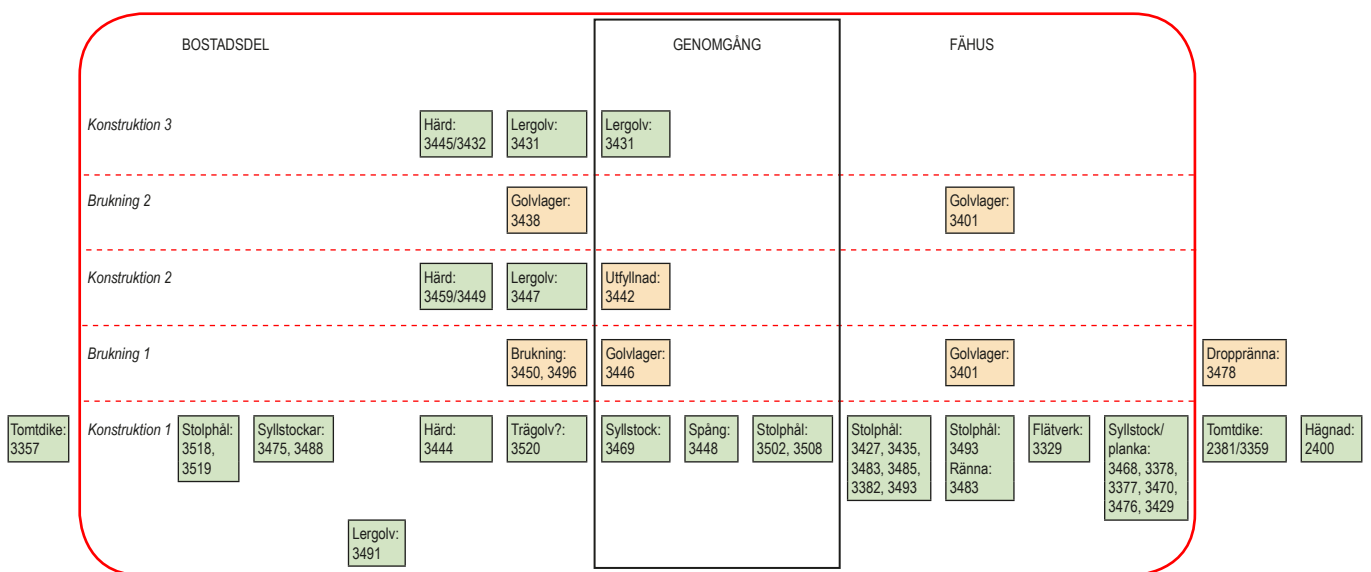
liggande passagen och var gemensam för djur och människor.

I bostadsdelen var väggarna konstruerade i skiftesverk med hörnstolpar och markliggande syllstockar. En ekstolpe (3518) i husets sydöstra hörn daterades genom dendrokronologisk analys till 1061 ± 3 år.

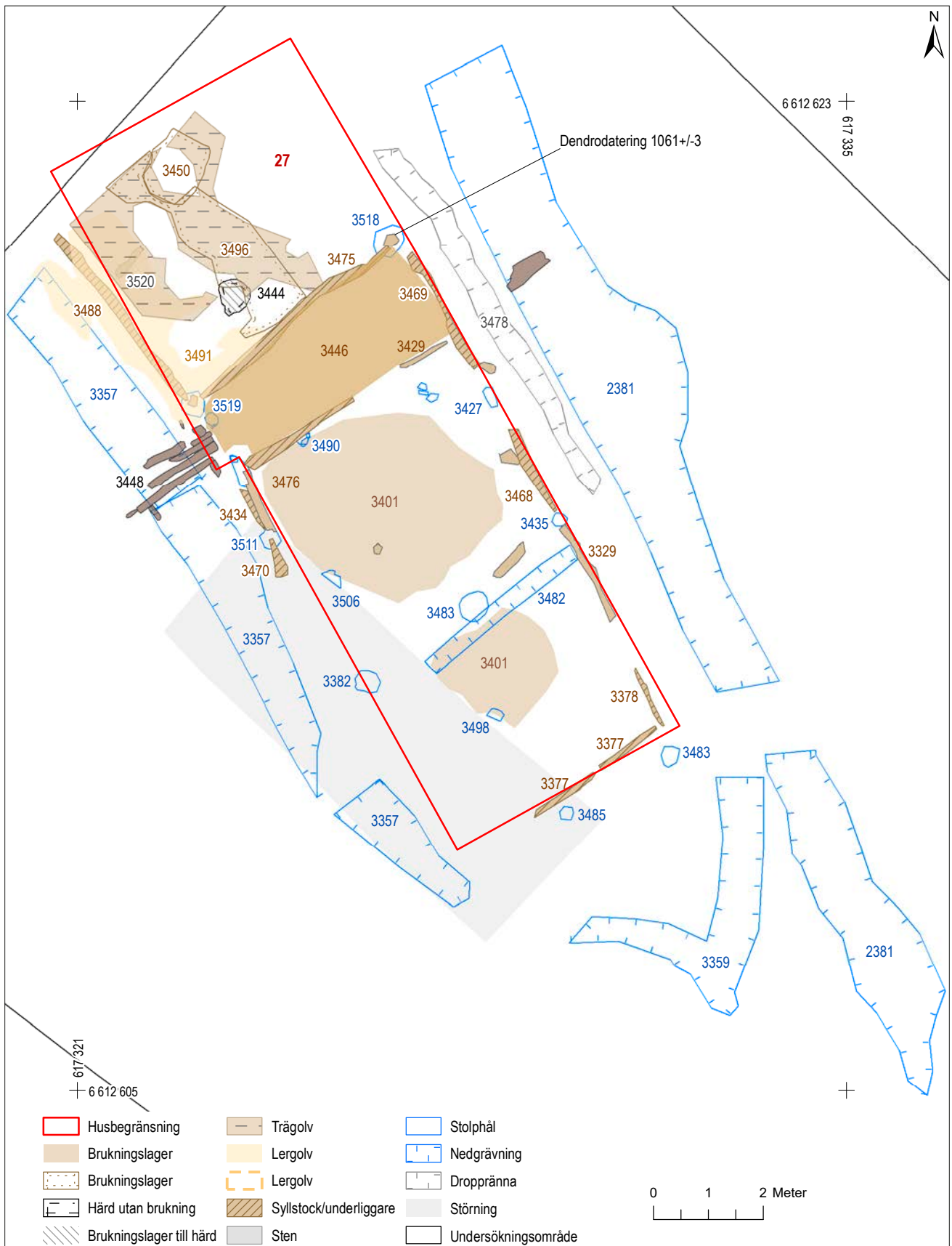
Bostadsdelen hade flera golvnivåer och två eldstäder. Rummets centrala del stördes av sentida ingrepp, där bl a en större sten hade kommit att grävas ner.

Den äldsta konstruktionsfasen omfattade rester av ett möjligt trägolv (3520). En härdgrop (3444) med en tät småstenspackning fanns i stugans södra del (figur 44, bebyggelsefas 1).

I nästa konstruktionsfas lades ett lergolv ut över trägolvet (3447) och en härdpall (3459/3445/3449/3432) anlades i anslutning till stugans sydvästra hörn (figur 45, bebyggelsefas 2). Härdpallen hade tre separata konstruktionsnivåer där den ursprung-

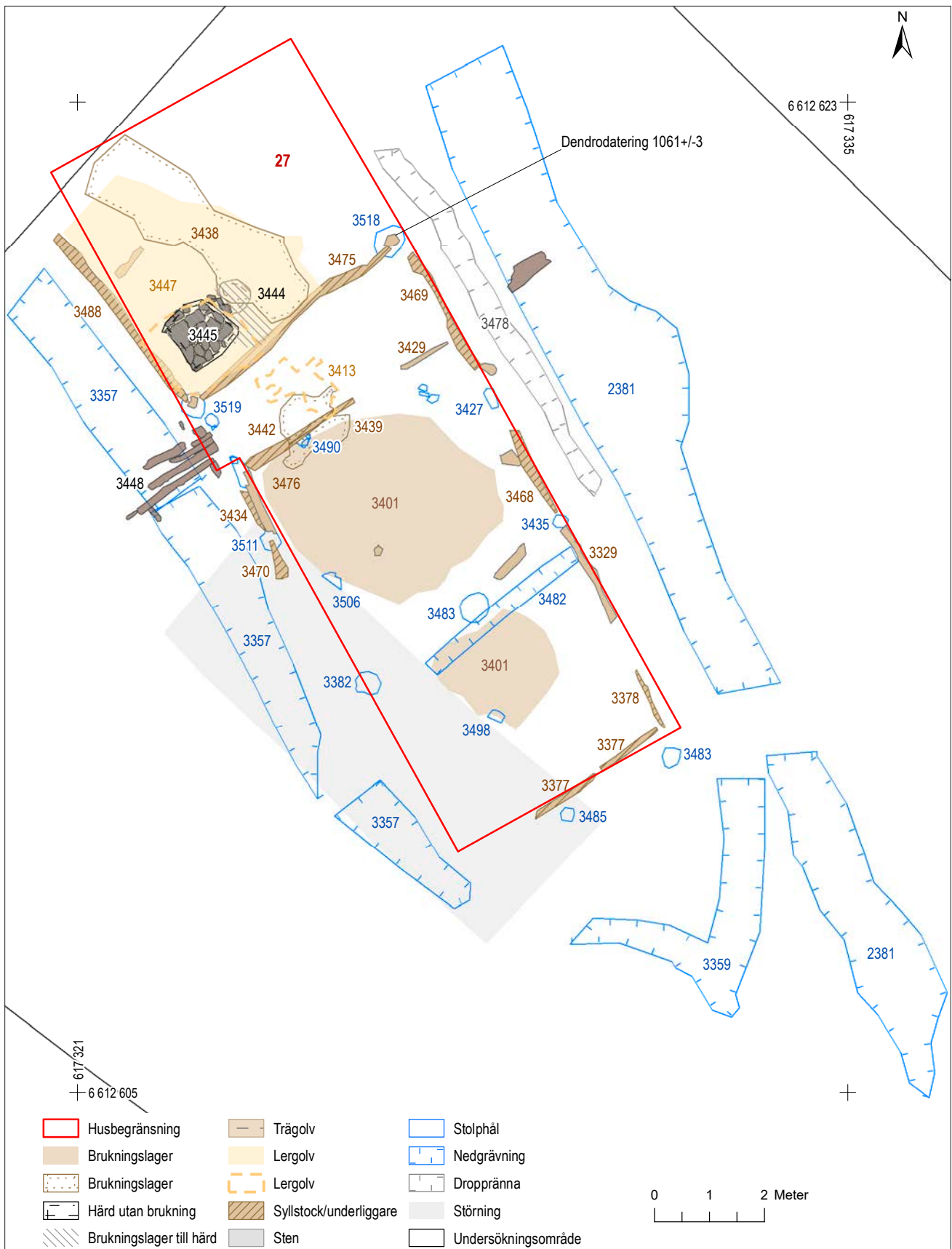

Figur 43. Förenklad matris för hus 27.

Figur 44. Plan över hus 27. Konstruktionsfas 1. Skala 1:100.

Figur 45. Plan över hus 27. Konstruktionsfas 2 och 3. Skala 1:100.

Figur 46. Härd 3445/3449 med flata stenar.

ligen bestod av en stor stenhäll med mindre stenar runt om (3459). Nästa nivå bestod av en platta (figur 46) bestående flera flata stenar (3445/3449) vilka täcktes av ett lager mindre, runda stenar (3432). Avslutningsvis täcktes hörnhärden över av en lerplatta (3431).

I anslutning till härdfundamentet framkom förkolnade kärnor av skalkorn, råg, hasselnötter, enbärsfrö och havtorn. En grötrest bestående av en liten förkolnad klump med bland annat krossat skalkorn hittades i ett av härdens brukningslager. På ett lergolv (3447) fanns en liten mängd matavfall bevarat i form av obrända djurben.

Mellan de båda husdelarna fanns en genomgående taktäckt genomgång, cirka 1,5 m bred. I utrymmets brukningslager fanns ogräs i form av svinmålla, trampört, brännässla och snärjmåra. Eftersom genomgången var öppen i båda ändarna räckte ljusinsläppet till för att dessa växter skulle trivas utmed de båda husväggarna inne i passagen. Tolkningen att genomgången varit taktäckt bekräftades av förekomsten av en droppränna (3478) på husets östra sida.

I södra delen av huslängan låg fähuset. Vägghonstruktionen bestod här av ett ramverk med hörnstolpar och väggar byggda av flätverk. Den södra gavelns vägg utgjordes av en liggande stock (3377) med bor-

rade hål, i vilken flätverksväggens upprättstående delar var infäst. Liknande konstruktioner har tidigare påträffats i Sigtuna (Wikström 2011, s 23). Rester av fähusets östra vägg var fortfarande upprättstående och där hade störrarna till flätverksväggen (3329) stuckits direkt ner i det underliggande lagret.

Utrymmet inne i fähuset var uppdelat i två avdelningar, sannolikt för stallning av olika djurarter. En större mängd störhål förekom inom dessa två utrymmen efter inre konstruktioner som bås eller mellanväggar. I den södra delen av fähuset framkom en (gödsel-) ränna (3482) under ett avsatt gödsellager (3401), vilken löpte tvärs över rummet och ledde ut genom en konstruerad öppning i den norra flätverksväggen (figur 44).

Fähuset innehöll rikligt med gödsel från den sista brukningsfasen och även rester av vinterfoder samt strö för underlag. I fähusets södra del var inslaget av färs spillning påtagligt och utgjorde en större del av lagret. En hel del var söndertrampat tillsammans med halm och ett stort inslag av kvistar från lövträd (björk, sälg, asp) som eventuellt kan vara rester av vinterfoder. En större mängd insektslämningar i form av flugpappor och dyngbaggas som bland annat flättdordyvel och obestämda ryggskal från släktet *Aphodius* fanns i gödsellagret. De olika arterna har skilda ekologiska rammar och vissa av dem är helt

beroende av betande djur som naturligt gödslar betesmarken medan andra nyttjar gödselstackar och liknande. Det vanligaste fyndet i denna del av huset var tusentals flugpappor från flera olika arter, som tillsammans med spillningen tydligt visar på rummets funktion som fårstall (bilaga 6).

Den norra delen av fähuset var mer svårtolkad. Stora delar av golvlagret bestod av mindre hugg- och täljspan uppblandat med obestämbara växtfibrer. Innehållet tolkades som rester av huggen halm som tillsammans med huggspanen fungerat som golvrö. Fläckvis påträffades även frö från framförallt starrnötter, tåg och brunskära vilket bör vara foderrester i form av växter hämtade från våtmarksäng. I denna del av fähuset saknades flugpappor nästan helt medan insektsrester var vanligare. Skillnaderna mellan de olika utrymmena tolkas som att ett annat djur än får stallats inom denna del.

Två kraftiga tomtdiken låg längs huslängans västra respektive östra långsida, och fortsatte även bortom undersökningsområdets norra gräns (figur 47). Dikena löpte samman i söder i en V-formation utanför husets södra gavel. En utstickare fortsatte även cirka 7 m åt söder.

Det östra diket (2381) var minst 20 m långt och cirka 1,4 m brett. Diket stod öppet under användningstiden och fylldes sedan igen vid ett och samma tillfälle. Det västra tomtdiket (3357) var minst 13 m och cirka 1,2 m brett. Detta dike var djupare och omfattade flera fyllnadslager där några innehöll bl a fårgödsel, förmodligen från fähuset. Diket rensades vid upprepade tillfällen under dess brukningstid.

En träbro av fyra plant liggande plankor (3448) låg vinkelrätt över det västra diket där passagen mellan bostadsdelen och fädelen mynnade ut åt sydväst. Plankorna var sammanfogade med en vinkelrät tvärså.

Figur 47. Översiktsfoto av mellersta och södra delen av hus 27.

Mellan husets östra vägg och tomtdike framkom en droppränna (3478). Rännan var avgrävd av en sentida störning, men har sannolikt löpt längs med bostadsdelen och halva fädelen, och i dess södra ände lett vattnet ner i det större diket.

Endast ett fåtal fynd kunde kopplas till huset, bland annat påträffades ett bryne i husets passage (figur 48). En tandplatta från en sammansatt enkelkam framkom i ett brukningslager i husets bostadsdel (KL 3438:531704). En dubbelhelkam påträffades dessutom i husets fädel (Fnr 3439:531705:1 figur

49). Ytterligare en dubbelhelkam påträffades i det västra tomtdiket i anslutning till husets ingång (Fnr 3464:179940:1). Dateringen av kammarna stämmer väl överens med husets dateringsram (figur 48; bilaga 1). Keramikskärvor från en kruka av äldre svartgods framkom på golvet i husets bostadsdel (Fnr 3491:532352:1). I ett brukningslager i husets passage påträffades dessutom skärvor från en oljelampa i samma godstyp (Fnr 3442:179375:1). En liten mängd hantverksavfall av läder framkom i husets genomgångsrum och fähusdel.

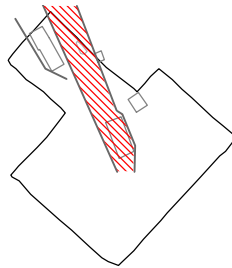
Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Läder		32		
Hantverk	Slagg	Järn		525,5	Smidesslagg, bottenskälla	
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	5		Äldre svartgods, oljelampa (myning, buk)	1000–1250
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Äldre svartgods, kruka (buk, botten)	1000–1250
Hushåll/byggnation	Obestämd	Flinta				
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer	1			
Personlig utrustning	Kam	Ben	1		Sammansatt enkelkam (tandplatta)	1000–1180
Personlig utrustning	Kam	Ben	1		Dubbelhelkam	1050–1230

Figur 48. Fyndtabell för hus 27.

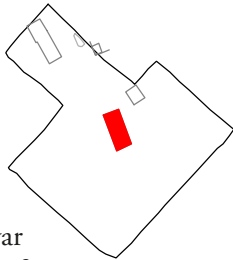
Figur 49. Dubbelhelkam (3439:531705:1). Kammen har ett rombiskt tvärsnitt och är dekorerad med tre linjer vid tandbasen samt sex stycken parvis placerade punktcirklar. Storlek: 5,4 cm hög och 5,1 cm bred. Fotograferad in situ i hus 27.

TOMT B

HUS 132 – FLERFUNKTIONELL HUSLÄNGA MED STENSYLLAR OCH LERGOLV

Huset var 12,1 x 5,4 m stort och orienterat i NNV–SSO (figur 52–55). Husets norra gavel var genomgrävd av en källargrund från 1600-talet (hus 131). Husets norra del överlagrade ett kraftigt dike som ingått i en äldre dikesstruktur/tomtstruktur i området. Diket var i sin tur nedgrävt i den äldsta markhorisonten (2820) i området. Ett brandlager täckte bostadsdelen i huset vilket marke-

rade slutet för husets brukningstid. Huset överlagrades efter sin brukningstid av ett yngre hus (139).

Huset bestod av tre rum med en bostadsstuga i norr, en fädel i söder och en mellanliggande förstuga (figur 51). Husets stuga hade flera eldstäder (figur 52–55). Husets väggar vilade på stensyllar (1616, 1989, 2577). Stugans vägglinjer var utdragna från övriga husdelar vilket indikerade att detta rum varit bredare. Ingången låg på husets västra sida och ledde in i den förstuga som separerade bostadsdelen från fädelen. Huset var i bruk under en längre tidsperiod vilket bland annat kunde ses genom återupprepade omläggningar av golvet.

	STUGA	FÖRSTUGA	FÅHUS
Brukning 4	Golvlager 2130		Golvlager 1564, 1843
Konstruktion 4	Utjämning 2186 Härd 2105	Syll 2037 Lergolv 2084, 2333	Lergolv 2093 Stenläggning 1607, 1606
Brukning 3	Golvlager 2228, 2231	Golvlager 2319, 2095	
Konstruktion 3	Härd 2199	Lergolv 2189 Flätverkswägg 1779	Lagerrest 1777, 2109 Flätverkswägg 1779
Brukning 2	Golvlager 2571	Golvlager 2337, 2685 Utfyllnad 2428	Flislager 1784, 2468 Golvlager 2463, 2434
Konstruktion 2	Lergolv 2658 Ugn 2574 Härd 2575	Lergolv 2309, 2566	Lergolv 2566
Brukning 1	Golvlager 2689	Golvlager 2590 (avfall 2591)	Golvlager 2592
Konstruktion 1	Träsyll 2576 Ugn 2574 Härd 2575	Stensyll 1616	Stensyll 1616

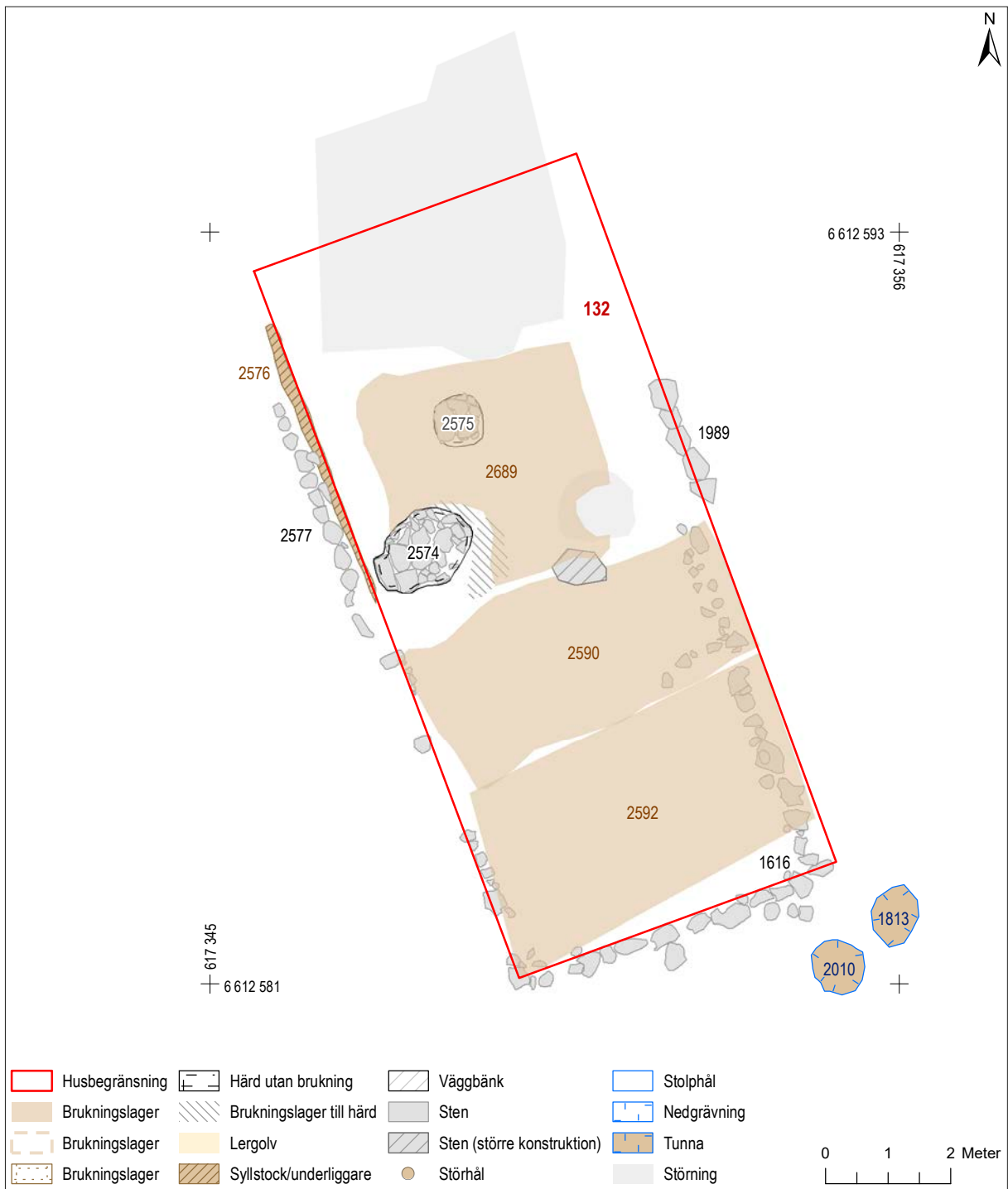
Figur 50. Förenklad matris för hus 132.

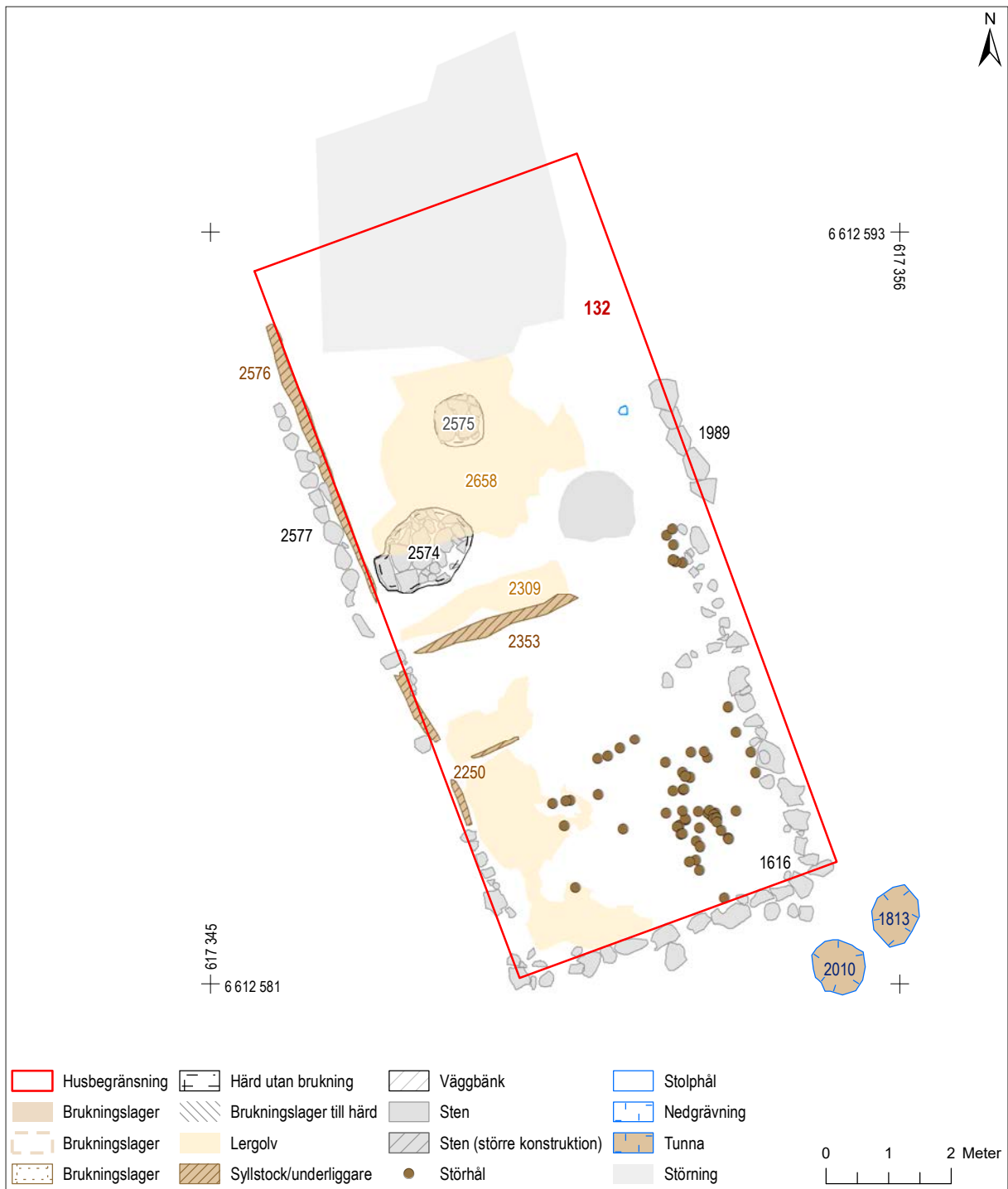

Figur 51. Översiktsbild av hus 132.

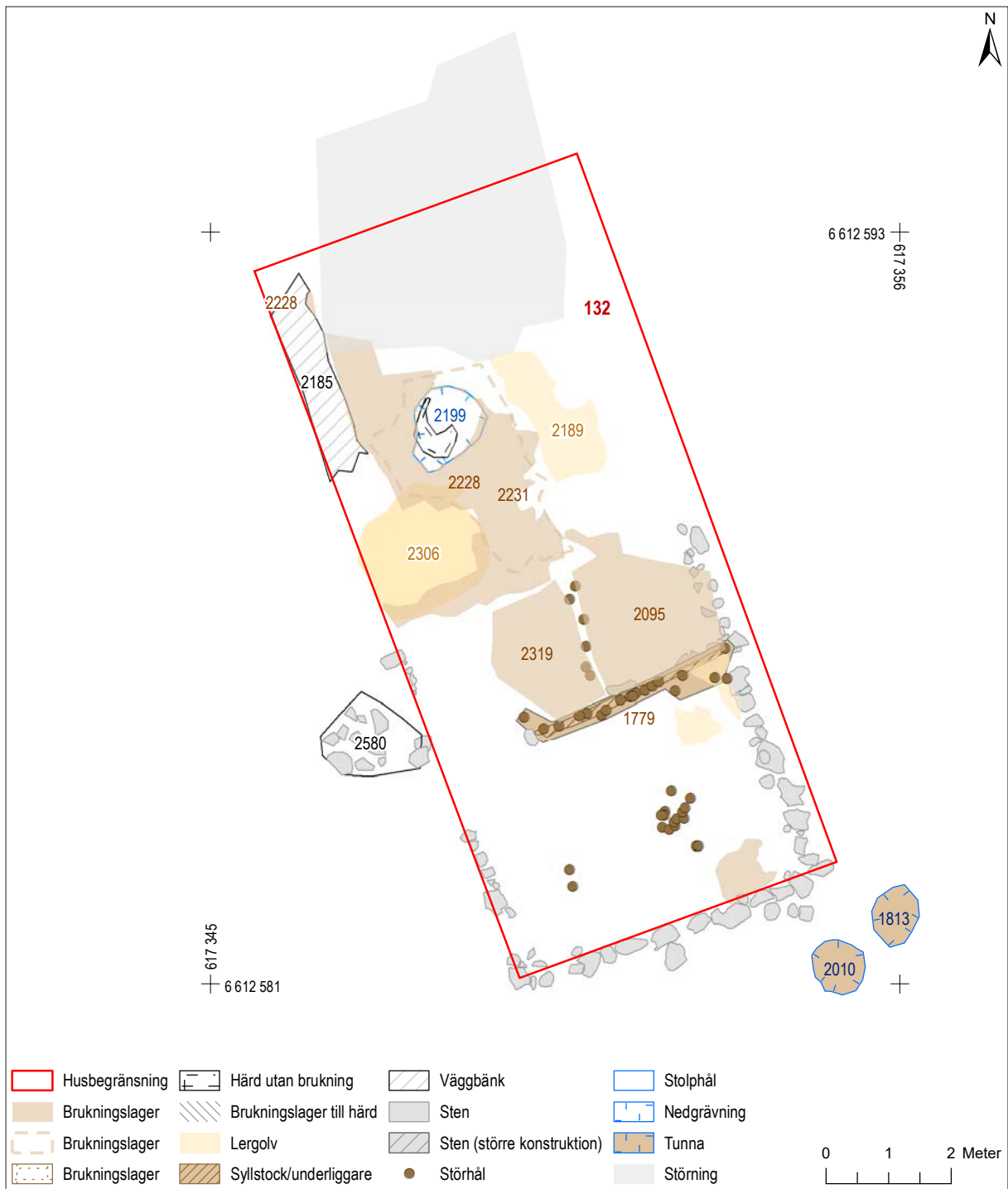

Figur 52. Plan över hus 132, bebyggelsefas 1 med brukning. Skala 1:100.

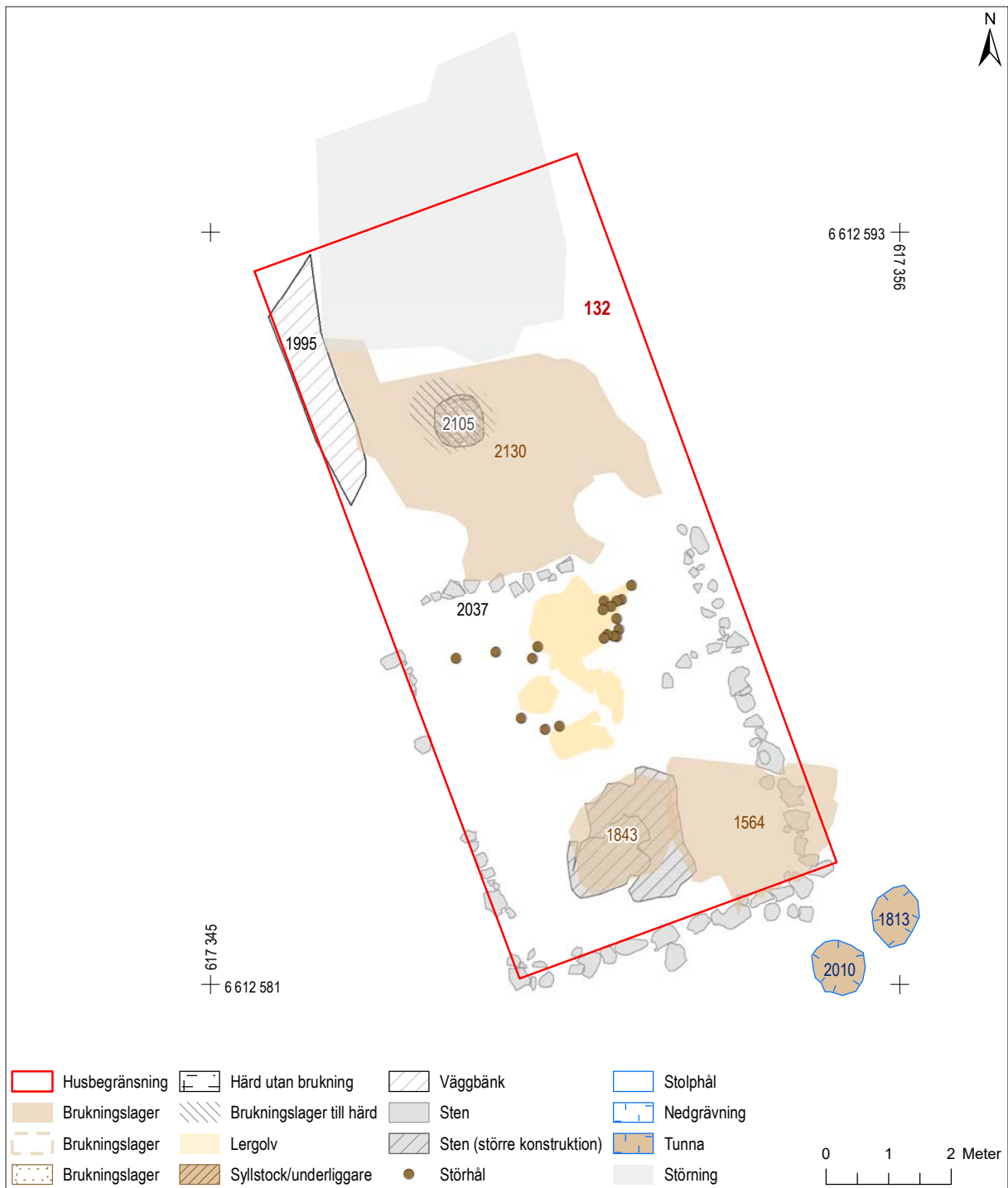

Figur 53. Plan över hus 132, bebyggelsefas 2 med brukning. Skala 1:100.

Figur 54. Plan över hus 132, bebyggelsefas 3 med brukning. Skala 1:100.

Figur 55. Plan över hus 132, bebyggelsefas 4 med brukning. Skala 1:100.

I husets bostadsdel, stugan, fanns ursprungligen två eldstäder (figur 52). En ugn (2574) uppbyggd av flata hällar med kantställda stenar runt om fanns i stugans sydvästra hörn (figur 56). En del av en kvarnsten ingick i hällen. Mitt ute på stugans golv låg en öppen härd (2575). Ursprungligen hade huset ett trampat jordgolv (2689). Senare kom golvet att bättras på vid flera tillfällen med lera (2658, 2189) samt av utjämnande lager med sand (2307, 2169). Vid ett av dessa tillfällen täcktes den äldre golvhärden över av ett kraftigt sandlager (2307) och en ny öppen härd anlades på samma plats (2199, 2105, figur 54–55). Även ugnen togs efter en tid ur bruk och täcktes över med ett tjockt lager lera.

Figur 56. Ugn 2574 i hus 132, från norr.

Längs den västra långväggen fanns en fast väggbänk, cirka 0,7 m bred och 4 m lång. En trästock (2576) som sträckte sig längs med stugans västra yttervägg utgjorde sannolikt en del av väggbänkens konstruktion. Inga övriga bevarade trärester fanns kvar från bänken, men konstruktionen var ändå tydlig då samtliga golvlager i rummet slutade i anslutning till bänken. En smal ränna (2572, figur 53) mellan väggbänk och golvlager visade att bänkens långsida varit nedgrävd i golvet.

I två av proverna från bostadsdelen förekom förkolnade sädeskorn och gråärt. Sädeskornen bestod av skalkorn och havre. Det gick inte att med säkerhet avgöra att det rörde sig om odlad havre eftersom kärnorna var i allt för dåligt skick. Eventuellt rör det sig om ogräset flyghavre.

Det förekom även en del bitar av förslagat organiskt material som inte närmare kunde bestämmas. Möjligen rör det sig om brända matrester eller någon form av fett. Fynden är relativt vanligt förekommande i hus med köksdel. Det fanns också hasselnötsskal, frö från hallon, smultron och enbär (förkolnade) i stugan som visar att man använde vilda insamlade nötter och bär i kosthålet.

Ett skalkorn från den äldsta golvnivån (2689) ¹⁴C-daterades till intervallet 990–1150 (bilaga 7).

Ingången till huset skedde genom en förstuga som var cirka 2 m bred. Vid dörröppningen fanns resterna av en tröskelstock (2366, figur 53). Vid ett tillfälle lades en ansamling flata stenar ut utanför dörröppningen (2580, figur 54) vilka fungerade som en stenlagd ingång. En del av en kvarnsten ingick i stensamlingen. Öppningen till fähuset låg direkt till höger medan ingången till stugan fanns en bit in till vänster. Det makrofossila växtmaterialet från förstugan visade att det rörde sig om en miljö med slutna väggar.

Väggen mellan förstugan och fähuset var uppförd i flätverksteknik (1779, figur 54). Väggen var bevarad till en höjd av 0,25 m och bestod av tätt nedslagna störrar med flätade vidjor mellan (se figur 57).

Spår av väggar mellan husets olika rum fanns även i form av träsyllar (2353, 2250, figur 53) och kortare syllstensrader (1616, 2037, figur 55).

I förstugan var inslaget av växtmakrofossil och insektsrester fåtaliga. Det fanns fynd av en del ängsväxter och ogräs men kvantiteten var försumbar i jämförelse med många andra ytor. Det mesta tyder på att man hållit den relativt renstädad. Ängsväxterna kom förslagsvis från foder eller stödfoder som gavs till djuren i fädelen.

Fähusdelen var relativt liten, endast 3,5 m bred. En mängd störrar indikerade att det har funnits konstruktionsdetaljer som t ex bås eller spiltor inne i rummet. Lagerbilden på golvet i fähuset visade tydliga tecken på att det rörde sig om en miljö där man återkommande städade golvet, men också tillförde material i form av träflis och hackad halm. Syftet var att hålla en torr och ren miljö hos djuren.

Figur 57. Detalj av flätverk mellan förstuga och fähus i hus 132.

I golvlagret fanns gott om halm med intrampad gödsel. Spillning från åtminstone gris gick att urskilja men det gick inte utsluta att det även fanns gödsel från andra djur. Flugpuppor och delar från olika insekter var också vanliga fynd från golvlagret. Det fanns även gott om frö från brunskära och nejlikerot. Båda arterna har frön som fastnar i pälsen på djur. Inte minst brunskäran kunde trassla in sig i ordentligt i fårens päls. Så här skrev Carl Fredrik Hoffberg på 1790-talet:

”Brunskjära, w. i wattudiken och gropar. Ylleyger med alun förut betade färgas brandgula, då de kokas med örten smått skuren: fröen fästa sig i ullen på förbigående får så fast, at de knapt genom kardning eller skrubning kunna bortskaffas: ätes af får och kor.” (Hoffberg 1792)

Grisar har mindre hår än till exempel får och getter och fröna från ovan nämnda arter fastnade förstås inte i samma utsträckning på grisar. Möjligen är detta en indikation på att mer än ett djurslag hölls i fädelen. Förslagsvis har rummet varit indelat i en mindre stia och en större del för får och/eller getter.

Inne i huset, framför allt i bostadsdelen, påträffades föremål av hushållskaraktär som skärvor av äldre svartgods, ett flertal brynen, en kniv, två glaspärlor, en del av en glasbägare och en liten mängd spill från ben/hornhantverk, bl a två kamskenor (2307:168021:2; figur 59). Mindre ben och fiskben fanns också bevarade. Det generella intrycket är att det rörde sig om en miljö som hölls ren från avfall. I ett lager (2569) som var uppkastat mot husets östra yttervägg låg en dubbelhelkam som kan dateras till perioden 1050–1230 (Fnr 2569:518590:1; figur 58; bilaga 1).

Figur 58. Dubbelhelkam (Fnr 2569:518590:1). Kammen har ett rombiskt tvärsnitt och är dekorerad med 4 respektive 3 linjer vid tandbasen. Storlek: 4,8 cm hög och 4,6 cm bred. Kammen påträffad intill hus 132.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Bearbetat ben/hon	Ben/hon		218	Ämnen	
Hantverk	Hantverksspill	Ben/hon		384		
Hantverk	Slagg	Järn		302	Smideslagg, bottenskölla	
Hushåll/byggnation	Beslag	Järn	2			
Hushåll/byggnation	Kärl	Glas	1			
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	11		Äldre svartgods (botten, buk, mynning)	1000–1250
Hushåll/byggnation	Malsten	Skiffer	1		Fragment	
Hushåll/byggnation	Nit	Järn	2			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Flinta	2			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	9			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Trä	1			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	9			
Hushåll/byggnation	Ten	Jän	6			
Personlig utrustning	Bleck	Kopparlegering	4			
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer/övrigt	7			
Personlig utrustning	Islägg	Ben	2			
Personlig utrustning	Kniv	Järn	1			
Personlig utrustning	Pärlla	Glas	2		2 halva pärlor, ev delar av samma	

Figur 59. Fyndtabell för hus 132.

Utanför husets östra långsida löpte ett kraftigt dike (2123, 2169; 0,3–1,4 m brett, figur 52) vilket fungerade som en tomtmarkering. En förgrening fanns också under huset som sedan anslöt till en dike nordväst om huset och bildade ett V-format område. Dikesstrukturen påminde om den som omgärdade hus 27 och tolkas som spår efter en äldre tomtindelning i området, innan hus A2 anläggs. Tomtdiket anpassades senare efter den nya tomten.

Utanför husets sydöstra hörn fanns en laggad trä-tunna (2010, figur 52–55). Något senare grävdes ytterligare en tunna ner på platsen (1813). Båda tunnorna hade en diameter på cirka 0,9 m och innehöll spår av kalk.

Inne i boningshuset förekom inga större mängder ben. Avfall från styckning och matberedning var undanstädat och det osteologiska materialet figurerade främst bland brukningslager i anslutning till byggnaden. Mindre delar hade blivit nedtrampade i ytor där människor och djur rört sig och större benemant hamnat i avfalls- och konstruktionslager.

Den största delen av det animaliska inslaget i hushållet var från de tama boskapsdjuren (nötboskap, får/get och svin). Framförallt utgjordes materialet av

köttrika delar, avfall från styckning, matberedning och kasserade matrester. Andelen matavfall (köttrika delar) av nötboskap liksom får/get uppgick till 63 %. Detta stämmer väl med husets funktion som bostad, där tillagning och beredning ägde rum och utvalda delar fördes in till hushållet.

Slakt skedde på annan plats, lokalt i kvarteret eller kanske under mer organiserade former i samverkan med andra närliggande tomter/kvarter. Förhållandet mellan slaktavfall och matavfall för svin däremot såg annorlunda ut, med en fördelning som representerade hela djuret. Detta var ett resultat av att djuren funnits lokalt, stallats åtminstone tillfälligt, och både slaktats och konsumerats i hushållet.

Benmaterialet från huset visar att det också fanns kött från domesticerade höns och gäss att tillgå, vilket följaktligen även betydde tillgång till ägg. Fynd av äggskal har emellertid inte iakttagits bland lagren. Till hushållet inkom också animaliska produkter från stadens omland, via småviltsjakt och fiske. Skogsfågel såsom orre förekom liksom sjöfågel, framförallt skrakar.

I brukningslagren från huset fanns också en liten mängd benrester från djurarter som inte ingick i

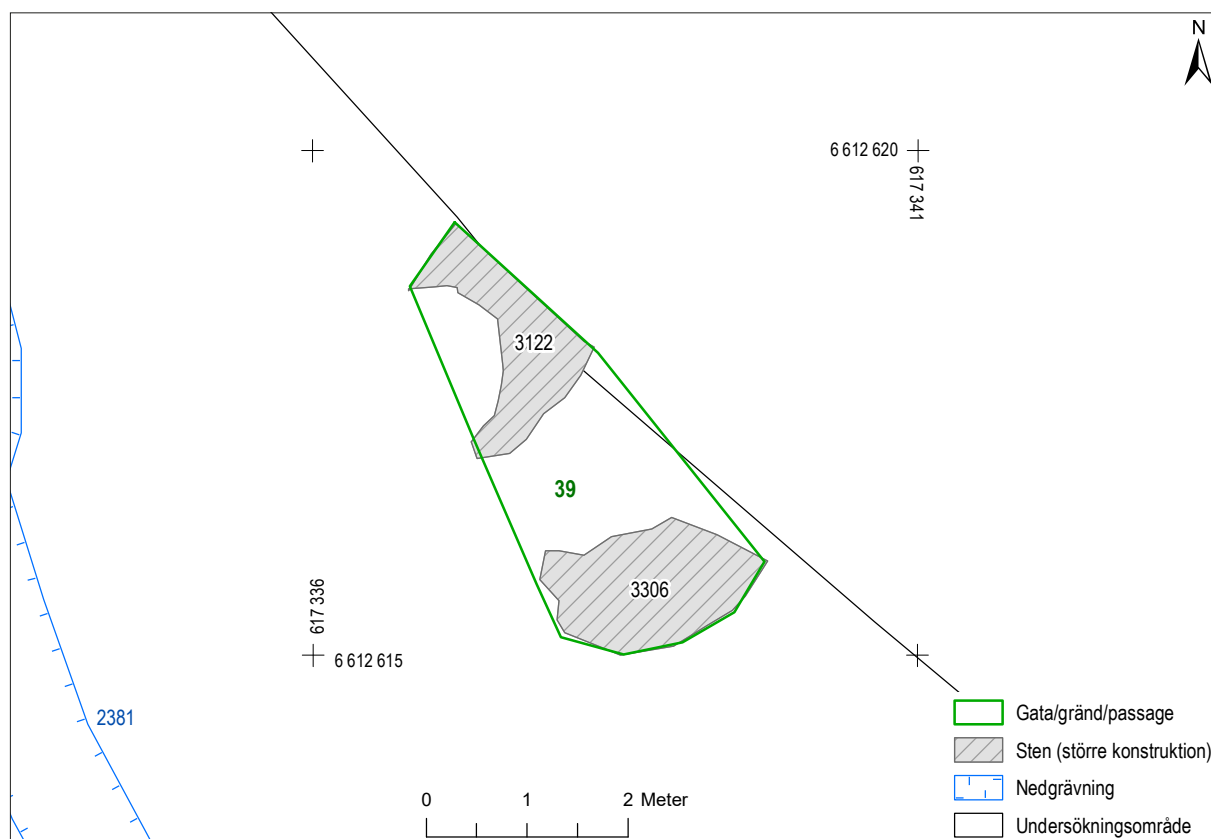
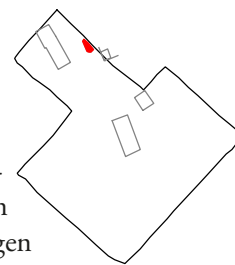
mathållningen, t ex sågade älghorn som utgjort spill/råmaterial från hantverk. Den ringa mängden hantverksspill talar inte för att hantverket utförts i anslutning till huset.

Enstaka fynd av hästben förekom också, flera med borrhål och med slipad yta efter att ha använts som isläggare.

Hantverksavfall och bearbetade ben fanns under husets alla fyra brukningsfaser medan förekomsten av ben från kosthållet varierade. Under husets första brukningsfas förekom varken fågel eller fisk i det osteologiska materialet. Andelen fisk var också fortsatt låg under nästkommande brukningsperioder. Under brukningsfas två och tre förekom både orre och sjöfåglar, liksom domesticerade fåglar. Sedermera under husets bebyggelsefas 4 fanns emellertid enbart tamfåglar representerade.

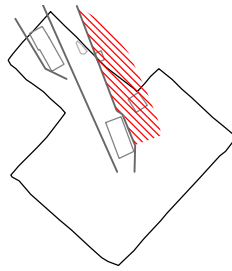
PASSAGE 39 – STENLÄGGNING (MELLAN TOMT B OCH C)

Resterna efter en stenlagd passage fanns cirka 4 m nordväst om hus 28 (figur 60). Stenläggningen var anlagd på den ursprungliga markytan och överlagrades av en mer sammanhängande passage (45) tillhörande nästa skede. Stenläggningen var fragmentarisk och förekom i två koncentrationer (3306 och 3122).

Figur 60. Plan över passage 39. Skala 1:75.

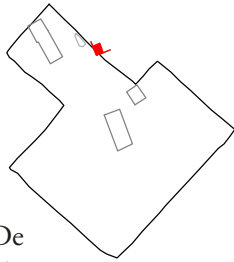
TOMT C

HUS 28 – HUS (OKLAR FUNKTION) MED STENSYLL OCH LERGOLV

Huset sträckte sig utanför undersökningsområdet och endast det sydvästra hörnet berördes. De bevarade lämningarna framkom inom en yta om 1,4 x 0,8 m och var orienterade i NNV–SSO (figur 61). Husets konstruktion var nedgrävd i den äldsta markhorisonten (2933) och huset överlades av utjämningslager (2932/2757) till ett yngre hus (hus 7). Huset daterades stratigrafiskt till huvudskede 1 genom det överliggande husets datering till perioden 1100–1150.

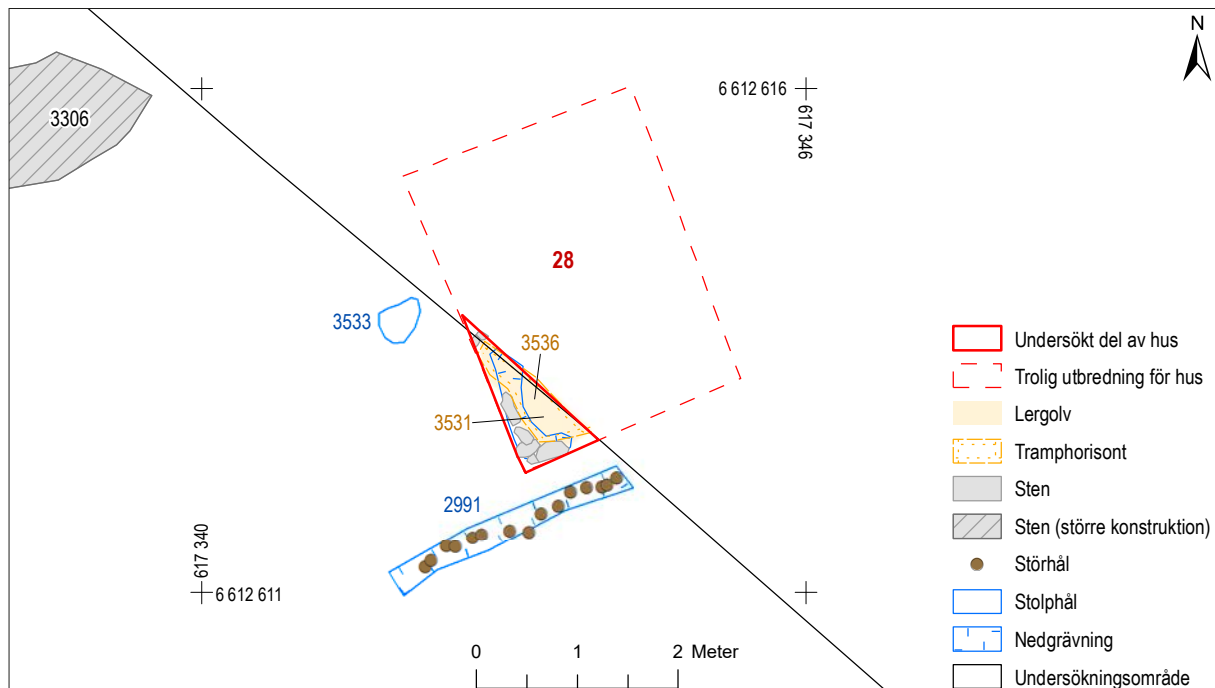
Husets väggar vilade på en stensyll av tätt lagda kantiga stenar (3532) vilka placerats i en smal L-formad

ränna (3552). Den begränsade del av huset som undersöktes saknade spår av rumsindelning eller eldstad, vilket inte motsäger att det kan ha förekommit bortom undersökningsområdets begränsning. Inne i huset fanns ursprungligen ett trampat jordgolv. Över denna nivå var ett lergolv utlagt (3531).

En del av en malsten i skiffer påträffades under lergolvet och intill stensyllen i husets hörn (3531:180 207:1). Fyndet av ett malstensfragment som avsiktligt placerats under lergolvet intill konstruktionens hörn kan vara ett uttryck för folketro och magisk besvärjelse.

En rest av en flätverkshägnad bestående av en ränna (2991) med 15 störhål (3069) framkom cirka 0,5 m söder om huset och parallellt med husets södra vägglinje.

Figur 61. Plan över hus 28. Skala 1:75.

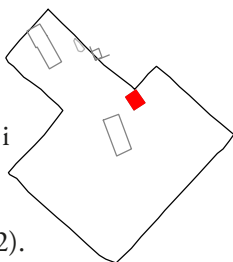

HUS 141 – KOKHUS MED LERGOLV

Husets norra del fortsatte in i schaktväggen. De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 4,2 x 5,2 m stor yta (figur 62).

Lämningarna tyder på att byggnaden varit orienterad i NO–SV. Huset var anlagt direkt på den ursprungliga markhorisonten och överlagrades av ett odlingslager (494).

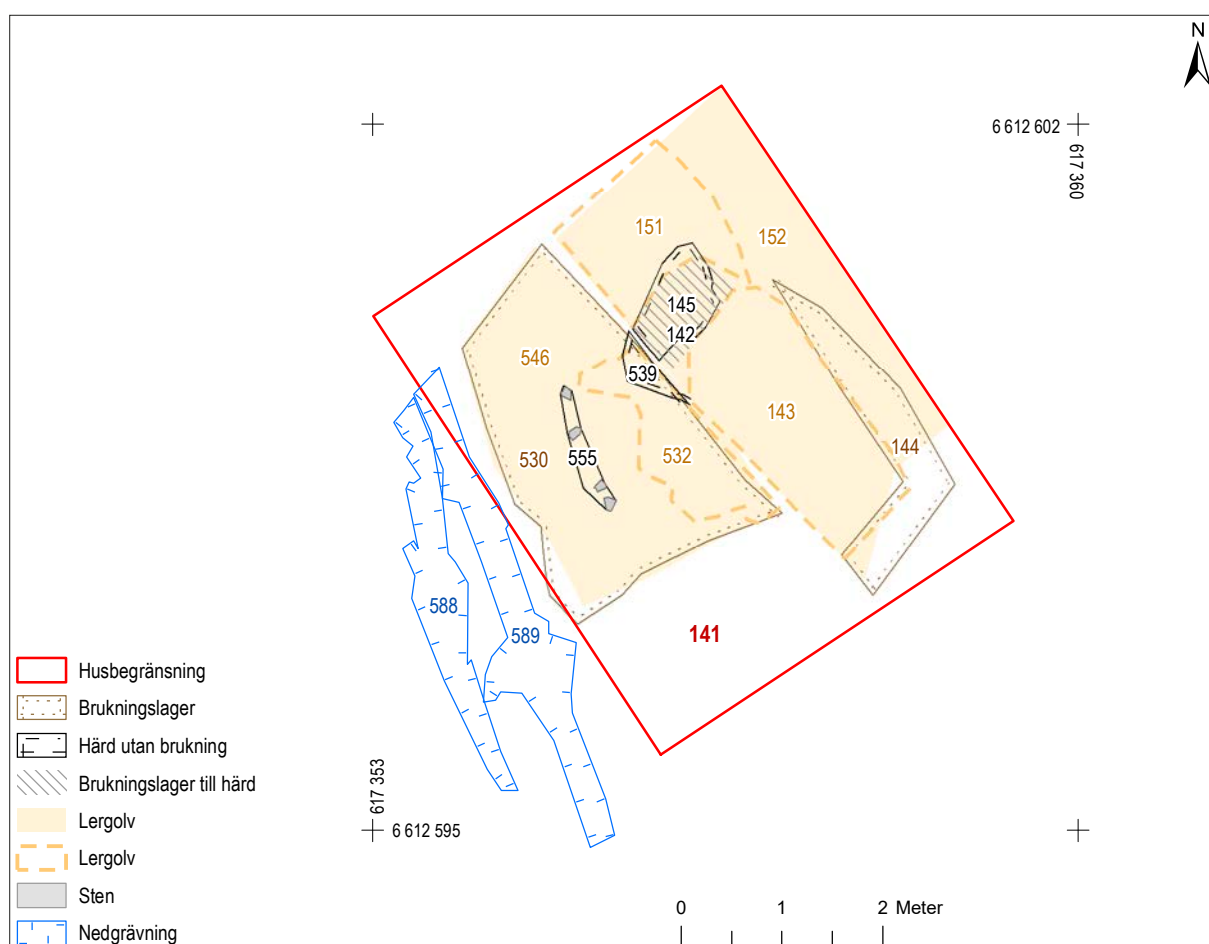
Huset saknade spår av rumsindelning och yttre väggkonstruktion. I huset fanns en golvhård, 1 x 1,7

m, av utlagda flata stenar (145/539). Kring härden fanns ett lergolv (152, 546). Vid ett senare tillfälle lades ett nytt lergolv ut (151, 143, 532). Kol från härden daterades till intervallet 1020–1150 (bilaga 7). I härden påträffades förkolnade kärnor av skal-korn och råg.

Endast ett fåtal fynd fanns i huset (figur 63). En keramikskärva (143:1584) av äldre svartgods påträffades i den yngre golvnivån.

På husets västra sida sträckte sig två grunda rännor (588, 589) som ingått i en tidigare beskriven tomtmarkering.

Figur 62. Plan över hus 141. Skala 1:75.

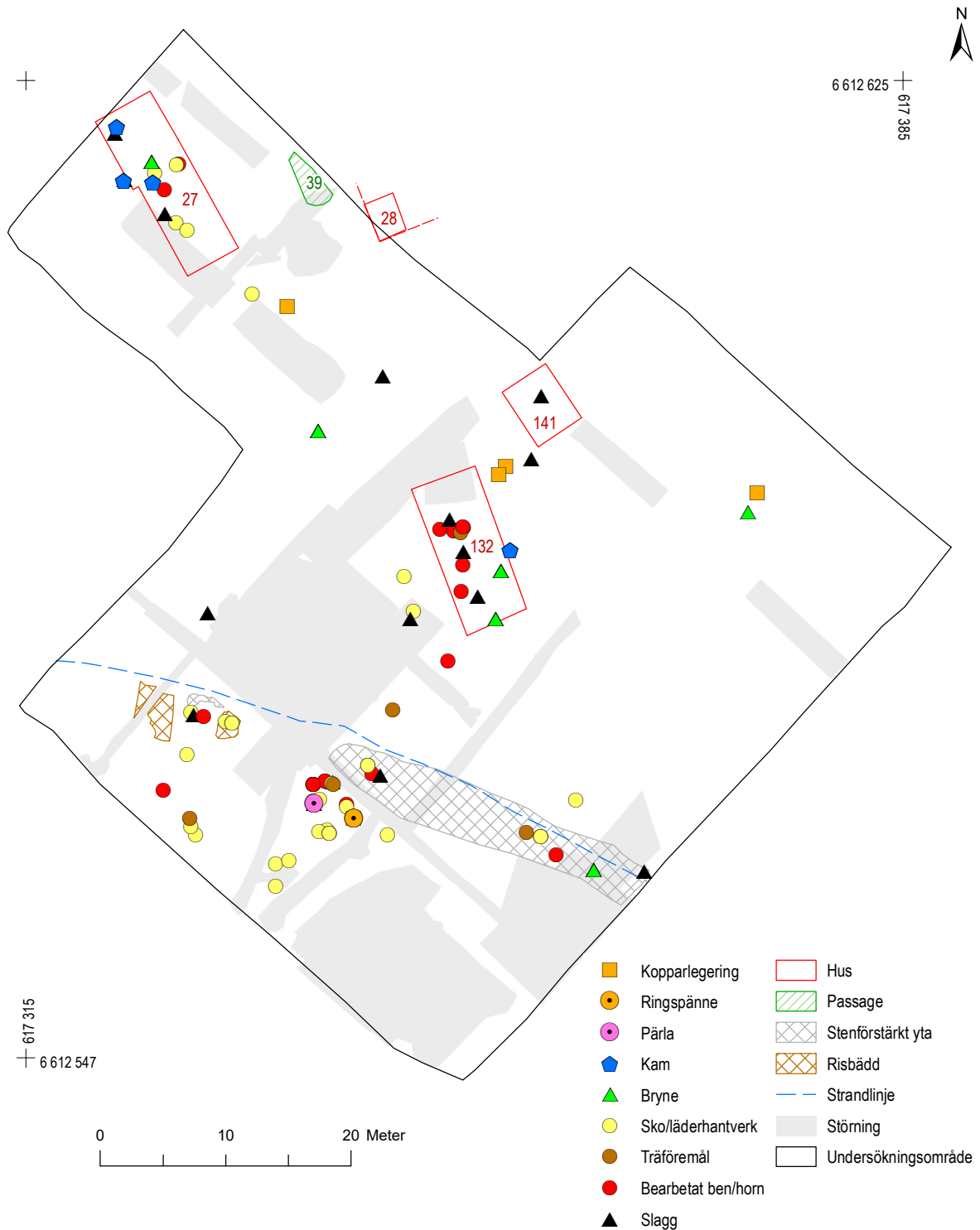
Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Slagg	Järn		21,9		
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Äldre svartgods, Kruka (Myn Buk Botten)	1000–1250
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	3			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	2			

Figur 63. Fyndtabell för hus 141.

Fyndbild huvudskede 1 (1050–1100)

Det arkeologiska fyndmaterial som kunnat kopplas till det äldsta skedet var relativt sparsmakat (figur 64). En stor del utgörs av avfall som följt med de utfyllnadsmassor som deponerades i strandkanten. Här återfinns kasserade träföremål, delar av isläggar,

trasiga skor, borttappade leksaker i form av vinare och restprodukter från hantverk (figur 65). De hantverk som har bedrivits i närområdet har varit läderhantverk, ben- och hornhantverk samt smide. Ingen av dessa verksamheter har utförts inom det undersökta området utan det rör sig istället om avfall som kommer från omgivande ytor under samma skede.

Figur 64. Fyndspridning i huvudskede 1 (1050–1100). Skala 1:500.

Kategori	Material	Antal	Vikt (g)	Objekt
Djurhållning	Järn	1		Hästsko
Hantverk	Ben/horn		1164	Hantverksspill, bl a ämnen till kammar, islägg
Hantverk	Järn		2305	Slagg
Hantverk	Lera	1		Degel
Hantverk	Läder		359	Hantverksspill (läderemmar, spillbitar)
Hushåll/byggnation	Keramik	10		Äldre svartgods (krukor, oljelampa)
Hushåll/byggnation	Keramik	1		Oglaserat lergods (Bysantinsk amfora)
Hushåll/byggnation	Järn	60		Bla beslag, nit, spik
Hushåll/byggnation	Sandsten, skiffer	3		Slipsten, malsten
Hushåll/byggnation	Trä	14		Bla kärl, flöte, plugg
Personlig utrustning	Ben/horn	16		Nål, islägg, kam, vinare
Personlig utrustning	Kopparlegering	9		Bla ringspänne, bleck
Personlig utrustning	Glas	3		Pärta
Personlig utrustning	Läder	15		Handske, skodelar
Personlig utrustning	Skiffer, sandsten, bergart odef	12		Bryne
Summa		145		

Figur 65. Fyndtabell för huvudskede 1 (1050–1100).

I anslutning till gårdarna påträffades föremål som tillhört invånarnas personliga utrustning som brynen, pärlor, kammar och detaljer i kopparlegering. Även byggnadsdetaljer i järn som spikar och beslag koncentrerade sig i och kring husen. Keramiken fanns främst i anslutning till de två mer kompletta stadsgårdarna.

Ett utmärkande fynd från perioden var ett ringspänne i brons (Fnr 1301:157236:1) som påträffades i ett avfallslager i strandzonen (figur 66).

Spännet har facetterade ändknoppar och är av typen FAC:S.rom:a. På Gotland dateras typen till perioden 1050–1150 (Carlsson 1988).

Figur 66. Ringspänne i kopparlegering med facetterade ändknoppar (Fnr 1301:157236:1). Dekorerad med triangulära avtryck. Storlek 4,0x3,5 cm.

Ringspännan med facetterade ändknoppar förekommer framför allt på Gotland, i Finland och i Baltikum. Spännan har också påträffats i delar av Ryssland. Även på Birka är typen reellt vanlig där de förekommer i gravar från 800- och 900-tal. Spännena förekommer även i samiska offerdepåer. På det svenska fastlandet är typen ovanlig och i Uppland har endast några få exemplar påträffats (Gustin 2004, s 214).

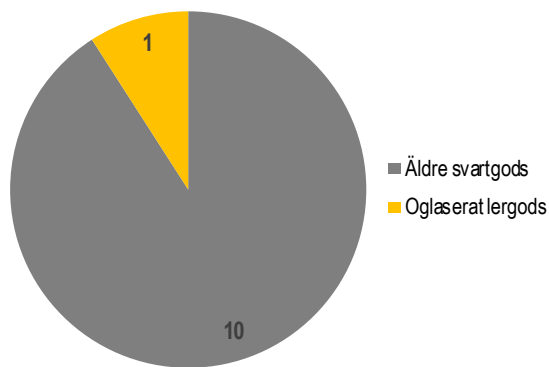
En genomgång av spännetypens geografiska och tidsmässiga förekomst har visat att den har varit speciellt frekvent inom olika områden under olika tidsavsnitt.

I Finland förekommer typen under den längsta tidshorizonten från slutet av 700-talet till korståg-tid (1150–1323; Gustin 2004, s 216).

Husgeråd – Keramiken i huvudskede 1 av Mikael Johansson

Totalt 12 keramikskärivor finns tillvaratagna från kontexter tillhörande huvudskede 1. Av dessa måste dock ett bukfragment från ett krus av proto-stengods (Fnr 126:2474:1), p g a kända tillverkningstekniska grunder för stengods, vara infiltrerat från yngre lager och ha en datering till 1200-tal/tidigt 1300-tal. Fragmentet är hittat i KL 126 en ursprunglig markhorisont. Detta fynd anses inte tillhöra skede 1 och tas därför inte med i nedanstående redovisning av förekommande godstyper från fasen (figur 67).

Figur 67. Antal skärivor per godstyp under huvudskede 1 (1050–1100). Kärli i äldre svartgods är den helt dominerande keramiktypen under 1000-talets andra hälft men det förekommer enstaka andra käriltyper.

Senvikingatida krukor och oljelampor

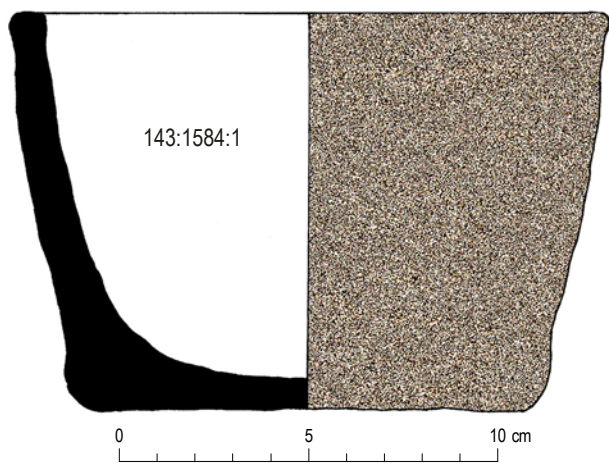
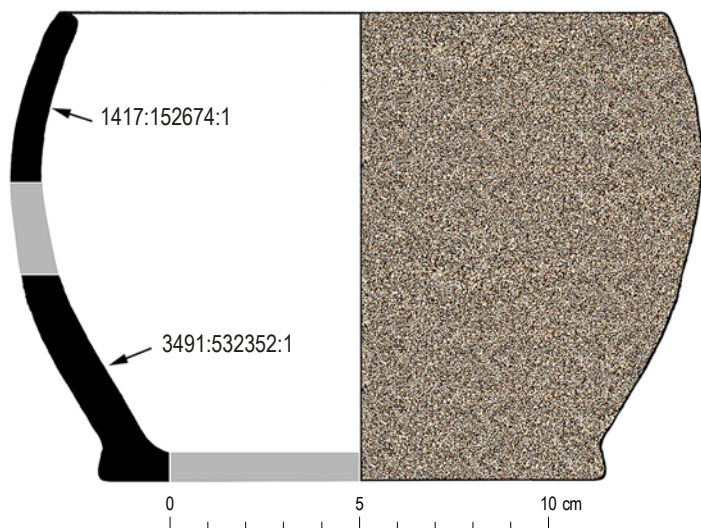
Den huvudsakliga hushållskeramik som använts under 1000-talet har varit kärli i äldre svartgods med en grund i en senvikingatida hantverkstradition, så kallad AIV-keramik. Det handlar om handuppbyggda krukor i ett grovt gråsvart-gråbrunt gods. Två varianter av kärliformer tycks förekomma. Den ena är krukor med rundade buksidor och en inåtböjd mynning med avrundad mynningskant. Inga kompletta kärli med denna form finns men utifrån två fynd (Fnr 1417:152674:1 och Fnr 3491:532352:1) har en möjlig kärliform återskapats (se figur 68). Den andra varianten av kruka har ganska raka buksidor och mynning, en mynningsvidd av cirka 16 cm, en

höjd av 10–11 cm och en bottendiameter på 12–13 cm (Fnr 143:1584:1). Intressant är att krukor med denna kärliform även hittats i tidigmedeltida kontexter i andra städer i Mälardalen som t ex Strängnäs (Roslund 2001 s 219, figur 106; Sjösvärd och Stenholm 1987 s 265, figur 9).

Ett mynningsfragment till en oljelampa visar att även sådana använts under 1000-talet (Fnr 3442:179375:1). De har varit utformade som en låg skål med fot och de beskrivs närmare i keramikbeskrivningen för huvudskede 2 (se sidan 178). Oljelampor är en kärliform som brukar sammankopplas med östersjökeramik. Denna keramik med rötter i en slavisk kultursfär sprids under medeltidens första århundraden till såväl städer som gårdar på landsbygden. Med den kommer ny framställningsteknik av keramik på kavalett och nya kärliformer.

En långväga gäst från Bysantiska riket

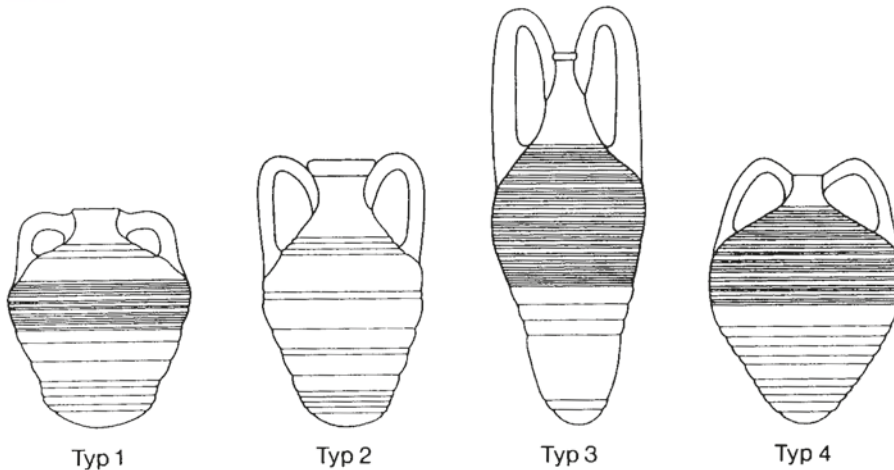
Ett överraskande och ovanligt fynd från huvudskede 1 är en bit av en hänkel i rött-grått lergods som sannolikt kommer från en bysantinsk amfora (Fnr 2695:181497:1). Rent okulärt talar allt för att det rör sig om en hänkel från ett sådant kärli men för att vara helt säker på att så är fallet behöver en kemisk analys av godset göras (bedömningen muntligen bekräftad av professor Mats Roslund). Fynd av bysantiska amforor har tidigare endast gjorts i Birka, Sigtuna, Nyköping, Visby och Lund (Bäck 2016, s 124–125; Roslund 1997). Där förekommer de i lager från 1000-talet fram till omkring 1200-talets mitt. Sannolikt har kärli inte transporterats direkt till städer i Sverige från Bysans utan de har troligen kommit omvägen via Ryssland. De skandinaviska kontakterna med exempelvis Kiev och Novgorod var omfattande från 1000-talet och fram till tidigt 1200-tal, samtidigt som dessa platser under samma tid idkade omfattande handel med Bysans. Amforor gjordes i olika utföranden och de användes för transport av bl a olja, vin och honung. Vilken typ av amfora denna hänkel möjligen kommer ifrån är svårt att avgöra men den bör ha haft en form liknande de som illustreras i figur 69.

Figur 68. Senvikingatida krukor i äldre svartgods från huvudskede 1 (1050–1100). Rekonstruktionsritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Figur 69. Ett mycket ovanligt fynd i form av en bit av en hänkel från en Bysantinsk amfora från medelhavsområdet (Fnr 2695:181497:1). Storlek 5,5x3,4 cm. Denna lilla hänkel gör att Enköping nu kan räknas in i den exklusiva skara av tidigmedeltida städer där bysantinska amforor hittats, fynd av sådana har tidigare endast gjort i Birka, Sigtuna, Nyköping, Visby och Lund. Amforan har fungerat som transportkärl för sannolikt olja eller vin och haft en form liknande de som illustreras, bild hämtad från Roslund 1997 sid 271, fig. 18. (Byzantine amphora types. After Günsenin 1989, p. 268. fig. 1).

Osteologi

av Agneta Flood

Det osteologiska materialet från huvudskede 1 utgjordes av benavfall från slakt, styckning, matberedning, kasserade matrester och hantverksspill. Avfallet från de olika aktiviteterna var undanstädade från bopningshus och bodar och slängdes sannolikt tillfälligt ”bakom knuten”, för att senare kastas i det obebyggda strandnära området. Benmaterialet användes också för att stabilisera och förstärka utfyllnadslager med mjuka material av träflis, gödsel och dynga. Slaktavfall i form av platta underkäkar, mellanhandsben och mellanfotsben placerades även som stabiliserande material under stenlagda passager, gränder och gator.

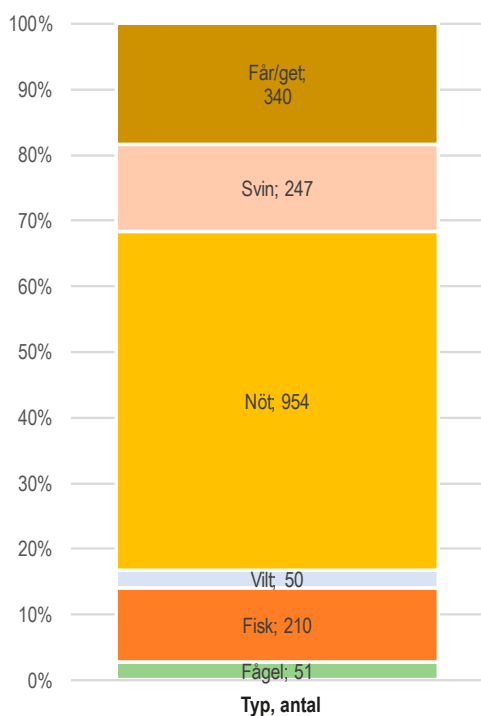
Det osteologiska materialet från perioden utgjorde närmare 13 % av det analyserade materialet från kvarteret Fältskären. Under detta skede av stadens etablering återfanns djurbenen bland både konstruktionslager och brukningslager. I materialet dominerade benrester från de tama boskapsdjuren.

Största andelen utgjordes av nötboskap med närmare 50 % av antalet analyserade bendelar. Närmare 20 % av materialet utgjordes av delar från får eller get och andelen svin uppgick till omkring 15 %.

Kontexter med fågel, fisk liksom småvilt var relativt få under huvudskede 1 i jämförelse med övriga perioder. I de vattensållade kontexterna påträffades främst hönsfågel och tamgäss. Tamhöns med medullärt ben, d v s ben som bara förekommer bland hönsfåglar när de värper, förekom enbart under huvudskede 2–4. Inga motsvarande ben eller rester av äggskal påträffades under huvudskede 1. Trots detta kan det inte uteslutas att ägg från värpande höns och tamgäss fanns att tillgå.

Det osteologiska materialet visar också att jakt på skogsfågel liksom sjöfågelfångst förekom under stadens tidiga etablering. Bilden av fiskets betydelse för ekonomi och kost är däremot svårare att utläsa. Det kan emellertid påvisas att strömming och karpfiskar ingått i kosten. Till hushållningen har således fisk

Figur 70. Fördelning av djurarter i huvudskede 1 (1050–1100).

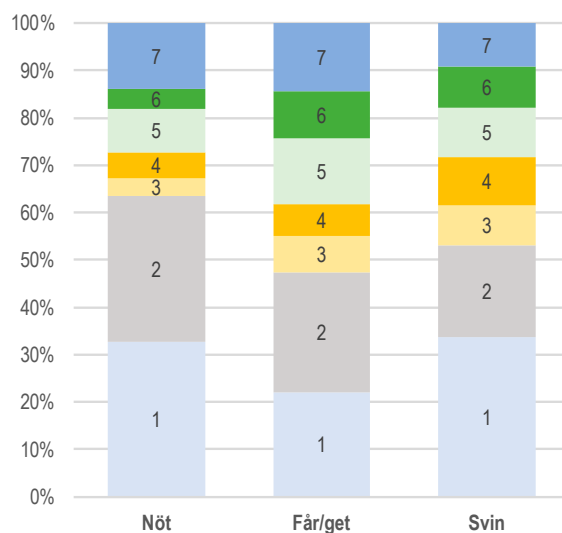
kommit från vattendrag i närområdet men också införts i färskt tillstånd från Östersjön (se bilaga 3). Möjligen har strömmingen sedermera konserverats lokalt. Jakt på storvilt verkar inte ha förekommit i någon större utsträckning under perioden, matrester från rådjur fanns dock sporadiskt. Bland övriga arter, älg och hjort, utgjordes resterna enbart av sågade horn, d v s råmaterial till hantverk samt hantverks-spill.

Bland de vilda däggdjuren förekom också räv som jagades för pälsens skull. Övriga rovdjur som påträffades var katt och hund, men arterna fanns i relativt få lager. I varje fall ett fynd från hund hade märken av snitt vilket möjligen betyder att pälsen tagits tillvara.

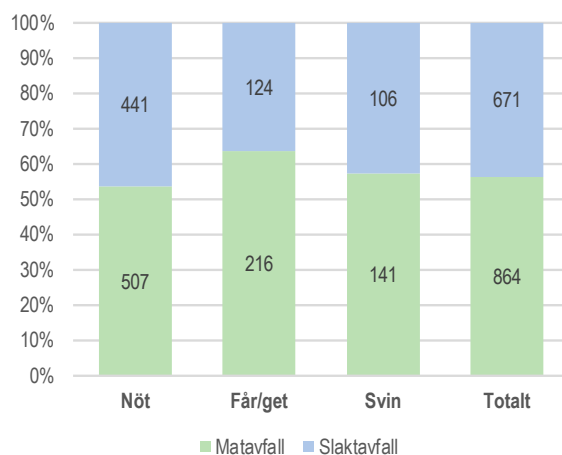
Den anatomiska fördelningen för boskapsdjuren följde i stort sett samma mönster under perioden, där andelen matavfall dominerade och frekvensen var störst för får/get med 64 %. Slaktavfallet var däremot underrepresenterat. Detta betyder att en del av det kött som konsumerades inkom till hushållet som redan färdigstyckade delar. Fördelningen av de anatomiska regionerna följde i stort samma mönster för alla boskapsdjur, men andelen kranium (region 1) var något lägre för får/get. Vidare var den relativa mängden från bälgen (region 2) något större för nötboskap medan delar från fram- och bakben förekom

i mindre utsträckning än bland övriga arter. Under 1000-talet var också andelen horn bland kraniefragmenten något större i jämförelse med senare skeden.

Omkring 80 % av nötboskapen hade uppnått fullvuxen ålder. Bland resterande nötboskap utgjordes tre fjärdedelar av juvenila djur och en fjärdedel av kalvar. Fördelningen bland får och get såg däremot annorlunda ut där de fullvuxna djuren utgjorde 50 % av materialet och nästan lika stor andel utgjordes av juvenila djur. En mycket liten andel av djuren var spädamm. Vad gäller åldersfördelningen för svin utgjorde de vuxna djuren endast omkring 31 %. Den övervägande andelen var juvenila djur, med omkring 60 %. En liten andel av materialet utgjordes också av spädgrisar.

Figur 71. Anatomisk fördelning bland boskapsdjur under huvudskede 1 (1050–1100) (se figur 35 på sidan 86 för en förklaring av siffrorna).

Figur 72. Fördelning av mat och slaktavfall under huvudskede 1 (1050–1100).

HUVUDSKEDE 2: 1100–1200.
EN TÄT STADSBEBYGGELSE
VÄXER FRAM

HISTORISK UTBLICK

Kungalängd

cirka 1070/80–1110: Inge d ä Stenkilsson

cirka 1100: Filip Halstensson

1118 (?)–cirka 1120: Inge d y Halstensson

cirka 1120–1130 Interregnum

cirka 1130–1156 (?): Sverker d ä

? – cirka 1160: Erik den helige Jedvardsson

Ca 1161–1167: Karl Sverkersson

Ca 1167–1195/96: Knut Eriksson

1196–1208: Sverker d y Karlsson

1100-talets första hälft kännetecknas av kungamaktens fortsatt svaga ställning, i synnerhet i Mälardalen. Eliten utgörs av släkt- och vänskapsnätverk som ofta drar vapen mot konkurrerande nätverk. För att bli kung eller jarl måste man vara född i rätt familj, alliera sig med rätt stormän och gifta sig strategiskt. Sverker den äldre gifte sig till exempel med drottning Ulfhild, som tidigare varit gift med danske kung Niels och före honom även med Inge den yngre. Många som hävdar rätten till tronen dör våldsamt. Ragnvald slås ihjäl av ilska västgötar på 1120-talet, Magnus stupar vid Foteviken 1134, näste Magnus dödas vid Örebro 1161, Karl mördas på Visingsö 1167, och så vidare. Främst är det två släktnätverk som kämpar om kungamakten när den stenkilska ätten dött ut. De brukar kallas sverkerska ätten efter Sverker den äldre, mördad i Östergötland cirka 1156, och erikska ätten efter Erik, nedhuggen vid Uppsala cirka 1160 och senare helgonförklarad. Erikar och sverkrar förfogar över arvejord och nätverk av allierade stormän i götalandskapen men också i andra delar av landet och förbindelserna sträcker sig in i norska och danska områden. Utsträckningen av grupperingarnas maktsfärer varierar kraftigt över tid. En period erkänns samtidigt Erik den helige och Sverkers son Karl som kungar av sina respektive anhängare.

Under 1100-talet stärker kyrkan greppet om centrala sociala och ekonomiska funktioner. Allt fler kyrkor byggs, även i Mälardalen. De gamla gårdsgravfälten överges slutligen och begravingarna sker på kyrkogårdar. Andra viktiga livsritualer, som dop, sker också i kyrkans regi och inte som tidigare inom familjen, hushållet och gården. Bönderna inordnas alltmer i ett system med avgifter och skatter till kungamakt, kyrka och aristokrati.

1164 blir Uppsala ärkesäte. Påven gratulerar med ett brev där kungen för första gången tituleras ”svears och götars konung”. Titeln signalerar att kyrkoprovinsen Uppsala från europeisk horisont nu betraktas som en politisk enhet, ett kungarike.

Den förste ärkebiskopen i Uppsala, Stefan, är en cistercienserbroder från Alvastra kloster i Östergötland, etablerat 1143. Cistercienserorden är en rörelse som snabbt sprider sig över Västeuropa och framgångsrikt förmedlar kunskaper om administration, konst och teknik. De första klostren i Alvastra, Nydala i Småland och Varnhem i Västergötland följs snabbt av flera, stöttade av mäktiga personer som donerar jordegendomar till munkarna och nunnorna. Ett kloster grundas i Viby utanför Sigtuna år 1160. Sveriges äldsta bevarade brev, cirka 1164–67, är den nyligen utsedde ärkebiskop Stefans meddelande att han uppnått en förlikning mellan den rika stormansänkan Doter och hennes son Gere, som tvistat om en jordagåva till klostret. Förlikningen bekräftas av kung Karl Sverkersson med ett sigill och som vittnen anges bland andra prostarna Rikard i Östra Aros, Johannes i Sigtuna, och Valter i Enköping.

Århundradets sista decennier är politiskt stabila med en kung under hela perioden, Knut Eriksson. Knut driver riksbygget vidare. En stabiliserande faktor är jarlen, Birger Bengtsson ”brosa” (jarl 1174–1202) från den mäktiga Bjälboätten i Östergötland. Genom sina nätverk av släktingar och vänner och med en trygg bas i vidsträckta jordegendomar lyckas han hålla fred mellan de rivaliserande kungaätterna.

Enköping

Under 1100-talet omnämns flera städer i Mälardalen för första gången i skriftliga källor, bl a Eskilstuna, Strängnäs, Uppsala, Västerås och Enköping.

Enköping omnämns första gången i ett förlikningsbrev utfärdat av ärkebiskop Stefan 1164 i vilket prosten Walterus i Enköping omtalas (*Walterus prepositus de enescopinge*; DS 1, nr 51). Att Enköping haft en funktion som säte för en av tre prostar i Uppsala stift visar på platsens kyrkliga dignitet vid denna tid.

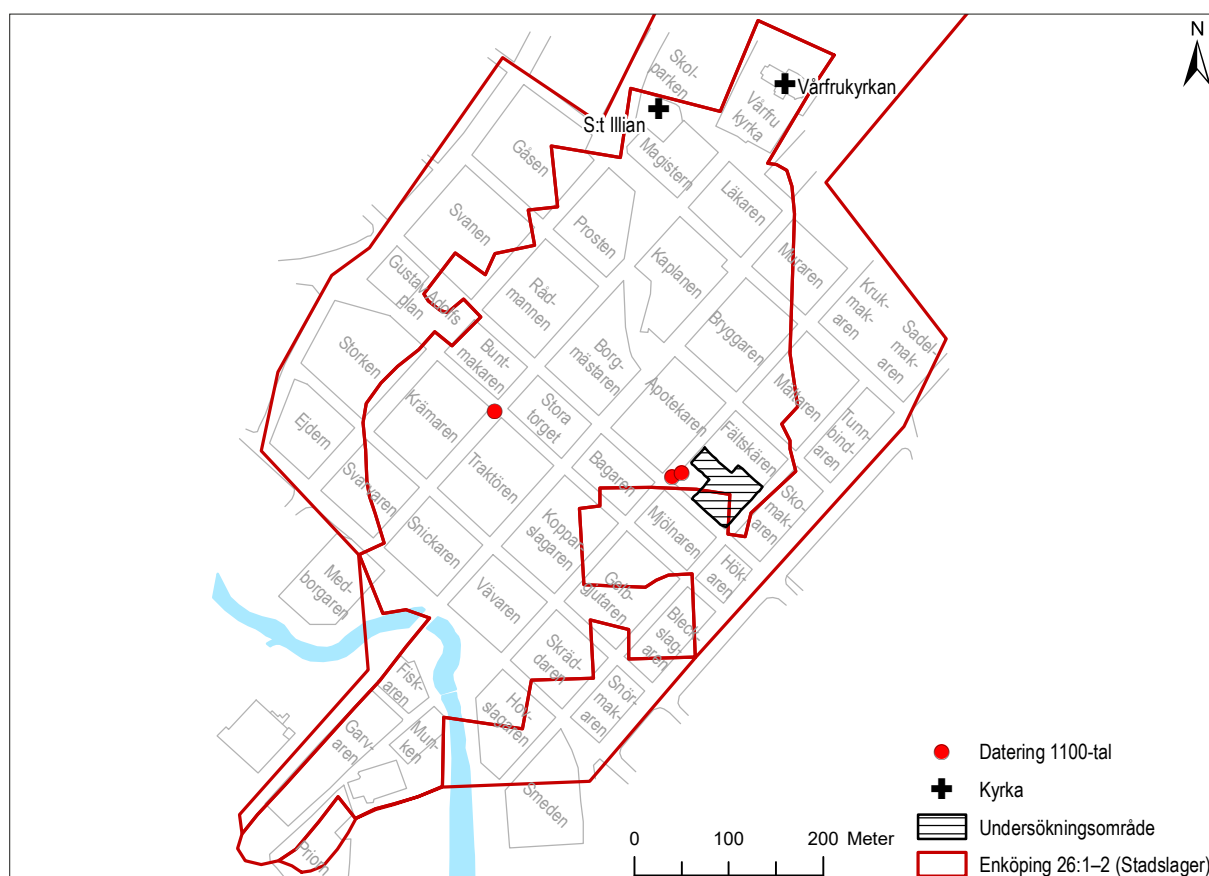
Två av Enköpings medeltida kyrkor tillkom på 1100-talet, Vårfrukyrkan och S:t Ilians kyrka (figur 73). Genom medeltida brev vet vi att Vårfrukyrkan existerade på 1160-talet. St. Ilians kyrka undersöktes arkeologiskt på 1940-talet och visade sig bestå av två, delvis överlagrande kyrkor, som kunde dateras till 1100- respektive 1300-tal (Sundqvist 1964:32ff, 38ff). Den äldre kyrkan hade absidkor och ett torn med kraftiga murar och revs redan under 1200-talets andra hälft (Bonnier 1987).

Profan bebyggelse från 1100-talet har tidigare kunnat påvisas vid arkeologiska undersökningar på ett fåtal platser i staden. Lämningar har påträffats dels längs med Kyrkogatan och Torggatan, dels i kvarteren Fältskären och Bryggaren.

Från Kyrkogatan, som löper väster om Stora torget, har flera konstruktioner daterats med dendrokronologi till 1100-talet. Bland annat har en kavelbro som anslöt till en stenkista med nedslagna pålar daterats till mitten av 1100-talet (Öhlund & Kjellberg 2011).

Förundersökningarna i kvarteret Fältskären påvisade bebyggelselämningar från mitten av 1100-talet i kvarterets västra hörn. Ett fåhus daterades till 1160-talet (Ölund & Kjellberg 2012). I ett anslutande schakt i Torggatans sträckning framkom byggnadsrester efter flera hus. Ett prov resulterade i en osäker dendrokronologisk datering till mitten av 1100-talet som dock stärktes genom kombinationen med fynd (Carlsson 1994).

Inom kvarteret Bryggaren påträffades en brunn i skiftesverk på 1960-talet vilken av okänd anledning daterats till 1100-talet (StadsGis Enköping).

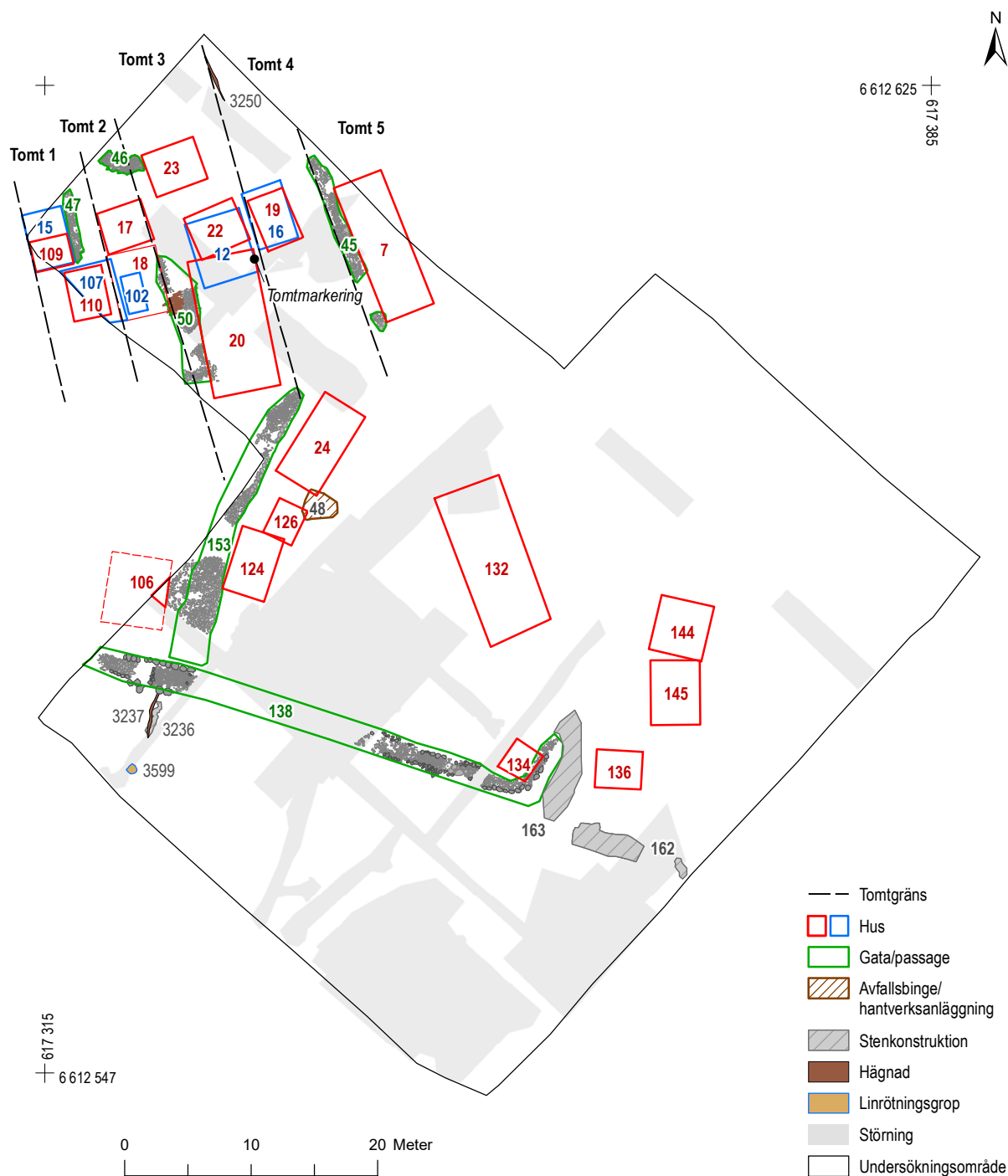
Figur 73. Enköping under 1100-talet. Arkeologiska belägg. Källa: StadsGis för Enköping. Bakgrundskarta: tomtkarta från medeltidsstaden (Gustafsson 1979). Skala 1:8 000.

Kvarteret Fältskären

Arkeologisk inblick

Under 1100-talets första årtionden skedde en förändring som ledde till en mer förtätad bebyggelse, främst i undersökningsområdets nordvästra del.

Den äldre bebyggelsen från huvudskede 1 togs ur bruk och ytan bebyggdes, efter en tid, på nytt. Den nya bebyggelsen anlades efter en reglerad plan med en tydligt avgränsad tomtindelning och avvek något i riktning från den föregående bebyggelsen genom en mer nordsydlig orientering (figur 74).

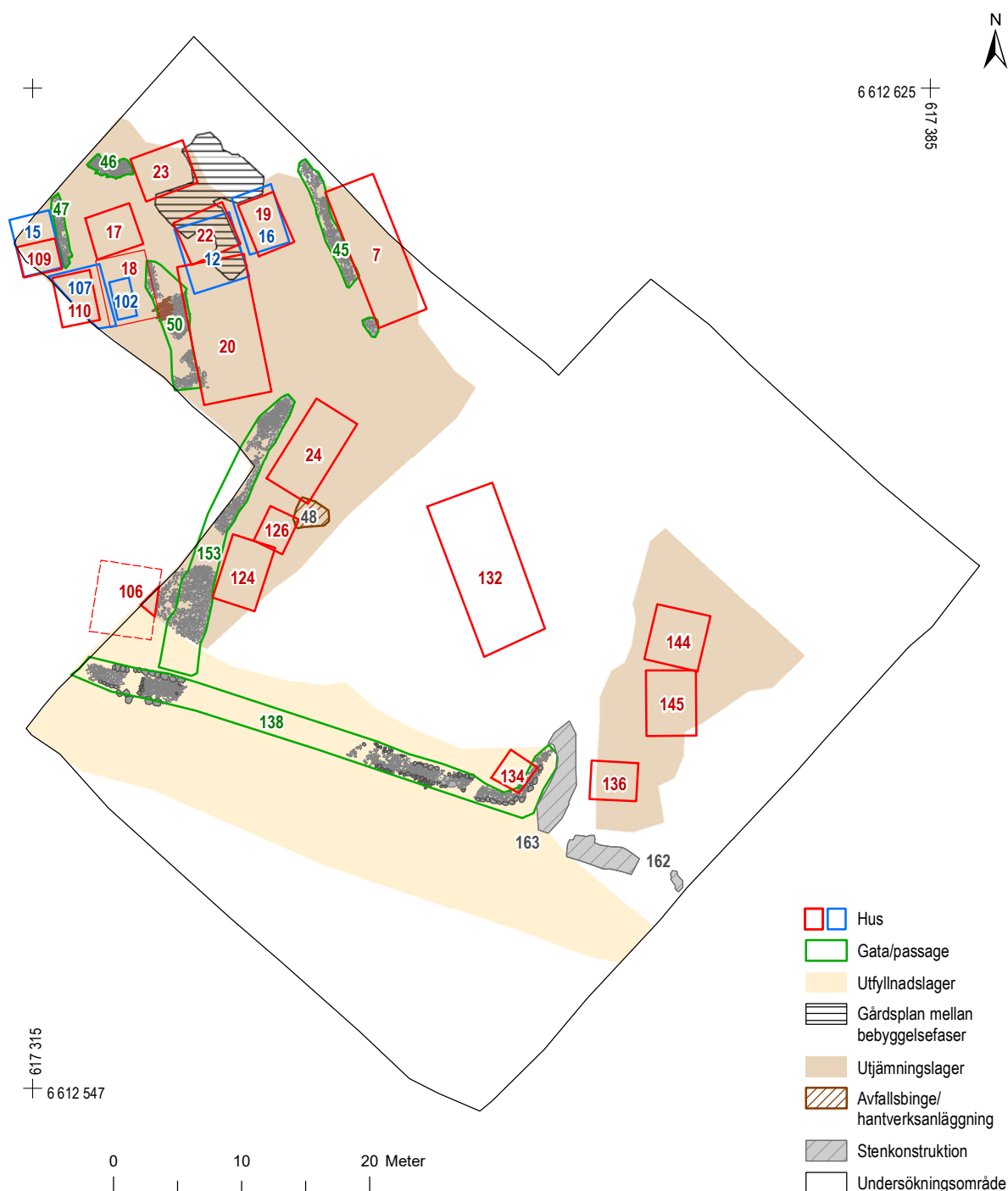
Figur 74. Huvudskede 2 (1100–1200). Övergripande strukturer. Skala 1:500.

Tomternas riktning förhöll sig som tidigare mer till områdets topografiska förutsättningar istället för att vara anpassade efter strandlinjen i söder. Sannolikt var tomterna också riktade mot en huvudgata och mot stadens kärna i norr. Under denna tid skedde en förtätning av bebyggelsen med välavgränsade stadsgräddar på rektangulära långsmala tomter. Tomterna låg parvis och delades däremellan av med smala pas-

sager. Den reglerade tomtindelningen från detta skede låg därefter fast i efterföljande perioder.

Senare under perioden skedde en nybyggnation i området då flera av husen ersattes av nya byggnader. De nya husen förhöll sig väl till de utlagda tomtgränserna och händelsen resulterade inte i någon större strukturell förändring.

Figur 75. Huvudskede 2 (1100–1200). Markutnyttjandet. Skala 1:500.

Ett avbrott från den regelbundna stadsplanen fanns söder och öster om de reglerade tomterna. En av de äldsta stadsgårdarna i området låg kvar i sitt ursprungliga läge (tomt B). Ytterligare några byggnader utan synbar tomtreglering fanns i områdets sydöstra del.

Bebyggelsen kompletterades med en stenlagd strandgata och en vattugränd som ledde upp mot den reglerade bebyggelsen i nordväst. Gränden kantades av en bodbebyggelse.

Under 1100-talets lopp övergick ytan söder om strandgatan från en sank strandäng till en yta för mer stadigvarande sjönära aktiviteter. Tillfälliga översvämningar skedde däremot under denna tid och ytan lämpade sig inte för permanent bebyggelse (karta 3). En aktivitet som kunde beläggas i området var garveriverksamhet utifrån förekomsten av omfattande pälsdjurslager. En linrötningsgrop (3599) fanns också i området. Linstrån från gropen har daterats till intervallet 1040–1250. Andra lämningar i området var avfallsgropar.

Markanvändningen

Problematiken med det fuktiga strandnära området kvarstår även under huvudskede två (figur 75). Erosionen fortsatte att vara ett stort problem men samtidigt hade man lärt sig betydligt mer om hur utfyllnadsmaterial skulle hållas på plats. Den här problematiken fanns i flera av de nya städerna och problemen löstes på helt olika sätt som även kunde skilja sig åt över tid.

Huvudbeståndsdelen i utfyllnadslagren bestod av det träavfall som producerades vid byggnationer och träarbeten inom staden. Förutom trärester innehöll lagren även gödsel, hushållsavfall och annat avfall. Eftersom så stor andel av lagren bestod av bland annat bark och trärester tog översvämningar lätt med sig materialet ut i Mälaren. För att hålla det på plats lärde man sig successivt att låta bland annat tiggarranunkel breda ut sig över utfyllnadslagren och genom sin rotmatta armera träresterna. Inom vissa delar lät man även sly växa upp som man högg av en bit ovanför markytan för att på så sätt åstadkomma

både en horisontal och en vertikal armering av massorna. Detta arbete inbegrep en hel del planering där tid var en faktor. Man var tvungen att låta växter och buskage utveckla rotsystem och lämpligt grova stammar för ändamålet vilket kan ha omfattat en eller flera växtsäsonger.

Informationspotentialen vad gäller organiskt material var stor inom utfyllnadslagren i strandzonen men informationen kan inte knytas till kvarteret Fältskären specifikt utan får representera staden i stort.

Inom den högre belägna nordliga delen av undersökningsområdet fanns inte samma problem med erosion och materialflykt. Även dessa lager innehöll en stor andel huggspån, bark och trärester men också en hel del gödsel. Dessa markarbeten syftade inte till att skapa en torrare och mer användbar markyta utan snarare anlägga lämpliga grunder för hus, vägar och gårdsplaner.

Inom tomterna fanns avsatta lager på gårdsplaner, i passager, utmed diken och husväggar som innehöll ett rikt växtmaterial som, till skillnad från utfyllnadslagren, kan knytas specifikt till kvarteret Fältskären. I första hand var det frö från ogräs och ruderväxter som hittades. Fröerna visar att arter som mållor, marmor, bolmört, jordrök, nässlor, malva, lomme, pilört, våtarv och tiggarranunkel har utgjort ett färgglatt inslag i bebyggelsen.

Under huvudskede 2 framträder markutnyttjandet som mer organiserat och genomtänkt jämfört med tidigare skede.

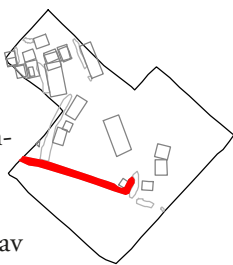
Allmänna miljöer – gator, gränder och båtplatser

Under denna tid fanns flera gemensamma strukturer i form av kommunikationsleder genom området. En östvästlig strandgata löpte genom områdets södra del och i väster ledde en vattugränd ner från den reglerade bebyggelsen i norr till strandlinjen i söder. De allmänna miljöerna kompletterades med några mindre sten- eller träbelagda passager mellan husen i områdets tätbebyggda norra del.

GATA 138 – STENLAGD STRANDGATA

Genom den södra halvan av undersökningsområdet sträckte sig en stenlagd gata i VNV-ONO (figur 76). Gatan låg på en nivå av 4,5 m ö h och i nära anslutningen till Mälarens strand. Gatusträckningen kan återfinnas i den äldre stadsplan som är känd från tiden före stadens omstrukturering i början av 1800-talet och motsvaras då av den gata som leder upp mot stadens torg. Gatans östra del var anlagd på ett utfyllnadslager (1547) och överlagrades under en senare fas av ett dike med flätverkssidor (dike 156).

Gatans äldsta fas bestod av en plan och vällagd stenläggning (3659, 2977, 2903, 1382, 1522) av rundade stenar, vilken kantades av tätt lagda rader av större stenar. Gatan framkom till en sammanlagd längd om cirka 45 meter inom undersökningsytan, med avbrott av moderna störningar. Längst i öster gjorde gatan en tvär sväng mot norr (1522/1433) och där liggande bebyggelse.

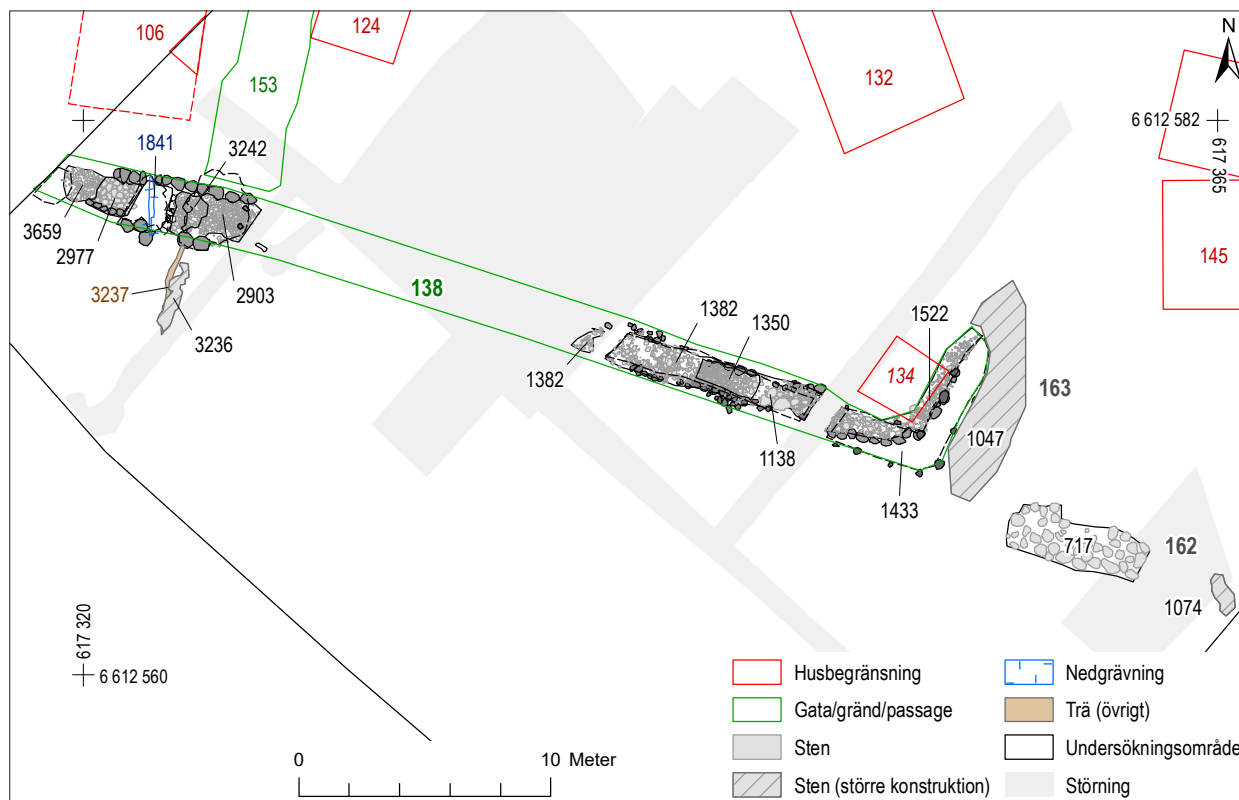

Gatan fick ny gatubeläggning i flera omgångar. Tecken på att gatans underhåll legat på olika hushåll eller tomtägare kunde ses genom en variation i stenläggningens täthet, storleken på stenar och kvaliteten på stenläggningen, ibland med tydliga avgränsningar. I gatans västra del bildade två plankor en V-formad ränna (1841) tvärs över gatan, vilken kan ha fungerat som både vattenavledare och någon slags gräns mellan tomtägarnas skötselområden (figur 77).

I den västra delen av gatan påträffades även en mindre koncentration stenar (3242) under den äldsta stenbeläggningen. Stenkoncentrationen var tät och vällagd och utgjorde antingen en sönderplockad äldre beläggning eller en förstärkning av gatan. I anslutning låg en rad stenar vinkelrätt tvärs över gatans utbredning (3191).

I gatans yngsta fas skedde en modifiering av dess utbredning i öster. Ett mindre hus anlades i anslutning till den skarpa svängen åt nordost och en justering skedde då av stenläggningen (1433) en bit mot öster.

I gatans västra del fanns delar av en långsmal stenläggning (3236) som ledde från gatan ned mot strandkanten. Stenläggningen kantades av en flätverkshägnad (3237).

Figur 76. Plan över gata 138, stenkista 162 och båtlänning 163. Skala 1:300.

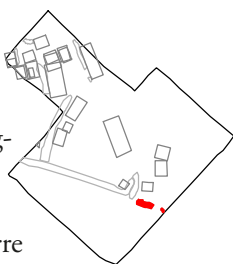

Figur 77. Västra delen av gata 138 med träränna 1841. Foto från söder.

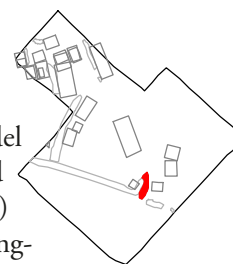
STENKONSTRUKTION I 62 – STENKISTA

I den östvästliga gatans förlängning åt öster fanns ett rektangulärt stenfundament (717), cirka 5,5 x 2,1 m stort, byggt av större stenblock med en mellanliggande packning av småsten (figur 76 och 78). Konstruktionen vilade direkt på ett svämlager (1101). Stenfundamentet skars i öster av ett dike (992) och ett förundersökningsschakt. Konstruktionen hade en ojämn ovanyta och fungerade snarast som en stenkista till en brygga. I en senare fas ledde en nordsydlig vattugränd fram till stenkistan och överlagrade denna. På östra sidan av schaktet framkom en mindre rest (1074) av en liknande konstruktion.

STENKONSTRUKTION I 63 – BÅTLÄNNING

Innanför strandgatans östra del anslöt en yta som var belagd med en gles småstenspackning (1047) (figur 76 och 78). Stenpackningen överlagrade ett antal störhål och mindre stolphål samt ett oregelbundet dikessystem (2791). Stenpackningen överlagrades i ett senare skede av ett utfyllnadslager (707).

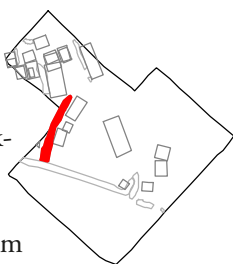
Området var omkring 7 m långt och 4 m brett vid dess öppning mot strandlinjen. Ytan användes sannolikt som en uppdragningsplats för båtar, en s k båtlänning. På den stenlagda ytan fanns en del avfallsmaterial (1046) i form av djurben och spill från ben- och hornhantverk. Två kammar påträffades även (Fnr 1046:53034:1, Fnr 1047:49306:1) varav den ena har daterats till intervallet 1090–1330 (Fnr 1047:49306:1).

Figur 78. Båtlänning (stenkonstruktion 163) och stenkista (stenkonstruktion 162).

GRÄND 153 – STENLAGD VATTUGRÄND (VÄSTRA)

I den västra delen av undersökningsytan framkom en stenlagd gränd som löpte i NNO–SSV (figur 79). Gränden var cirka 24 m lång och 2,0–2,2 m bred och sträckte sig från strandgatan i söder (Gata 138) upp mot bebyggelsen i norr där ett tydligt avslut fanns i form av en kraftig stenrad. Delar av grändens västra sida befann sig utanför den undersökta ytan. Stenläggningen var anlagd på ett utjämningslager (3607, 2648) och överlagrades delvis av ett ytterligare ett utfyllnadslager (1705).

Grändens utbredning motsvarades i stort sett av en äldre markering i form av två parallella flätverkshägnader varav den västra var nedgrävd i en ränna (2553). Möjligen fungerade hägnaden som en äldre fågata.

Grändens västra stenläggning var anlagd på ett bärlager i form av en risbädd med stort organiskt inslag av bland annat bark, huggspån, obrända ben och gödsel (2585). Syftet med detta material var att stabilisera marken inför att gränden anlades. När materialet var utlagt fick det ligga öppet under minst en växtsäsong

för att växter av olika slag skulle utveckla rot-system och därmed stabilisera lagret ytterligare.

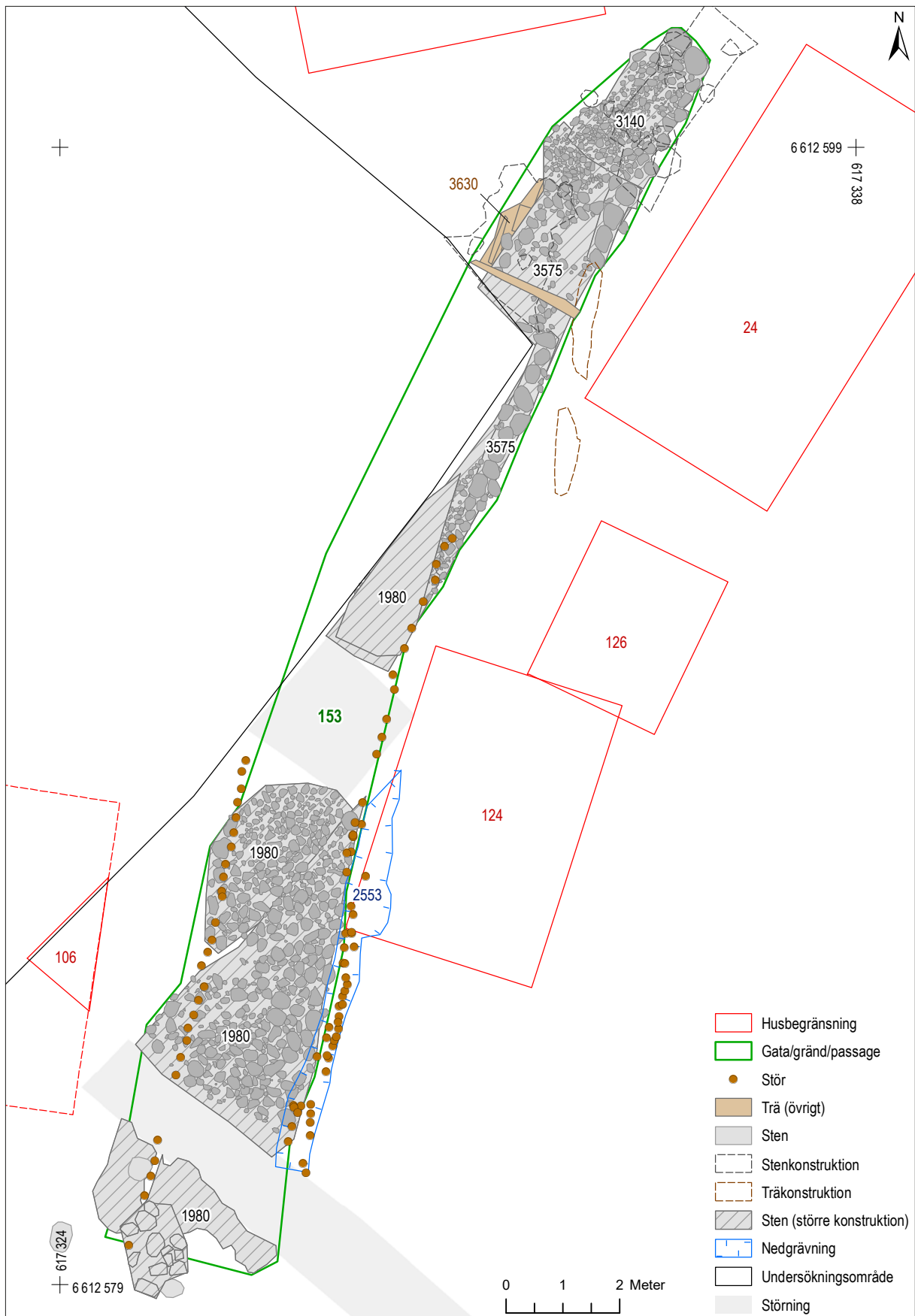
När gatan sedan anlades fortsatte utfyllnaden av marken utanför gatan med motsvarande material. Anledningen var antingen att marken fortsatt var något sank eller för att sättningar av stenläggningen skulle motverkas.

Gatans stenläggning (1980/3340/3140/3575) låg över mindre fläckar av sättsand (2642) och bestod av tätt lagda stenar, fläckvis i mer än ett lager, av blandad storlek (figur 80). I nordöstra delen av gränden fanns kraftiga kantstenar, främst intill de ytor där hus förekom.

I grändens norra del bestod stenläggningen av två lager. Den äldre stenläggningen (3140/3575) överlagrade resterna av en träkonstruktion (3630). En avdelande plankla låg vinkelrätt tvärs över gatans norra del, med fem tätt liggande störar i dess östra ände (figur 81). Den yngre stenläggningen (1808/3571) hade tydliga kantstenar längs sidorna och som ett avslut i dess norra ände.

En dubbelhelkam med en generell datering till 1090–1230 hittades i ett bärlager under den äldsta

Figur 79. Plan över gränd 153. Skala 1:100.

Figur 80. Stenläggning 1980 med underliggande bärlager 2595. Från öster.

Figur 81. Norra änden på gata 153.

stenläggningen (Fnr 2585:173065:1). Dessutom hittades en skärva av äldre svartgods vilken kan dateras till 1000–1250 ovanpå den yngre stenläggningen (Fnr 3571:181211:1).

Flera byggnader framkom på gatans östra sida (hus 124, 126 och 24). Sydväst om gränden framkom dessutom ett hörn av ett hus (106).

Tomtstrukturen

En ny reglerad tomtstruktur bestående av fem tomter lades i början av skedet ut i nordvästra delen av området (figur 82). Tomterna relaterade till den äldre strukturen i området men fick en mer nordsydlig orientering. Till skillnad från de äldre tomterna i området fanns i stort sett inga diken eller hägnader som markerade gränserna utan det var framför allt bebyggelsens orientering på tomterna och de anslutande passagerna som gjorde strukturen synlig.

Utifrån husens rumsliga närhet till andra hus på intilliggande tomter samt genom förekomsten av de passager som sträcker sig i tomternas längdriktning framträder ett mönster där tomterna verkar uppträda parvis med mellanliggande smala passager.

Tomterna var bebyggda i varierande grad. På merparten täckte bebyggelsen större delen av den tillgängliga ytan med endast mindre obebyggda passager eller långsmala gårdsplaner utanför husen. Tomt 4 avvek i detta avseende med större obebyggda ytor och med endast en byggnad åt gången. Variationen inom tomterna visar att även om tomterna tillkommit samtidigt nyttjade invånarna sina respektive ytor efter olika behov och förutsättningar. Tomternas bredd varierade mellan 5 och 6 meter.

Tomt 1 sträckte sig till största delen utanför undersökningsområdet. Tomten var minst 5,8 m bred.

Tomt 2 var cirka 5 m bred. De södra husen låg i nära anslutning till husen på tomt 1 medan de norra husen på respektive tomt låg en bit ifrån varandra.

Tomt 3 motsvarade, med en justerad riktning, den äldsta stadstomten i området (tomt A). Tomten var cirka 5–6 m bred.

Tomt 4 var den till ytan mest kompletta tomten, men också den mest glesbebyggda. De hus som fanns på tomten utgjordes av ekonomibygnader vilket gav ytan en karaktär av en allmänning eller

en tomt som inte tagits i anspråk fullt ut. Tomtens reglerade form visade ändå att den tillkommit samtidigt som de övriga tomterna. En fragmentarisk flätverkshägnad (3250) i nordvästra delen av tomten utgjorde en markering mellan tomt 3 och 4. I linje med denna tomtgräns påträffades även en rest sten (2938). Tomten var cirka 5,5–6 m bred.

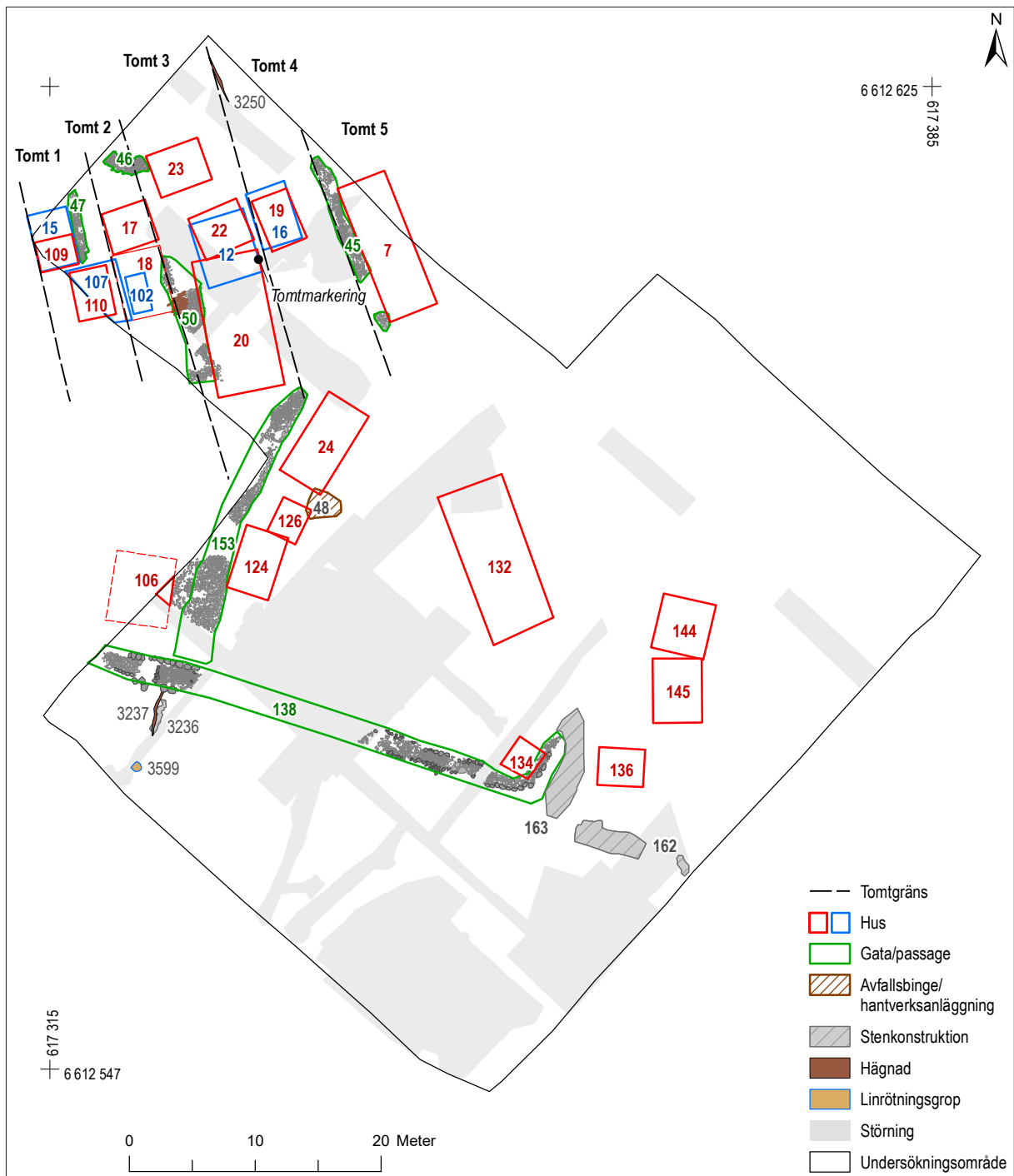
Tomt 5 fortsatte till viss del utanför undersökningsområdets östra begränsning. Inga spår efter tomtens östra gräns kunde urskiljas men den var minst 4–6 m bred. I den södra förlängningen av tomt 5 fanns fortsatt det hus (132) som etablerades i den föregående fasen på tomt B. Den nya tomten hade samma riktning som den äldre.

Husen – bebyggelsen

Det expansiva bebyggelseskedet mellan cirka 1100 och 1200 omfattade totalt 23 hus och fem tomter. Merparten av husen framkom i områdets nordvästra del. En stadsgård (hus 132) fanns kvar från det föregående skedet. Dateringen av husen har gjorts med hjälp av stratigrafiska relationer, dendrokronologi, ¹⁴C-analys och fynddateringar (figur 33 och 34).

Bebyggelsen utgjordes både av flerfunktionella huslängor och fristående mindre byggnader. Byggnaderna placerades tätt inom de långsmala tomterna med endast mindre dropputrymmen emellan. Både bostadshus och bodar för förvaring och andra aktiviteter förekom.

Husen varierade både i storlek och i byggnadsskick. Exempelvis förekom hus med knuttimrade väggar och hus med väggar i skiftesverk. Byggnadstekniskt utgjorde detta skede en övergång mellan en äldre bebyggelsetradition med större hus och ett yngre byggnadsskick med mer funktionsanpassade mindre, en- eller tvårummiga hus. Husen beskrivs nedan, så långt det är möjligt, utifrån deras tomttillhörighet (1–5), i annat fall områdesvis.

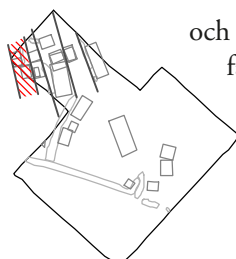

Figur 82. Huvudskede 2 (1100–1200). Övergripande strukturer. Skala 1:200.

TOMT 1

Inom tomten fanns fyra hus, två i respektive bebyggelseskede. Hus 109 och 110 överlagrades stratigrafiskt av hus 15

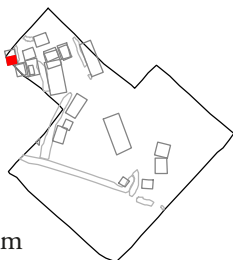

och 107. Direkt öster om de nordligaste husen fanns en stenlagd passage (passage 47).

HUS 109 – HUS (OKÄND FUNKTION) MED TRÄSYLL OCH LERGOLV

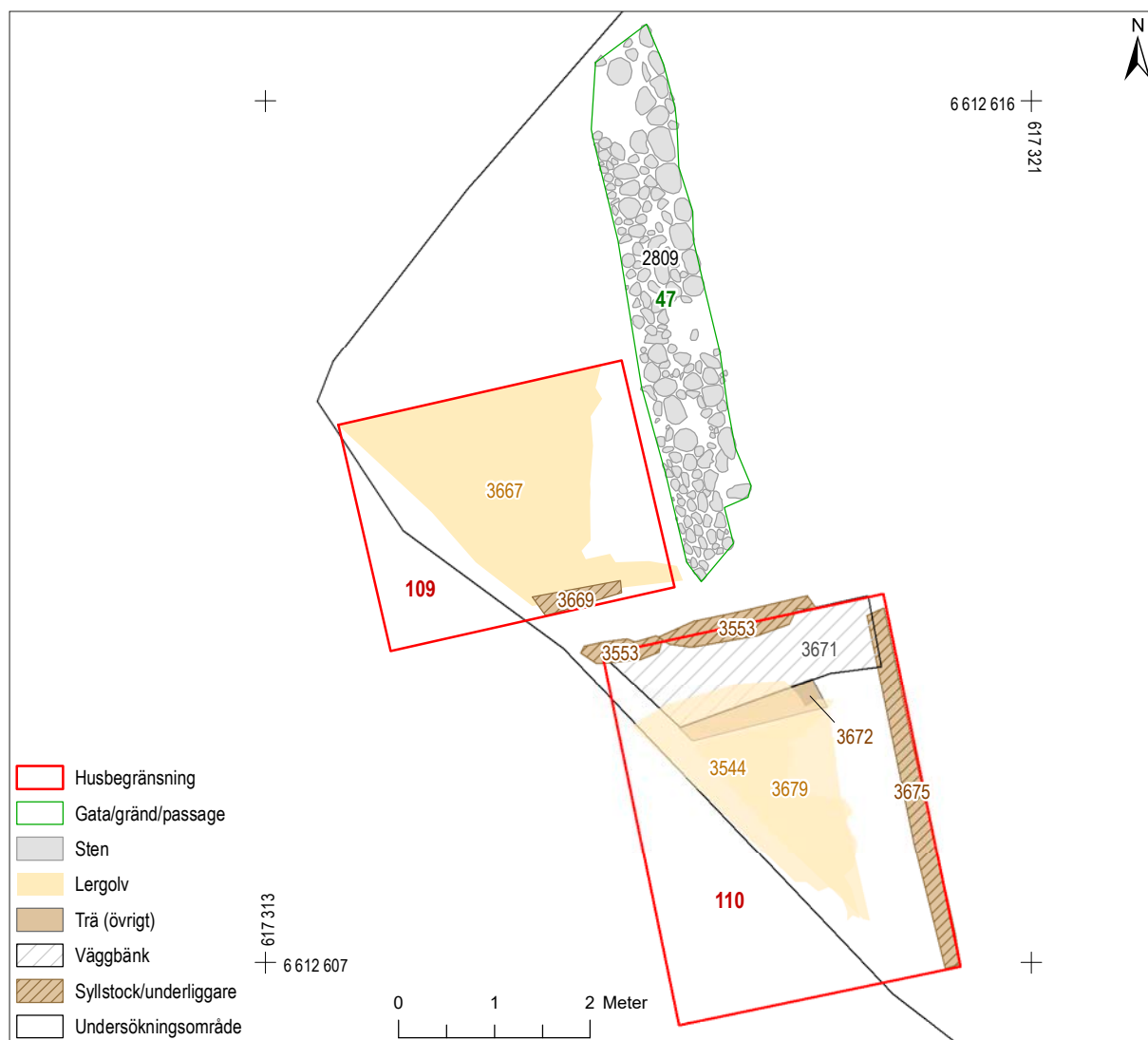
Huset sträckte sig utanför undersökningsområdet i väster. De bevarade delarna av huset framkom inom en 2,4 x 3,0 m stor yta (figur 83).

Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i

VSV-OSO. Huset var anlagt på ett utjämningslager (2971) och överlagrades av ett yngre hus (hus 15). Huset var samtida med hus 110 på samma tomt.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Husets södra vägg vilade på en träsyll (3669). De tydligaste spåren efter husets konstruktion var ett lergolv (3667).

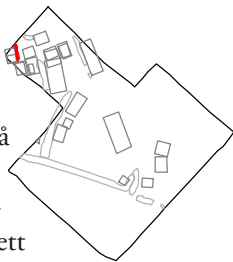
Figur 83. Plan över hus 109 och 110 och passage 47. Skala 1:75.

Figur 84. Lodfoto av hus 109 och hus 110. Foto från sydväst.

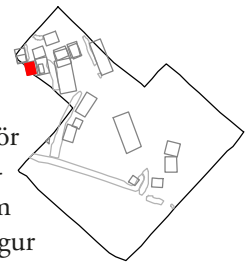
**PASSAGE 47 – STENLÄGGNING
(ÄLDRE FAS)**

Utanför den östra långsidan på hus 109 fanns en stenlagd passage (passage 47; figur 83). Stenläggningen (2809) var anlagd på ett utjämningslager (2971) och överlagrades av en yngre nivå stenläggning (2616). Den äldre stenläggningen (2809) var tätt lagd av stora stenar och med större kantstenar (2617) längs östra sidan.

**HUS 110 – HUS (BOSTAD*)
MED TRÄSYLL OCH LERGOLV**

Husets sydvästra del låg utanför den undersökta ytan. De bevarade delarna av huset framkom inom en 3,0 x 4,0 m stor yta (figur 83). Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNV–SSO. Huset var anlagt på ett utjämningslager (2971) och överlagrades av ett yngre hus (107). Huset var samtida med hus 109 på samma tomt.

Figur 85. Den äldre fasen av passage 47 (stenpackning 2809).

Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Bryne	Bergart, odef.				
Bryne	Skiffer				
Ten	Kopparlegering				
Kärl	Keramik			Yngre vitgods? (mynning, buk)	1500–1600-tal?

Figur 86. Fyndtabell för hus 110.

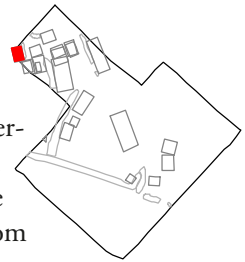
Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Den östra väggen vilade på en träsyll (3675). Golvet var av lera (3679) och hade lagts om vid ett tillfälle. De två golvnivåerna separerades av en sotig tramphorisont. Längs den norra väggen fanns en väggbänk (3671). Mellan väggbänken och lergolvet låg en plank (3672) vilken kan ha utgjort en rest av väggbänkens träkonstruktion. Ett tomrum mellan den östra väggsyllen och lergolvet indikerade att det funnits en väggbänk även på denna sida. Ovanpå lergolvet låg en tunn eldpåverkad sandhorisont. Även lergolvet var eldpåverkat.

I fyllningen till den norra väggbänken påträffades två brynen och en ten av kopparlegering. En enstaka skärva vitgods hittades också i väggbänken, vilket sannolikt härrör från recent påverkan.

* Vid en undersökning 2018 av en intilliggande yta framkom en komplex stratigrafi med flera golvnivåer och eldstäder kopplat till detta hus.

HUS 15 – HUS (BOSTAD?) MED LERGOLV

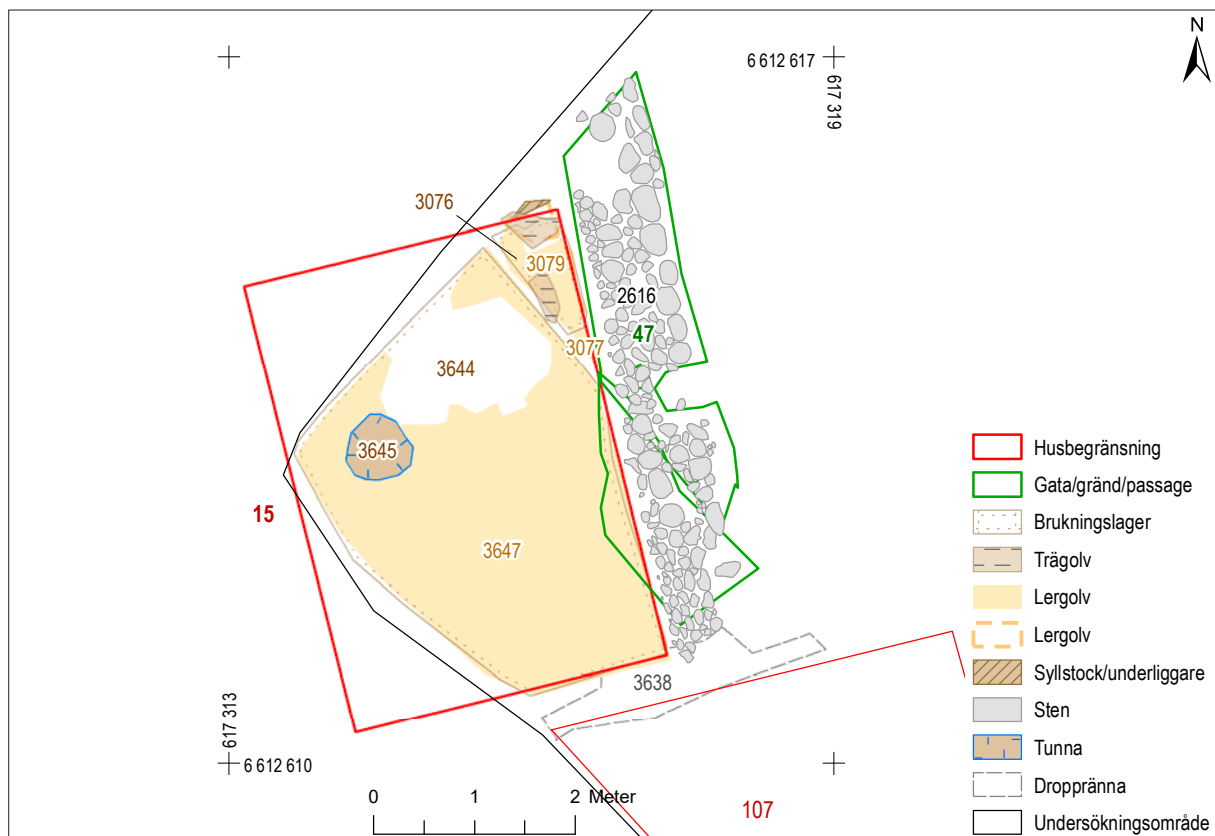
Huset sträckte sig utanför undersökningsområdet åt väster och norr (figur 87). De bevarade delarna av huset framkom inom en 3,3 x 4,5 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNV–SSO. Huset var anlagt på ett äldre hus (109) och överlagrades av ett utjämningslager (3604) tillhörande ett yngre hus. Huset var samtida med hus 107 på samma tomt.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Det fanns inte heller några rester efter husets väggar. De tydligaste spåren efter husets konstruktion var ett lergolv (3647, 3079, 3077). Golvet hade bätrats på vid minst ett tillfälle (3034). I husets nordöstra hörn fanns trärester (3025, 3075), sannolikt från raserade byggnadsdelar. En tunna (3645) grävdes vid något tillfälle ner i huset golv. Tunnan var 0,6 m i diameter och botten var bränd. I en tramphorisont på husets golv (3644, 3076) påträffades fiskben.

En sölja i kopparlegering med fast rembeslag (Fnr 3644:183976:1; figur 88) påträffades på golvet inne i huset. Spännet påminner i formen om söljor med fast rembeslag med svag trapetsform och korsformig genombrytning från Eketorp. Dessa söljor kan genom paralleller till finskt material möjligen dateras till 1000–1100-talet (Borg 1998, s 271).

Figur 87. Plan för hus 15 och passage 47. Stenarna som syns på kartan är från den äldre stenläggningen 2809. Skala 1:75.

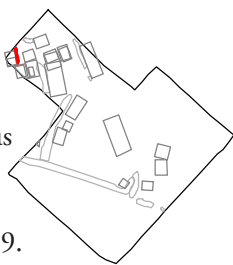
Figur 88. Sölja i kopparlegering med fast rembeslag (Fnr 3644:183976:1). Fragmentarisk dekor, möjligen växtornamentik. Påträffad i hus 15. Skala 1:1.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Personlig utrustning	Remändebeslag	Kopparlegering	1			
Personlig utrustning	Ten		1			

Figur 89. Fyndtabell för hus 15.

PASSAGE 47 – STENLÄGGNING
(YNGRE FAS)

Längs med östra långsidan av hus 15 löpte fortsatt den stenlagda passage (figur 87) som associerats med det äldre huset 109. Passagen fick vid något tillfälle en ny stenläggning (2616), eventuellt i samband med att de nya husen på tomten anlades. Stenläggningen överlagrades senare av ett utjämningslager (2354). Stenläggningen bestod i dess norra del av tätt lagda stora stenar medan den södra delen hade en gles småstenspackning.

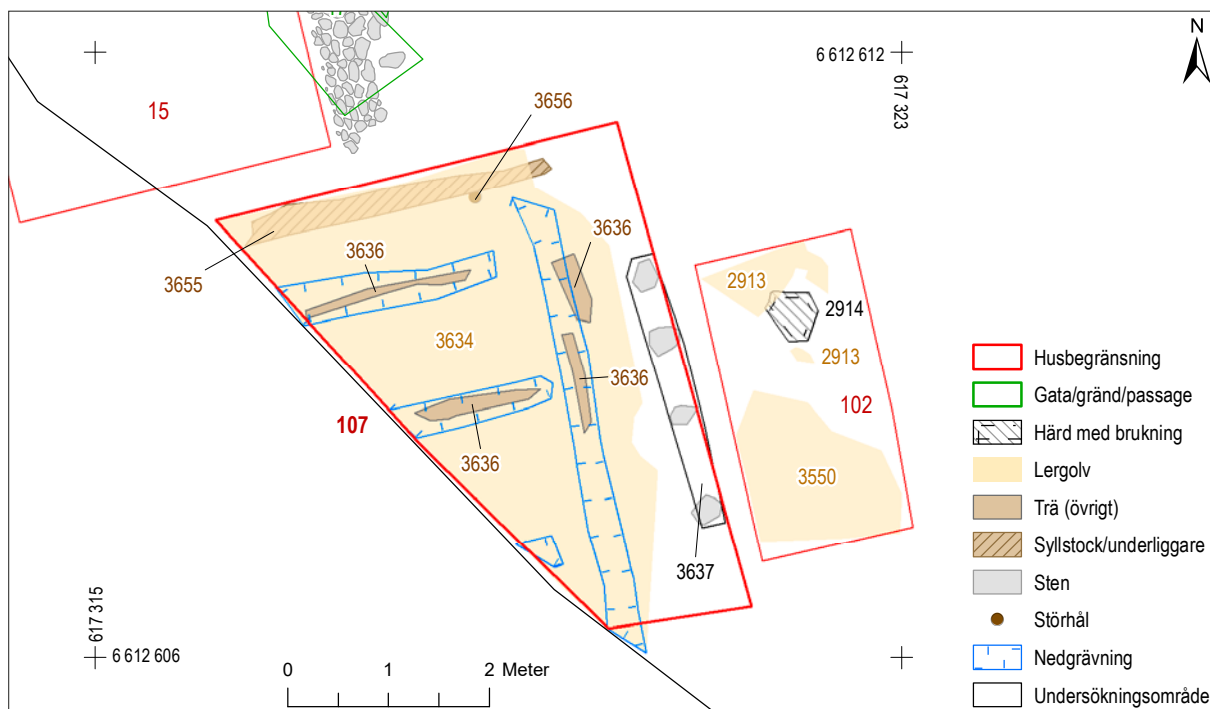
HUS 107 – HUS (BOSTAD*)
MED TRÄ- OCH STENSYLLAR
SAMT LERGOLV

Husets västra del sträckte sig utanför undersökningsområdet. De bevarade delarna av huset framkom inom en 5,0 x 4,1 m stor yta (figur 90). Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNV-SSO. Huset var anlagt på ett äldre hus (hus 110) och överlagrades av ett utjämningslager (2225). Huset var samtida med hus 15 på samma tomt.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Den norra väggen vilade på en träsyll (3655) och den östra väggen på en gles syllstensrad (3637). Inne i huset fanns ett lergolv (3079, 3547, 3077, 3634) med fyra omlägningsnivåer separerade av tunna tramphorisonter. I lergolvets översta nivå fanns avtryck efter borttagna stockar (3025). I fördjupningarna fanns bevarade trärester efter dessa träkonstruktioner. Sannolikt rörde det sig om borttagna underliggare från ett yngre trägolv.

* Vid en undersökning 2018 av en intilliggande yta framkom en komplex stratigrafi med flera golvnivåer och eldstäder kopplat till detta hus.

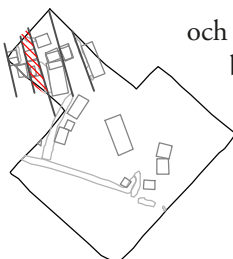

Figur 90. Plan över hus 107. Skala 1:75.

TOMT 2

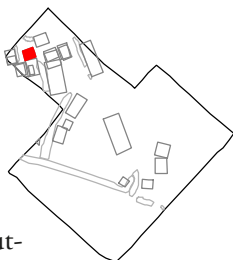
Inom tomten fanns tre hus uppdelat på två bebyggelseskeden. I det äldsta bebyggelseskedet fanns två hus (hus 17

och 18) varav det södra överlagrades av en yngre byggnad (hus 102).

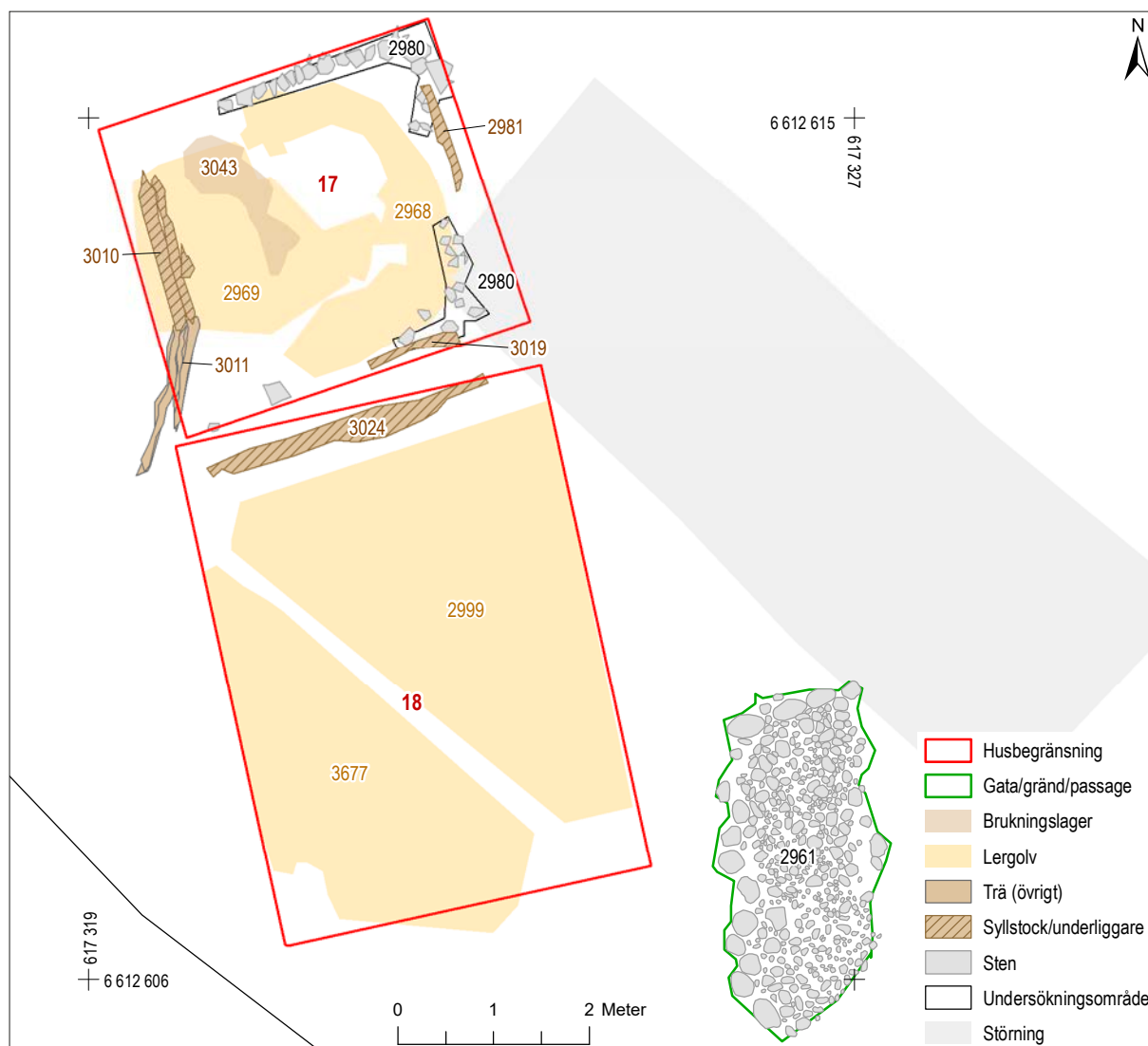
HUS 17 – KÖKHUS MED STENSYLL, SKIFTESVERK OCH LERGOLV

Huset var 3,2 x 3,5 m stort och orienterat i NNV-SSO (figur 91). Huset var uppförd på ett ut-

jämningslager (2971) och överlagrades av ett motsvarande lager (2817). Huset var samtida med hus 18 på samma tomt.

Huset saknade spår av rumsindelning. Rester efter en härd fanns i byggnadens nordöstra del.

Figur 91. Plan över hus 17 och 18. Skala 1:75.

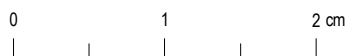
Figur 92. Hus 17 och 18.

Husets norra vägg vilade på en stensyll med tätt lagda stenar medan stensyllen i öster och söder var gles och fragmentarisk (2980). I den västra vägglinjen fanns rester efter en utfallen vägg bestående av tre tätt liggande stockar. En av stockarna hade ett urtag (3010). Enstaka plankor efter väggkonstruktionen låg över stensyllen i öster och söder. Inne i huset fanns ett lergolv (2968, 2969). På golvet påträffades bl a tre brynen och en ornerad bennål (Fnr 2969:174952:1, se figur 94). I husets nordöstra del

fanns ett kompakt brukningslager av aska, kol och sot (3043). Lagret förhöll sig till en central yta där lergolv saknades, vilket antyder att en eldstad kan ha funnits på platsen.

Mängden ben som förekom i huset var mycket liten. De arter som påträffades var nötboskap, får/get, svin, höns, gäss, orre och gös. Benen utgjorde en sammansättning av främst domesticerade djur, och en mindre mängd från skogsfågel och fisk.

Figur 93. Hängbryne i skiffer (Fnr 2969:174953:1). Brynet är rektangulärt, fyrsidigt och hålförsett. Påträffad i hus 17. Skala 2:1.

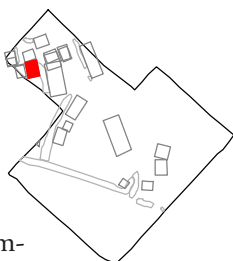
Figur 94. Nål i ben (Fnr 2969:174952:1). Nålen är fyrsidig och avsmalnande samt avbruten i den breda änden. Svagt mönstrad med diagonala linjer. Påträffad i hus 17. Skala 1:1.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Läder		1,3		
Personlig utrustning	Bryne	Bergart, odef., skiffer	3		Bl a hängbryne	
Personlig utrustning	Nål	Ben	1		Fyrsidig och avsmalnande, ev dräktnål	

Figur 95. Fyndtabell för hus 17.

HUS 18 – HUS
(OKÄND FUNKTION)
MED TRÄSYLL OCH LERGOLV

Huset var 5,6 x 4,0 m stort och orienterat i NNV–SSO (se figur 91). Huset var anlagt på ett utjämningslager (3000) och överlagrades av ett motsvarande lager (2962). Huset var samtida med hus 17 på samma tomt.

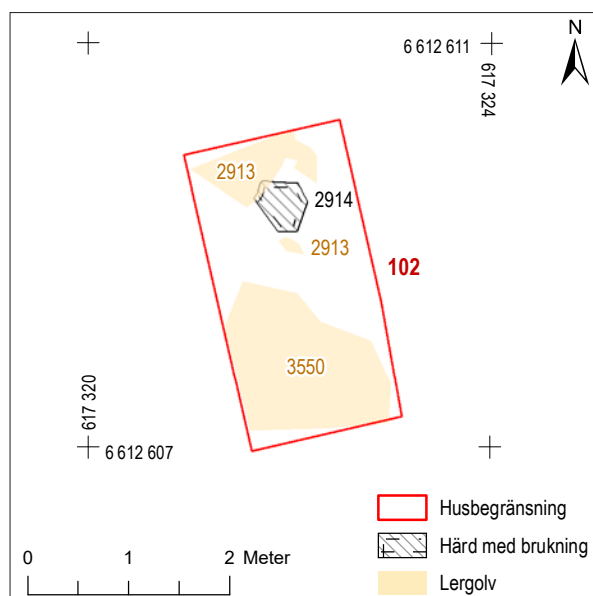

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Husets norra vägg vilade på en träsyll (3024) och huset hade lergolv (3677, 2999).

HUS 102 – HUS (KOKHUS?) MED LERGOLV

De fragmentariska delarna av huset framkom inom en 3 x 1,5 m stor yta (figur 96). Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNV–SSO. Huset var anlagt på ett äldre hus (hus 18) och överlagrades av ett utjämningslager (2225:2). Huset var samtida med ett intilliggande hus på tomt 1 (hus 107).

Huset saknade spår av väggar. I huset fanns rester av ett lergolv (2913, 3550) uppdelat på två ytor. En golvhård (2914) innehållande sot, kol och skärvsten fanns i norra delen av huset.

Figur 96. Plan över hus 102. Skala 1:75.

PASSAGE 50 – STENLAGDA OCH TRÄLAGDA YTOR (MELLAN TOMT 2 OCH 3)

I utrymmet mellan tomt 2 och 3 framträdde ett gemensamt kommunikationsstråk i form av en passage (se figur 102). Denna var mellan 1,3–2,3 m bred och hade både stenlagda och trälagda ytor. Passagen var anlagd på ett utjämningslager (3345) och överlagrades senare av ytterligare utjämningslager (2225, 2638).

I den äldsta fasen, i anslutning till bebyggelse på tomt 3 (hus 20) påträffades en stenlagd yta (3562) i flera nivåer och runt en stor nedgrävning (3566). Gropen innehöll rester av trä och flera fragmentariska delar av läderskor (Fnr 3566:184100:1–3; figur 97).

Ytterligare en stenlagd yta förekom en bit norrut. Stenläggningen (2961) bestod här av ett rundat stenmaterial med större stenar längs den västra kanten. Ett avslut fanns åt norr med tre större stenar.

Denna del av passagen överlagrades av en yngre stenläggning som emellertid låg förskjutet en bit åt väster. Stenläggningen (2667) bestod av rundade stenar i två nivåer. I stenläggningens förlängning åt söder fanns delar av en kavelbro bestående av nio tvärgående plankor (2678).

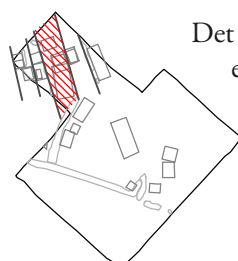
Figur 97. Ovanläder till låg slejfsko (Fnr 3566:184100:1–3). Påträffad i en nedgrävning i passage 50. Skon har varit cirka 20 cm lång.

TOMT 3

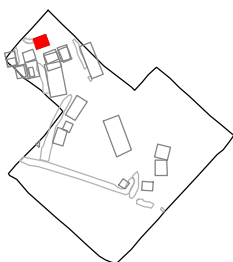
På tomten fanns fyra hus, två i respektive bebyggelseskedede. Den äldsta bebyggelsen bestod av tre hus (hus 20, 22 och 23).

Det mellersta huset upphörde att existera efter en tid och ett nytt hus (hus 12) anlades.

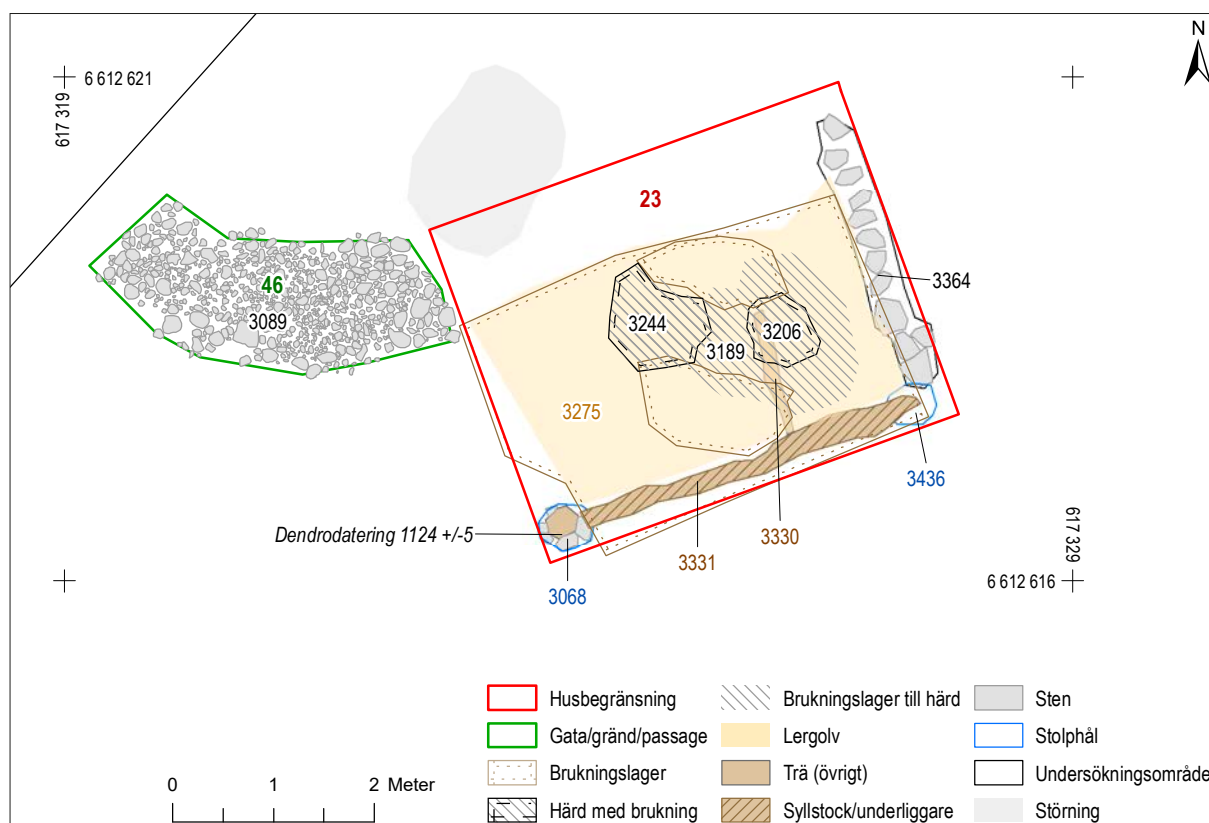
HUS 23 – BOSTADSHUS (KOKHUS?) MED STENSYLL, SKIFTESVERK OCH LERGOLV

De bevarade lämningarna framkom inom en 3,5 x 4,3 m stor yt (figur 98). Lämningarna tyder att byggnaden var orienterad i VSV-ONO. Huset hade uppförts på ett utjämningslager (3372) och överlagrades av ett motsvarande lager (2817). Husets norra del var skadat av en sentida nedgrävning.

Huset saknade spår av rumsindelning. Husets södra vägg var konstruerad i skiftesverk där en liggande plank (3331) var infogad i två hörnstolpar (3068, 3436). Den sydvästra hörnstolpen (3068) kunde dateras med dendrokronologi till 1124 ± 5 år. Husets östra vägg vilade på en stensyll (3364) vilken hade spår av förmultnat trä från nedersta stockvarvet.

Inne i huset fanns ett lergolv (3275). Huset hade två eldstäder. I rummets centrala del fanns en oval härdgrop med en stensatt platta (3244). En härdgrop (3206) med en packning av småsten tillkom senare strax öster om den första eldstaden.

Figur 98. Plan över hus 23 och passage 46. Skala 1:75.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Personlig utrustning	Pärta	Glas	1		Grönt fragment	
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer	1			
Hantverk	Slagg	Järn		4	Smidesslagg	
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	4		Äldre svartgods, kruka (buk, mynning).	cirka 1000–1250

Figur 99. Fyndtabell för hus 23.

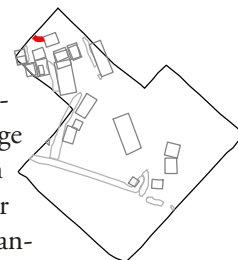
På golvet inne i huset (3275) hittades fyra skärvor äldre svartgods. Även ett bryne (Fnr 3197:531208) påträffades inne i huset.

Inne i huset påträffades ben i golvlagret och i en härd. Till antalet dominerades benmaterialet av nötboskap följt av lika stora andelar svin och får/get. En stor andel (70 %) av benen från nötboskap utgjordes av matavfall. Avvikande från övriga bostadshus i samma fas var att andelen svin var förhållandevis stor i detta hushåll.

Både andfåglar och domesticerade fåglar (gäss och höns) fanns i huset, i lika stor utsträckning, även om fragmenten var få. Det fanns också benrester från katt.

PASSAGE 46 – STENLÄGGNING

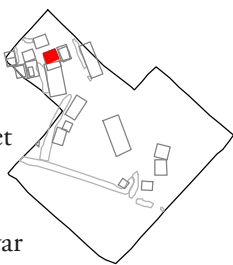
En stenlagd yta anslöt till nordvästra hörnet av hus 23 (passage 46, se figur 98). Stenläggningen var anlagd på ett utjämningslager (3372) och överlagrades av ett annat utjämningslager (2906).

Den stenlagda ytan låg i öst–västlig riktning och var 1,30 x 3,45 m stor och fortsatte utanför undersökningsområdets norra gräns. Stenläggningen bestod av två lager stenar. Den äldre stenläggningen bestod av tätt lagda stenar (3089). Över denna låg ytterligare en tät stenläggning med mindre stenar (3013). Stenläggningen slutade med en rak kant direkt väster om hus 23. Stenläggningen har sannolikt utgjort en del av en mindre passage eller gårdsplan kopplad till huset och visar att husets ingång sannolikt legat här.

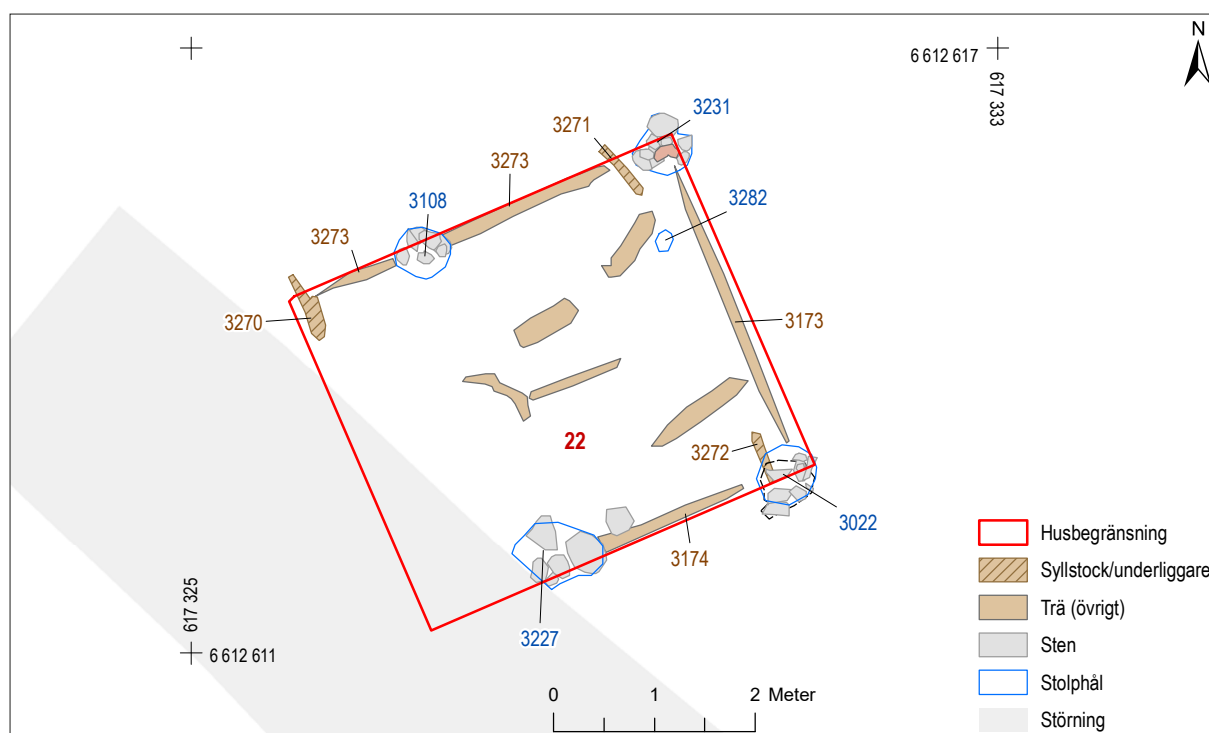
HUS 22 – BOD MED
SKIFTESVERK OCH TRÄGOLV

De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 3,6 x 4,1 m stor yta (figur 100). Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i VSV-ONO. Byggnaden hade uppförts på ett utjämningslager (3268) och överlagrades av en tramphorisont (3033). Husets västra del skars av ett förundersökningschakt. Huset låg söder om hus 23 och norr om hus 20 på samma tomt.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Husets väggar var konstruerade i skiftesverk där horisontella plankor var infogade i kraftiga stolpar. Infasningen kunde observeras i den nordöstra hörnstolpens urtag (3231).

Tre möjliga underliggare (3270–72) till ett borttaget trägolv framkom i anslutning till vägglinjerna. Ytterligare virke efter ett eventuellt trägolv fanns inom husets begränsning (3274, 3303). I ett konstruktionslager inne i huset påträffades ett barkflöte (Fnr 3170:530192:1).

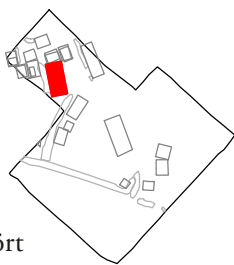
Figur 100. Plan över hus 22. Skala 1:75.

Figur 101. Stolpe med kantstående plankor infogad, i husets nordöstra hörn (3231).

HUS 20 – BOSTADSHUS MED STENSYLLAR OCH LERGOLV

Huset var 5,3 m x 11,0 m stort och orienterat i NNV–SSO (figur 102–104). Huset var uppfört på ett utjämningslager (2330/3345) och överlagrades av ett yngre hus (hus 25). Ett rörschakt och ett förundersökningsschakt skar genom husets norra del.

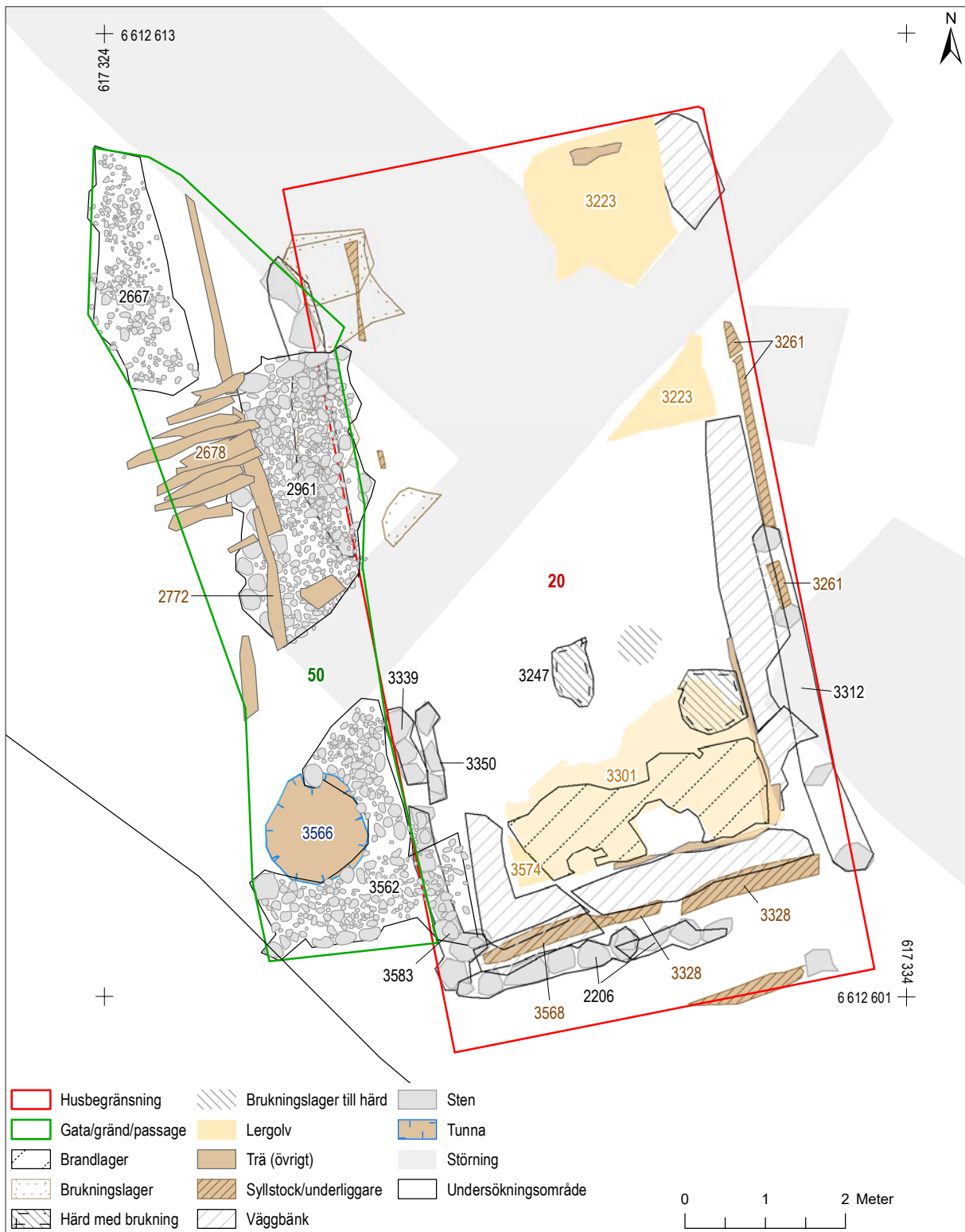
Huset hade vaga spår av en rumsindelning i form av en mindre förstuga eller gavelsvale i söder. Flera härdar framkom i huset mittdel. Husets väggar vilade på stensyllar som var tätt lagda i söder och väster och mer glest i husets östra del (3219, 3583, 2206, 3312, 3350 och 3339). Rester av husets väggar förekom i form av liggande stockar i söder och öster (3328/3568, 3261). Tre separata bebyggelsefaser framkom i huset.

I den äldsta fasen fanns en golvhärd bestående av en stor flat stenhäll (3247/3325) centralt i husets södra halva (figur 102). Längs med väggarna fanns jordfyllda väggbänkar (3310, 3293, 3316, 3572, 3573) med rester av träramar (3317, 3321). På golvet framkom delar av lergolv (3301, 3574). I husets södra del

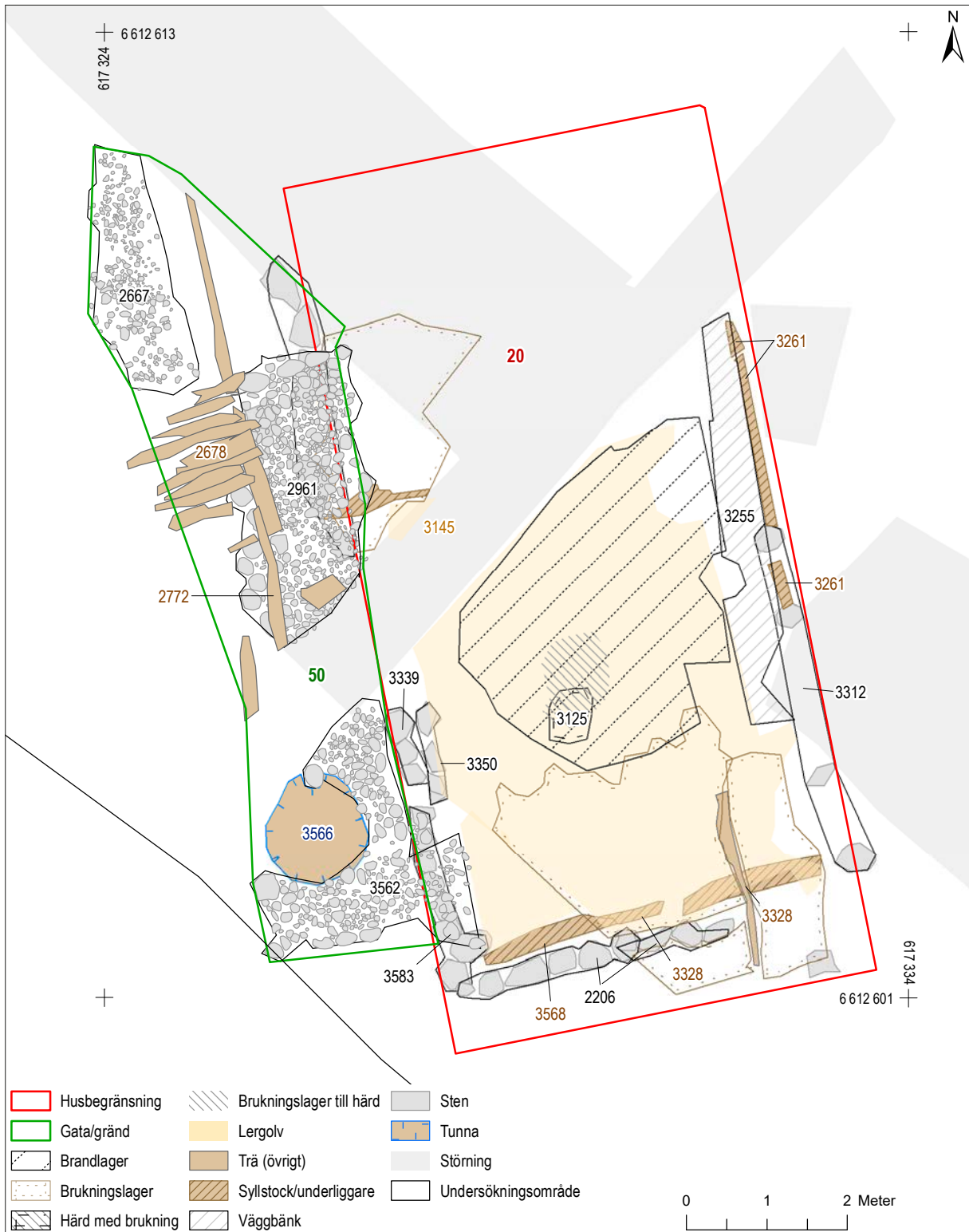
var golvet eldpåverkat och täcktes av ett tunt sotlager vilket visade att delar av, eller hela, huset har brunnit. En ¹⁴C-analys av brandhorisonten (3300) gav en tidsram mellan 1020 och 1160. Stratigrafiskt tillhörde huset den senare hälften av denna dateringsram. Ett kamfragment liksom keramiken från huset var kronologiskt samstämmiga med ¹⁴C-dateringen och visade på en brukningstid för huset under 1100-talet.

Efter branden togs de södra och västra väggbänkarna bort och ett nytt lergolv lades ut (3145, 3569) (figur 103). Den östra väggbänken återuppbyggdes. En ny stensatt golvhärd (3125) anlades i anslutning till den äldre härden. Denna brukningsfas avslutades med en omfattande brand (3138).

Huset återuppbyggdes efter en kort tid och ett lergolv lades därefter ut (2075, 3098, 1823, 3213) (figur 104). Den stratigrafiska relationen med hus 12 tyder på att huset kortades av för att ge plats åt det nytillkomna huset på tomten. Ytterligare en centralt placerad golvhärd anlades (2111). Eldstaden var rundad med en tät stenpackning och stenarna var lagda med flat sida uppåt. Längs husets östra vägg fanns fortsatt en väggbänk (3255). I husets södra del avgränsades rummet med en stensyll (2194), vilket skapade ett mindre rum, eventuellt en förstuga, invid husets södra gavel.

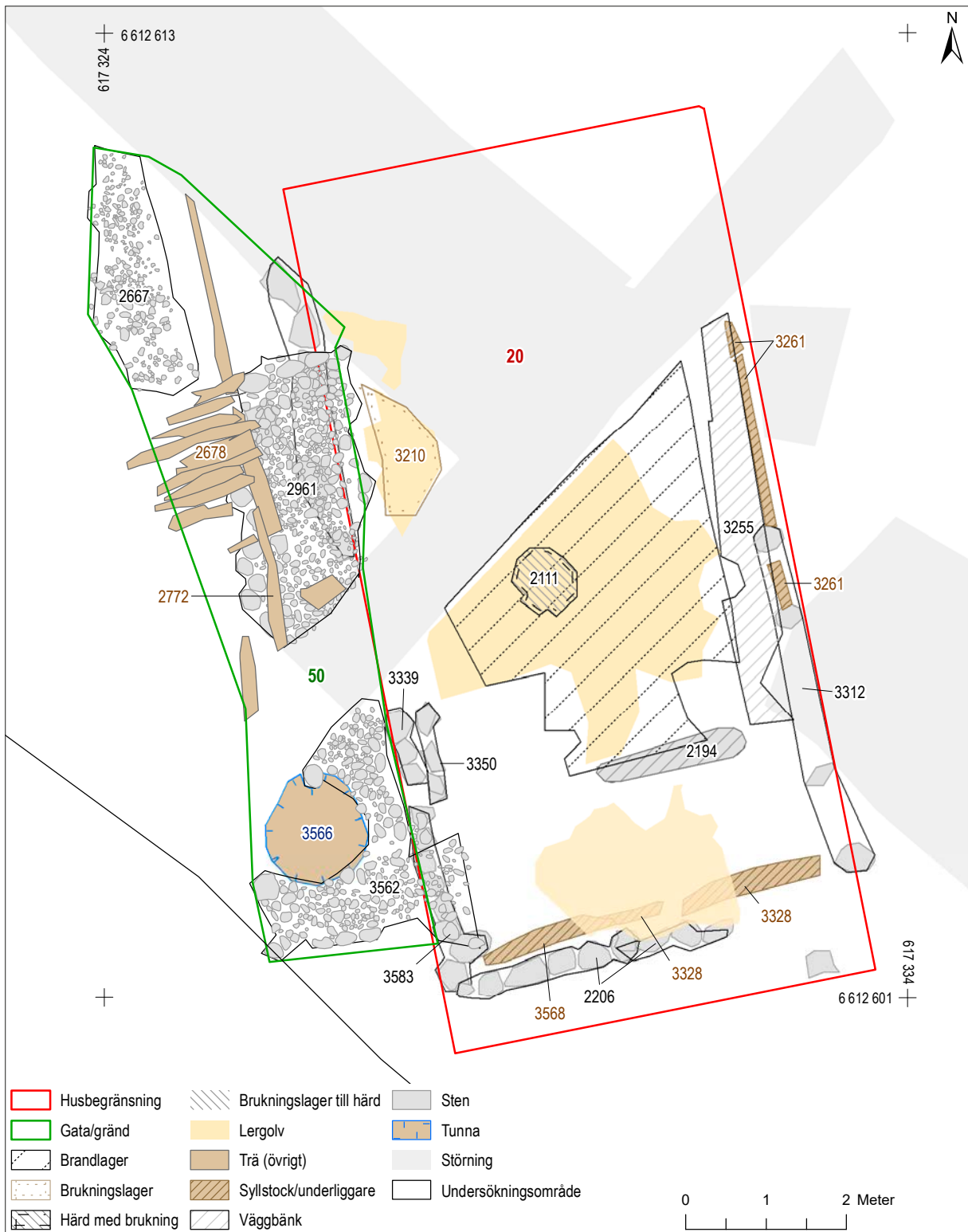

Figur 102. Plan över hus 20, bebyggelsefas 1. Skala 1:75.

Figur 103. Plan över hus 20, bebyggelsefas 2. Skala 1:75.

Figur 104. Plan över hus 20, bebyggelsefas 3. Skala 1:75.

Huset var relativt fyndrikt med flera föremål som kan kopplas till personlig utrustning och hushållsanknutna bruksföremål. Flera fynd påträffades i fyllningen till väggbänkarna. Fynden har troligen följt med de jordmassor som grävts upp och sedan fyllts i bänkarna, även om vissa saker kan ha hamnat där genom att de kilat sig in bakom bänkarnas träramar.

Från husets golvlager kom flera brynen, två islägg och en dubbelhelkam (Fnr 3145:177913:1, se figur 105) med en dateringsram mellan 1090 och 1260 (bilaga 1). I en av husets väggbänkar framkom en vävbricka i ben (Fnr 3310:177995:1). Keramiken från huset bestod uteslutande av äldre svartgods. Flera av skärvorna kom från oljelampor.

Figur 105. Dubbelhelkam (Fnr 3145:177913:1). Kammen har ett rombiskt tvärsnitt och är dekorerad med 3 linjer vid tandbasen. Påträffad i hus 20. Storlek: 5,5 cm hög och 4,1 cm bred.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Personlig utrustning	Beslag	Kopparlegering	1		Ringformat beslag	
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer/övrigt	3			
Personlig utrustning	Islägg	Ben	2			
Personlig utrustning	Kam	Ben/horn	1		Tandplatta från dubbelkam	
Hushåll/byggnation	Nit	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	2			
Personlig utrustning	Obestämd	Kopparlegering	1			
Hantverk	Slagg	Järn		19,8	Smidesslagg	
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	2			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	1			
Hantverk	Vävbricka	Ben	1		Kvadratisk platta med borrarhål i hörnen	
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	5		Äldre svartgods, oljelampa (fot, mynning, buk)	cirka 1000–1250
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	6		Äldre svartgods, kruka (mynning, buk)	cirka 1000–1250

Figur 106. Fyndtabell för hus 20.

Figur 107. Några av fynden från hus 20. Överst: brynen (Fnr 3145:177674:1; Fnr 3255:531163:1). Storlek 11,3x2,9 cm respektive 8,5x1,1 cm. I mitten: vävbricka (Fnr 3310:177995:1). Kvadratisk platta med ett borrat hål i varje hörn. Storlek: 5,6 x 5,5 cm. Till höger: dubbelhelkam (Fnr 3145:177913:1; jämför figur 105). Övriga fynd: keramikskärvor av äldre svartgods (kruka, oljelampa).

Skalkorn återfanns i husets alla faser liksom kornkross. Skalkorn användes bland annat till att baka ojästa platta bröd och för öltillverkning. Kornkross (krossat skalkorn) kunde användas till gröt och eller någon form av grynprodukt. Ärtor och bönor förekom också och dessa kan ha odlats i en mindre trädgårdstäppa i anslutning till huset. Dessutom fanns linfrö och dessa har sannolikt använts för att utvinna olja.

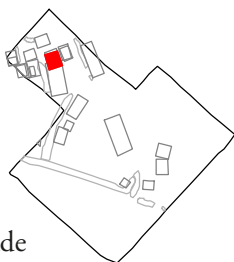
Inne i bostadshuset hittades benrester från matlagning och beredning i både brandlager och golvlager. Till antalet dominerades benmaterialet av får/get

och därefter nötboskap följt av svin. Andelen matavfall var mycket större bland får/get i förhållande till de andra arterna, närmare 73 %. Förutom de tama boskapsdjuren förekom också domesticerade och vilda fåglar samt hare och fisk som föda.

Andfåglar, gäss och höns förekom i lika stor utsträckning. Bland tamhönsen påträffades ben från värpande höns, vilket betyder att hushållet också haft tillgång till ägg. Sill/strömming var den enda fiskart som identifierades vid registreringen av utvalda kontexter.

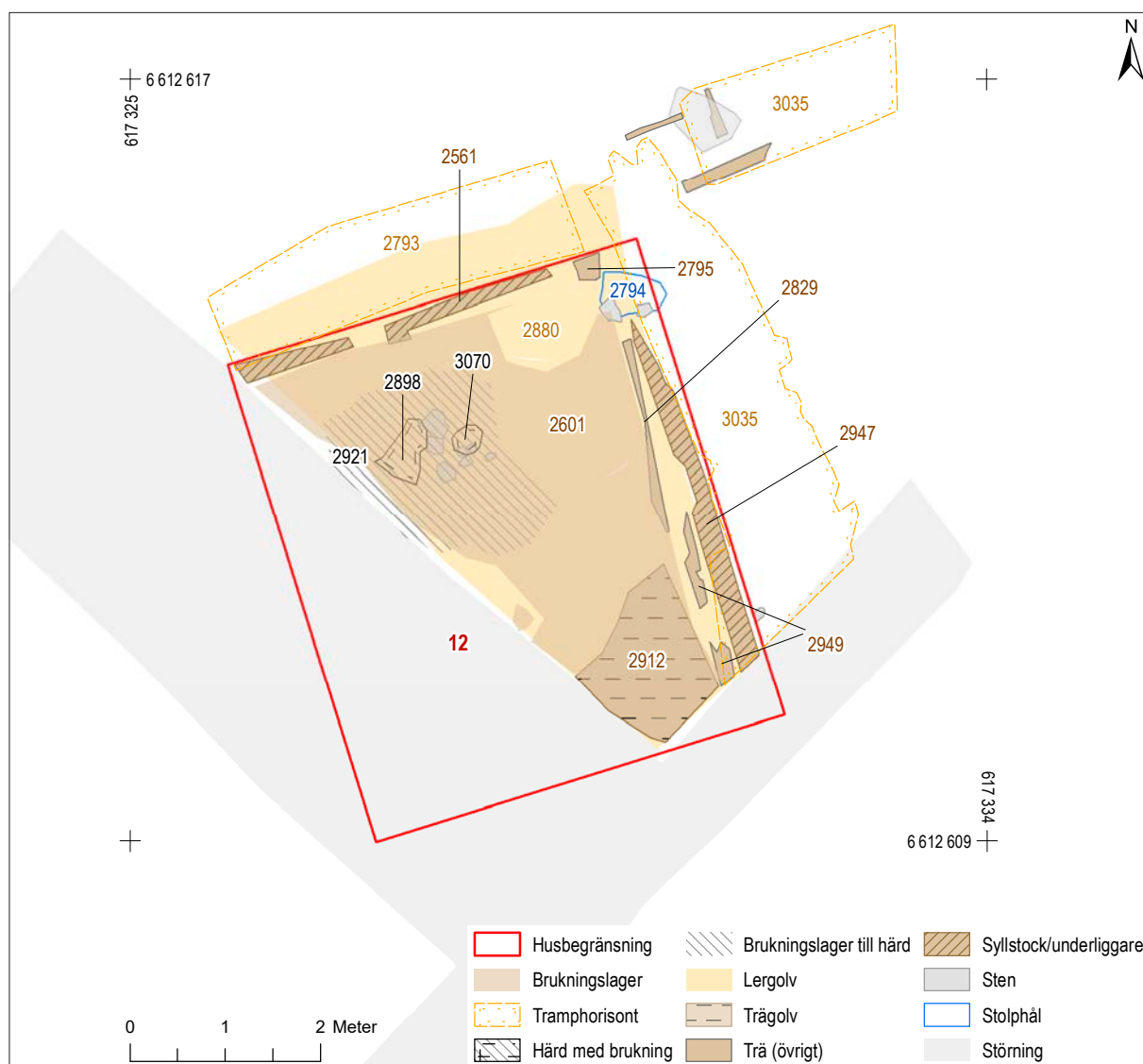
HUS 12 – BOSTADSHUS MED SKIFTESVERKSKONSTRUKTION OCH LERGOLV

Husets sydvästra del var genomgrävt av ett förundersökningsschakt. Utifrån de bevarade lämningarna var husets storlek minst 4,5 x 5,2 m (figur 108). Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNV–SSO. Huset var anlagt på en tramphorisont (3033) ovanför ett äldre hus (hus 23) och överlagrades av hus 11. Trävirket i huset var dåligt bevarat och angripet av mögel. Den arkeobotaniska analysen visade att tomtytan legat öppen en kort tid innan huset byggdes.

Huset saknade spår av rumsindelning. Husets väggar var konstruerade i skiftesverk. I husets nordöstra hörn fanns ett kraftigt stenskott stolphål (2794) och en bevarad hörnstolpe (2795) och längs vägglinjerna fanns liggande stockar bevarade från skiftesverket (2947, 2561).

Golvläggningen var av lera (2880, 2861) och innehöll minst två faser av brukning och omläggning. I husets norra del fanns två stensatta golvhärdar (3070, 2898), vilka var stratigrafiskt åtskilda. Härdarna omgavs av flera brukningsnivåer innehållande kol, sot och aska. Trärester (2912) i husets sydöstra hörn utgjorde rester efter ett yngre trägolv alternativt raserade delar av tak eller väggkonstruktioner.

Figur 108. Plan över hus 12. Skala 1:75.

En plank (2829) låg parallellt med den östra långväggen och begränsade utbredningen av det yngsta golvlagret (2601) vilket indikerade att en ombyggnation skett av ytterväggen.

Några enstaka föremål i form av personlig utrustning påträffades inne i huset. Föremålen utgjordes av ett bryne (Fnr 2880:524883:1), en kniv (Fnr 2880:175902:1) och en sammansatt dubbelkam (Fnr 2921:524900:1). Kammen hittades i brukningslagret till den äldsta härden. Ett antal skärvor äldre svartgods fanns också i huset, bl a från en oljelampa (Fnr 2741:522831:1).

Benmaterial påträffades både i golvlagret och i utjämningslagret. Sammansättningen utgjordes av nötboskap, får/get och svin i nämnd ordning. Rester från matavfall dominerade för alla arter. Avvikande för hushållet under fasen var dock att andelen matavfall från får/get var mycket hög och uppgick till 90 %. Domesticerade fåglar förekom i form av höns. Dessutom hittades andfågel i form av småskrake. Bland fiskarterna förekom enbart gös.

På husets norra och östra sida framträdde gångtytor genom hårt trampade ytor (2793, 3035).

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Äldre svartgods - Östersjökeramik (kruka, mynning)	cirka 1000–1250
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	2		Äldre svartgods - Östersjökeramik (oljelampa, mynning, buk)	cirka 1000–1250
Hushåll/byggnation	Obestämt	Järn	1			
Personlig utrustning	Bryne	Bergart, odef	1			
Personlig utrustning	Kam	Ben	1		Sammansatt dubbelkam	cirka 1230–1250
Personlig utrustning	Kniv	Järn	1			

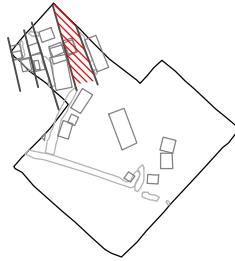
Figur 109. Fyndtabell för hus 12.

Figur 110. Några av fynden från hus 12. Till vänster: keramikskärva av äldre svartgods från en oljelampa (Fnr 2741:522831:1). Till höger: sammansatt dubbelkam med enkel stödskena (Fnr 2921:524900:1). Storlek: 5,5 cm hög och 4,5 cm bred.

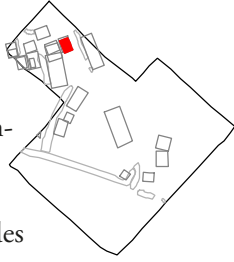
TOMT 4

Inom tomten fanns två hus, ett i respektive bebyggelseskedde.

HUS 19 – BOD MED STENSYLL OCH LERGOLV

Huset var 4,3 x 3,0 m och orienterat i NNV-SSO (figur 111). Huset var anlagt på ett utjämningslager (3268) och överlagrades av utjämningslager (3149) till det yngre huset (hus 16). Husets sydvästra hörn var skadat av ett sentida rörschakt.

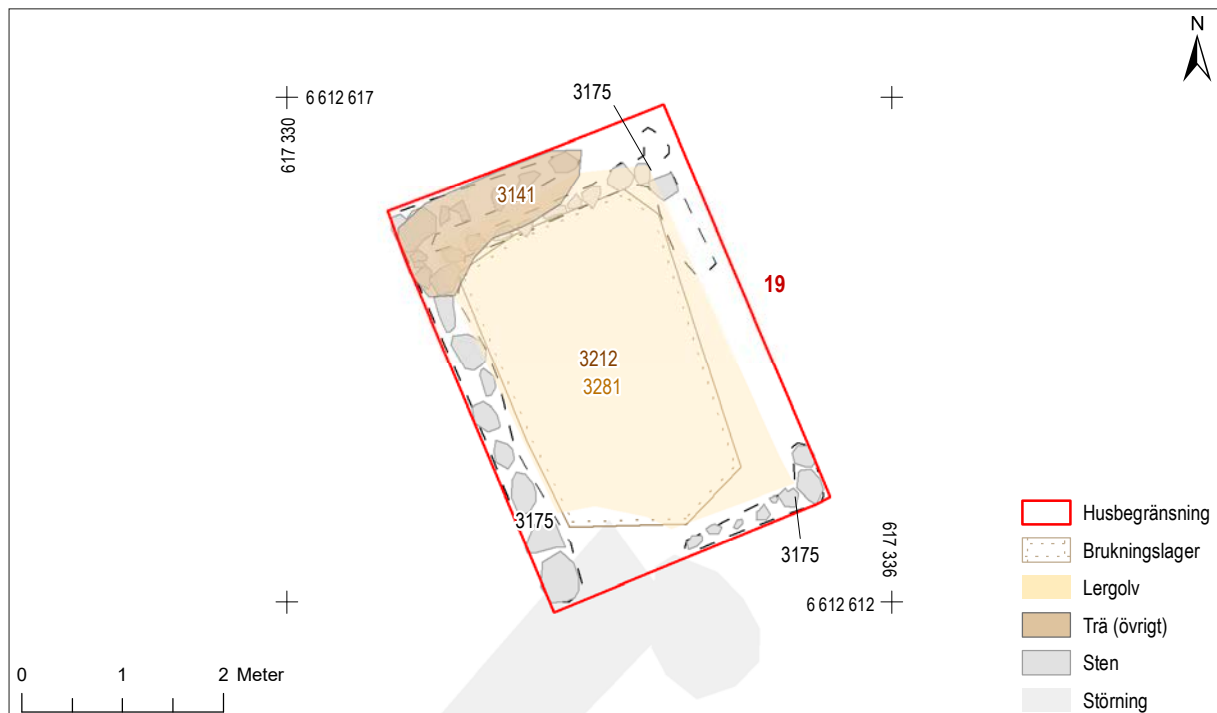

stenrad belägen parallellt med och 0,3 m innanför husets gavelsyll. Stenraden kan vara spår efter en äldre vägglinje.

I husets nordvästra del påträffades ett lager av förmultnat trä (3141) som delvis täckte den norra stensyllsraden. I utjämningslagret (3314) under husets lergolv påträffades en knivslida av läder (3314:528 918:1). Övriga fynd i huset utgjordes av obestämbara järnföremål.

Huset saknade rumsindelning och eldstad. Väggarna vilade på stensyllar (3175) och inne i huset fanns ett lergolv (3281). Lergolvet överlagrades i norr en

På husets västra och östra sida fanns gångstråk i form av hårt trampade ytor (3035).

Figur 111. Plan över hus 19. Skala 1:75.

Figur 112. Lodfoto över hus 19.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	2			
Personlig utrustning	Knivslida	Läder	1		Fragment	

Figur 113. Fyndtabell för hus 19.

HUS 16 – KOKHUS MED STENSYLLAR OCH LERGOLV

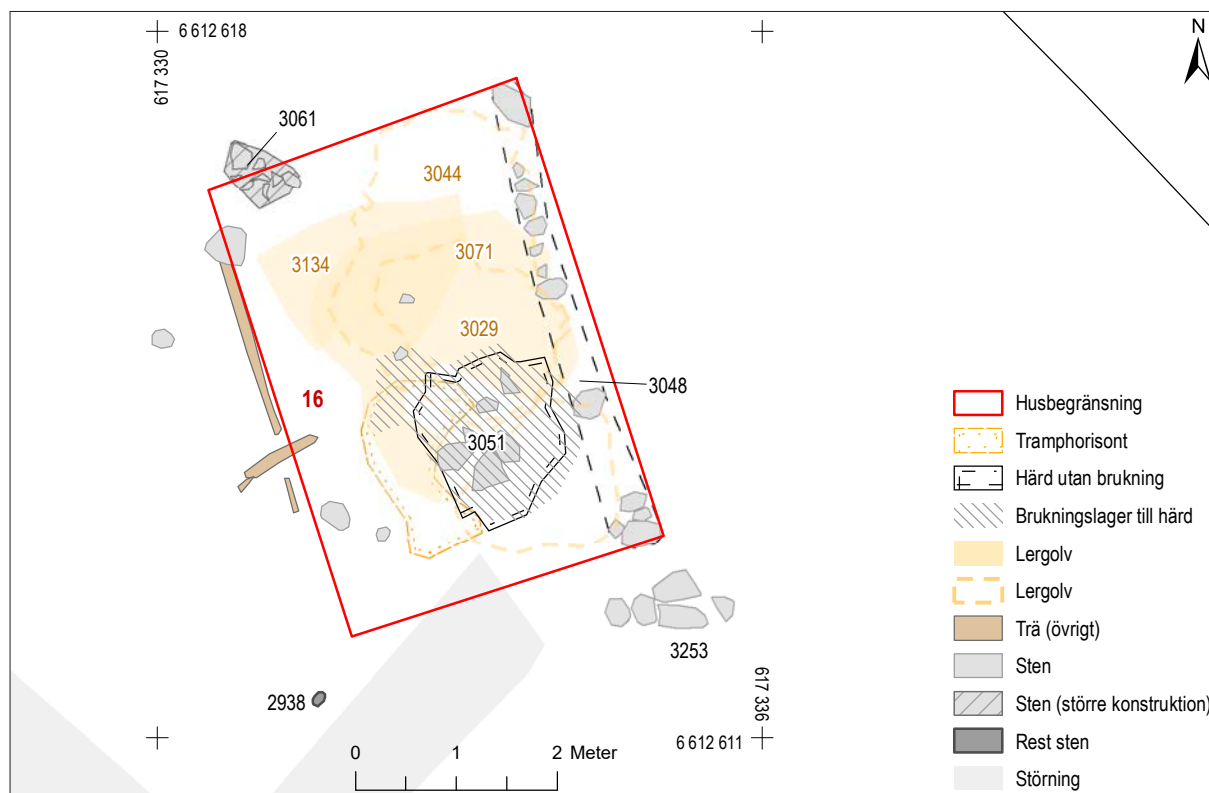
Huset var 3,3 x 5,7 m stort och orienterat i NNV-SSO (figur 114). Huset var anlagt på ett utjämningslager (3149) och överlagrades av några mindre tramp- och utfyllnadslager (2882, 2942). Husets sydvästra hörn var skadat av ett sentida rörschakt.

Huset saknade spår av rumsindelning. Husets östra vägg vilade på en gles stensyll (3048) medan endast enstaka syllstenar fanns i södra och västra vägglinjen. Inne i huset låg ett lergolv i flera nivåer. I husets äldsta byggnationsfas fanns en centralt placerad golvhård (3051) uppbyggd av några större flata ste-

nar med en ram av mindre rundade stenar. Kring härden fanns ett utspritt brukningslager av sot och aska (3058). Härden kom senare att överlagras av yngre golvnivåer vilket kan ha inneburit att huset fått en förändrad funktion. Över husets västra del låg ett större raseringslager (2946).

Det enda fyndet som kunde kopplas till verksamheter i huset var ett bryne i skiffer som påträffades på det äldsta lergolvet (Fnr 3071:1784 842:1). En del av ett malstensfragment framkom i anslutning till syllstenar i husets sydöstra hörn (Fnr 3253:177401:1).

Utanför husets sydvästra hörn fanns en rest sten (2938) placerad i utrymmet mellan husen på den angränsande tomten.

Figur 114. Plan över hus 16. Skala 1:75.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hushåll/byggnation	Malsten	Skiffer	1		Fragment med hål	
Hushåll/byggnation	Obestämt	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	2			
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer	1			

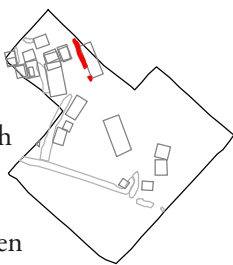
Figur 115. Fyndtabell för hus 16.

PASSAGE 45 – STENLÄGGNING (MELLAN TOMT 4 OCH 5)

I utrymmet mellan tomt 4 och 5 framträdde ett kommunikationsstråk i form av en stenlagd passage (se figur 117). Passagen överlagrade en äldre stenläggning (passage 39) och överlagrades senare av ett utjämningslager (2376). Stenläggningen var 1,2 m bred och minst 16 m lång men fortsatte åt norr bortom undersökningsområdets begränsning.

Passagen bestod av två stenlagda nivåer (3073/2455). Stenläggningen var något smalare än den äldre föregångaren och låg i direkt anslutning till bebyggelse på tomt 5 (hus 7).

Konstruktionen utgjordes av en sammanhängande stenlagd yta med en tät och vällagd stenläggning av mindre stenar och större kantstenar (2455). I söder genomsöks stenläggningen av en tidighistorisk brunn men fortsatte någon meter söder om denna. En skärva äldre svartgods (Fnr 2454:519149:1) och ett bryne framkom i tramp plagret över stenläggningen (Fnr 2454:519900:1).

Ytterligare en nivå stenläggning (2439) fanns i passagens nordligaste del, vilken var kortare och hade en mer nord-sydlig riktning och en svag förskjutning åt väster. Stenläggningen var här vällagd i två skikt av stenar med blandad storlek, där större stenar förekom i dess mittlinje och som kantstenar. Stenläggningen slutade i söder vid en nedgrävd tunna (2377). Tunnan innehöll flera skofragment.

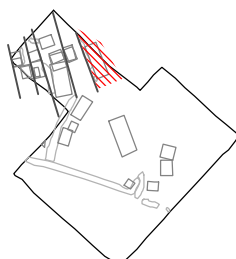

Figur 116. Stenläggning (2439) tillhörande passage 45. En nedgrävning för en tunna (2377) anslöt till stenläggningen i söder. Foto från söder.

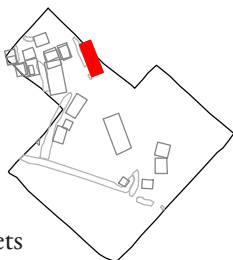

TOMT 5

På tomten fanns en större flerfunktionell byggnad (hus 7).

HUS 7 – FLERFUNKTIONELL HUSLÄNGA MED STEN- OCH TRÄSYLLAR SAMT LERGOLV/ TRÄGOLV

Husets nordöstra del fortsatte utanför undersökningsområdets begränsning. Den undersökta delen av huset var 4,0 x 11,5 m stor och lämningarna var orienterade i NNV–SSO (figur 117). Huset var anlagt på ett utjämningslager (2757, 2644) och överlgrades av motsvarande lager (799/928) från huvudskede 4. Husets sydvästra del var delvis bortgrävd i samband med anläggandet av en tidighistorisk brunn (brunn 34).

Huset bestod av fyra avgränsade rumsenheter i en sammanhållen huskonstruktion. I det nordligaste respektive sydligaste rummet fanns eldstäder. Spår efter husets yttre väggar förekom enbart längs husets nordvästra del där väggen vilade på en träsyll. De inre väggarna i huset var anlagda på vällagda syllar av mindre stenar. Fragmentariska väggstockar påträffades över dessa. Lergolv förekom i husets alla rum, medan rester av ett trägolv endast kunde beläggas i ett av rummen.

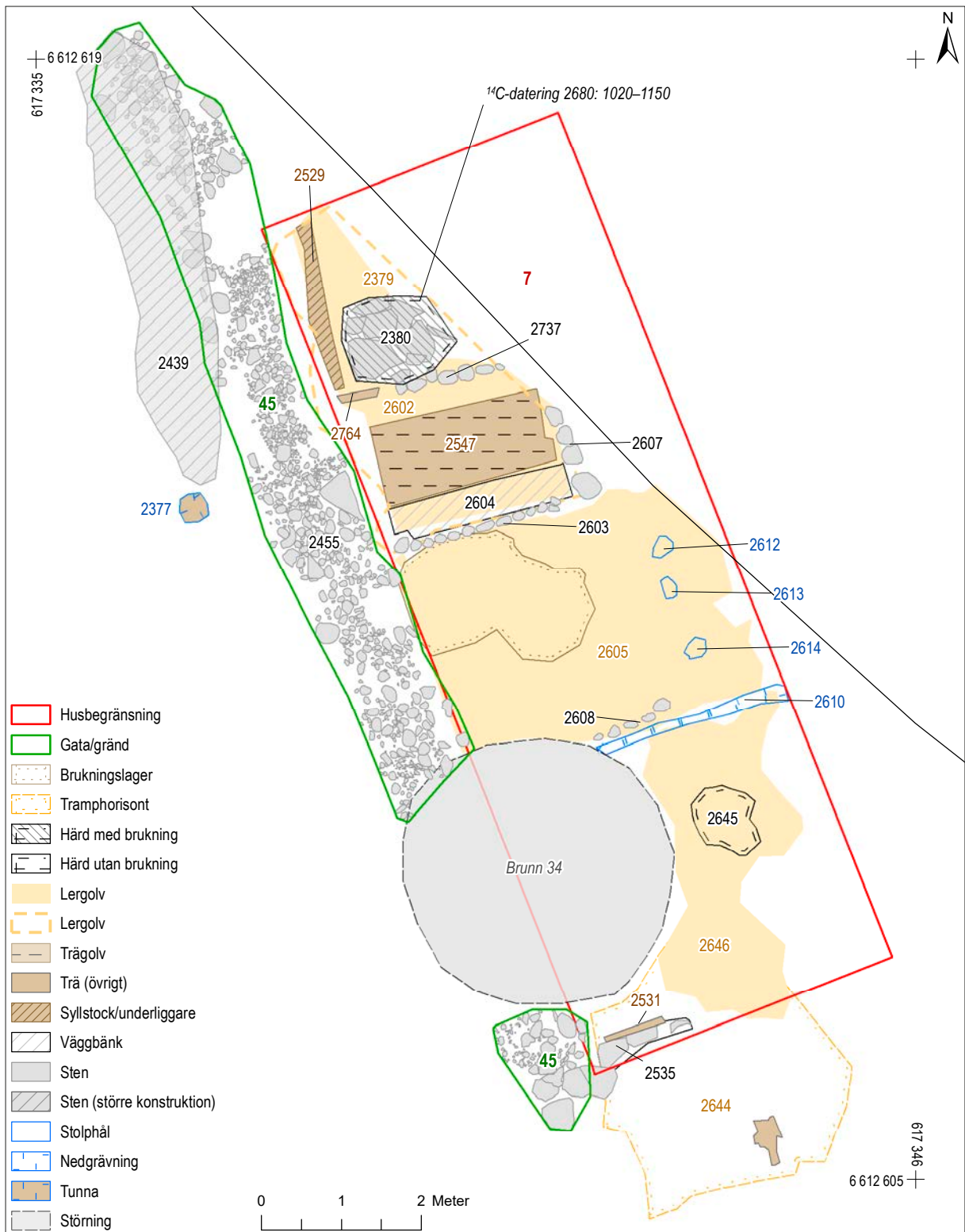
I husets nordligaste rum framkom en större hörnhärd (2380) omgiven av ett lergolv (2602). Härden bestod av två nivåer av sten där den understa nivån utgjordes av stenhällar med den flata sidan uppåt vilka överlgrades av ett lager av mindre, runda stenar. Som en del av konstruktionen framkom en nästan komplett malsten. Ett brukningslager (2680) i eldstaden daterades genom ett ¹⁴C-prov till 1020–1150.

Förkolnade sädeskor av skalkorn och brödvete hittades i anslutning till härden, liksom annat hushållsavfall som äggskal och fiskfjäll.

Efterföljande rum åt söder var mindre. Rummets yta täcktes ursprungligen av ett lergolv (2602). Senare anlades en jordfylld väggbank längs rummets södra vägg (2604) och i samband med detta lades ett trägolv ut i rummet (2547). Golvets norra begränsning antyder att ytterligare en väggbank förekom längs rummets norra vägg. Mellan trägolvet och det underliggande lergolvet framkom ett husoffer i form av två plant liggande hästkäkar (Fnr 2602:521478: figur 119). Trägolvet täcktes av ett brukningslager som bar spår av eldpåverkan (2625). Därefter hade ett nytt lergolv lagts ut (2379). I den yngsta golvnivån påträffades en skärva äldre svartgods. En avvikande, större sten framkom utanför rummets västra vägglinje i direkt anslutning till en stenlagd gränd (gränd 51/45). Stenen har sannolikt fungerat som tröskelsten utanför en dörröppning mot gränden.

Nästa rum var större och hade ett lergolv (2605) som täckte golvytan. Tre stolphål från en inre konstruktion framkom i en nordsydlig rad i rummets östra del (2612–2614). I rummet påträffades några fynd kopplade till personlig utrustning i form av glaspärlor (Fnr 2570:520859:1–3, figur 120) och ett bryne (Fnr 2570:520862:1).

I husets södra del framkom ett fragmentariskt bevarat rum med lergolv. Rester av en härdgrop (2645) fanns i rummets centrala del, under lergolvet. Härden kan därmed ha föregått husets brukningsfas. En tramphorisont under husdelen innehöll ett pärlornerat remspänne (Fnr 2644:521002:1, figur 121) och en nyckel (Fnr 2644:527946:1, figur 122).

Figur 117. Plan över hus 7 och passage 45. Skala 1:75.

Figur 118. Lodfoto över hus 7.

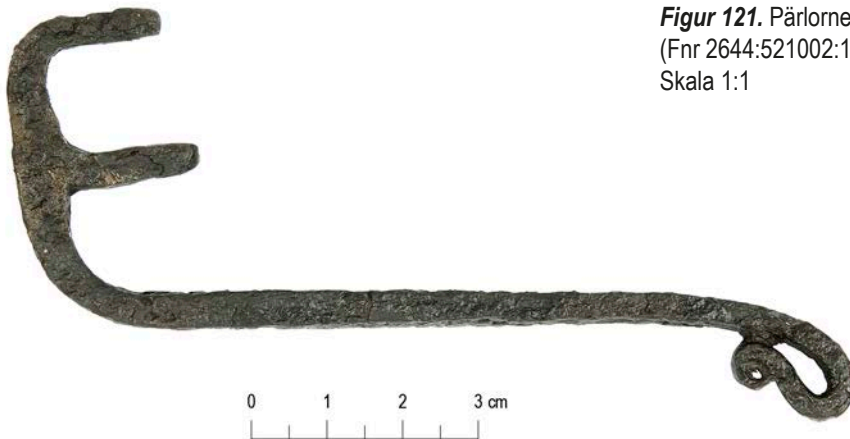
Figur 119. Husoffer i form av hästkäkar under hus 7 (Fnr 2602:521478).

Figur 120. Glaspärlor från hus 7 (Fnr 2570:520859:1–3). Storlek: 0,8 cm respektive 0,3 cm i diameter.

Figur 121. Pärlornerat remspänne i kopparlegering (Fnr 2644:521002:1). Påträffad i lager under hus 7. Skala 1:1

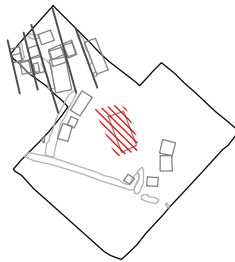
Figur 122. Klonyckel i järn (Fnr 2644:527946:1). Påträffad i lager under hus 7. Skala 1:1.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Äldre svartgods, kruka (buk)	1000–1250
Hushåll/byggnation	Malsten	Skiffer	1			
Hushåll/byggnation	Obestämt	Järn	2			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	2			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	1			
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer	1			
Personlig utrustning	Obestämt	Glas	1		Ljusgrönt fragment	
Personlig utrustning	Obestämt	Kopparlegering	1			
Personlig utrustning	Pärlla	Glas	3		Grön, gul	

Figur 123. Fyndtabell för hus 7.

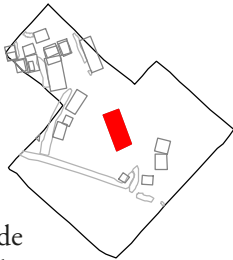
TOMT B FRÅN HUVUDSKEDE 1

För en beskrivning av tomten
– se huvudskede 1.

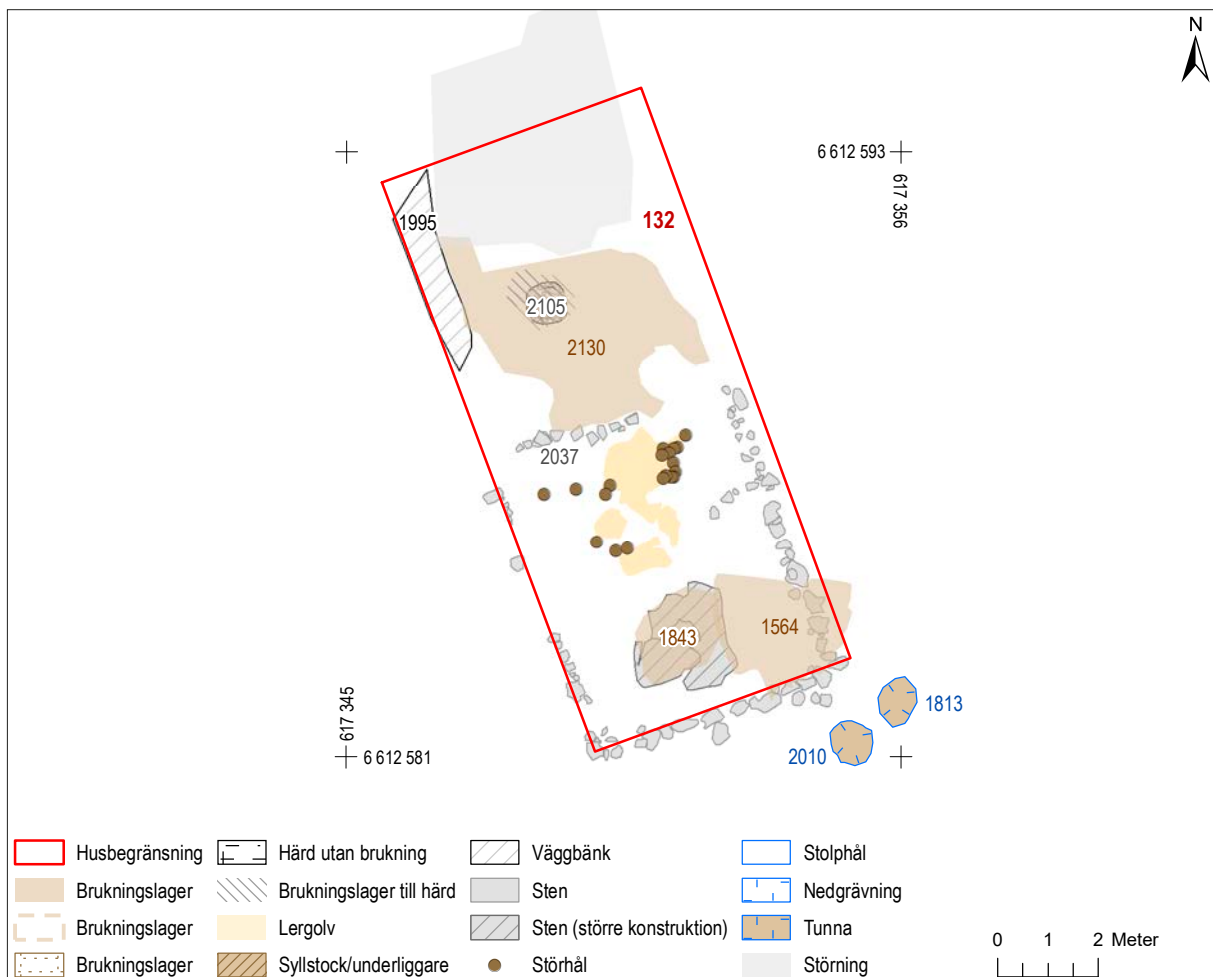

HUS 132 – FLERFUNKTIONELL HUSLÄNGA MED STENSYLL OCH LERGOLV

Stadsgården med hus 132 som
etablerades under huvudskede 1
fortlevde även under huvudskede
2. Husets bostadsrum uppvisade ett

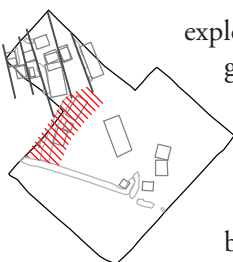
flertal omlägningsfaser vilket tyder på att huset har
använts under lång tid. Tomtens utbredning låg i
förlängningen av tomt 4, med cirka 14 m mellan
husen, vilket visade att den nya tomtstrukturen i
nordväst anpassade sig efter äldre strukturer. För en
beskrivning av husets utseende – se huvudskede 1.

Figur 124. Plan över hus 132, bebyggelsefas 4 med brukning. Skala 1:100.

BEBYGGELSE UTMED DEN VÄSTRA VATTUGRÄNDEN

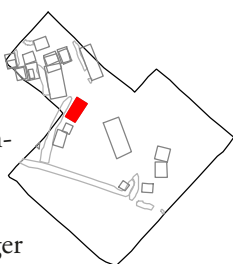
I undersökningsområdets västra del förekom en rad med bodar längs med en vattugränd (gränd 153), orienterad i NNO–SSV. Tre bodar var placerade på rad längs med grändens östra sida med början vid dess norra begränsning. Bebyggelsen fortsatte sannolikt ända ner till strandgatan i söder men då denna yta var djupare urschaktad i samband med sentida

exploatering framkom endast rester av bebyggelse i denna del. Även på grändens västra sida framkom hörnet av en byggnad (hus 106). Samtliga byggnader har utgjorts av enkla bodar utan eldstad. Husens placering avvek från den mer reglerade tomtbebyggelsen åt norr och förhöll sig istället till den intilliggande gränden.

Hus 24 – BOD MED TRÄSYLL OCH LERGOLV

Huset var 6,7 x 2,8 m och orienterat NNO–SSV. Huset låg på en tramphorisont (3062) och överlagrades av ett utjämningslager (2955) till ett yngre hus. Denna byggnad var den nordligaste av de bodar som låg längs

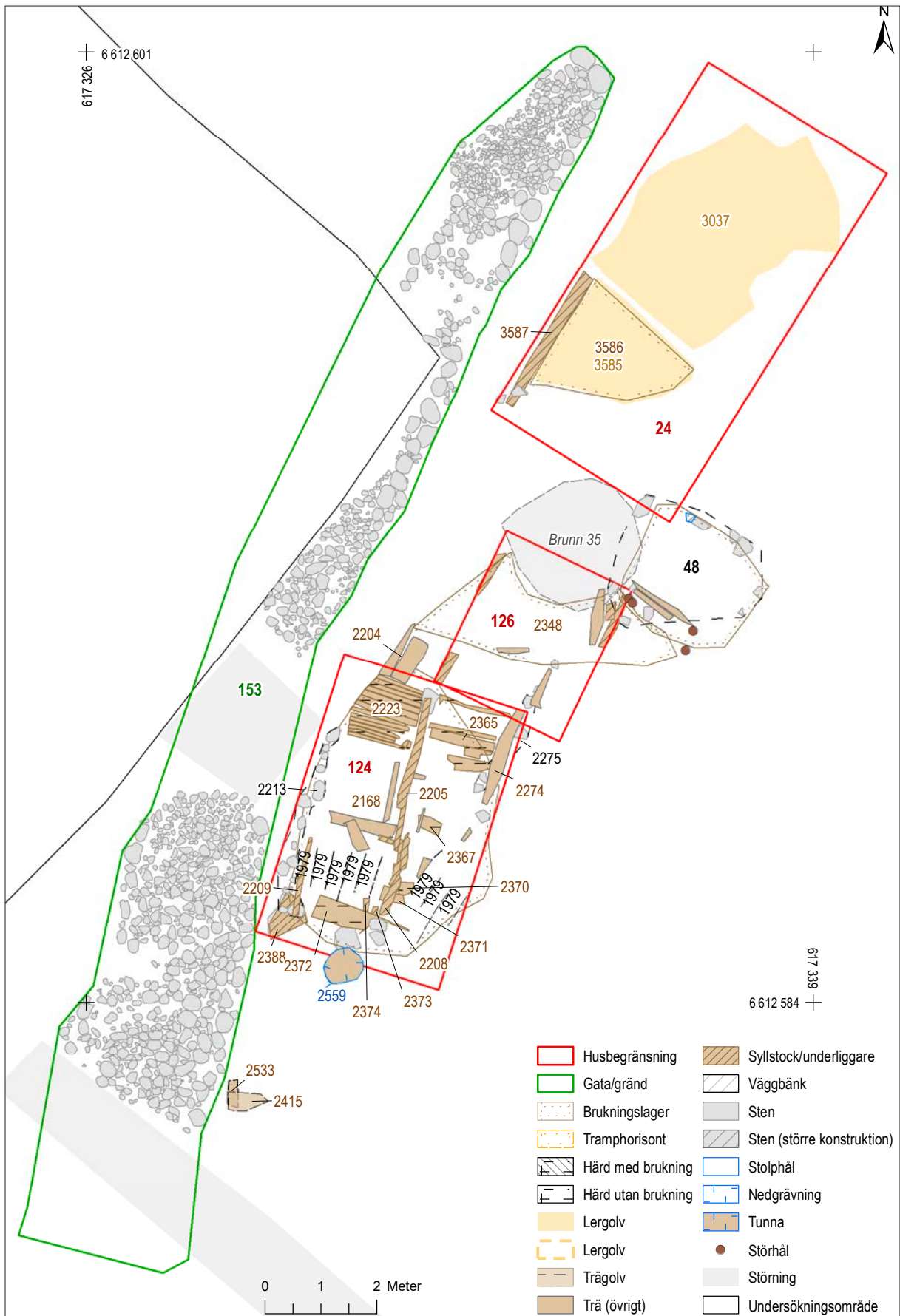
med den nord-sydliga vattugränd (gränd 153). Byggnadens norra del har skadats av ett äldre schakt.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Byggnadens sydvästra vägg vilade på en träsyll (3587). Ett lergolv (3037/3585) täckte en sammanhängande yta söder om väggen. På golvet fanns en tunn tramphorisont (3586).

Figur 125. Träsyll 3587 intill lergolv 3585. Foto från väster.

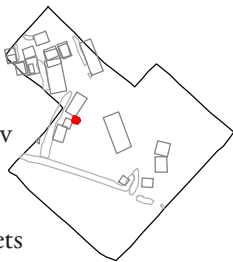

Figur 126. Plan över hus 24, konstruktion 48, hus 126 och hus 124. Skala 1:100.

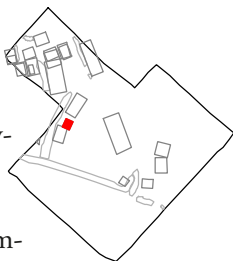
KONSTRUKTION 48 – AVEFALLS- BINGE/HANTVERKSANLÄGGNING

Utanför det sydöstra hörnet av hus 24 påträffades en anläggning med kvadratisk form, 2,5 x 2,5 m stor, i samma riktning som husets södra gavel. Kring anläggningen fanns en ram av glest liggande stenar (2411) vilka troligen kan ha utgjort syllstenar till en träkonstruktion. Den södra sidan begränsades av en störhägnad med ett fragmentariskt bevarat flätverk (2442). Inom denna yta framkom ett tjockt avfallslager som innehöll rikligt med djurhår (2285). Anläggningen utgjorde antingen en avfallsbinge eller möjligen ett utrymme använt vid skinnberedning.

HUS 126 – BOD MED TRÄSYLLAR

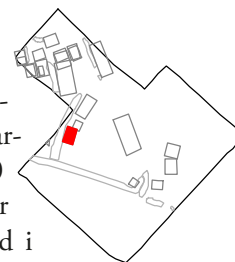
Husets norra del var förstörd i samband med en brunnsnedgrävning (brunn 35). De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 2,5 x 2,6 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNO–SSV. Huset var uppfört på ett utjämningslager (2351) och överlagrades av ytterligare ett utjämningslager (2288). Denna byggnad låg

mellan två andra bodar (hus 24 och 124) längs med den västra vattugränden (gränd 153).

HUS 124 – BOD MED STENSYLL OCH TRÄGOLV

Huset var fragmentariskt bevarat och de bevarade lämningarna framkom inom en 5,5 x 3,0 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNO–SSV. Huset var anlagt på ett utjämningslager (2390) och överlagrades av ett annat utjämningslager (2151). Huset låg i direkt anslutning till hus 126 och anslöt till den västra vattugränden (gränd 153).

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Husets väggar vilade på en fragmentarisk stensyll (2213, 2274). I husets mitt och längs husets långsidor låg underliggare till ett trägolv av tillhuggna plankor (2209, 2208, 2209, 2274) på enstaka syllstenar. Trägolvet var fragmentariskt bevarat och mer

Figur 127. Delar av ett sammanhängande trägolv (2223) i norra delen av hus 124. I övre delen av bilden syns avtryck efter borttagna underliggare (1979). Foto från norr.

sammanhängande i dess norra del. Plankorna var lagda i östvästlig riktning och enstaka spikar förekom i det förmultnade med ändå urskiljbara trägolvet (2223, 2365, 2367, 2372).

Husets trägolv framkom i två nivåer med ett mellanliggande fyndförande golvlager (2168), bl a påträffades två skärvor äldre svartgods (Fnr 2168:164503:1; 2168:165041:1–2). Inne i huset fanns också flera parallella avtryck i underliggande lager, med förmultnade trärester, efter en borttagen träkonstruktion, förmodligen underliggare till ett yngre trägolv (1979).

Två parallella plankor med dymlingshål låg direkt norr om husets nordvästra hörn (2204). Dessa antogs utgöra en rest av en mindre träläggning mellan en dörröppning till huset och vattugränden. Intill husets södra gavel fanns trärester efter nedgrävd tunnna (2559).

En möjlig husrest framkom cirka tre meter söder om hus 124, av vilken endast två plintar återstod (2415, 2533). Den övre av de två plintarna (2415) har daterats med dendrokronologi till 1050 ± 15 år. Plintarna är dock sannolikt sekundäranvända då de övriga byggnaderna vid vattugränden inte tillkommit förrän tidigast på 1100-talet.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hushåll/byggnation	Eldslagningsflinta	Flinta	1			
Hushåll/byggnation	Nit	Järn	1			
Peronlig utrustning	Nål	Ben	1			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Slagg			8		
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	2			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Kärl (skärva)	Keramik	1		Yngre svartgods (Trebensgryta)	cirka 1200–1400
Hushåll/byggnation	Kärl (skärva)	Keramik	1		Yngre rödgods	cirka 1500–1750
Hushåll/byggnation	Kärl (skärva)	Keramik	1		Ugnskakel?	1500–1600-tal?
Hushåll/byggnation	Kärl (skärva)	Keramik	1		Oglaserat rödgods	1500–1700-tal

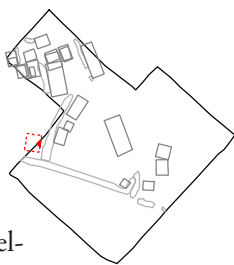
Figur 128. Fyndtabell för hus 124.

Hus 106 – Hus
(OKÄND FUNKTION)
MED STENSYLL OCH LERGOLV

Väster om vattugränden identifierades ett hörn av ett hus vilket legat nordväst om korsningen mellan strandgatan och den västra vattugränden.

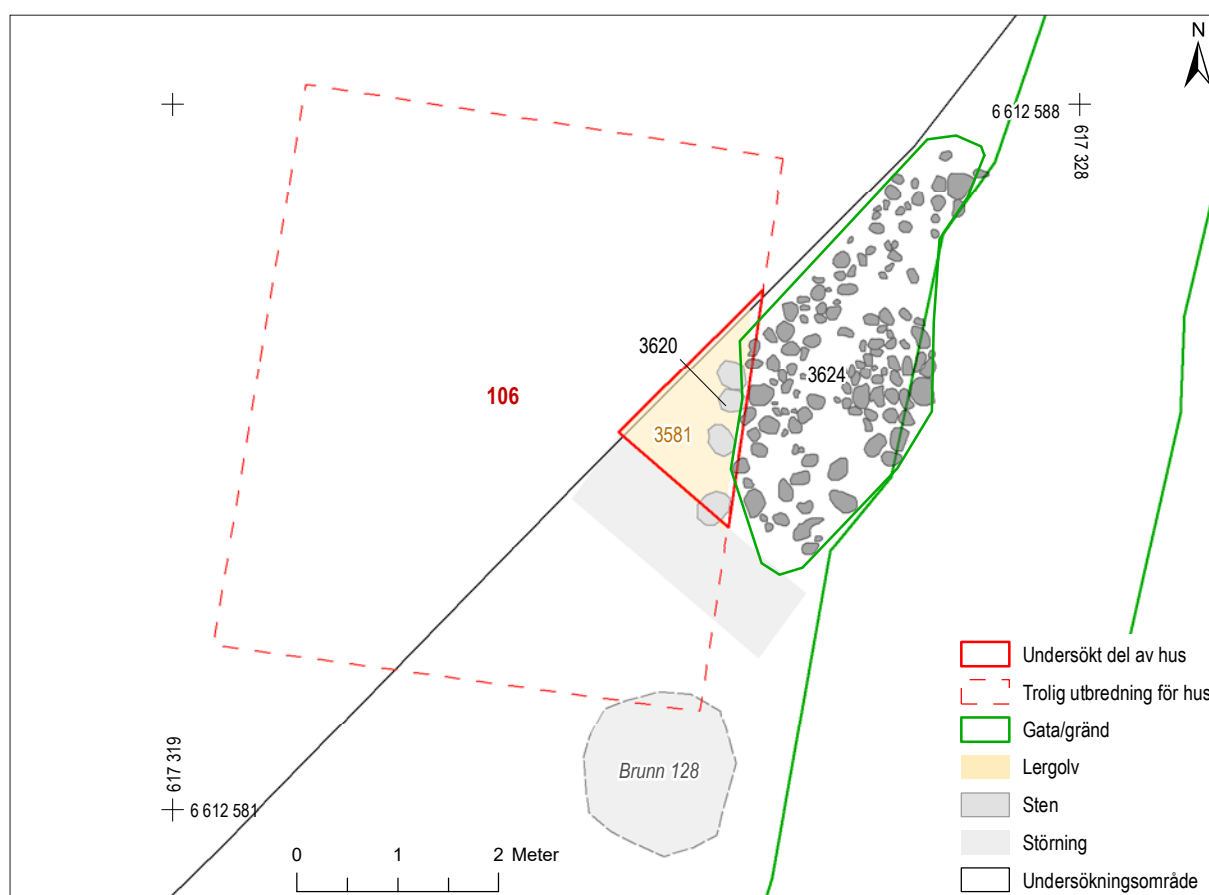
Huset sträckte sig utanför undersökningsområdet åt väster och genomskars i söder av ett modernt rörschakt och en tidigmodern brunnsnedgrävning. De bevarade delarna av huset framkom inom en 2,3 x 1,2 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden

den var orienterad i N-S. Byggnaden hade konstruerats på samma bärlager (2585) som den intilliggande västra vattugränden (gränd 153) och överlagrades av en sentida störningshorisont (700).

Den begränsade del av huset som framkom inom undersökningsområdet saknade spår av eldstad och rumsindelning. Husets östra vägg vilade på en stensyll av en enkel rad av rundade stenar (3620). Husets golv utgjordes av ett lergolv som delvis överlagrade stensyllen (3581).

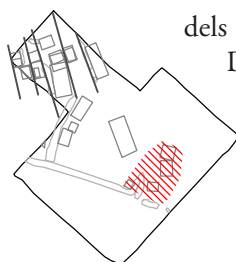
Öster om huset låg en gårdsplan som förstärktes med tätt lagda små stenar (3624). Stenläggningen förhöll sig till vattugrändens västra begränsning.

Figur 129. Plan över hus 106. Skala 1:75.

OREGLERAD BEBYGGELSE I SYDOST

Ett antal byggnader låg i utkanten av stadsområdet, dels i anslutning till strandzonens östra del (hus 134) och

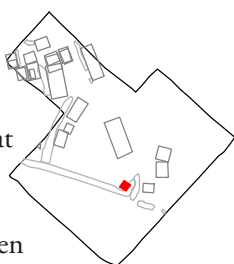

dels en bit längre österut (Hus 145 och 146). Det rör sig om hus både med och utan eldstäder.

HUS 134 – KOKHUS MED LERGOLV

Huset var fragmentariskt bevarat och genomskars i nordväst av ett ledningsschakt. De bevarade delarna av huset framkom inom en 2,5 x 2,6 m stor yta. Husets orientering gick inte att bestämma. Huset var anlagt på ett konstruktionslager (1125) tillhörande den intilliggande strandgatan (138) och överlagrades av ett utfyllnadslager (707). Den skarpa sväng som strandgatan gjorde mot norr vid huset verkar vara anpassad efter husets utbredning. En äldre nivå av stenläggningen (1522) låg 0,5 till 1 m längre västerut och det verkade som sträckningen hade rätats ut för att ge plats åt huset.

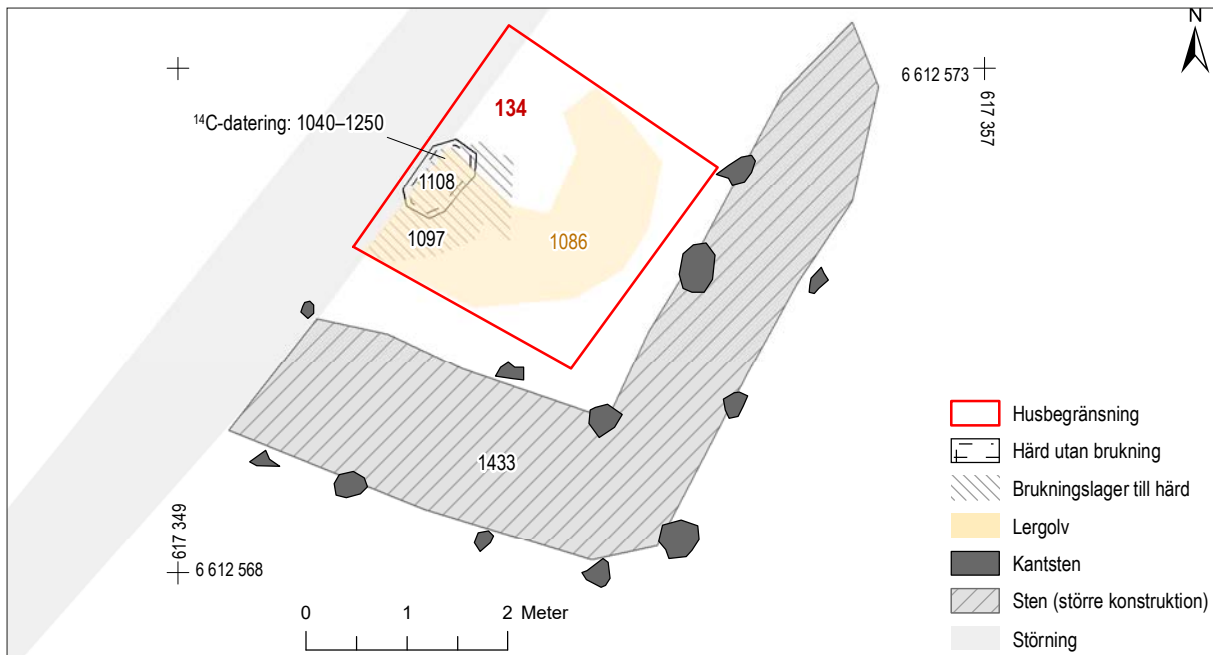
Huset saknade spår av väggar och rumsindelning. Den äldsta strukturen i huset var en eldstad (1108) bestående av halvcirkel av större stenar och en intilliggande packning av runda småstenar. Ett brukningslager (1097) med kol, sot och aska täckte härden. Härden har vid ett senare tillfälle täckts över

av ett lergolv (1086). I brukningslagret (1097) till härden fanns i huvudsak träkol. En förkolnad hasselnöt från härden har ¹⁴C-daterats till 1040–1250. En degel påträffades på golvet strax utanför eldstaden (Fnr 1097:00015:1). Lagret innehöll även kol från björk, tall, sälj, apel och gran.

Både husets golvlager och ett brukningslager som tillhörde eldstaden innehöll benmaterial. Mängden ben från huset var relativt liten, men sammantaget dominerade boskapsdjuren och nötboskap var i majoritet, följt i ordning av får/get och svin. Domesticerade fåglar förekom också i form av höns och gäss. I ett golvlager påträffades också rester av vingpartiet från en korp. Fisk och fågel utgjordes främst av slaktavfall. Matavfall ifrån boskapsdjuren var i knapp majoritet. Benmaterialets karaktär kan möjligen styrka att husets funktion snarare varit berednings- och kokhus än bostadshus.

Huset angränsade till en stenlagd yta (1433) som var en del av strandgatan (gata 138). Några av de kantstenar som bedömdes höra till gatan kunde möjligen också utgöra sylvstenar till huset.

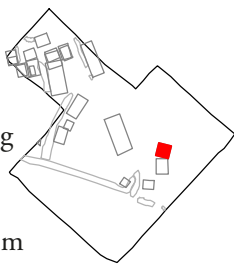
Figur 130. Plan över hus 134. Skala 1:75.

HUS 144 – KOKHUS MED LERGOLV

Huset hade en oklar utbredning och skars i dess södra del av en stenläggning (391). De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 4,3 x 4,4 m stor yta. Lämningsarna tyder på att byggnaden varit orienterad i närmast nordsydlig riktning. Huset var anlagt på ett utjämningslager (521) och överlagraades i ett yngre skede av en stenläggning (391). Huset låg intill och var samtida med hus 144.

Huset saknade spår av rumsindelning och yttre väggar. I husets norra del fanns en golvhård (452) bestående av ett lerbundament omgivet av stenlagda arbetsytor. Den äldsta golvnivån i huset (409) bestod av ett trampat jordgolv vilket innehöll rikligt med kol och sot. Vid ett senare tillfälle har eldstaden byggts på med ett rektangulärt stenfundament (404) och ett lergolv (309) har lagts ut över den äldre golvnivån.

I det äldsta golvlagret (409) påträffades ett hushållsavfall med skalkorn, havre och gråärt. Ett skalkorn har ¹⁴C-daterats till intervallet 1020–1150 (bilaga

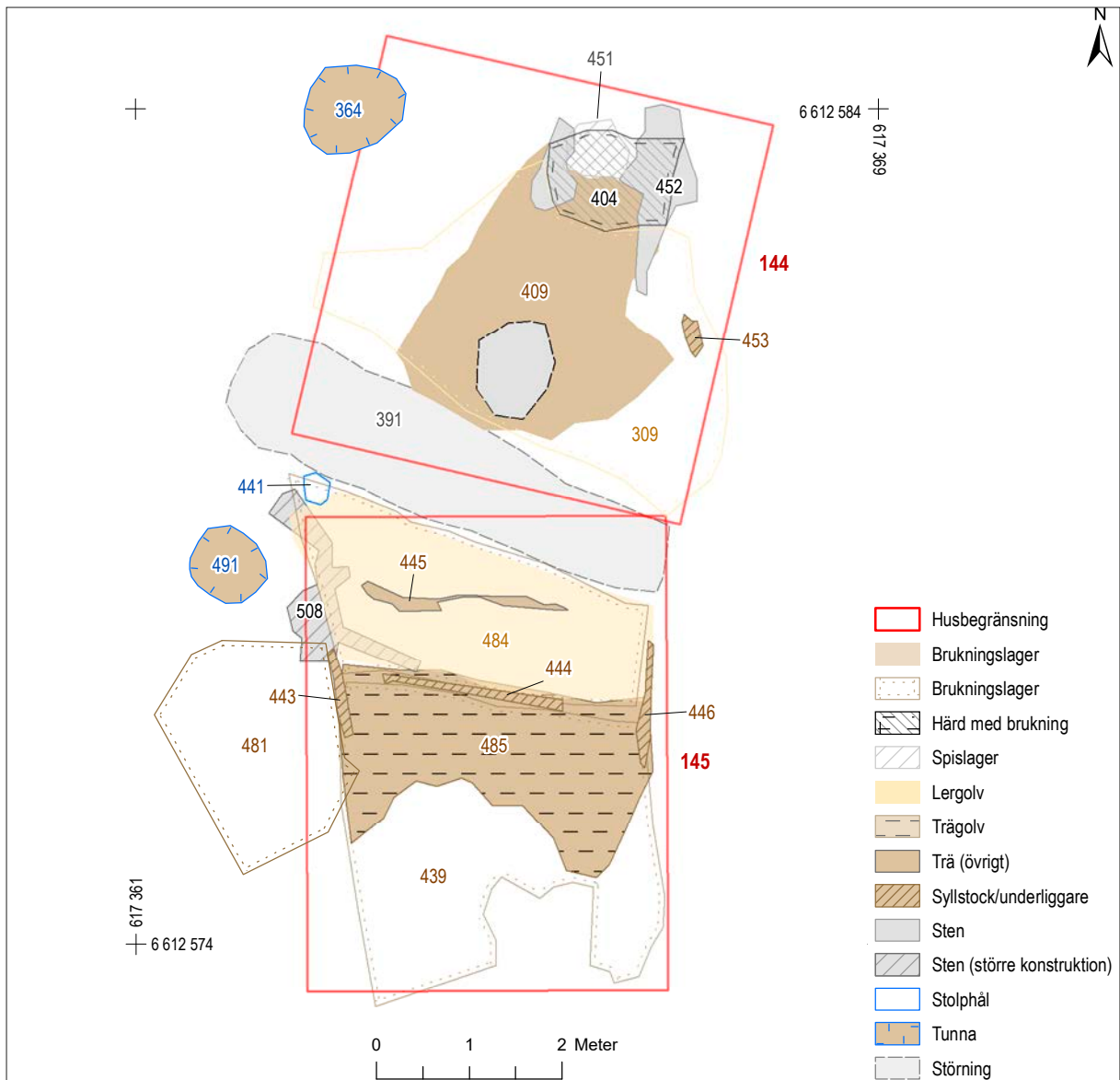

7). Det fanns också rikligt med hasselnöt, hallon, björnbär och enbär. Ungefär samma innehåll fanns i den yngsta golvnivån (309) vilken även innehöll skalkorn och havre. Det fanns inga ogräsfrön i materialet vilket tyder på att säden varit väl rensad och inte tröskad på platsen.

Ett fåtal fynd kunde kopplas till huset, bland annat en bennål. På den yngre golvnivån låg en skärva yngre svartgods med en datering till 1200–1400 (Fnr 309:5530:1). Ytterligare tre keramikskärvor med eftermedeltida datering påträffades i utkanten av golvlagret. Sannolikt utgör dessa ett recent inslag från ovanliggande omrörda fyllnadslager. Skillnaden mellan ¹⁴C-dateringen av det äldsta golvlagret och förekomsten av yngre svartgods i det yngre golvlagret kan vara kronologisk. I kvarteret Åkroken i Nyköping förekommer emellertid yngre svartgods redan från perioden 1125–1140 (Bäck 2006).

I husets golvlagret framkom ett begränsat benmaterial. En liten andel av fragmenten kom från nötboskap, men även får/get och svin förekom. Sammansättningen utgjordes av både matavfall och slaktavfall. Enbart domesticerade fåglar, höns och gäss påträffades i det vattensällade materialet, lik-

Figur 131. Plan över hus 144 och 145. Skala 1:75.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hushåll/byggnation	Eldslagningsflinta	Flinta	1			
Hushåll/byggnation	Nit	Järn	1			
Peronlig utrustning	Nål	Ben	1			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Slagg			8		
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	2			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Kärl (skärva)	Keramik	1		Yngre svartgods (Trebensgryta)	cirka 1200–1400
Hushåll/byggnation	Kärl (skärva)	Keramik	1		Yngre rödgods	cirka 1500–1750
Hushåll/byggnation	Kärl (skärva)	Keramik	1		Ugnskakel?	1500–1600-tal?
Hushåll/byggnation	Kärl (skärva)	Keramik	1		Oglaserat rödgods	1500–1700-tal

Figur 132. Fyndtabell för hus 144.

Figur 133. Eldstad i hus 144 med stenlagda sidor (452) som omger ett fundament i lera (523). När brukningslagret hade tagits bort framträdde en rundad nedgrävning i leran. Foto från söder.

som sill/strömming, men materialet var mycket litet. Den mindre mängden ben som förekom kan möjligen förklaras med en välstädad äldre golvyta inne i huset som rensats innan nästa golvnivå lades ovanpå.

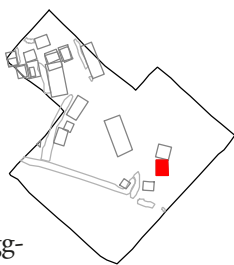
En nedgrävd tunna (364) påträffades utanför husets nordvästra hörn.

**Hus 145 – BOD
MED TRÄSYLLAR SAMT
TRÄGOLV/JORDGOLV**

Huset var 3,8 x 5,7 m stort och orienterat i N-S. Huset var avskuret i norr av en yngre stenläggning (391). Huset var anlagt på ett utjämningslager (572). Efter att huset togs ur bruk täcktes det av ett tramplager innehållande hushållsavfall (439). Huset låg intill och var samtida med hus 144.

Huset hade två rum och saknade eldstad. Husets väggar vilade helt eller delvis på träsyllar (446, 443). En L-formad stenläggning (508) utgjorde eventuellt resterna efter en stensyll i husets nordvästra del. En inre träsyll (444) bar upp husets mellanvägg. Golvläggningen skilde sig åt i husets båda rum där det södra rummet hade ett trägolv (485) och det norra ett lergolv (484) vilket indikerar olika funktioner. På ett golvlager (439) i det norra rummet påträffades hushållsavfall som indikerar mathantering i form av skalkorn, gråärt och hallon. I rummet påträffades även ett bryne (Fnr 484:10076:1).

Utanför husets västra sida låg ett tramplager (481) som innehöll avfall i form av obrända djurben. En (vatten-) tunna (491) var placerad utanför husets nordvästra del.

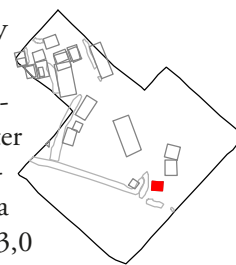

Hus 136 – BOD MED LERGOLV

I södra delen av undersökningsområdet fanns lämningarna efter ett fragmentariskt hus med lergolv. De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 3,0 x 3,7 m stor yta. Husets orientering gick inte att avgöra. Huset var anlagt på ett utjämningslager (891) och framkom direkt under en recent störningshorisont (700) i området. På grund av att ovanliggande stratigrafiska relationer var avskurna är husets kronologiska placering till huvudskede 2 något osäker. En makrofossilanalys av husets utjämningslager visar att det har samma innehåll som angränsande utjämningslager under hus 144 och 145. Detta gör det troligt att även detta hus hör till huvudskede 2. Huset gick heller inte att datera på annat sätt.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Inga spår efter husets ytterväggar fanns bevarade utan huset definieras efter ett lergolv (883) med en oregelbunden form.

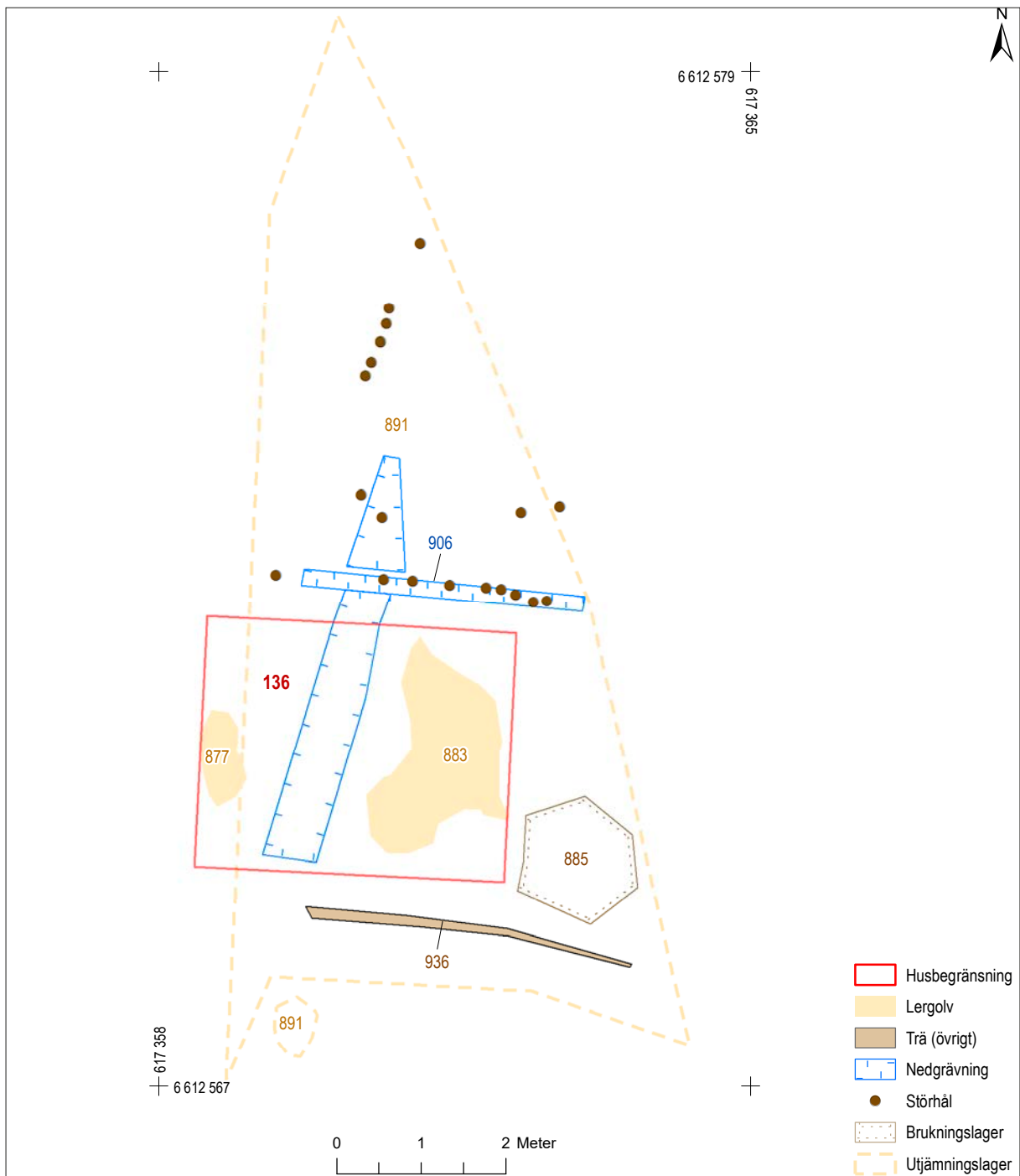
Norr om huslämningen fanns en 3,3 m lång störrad (906) nedgrävd i en ränna med östvästlig riktning. Cirka fyra meter söderut fanns en parallellt belägen flätverkshägnad (936). Dessa konstruktioner överlagrades av utjämningslagret under huset.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer	1			
Personlig utrustning	Kniv	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	1			

Figur 134. Fyndtabell för hus 145.

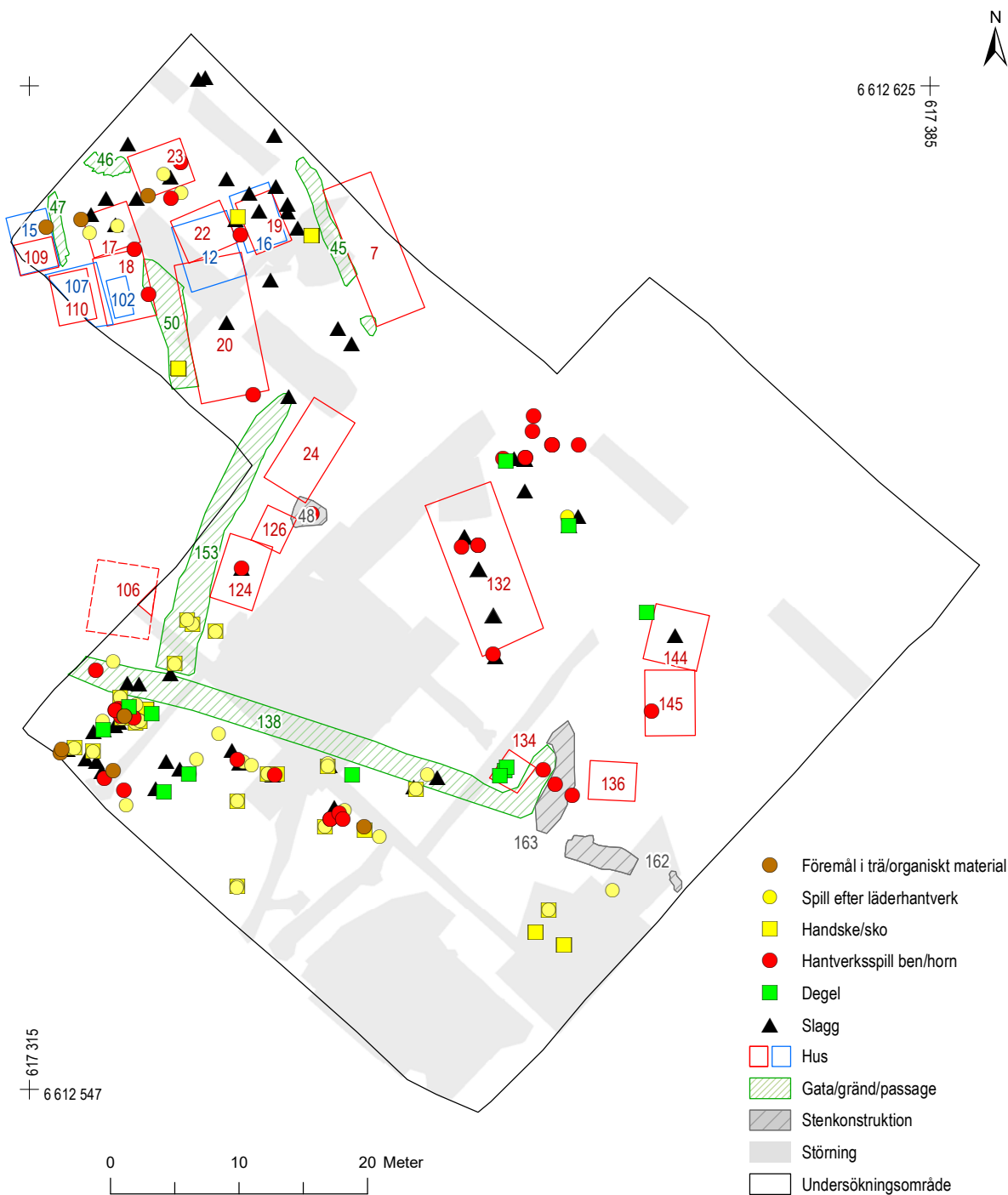

Figur 135. Plan över hus 136. Skala 1:75.

Fyndbild huvudskede 2 (1100–1200)

Fyndbilden under huvudskede 2 motsvarade i stort den tidigare situationen. I strandzonen fortsatte deponeringen av utfyllnadsmaterial som innehöll restprodukter efter horn- och benhantverk, läderhantverk och smide (figur 136). I strandzonen fanns också föremål som trasiga skor, träföremål och repstumpar.

Fynd av deglar visade att bronsgjutning förekommit i närområdet, under detta eller tidigare skeden. Liksom tidigare kunde inga platser där hantverket utfördes beläggas inom den undersökta ytan. En koncentration av hantverksavfall till områdets västra hörn visade att troliga verkstäder funnits utanför den undersökta ytan. Vid en tidigare förundersökning påträffades omfattande hantverksavfall från kammakeri i detta område. Några förarbeten i materialet date-

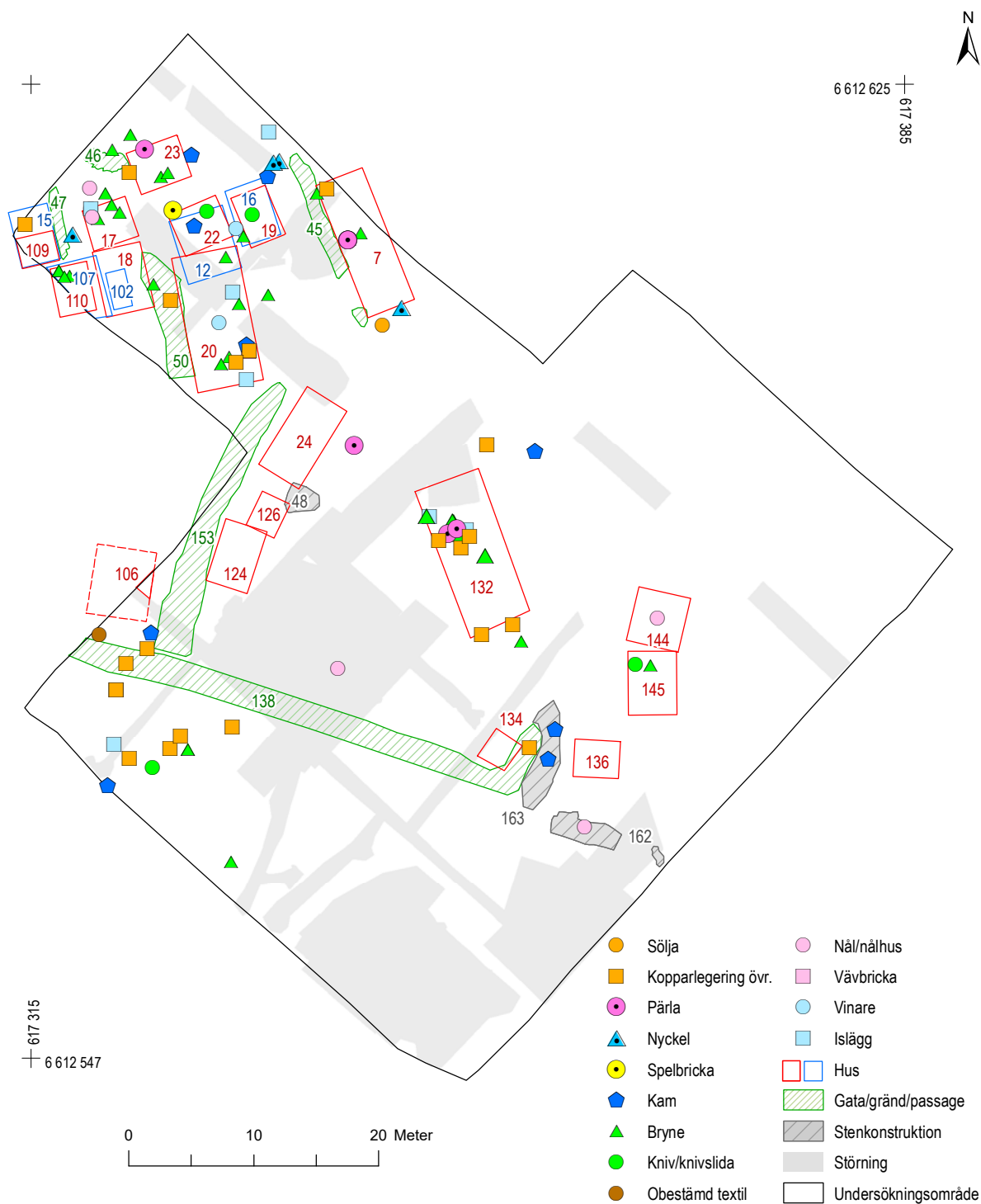

Figur 136. Fyndspridning i huvudskede 2 (1100–1200): Avfallsdeponering. Skala 1:500.

rade tillverkningen till 1200- och 1300-tal (Öhlund & Kjellberg 2012, s 102–103). Med tanke på den begränsade undersökningen kan det emellertid inte uteslutas att kamtillverkning eller andra verkstäder funnits på platsen även tidigare.

Den intensifierade bebyggelsen i undersökningens nordvästra del avspeglas i en ökad mängd fynd av personlig utrustning som brynen, kammar, nycklar,

pärlor, textilredskap och olika slags dräkt detaljer eller prydnadsbeslag i kopparlegering (figur 137). Även kring husen i områdets sydöstra del fanns koncentrationer av personliga föremål. Denna typ av föremål kan ses som "tappade" i anslutning till ytor där människor bor och frekvent rör sig. En stor del av dessa föremål har emellertid framkommit i utjämningslager under husen och kan då snarare kopplas till äldre aktiviteter och bebyggelse på platsen.

Figur 137. Fyndspridning i huvudskede 2 (1100–1200): "Tappade föremål". Skala 1:500.

Kategori	Material	Antal	Vikt (g)	Objekt
Djurhållning	Järn	3		Hästsko, brodd
Hantverk	Ben/horn		1486,35	Hantverksspill, bl a ämnen till ben/hornhantverk
Hantverk	Järn		7207,5	Smidesslagg, bottenskälla
Hantverk	Lera	17		Degel
Hantverk	Läder		1145	Hantverksspill, bl a remsor, klipp, fragm. med söm
Hushåll/byggnation	Kopparlegering	1		Kärl (hank)
Hushåll/byggnation	Glas	2		Bl a kärl
Hushåll/byggnation	Järn	154		Bl a beslag, kedja, hank, nit, spik
Hushåll/byggnation	Organiskt	7		Rep, snören, olika tjocklekar
Hushåll/byggnation	Skiffer, bergart odef	3		Malsten, bortrissa
Hushåll/byggnation	Trä	9		Bl a plugg, spade, flöte, kärl (näverbotten)
Personlig utrustning	Ben/horn	22		Dräktnål, islägg, kam, nål, nålhus, spelbricka, vinare, vävbricka
Personlig utrustning	Glas/glasfluss	7		Pärta (gröna, gula)
Personlig utrustning	Järn	9		Isbrodd, kniv, nyckel, syl
Personlig utrustning	Kopparlegering	28		Bl a beslag, sölja, remändebeslag
Personlig utrustning	Läder	79		Handske, knivslida, skodelar (sula, ovanläder, bes)
Personlig utrustning	Skiffer, bergart, odef	34		Bryne, bl a hängryne
Personlig utrustning	Textil	1		Obestämd
Summa		376		

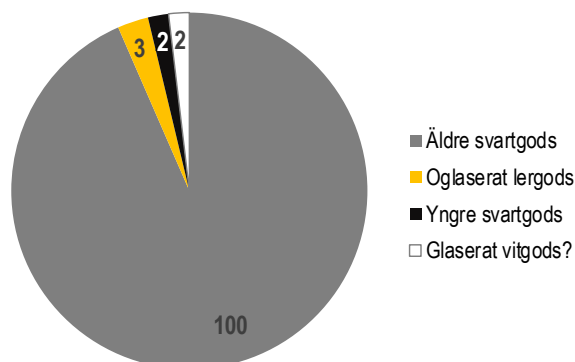
Figur 138. Fyndtabell för huvudskede 2 (1100–1200).

Den tidigare observerade koncentrationen av hantverksavfall till områdets västra del motsvaras av en koncentration av hushållsindikerande fynd. Sannolikt är det föremål från en förtätad bebyggelse utanför den undersökta ytan som spiller över mot strandzonen. Keramiken återfanns både i anslutning till bebyggelsen och i strandzonen.

Husgeråd – Keramiken i huvudskede 2

av Mikael Johansson

Det insamlade fyndmaterialet från huvudskede 2, som är daterad till 1100-talet, utgörs av 113 keramikskärvor. Några av skärvorna är dock inte samtida med skedet utan har en yngre datering och det handlar om fyra skärvor från 309, en kontext störd av sentida nedgrävningar. En något senare datering har också två skärvor från kontext 494, ett odlingslager, som förmodligen har inblandning av fynd från huvudskede 3, dvs 1200-tal. Inga av dessa sex ovan nämnda skärvor har räknats med i fördelningen av godstyper från fasen. Lite tveksamt är också om två yngre svartgodsskärvor tillhör fasen, skärvorna kommer från KL 1415 (Fnr 1415:154270:1) och KL 364 (Fnr 364:7824:1). Men dateringen kan också vara

Figur 139. Antal skärvor per godstyp under huvudskede 2 (1100–1200). Kärl i äldre svartgods är även under 1100-talet den helt dominerande keramiktypen, men enstaka andra keramiktyper förekommer.

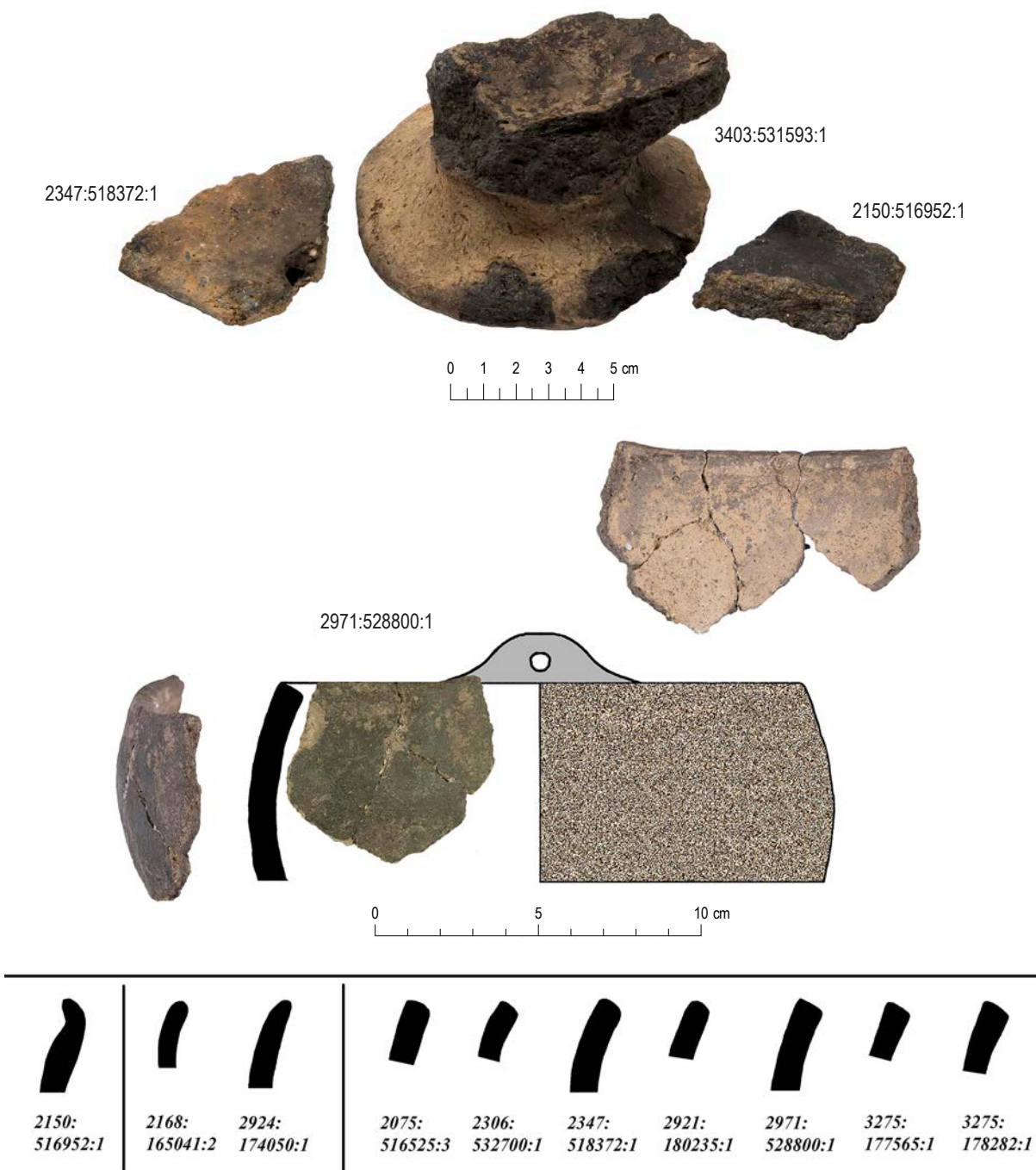
riktig och yngre svartgods har hittats i 1100-talslager i bl a Nyköping (Bäck 2016).

Krukor, lock, oljelampor och skålar

Även under 1100-talet är det kärl i äldre svartgods som utgör grunden i hushållens keramikrepertoar och från perioden har 100 kärlfragment tillveratagits. Det rör sig mest om enstaka skärvor av kärl vilket gör att kompletta kärlformer är svåra

att dokumentera. Men utifrån de mynningsdelar som finns verkar mycket vara krukor med mer eller mindre inåtböjda mynningar. Mynningskanten är också oftast skev inåt. Enbart en utåtböjd mynning finns i fyndmaterialet (Fnr 2150:516952:1). Troligen förekommer det även hängkärl då det verkar finnas spår av hankfästen på två mynningsbitar

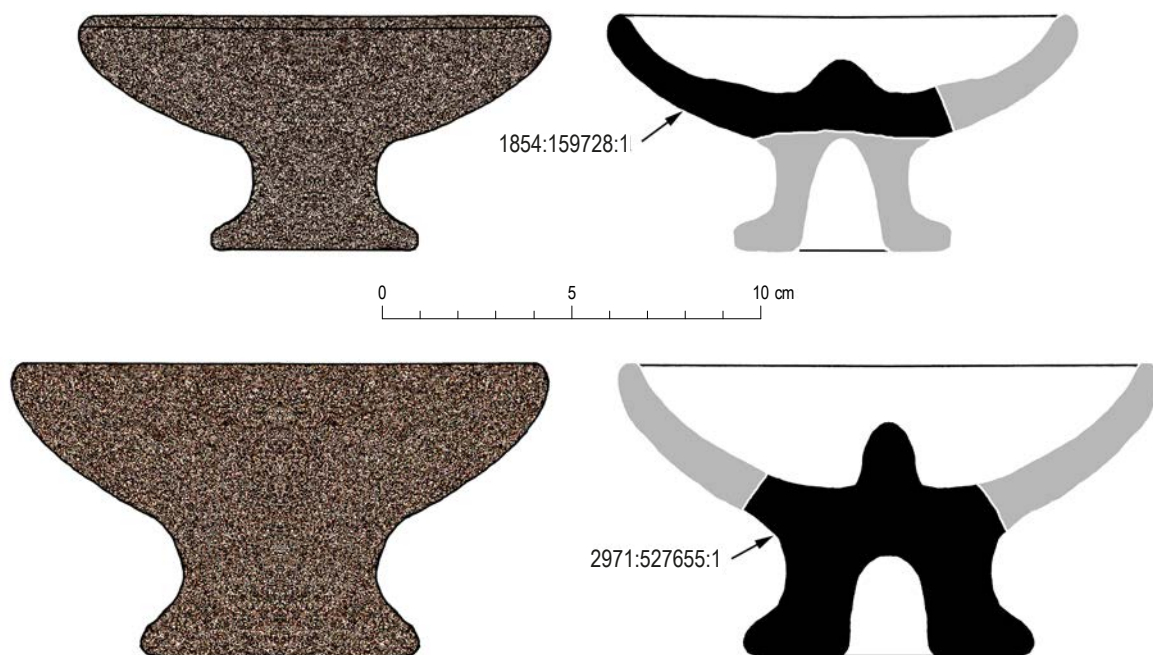
(Fnr 2347:518372:1 och Fnr 2971:528800:1). Det sistnämnda kärlet är också det mest kompletta och det har en mynningsdiameter på 16 cm, toppen på mynningen är avstruken plan och skev inåt (figur 140). Delar av keramiklock finns också bland fynden (Fnr 1958:515971:1 och Fnr 3403:531593:1).

Figur 140. Exempel på äldre svartgods från huvudske 2 (1100–1200). Del av ett lock (Fnr 3403:531593:1). Mynningsbit till en kruka med utåtböjd mynning (Fnr 2150:516952:1). Mynningsbit till en kruka med spår av hankfäste (Fnr 2347:518372:1). Fnr 2971:528800:1 är ett mynningsparti till ett hängkärl med inåtböjd mynning (ICP prov Enkop9). Nederst i bild ritning av mynningar: en utåtböjd mynning, två med rundad kant och övriga med en mynningskant som är skev inåt. Skala 1:2. Rekonstruktionsritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Två mynningsfragment tolkas komma från skålar men kärlformen går inte med säkerhet att fastslå (Fnr 2971:528800:2 och Fnr 2168:165041:1), den sistnämnda mynningen kan även möjligen vara från en oljelampa. Delar till ett flertal oljelampor finns i materialet vilket gör det möjligt att rekonstruera hur dessa sett ut. De har varit utformade som en

låg skål placerad på en trumpetformad ihålig fot, i mitten av skålen finns en upphöjning. Möjligen finns även lampor utan upphöjning i mitten (se Fnr 3145:177847:1). Oljelampornas mynningsdiameter ligger kring 12,5–14,5 cm och deras höjd på 6–8 cm, foten har en bottendiameter av 5,5–7,5 cm.

Figur 141. Exempel på oljelampor från huvudskede 2 (1100–1200). Rekonstruktionsritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Proveniensbestämning och tolkning av det äldre svartgodset

Inga tydligt dekorerade kärl finns i fyndmaterialet men det finns ett mynningsfragment med horisontella linjer på ytan som liknar en dekor. Intressant med denna mynning är också att den har kraftigt markerade mynningskanter (Fnr 2395:522005:1). Det finns även två bukskärvor med några tunna och vagt inryckta/ristade streck men dessa är så obestämda att det är svårt att avgöra om de verkligen utgör en dekor (Fnr 2075:516525:3). Avsaknaden av dekorer och krukornas form antyder att keramiken är inhemsk AIV-keramik av senvikingatida tradition. Denna tolkning är dock inte helt enkel att applicera på hela fyndmaterialet då det finns en variation i godsstruktur och sannolikt även tillverknings sätt mellan olika kärl. Krukor med mer jämna godsvägar tycks ha ett något hårdare och finare gods och uppvisa spår av att vara tillverkade på kavalett. Så för att urskilja dessa ”finare” kärl från andra grövre och lågbrända kärl har de trots avsaknaden av dekor fyndregistrerats som möjlig östersjökeramik. Vanligen är ett huvudkriterium för östersjökeramik att den är dekorerad vilket gör att klassificeringen kan diskuteras.

För att utröna om det äldre svartgodset från Enköping är lokalproducerat har ICP-prov tagits från 11 olika kärl, varav fem kärl från huvudskede 2. ICP-prov tas och analyseras kemiskt för att man ska kunna bestämma lerans sammansättning. Halten av olika oorganiska grundämnen undersöks och sammansättningen av dessa kan sedan användas för att påvisa ett geografiskt sammanhang för keramiken. Detta görs genom att ICP-prover från olika platser jämförs med varandra. Resultatet blir olika grupperingar av kärl där varje grupp innehåller en specifik typ av lera, något som pekar mot att kärnen i denna grupp är framställda i samma område. Den kemiska analysen av ICP-proverna har utförts vid OMAC Laboratories, Galway, Irland. Själva bearbetningen

av den kemiska analysen och jämförelsen med andra prover har utförts av Torbjörn Brorsson vid Kontoret för Keramiska Studier (bilaga 10).

Resultatet av ICP-analysen visar att det finns en huvudgrupp av äldre svartgodskärl som är tillverkade i eller i närheten av Enköping. Och detta gäller såväl exempel på AIV-keramik som möjlig östersjökeramik. Två kärl från huvudskede 2 uppvisar dock likheter med äldre svartgods från helt andra platser. En kruka i AIV-keramik (Fnr 2924:174050:1) har kemiska likheter med keramik från Augerum i Karlskrona i Blekinge och hur detta ska tolkas kan diskuteras. Det skulle kunna betyda att kärlet i Enköping kommer från östra Blekinge men det behöver inte vara så, vad ICP-analysen visar är att kärlet från Enköping och keramiken från Blekinge innehåller samma typ av leror och troligtvis kommer från samma plats. Kärnen behöver inte nödvändigtvis vara framställda i östra Blekinge utan de kan komma från någon annan tillverkningsplats.

Det andra kärlet som avviker från Enköpingskeramiken är en oljelampa (Fnr 1854:159728:1). Den återfinns inte i någon definierad gruppering men har vissa likheter med kärl från Danmark och västra Sverige.

Nya keramikvärl från andra länder

I keramikmaterialet från 1100-talet finns också tre skärvor av oglaserat drejat lergods som sannolikt härrör från kärl producerade utanför Sverige. Dels är det en bottendel (Fnr 2924:174350:1) och ett litet bukfragment (Fnr 2794:523307:1) i oglaserat rött lergods. Kärlformen och proveniensen för dessa har inte gått att avgöra men möjligen är bottenbiten, som har en tunn gråvit lerslamning utvändigt, från medelhavsområdet.

Det tredje fyndet är mycket intressant och består av en hänkel med bandformat tvärsnitt tillverkad i ett grågult fint lergods (Fnr 2766:171698:1). God-

ICP-prov	Fyndnummer	Kärlyp	Godstyp	Proveniens enligt ICP
Enkop6	2924:174050:1	Kruka	AIV-keramik	Blekinge
Enkop9	2971:528800:1	Kruka	Östersjökeramik	Enköping
Enkop10	3275:178282:1	Kruka	Östersjökeramik	Enköping
Enkop12	1854:159728:1	Oljelampa	Östersjökeramik	Västra Sverige
Enkop13	2971:527655:1	Oljelampa	Östersjökeramik	Enköping

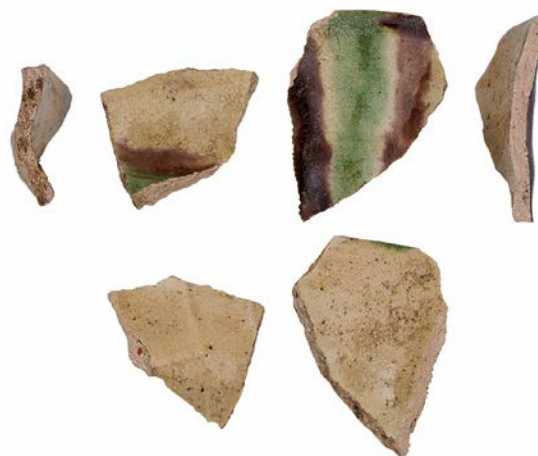
Figur 142. Tabell över ICP-prov tagna på kärl från huvudskede 2 (1100–1200).

set och hänkelns utformning pekar mot att det kan röra sig om en dryckeskanna tillverkad i belgiska Andenne. Inga spår av glasyr finns på hänkeln men det motsäger inte möjligheten att det rör sig om blyglaserat vitgods från Andenne. Glasyren på dessa kärl ligger normalt spritt fläckvis på ytan och det kan vara så att denna bit av hänkeln aldrig varit glaserad. Om det stämmer att hänkeln kommer från en kanna tillverkad i Andenne är den, tillsammans med den tidigare omnämnda bysantinska amforan, ytterligare ett bevis för att Enköpingsborna tidigt haft ett långväga handelsutbyte/kontakt med Europa.

Figur 143. Del av en hänkel (Fnr 2766:171698:1) som möjligen härrör från en blyglaserad vitgodskanna tillverkad i Andenne i Belgien under 1100-talet. En annan möjlighet är att den är från ett kärl framställt i Rhenområdet i Tyskland. Storlek 6,0x3,8 cm.

Bland fynden finns också två skärvor av blyglaserat vitgods (Fnr 3671:184274:1) som inte är helt enkla att tolka i förhållande till fasdateringen. De kommer från KL 3671, en väggbänksfyllning. Om de är samtida med fasdateringen rör det sig om ytterligare ett mycket tidigt och ovanligt fynd av blyglaserat vitgods i Sverige. Intill fyndkontexten finns dock en sentida nedgrävning som kan vara förklaringen till fyndomständigheten. Det är möjligt att skärvorna följt med den nedgrävningen från yngre lager. Skärvorna har en jämn och fin blyglasyr både ut- och invändigt. Utvändigt finns också en dekor i form av parallella linjer i grönt och brunlila/mangan. Godsfärgen är ljus gråbeige och i godset finns enstaka röda inklusioner. Keramikens karaktär och dekor pekar mot en fransk eftermedeltida tillverkning från Saintonge, men fyndkontexten gör att en äldre datering inte kan uteslutas. Om den äldre dateringen stämmer kan det röra sig om ett keramikföremål tillverkat i Spanien.

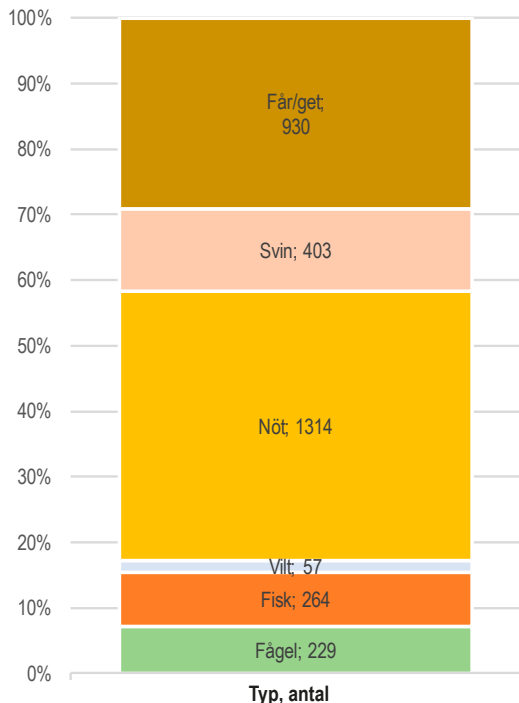
Figur 144. Två intressanta skärvor blyglaserat vitgods men med en osäker datering (Fnr 3671:184274:1). Är de samtida med huvudskede 2 (1100–1200) kan de möjligen härröra från ett kärl tillverkat i Spanien. Om de har en eftermedeltida datering bör de vara från ett kärl tillverkat i Saintonge i Frankrike. Storlek 2,5x2,0 cm och 3,5x2,6 cm.

Osteologi

av Agneta Flood

Det osteologiska materialet från huvudskede 2 utgjorde närmare 22 % av det analyserade benmaterialet från kvarteret Fältskären. Under den mer förtätade och ordnade bebyggelsestruktur som började växa fram under 1100-talet påträffades det osteologiska materialet framförallt i utjämningslager och utfyllnadslager. Detta är ett resultat av de markarbeten som skedde i samband med bebyggelsens tillväxt. En relativt stor mängd ben förekom också i avfallslager och tramlager. En jämförelsevis mindre mängd ben, närmare 10 %, påträffades i golvlager, där fisk och fågel utgjorde en stor andel av fragmenten. Benavfallet hade liksom under huvudskede 1 ordentligt städats undan inne i byggnaderna.

De tama boskapsdjurens andel av materialet dominerade fortsatt under 1100-talet. Andelen nötboskap uppgick till 42 % av materialet, får/get till 30 % och tamsvin till närmare 13 %. Under denna period ökade andelen får/get på bekostnad av andelen nötboskap. Den relativa mängden fågelben ökade också under denna period.

Figur 145. Fördelning av djurarter i huvudskede 2 (1100–1200).

Enligt benmaterialet förekom jakt på storvilt inte alls under skedet. De delar av älg och hjort som påträffades utgjordes uteslutande av sågade horndelar. Detta råmaterial har sannolikt inkommit till hantverkarna genom handelsutbyte med skogsområden norr eller öster ut. De inslag av häst som förekom utgjorde också snarare råmaterial eller spill från hantverk, än rester från köttkonsumtion. Sågade horn, mellanhandsben och mellanfotsben av nötboskap förekom också.

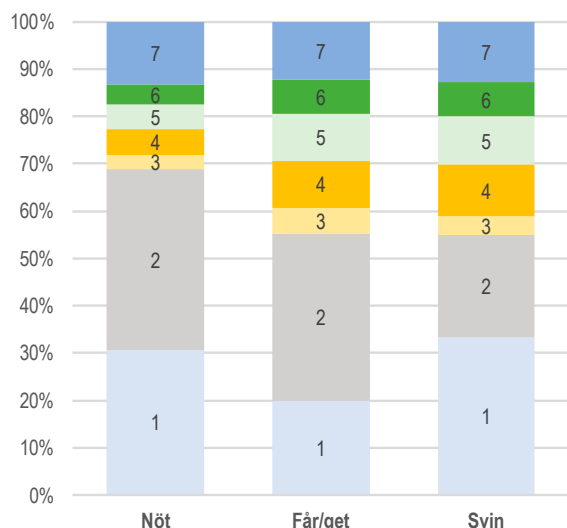
Jakt på småvilt kan beläggas, i form av hare, om än i relativt liten utsträckning. Bland de vilda däggdjuren förekom också räv som jagades i syfte att tillvarata pälsen. Hund och katt förekom, men antalet fragment var relativt få. Det fanns skärmärken på kattben vilket möjligen skulle kunna betyda att arten nyttjades till pälshantverk.

Främst domesticerade fåglar, särskilt höns men även tamgäss påträffades. I jämförelse med tidigare fas förekom i detta skede emellertid ett större antal fågelarter. Sjöfågelfångst verkar ha fått en ökad betydelse under 1100-talet. Både till antal och procentuellt utgjorde andfågarna under denna period störst andel utöver de domesticerade fåglarna. Bland andfågarna utmärkte sig småskrake, medan övriga arter, storskrake, knipa, svärta och skäggdopping endast skymtade i materialet. Andelen skogsfåglar ökade också mot tidigare fas, nu förekom utöver orre även tjäder. Enstaka fragment av havsörn, kungsörn, korp, svan, silltrut och kråka påträffades också i materialet. Den del som återfanns av korp och havsörn utgjordes av vingpartiet, medan mellanfotsben återfanns av kungsörnen. Kråka och silltrut utgör fåglar som levde i människans närhet, medan svan sannolikt konsumerades.

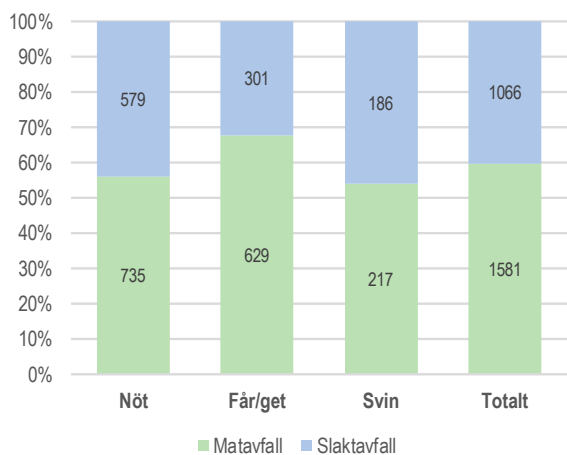
Mängden fiskavfall i undersökningsområdet var som störst under 1100-talet. Till antalet fragment var materialet endast något större än under huvudskede 1, men däremot var mångfalden av arter betydligt större. Omkring hälften av alla fragment påträffades emellertid i ett och samma avfallslager, ett ursvallat lager (1415) i strandkanten, där främst kraniedelar förekom. Utöver de få fiskarter som registrerades under huvudskede 1 (strömming, braxen) breddades nu artantalet, framförallt med abborre och gös, men även med torsk, lake, asp, sutare, mört och gädda. Avfallet representerade främst fiskrens från den

strandnära miljön, med arter som fiskats lokalt. Men det fanns även strömming som införts från Östersjön, och under huvudskede 2 ses också det första tecknet på handel med torkad fisk genom import av torsk, sannolikt från Nordnorge. I processen när torsken skulle torkas för export togs ofta huvudet bort, varför man av denna typ av torkad torsk bara hittar kotorna. Detta stämmer in på huvudskede 2.

Figur 146. Anatomisk fördelning bland boskapsdjur under huvudskede 2 (1100–1200) (se figur 35 på sidan 86 för en förklaring av siffrorna).

Figur 147. Fördelning av mat och slaktavfall under huvudskede 2 (1100–1200).

Den anatomiska fördelningen för boskapsdjuren följde i stort sett samma mönster som under det tidigare skedet. Andelen matavfall dominerade och får/get utgjorde största andelen med omkring 67 %. Slaktavfallet, de köttfattiga delarna av djuret, var underrepresenterade. Liksom under huvudskede 1 utgjordes den största andelen matavfall av delar från bålen (region 2), framförallt gällde detta nötboskap och får/get, medan fram- och bakben var underrepresenterade, i synnerhet bland nötboskap.

Omkring 75 % av nötboskapen hade uppnått fullvuxen ålder. Bland resterande nötboskap utgjordes tre fjärdedelar av juvenila djur och en fjärdedel av kalvar. Fördelningen bland får och get såg däremot annorlunda ut där de fullvuxna djuren utgjorde omkring 45 % av materialet och en något större andel utgjordes av juvenila djur. En mycket liten andel utgjordes av spädlamm.

Vad gäller åldersfördelningen för svin, fanns en mycket liten andel vuxna djur, endast omkring 25 %. Huvudparten, strax över 60 %, utgjordes här av juvenila djur och en mindre andel av spädgrisar. Förhållandet var i jämförelse med huvudskede 1 i stort sett detsamma. Förekomsten av kalvar, lamm och kultingar antyder att boskapsuppfödning förekom på platsen om än i mindre utsträckning.

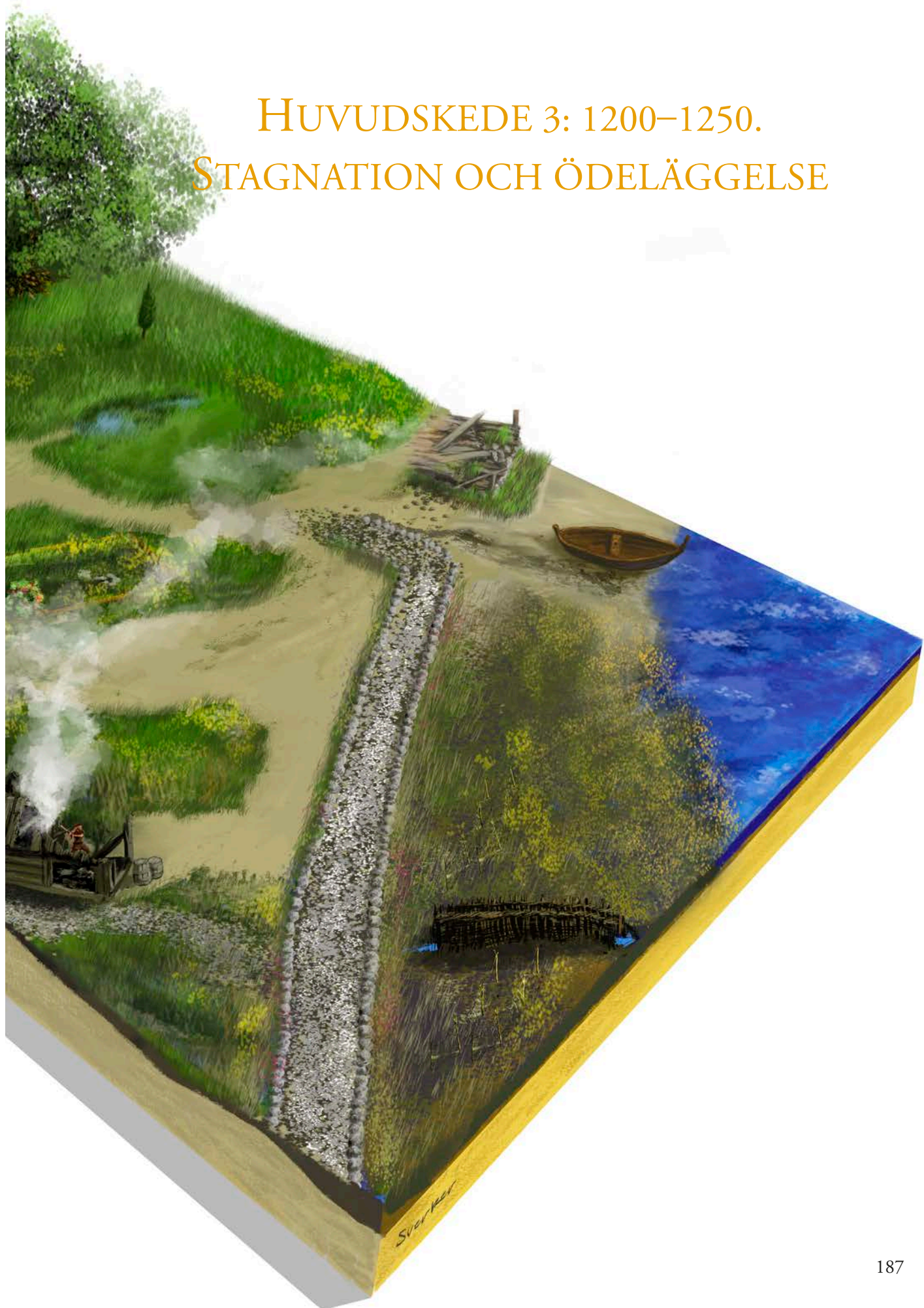
Figur 148. Get. Avbildning av Nils Månsson Mandelgren 1873. Mandelgrenska samlingen, Serie 2. Avd 3. Pl 49 (d). Folklivsarkivet, Lund.

HUVUDSKEDE 3: 1200–1250. STAGNATION OCH ÖDELÄGGELSE

HISTORISK UTBLICK 1200–1249

Kungalängd

1196–1208	Sverker d y Karlsson
1208–1216	Erik Knutsson
1216–1222	Johan Sverkersson
1222/23–1229	Erik Eriksson läspe och halte
1229–1234	Knut Holmgersson Långe
1234–1250	Erik Eriksson läspe och halte

Trots Knut Erikssons starka regim i slutet av 1100-talet är kungaämbetet fortfarande omtvistat. I början av 1200-talet blossar stridigheterna upp igen. Den mäktige jarlen Birger Brosa dör 1202 vilket ruckar balansen mellan stormännen. Sverker d y, som varit landsflyktig i Danmark, väljs till kung på villkor att en av Knut Erikssons söner i sinom tid ska efterträda honom. Men 1205 angrips Knut Erikssons söner i Älgårås i Västergötland. Tre av dem dödas. En fjärde son, Erik Knutsson, lyckas fly till Norge.

1208 står ett slag i Lena i Västergötland mellan tronkrävaren Erik Knutsson med svenska och norska styrkor och kung Sverker med en övervägande dansk här. Sverker besegras. Två år senare återvänder Sverker med danska trupper men besegras igen, och slutligen, i slaget vid Gestilren.

Rikets elit är förhållandevis liten. Det finns nära släktsamband mellan kungar, ledande stormän och -kvinnor, biskopar och prästerskap. Erik Knutsson kröns till kung av ärkebiskop Valerius, som tidigare stridit med hans fiende Sverker. Erik är den förste i svensk historia som med säkerhet kröns av kyrkoföreträdare på detta sätt och därmed ges gudomlig glans. Biskoparna tillhör den innersta kretsen kring kungarna. En annan grupp med stark maktställning är Bjälboätten som bibehåller maktpositioner långt efter Birger Brosas död. En av Bjälboättens mäktiga är Eskil lagman, som sammanställer Äldre Västgötalagen. Införandet av lagtexter, landskapslagarna, är en manifestation av statens och den offentliga maktens framväxt.

När Erik Knutsson dör finns ingen son och Johan Sverkersson tas till kung. Vid Johans död finns dock sexåringen Erik Eriksson (läspe och halte), postum son till Erik Knutsson, och nu utses han till ny kung och kröns i Strängnäs. Året efter, 1225, nämns för första gången riksrådet. Kungamaken är nu mer institutionell än tidigare.

Bland rådgivarna finns företrädare från flera maktgrupperingar, bland andra Knut Holmgersson som är ledare för folkungarna. Denna stormannaopposition med förankring i Uppland vill bevara landskapens självstyre och den gamla ordning där stormännen tillsätter och avsätter regenten – inte kyrkan och påven. Knut har också egna kungaambitioner och med stöd av folkungarna avsätter han Erik en tid men avlider 1234. Erik återvänder till makten.

Motståndet mot kungen är koncentrerat till området norr om Mälaren och leder till sammandrabbningar. 1247 segrar Erik och hans närmaste man, Birger Magnusson från Bjälbo, över folkungarna. Slaget äger rum vid Sparsåtra, norr om Enköping. Birger blir jarl.

Vid samma tid möts rikets ledande kyrkomän i Skänninge. Den påvliga legaten Vilhelm av Sabina pålägger det svenska prästerskapet kanonisk-rättsliga regler, däribland kravet på celibat. Det sistnämnda leder till protester och genomförs aldrig i praktiken. Enligt Vilhelms rapport från mötet har han talat med Birger, som uppenbarligen tagit tillfället i akt att skapa goda relationer med den katolska kyrkans högsta ledning.

När kung Erik avlider 1250 väljs Birger jarls son Valdemar till kung, men han är mest en kung på pappret. Birger Jarl är den verkliga regenten. Folkungarna försöker fortfarande revoltera och invaderar riket med hjälp av tyska och danska soldater. Kuppen misslyckas och 1251 vid Herrevadsbro eliminerar jarlen sina rivaler med list och våld.

Enköping

Skriftliga belägg som omtalar staden Enköping saknas från första hälften av 1200-talet. Däremot ökar de arkeologiska nedslagen i staden, med lämningar från bl a kvarteren Apotekaren, Traktören och Fältskären (se figur 149).

I kvarteret Traktören gjordes två stora undersökningar på 1970-talet där en reglerad bebyggelse från 1200- till 1400-talet påträffades. Den bebyggelse som framkom var orienterad utmed långsmala tomter på ömse sidor om träbelagda passager. Avståndet mellan tomterna var cirka 11–12 meter. Passagernas riktning anslöt väl till det äldre gatunätet i staden enligt en karta från 1800 (LMM 03-ens-13). Både knuttimrade byggnader och hus med skiftesverk förekom i kvarteret och såväl bostadshus som fähus kunde beläggas. Inom den södra undersökningsytan stod husen på träplintar och markberedande risbäddar var vanliga, vilket visade att nyligen tillkommen mark nyttjades för bebyggelse. Materialet publicerades aldrig vilket gör det svårt att datera enskilda strukturer utan en fördjupad bearbetning (ATA Traktören 1975, 1976; Qviström 2010).

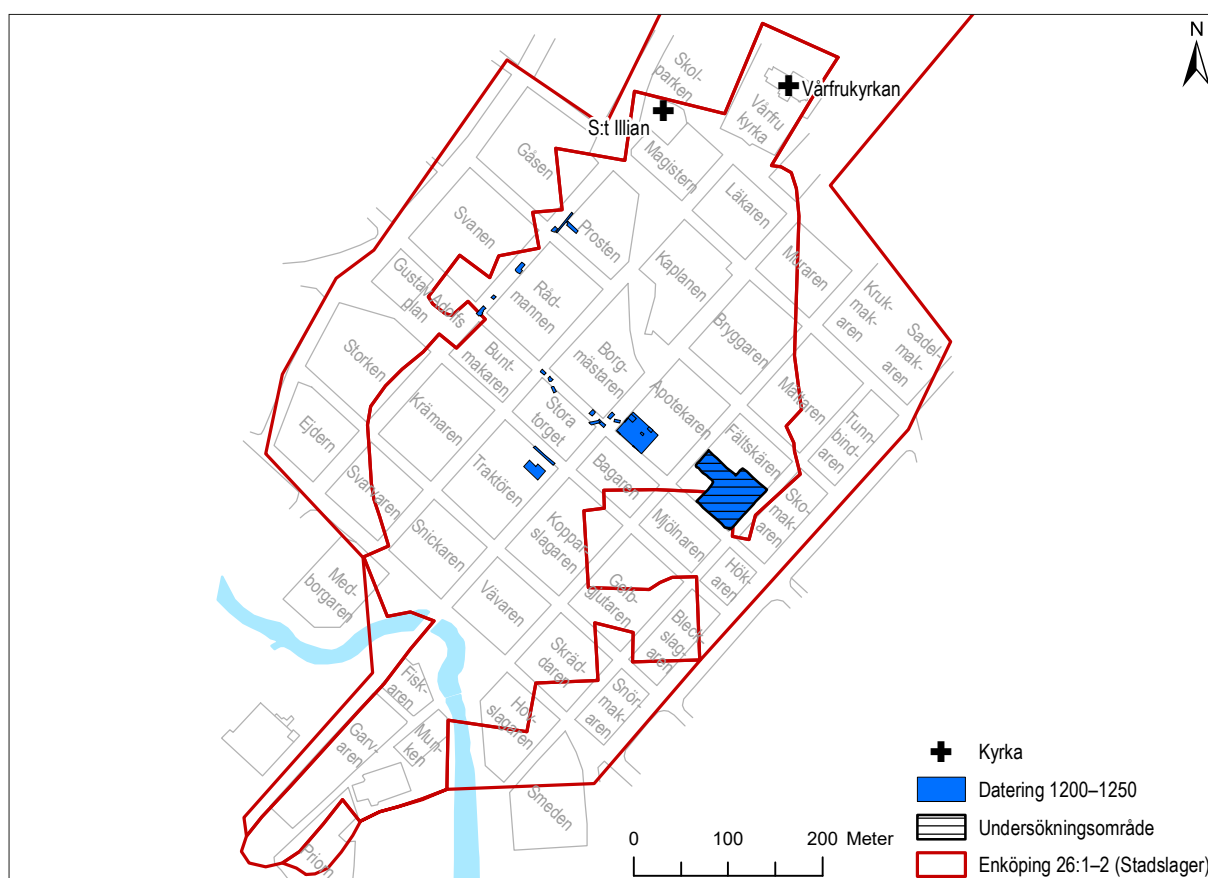
De tidigare förundersökningarna i kvarteret Fältskären kunde påvisa en kontinuerlig bebyggelse i kvarterets nordvästra del från 1200- och 1300-talen med omväxlande verkstäder, ekonomibyggnader och bostadshus. I området fanns också ett kammakeri och visst annat ben- och hornhantverk, läderhantverk samt mer osäkra rester efter eventuell smidesverksamhet.

Mot den dåtida strandlinjen i sydväst glesnade bebyggelsen ut och området verkade främst ha använts för odling och bete med inslag av enstaka ekonomibyggnader mot slutet av 1200-talet då vattnet dragit sig undan (Ölund & Kjellberg 2011).

Kvarteret Fältskären

Arkeologisk inblick

Under första hälften av 1200-talet stagnerade bebyggelseutvecklingen delvis i området med färre hus och med tomter som stod helt obebyggda inom ytan (figur 150). En viss nybyggnation skedde på de redan

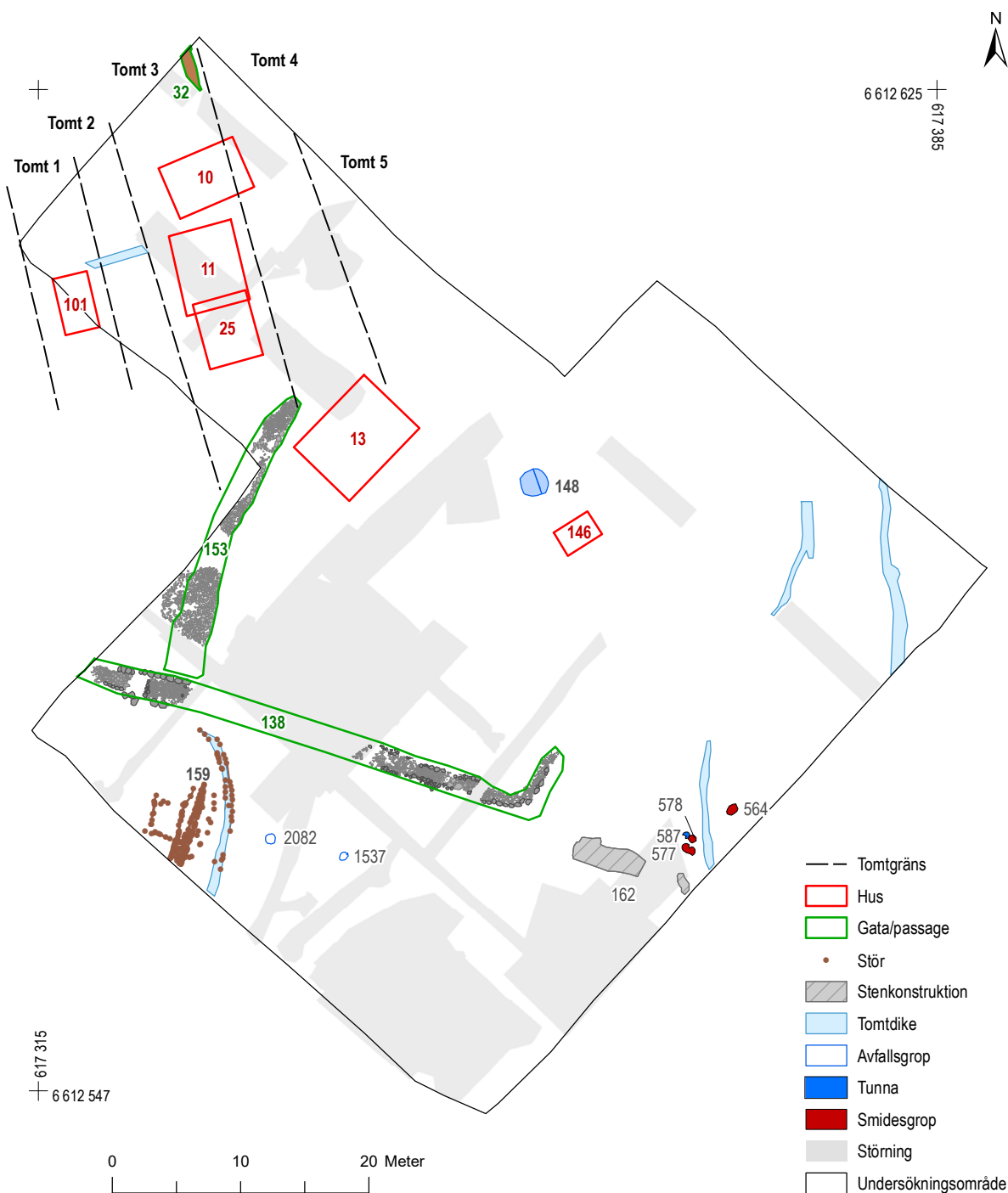
Figur 149. Enköping under 1200–1250. Arkeologiska belägg. Källa StadsGis Enköping. Bakgrundskarta: tomtkarta från medeltidsstaden (Gustafsson 1979). Skala 1:8 000.

etablerade tomterna i nordväst. Bebyggelsemönstret var i stort sett detsamma som i det föregående skedet och tomtränserna verkar ha legat fast. Den tidigare etablerade gatan och gränderna fortsatte att vara i bruk, men inga tecken på att infrastrukturen vidareutvecklades går att utläsa från denna fas.

Under detta skede började man också kunna utnyttja undersökningsytans sydvästra del för aktiviteter,

vilket tidigare endast varit tillgänglig säsongsviss för temporära aktiviteter som exempelvis fiske och skinnberedning. Detta var delvis ett resultat av att vattnet genom landhöjningen fortsatt drog sig tillbaka och gjorde marken mer tillgänglig, stabilare och torrare under en större del av året. Sannolikt var ytan ännu så sank att en regelrätt bebyggelse inte var realistisk på grund av översvämningar. Ett kraftigt dike med sidor av flätverk löpte genom området (159)

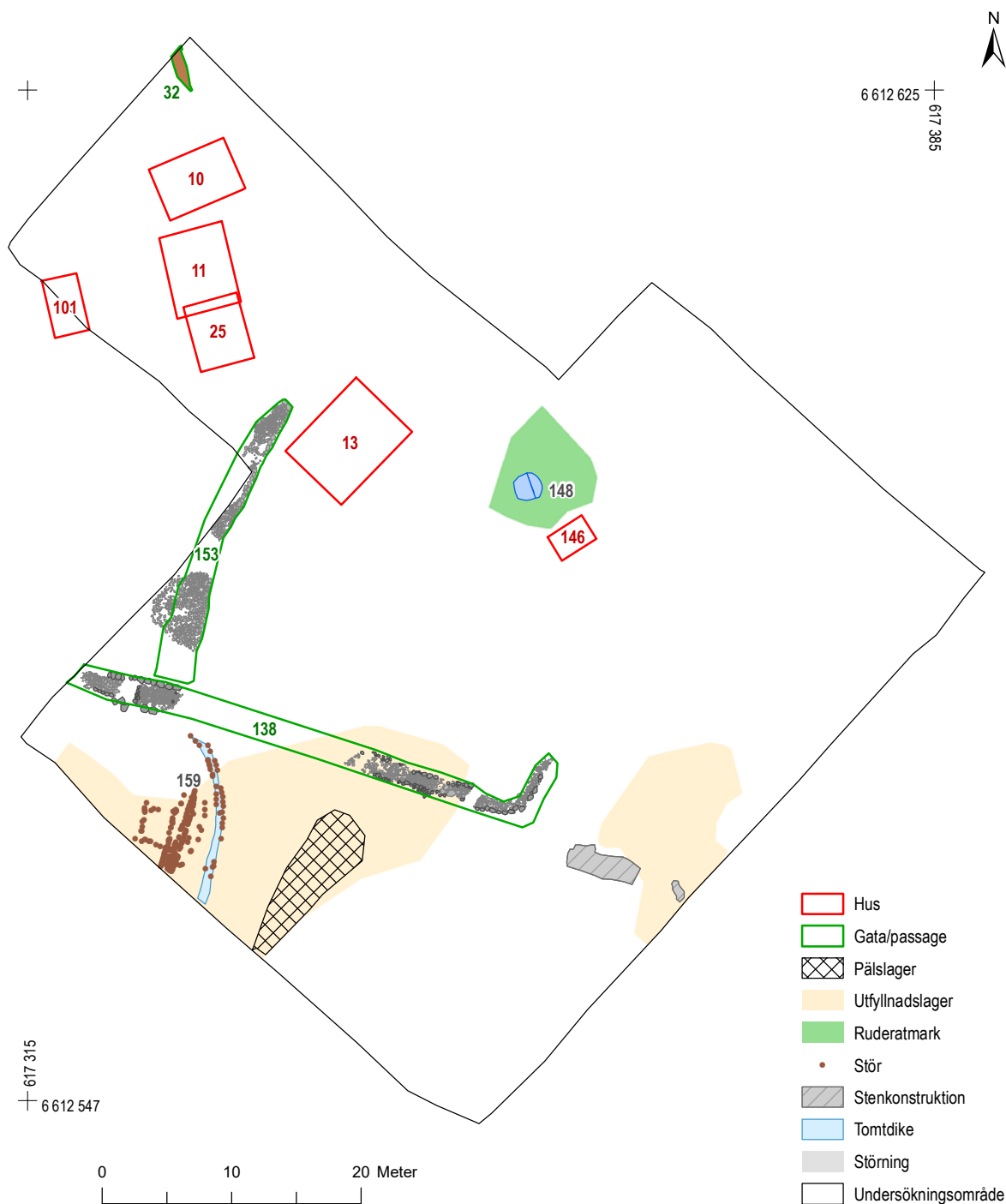
Figur 150. Huvudskede 3 (1200–1250). Övergripande strukturer. Skala 1:500.

Genom fortsatta medvetna utfyllnadsarbeten i området förbereddes marken också inför kommande byggnation. Aktiviteterna i strandzonen tyder på att det trots allt funnits resurser inom staden i stort för nybyggnationer vilket delvis motsäger bilden av skedet som en period av stagnation.

Förekomsten av omfattande pälsdjurslager (1207, 1828, 1601, 1567) i strandzonen visar att någon

form av djurhudshantering, exempelvis garvning, förekommit. I området fanns också en mängd störor och flera parallellt belägna störhägnader, sannolikt flera generationer, som ingått i verksamheter på platsen (exempelvis för att torka nät eller djurhudar).

Hägnadsstrukturerna uppvisar också uppenbara likheter med lämningar i det strandnära Åkroken i Nyköping (Nordström & Lindeblad 2016, s 60ff). Där

Figur 151. Huvudskede 3 (1200–1250). Markutnyttjandet. Skala 1:500.

tolkades konstruktionerna som spår av humleodling och ställningar för torkning av fisknät (gistgårdar).

Markanvändningen

En faktor som hjälpte till att göra det strandnära området mer tillgängligt var landhöjningen. Även om översvämningar vid ogynnsamma väderomständigheter fortfarande utgjorde ett problem verkar följderna av dem inte ha varit lika påtagliga som under föregående faser. Om landhöjningen var gynnsam för utnyttjandet av det strandnära området var uppgrundningen av viken den raka motsatsen och senare resulterade i icke farbara vatten och en utflyttad hamn.

Det strandnära området utnyttjades för olika aktiviteter som förlades utanför den reglerade tomtmarken. I de lager och lagerrester som tolkades som avsatta fanns ett växtmaterial som indikerar ett ganska hårt markslitage med relativt låg växtlighet. Huvuddelen av växtligheten utgjordes av samma sorters ogräs och ruderväxter som under föregående skede. Ett nytt inslag var dock brunskära och nejlikrot. Brunskäran trivdes i de lite sumpigare vattennära områdena medan nejlikrot bredde ut sig utefter gränder, passager och på gårdsplaner. Båda arterna har frön med hullingar och dessa sprids genom att fröna fastnar i olika djurs päls. Förekomsten av brunskära och nejlikrot sammanfaller med deponeringen av pälskår i strandområdet. Pälskåren tolkas som avsatta och en del av stadens sophantering. Det har inte gått att avgöra om skinnberedning ägde rum inom kvarteret men avfall från en sådan verksamhet slängdes utmed stranden. Djurhåren är inte artbestämda.

Inom den tomtreglerade delen i norr började flera lager likna regelrätta stadsjordar om än inte så mäktiga i sitt omfång. Lagren kan beskrivas som kraftigt kulturpåverkad jord med mycket hög andel organiskt innehåll och hög näringshalt. Innehållet bestod av bland annat hushållsavfall, dynga och avfall från olika verksamheter. Den här typen av material flyttades inom staden beroende på olika arbeten och byggnationer och därför går det inte att knyta innehållet specifikt till kvarteret Fältskären, utan innehållet tolkas som ett bakgrundsbrus från hela staden.

Allmänna miljöer – gator och gränder

Under detta skede tillkom inga större allmänna kommunikationsleder inom området. Både strandgatan och den västra vattugränden från den tidigare fasen fortsatte att vara i bruk. Inga nya stenlagda passager mellan husen tillkom och det verkar inte heller som om stenläggningarna upprätthölls. I områdets norra del anlades däremot en ny träbelagd passage (passage 32) av längsgående stockar.

Tomtstrukturen

Den befintliga tomtstrukturen upprätthölls och nya hus relaterade i stort sett till denna struktur. Två av tomterna från den föregående fasen var fortsatt bebyggda medan de övriga förefaller tillfälligt obebyggda under perioden. Den mest intensivt utnyttjade tomten var tomt 3. Den nordligaste byggnaden inom denna tomt (hus 10) sträckte sig delvis över tomtgränsen till tomt 4 i öster. Möjligen indikerar detta att ägaren av tomt 3 tillfälligt disponerade delar av tomt 4.

En byggnad en bit söderut avvek från den mer reglerade tomtbebyggelsen som förekom i undersökningsområdets norra del och var istället anpassad efter den västra vattugrändens riktning.

Husen – bebyggelsen

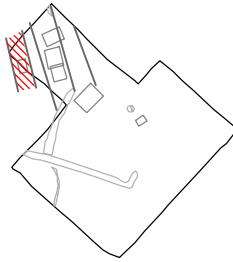
Perioden mellan 1200 och 1250 omfattade totalt sex hus och två bebyggda tomter. Fyra av husen framkom i områdets norra del inom de tidigare etablerade tomterna. Ett av husen orienterade sig längs den västra vattugränden i samma riktning som de bodar som legat intill gränden i det föregående skedet. Ytterligare ett hus framkom i undersökningsytans östra del, vilket dock var mycket fragmentariskt (hus 146). Husen daterades med ¹⁴C-analys, fyndkronologi och stratigrafiska relationer. En brunn daterades med dendrokronologi.

Under detta skede saknades de större flerfunktionella byggnaderna och bebyggelsen utgjordes framför allt av enfunktionella hus, vars funktioner emellertid inte alltid har kunnat identifieras.

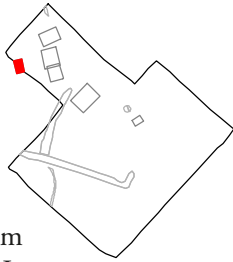
TOMT 1

Endast en byggnad fanns inom de undersökta delarna av tomten.

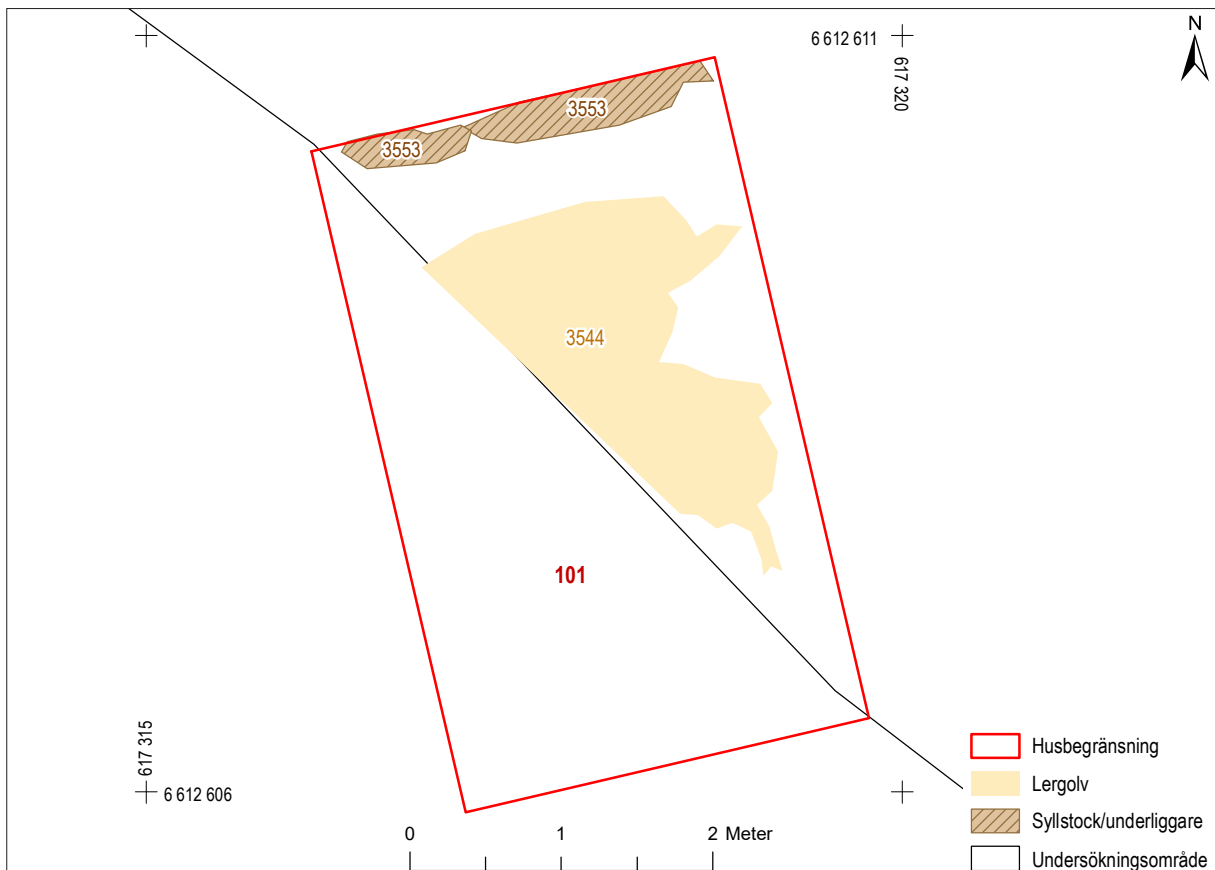
HUS 101 – HUS
(OKÄND FUNKTION)
MED TRÄSYLL OCH LERGOLV

Huset sträckte sig utanför undersökningsområdet i väster. De bevarade delarna av huset framkom inom en 2,8 x 4,4 m stor yta. Lämningsarna tyder på att byggnaden varit orienterad i

NNV-SSO. Husets norra del var anlagd på ett utjämningslager (2354) och överlagrades i sin helhet av ytterligare ett utjämningslager (1343).

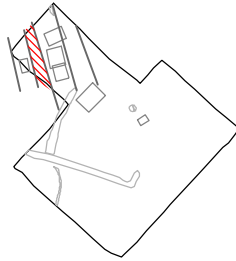
Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Den norra väggen vilade på en syllstock (3553) och på golvet fanns ett lergolv (3544). Inga fynd påträffades i huset.

Figur 152. Plan över hus 101. Skala 1:50.

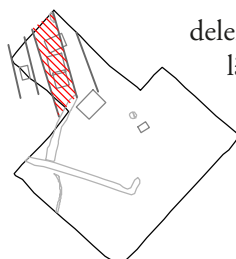
TOMT 2

Tomten var obebyggd under fasen.

TOMT 3

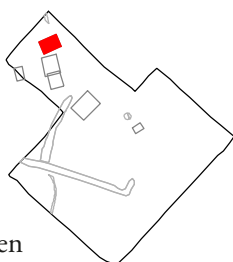
Tomten var bebyggd med tre hus uppdelade på två bebyggelseskeden. I norra

delen av tomten sträckte sig en träbroläggning längs med gränsen mot tomt 4.

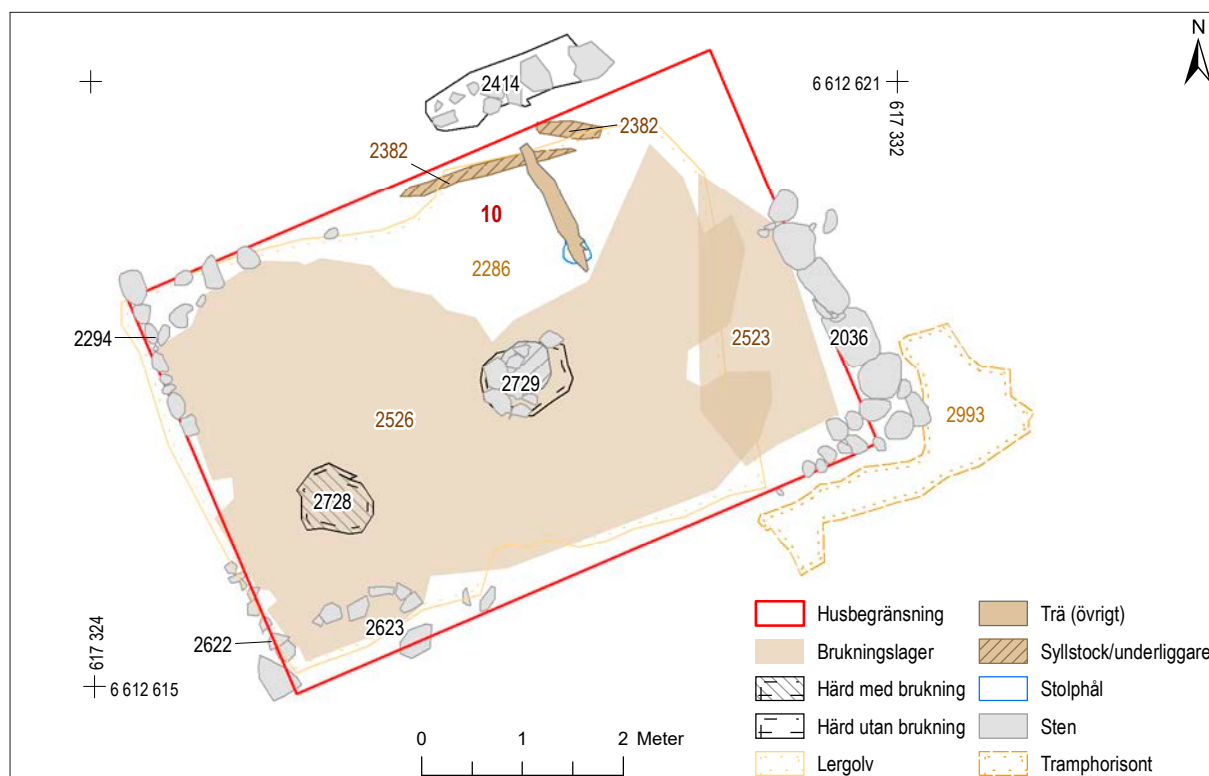
HUS 10 – BOSTADSHUS MED STENSYLLAR OCH LERGOLV

Huset var 4,2 x 6,3 m stort och orienterat i VSV-ONO. Under husets östra del var marken förstärkt med hjälp av terrasseringsar (2414, 2036). Huset överlagrades av ett yttäckande utjämningslager (1938/2018). Huset var samtida med hus 25 på samma tomt.

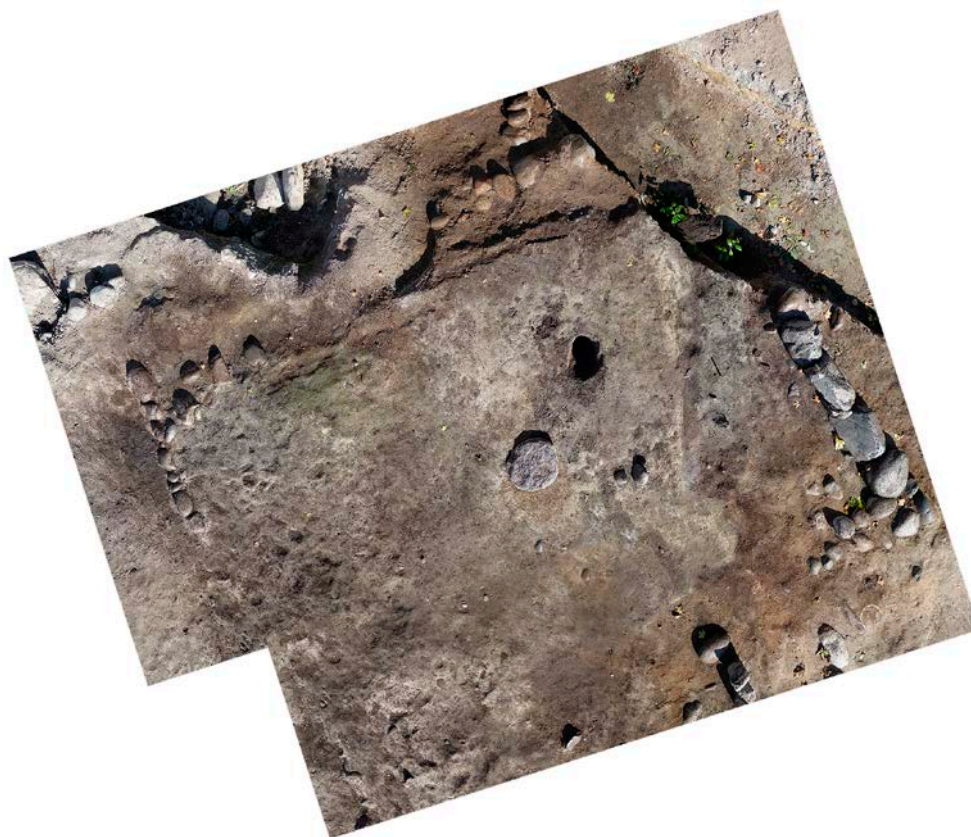
Väggarna i husets västra del vilade på glesa syllstensrader (2294, 2622, 2623). Den östra väggen vilade sannolikt på den syllstensrad (2036) som även ingått i terrasseringsen under huset. I husets norra vägglinje fanns dessutom delar av en syllstock.

Huset bestod av ett större rum med två golvhärder. Den östra härden (2729) var äldst och bestod av en delvis stensködd härdgrop. En större flat sten fungerade eventuellt som bakhäll. Inne i huset fanns en äldre golvnivå i form av en tramphorisont (2523, 2526). Vid ett senare tillfälle lades ett lergolv (2286) ut över

Figur 153. Plan över hus 10. Skala 1:75.

Figur 154. Lodfoto över hus 10.

hela golvytan. Lergolvet täckte den östra härden och en ny enklare härd anlades en bit västerut (2728).

Enstaka fynd av spill från benhantverk och smide framkom i husets golvlager.

I den östra härden (2729) hittades skalkorn, havre och ett obestämbart fragment som kan vara förkolnad gröt eller bröd.

I det benmaterial som kunde kopplas till huset var boskapsdjuren dominerande, främst förekom nötkreatur, därefter får/get och i mindre utsträckning tamsvin. Enstaka fragment av gås, hare och älg påträffades också. Benavfall från matberedning och kasserade matrester utgjorde den största delen men även slaktavfall förekom.

Utanför husets sydöstra hörn fanns en L-formad sträng av ett kompakt tramplager (2993) vilket kan ha varit en gångyta mellan husen i området.

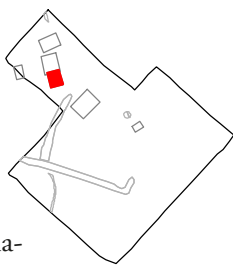
Figur 155. Härd 2729 i hus 10.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Ben		38	Nötkreatur	
Hantverk	Slagg	Järn			Bottenskälla, smidesslagg	

Figur 156. Fyndtabell för hus 10.

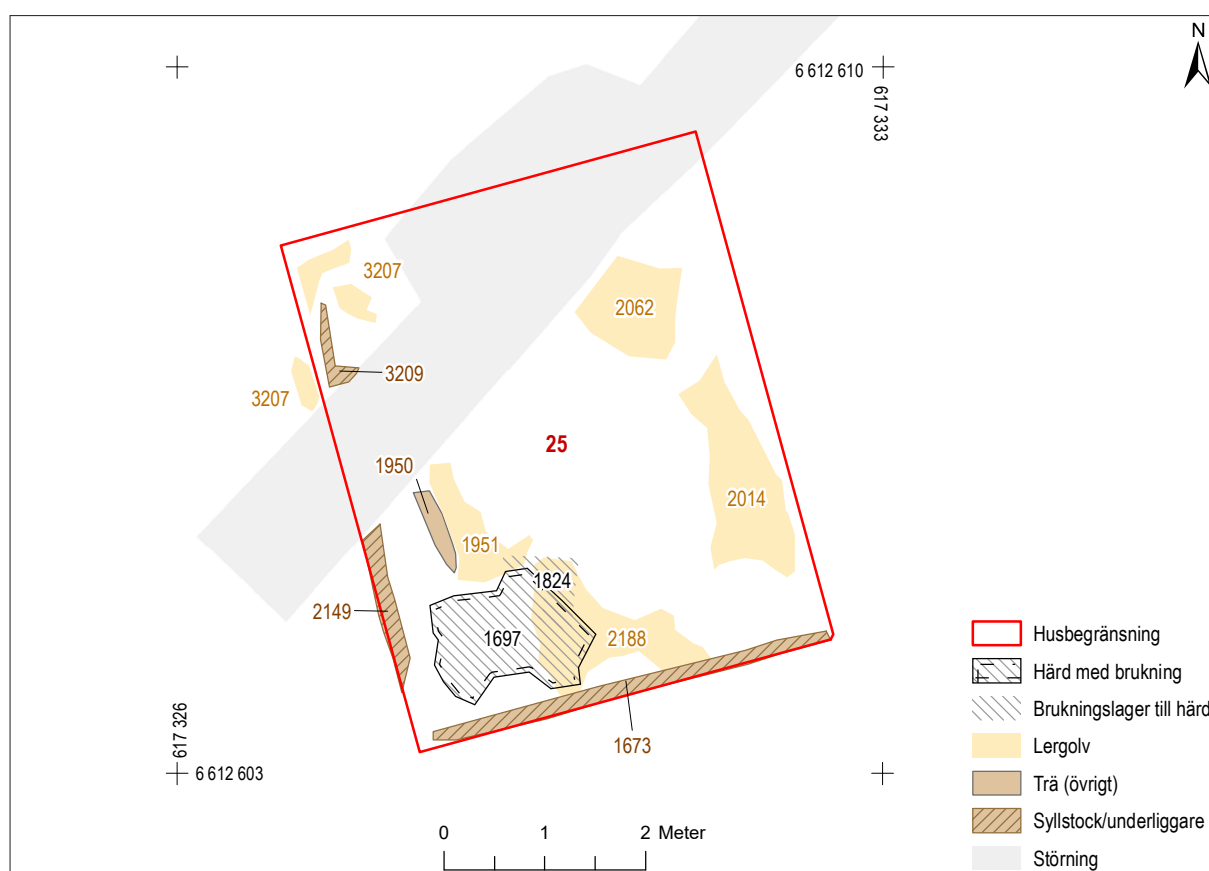
HUS 25 – BOSTADSHUS
MED TRÄSYLLAR OCH
LERGOLV

Huset var 4,2 x 5,2 m stort och orienterat i NNV–SSO. Huset var uppfört direkt över ett brandlager (2075) tillhörande ett underliggande hus (hus 20) och överlagrades av ett yttäckande utjämningslager (1361). Huset var mindre än det föregående huset men hade samma orientering. Huset var i bruk samtidigt som hus 10 på samma tomt. Ett rörschakt skar husets centrala del.

Huset uppvisade inga spår av rumsindelning. Vägarna vilade på träsyllar i västra och södra vägglinjen (2149, 1673, 3209). Ett fragmentariskt lergolv fanns bevarat mot husets yttre delar (1951, 2188, 2014, 2062). I det sydvästra hörnet fanns en hörnhärd (1697) vilken var placerad i en rektangulär nedgrävning (3097). Härdens yta var täckt av flera flata stenar med några upprättstående stenar längs dess kanter (1697).

En skärva äldre svartgods framkom i material som rakats ut från eldstaden (Fnr 1824:516498:1). Ett beslag i kopparlegering påträffades under stenarna till eldstaden (Fnr 1725:516497:1).

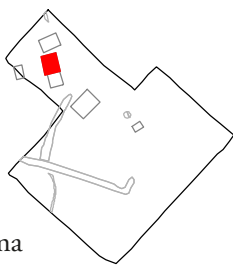
Figur 157. Plan över hus 25. Skala 1:75.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
	Beslag	Kopparlegering	1		Tunt, långsmalt föremål med en ögla i varje ände	
	Kärl	Keramik	1		Äldre svartgods – östersjökeramik, oljelampa	1000–1250

Figur 158. Fyndtabell för hus 25.

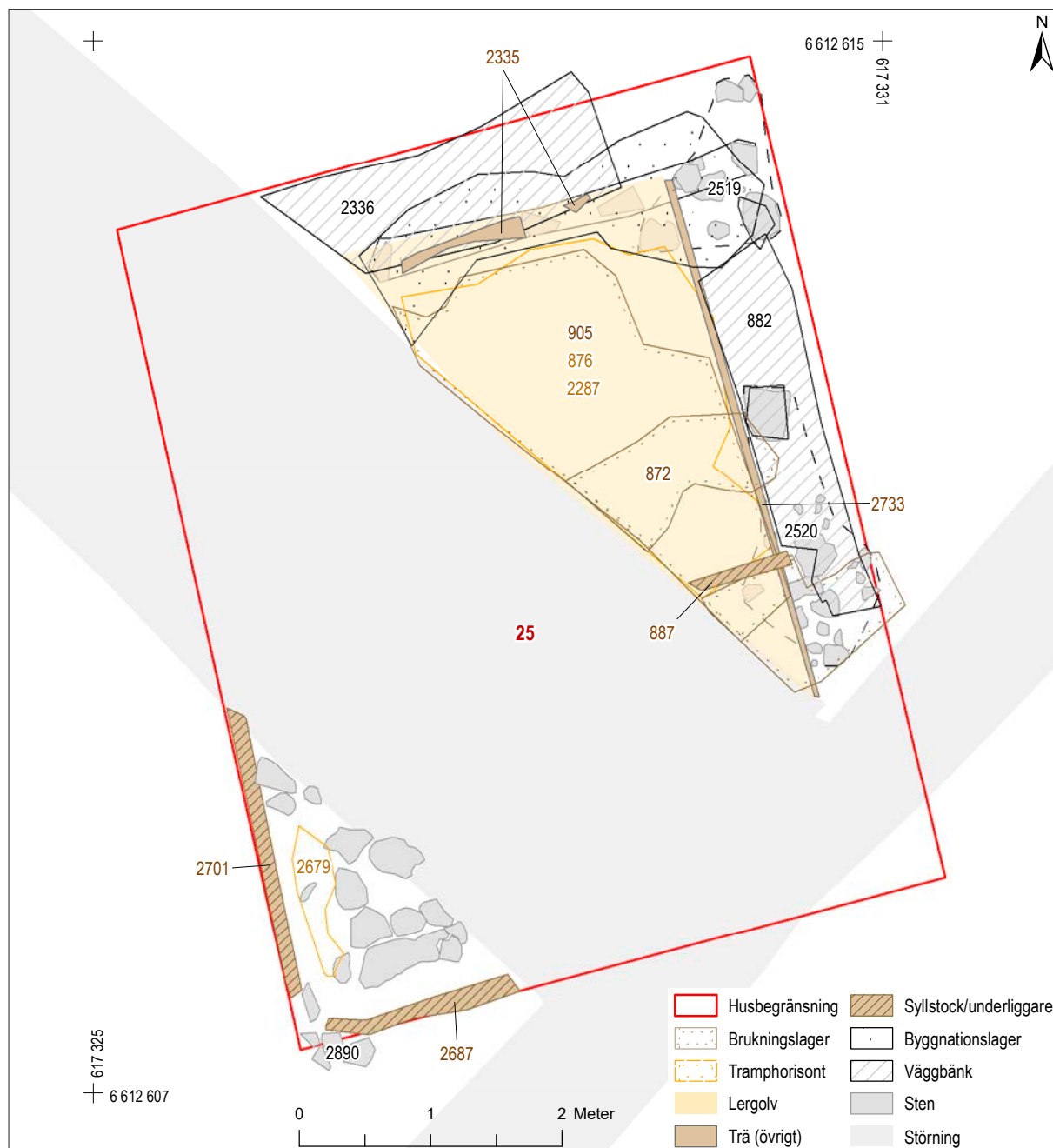
**HUS 11 – BOSTADSHUS
MED STEN- OCH TRÄSYLLAR
SAMT LERGOLV**

Huset var 6,4 x 5,0 m stort och orienterat i NNV-SSO. Huset var anlagt på ett äldre hus i samma skede (hus 25) och överlgrades i dess norra del av ett utjämningslager (2017). Huset var samtida med hus 10 på samma tomt. Husets mel-

lersta del var genomgrävt av ett förundersökningschakt och dess sydöstra hörn av ett rörschakt.

Huset saknade tydliga spår av eldstad och rumsindelning. I husets yngsta konstruktionsfas fanns en del av en syllstock (887) som möjligen utgjorde grunden för en mellanvägg. I husets sydvästra del vilade väggarna på träsyllar direkt liggande på marken (2687, 2701) men även glest liggande syllstenar fanns i husets konstruktion. En stenkonstruktion

Figur 159. Plan över hus 11. Skala 1:50.

(2637) i husets sydvästra hörn låg något indragen från väggens träsyllar. Stenläggningen utgjorde eventuellt en grund för en raserad hårdplatta. Huset hade ett lergolv (2287) som lades om vid minst ett tillfälle (2679, 876).

Längs med husets norra sida fanns en väggfast bänk (2336, 2589). En kantställd plank (2335) avgränsade bänken mot lergolvet. Motsvarande väggbänk fanns sannolikt även längs den östra sidan (882). Lergolvet avgränsades här av en trästock (2735) som kan ha ingått i en bänkkonstruktion.

De föremål som återfanns i huset var av hushållskaraktär och framkom framför allt i olika slags konstruktionslager. Bland annat framkom några brynen, ett knivblad och en islägg. Två tunna bronsbleck (Fnr 2891:524650:1) låg under några syllstenar. På husets äldsta lergolv påträffades ett bryne.

I huset framkom även tre skärvor äldre svartgods, två av dessa påträffades emellertid i sättsandsmaterial till husets stensyllar och kunde därmed inte kopplas till husets brukningstid. En av skärvorna framkom på den äldsta lergolvsnivån (Fnr 2287:522355:1). En skärva yngre svartgods låg i ett utfyllnadslager (880) mellan husets äldsta och yngsta konstruktionsfas vilket placerar husets brukningstid som tidigast i 1200-talet.

Större delen av benavfallet från huset påträffades i lager kopplade till husets konstruktion. Från golvlager fanns enbart rester från djur som ingått i kosten, nötboskap, får/get, svin och gås, och andelen matavfall dominerade.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer, bergart	3			
Hantverk	Bearbetat ben/horn	Ben/horn		16,50	Ämne till hornhantverk. Rektangulärt tvärsnitt.	
Personlig utrustning	Islägg	Ben	1		Mellanhandsben från häst.	
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	3			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	2			
Personlig utrustning	Bleck	Kopparlegering	2		Två tunna, oregelbundna bronsbleck	
Personlig utrustning	Kniv	Järn	1		Blad	
Hantverk	Slagg	Järn		97,2	Smidesslagg	
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	4		Äldre svartgods (gryta, kruka)	1000–1250
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Yngre svartgods (gryta)	1200–1425

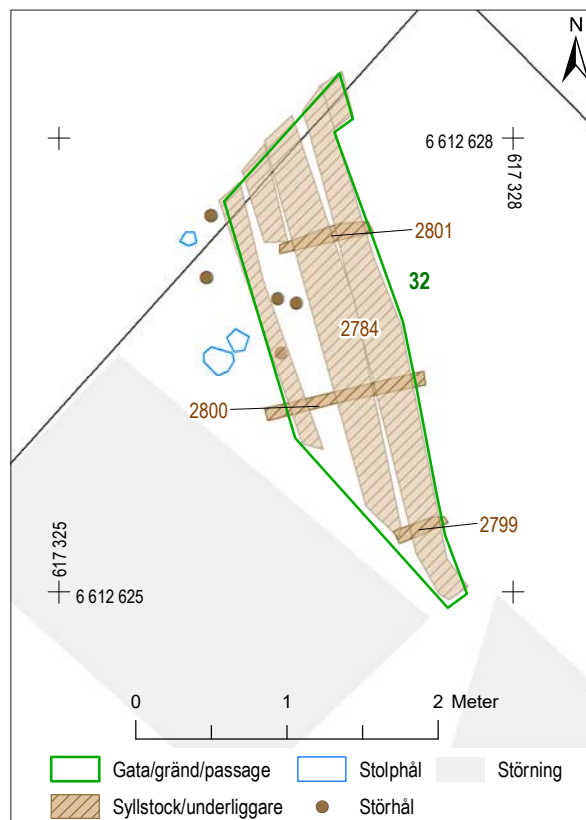
Figur 160. Fyndtabell för hus 11.

PASSAGE 32 – TRÄLÄGGNING

I undersökningsområdets norra hörn fanns en träbelagd passage. Konstruktionen skars i söder av ett förundersökningsschakt, i sydväst av en sentida urschaktning och fortsatte i norr utanför undersökningsområdets begränsning. Konstruktionen var anlagd på ett utjämningslager (2972) och överlagrades av ett yttäckande utjämningslager (2564). De bevarade lämningarna framkom inom en 3,5 x 1,1 m stor yta och var orienterade i NNV-SSO.

Konstruktionen utgjordes av fem parallellt liggande stockar eller kluvor (2784). Två av dessa utgjorde rundtimmer med en diameter på 0,1 m. De övriga stockarna var 0,25 m i diameter, kraftigt förmultnade och kan även ha utgjort kluvor med rundsidan uppåt. Stockarna vilade på underliggare (2799, 2800, 2801) vilka låg med ett inbördes avstånd av cirka en meter.

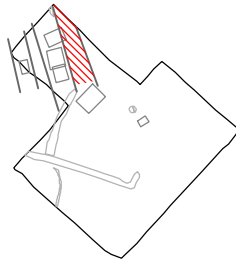
I utfyllnadslagret under träläggningen påträffades en skärva yngre svartgods (Fnr 2972:525745:1) vilket daterar anläggningen till tiden efter 1200.

Figur 162. Den träbelagda passagen 32 fotograferad från nordöst.

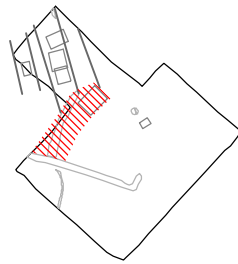
TOMT 4

Tomten var obebyggd under skedet.

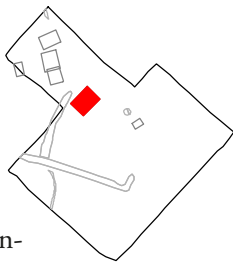

BEBYGGELSE UTMED DEN VÄSTRA VATTUGRÄNDEN

HUS 13 – BOSTADSHUS MED TRÄ- OCH STENSYLLAR SAMT LERGOLV

Huset var 7,8 x 5,9 m stort och var orienterat i NO–SV. Byggnaden var uppförd på ett yttäckande utjämningslager (2955/2443) och överlagrades av ruderat mark (799). Byggnadens nordvästra del skars av ett förundersökningsschakt och dess nordöstra del av en tidighistorisk brunn (brunn 36). Byggnaden låg intill den nord-sydliga vattugränd (gränd 153) som löpte intill dess västra sida och som hade anlagts under den föregående fasen men ännu var i bruk.

Huset saknade en tydlig rumsuppdelning. Byggnadens nordvästra del vilade på gles stensyll (2875). Huset hade tre separerade konstruktionsfaser, vilket tyder på att huset varit i bruk under en längre tid.

I byggnadens äldsta konstruktionsfas fanns en hörnhärd i husets södra del av vilken endast en rektangulär grund nedgrävning (2721) återstod. I botten fanns spår av härdens brukning i form av sot, aska, skörbränd sten och brända ben (2896). Kol från här-

den har ¹⁴C-daterats till 1040–1220. Stratigrafiskt och utifrån fynd av keramik tillhör huset tiden efter 1200.

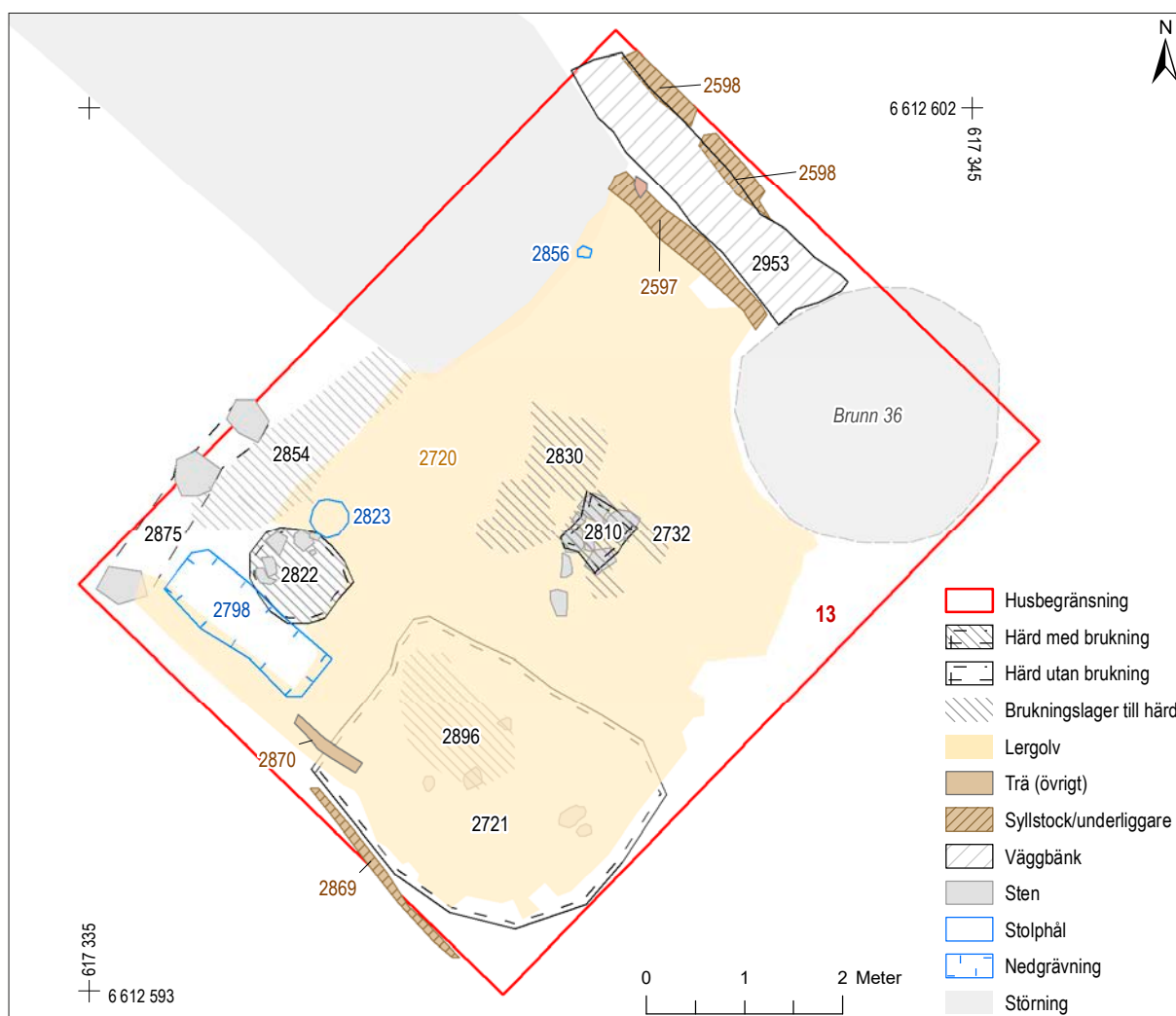
Under husets mellersta fas täcktes hörnhärden liksom resten av byggnadens inre yta av ett tjockt lergolv (2720). En ny eldstad anlades i husets västra hörn i form av en kvadratisk stenlagd härdplatta (2822). Ytterligare en kvadratisk härdplatta (2810) fanns i husets centrala del. I byggnadens västra hörn, intill den ena eldstaden, framkom en rektangulär nedgrävning, 1,80 x 0,6 m stor (2798). Nedgrävningen var träklädd och hade en trågliknande form med en rundad botten. Sannolikt användes den till förvaring. Längs husets nordöstra vägg fanns en

Figur 163. Central härd i husgrupp 13.

Figur 164. Träklädd nedgrävning (2798) i husets sydvästra hörn. Fotot taget från nordöst.

Figur 165. Plan över hus 13. Skala 1:75.

jordfylld väggbänk (2953) med en träram av rektangulärt tillhuggna plankor (2597). Väggbänkens bredd var cirka 0,6 m.

I husets yngsta fas lades ett nytt lergolv (2811) ut i den norra delen av byggnaden, sannolikt som en förbättringsåtgärd av den del av ytan som blivit mest nedsmutsad av aktiviteter vid de båda eldstäderna.

Endast enstaka fynd påträffades inne i huset, bl a två skärvor keramik. En skärva äldre svartgods framkom i en av husets eldstäder (Fnr 2822:172547:1)

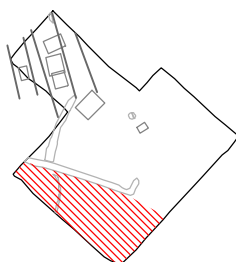
och en skärva yngre svartgods framkom i husets yngsta golvlag (Fnr 2750:172270:1). Skärvornas förekomst indikerar att byggnaden var i bruk under 1200-talets första hälft.

Inne i huset förekom benmaterial i anslutning till en härd samt nedtrampat i golvlag tillsammans med sot och kol. Boskapsdjuren dominerade, främst förekom nötkreatur, därefter får, get och tamsvin. Benavfall från matberedning och kasserade matrester utgjorde majoriteten av materialet men delar från slaktavfall förekom också.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Horn		94,4	Hjortdjur, älg	
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	1		Spetsig och svagt böjd ände.	
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Yngre svartgods, gryta (buk)	cirka 1200–1425
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Äldre svartgods, kruka (myning)	cirka 1000–1250

Figur 166. Fyndtabell för hus 13.

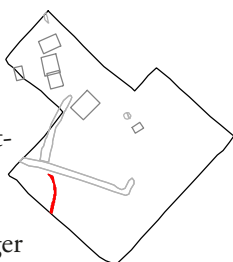
STRANDZONEN

DIKE 159 – DIKE MED SIDOR AV FLÄTVERK

Ett kraftigt dike med sidor av flätverk (159) löpte genom området i nordsydlig riktning. Diket var nedgrävt genom ett utfyllnadslager (2050). Under nästkommande huvudskede (skede 4) fylldes diket igen med ett avfallsmaterial bestående av träföremål, pälsrester, djurben och läderspill.

Diket var cirka 13 m långt inom undersökningsområdet. I dess norra del vek diket av mot väster i en svag böj. På ömse sidor om diket fanns ett flätverksstaket med störar som sammanflätats med vidjor.

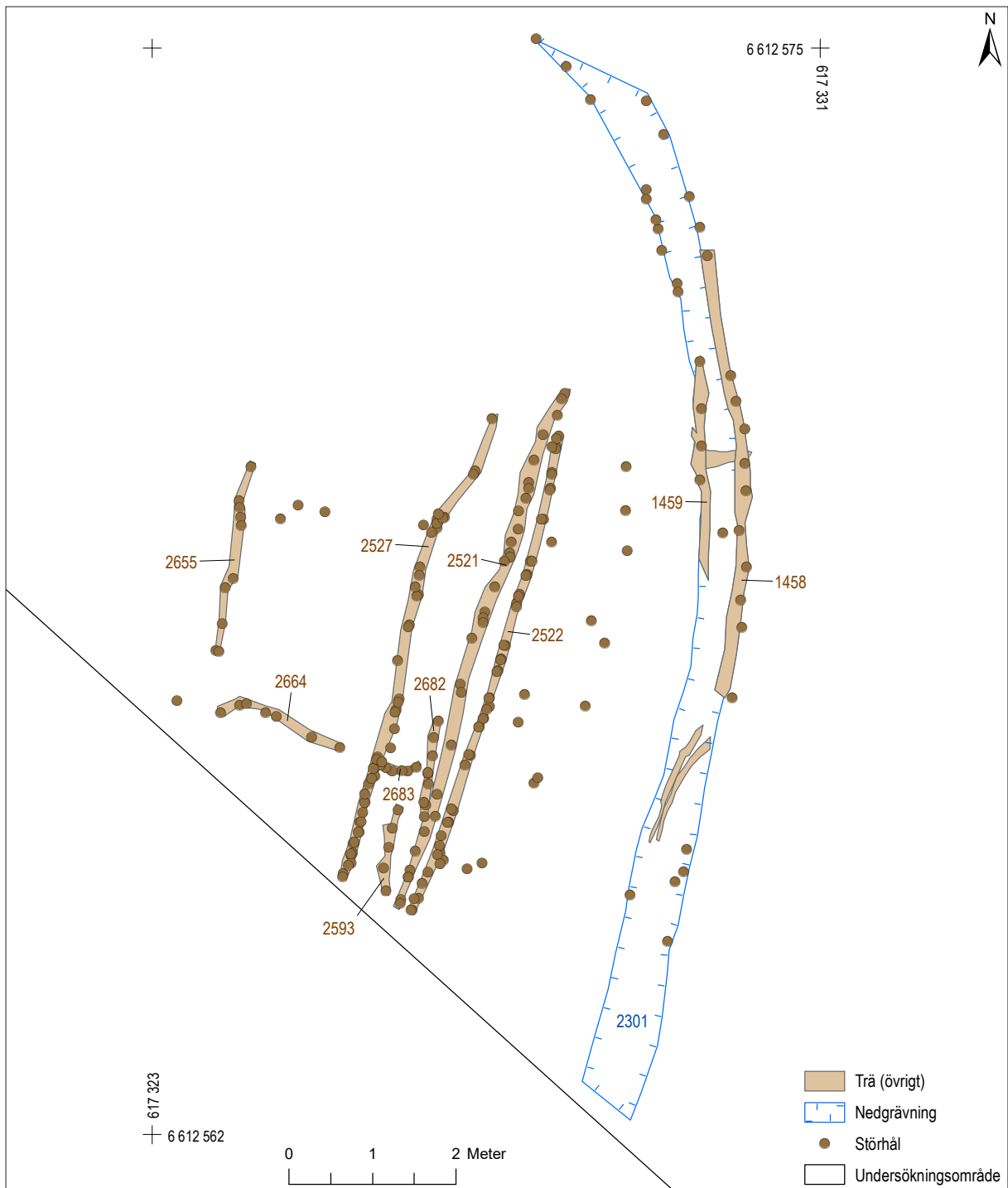
Väster om diket fanns ett flertal parallellt löpande flätverksrader (2527, 2521, 2522 m fl).

I områdets sydöstra del fanns några tydliga anläggningar kopplade till smide i form av botten av två smidesgropar (578 och 564; figur 150) med slaggförekomst, bl a en smidesskälla (Fnr 564:120000:1). Intill den ena smidesgropen (578) fanns en nedgrävd tunna (587).

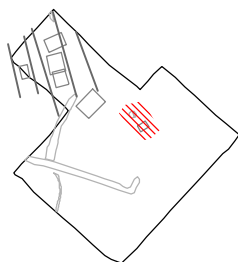
Figur 167. Dike 159 med rester av flätverksstaket.

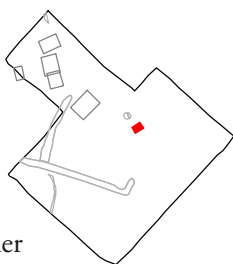
Figur 168. Plan över dike 159. Skala 1:75.

OREGLERAD BEBYGGELSE I SYDOST

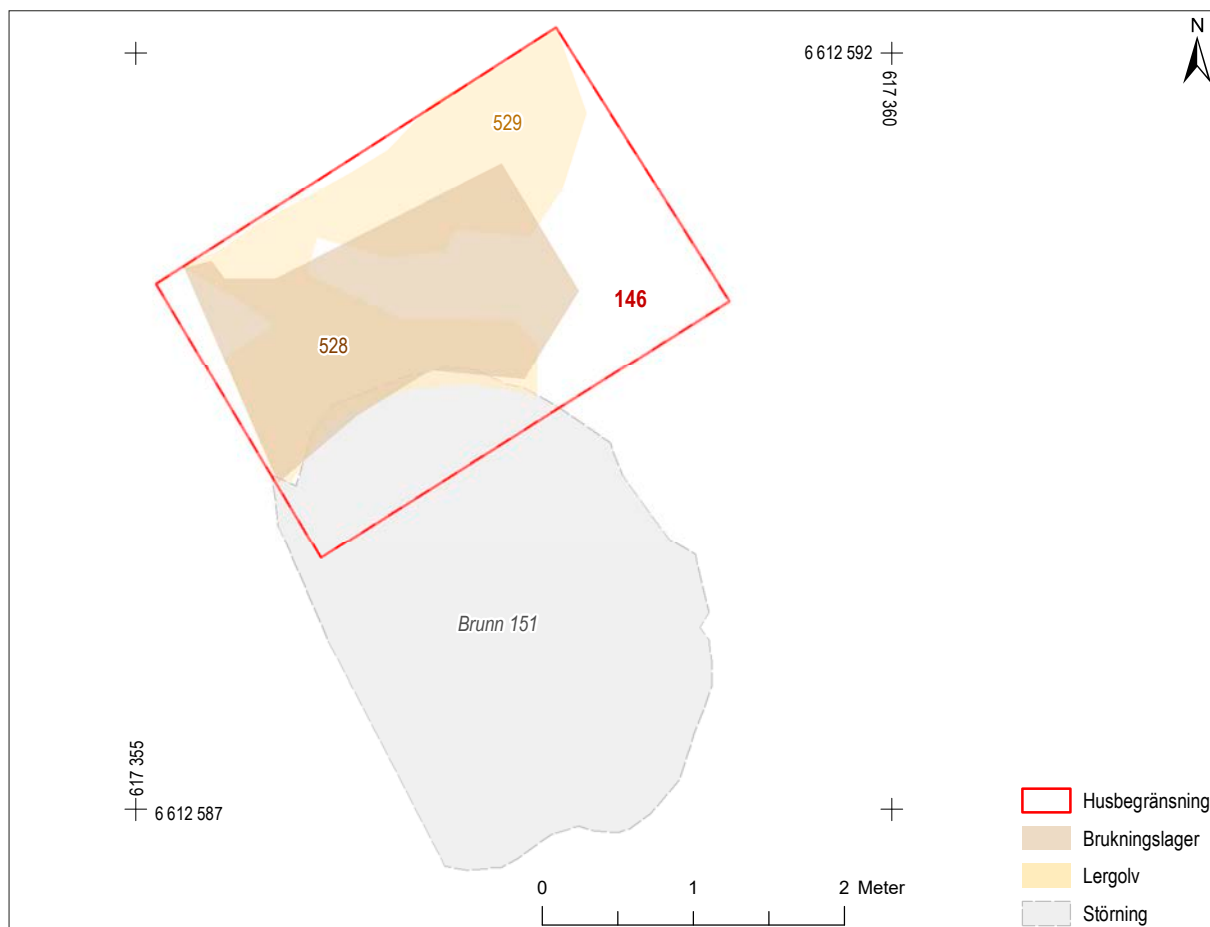
HUS 146 – HUS (OKÄND FUNKTION) MED LERGOLV

I östra delen av undersökningsområdet fanns ett mycket ofullständigt hus med lergolv. I söder var huset bortgrävt av en brunn från 1600-talet men i nordväst syntes en tydlig rak kant på golvet i sydvästlig–nordöstlig riktning. De bevara-

de lämningarna av huset framkom inom en 3,0 x 2,4 m stor yta. Huset var anlagt på ett utjämningslager (606) och överlgrades av ett utfyllnadslager (430).

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Den enda bevarade strukturen från huset var ett fragmentariskt lergolv (529). I ett brukningslager ovanpå lergolvet framkom en bottenkälla från smide samt keramik i form av en skärva yngre svartgods (Fnr 528:11401:1) och en skärva oglaserat rödgods (Fnr 528:11383:1).

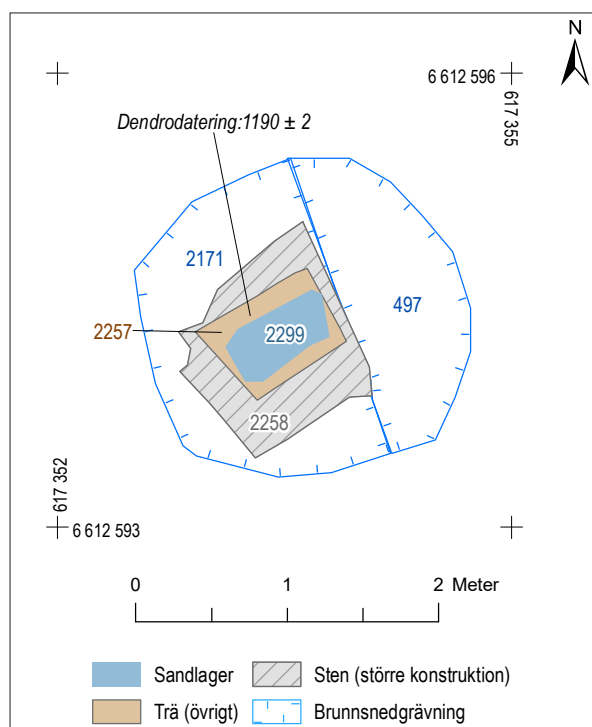
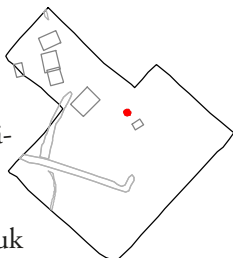
Figur 169. Plan över hus 146. Skala 1:50.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt	Kommentar	Datering
Hantverk	Slagg	Järn	2	153,3	Bottenskälla	
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Oglaserat rödgods, kanna? (buk)	1200–1300-tal?
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Yngre svartgods, trebensgryta (mynning)	cirka 1200–1425

Figur 170. Fyndtabell för hus 146.

BRUNN I 48

Strax norr om hus 146 fanns en brunn med ett brunnskar av trästockar. Brunnen var nedgrävd genom ett äldre odlingslager (494). När brunnen togs ur bruk överlagrades den av odlingsjord eller ruderat mark (401, 2147).

Figur 171. Plan över brunn 148. Skala 1:50.

Brunnens nedgrävning (2171) var 1,2 x 1,4 m stor och 0,8 m djup. Brunnskaret (2257) var firsidigt, 1,0 x 1,1 m stort och konstruerat av tre smala och en tjock stock på varje sida. På insidan av varje hörn fanns störar som hindrade karet från att falla in. Utanför karet var brunnen stensködd (2258). Fyllningen (493, 2192, 2193, 2229) i brunnen innehöll avfall, framförallt en stor mängd obrända ben, vilket indikerar att den nyttjades som en avfallsgrop efter att brunnen hade slutat användas och stenskoningen hade kollapsat. Fynd som påträffades i brunnsfyllningen var till stor del slagg, spill från läder och behantverk och skodelar. Brunnskaret (2257) har daterats dendrokronologiskt till 1190 ± 2.

Figur 172. Brunn 148 med stenskoning och träkar.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Ben		55,2	Häst	
Hantverk	Hantverksspill	Läder		9,5		
Hantverk	Slagg	Järn		373		
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	1			
Personlig utrustning	Sko	Läder	3		Bland annat sula	

Figur 173. Fyndtabell för brunn 148.

Fyndbild huvudskede 3 (1200–1250)

En fortsatt deponering av utfyllnadsmassor skedde i strandzonen. Ett ökat inslag av avfall efter ben- och hornhantverk förekom i dessa lager. Även läderavfall samt merparten av de påträffade skodelarna fanns i detta område. Den selektiva insamling som skedde av fyndmaterialet vid maskingrävningen av dessa la-

ger gör emellertid att en kvantifiering av materialet blir osäker.

Vad gäller de föremål som kan kopplas till hushållet och den personliga utrustningen så var fyndmaterialet generellt sett fattigare under detta skede än tidigare. Föremål av karaktären personlig utrustning framkom nästan uteslutande från utjämningslager

Figur 174. Fyndspridning i huvudskede 3 (1200–1250): Avfallsdeponering. Skala 1:500.

under husen eller i strandzonen. Få fynd var från husens brukningstid. Det fanns även en problematik vad gäller de omdeponerade lagrens ursprungliga sammanhang och datering. Merparten av de daterbara föremålen faller inom ramen för dateringen av huvudskedet, men några avvikelser finns.

De flesta brynen påträffades i anslutning till bebyggelsen i norra delen av området. Keramiken återfanns både i anslutning till bebyggelsen och till den äldre strandzonen.

Ett fint bevarat föremål var en dekorerad dräknål i ben (Fnr 2817:174012:1; figur 177). Dräknålen

Figur 175. Fyndspridning i huvudskede 3 (1200–1250): "Tappade föremål". Skala 1:500.

Kategori	Material	Antal	Vikt (g)	Objekt
Djurhållning	Järn	8		Hästsko, hästkosöm
Handel	Kopparlegering	1		Våg (del av vågarm)
Hantverk	Ben/horn		2981,5	Hantverksavfall, bl a ämnen till ben/hornhantverk, björnklo med borrat hål
Hantverk	Järn		11370,6	Smidesslagg, bottenskölla
Hantverk	Läder		484,8	Hantverkspill
Huhåll/byggnation	Glas	1		Obestämd
Hushåll/byggnation	Järn	202		Bl a beslag, krampa, nit, spik
Huhåll/byggnation	Organiskt	7		Rep, snören
Huhåll/byggnation	Sandsten, bergart odef	2		Malsten, löpare
Huhåll/byggnation	Trä	5		Bl a plugg, spadblad
Personlig utrustning	Ben/horn	17		Nål, islägg, långtandskam, kam, dräknål, tärning
Personlig utrustning	Glas, glasfluss	4		Pärta, infattningssten (blå, röd resp turkos)
Personlig utrustning	Järn	4		Isbrodd (trearmad), nål, sax, nyckel
Personlig utrustning	Kopparlegering	21		Bl a, beslag, bleck, hänge (lunulaformat), ten
Personlig utrustning	Läder	16		Skodelar (sula, ovanläder)
Personlig utrustning	Skiffer, Bergart odef	20		Bryne
Personlig utrustning	Textil		31,3	Del av vävt tygstycke
Summa		308		

Figur 176. Fyndtabell för huvudskede 3 (1200–1250).

övre del var firsidig med ett genomborrat huvud där en ring av brons var fastsatt. Nålen smalnade av och hade en spetsig ände. Den flätmönstade dekoren verkar ha nöts ner då nålen upprepade gånger stuckits in i ett klädesplagg. Dräknålen framkom i ett utjämningslager till bebyggelsen i nordöst.

Bennålen har även vissa likheter med skrivredskap för anteckningar på vaxplattor, en s k stylus, men saknar det spatelformade eller t-formade huvud som användes för att sudda på vaxtavlan, och som är vanligt på de kända exemplaren i SHM:s samlingar. Det är emellertid möjligt att det rör sig om en stylus med tidig datering, i så fall av en ovanlig typ (muntligt meddelande Elisabet Regner SHM 2014-10-17).

Ett utmärkande fynd var ett *lunulaformat hänge* i kopparlegering med fläckvis bevarad förgyllning (Fnr 3159:529840:2). Spännet påträffades i ett utfyllnadslager i områdets norra del. Liknande spän-

nen har påträffats på baltiskt område med datering från 1000-talet till 1200-talet (muntligen Tuuli Korisoo).

En del av en vågarm till en klappvåg (Fnr 1000:146664:1) påträffades i ett utfyllnadslager (1000) i områdets södra utkant. I lagret fanns också skärvor av yngre svartgods (datering: 1200–1425). En liknande vågarm har påträffats i en tidigmedeltida aristokratisk miljö i Mälby, väster om Enköping i en anläggning daterad till perioden 1000–1250. Denna vågarm har bestämts till typ 7 enligt Steuer och förekommer i tyskt material (Schleswig) från andra hälften av 1000-talet till och med 1200-talet (Beronius Jörpeland & Seiler 2011, s 127).

Keramikens spridning var framför allt kopplad till bebyggelsen och följer de ”tappade föremålen” spridning. Men en koppling fanns även till deponering av avfall i bebyggelsens utkant.

Figur 177. Ornerad dräktnål i ben med ring i kopparlegering (Fnr 2817:174012:1). Skala 1:1.

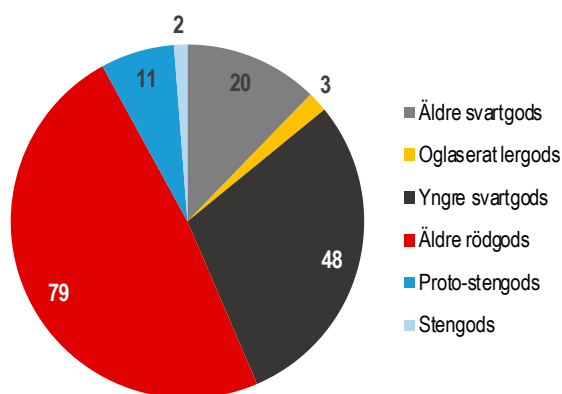
Figur 178. Lunulaformat hänge i kopparlegering med fläckvis bevarad förgyllning (Fnr 3159:529840:2). Skala 1:1.

Figur 179. Vågarm till klappvåg i kopparlegering (Fnr 1000:146664:1). Skala 1:1.

Husgeråd – Keramiken i huvudskede 3 av Mikael Johansson

Keramikmaterialet från huvudskede 3, daterad till 1200–1250, utgörs av 163 keramikskärvor. Av dessa

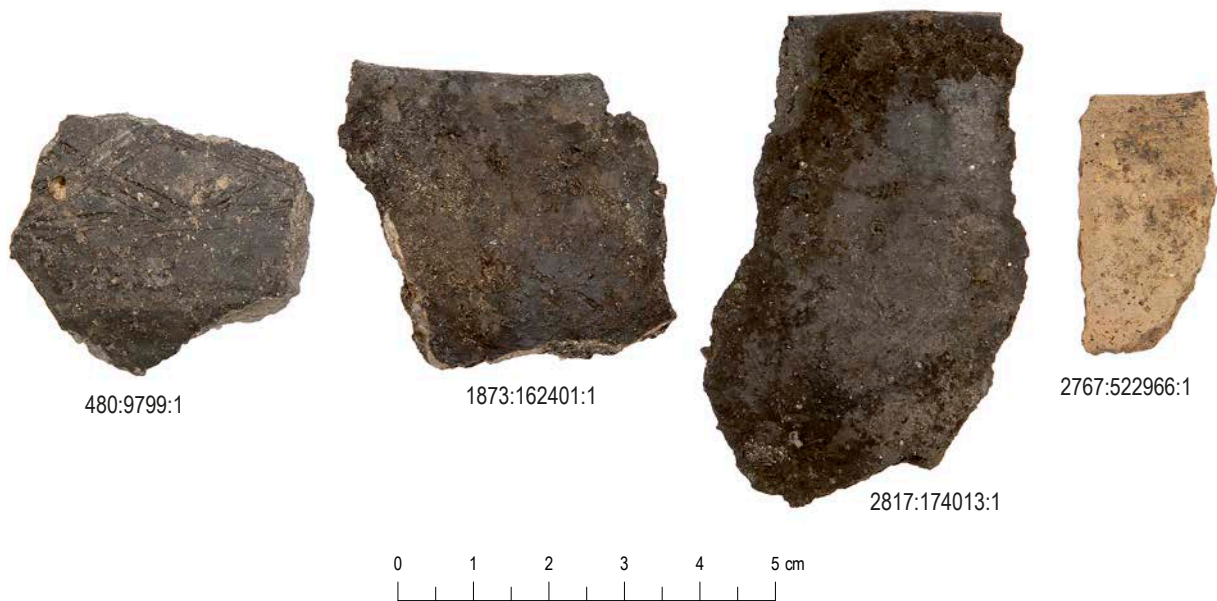

Figur 180. Antal skärvor per godstyp under huvudskede 3 (1200–1250). Kärn av äldre rödgods och yngre svartgods dominerar under 1200-talets första hälft, stengodskärn börjar förekomma och de äldre svartgodskärnen sjunker i antal i jämförelse med tidigare huvudskeden.

ska dock åtta skärvor från 401, ett omrört odlingslager, ses på med en viss tveksamhet då det sannolikt finns en inblandning av yngre keramik i detta lager (t ex Fnr 401:7430:1, ett finare stengods från Siegburg). Keramikfynden från huvudskede 3 är klart intressanta i jämförelse med keramiken från tidigare faser. Från och med denna tid är inte längre de äldre svartgodskärnen den huvudsakliga keramiken inom hushållen. En allt viktigare plats tar nya typer av kärn vilka når Enköping som handelsvaror och utmanar den lokalproducerade svartgodskeramiken. Keramikkrärl med andra funktioner blir också viktiga för hushållen.

Lokalproducerade kärn av äldre svartgods

Antalet fynd av äldre svartgodskärn sjunker rejält under huvudskede 3 och enbart 20 skärvor finns tillvaratagna. Kärnformerna är desamma som i tidigare faser, i huvudsak odecorerade krukor med insvängda mynningar samt skålar/oljelampor. Ett undantag finns och det är ett bukfragment från en kruka med en fint ristad utvändig dekor (Fnr 480:9799:1). De-

Figur 181. Exempel på äldre svartgods från huvudskede 3 (1200–1250). Fnr 480:9799:1 är en bukskärva med dekor i form av ristade horisontella och korsande linjer (ICP prov Enkop8). Fnr 2817:174013:1, en mynningsbit i AIV-keramik (ICP prov Enkop7). Fnr 1873:162401:1 och Fnr 2767:522966:1, två välformade mynningsbitar som tolkats vara Östersjökeramik. Skala 1:1.

koren består av ristade horisontella och korsande linjer i ett mönster som liknar dekorer på slaviska kärl av typen Menkendorf. För att fastslå krukans proveniens har en ICP-analys gjorts och den visar att kärlet inte är en importvara av typen Menkendorf utan lokalt tillverkat i Enköpingstrakten (bilaga 10). Varför enbart ett fynd gjorts av keramik av denna typ är svårt att förklara men kärlet torde vara framställt av någon som influerats av och/eller haft slaviska kontakter.

Nya kökskärl av yngre svartgods

Det är en importerad keramik, framställd av kruk- och makarverkstäder i norra Tyskland, som utkonkurrerar det lokalproducerade äldre svartgodset. Keramiken som benämns som yngre svartgods är formad på drejskiva, hårdare bränd och tillverkad av finare leror än kärlet av äldre svartgods (figur 182). Såväl kökskärl som bordskärl tillverkas i yngre svartgods men i fyndmaterialet från perioden 1200–1250 verkar det enbart finnas matlagningsgrytor. De kan vara försedda med ben, så som Fnr 2354:522356:1 visar, men förmodligen finns också rundbottnade grytor bland fynden, så kallade *Kugeltopf*. Kärlens mynningsdiameter ligger på cirka 12–14 cm och alla mynnningar utom en har en kälad insida. Alla skärvor har en godsfärg som är grå till gråsvart förutom två

skärvor från ett kärl med en rödbrun godsfärg (Fnr 613:12873:1 och Fnr 1000:146412:2). Möjligen kan detta kärl ha en helt annan proveniens än Tyskland.

Inträdet av nya kärlformer – Blyglaserade serveringskannor

En helt ny form av keramikskärl som introduceras under 1200-talet är utvändigt blyglaserade serveringskannor, så kallat äldre rödgods (figur 183). Nästan hälften av alla keramikskärvor från huvudskede 3 kommer från sådana kannor, möjligtvis finns även två skärvor från en blyglaserad trebensgryta bland keramiken (Fnr 2354:522356:5). Dessa serveringskannor är med sin utvändigt glänsande glasyr ett nytt inslag i den medeltida bordskulturen och deras inträde i hushållen lär ha inneburit förändringar i Enköpingsbornas sociala och förmodligen statusmässiga samvaro.

Vissa kannor är enbart glaserade medan andra även är dekorerade med exempelvis pålagda dekorelement av lera och intryckta geometriska mönster. På en del kannor har en vit lera applicerats på kärlytan under glasyren och kopparoxid ströts i glasyren för att färga den grön. Resultatet av detta blir en vackert gul- och grönspräcklig yta (se Fnr 2293:166306:3; Fnr 2300:165088:1 och Fnr 3454:522356:3). Kan-

Figur 182. Några exempel på importerade grytor av yngre svartgods från huvudskede 3 (1200–1250) (Fnr 2385:519020:1; Fnr 2354:522356:1 och Fnr 2354:183384:2). Såväl rundbottnade grytor, så kallade Kugeltopf, som grytor försedda med ben finns i fyndmaterialet. Skala 1:1.

Figur 183. Några exempel på äldre rödgods från huvudskede 3 (1200–1250). Ett av fynden kan härröra från en gryta (Fnr 2354:522356:5) men alla övriga är från dryckeskannor. ICP-prov har tagits på två kannor och proven pekar mot att det i dessa fall sannolikt rör sig om inhemska produktioner. Den ena kannan tycks komma från Uppland (Fnr 2300:165061:1, ICP prov Enkop16) medan den andra kan härröra från västra eller sydvästra Sverige (Fnr 1806:15660:8, ICP prov Enkop17). Kannor som förmodligen importerats från Flandernområdet vid Nordsjökusten finns också bland fynden, som t ex (Fnr 2293:166306:3 och Fnr 2300:165088:1). Skala 1:1.

nor med denna gul- och grönspräckliga dekor har tillverkats på flera platser längs Nordsjökusten, i Nederländerna och Belgien. Bland annat i området kring Aardenburg, en ort i Nederländerna på gränsen till Belgien, och i Brygge och Kortrijk i Belgien (Despriet 1998, Dunning 1968, Trimpe Burger 1964, Verhaeghe 1983, Verhaeghe 1988).

För att få en uppfattning av det äldre rödgodssets proveniens har ICP-prov tagits på två olika rödgodskanor i fyndmaterialet och provresultatet är något överraskande (se Brorsson 2015, bilaga 10). En kanna med grönfärgad blyglasyr, pålagda strängar av vit lera och stämplade geometriska mönster verkar komma från Uppland (Fnr 2300:165061:1). En annan kanna tycks ha en proveniens i västra eller sydvästra Sverige (Fnr 1806:15660:8). De två ICP-proverna pekar således mot att det i fyndmaterialet från Fältskären finns inhemskt producerat äldre rödgods.

Bordskärl av stengods

Ett annat nytt inslag i den medeltida bordskulturen är dryckeskärl av stengods från Tyskland. Av de 14 stengodsskärvorna från huvudskede 3 kommer 11 stycken från krus av proto-stengods (figur 184), en typ av tidigt grovt stengods där partiklarna i leran bara delvis smält samman (sintrat). Att dessa skärvor är samtida med fasdateringen antyder förekomsten av ett mynningsfragment med en speciell utformning (Fnr 2354:522356:7). Kärl försedda med denna typ av mynningsform framställs redan kring år 1200 av krukmakerier i Siegburg i Tyskland (Beckmann 1975, tafel 1 (typ 1), tafel 15–17).

Kärl av proto-stengods verkar alltså nå Enköping redan under 1200-talets första hälft men en liten notering bör göras angående fynden. Alla skärvor kommer från utfyllnads- och utjämningslager så det finns en möjlighet att vissa är infiltrerade från ovanliggande yngre lager. Sannolika exempel på detta är de två stengodsskärvorna Fnr 401:7430:1, Fnr 2385:519020:2, vilka antagligen är tillverkade under 1200-talets andra hälft/tidigt 1300-tal.

Figur 184. Exempel på dryckeskrus av proto-stengods från huvudskede 3 (1200–1250). Fnr 2354:522356:6–7. Skala 1:1.

Osteologi

av Agneta Flood

Under den första hälften av 1200-talet fortsatte markberedning och byggnation på mark som tidigare varit mindre lämpad för det sistnämnda ändamålet. Det osteologiska materialet påträffades till största delen bland dessa utfyllnads- och avfallslager. Benavfallet från slakt och beredning fortsatte att användas för att förstärka och stabilisera mjuka utfyllnadsmassor bestående av träflis, gödsel och dynga. Benmaterial påträffades även i utjämningslager som påförts i samband med bebyggelsen.

Det osteologiska materialet från skedet utgjorde närmare 10,5 % av det analyserade materialet från kvarteret Fältskären. Benavfallet utgjordes främst av rester från matberedning och matavfall men även av slaktavfall och hantverksspill. Materialet dominerades som under tidigare faser av boskapsdjuren. Nötkreatur dominerade med 46 % av antalet analyserade bendelar, får/get uppgick till närmare 31 % och tamsvin till 14 %. Efter den ökade frekvensen av får/get som skedde under huvudskede två, fortsatte den relativa mängden att på samma sätt vara hög under huvudskede 3. Utmärkande för skedet var däremot att andelen fisk och fågel var relativt liten.

De delar av vilda större däggdjur som påträffades utgjordes uteslutande av bearbetade, sågade eller borrarade delar. Från älg och hjort fanns sågade horn-delar som bör ha samband med hantverk. Ett fynd av annat slag var en genomborrade björnkloamulett.

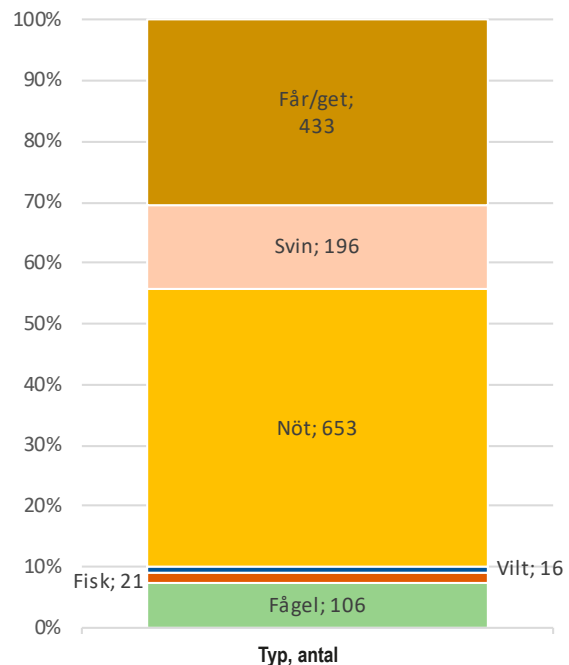
Enstaka fynd av hästben förekom också, flera med sågad och slipad yta. Delarna utgjordes av mellanhandsben, mellanfotsben, strålben och skenben, varav åtminstone ett mellanfotsben hade använts som islägg. Sågade mellanhandsben, mellanfotsben, strålben och skenben av nötboskap förekom också.

Hare och mård fanns representerat, men i relativt små mängder. Enstaka delar av hund och katt fanns också. Några skärmärken eller snitt observerades dock inte, varför pälshantering inte kan styrkas i detta fall.

Bland de mindre djurarterna dominerade de domesticerade fåglarna, särskilt höns men även gäss. Några fragment av tamhöns hade gnagmärken från hund och katt, vilket betyder att dessa djur funnits i

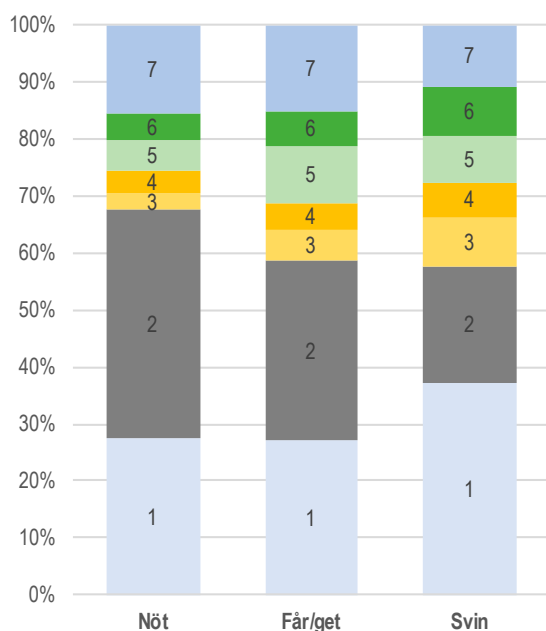
människornas närhet. I jämförelse med tidigare skede var andelen sjöfåglar relativt liten, de fåglar som identifierades till art var storskrak, småskrak och kricka. Närvaro av fragment från orre visade att konsumtion av skogsfågel fortfarande förekom, men att införseln inte var speciellt omfattande. Enstaka fragment av korp, kråkfågel och ugglor påträffades också i materialet, arter som funnits i människans närhet.

Under detta skede fanns särskilt gös, men även torsk, lake och braxen. Framförallt avspeglades ett bestånd av lokalt fångad fisk i närliggande vattendrag. En mindre andel torsk hade också nått fram till staden som torkad och importerad vara, möjligen från Nordnorge.

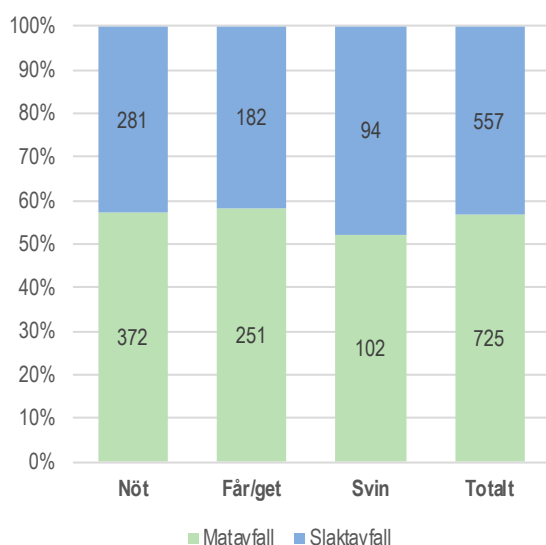

Figur 185. Fördelning av djurarter i huvudskede 3 (1200–1250).

Den anatomiska fördelningen för boskapsdjuren var i det närmaste identisk med fördelningen under huvudskede två. Andelen matavfall dominerade och frekvensen vara störst för får/get. Den största andelen matavfall representerades av delar från bålen (region 2), fördelningen var mest påfallande bland nötkreaturen. Liksom under föregående fas var fram- och bakben underrepresenterade, i synnerhet bland nötkreaturen. Den lilla skillnad som kunde

Figur 186. Anatomisk fördelning bland boskapsdjur under huvudskede 3 (1200–1250) (se figur 35 på sidan 86 för en förklaring av siffrorna).

Figur 187. Fördelning av mat och slaktavfall under huvudskede 3 (1200–1250).

ses vid jämförelse med huvudskede 2 var att andelen fragment från nedre framben (region 4) var något lägre under skede 3. På samma sätt som under tidigare skeden fattades en viss andel av de köttfattiga delarna av djurens kroppar, d v s slaktavfallet vara något underrepresenterat i materialet. En del av det kött som konsumerades hade således inkommit till området som redan färdigstyckade delar, särskilt gäller det nötboskap.

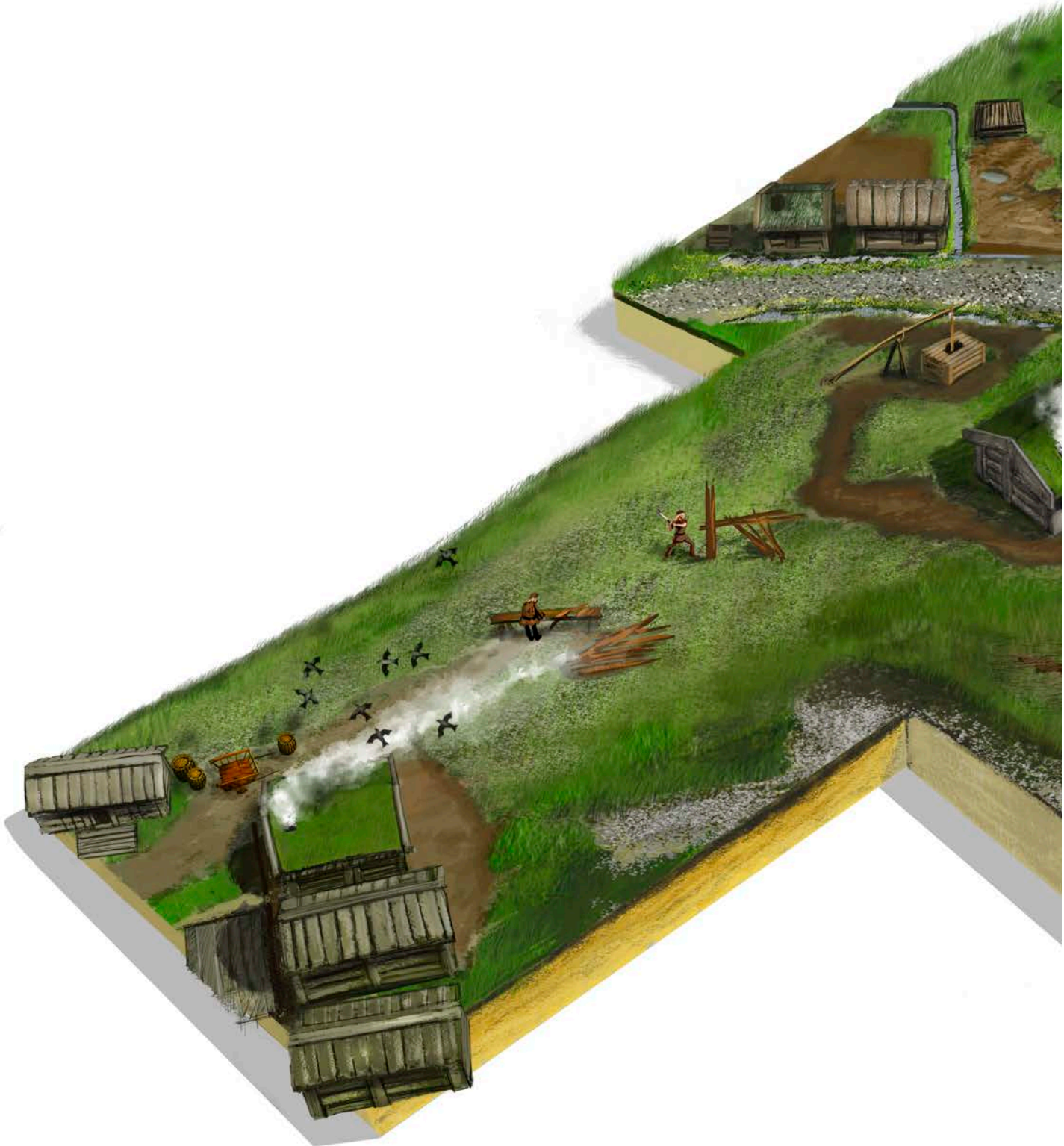
Omkring 72 % av nötkreaturen hade uppnått fullvuxen ålder. 25 % var juvenila djur, och kalvar utgjorde endast någon enstaka procent av materialet. Förhållandet visar på förekomsten av mjölkkor.

Åldersfördelningen hos får och get var vid jämförelse med nötkreaturen liksom tidigare annorlunda och de fullvuxna djuren utgjorde endast cirka 40 % av materialet. Resterande andel utgjordes av juvenila djur, där ett mycket litet antal av djuren utgjordes av spädlamm. Andelen unga djur var ännu större bland tamsvin och de vuxna djuren utgjorde endast omkring 27 % av materialet. Närvaron av framförallt kulingar antyder att uppfödning förekom på platsen, om än i mindre utsträckning.

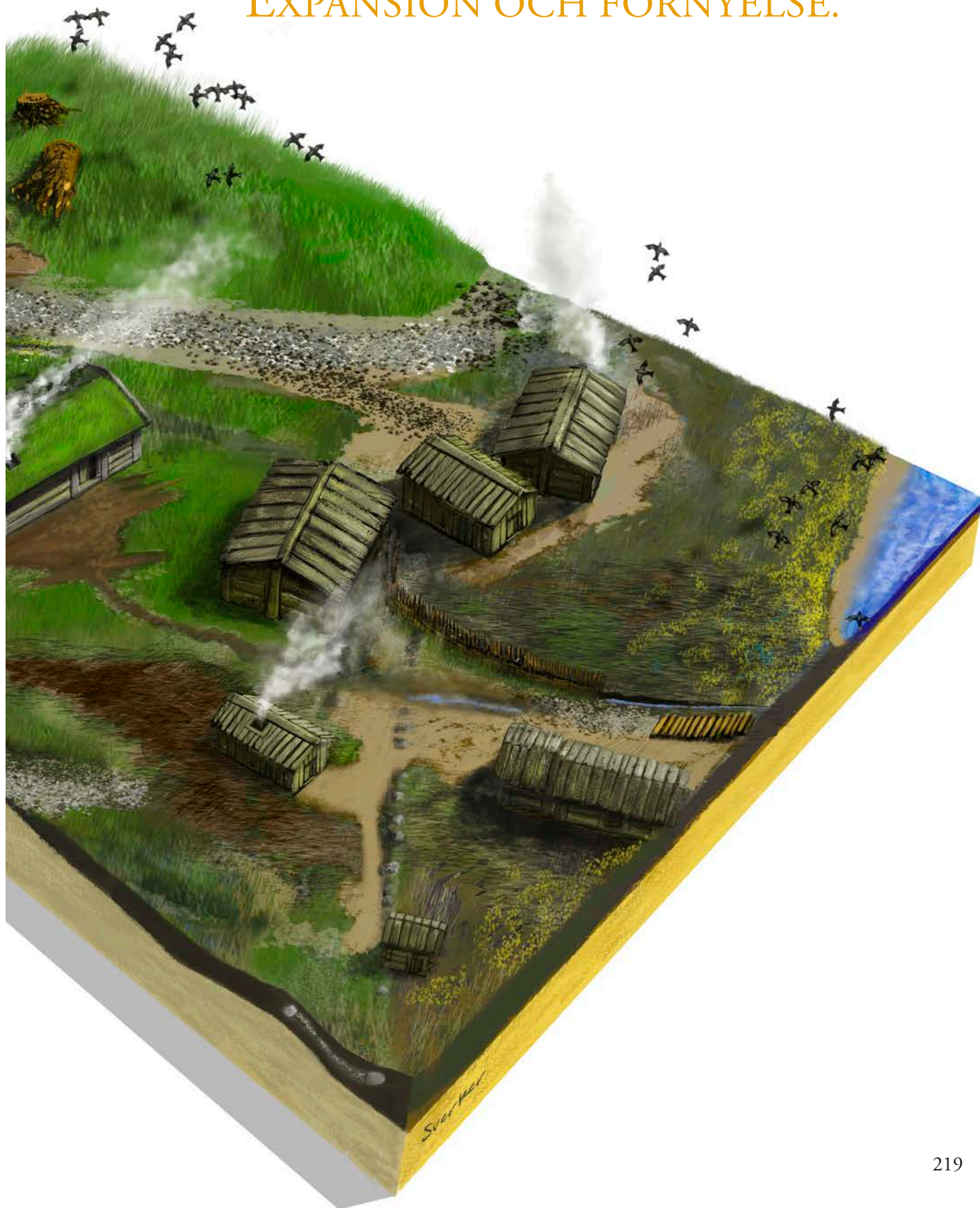

Figur 188. "Svin af gamla skogsrasen...". Avbildning av Nils Månsson Mandelgren, 1875. Folkliivsarkivet, Lund.

HUVUDSKEDE 4: 1250–1350. EXPANSION OCH FÖRNYELSE.

HISTORISK UTBLICK 1250–1350

Kungalängd

- 1250–1275 Valdemar Birgersson
(1250–1266) *Birger Magnuson jarl – landets egentliga ledare*
- 1275–1290 Magnus Birgersson "Ladulås"
- (1290–1298) Förmyndarstyrelse (marsken Torgils Knutsson)
- (1290) 1298–1318 Birger Magnusson (bröder Erik och Valdemar)
- (1319–cirka 1332) Förmyndarstyrelse
- (1319) 1332–1364 Magnus Eriksson

1252 befäller påven Innocentius IV att de svenska biskoparna ska stödja kungen och jarlen mot alla som stör friden i riket. I praktiken är det ett kyrkligt godkännande av avrättningarna vid Herrevadsbro. Birger Jarl framstår som den person som slutligen befäster en stark centraliserad kungamakt. Under ett kvarts sekel kommer landet präglas av en ovanligt lång inre fredsperiod.

En konsekvens av folkungarnas nederlag blir hårdare beskattning. Tidigare kunde kungen bara kräva ledning (krigstjänst) och gästning på gårdar, men nu omvandlas dessa plikter till fasta skatter. En annan förändring är att kungen får rätt att stifta nya lagar. Först ut på 1250-talet är de berömda edsöreslagarna om kvinnofrid, hemfrid, tingsfrid och kyrkofrid. Upplandslagen stadfästes 1296.

Böndernas skatter är en förutsättning för det intensiva borgbyggande och stadsgrundande som präglar andra hälften av 1200-talet. För att varorna som lämnas i skatt ska kunna omsättas behövs goda relationer med köpmännen i norra Tyskland, särskilt med den rika hansestaden Lübeck. Köpmännen får skatte- och tullfrihet i Sverige, för att locka dem till landet och på sikt öka de kungliga inkomsterna och landets rikedom. Vinsterna från skatterna och handeln används för att uppföra stora borgar med plats för kungliga fogdar och väpnade styrkor, som Nyköpingshus och Stockholms slott, Örebro, Västerås, Kalmar, Lödöse, Borgholm och Jönköping.

1252 nämns Stockholm för första gången i skrivna dokument. Redan tidigare fanns en befästning och en mindre bosättning på platsen vid Mälarens utlopp, men nu börjar staden utvecklas på allvar. Detta är kännetecknande för tiden: i mitten och under andra hälften av 1200-talet är städerna i fokus för makthavarnas intresse, särskilt i östra och mellersta Sverige. Birger jarl och hans söner engagerar sig personligen för stadsbyggnationen. I städerna anläggs torg, rådstugor och helgeandshus. Tiggarkonvent med dominikaner och franciskaner etableras: i Sigtuna 1237, Västerås 1244, Uppsala 1247, Enköping cirka 1250, Strängnäs på 1260-talet.

1266 dör Birger Jarl. 1275 störtas Valdemar av sin bror Magnus Birgersson, Ladulås, som griper makten. Den politiska och ekonomiska maktens centrum är nu tydligt flyttat till Uppland och Magnus Ladulås är en kung i tiden. På Adelsö i Mälaren låter han uppföra ett palats av modernt och exklusivt tegel och med riddarsal. Omkring 1280 utfärdas i palatset ett viktigt kungligt dokument, Alsnö stadga. Dokumentet är en formell bekräftelse av ett världsligt frälse, en svensk adel. Det slår fast att Magnus egna män och alla stora jordägare är befriade från skatter och böter till kronan, om de som motprestation kan ställa upp med beriden rusttjänst i kungens här. År 1281 får även det andliga frälset, kyrkan, formellt bekräftat att den är befriad från skatt. Riket är på väg mot ett ståndssamhälle.

Under första delen av 1300-talet utbryter en ny familjekamp om kronan. Kung Birger Magnusson, son till Ladulås, tillfångatas av sina maktlystna bröder Erik och Valdemar år 1306 (Håtunaleken). 1317 fängslar Birger sina bröder (Nyköpings gästabud), vilka dör påföljande år. I gengäld förlorar han kronan i strid mot brödernas anhängare, varefter hertig Eriks treårige son Magnus väljs till kung vid Mora stenar år 1319. Fram till 1332 styrs landet av en förmyndarregering, men sedan sitter Magnus Eriksson länge på tronen, ända fram till 1364 då han avsätts. Hans rike är mycket stort, och sträcker sig från Karelen i öster till Grönland i väster. Han ärver Norge och Island. 1332 säljer tyska pantinnehavare Skåne och Blekinge till Magnus Eriksson.

Under Magnus tid inleds bland annat ett omfattande lagsamlingsarbete, som resulterar i Magnus Erikssons landslag. Samtidigt införs en särskild lag för städerna. 1335 avskaffas slutligen trälldomen. Andra händelser är korståg mot Ryssland 1348, att Heliga Birgitta lämnar Sverige för Rom 1349, och pesten. Digerdöden når Sverige våren 1350. Sjukdomen sprids snabbt, inte minst bland smala gränder och trångbodda hus i städerna. Under följande 60–70 år, fram till 1420, återkommer pesten ofta. Sveriges befolkning minskar med omkring två tredjedelar.

Enköping

Från mitten av 1200-talet blir Enköping synligare i det skriftliga källmaterialet. År 1250 omtalas borgare i Enköping (*"cives Enecopie"*) i samband med att ärkebiskopen Jarler kommit överens med stadsborna om det tionde som han skulle erhålla årligen. I samma dokument omnämns även övervintrande främningar i staden (SDHK 640).

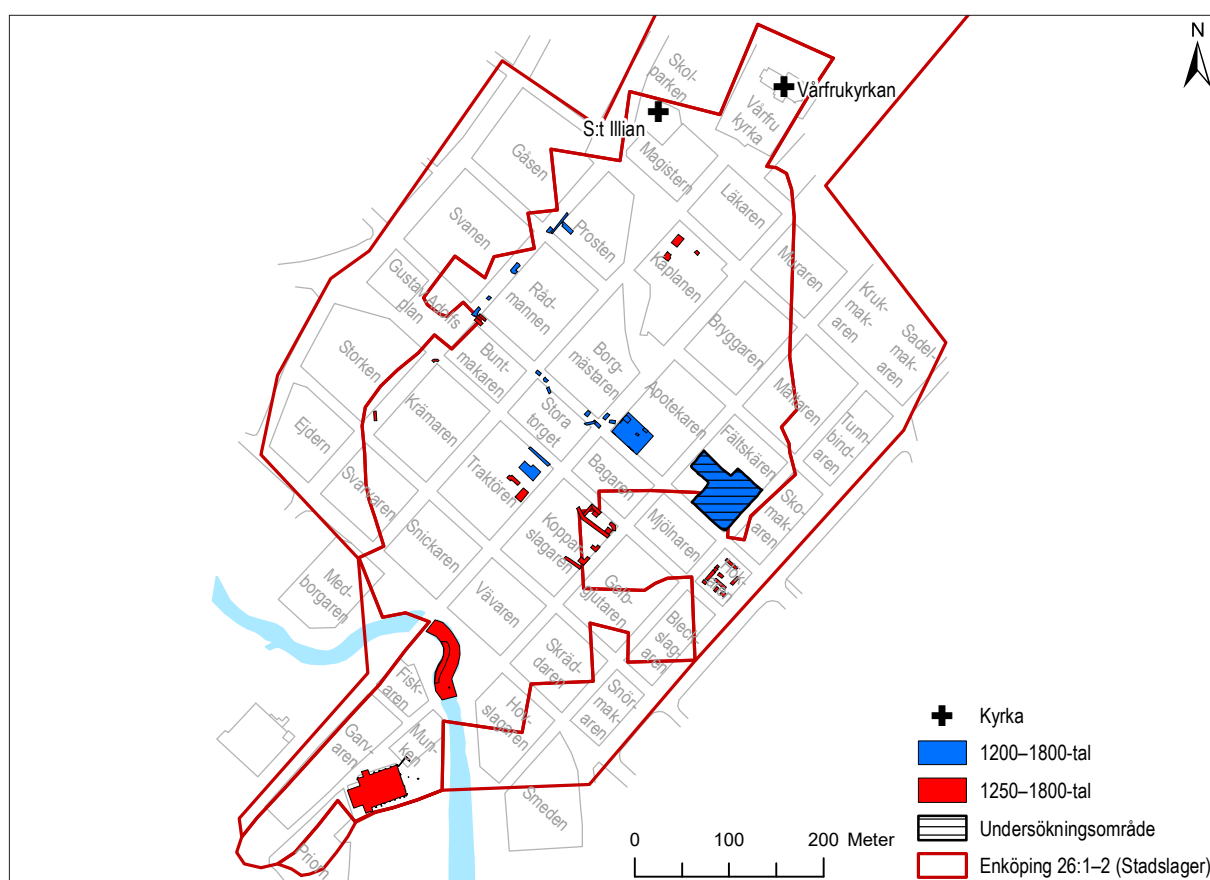
1250 anlades ett kloster av franciskanerna på en ö i stadsviken (Gustafsson 1979, s 10; Gallén, KHL 4, sp 566). Bildandet av ett konvent tyder på att staden var av tillräcklig omfattning för att kunna försörja en tiggarden.

Ett hospital med okänt läge omnämns i ett skydds- och donationsbrev 1279 till munkarna på Klosterön av Magnus Ladulås (DS 1, nr 695). Det har föreslagits att hospitalet varit förlagt till stadens norra delar (Ljung 1963). En omorganisation av hospitalet på 1280-talet kan spåras i bevarade arkivhandlingar, då Stockholms och Sigtunas hospital förläggs under Enköping (Ljung 1963, 173ff, 197ff).

År 1300 omtalas staden Enköping för första gången som *"cum villa forensi Enecopia"*. (SDHK 1950).

År 1314 omnämns tre kyrkor i staden: Vårfrukyrkan, S:t Olof och S:t Ilian (SDHK 2593). Detta är den äldsta kända dateringen av S:t Olof vars läge och datering inte är helt klarlagda. Sannolikt har kyrkan legat i korsningen mellan Tullgatan och Kyrkogatan, baserat på förekomster av gravar i detta område (Anund 1995). Det äldsta stadssigillet återfinns på en handling från 1327 där även en fogde över Stockholm och Enköping omtalas. Det första omnämnandet av både fogde och råd i staden dateras till 1329. Det äldsta bevarade privilegiebrevet för Enköping är från 1413 (SDHK 3477, 3628 och 17990).

Arkeologiska lämningar med dateringar från perioden förekommer fortsatt från undersökningar i Traktören, Fältskären och Apotekaren samt från flera andra platser i staden (t ex Kopparslagaren, Hökaren och Kaplanen: (figur 189). I nära anslutning till kvarteret Fältskären, i kvarteret Hökaren påträffades lämningar efter en medeltida strandzon med dateringar från 1250 och framåt (Lagerstedt 2014).

Figur 189. Enköping under 1250–1350. Arkeologiska belägg. Källa StadsGis Enköping. Bakgrundskarta: tomtkarta från medeltidsstaden (Gustafsson 1979). Skala 1:8 000.

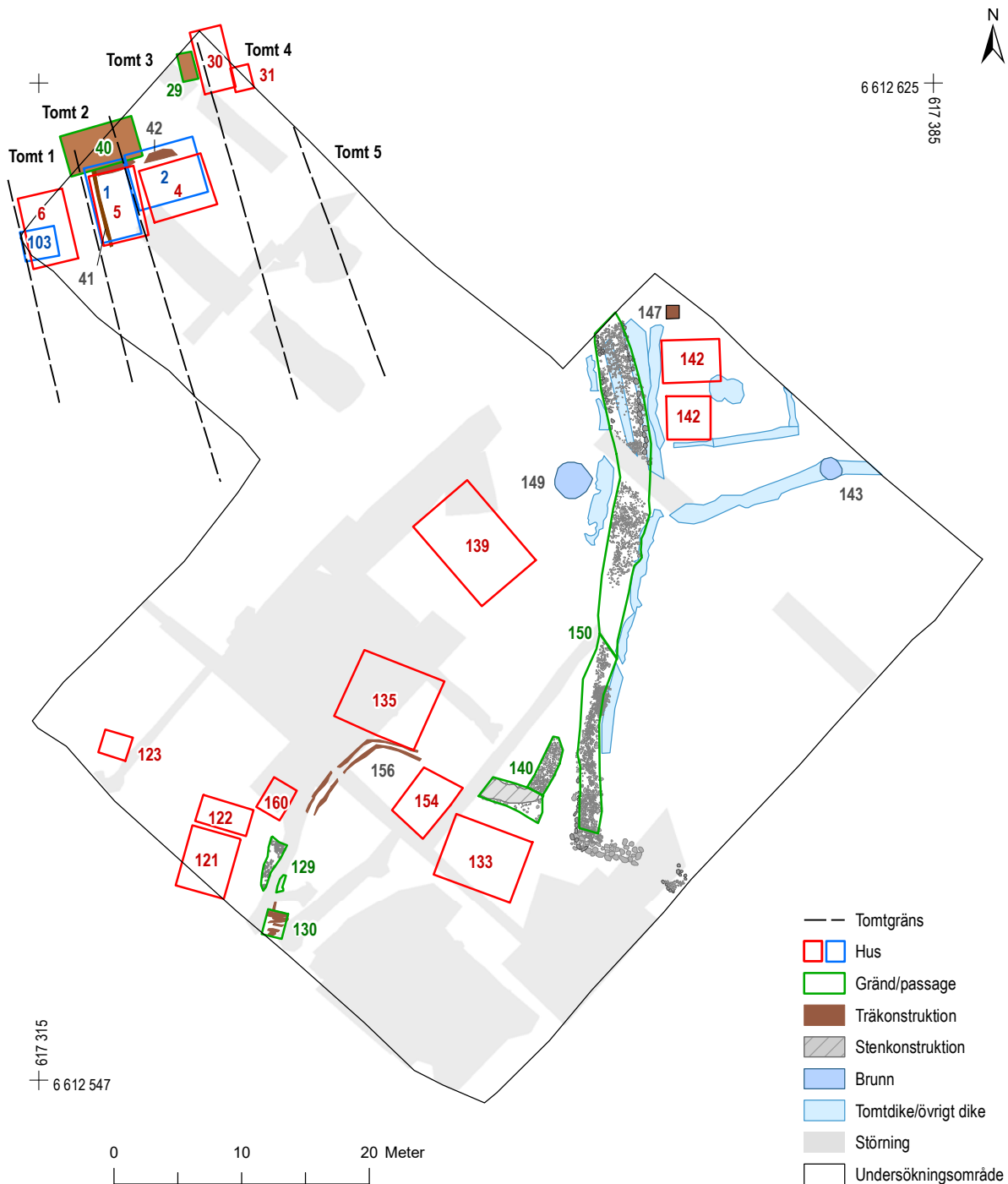

Kvarteret Fältskären

Arkeologisk inblick

Detta huvudskede inleds med att stora markarbeten påbörjades, dels i anslutning till bebyggelsen i områdets nordvästra del, dels i strandzonen i sydväst. Den lagerbildning som skedde i nordväst ska framför allt

ses som ett resultat av en omfattande nybyggnation och ett expansivt skede i staden efter en period av stagnation. Markberedande åtgärder i form av utjämningslager återfanns över stora ytor i området vilket kan uppfattas som att ny bebyggelse uppfördes på flera av tomtarna under en kort tidsperiod, även om det naturligtvis inte behöver ha skett exakt samtidigt. Bebyggelsen förhöll sig till de tidigare utlagda tomtarna vars gränser i stort sett upprätthölls. Tomt

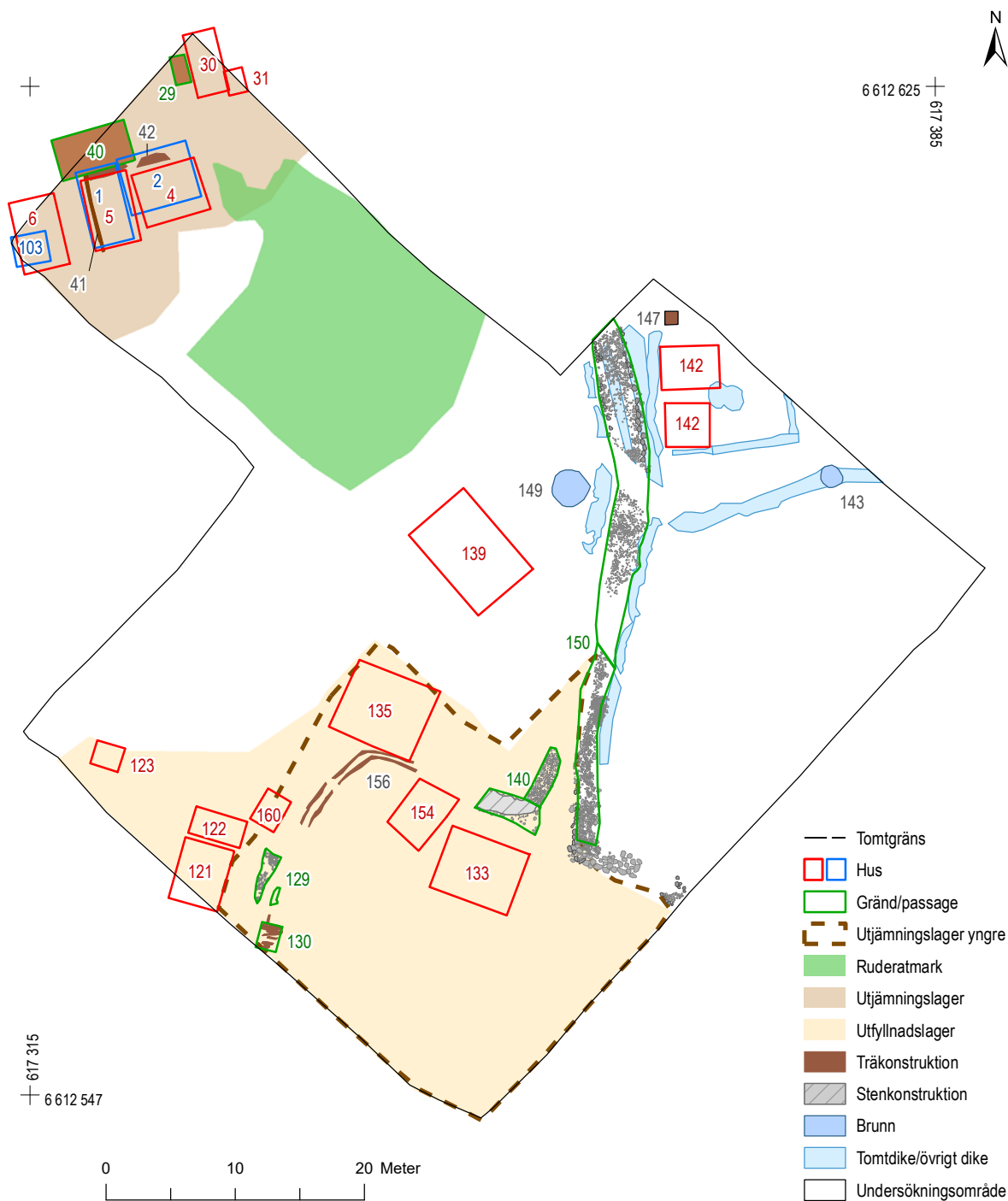

Figur 190. Huvudskede 4 (1250–1350). Övergripande strukturer. Skala 1:500.

2 och tomt 4, vilka var obebyggda i den föregående perioden, bebyggdes på nytt i detta skede. En tydlig förändring i bebyggelsens utbredning var att de bakre delarna av samtliga tomter var obebyggda. Orsaken kan vara att tomternas utbredning justerades utanför den undersökta ytan och att bebyggelsen genom detta försköts norrut (figur 190).

Inom detta område kunde huvudskedet delas in i två underliggande bebyggelseskeden där tre av husen överlagrades av yngre byggnader. Sammanhängande utjämningslager mellan dessa bebyggelsefaser talar för att byggnationen skett relativt samtidigt inom åtminstone två av tomterna. Ett av dessa lager (1633) täckte både hus 5 och 4 inför nybyggnation

Figur 191. Huvudskede 4 (1250–1350). Markutnyttjandet. Skala 1:500.

inom tomterna 2 och 3. Den samtida byggnationen i kvarteret skulle kunna bero på en större brand eller annan anledning, som emellertid inte har kunnat beläggas i det arkeologiska materialet.

I områdets sydvästra del, i strandzonen, skedde inledningsvis fortsatta utfyllnadsarbeten i syfte att stabilisera marken. Ett flertal byggnader uppfördes därefter i området. I de fuktigare delarna av ytan anlades husen på träplintar.

En förändrad struktur i området indikeras av att den äldre strandgatan överlagrades av ett flätverksdike som också utgjorde en gräns mellan nyetablerade tomter. I dikets förlängning åt söder löpte en passage med trä- och stenbeläggning. Passagens och husens orientering stämmer väl överens med den äldsta historiskt kända tomstrukturen i området.

En ny vattugränd anlades i östra delen av området vilken löpte i närmast nordsydlig riktning, från en nyetablerad tomt bebyggd med bodar i områdets nordöstra hörn ner mot strandzonen i söder. Även denna sträckning återkommer i det äldre kartmaterialet.

Någon gång i mitten av perioden skedde på nytt en kraftig lagertillväxt då ett flertal byggnader, en stenlagd passage eller gårdspan och det ovan nämnda flätverksdiket, täcktes av ett kraftigt utfyllnadslager (707 m fl). Lagret gick upp emot kantstenarna tillhörande den östra vattugränden men stenläggningen hölls ren och gränden fortsatte att vara i bruk. Lagret var upp till 0,4 m tjockt, med ett stort organiskt innehåll av huggspån, träflis, kvistar och näver. Det innehöll också fynd av läderspill, keramik, spill från benhantverk samt en större mängd ben. Fyndet av en

kam (Fnr 707:144274:1, figur 192) med dateringen 1150–1250 visar att lagret börjat ackumuleras senast i slutet av 1200-talet, men det har tillkommit under en lång tidsperiod.

Markanvändningen

Inom de tomtreglerade delarna av kvarteret fortsatte stadsjordar att utbildas genom det avfall som den urbaniserade livsmiljön avsatte. Detta var en process som förekom i alla städer och utgör idag en av städernas mest karaktäristiska lagerbildningar.

Inom strandzonen fortsatte man deponera träavfall tillsammans med andra typer av avfall i syfte att skapa en torrare miljö för olika aktiviteter och utnyttjande. Översvämningar var fortfarande återkommande vilket framgår av i lagren inbäddade strandvallar men tack vare en ökad kunskap om att armera utfyllnadsmaterialet med bland annat rotmattor blev erosionen mindre påtaglig.

Inom den tomtreglerade delen av kvarteret kan en ny typ av markanvändning urskiljas under detta skede. På de bakre och obebyggda delarna av tomt 3–5 visar artsammansättningen i avsatta lager på ruderatmark, dvs en mindre intensivt utnyttjad del av tomten där man kunde förvara kompost och utföra olika aktiviteter som var knutna till hushållet. Växtligheten bestod av tramptåliga arter tillsammans med ogräs av olika slag. Hallon, nypon och slånbar verkar ha förekommit men eftersom dessa buskar har mer eller mindre utvecklade taggar hölls utbredningen medvetet nere.

Allmänna miljöer – gator och gränder

Kring år 1250 skedde en förändring av de allmänna kommunikationsstråken i området då ett dike med flätverkssidor anlades tvärs över strandgatan som då togs ur bruk. Orsaken till omDispositioneringen av stadsrummet kan vara att den tidigare allmänna strandzonen privatiserades och delades upp på olika tomtägare. Fragmentariska spår efter en sådan tomtindelning beskrivs nedan. Vid något tillfälle i stadsplanens utveckling återkom strandgatans sträckning och den finns belagd senast i den äldsta kända stadsplanen från 1800.

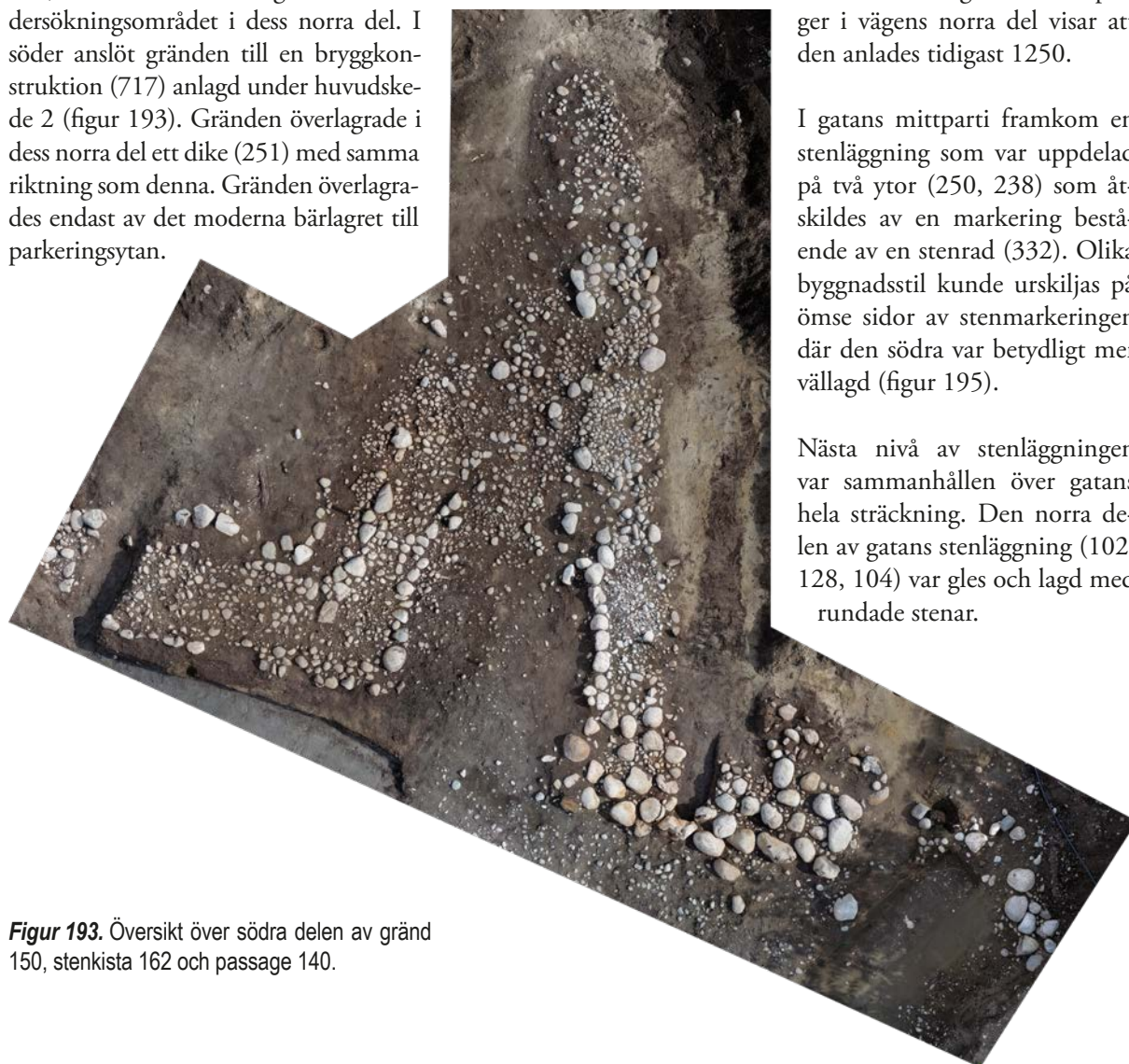
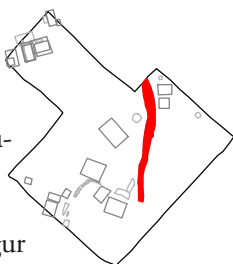

Figur 192. Sammansatt dubbelkam med enkel stödskena och dubbelbågig ändskiva (Fnr 707:144274:1). Nitär av brons. Skala 1:1.

På grund av moderna urschaktningar kunde det inte beläggas om den västra vattugränden var i fortsatt bruk under perioden. Inte heller kunde någon bebyggelse påvisas i anslutning till gränden. Under perioden tillkom en ny vattugränd i östra delen av undersökningsområdet. Gränden ledde ner från bebyggelse och verksamheter av okänd omfattning i nordost ned mot vattenlinjen i sydväst. Några enklare bodar anslöt till gatans östra sida. I söder anslöt gränden till en äldre bryggkonstruktion (717) anlagd under huvudske 2. Gränden följer väl en gatusträckning från den äldsta stadsplanen (figur 4).

GRÄND 150 – STENLAGD VATTUGRÄND (ÖSTRA)

Den undersökta delen av vattugränden var cirka 40 meter lång, 2–3 meter bred och orienterad i närmast nordsydlig riktning (figur 194). Gränden sträckte sig utanför undersökningsområdet i dess norra del. I söder anslöt gränden till en bryggkonstruktion (717) anlagd under huvudske 2 (figur 193). Gränden överlagrade i dess norra del ett dike (251) med samma riktning som denna. Gränden överlagrades endast av det moderna bärlagret till parkeringsytan.

Figur 193. Översikt över södra delen av gränd 150, stenkista 162 och passage 140.

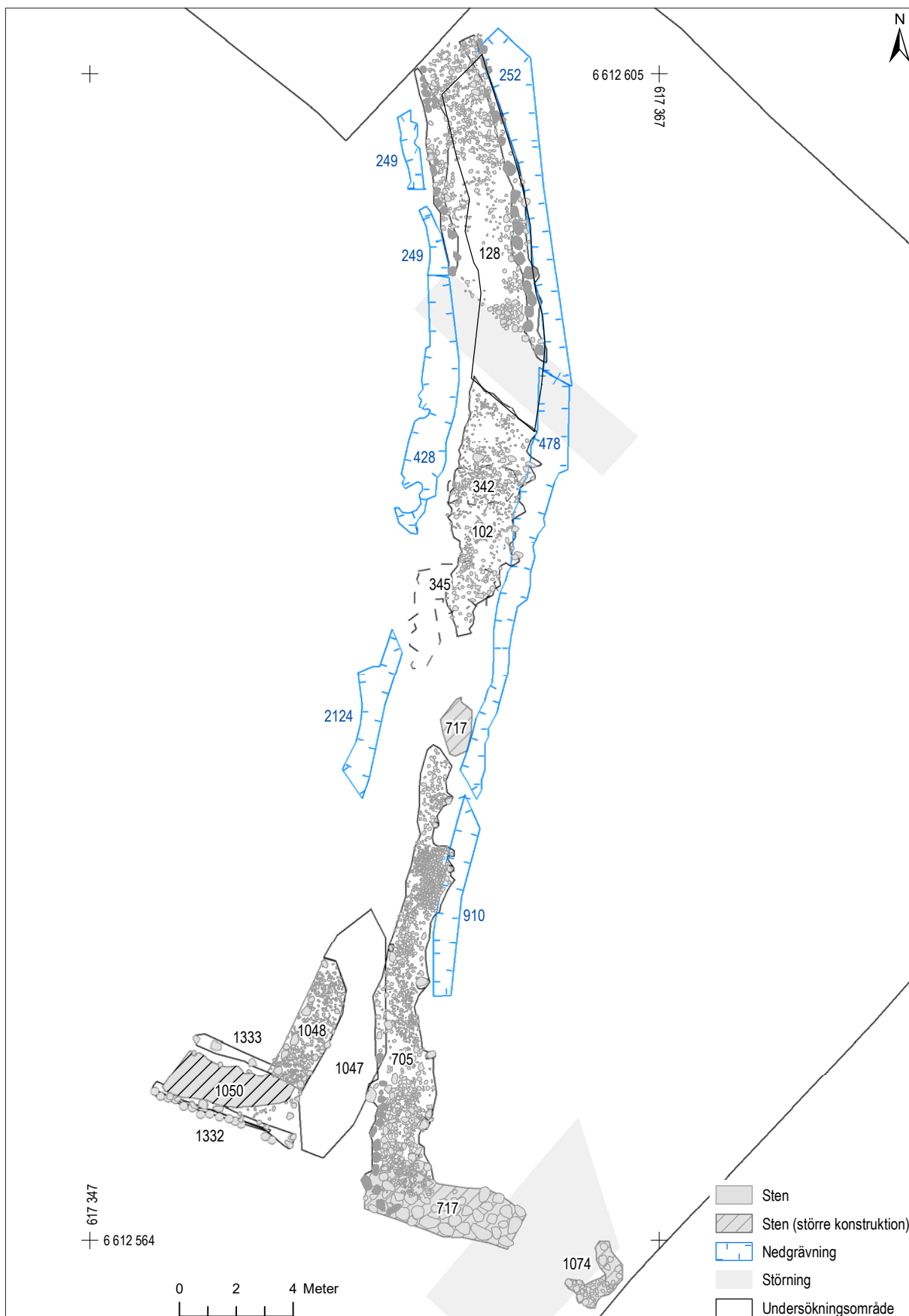
Stenläggningen var av skiftande karaktär utmed gränden med omväxlande tät eller gles stenpackning och med ett varierande stenmaterial. I några fall framträdde tydliga övergångar mellan två ytor där det också hade funnits en markering i form av en stenrad eller en planka. Flera påbyggnadsfaser kunde urskiljas av hela eller delar av grändens utsträckning.

De äldsta spåren av gatan framträdde tydligast i dess södra delar. Stenläggningen (458, 874, 1090) var här tätt lagd av småsten. Längre norrut var gatan mer fragmenterad (342, 345) men underliggande sättsandslager och bärlager av träflis, bark och kvistar (346, 347, 179) visar att vägen haft samma utbredning som senare. Delar av kantstenar fanns också längs gatans sträckning (326, 101:1, 706, 105). På ömse sidor om vägen sträckte sig diken som var anlagda i samband med att vägen etablerades (252, 249, 428, 478). När vägens stenläggning senare lades om var dessa diken igenfyllda. Keramik som påträffades i sättilager och trampor i vägens norra del visar att den anlades tidigast 1250.

I gatans mittparti framkom en stenläggning som var uppdelad på två ytor (250, 238) som åtskildes av en markering bestående av en stenrad (332). Olika byggnadsstil kunde urskiljas på ömse sidor av stenmarkeringen där den södra var betydligt mer vällagd (figur 195).

Nästa nivå av stenläggningen var sammanhållen över gatans hela sträckning. Den norra delen av gatans stenläggning (102, 128, 104) var gles och lagd med rundade stenar.

Figur 194. Plan över gränd 150. Skala 1:200

Figur 195. Vällagd del av gränd 150 med en stenväggning av småsten (238).

Närmare gatans södra del övergick stenväggningen (705) till att vara tätt lagd av småsten. Längst i söder var gatan mer ojämn och stenväggmaterialet blev återigen större. Utmed större delen av vägens sträckning fanns kantstenar (101:1, 105, 326, 706) bevarade.

Ytterligare en nivå av gatan (106) framträdde i norr som en gles oregelbunden väggning av småsten. Yngre nivåer av gatan har förstörts vid de omfattande nerschaktningarna av kvarterets kulturlager på 1960-talet, men det är sannolikt att gatusträckningen har haft kontinuitet fram till den stadsbild vi känner till vid tiden för den stora stadsbranden år 1799.

Endast ett fåtal fynd påträffades i vägens konstruktions- och brukningslager. Fynden utgjordes framför allt av avfallsmaterial i form av metallslag och spill från benhantverk. En sammansatt dubbelkam påträffades i en tramphorisont till gatans yngre stenväggning

(Fnr 220:3094:1). Kammen kan dateras till intervallet 1150–1400.

Tomtstrukturen

Bebyggelsen i områdets nordvästra del fortsatte att förhålla sig till de tidigare etablerade tomtgränserna. En förändring som skedde var att de bakre delarna av tomterna inte var bebyggda utan förefaller ha utgjorts av ruderatmark. Antingen berodde detta på en förtätning av den befintliga bebyggelsen på tomterna eller på en omDispositionering av stadsrummet utanför den undersökta ytan genom vilken tomterna hade förskjutits en bit norrut.

I sydvästra delen av området skedde en utbredning av bebyggelsen. Omfattande sentida störningar i området försvarar emellertid möjligheterna att få en

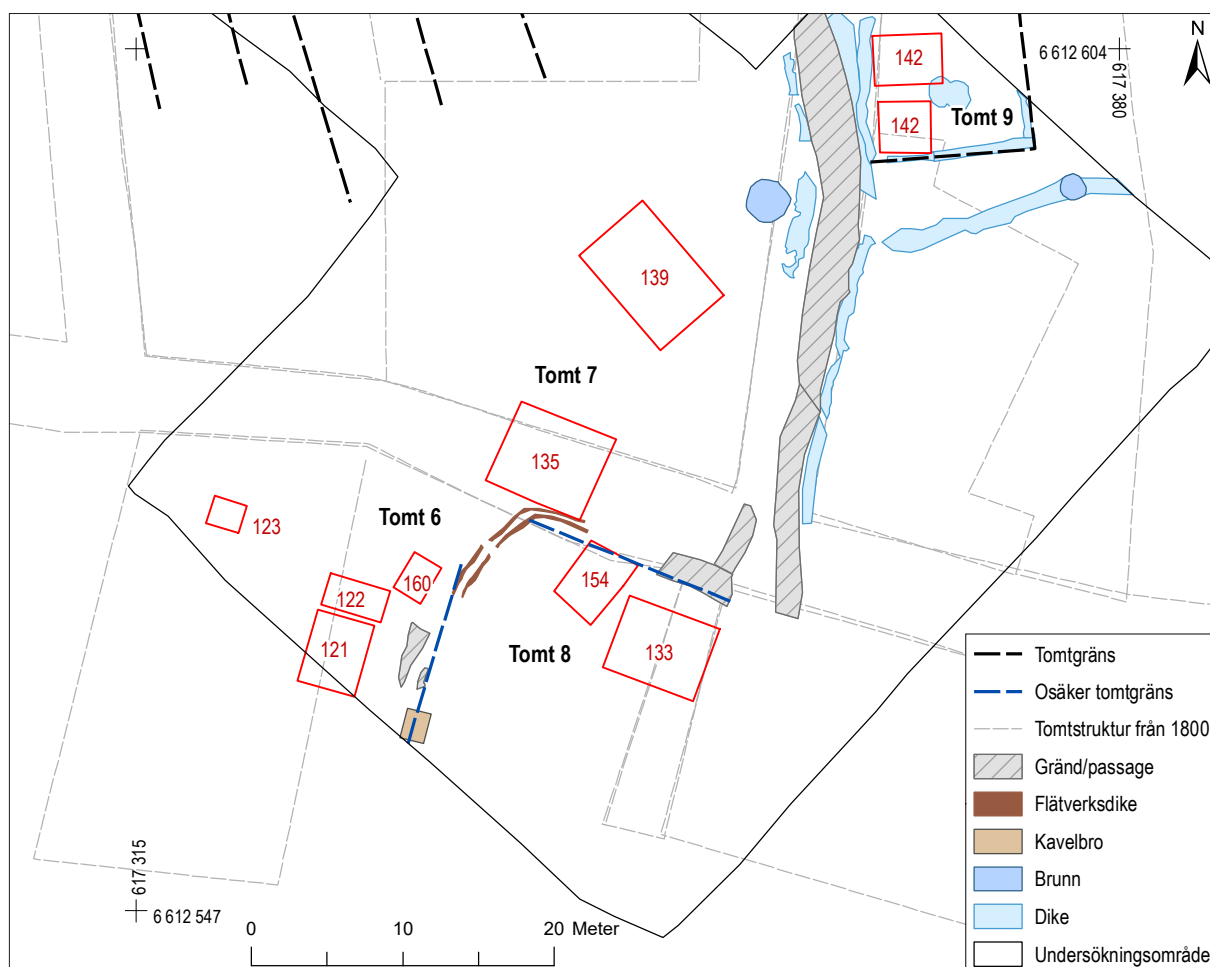
tydlig bild av bebyggelsestrukturen. Husens orientering och gränsdragningar i form av diken och hägnader indikerar emellertid att reglerade tomter etablerades i området under perioden. De nya tomterna orienterade sig vinkelrätt mot strandlinjen och avdelades av bl a ett flätverksdike. Tre bebyggda tomter kan urskiljas i anslutning till detta dike. Riktningen på de föreslagna tomterna stämmer väl överens med senare strukturer i området så som de framgår av den äldre stadsplanen (se figur 196).

I nordöstra delen av området omgavs bodbebyggelsen av grunda tomtdiken i öster och en stenlagd gränd i väster vilket resulterade i en tomt (9) i nord-sydlig riktning, som sträckte sig utanför områdets begränsning i norr. Tomten var cirka 9 meter bred.

Husen – bebyggelsen

Perioden 1250–1350 omfattade totalt 20 hus och mellan fem till nio tomter. Åtta av husen framkom inom de reglerade tomterna i områdets norra del. Bebyggelsen kunde här delas upp i två underliggande bebyggelseskeden. Under perioden skedde också en expansion av bebyggelsen i den tidigare strandzonen. Flera byggnader, framför allt bodar och ekonomibyggnader, anlades i området. Sannolikt skedde också en utläggning av tomter i samband med att marken bebyggdes. Ytterligare en yta som togs i anspråk låg i anslutning till den nyanlagda östra vattugränden där två bodar angränsade till grändens östra sida.

Husen i detta skede utgjordes av byggnader med ett till två rum. Ett återkommande drag var bodar med två rum där ett av rummen hade trägolv och det andra rummet lergolv.

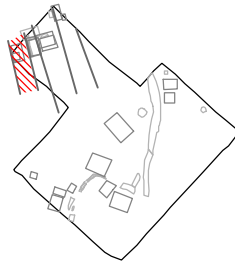

Figur 196. Tomtstruktur i sydvästra delen av undersökningsområdet. Skala 1:500.

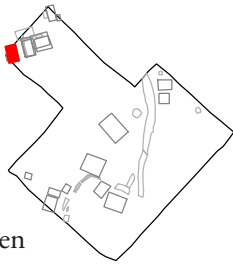
TOMT 1

Inom tomten fanns två hus, ett i respektive bebyggelseskedde.

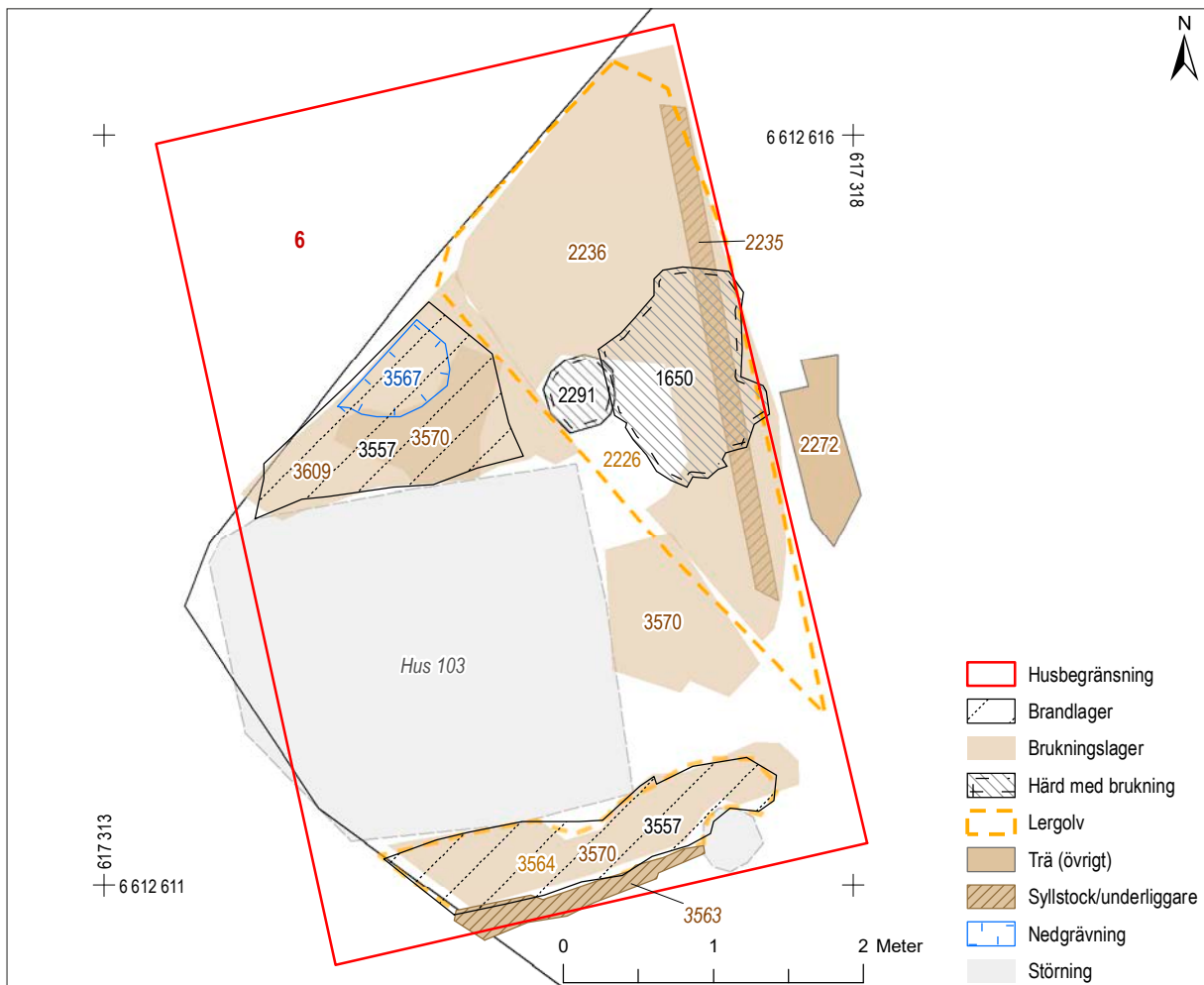

HUS 6 – BOSTADSHUS MED TRÄSYLLAR OCH TRÄGOLV/ LERGOLV

Huset fortsatte utanför undersökningsområdet i norr och väster. En större nedgrävning för en

rustbädd tillhörande ett yngre hus (hus 103) hade förstört stora delar av huset. De bevarade delarna av huset framkom inom en 3,6 x 5,6 m stor yta. Lämningsarna tyder på att huset var orienterat i NNV-SSO. Huset var anlagt på ett utjämningslager (2230) och låg under hus 103.

Figur 197. Plan över hus 6. Skala 1:50.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Läder		8,8		
Hantverk	Hantverksspill	Ben		14,6	Nötkreatur	
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	7		Äldre rödgods, kanna (buk, mynning)	1250–1350
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Proto-stengods, krus (buk)	1250–1351
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Yngre svartgods (buk)	1200–1425

Figur 198. Fyndtabell för hus 6.

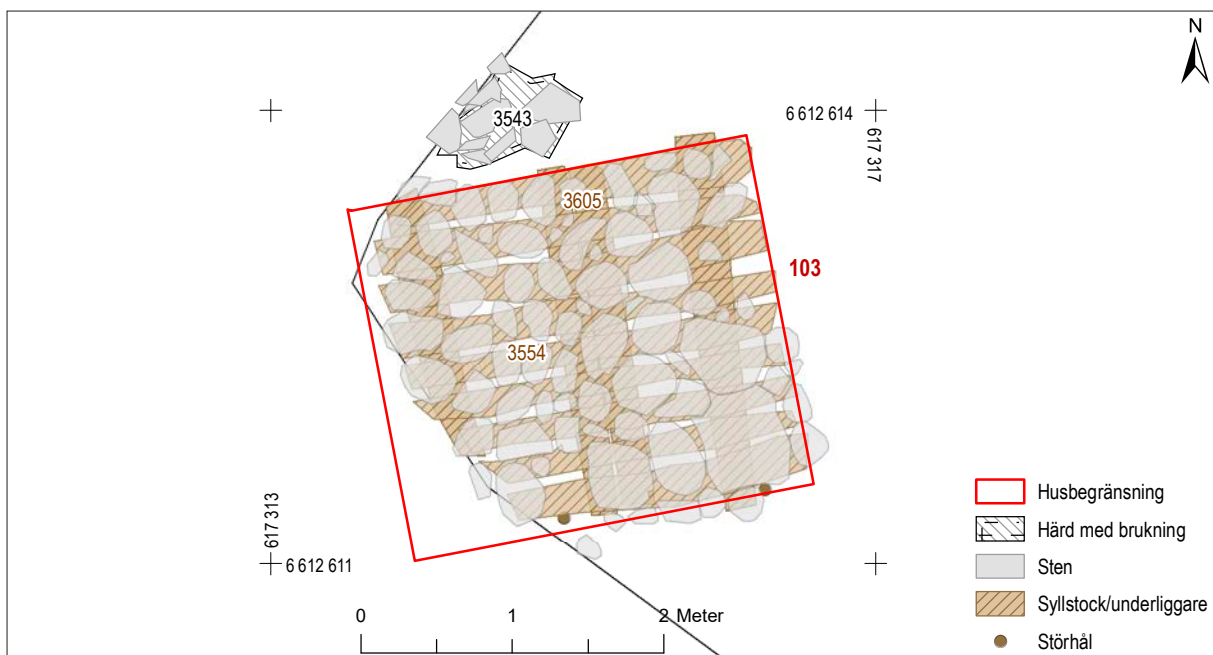
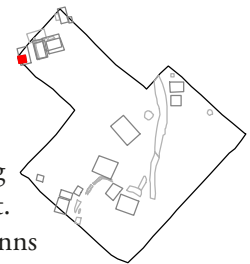
Huset saknade spår av rumsindelning. En eldstad bestående av en delvis stensködd golvhård (2291) var belägen i huslämningens norra del. Husets östra och södra vägg vilade på syllstockar (2235, 3563). Den äldsta golvnivån (2236, 3570, 3609) innehöll spår av ett förmultnat trägolv. Ovanpå detta hade ett lergolv (2226, 3564) lagts ut som också överlagrade den äldsta härden. Ett brandlager (3557, 1656) täckte större delen av husets golv.

Endast några få fynd kunde kopplas till huset. Fynden utgjordes av enstaka bitar hantverksspill efter ben- och läderhantverk, skärvor av kannor i äldre rödgods samt en skärva vardera av yngre svartgods respektive proto-stengods.

HUS 103 – HUS (OKÄND FUNKTION) MED GRUND AV RUSTBÄDD

Husets sydvästra del sträckte sig utanför undersökningsområdet. De bevarade lämningarna fanns inom en 2,4 x 2,7 m stor yta och huset var orienterat i NNV–SSO. Husgrunden skar ett brandlager (3557) tillhörande ett äldre hus (hus 6) och överlagrades av en modern störningshorisont.

Grunden bestod av två lager granstockar. Underst låg glest lagda underliggare (3605) i nordsydlig riktning och ovan dessa fanns en rustbädd (3554; figur 200) av tätt lagda stockar i östvästlig riktning. Över rustbädden fanns en kraftig stenpackning (3540; figur 201). Mellan varje konstruktion fanns sättningslager av grus och sand. Inga rester av väggarna var bevarade.

Figur 199. Plan över hus 103. Skala 1:50.

I sättagret under rustbädden påträffades två keramikskärvor av yngre svartgods respektive äldre rödgods (Fnr 3606:182179:1–2). Keramiken placerade husets brukningstid efter 1250.

En eldstad (3543) norr om husgrunden bestående av en härdplatta lagd av flata och rundade stenar kan ha varit samtida med husets brukningstid.

Figur 200. Rustbädd (3554) av tätt lagda granstockar tillhörande hus 103. Foto från söder.

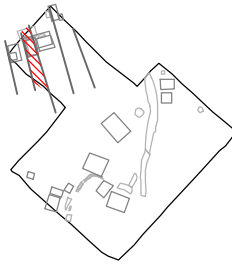

Figur 201. Stenpackning (3540) som överlagrade rustbädden till hus 103. Foto från söder.

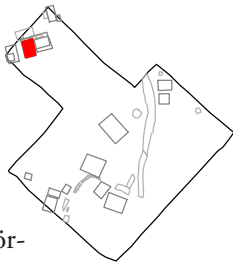
TOMT 2

Inom tomten fanns två hus, ett i respektive bebyggelseskede, ett system med vattenrännor i trä samt en trälagd passage.

HUS 5 – BOD MED VÄGGAR I SKIFTESVERK, TRÄSYLLAR OCH TRÄGOLV

Huset var 3,6 x 5,5 m stort och orienterat i NNV–SSO. Dess sydöstra hörn var skadat av ett förundersökningschakt. Huset var anlagt på ett brandlager (1756) och ett utjämningslager (2018) och överlgrades av ett utjämningslager (1073) tillhörande ett yngre hus (hus 1). Huset överlgrade också ett system med trärännor (ränna 41 och 42).

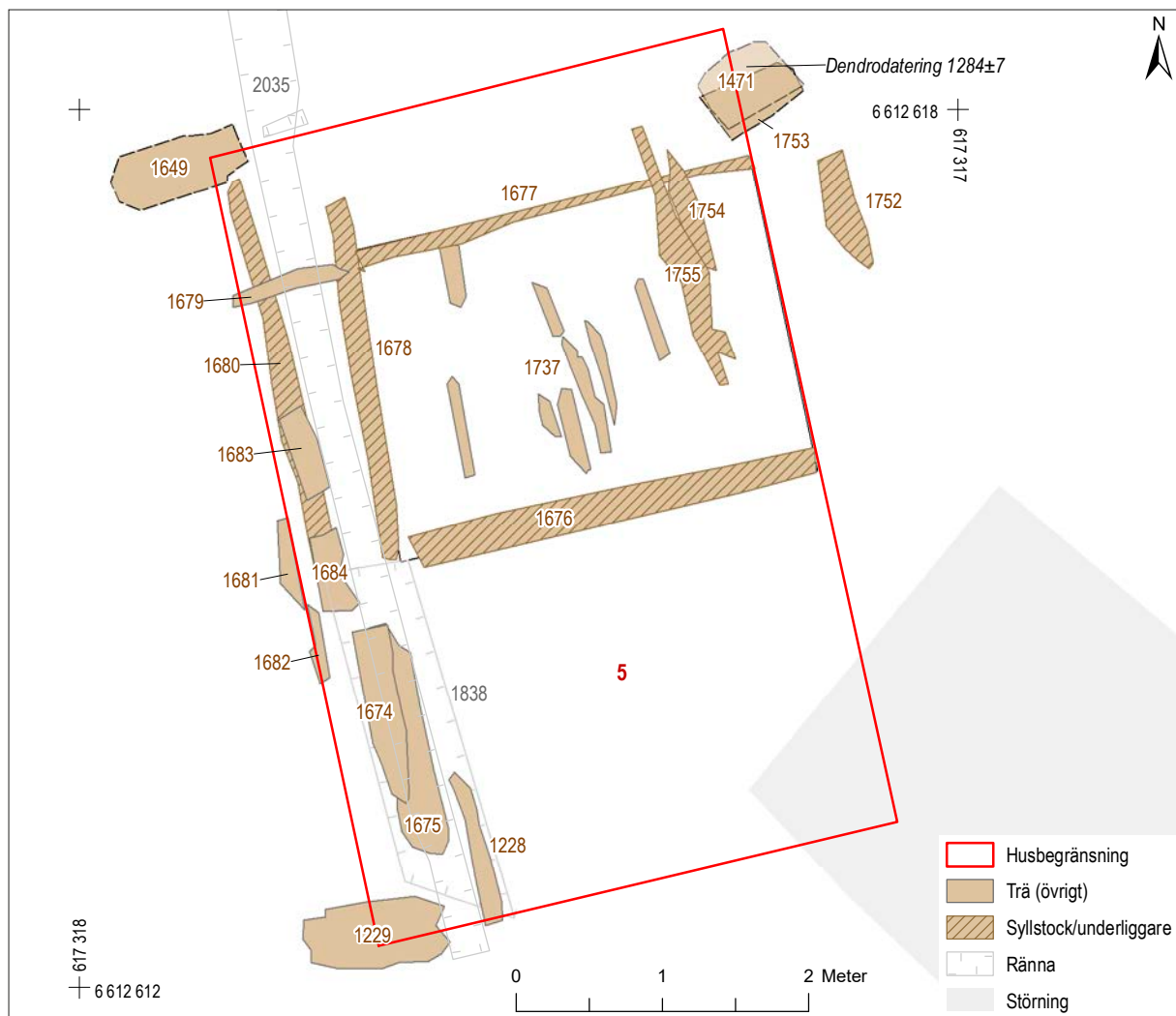

Huset hade två rum och saknade spår av eldstad. Husets väggar var konstruerade i skiftesverk med kluvna timmerstockar (1680, 1676) som var info-

gade i kraftiga träplintar i husets hörn (1649, 1471, 1753). I en av plintarna (1649) fanns ett triangulärt urtag bevarat för sammanfogning av väggstocken (figur 203). En plint (1471) i husets nordöstra hörn dendrodaterades till 1284±7 år.

I husets norra rum fanns ett trägolv (1737). Golvet var fragmentariskt bevarat och utgjordes av ett antal parallellt belägna plankor i rummets mitt. En trästock (1678) låg cirka 0,4 m innanför den västra väggsyllen och utgjorde sannolikt begränsningen för en väggfast bänk. En annan stock (1677) låg parallellt med vägglinjen i norr och utgjorde eventuellt fundament till ytterligare en väggbänk.

Inga fynd kunde kopplas till husets bruksfas.

Figur 202. Plan över hus 5. Skala 1:50.

Figur 203. Detalj av triangulär infogning mellan väggstock (1680) och plint (1649).

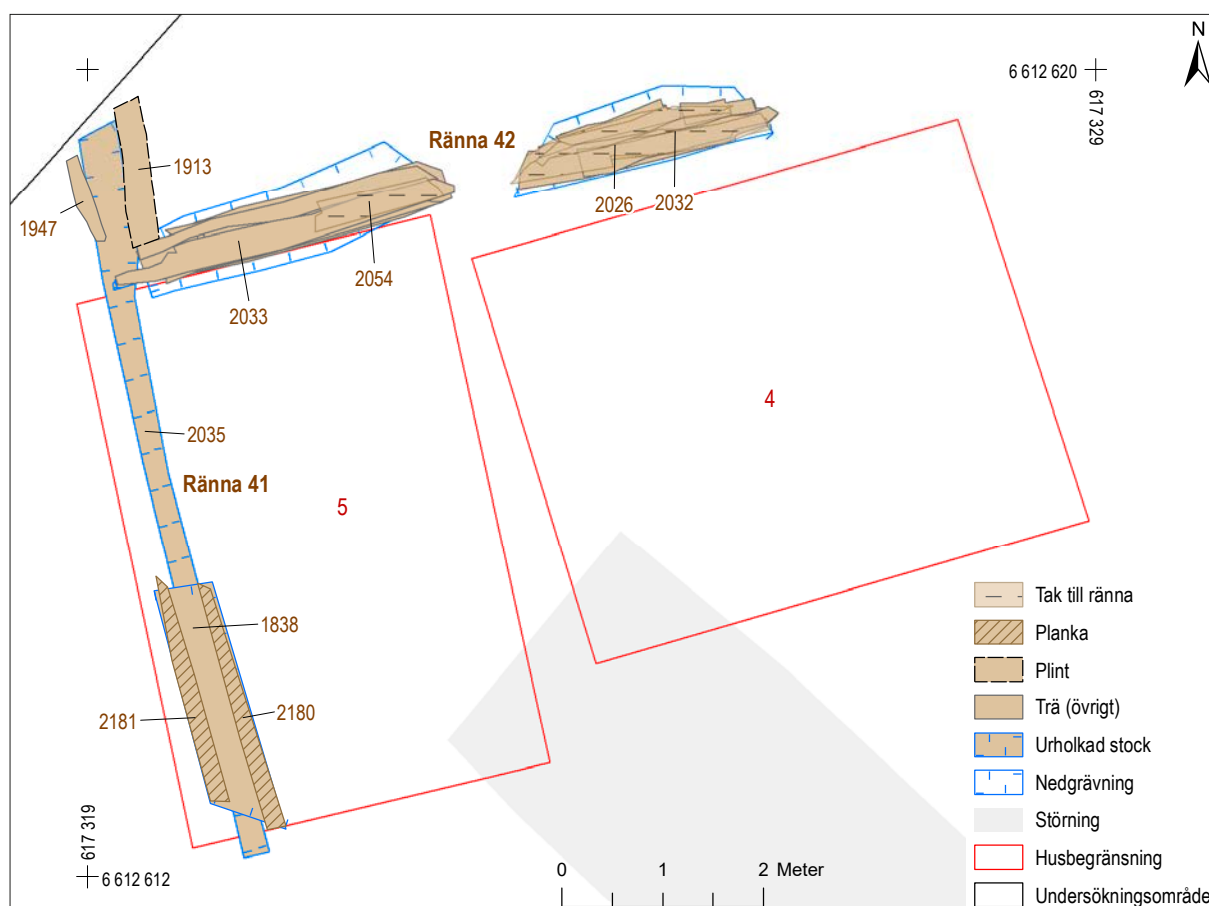
RÄNNA 41 OCH 42 – VATTENRÄNNOR I TRÄ

På tomt 2 och 3 fanns ett system med trärännor som löpte under samt omgärdade husen (hus 4 och hus 5). De båda rännorna var sammanfogade i rät vinkel i nordväst (figur 204 och 205). Rännorna var nedgrävda i utjämningslager (1866, 2018) och överlagrades av ett hus (hus 5) och ett utjämningslager (1917) till en träbroläggning (passage 40).

Den ena rännan (ränna 41) sträckte sig i NNV–SSO och var minst 7,4 m lång (figur 206). Rännan fortsatte ut i den norra schaktväggen. Rännan var nedgrävd i marken och en urholkad stock (2035) låg

i botten. Rännans sidor var fodrade med träplank. Ett antal tvärslår var infogade i rännan vilka höll sidoplankorna på plats (se figur 207). I rännans norra del var botten något bredare och fodrad med flera intilliggande plankor. En liggande trästock (1913) utgjorde rännans östra sida. På den västra sidan stod en snedställd tjock plank (1947). I rännans norra del fanns ett rundat urtag i bottenstocken, där en vinkelställd ränna (ränna 42) var infogad.

I rännans södra del hade sidorna förstärkts med träplankor (2180 och 2181). Botten av rännan var täckt av överlappande näverflak som också gick upp över planksidorna. Utrymmet mellan plankorna var cirka 0,25 m brett. Rännan täcktes över av träplankor (1674, 1675) och kom senare att överlagras av hus 5.

Figur 204. Plan över ränna 41 och 42. Skala 1:75.

Figur 205. Översikt över dräneringsystem med trärännor (ränna 41 och 42). Foto från väster.

Figur 206. Detalj av ränna 41 med urholkad stock i botten. Foto från söder.

Figur 207. Principskiss för konstruktionen av ränna 41. Illustration av Sverker Holmqvist.

Den andra rännan (ränna 42) var cirka 6,5 m lång och sträckte sig i VSV–OSO. En recent störning delade rännan i två delar. Rännan var nedgrävd i marken och bestod av kantställda plankor (2033, 2032) som bildade en V-formad konstruktion (figur 208 och 209). I rännans västra del var den södra bottenplankan något längre än den norra där den infogats i den nordsydliga rännan. Två tresidiga tvärsålar var infogade i rännan vilka fungerat som underlag för rännans lock. Locket var endast bevarat i rännans östra del och utgjordes av bredare träplank (2054, 2026).

Trärännorna fungerade som vattenrännor för att dränera de omgivande tomterna. Näverfodringen av den yngre nordsydliga rännan och trälocket över den östvästliga rännan visar att man har velat hålla vattenflödet fritt från föroreningar. Sannolikt har även den nordsydliga rännan varit helt övertäckt. Sammanfogningen av de båda rännorna gjorde det möjligt att leda vatten mellan dem.

Figur 208. Detalj av ränna 42 med V-formade planksidor och tvärsålar. Foto från öster.

Figur 209. Principskiss för konstruktionen av ränna 42. Illustration av Sverker Holmqvist.

PASSAGE 40 – TRÄLÄGGNING

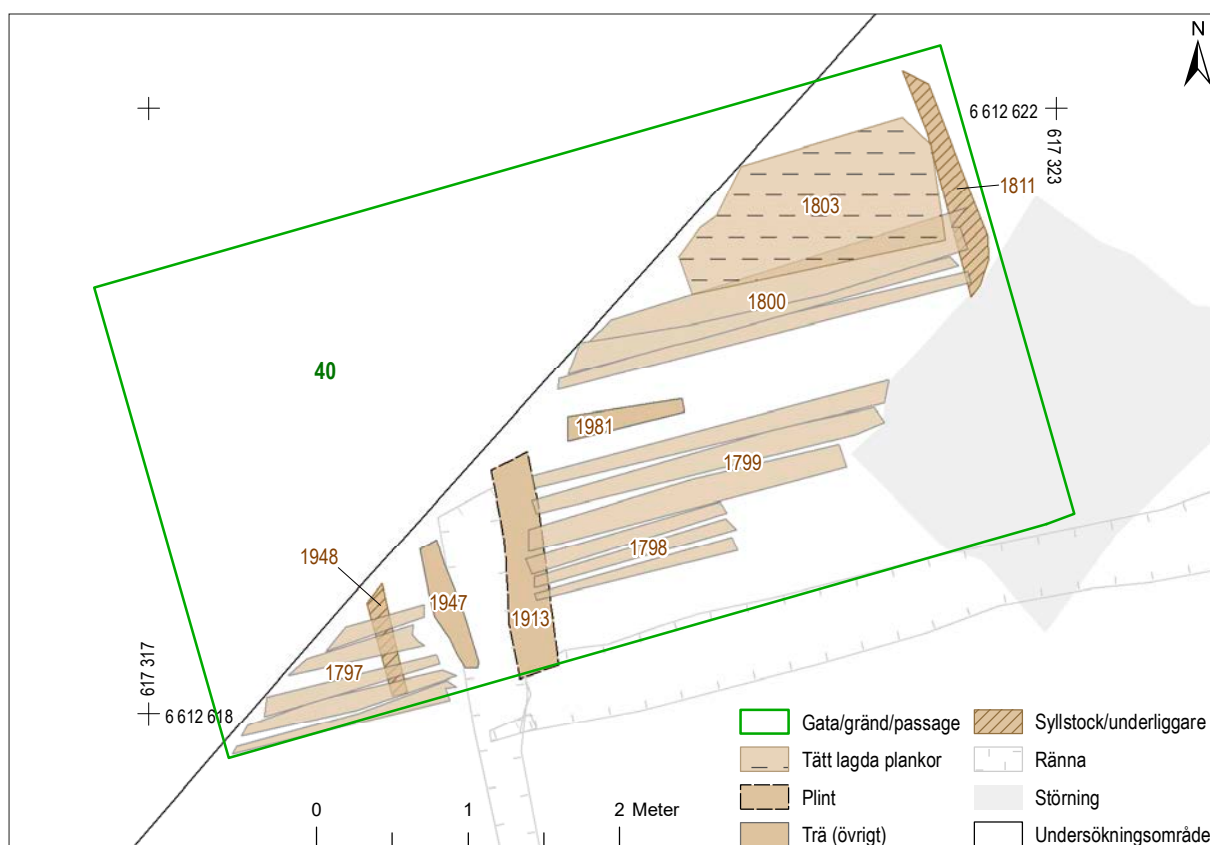
Lämningarna begränsades i nordväst av schaktväggen och i sydost av en recent urgrävning. De bevarade lämningarna återfanns inom en 3,3 x 5,8 m stor yta och var orienterade i VSV-ONO. Träkonstruktionen var anlagd ovanpå ett utjämningslager (1917) och överlagrades av ett utfyllnadslager (1306). Träläggningsen var utlagd tvärs över tomterna 4:2 och 4:3 samt norr om husen 4 och 5.

Konstruktionen bestod av ett antal grupper av tätt lagda trästockar med tre eller fem stockar (1797, 1798, 1799, 1800; figur 210 och 211). Sex tätt lagda plankor fanns i konstruktionens nordvästra del (1803). Två underliggande stockar fanns i västra respektive östra delen (1948, 1811). En underliggande och tvärgående trästock (1913) fanns i konstrukti-

nens västra del. Stocken hade urtag längs med östra sidan där ett antal urfasade stockar var infogade (1798, 1799). Den daterades dendrokronologiskt till 1310 ± 5 år (bilaga 8).

Träläggningsen var integrerad i systemet med trärännor på platsen. Den träplint som ingick i träläggningsens konstruktion ingick också i den underliggande trärännans sida (2035). På motsvarande sätt fungerade en stående plankor (1947) som stöd för en av stockarna i väster (1797) och ingick även i trärännans konstruktion. Träläggningsen tillkom efter rännorna men var i bruk samtidigt som dessa.

De träbelagda ytorna bör ses i relation till de omgivande husen och tomterna. Träläggningsens karaktär av långsmala ytor med långsgående stockar och kluvor kan jämföras med de trälagda passager som påträffats mellan husen i Trondheim (jfr Christophersen & Nordeide 1994, s 147 ff).

Figur 210. Plan över passage 40. Skala 1:50.

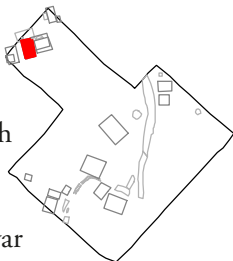

Figur 211. Översikt över passage 40. Foto från söder.

HUS 1 – BOD MED TRÄSYLLAR, LERGOLV OCH TRÄGOLV

Huset var 3,2 x 6,0 m stort och orienterat i NNV-SSO. Husets sydöstra del var dåligt bevarad och saknade väggsyllar. Huset var anlagt på ett utjämningslager (1073) som överlagrade hus 5. Ett brandlager (1003) täckte den norra delen av huset och en intilliggande samtida byggnad (hus 2).

Huset bestod av två rum och saknade spår efter en eldstad. Väggarna vilade på träsyllar (1226, 1227, 1235, 1223, 1222, 1217, 1251, 1497). Den äldsta golvnivån utgjordes av ett lergolv (1209) som täckte det norra rummet. Under golvet låg ett flertal plankor, möjligen i stabiliserande syfte.

I ett senare skede anlades en ny golvläggning i form av ett plankgolv (1072) i det norra rummet. Plankgolvet var bäst bevarat i den nordöstra delen av rummet, i övrigt framträdde det endast som plankrester och fragmenterade underliggare (1221, 1248, 1224, 1225). Trägolvet har varit utsatt för brand och uppvisade olika grader av förkolning. Det södra rummet saknade spår efter ett trägolv och uppvisade inte heller lika tydliga spår efter brand. Orsaken kan vara att detta rum istället haft ett trampat jordgolv.

Ett fåtal fynd påträffades i ett utjämningslager (1016) under trägolvet och bestod av bl a av en sammansatt dubbelkam (Fnr 1016:500683:1), en glaspärta (Fnr 1016:150504:1) och några skärvor keramik. Fynden kunde inte kopplas till verksamheten i huset. På det äldsta lergolvet hittades en skärva stengods (Fnr 1209:501360:1) vilket placerar husets brukningstid till efter 1300 (bilaga 13).

Figur 212. Plan över hus 1. Skala 1:50.

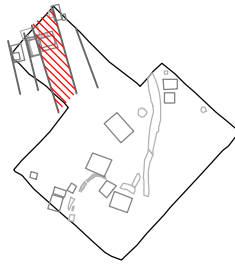
Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Personlig utrustning	Kam	Ben	1		Sammansatt dubbelkam	1250–1400
Personlig utrustning	Pärla	Glas	1		Blå, fyrkantig	
Hantverk	Hantverksspill	Läder		0,4		
Personlig utrustning	Obestämd	Kopparlegering	1			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	2		Stengods, krus (buk, botten)	1275–1400
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Proto-stengods, krus (buk)	1225–1350
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Yngre svartgods, gryta (buk)	1200–1425

Figur 213. Fyndtabell för hus 1.

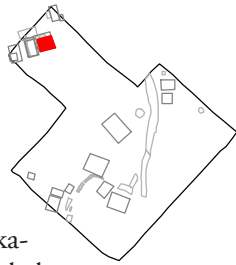
TOMT 3

Inom tomten fanns två hus, ett i respektive bebyggelseskede, samt en träbelagd passage.

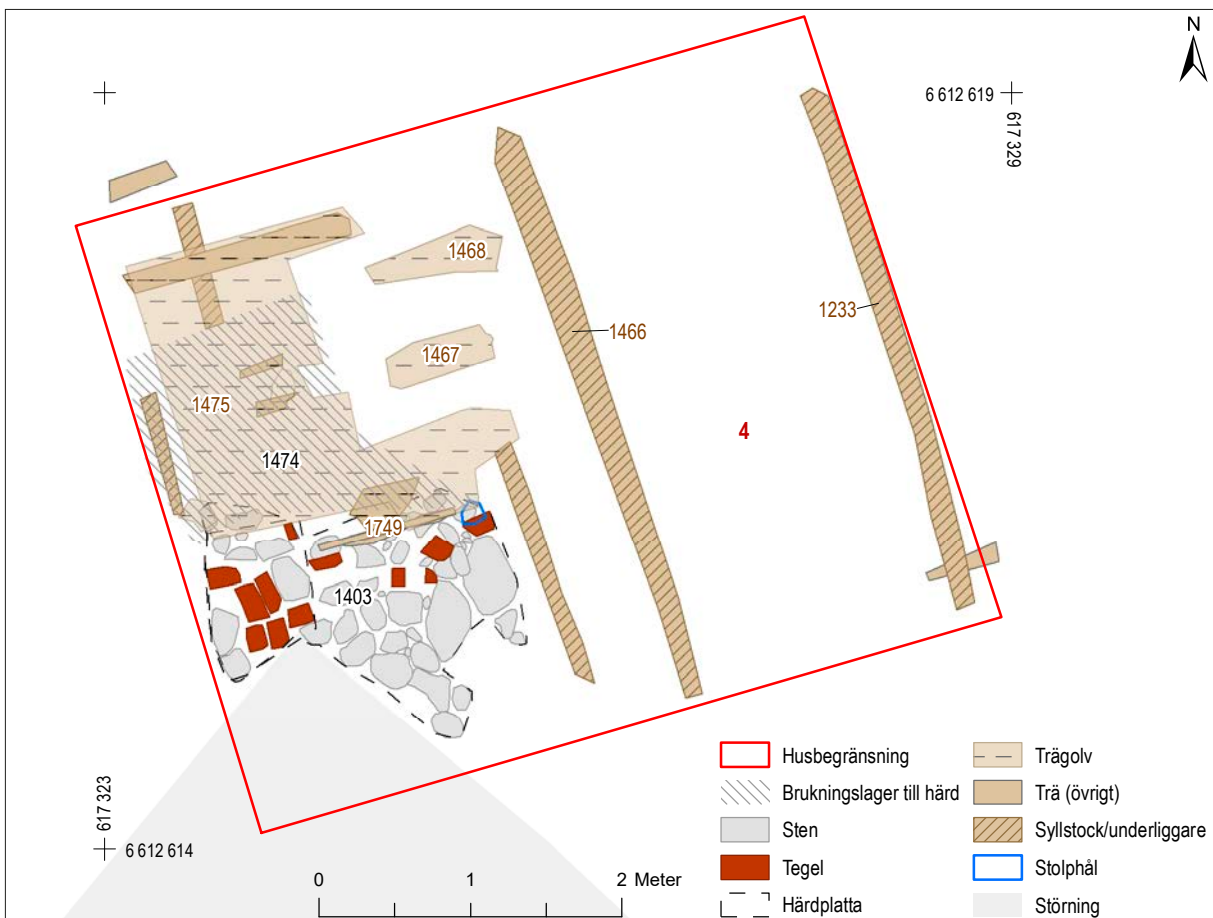
HUS 4 – BOSTADSHUS MED TRÄSYLLAR OCH TRÄGOLV

Huset var 5,0 x 4,2 m stort och var orienterat i VSV-ONO. Husets sydvästra del var skadat av ett förundersökningschakt. Huset var anlagt på ett fyndrikt utjämningslager

(1660/2017/2018) och överlagrades av ett utjämningslager (1111) tillhörande hus 2.

Huset var sannolikt uppdelat på två rum. I husets sydvästra hörn fanns en kvadratisk härdpall (figur 215). Härdpallen var uppbyggd av ett fundament av eldpåverkad sten och grus (1429). Härdplattan (1403) var lagd av både rundade stenar och platta kantiga stenar samt hade ett inslag av tegelstenar.

Figur 214. Plan över hus 4. Skala 1:50.

Några av tegelstenarna som använts var trasiga eller halverade vilket tyder på att de har återanvänts i konstruktionen. På härdens norra sida fanns en del

av ett ramverk bevarat i form av en planka ställd på högkant (1749/2019) och en stolpe (1747).

Figur 215. Översikt över västra delen av hus 4 med den kvadratiska härtpallen.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hushåll/byggnation	Obestämt	Järn	3			
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Tidigt stengods, krus (mynning)	1275–1350

Figur 216. Fyndtabell för hus 4.

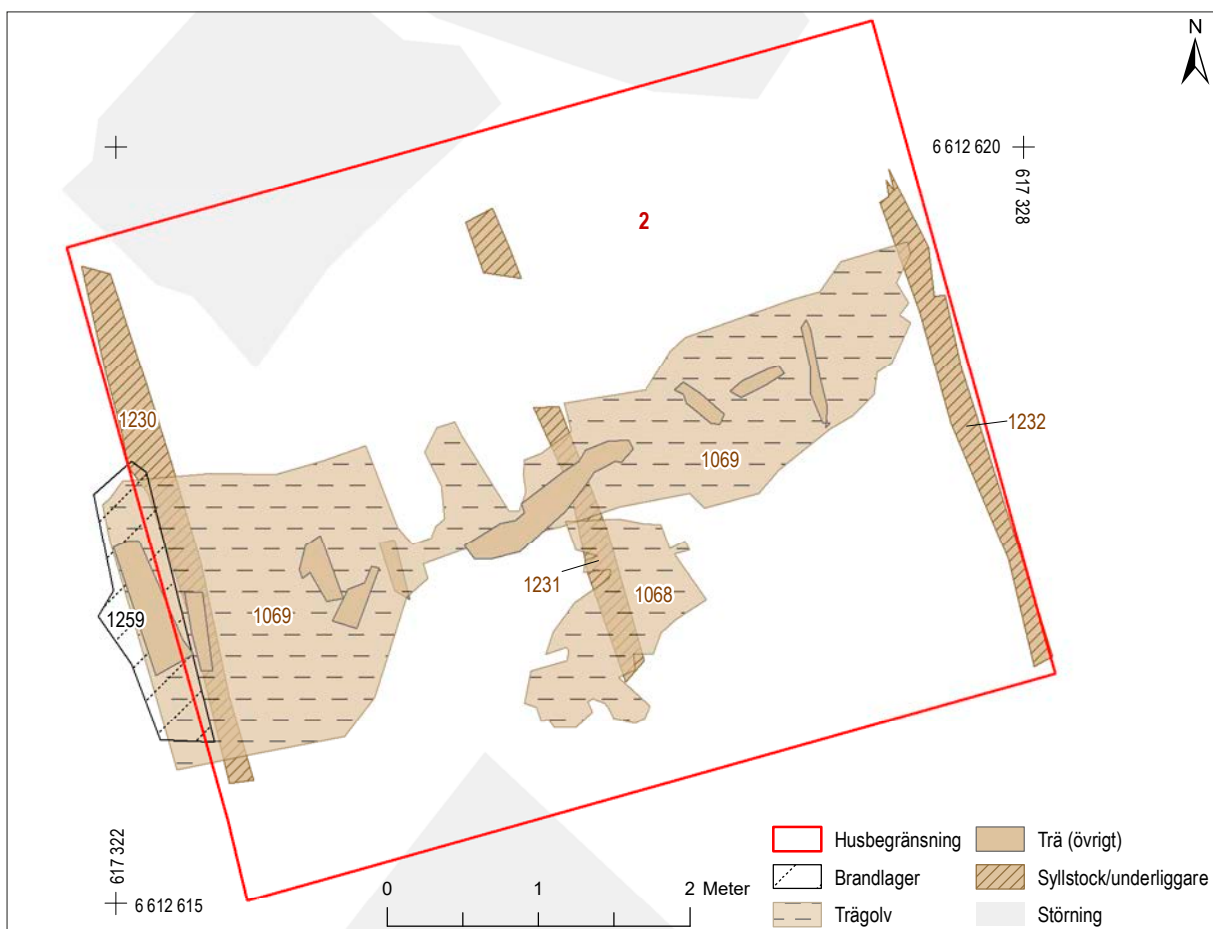
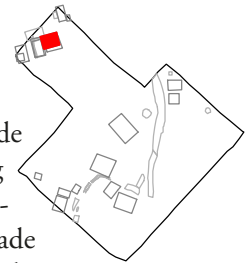
Husets östra vägg vilade på en syllstock (1233). I husets västra del fanns delar av ett trägolv bevarat (1475, 1467, 1468) utlagt på underliggande träsyllar (1353, 1663, 1664, 1665). En kraftig träsyll i husets mitt-del utgjorde ett troligt fundament till en mellanvägg (1466). På trägolvet, norr om hörnhärden, låg ett sotigt lager (1474) som innehöll fiskben och fiskfjäll.

Endast ett fåtal fynd kunde kopplas till husets brukningsfas i form av två obestämbara träföremål. Ett rikare fyndmaterial påträffades i ett utjämningslager (1645) under husets östra del. Här fanns bl a en dubbelhelkam (Fnr 1645:156593:1), en bennål (Fnr 1645:156693:1) samt keramikskärvor av proto-stengods, tidigt stengods och yngre svartgods. Kammen har punktcirkelornering och kan dateras till 1075–1200 (bilaga 1).

HUS 2 – BOD MED TRÄSYLLAR OCH TRÄGOLV

Byggnadens nordvästra hörn hade skadats av en större nedgrävning och dess sydvästra del av ett förundersökningsschakt. De bevarade strukturerna var 4,5 x 5,5 m och var orienterade i NNV–SSO. Huset var anlagt på ett utjämningslager ovanför ett äldre hus (hus 4) och överlagrades, liksom ett samtida intilliggande hus (hus 1), av ett brandlager (1003).

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Väggarna vilade på träsyllar (1230, 1232). Huset hade ett trägolv (1068, 1069) vilket delvis hade förstörts i en brand tillsammans med väggar och tak.

Figur 217. Plan över hus 2. Skala 1:50.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Ben		67,8		
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Hantverk	Slagg	Järn		14,8	Smidesslagg	
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	3			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	3			
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Stengods - Siegburg - Typ 2, Skål (buk)	1400–1550
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Yngre svartgods, Krus? (buk)	1200–1425

Figur 218. Fyndtabell för hus 2.

En underliggare (1231) löpte parallellt med väggstyvlarna under trägolvet i husets mittdel. På golvet låg lösvirke från raseringen av huset.

De fynd som påträffades inom husets begränsning kunde framför allt kopplas till det underliggande utjämningslagret och inte till den verksamhet som bedrivits i huset. En skärva stengods (Fnr 1070:514186:1) påträffades under husets trägolv. En skärva yngre svartgods (Fnr 1064:148096:1) påträffades i brandlagret (1064) ovan husets trägolv (1068).

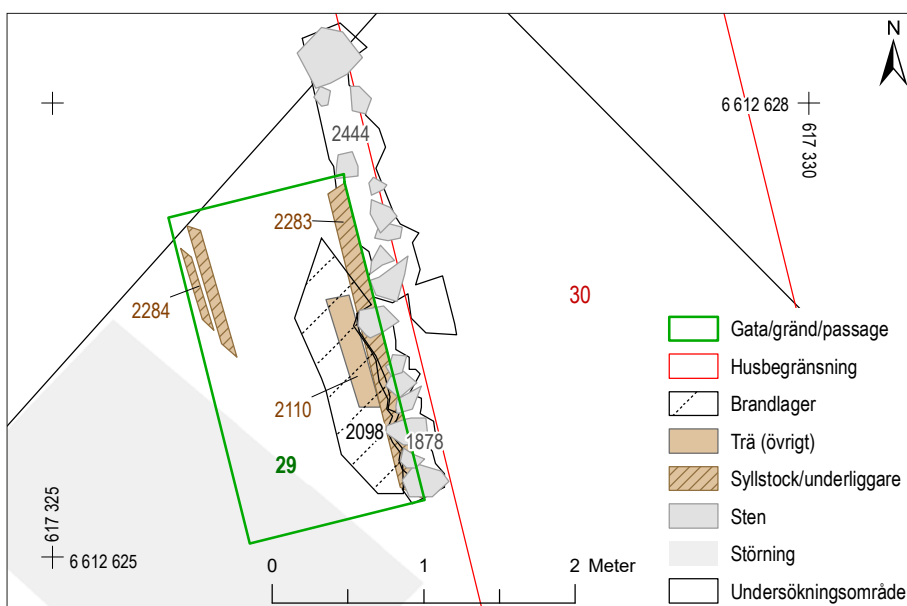
Ett brandlager (1259) utanför och i direkt anslutning till husets västra styvl (1230) innehöll växtrester, främst tramptåliga arter som groblad och trampört men också svinmålla, brännässla, snärjmåra, lomme och jordrök. Dessa arter skulle passa in i en näringsrik gårdsmiljö, vägren eller intill en kompost eller gödselstack. I lagret hittades också förkolnade kärnor av skalkorn, vilket tyder på att lagret också innehöll deponerat hushållsavfall.

PASSAGE 29 – TRÄLÄGGNING

I norra delen av tomten mot gränsen till tomt 4 fanns lämningar efter en passage med träläggning. Träläggningen var anlagd på ett utjämningslager (2467) infiltrerat av ett brandlager och överlagrades av ett annat brandlager (2098,1897). I den föregående perioden låg här en annan trälagd passage med samma riktning (gränd 32). Träläggningen var samtida med hus 30 på tomt 4:4.

Lämningarna sträckte sig utanför undersökningsområdet i norr och var skadade av ett förundersökningsschakt i söder. De bevarade lämningarna av träläggningen framkom inom en 1,1 x 2,4 m stor yta. Lämningarna tyder på att passagen var orienterad i NNV–SSO.

Träläggningen fanns bevarad i passagens ytterkanter och bestod av parallellt liggande plankor (2284, 2283, 2110). En träplanka var eldpåverkad (2110) och i det överliggande brandlagret (2098) fanns rester av förkolnat trä i samma riktning som de övriga trästrukturerna.

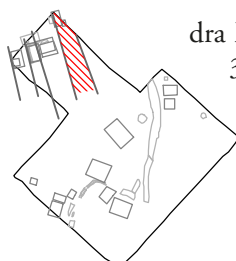

Figur 219. Plan över passage 29. Skala 1:50.

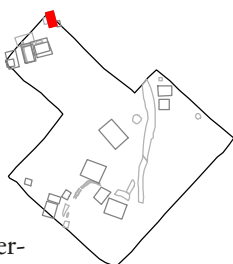
TOMT 4

Under den äldre delen av perioden var tomten obebyggd. En stenläggning (2538) sträckte sig längs med områdets östra kant. Denna överlgrades under an-

dra hälften av 1300-talet av två byggnader, hus 30 och hus 31. En trälagd passage (gränd 29) anslöt till husen i väster.

HUS 30 – HUS (OKÄND FUNKTION) MED TRÄGOLV

Lämningarna sträckte sig utanför undersökningsområdet i nordost och skars i sydost av ett förundersökningsschakt. Huset var fragmentariskt bevarat och lämningarna framkom inom en 4,9 x 2,5 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNV–SSO. Huset var anlagt på ett utjämningslager (2457) och överlgrades av ett brandlager (1806). Huset var samtida med hus 31 på samma tomt.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. I huset fanns tvärgående underliggare i trä (2280) bevarade, framför allt i den norra delen. Ovanpå dessa låg ett fyndrikt utfyllnadslager (2158, 2179). Spridda rester av ett förkolnat trägolv (1863, 1864, 1865) återfanns på detta utfyllnadslager. Trägolvet överlgrades av ett brandlager (1806).

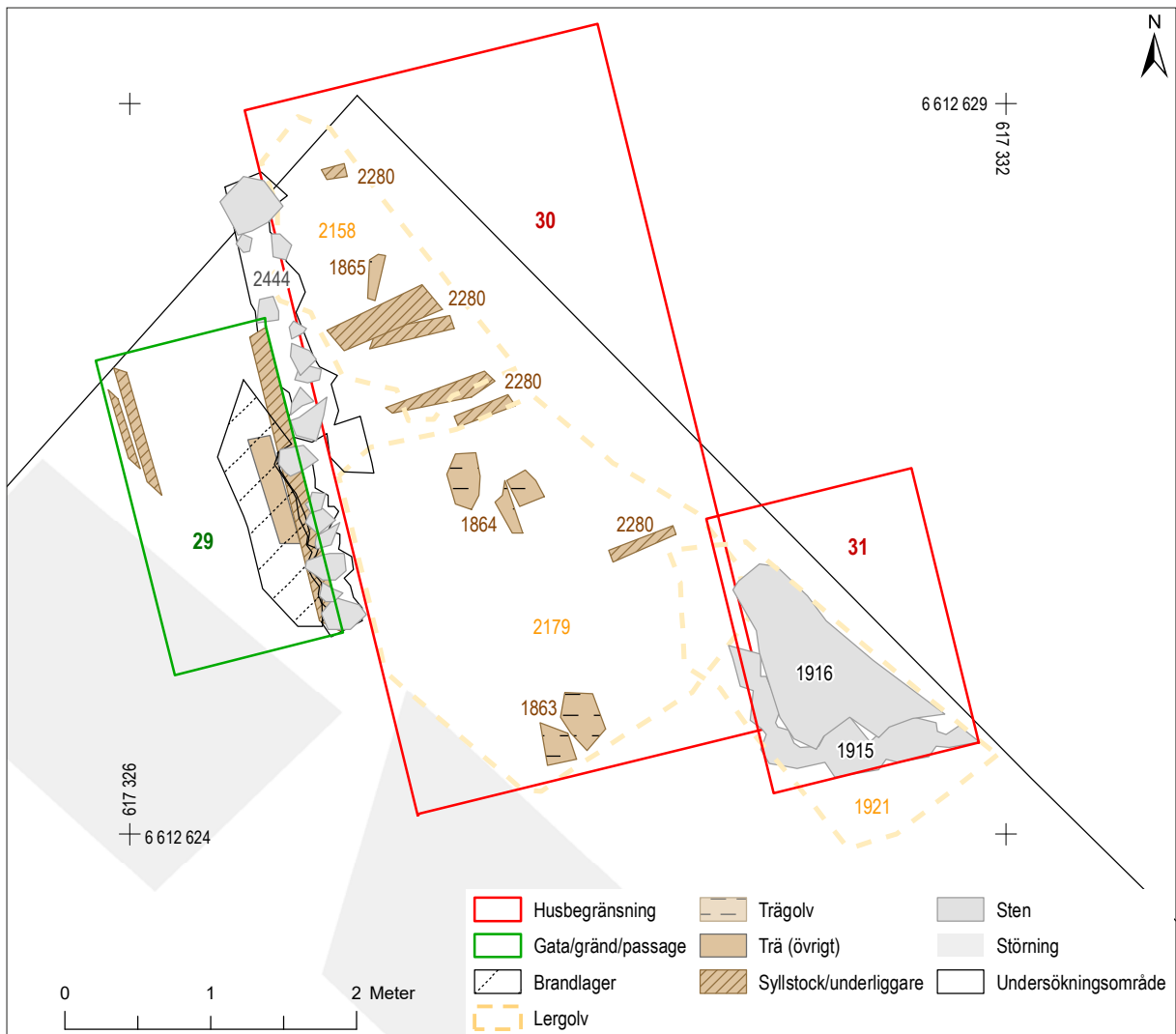
Utanför husets nordvästra sida fanns en stenrad (1878) vilken kan ha utgjort en stensyll till

huset. Den hade samma riktning som en glesare stensyll (2444) som fortsatte åt norr med en svag förskjutning åt öster.

Inga fynd kunde kopplas till husets brukningstid. Under trägolvet påträffades ett varierat fyndmaterial med bl a en sammansatt dubbelkam (Fnr 2179:517063:1; figur 220), ett ringspänne i kopparlegering (Fnr 2179:517062:1) och en islägg (Fnr 2158:516809:2). Dessutom fanns ett blandat keramikmaterial i lagret. Ringspännet (Fnr 2179:517062:1) hade trattformiga ändknoppar med rombiskt tvärsnitt. Typen är TRA:HRA roma:a (Carlsson 1988) och dateras på Gotland till 900–1000. Senare dateringar av typen finns bl a från Finland (Gustin 2004).

Figur 220. Ringspänne i kopparlegering med trattformiga ändknoppar (Fnr 2179:517062:1). Påträffad i lager under hus 30. Storlek: 3,3 x 3,4 cm.

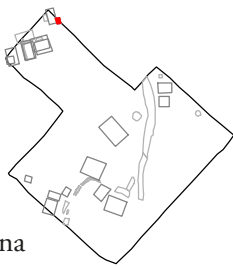

Figur 221. Plan över hus 30 och hus 31. Skala 1:50.

**HUS 31 – HUS
(OKÄND FUNKTION) MED
STENSYLL OCH STENLAGT GOLV**

Endast det sydvästra hörnet av huset låg inom undersökningsområdet. De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 1,6 x 1,5 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden var orienterad i NNV–SSO. Huset var anlagt på ett utjämningslager (2515) och överlgrades av ett brandlager (1806). Huset var samtida med hus 31 på samma tomt.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Huset hade ettstensatt golv (1916; figur 222) och väggarna vilade på enstenssyll av rundade syllstenar (1915). Golvet var uppbyggt av ett blandat stenmat-

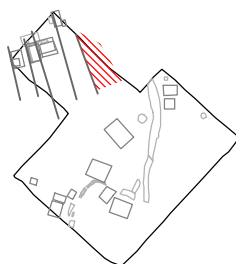
erial av såväl kantiga som rundade stenar lagda med en flat sida uppåt. En omläggning av golvet skedde i ett senare skede då ett kompakt lergolv (1921) anlades ovanpå stengolvet. Inga fynd kunde kopplas till husets brukningstid.

Figur 222. Stenlagt golv (1916) i hus 31. Foto från söder.

TOMT 5

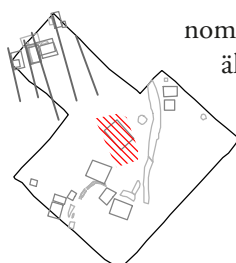
Tomten var obebyggd inom undersökningsområdet.

TOMT B FRÅN HUVUDSKEDE 1

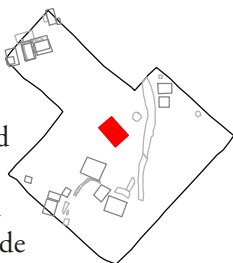
På samma plats som en av de äldsta tomterna i området, anlades nu en eko-

nombyggnad (hus 139) vilken överlagrade det äldre huset från huvudskede 1–2.

HUS 139 – KOK- OCH/ELLER BRYGGHUS MED LERGOLV

Husets nordöstra del var förstörd av en källargrund från 1600-talet och området i övrigt innehöll flera sentida ingrepp. De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 8,1 x 5,5 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden varit orienterad i NV–SO. Huset var anlagt på en brandhorisont (1944) ovanför ett äldre hus (hus 132) och överlagrades av ett mindre utfyllnadslager (1826).

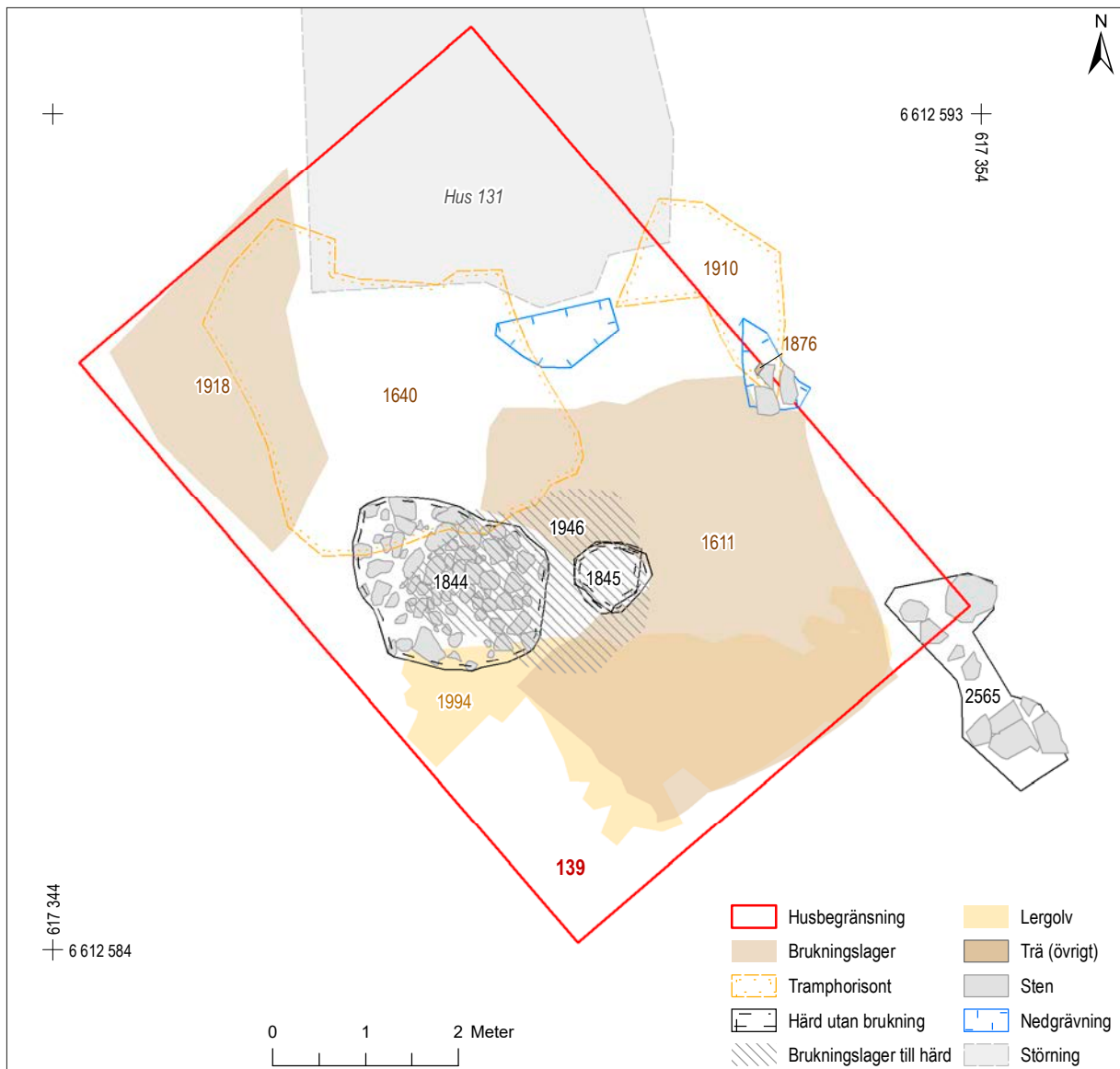

Huset saknade spår av rumsindelning. Inga tydliga ytterväggar har kunnat identifieras utan tolkningen av husets utbredning baserar sig på lagerbilden. En samling stenar (2565) vid husets östra hörn kan eventuellt utgöra syllstenar till en yttervägg. I linje med syllstenarna fanns också ett stolphål med rester av en stående plank (1876).

Två eldstäder fanns centralt i huset. På samma plats där en ugn var placerad i det äldre huset på platsen fanns nu en eldstad (1844; figur 225). Den bestod av en härdpall uppbyggd av tätt lagda rundade stenar i flera skikt. Förekomsten av eldpåverkade stenar och linser av kol och sot mellan stenarna visar att härden byggts på eller byggts om i omgångar. Öster om eldstaden syntes utrakade horisonter av kol och sot. I botten av spisen påträffades flera malstensfragment (Fnr 1844:160287:1–4). Senare anlades en mindre golvhärd (1845) strax intill den första. Delar av ett lergolv fanns i husets södra del (1994). Inga omfattande omläggningar av golvet gjordes i detta hus, däremot fanns flera skikt med brukningslager (1611, 1649, 1918).

Inne i huset påträffades bland annat två brynen och några spillbitar efter ben- och hornhantverk. I det yngsta golvlagret påträffades två skärvor äldre rödgods från en dekorerad kanna (Fnr 1640:159424:1–2). I ett tramplager (1910) intill husets östra lång-

Figur 223. Plan över hus 139. Skala 1:75.

sida påträffades en nyckel till ett draglås (Fnr 1910:515673:1; figur 226).

I ett brukningslager (1946) till den större eldstaden fanns ett 30-tal skalkorn varav några verkade ha förstörd groddplatta (bilaga 6). Det fanns också små fragment av grodden, allt i förkolnat skick. Inga ogräs eller andra växtdelar fanns tillsammans med säden. Antingen har säden grott på grund av dåliga bevaringsförhållanden eller så har man bryggt öl i

huset. Det förekommer att förkolning sker i samband med rostning av malt.

I husets brukningslager framkom ett benmaterial där boskapsdjuren utgjorde huvudparten, främst förekom nötkreatur, därefter får, get och tamsvin. Benavfall från matberedning och matrester utgjorde majoriteten av materialet men delar från slaktavfall förekom också.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Bearbetat ben/horn	Horn		7,9		
Hantverk	Hantverkspill	Ben		88	Ämne, platt skiva	
Hantverk	Slagg	Järn	14,8			
Hushåll/byggnation	Kärl	Glas		5,8	Fragment	
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	3		Äldre rödgods, kanna (buk, botten)	1200–1400
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	3		Yngre svartgods, trebensgryta (buk)	1200–1425
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Äldre svartgods, kruka (mynning)	1000–1250
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Tidigt stengods, krus (buk)	1250–1350
Hushåll/byggnation	Malsten	Skiffer, Bergart, odef	4		Fragment, fårör, hål	
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	4			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	3			
Personlig utrustning	Bryne	Skiffer	2		Rektangulärt	
Personlig utrustning	Nyckel	Järn	1		Dragnyckel	
Personlig utrustning	Obestämd	Kopparlegering	7		Fragment	

Figur 224. Fyndtabell för hus 139.

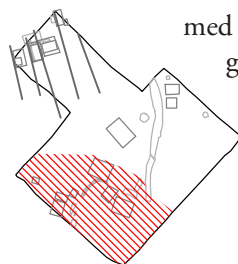
Figur 225. Härdpall (1844) i hus 139.

Figur 226. Nyckel i järn till ett draglås (Fnr 1910:515673:1) påträffad intill hus 139. Skala 1:1.

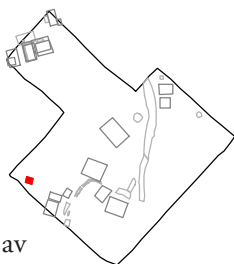
TIDIGARE STRANDZONEN – (HYPOTETISKA TOMTER 6–8).

I områdets sydvästra del, i den tidigare strandzonen, fanns sex byggnader. Huset avgränsades från varandra av det dike

med flätverksväggar som även kan ha utgjort en gräns mellan nytillkomna tomter.

HUS 123 – Hus
(OKÄND FUNKTION)
MED LERGOLV OCH TRÄSYLL

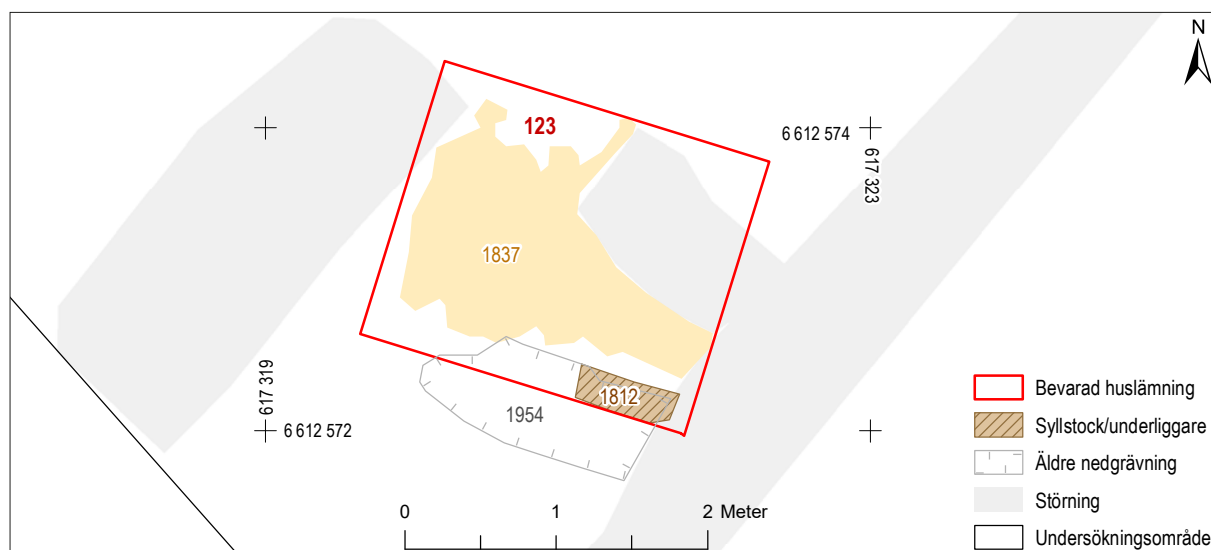

Huset fortsatte åt nordväst utanför undersökningsytans begränsning. De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 1,9 x 2,2 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden varit orienterad i NNO–SSV. Lergolvet skars i sydost av ett rörschakt och i nordost av en mindre störning. Huset var anlagt på en yta med flera utfyllnadslager inom den zon som under ett tidigare skede var strandkant (1855, 1895), och överlagrades av ett större utfyllnadslager (1774). Området innehöll många recenta störningar och hade schaktats ur till

ett större djup än övriga området inför sentida exploatering.

Huset saknade spår av eldstad och rumsindelning. Inne i huset fanns ett fragmentariskt lergolv (1837). Husets södra vägg vilade på en syllstock (1812). Stocken dendrodaterades till vintern 1079/1080, men de stratigrafiska förhållandena visar att det rör sig om sekundäranvänt virke. På lergolvet framkom enstaka benfragment och en spik.

Direkt söder om huskonstruktionen, och stratigrafiskt separerat av ett utfyllnadslager, låg en del av ett mindre dike som hade samma riktning som husets södra sida (1954). Diket kan ha haft en dränerande funktion och har föregått anläggandet av huset.

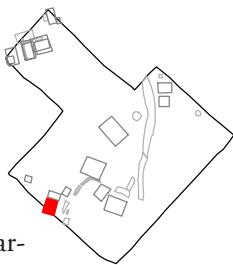
Figur 227. Plan över hus 123. Skala 1:50.

HUS 121 – BOD MED KNUTTIMRADE VÄGGAR PÅ TRÄPLINTAR

Byggnadens södra del låg utanför undersökningsområdets begränsning. De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 4,8 x 3,9 m stor yta. Huset var orienterat i NNO–SSV. Huset var anlagt på ett utfyllnadslager (1626) och överlagrades av ytterligare ett utfyllnadslager (867). Direkt norr om hus 121 stod hus 122, som var en separat tillbyggnad som uppförts en kort tid efter det ursprungliga huset.

Huset var uppdelat på två rum och saknade spår efter en eldstad. Konstruktionen vilade på kraftiga hörnplintar av ek, samt underliggande stockar, placerade både längs med och i vinkel mot vägglinjen. Behovet av kraftiga plintar och underliggare hör sannolikt samman med det mjuka och fuktiga underlaget. Flera av underliggarna uppvisade urtag och märken efter tidigare användning. Väggarna bestod av knuttimrade stockar, varav de två–tre understa fanns bevarade (figur 228). I knutarna fanns urtag som låst stockarna mot varandra (figur 230). Utskurna urfasningar förekom längs stockarnas undersidor, för att

skapa bättre passform och täta väggen. I husets västra vägg var samtliga tre nivåer av bevarade stockar skarvade med olika avstånd från knuten. Även här fanns urtag där de båda ändarna passade väl in i varandra. Efter att huset övergavs hade denna vägg kollapsat inåt. En möjlig innervägg (971), med lika kraftiga stockar, delade av huset i en nordlig och en sydlig del. Fällningsåret för en väggstock (977) har bestämts med dendrodatering till vintern 1299/1300, vilket även överensstämmer med två dendrodaterade plintar från den intilliggande byggnaden 122. Ett brandlager (1364) framkom inom husets begränsning. Inga byggnadsdelar i huset uppvisade däremot spår av brand. Orsaken kan vara att ett tidigare hus brunnit på platsen och därefter utjämnats innan hus 121 uppfördes.

Ingen tydlig ingång till huset kunde observeras, men förekomsten av en mindre träläggning direkt sydöst om huset antyder att detta varit en ingång (810). Konstruktionen bestod av kraftiga stockar, och låg i mellanrummet mellan huset och en nord–sydlig stenlagd passage (gränd 129) som sannolikt lett ner till strandlinjen i söder.

Inga av de fynd som påträffades i huset kunde direkt kopplas till dess bruksfas.

Figur 228. Översikt över hus 121 och 122. Foto från sydväst.

Figur 229. Plan över hus 121, hus 122, passage 129 och passage 130. Skala 1:75.

Ett rikligt fyndmaterial framkom istället i utfyllnadslager under huset, bl a keramik, obestämbara järnföremål, brynen, ett lås, en kam, en pärla och spill från benhantverk. Kammen (Fnr 1087:148739:1) utgjordes av en sammansatt dub-

belkam med en generell datering till 1160–1450. Från ett brandlager inne i huset påträffades däremot ett bryne (Fnr 1364:152868:1), ett nålhus i ben (Fnr 1364:152598:1) och ytterligare spill från benhantverk.

Figur 230. Knut mellan två väggstockar (976 och 978) i hus 121.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Bearbetat ben/horn	Ben		34,3	Ämnen till kamtillverkning/benhantverk	
Hantverk	Hantverksspill	Ben		1994,1	Nötkreatur, häst	
Hantverk	Hantverksspill	Läder		33,8		
Hantverk	Slagg	Järn		105,9	Smidesslagg	
Hushåll/byggnation	Beslag	Ben	1		Beslag av ben med två borrhål	
Hushåll/byggnation	Bleck	Bly	1			
Hushåll/byggnation	Fönsterglas	Glas		3,8		
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	3		Proto-stengods, krus	1225–1350
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	8		Tidigt stengods, krus	1275–1400
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	7		Yngre svartgods, gryta	1200–1425
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	9		Äldre rödgods, kanna	1200–1400
Hushåll/byggnation	Kärl	Trä	2		Laggar till laggkärl	
Hushåll/byggnation	Lås	Järn	1			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Glas	1			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	28			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	37			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	8			
Personlig utrustning	Brynen	Skiffer, Bergart odef	3			
Personlig utrustning	Kam	Ben	1			1160–1450
Personlig utrustning	Nål	Ben	1		Fragment	
Personlig utrustning	Nålhus	Ben	1			
Personlig utrustning	Obestämd	Kopparlegering	1		Fragment av bleck	
Personlig utrustning	Pärta	Glas	1			
Personlig utrustning	Sko	Läder	5		Fragment	

Figur 231. Fyndtabell för hus 121.

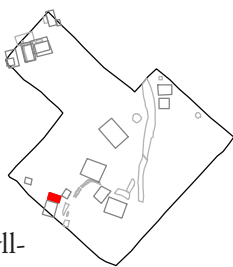
**HUS 122 – BOD
MED KNUTTIMRADE VÄGGAR
PÅ TRÄPLINTAR**

Huset var 2,2 x 4,2 m stort och var orienterat i NNO–SSV. Byggnaden var anlagd på ett utfyllnadslager (926/1626) och överlagrades av ett utfyllnadslager (828). Huset låg direkt norr om hus 121. Konstruktionsdetaljerna liknade de i det större huset men storleken antyder att det var en tillbyggnad, sannolikt för förvaring. Huset var anlagda på samma utfyllnadslager vilket indikerar att de uppförts endast en kort tid efter varandra.

Byggnaden saknade spår av rumsindelning och eldstad. Huset var uppfört på kraftiga träplintar av ek (1020, 1039, 815, 1006, 981, 1327). Husets västra vägg var dessutom uppbyggd på två nivåer av plintar, varav en plint i det sydvästra hörnet stod upprätt (1327), vilket indikerar att huset har förstärkts vid något tillfälle, sannolikt på grund av det mjuka underlaget. Den stående plinten var placerad ett stycke ut i utrymmet mellan hus 121 och 122 och kan ha fungerat som ett gemensamt stöd för båda huskonstruktionerna. Under den västra respektive södra väggen fanns även kortare stockar som fungerat som underliggare. I det sydvästra hörnet fanns även ett stenskott plintfundament (988) och i husets östra ände återfanns även en oregelbunden stensyll (781). Enstaka tvärgående plankor inne i huset tolkades som möjliga rester efter ett trägolv.

Inga fynd kunde kopplas till husets brukningstid. Enstaka fynd av hantverksavfall framkom i ett utjämningslager inne i huset (1305).

Mellan hus 121 och 122 fanns ett smalt mellanrum (0,5 m). Den arkeobotaniska analysen av växtmaterial från denna yta visar att den varit under tak men utomhus. Norr om hus 122 låg en fragmentarisk träbroläggning/golv av plankor (849) som möjligtvis indikerar ingången till hus 122.

PASSAGE 129 – STENLÄGGNING

Passagen låg i N–S direkt öster om hus 121. Stenläggningen hade samma riktning som husen 121 och 122 och följde sannolikt en tomtgräns öster om dessa byggnader. Passagen låg på ett utfyllnadslager (1149) och överlagrades av en tramphorisont (968, 785).

Den stenlagda passagens fulla utbredning har inte kunnat avgöras på grund av sentida störningar i dess norra och södra del. Stenläggningen skars i längdriktningen av ett modernt rörschakt och fortsatte i den södra schaktväggen. Den kvarvarande delen var 4,3 x 1,8 m stor.

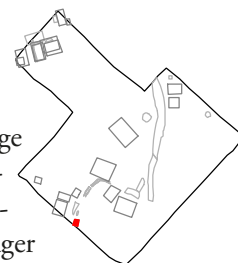
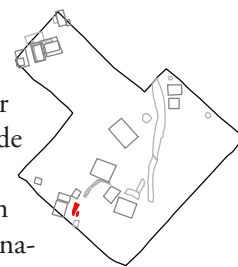
Stenläggningen var konstruerad av tätt lagda rundade stenar (802/1114/1014/1132) vilka hade placerats på ett sättlager av grus (1148/1150). Stenläggningens östra begränsning hade jämnstora kantstenar som var av större dimension är grändens beläggning.

En skärva av ett Siegburgkrus (Fnr 1148:149858:1) med en generell datering till 1275–1375 framkom i sättlagret till stenläggningen.

**PASSAGE 130 – KAVELBRO/
TRÄLÄGGNING**

Passagen låg sydöst om passage 129 och hade samma orientering som denna. Konstruktionen var anlagd på ett avfallslager (1170/1187) och täcktes av ett brandlager (963). Träläggningen hade skadats av flera rörschakt som kommit att korsa detta område.

De bevarade delarna av träläggningen framkom inom en yta om 5,7 x 2,0 m (figur 233). I botten

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Ben		166,9	Häst	
Hantverk	Hantverksspill	Läder		11,9		
Hantverk	Slagg	Järn		9,5	Smidesslagg	
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	1			
Personlig utrustning	Sko	Läder	5		Fragment	

Figur 232. Fyndtabell för hus 122.

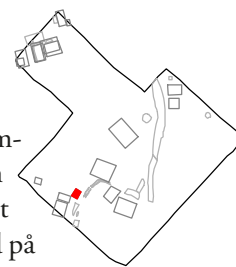
Figur 233. Träläggning av tvärgående plankor (1011 och 1005) tillhörande passage 130. Foto från söder.

fanns underliggare av parallellt liggande plankor (1218–20, 1185) som låg i nord–sydlig riktning.

Ovanför dessa framkom ett sättlager av grus (1122/1115) vilket överlagrades av en fragmentarisk träläggning (1011/1005) samt en mindre koncentration av stenar (1019). Plankorna låg tätt lagda i öst–västlig riktning i två koncentrationer där den sydliga fortsatte söder om schaktväggen. Träläggningarna skars av ett modernt rörschakt och kan ursprungligen ha tillhört samma anläggning.

Spår av ett möjligt hus framkom öster om träläggningen, och var sannolikt associerat med denna. De fragmentariska resterna bestod av en timrad knut (1013) som vilade på några syllstenar (1120). Konstruktionen utgör det potentiella nordvästra hörnet av ett hus. Träkonstruktionen var för fragmentarisk för att kunna ge någon information om dess omfattning och funktion då den skurits av flera rörschakt och fortsatte söderut bortom undersökningsområdets begränsning.

Hus 160 – SMIDESLÄMNINGAR/SMEDJA

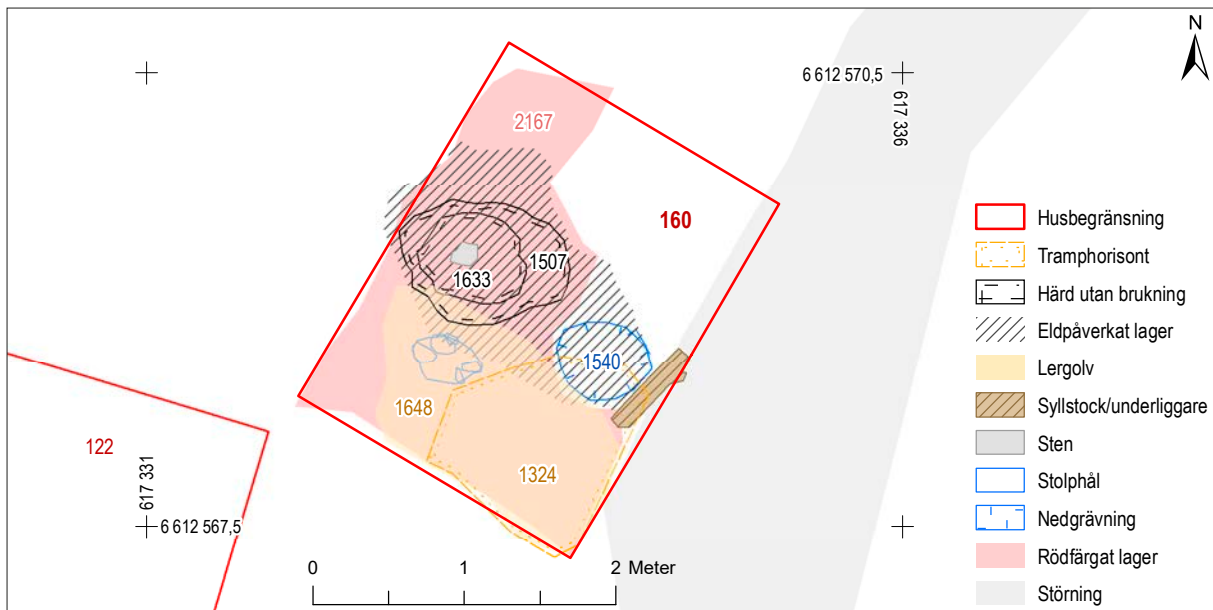
Lämningar efter smidesverksamhet, sannolikt kopplade till en smedja, framkom direkt nordost om hus 122. Smedjan var anlagd på ett utfyllnadslager (2202) och överlagrades av ett fyndrikt utfyllnadslager (1268). Huset skars i öster av ett sentida rörschakt.

Lämningarna framkom inom en 2,2 x 2,8 m stor yta. I anläggningens östra del fanns en avfallsgrop (1540) fylld av slagg, klumpar av sintrad lera och glödskal. I gropen framkom även obestämbara föremål av järn samt en barr i koppar. En bit ifrån gropen låg en härdrest i form av ett sotlager (1633) i botten av en grund nedgrävning. Sannolikt brukades härden som ässja. Både härden och avfallsgropen/smidesgropen överlagrades av ett eldpåverkat avfallslager (1494) som innehöll rikligt med slagg och enstaka järnföremål som spikar och nitar. Bränd lera, brända ben samt skörbränd sten förekom också. Lämningar efter en yngre ässja i form av ytterligare ett asklager (1507) överlagrade den äldre härden. Asklagret var som tjockast i mitten och tunnade ut mot kanterna och innehöll stora mängder slagg, järnföremål samt enstaka kopparklipp. I mitten låg en flat sten.

På platsen framkom även fragmentariska rester av en byggnad. En liggande stock (2164) i östra delen av anläggningen kan ha utgjort grunden för en vägg. I södra delen framkom rester efter ett lergolv (1648) och ett skiktat brukningslager (1324). Anläggningens ursprungliga yta kunde urskiljas genom att den underliggande markytan hade rödfärgats genom värmpåverkan (2167).

Metallhanteringen i ässjorna har omfattat både järn och kopparlegering och föremål som spikar och nitar visar att tillverkning av mindre föremål förekommit. Den påträffade slaggmängden uppgick till cirka 4 kg. Ett utmärkande fynd var en kopparbarr med märken efter att ha blivit uthamrad (figur 236). Barrer har en vikt på cirka 390 g. Råämnet bör ha varit en värdefull tillgång i det medeltida samhället.

Figur 234. Plan över hus 160. Skala 1:50.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Djurhållning	Hästsosöm	Järn	5			
Djurhållning	Brodd	Järn	1			
Hantverk	Barr	Brons	1	385,7		
Hantverk	Obestämd	Kopparlegering	29		Föremål alt slag	
Hantverk	Obestämd	Näver	1		Rund, utskuren näverbit med hål i mitten.	
Hantverk	Slagg	Järn		4074,8	Smidesslagg, bottenskälla	
Hushåll/byggnation	Kärl	Trä	2		Svarvad träskål med bomärke, del av träskål/fat	
Hushåll/byggnation	Nit	Järn	6			
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	48		Bl a möjliga spikar	
Hushåll/byggnation	Spik	Järn	20			
Hushåll/byggnation	Ten	Järn	1			

Figur 235. Fyndtabell för hus 160.

Figur 236. Barr av koppar med märken efter kallhamring (Fnr 1540:163385:1) påträffad i en avfallsgrop i smedjan. Skala 1:1.

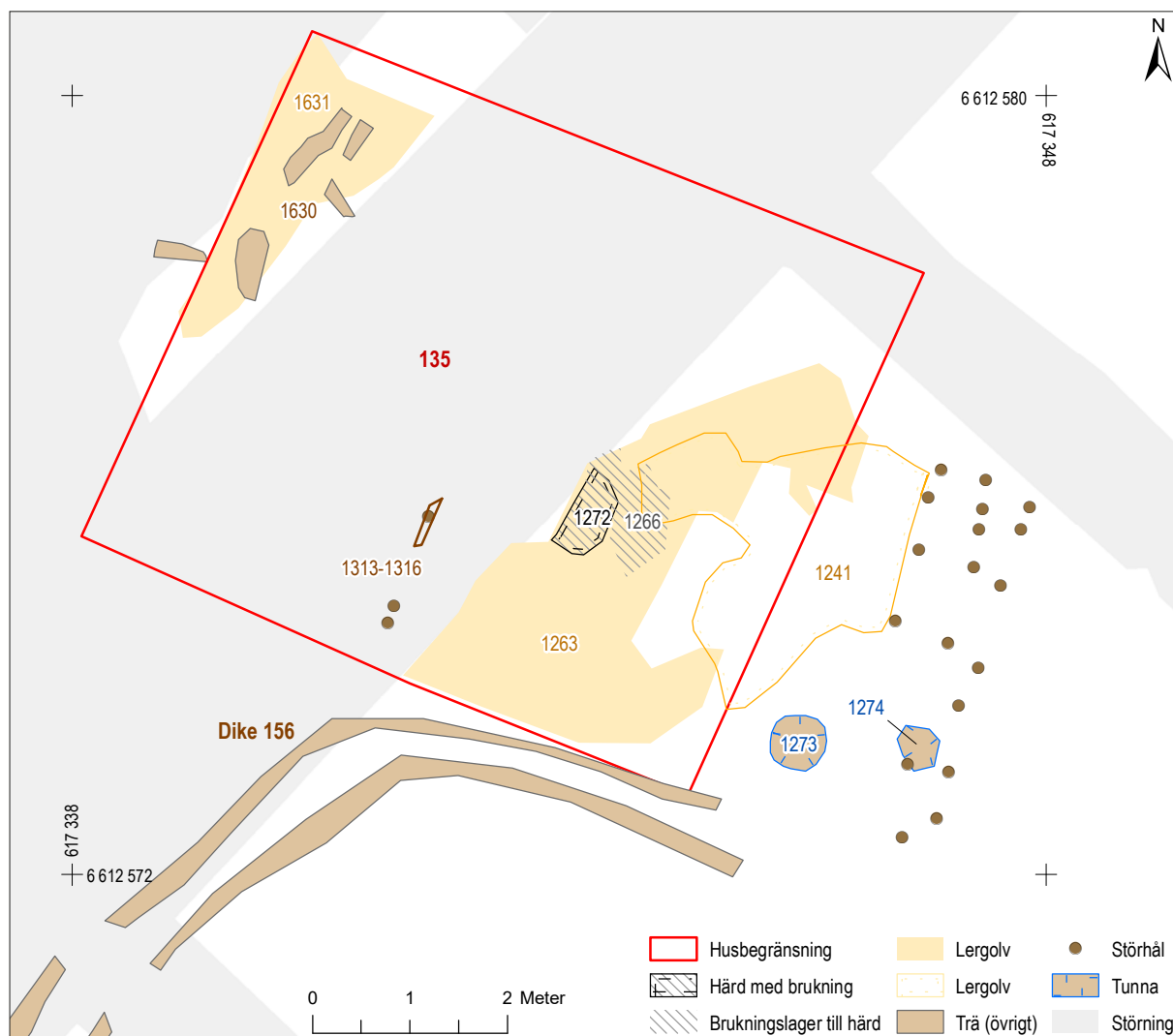
HUS 135 – KOKHUS/BOSTAD MED LERGOLV

Husets västra del var till största delen förstört av tidigare förundersökningsschakt. De bevarade lämningarna av huset framkom inom en 6,8 x 5,9 m stor yta. Lämningarna tyder på att byggnaden varit orienterad i VNV-OSO. Huset var anlagt på ett utfyllnadslager (1311/1634) och framkom huvudsakligen direkt under en recent störningshorisont.

Huset saknade i stort sett spår av väggar och rumsindelning. I husets äldsta fas fanns en stenfylld hårdgrop (1272). I hårdens brukningslager framkom bl a fiskben och hasselnötskal. Ett lergolv omgav här-

den (1263, 1631). I husets nordvästra hörn påträffades rester efter en kraftigt skadad träkonstruktion (1630) bestående av fem träplankor vilken tolkades som en möjlig inrasad väggkonstruktion. Mellan ytorna med lergolv fanns resterna efter ett kraftigt skadat flätverksstaket (1313–1316), 1,4 m långt och i samma riktning som husets förmodade gavelsida.

Vid ett senare tillfälle lades ytterligare ett golvlager av lera ut i huset (1241) och tre rader av störor tillkom på dess östra sida (1172–1174). Det är oklart vad dessa störor representerar, möjligen utgjorde de en hägnad utanför huset. Lämningarna var fragmentariska och det är oklart om det rört sig om en golvoläggning i en tidigare byggnad eller om ett hus med avvikande utbredning.

Figur 237. Plan över hus 135. Skala 1:75.

På det äldsta lergolvet (1266) hittades förkolnade kärnor av skalkorn och bröd-/kubbevete. Det fanns inga ogräs eller tröskrester tillsammans med sädeskorna vilket betyder att de var väl rensade och klara för konsumtion. Två skärvor keramik av yngre svartgods respektive tidigt stengods påträffades också på den äldre lergolvsnivån. Ytterligare en skärva yngre svartgods och en malsten (Fnr 1253:150933:1) fanns i ett konstruktionslager under den yngre golvnivån.

Huset låg alldeles intill ett flätverksdike (156). Utanför husets östra sida var två laggade trätunnor nedgrävda (1273, 1274). Den ena tunnan saknade botten och var istället nedtryckt i den underliggande sanden. Sannolikt har de fungerat som vattentunnor.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hushåll/byggnation	Malsten	Bergart, odef	1			
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	2		Yngre svartgods, gryta (buk)	1200–1425
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	1		Tidigt stengods, krus (buk)	1275–1400
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	2		Oglaserat grått-gråbrunt gods	Okänd

Figur 238. Fyndtabell för hus 135.

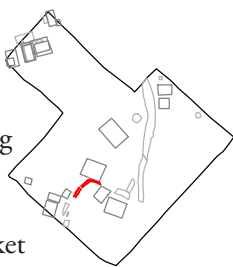

Figur 239. Två tunnor var nedgrävda i marken utanför hus 135. Ovan till vänster: tunna 1273 utan botten. Ovan till höger: tunna 1274 med botten.

DIKE 156 – TOMTDIKE MED FLÄTVERKSSIDOR

Söder om hus 135 sträckte sig ett flätverksdike (156) som avgränsade huset från intilliggande hus och eventuella tomter. Diket (1279) skar ett utfyllnadslager (1088) och var igenfyllt av ett avfallslager (1162). Dikets södra del var genomgrävt en avfallsgrop (1344).

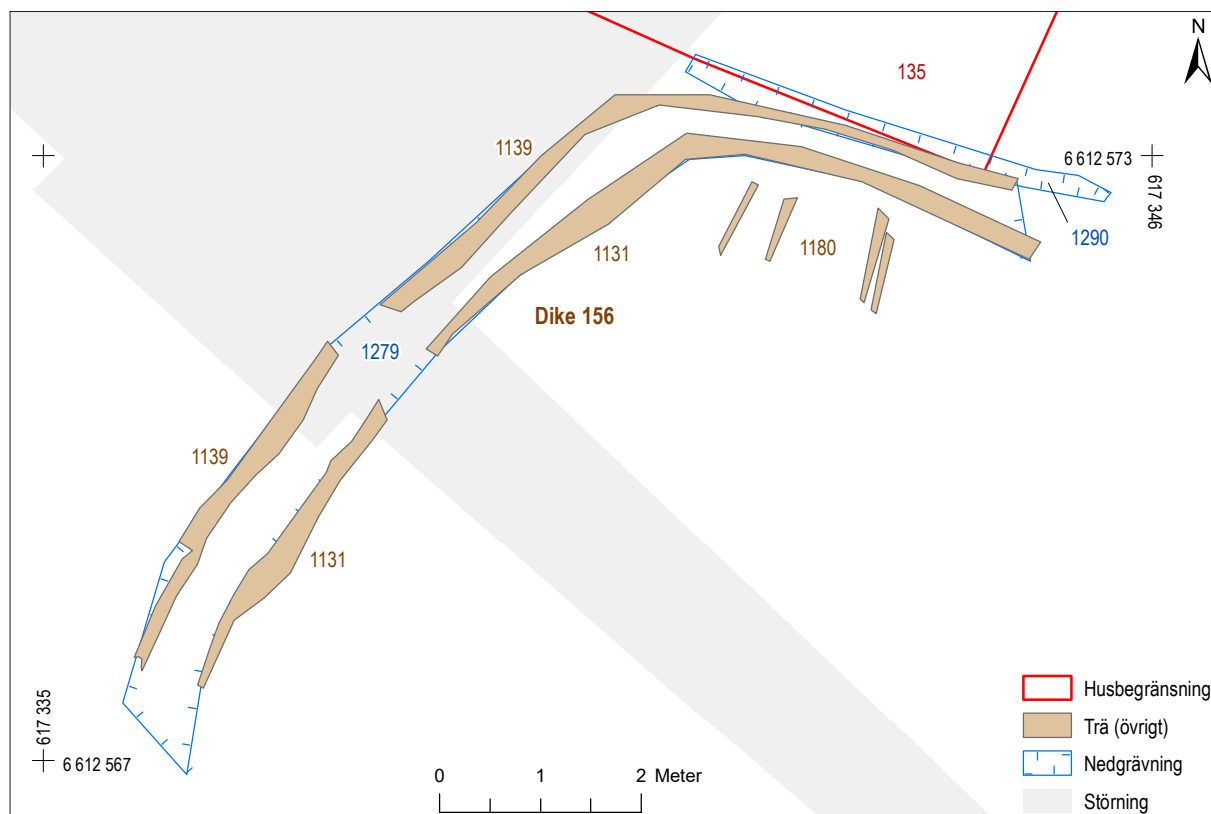
Diket var L-format i plan med ett rundat hörn och återfanns inom en 8,5 x 4,5 m stor yta. Dikets norra del låg i samma riktning som den äldre strandgatan (gata 138) och dess botten bestod av gatans stenläggning (figur 241). Dikets södra del löpte vinkelrätt från denna gata. Sidorna bestod av flätade vidjor runt tunna störor (1131).

Diket hölls öppet och hade en dubbel funktion som dräneringsdike och gränsmarkering. Flätverksförstärkningen av dikets sidor antyder att detta regelbundet rensats och underhållits. Sekundärt har diket använts för att deponera avfall (1162) med bl a gödsel, djurben och träflis. Fynd som förekom var ett barkflöte, en vinare (mellanfotsben av svin) och keramik.

Riktningen på dikets norra del förhöll sig till den underliggande stenlagda gatan, vilken kan tolkas som att gatans riktning varit känd även efter att denna tagits ur bruk och haft en avgränsande funktion för de tomter som förekom söder om denna.

Efter att diket tagits ur bruk har det återfyllts med liknande material som utfyllnadslagren inom denna yta utan att flätverkssidorna tagits bort, vilket antyder att dessa fortsatt fungera som tomtgränser.

Figur 240. Plan över dike 156. Skala 1:75.

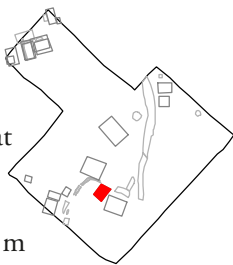
Figur 241. Översikt över dike 156 med sidor av flätverk. Foto från nordväst.

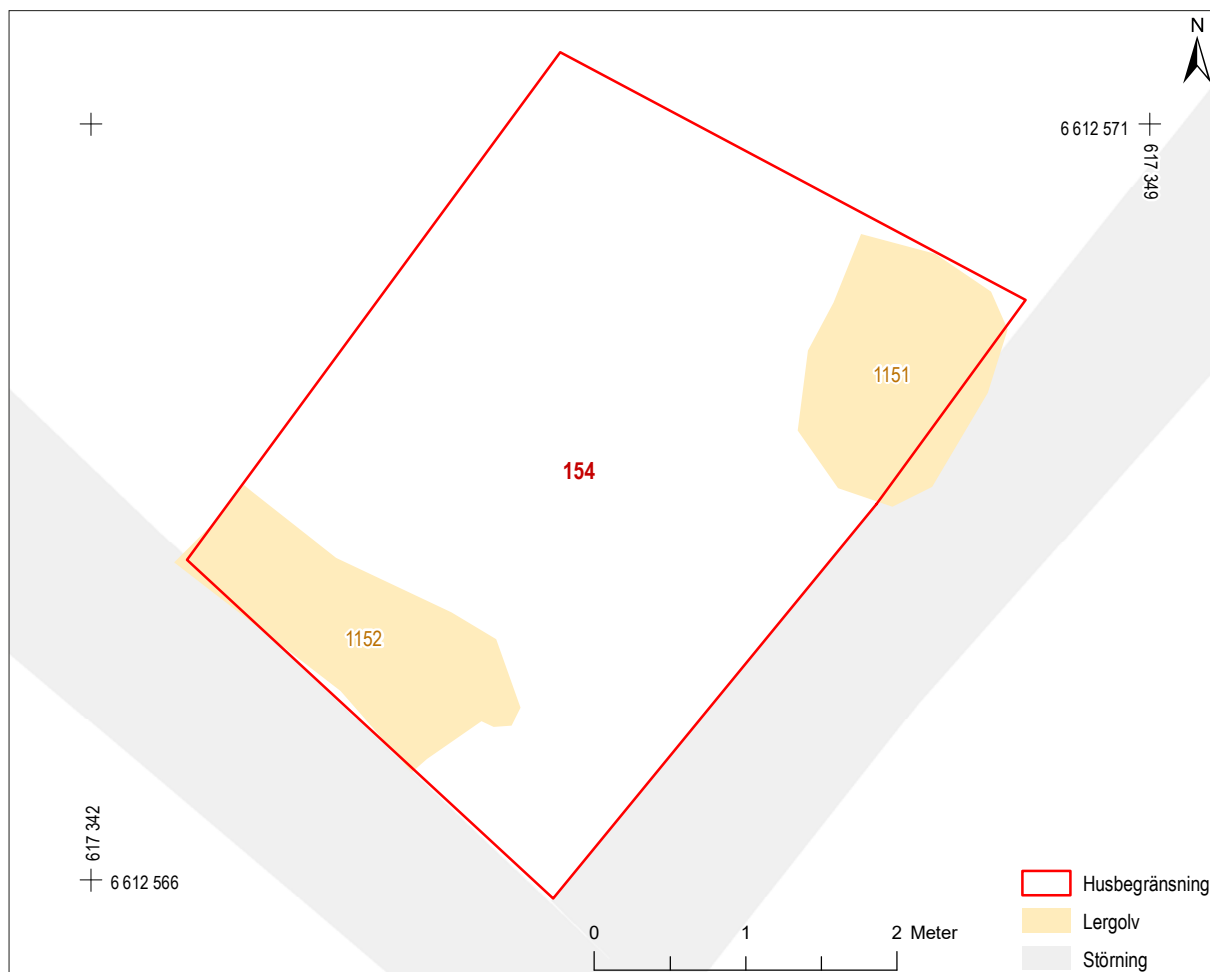
Figur 242. Detalj av flätverk.

HUS 154 – BOD (?)
MED LERGOLV

Huset var fragmentariskt bevarat och skars i sydväst och sydöst av rörschakt. De bevarade lämningarna framkom inom en 4,8 x 3,7 m stor yta. Huset var anlagt på ett utfyllnadslager (1153) och överlagrades av ytterligare ett utfyllnadslager (1106).

Huset saknade spår av väggar och eldstad. De enda bevarade resterna efter huset var ett fragmentariskt lergolv. Lergolvet var fläckvis bevarat och uppdelat på två ytor. Den nordvästra delen av lergolvet (1151) innehöll gott om förkolnat skalkorn, havre och råg. Kornen var väl rensade och färdiga för konsumtion. Den rikliga förekomsten indikerar matlagning eller förvaring av säd i en förrådsbod som brunnit.

Figur 243. Plan över hus 154. Skala 1:50.

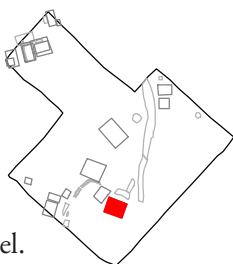
HUS 133 – TORKHUS
MED KNUTTIMRADE VÄGGAR,
TRÄSYLLAR OCH LERGOLV

Huset var 6,3 x 5 m stort och orienterat i VNV–OSO. Ett rörschakt skar husets sydvästra del.

Huset var anlagt på ett utjämningslager (869) och överlagrades av ett kraftigt och ytäckande utfyllnadslager (707).

Huset bestod av ett större rum med en anslutande gavelförstuga (jfr Erixon 1982, s 183ff). En grophärd (773) var centralt placerad i det större rummet. I härden fanns bränd torv vilket är ett av de bränslen som användes i torkhus. Vilket bränsle man använde berodde på lokala traditioner och vad som torkades eller röktes. Torkhus lades alltid en bit ifrån övrig bebyggelse på grund av brandrisken.

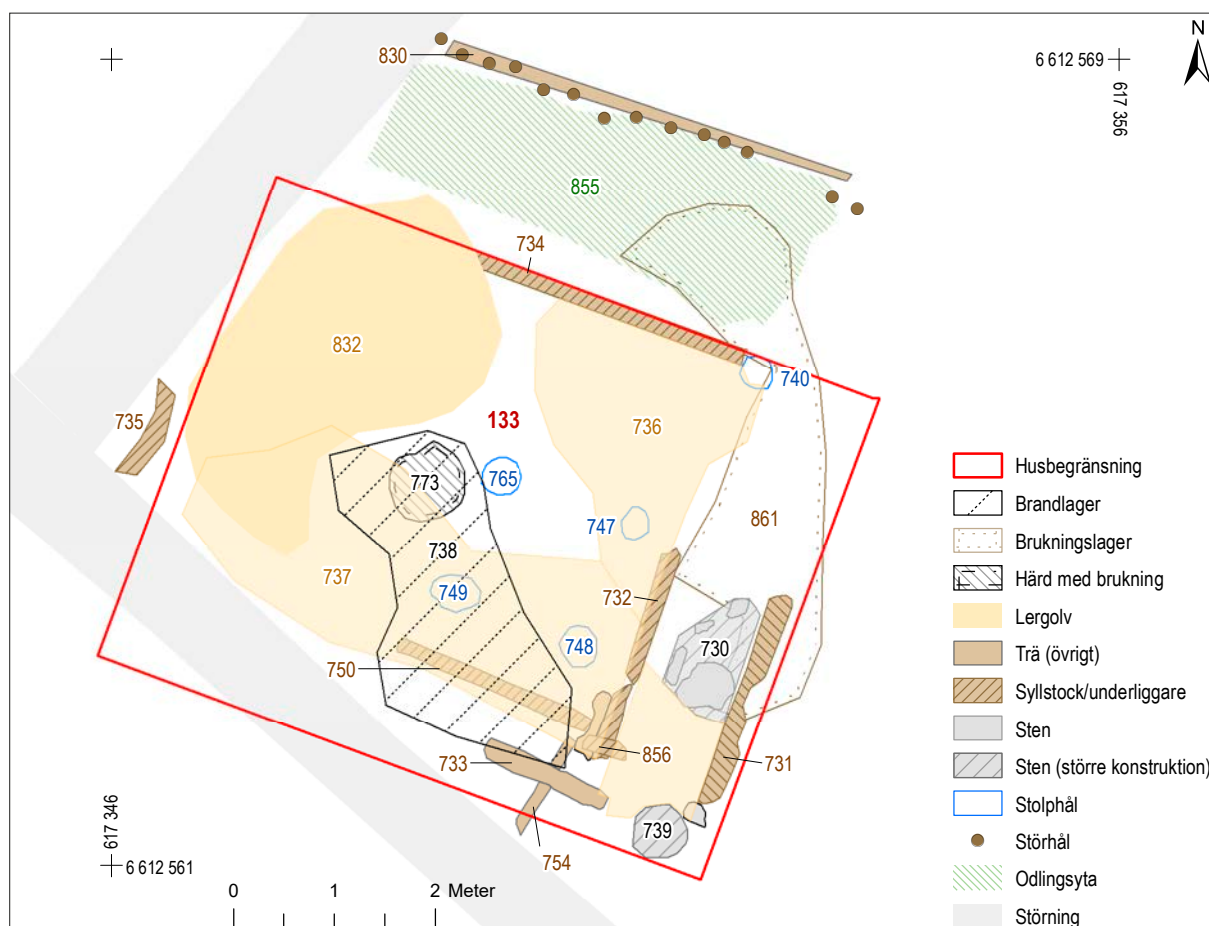
Husets väggar vilade på träsyllar (734, 732, 750, 731; figur 245). En stock med urtag (856) visade att

huset var knuttimrat (856). En större syllsten fanns utanför förstugans sydöstra hörn och avtrycket efter en motsvarande sten fanns utanför det nordöstra hörnet. I mittendelen av förstugan fanns en stenvägg (730) intill yttersyllen. Konstruktionen var troligen en förstärkning vid ingången.

Från husets äldsta fas fanns ett lergolv bevarat i den västra delen (832). Dessutom fanns fyra grunda stolpar i stugans östra del. Stolparna var placerade i en rektangel och kan ha ingått i konstruktionen till den inre torkställningen. Vid ett senare tillfälle lades ett nytt lergolv (736, 737) ut inne i det större rummets östra del.

Ett brandlager (738) täckte eldstaden och delar av golvet i stugan och sträckte sig även utanför husets södra vägg. Sannolikt var det en rest från att huset brunnit. Utanför och delvis inne i förstugan fanns ett lager (861) med tunna, delvis tvinnade, fina växt- eller träfibrer vilket kan ha utgjort någon form av rester som blivit till i samband med läderhantverk

Figur 244. Plan över hus 133. Skala 1:75.

eller möjligen rep-/snörtillverkning. Fläckvis i lagret fanns även pälsfibrer.

Två skärvor yngre svartgods hittades på husets lergolv och ett snidat träföremål framkom på stenläggningen vid husets ingång. I ett utjämningslager inne i huset (778) påträffades bland annat avfall från läderhantverk.

Utmed husets norra långvägg påträffades en odlingslåda där jorden gödslats med latrin, kreatursdynga och hushållsavfall (855). Jorden har även vattnats. Förutom växter som kan knytas till gödslingen fanns frö av humle som kan ha vuxit utmed väggen. Odlingssytan avgränsades i norr av en fyra meter lång planka vilken utgjorde en del av en träram runt trädgårdsodlingen.

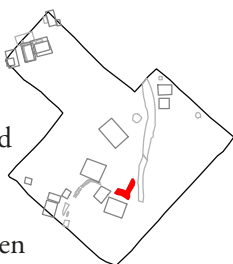
Figur 245. Översikt över hus 133. Foto från väster.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Ben/horn			Revbensfragment, ristade korsade streck	
Hantverk	Hantverksspill	Läder		260		
Hushåll/byggnation	Obestämt	Trä	1		Snidat träföremål	
Hantverk	Sko	Läder	9		Bl a sulor	
Hushåll/byggnation	Snöre	Organiskt material	1		0,17 m långt	
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	20		Yngre svartgods, gryta (buk, botten, mynning)	1200–1425

Figur 246. Fyndtabell för hus 133.

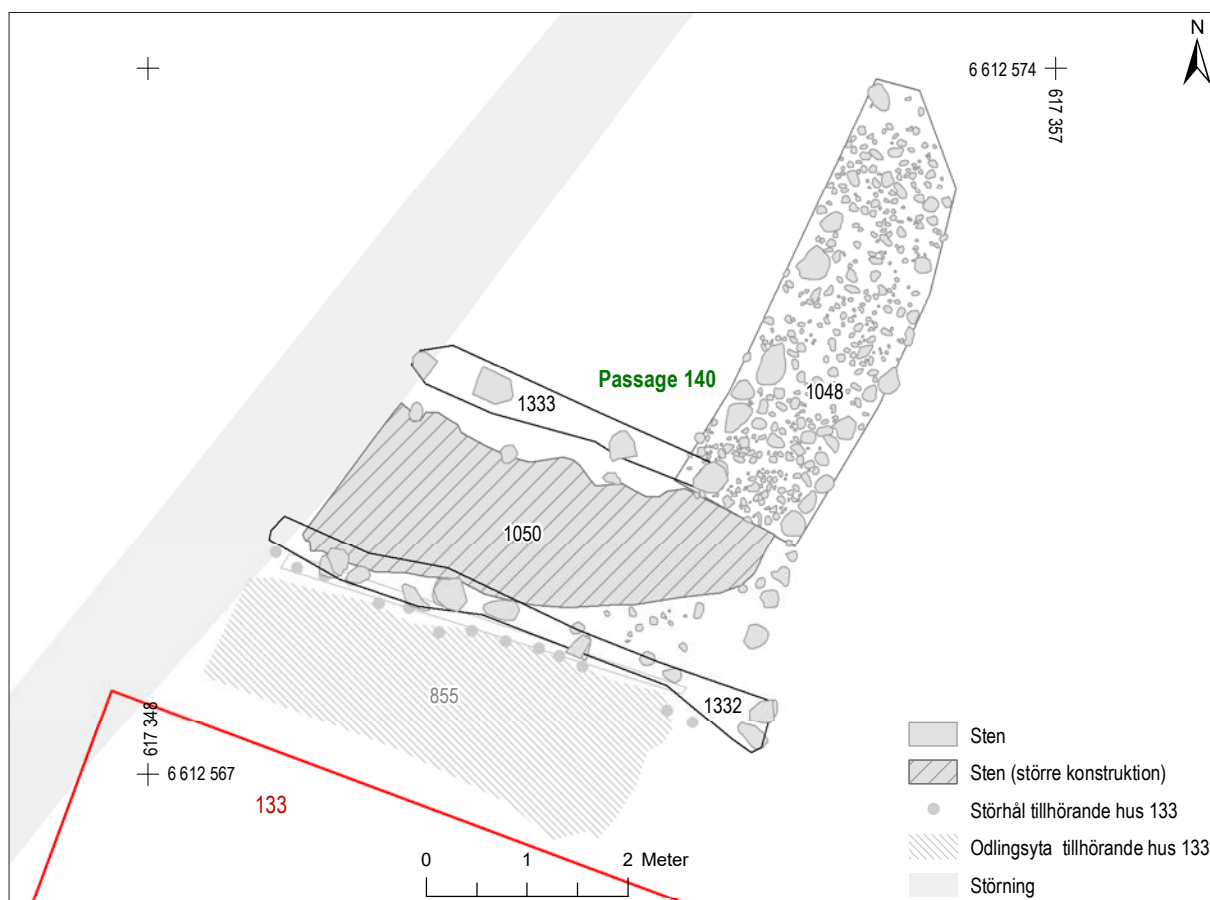
PASSAGE 140 – STENLÄGGNING

Norr om hus 133 och odlingsytan 855 fanns en L-formad stenläggning som sträckte upp mot den nordsydliga vattugränden (gränd 150). Stenläggningen var anlagd på en äldre stenläggning (1433) tillhörande strandgatan (138) och hade samma bredd och riktning som denna. Stenläggningen överlagrades senare av ett yttäckande utfyllnadslager (707).

Den södra delen av stenläggningen (1050) var rektangulär, cirka 5 x 2 m stor, och hade en tät småstenspackning med större kantstenar (1332–1333). Den norra delen (1048) var längre och smalare, cirka 4,5 x 1,5 m och lutade svagt från söder till norr. Denna stenläggning låg i rät vinkel från den rektangulära delen i söder.

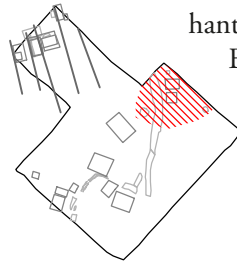
Stenläggningen tolkas som en stenlagd gårdsplan eller passage utanför hus 133 med en anslutande del som sträckte sig mot den östra vattugränden (gränd 150; jämför figur 193).

Figur 247. Plan över passage 140. Skala 1:75.

BEBYGGELSE LÄNGS MED ÖSTRA VATTUGRÄNDEN (TOMT 9)

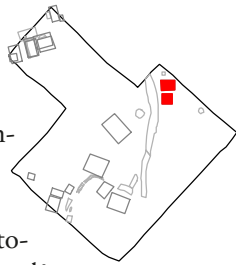
I områdets nordöstra hörn låg två bodar längs med den östra vattugränden. I anslutning till dessa bodar fanns en

hantverksanläggning med ett knuttimrat träkar. En bit från bebyggelsen fanns två brunnar på ömse sidor om gränden.

HUS 142A OCH B – BODAR MED LERGOLV

Två mindre hus låg intill varandra på cirka en meters avstånd. Husen var 3,4 x 3,4 m (142a) respektive 3,3 x 4,5 m (142b) stora och orienterade i N-S. Husen låg parallellt med den östra vattugränden med gavelsidorna orienterade mot denna. Den södra byggnaden överlagrade en äldre kokgrop som i sin tur var anlagd på en äldre markhorisont (126). Båda husen täcktes senare över av ett utfyllnadslager (118).

omgivande marken (figur 250). Sannolikt var metallspillet ursprungligen samlat i något av organiskt material, som t ex en tyg- eller läderpåse.

Bodarna omgavs på två sidor av ett grunt och smalt tomtdike som löpte i östvästlig respektive nordsydlig riktning (215, 214). Dikena har endast hållits öppna under en kort tid, vilket indikerades av flygsandslager i bottenfyllningen. Utifrån bodarnas omgivande diken avgränsades en tomt som var cirka 10 m bred. Tomtens norra del låg utanför undersökningsområdets begränsning.

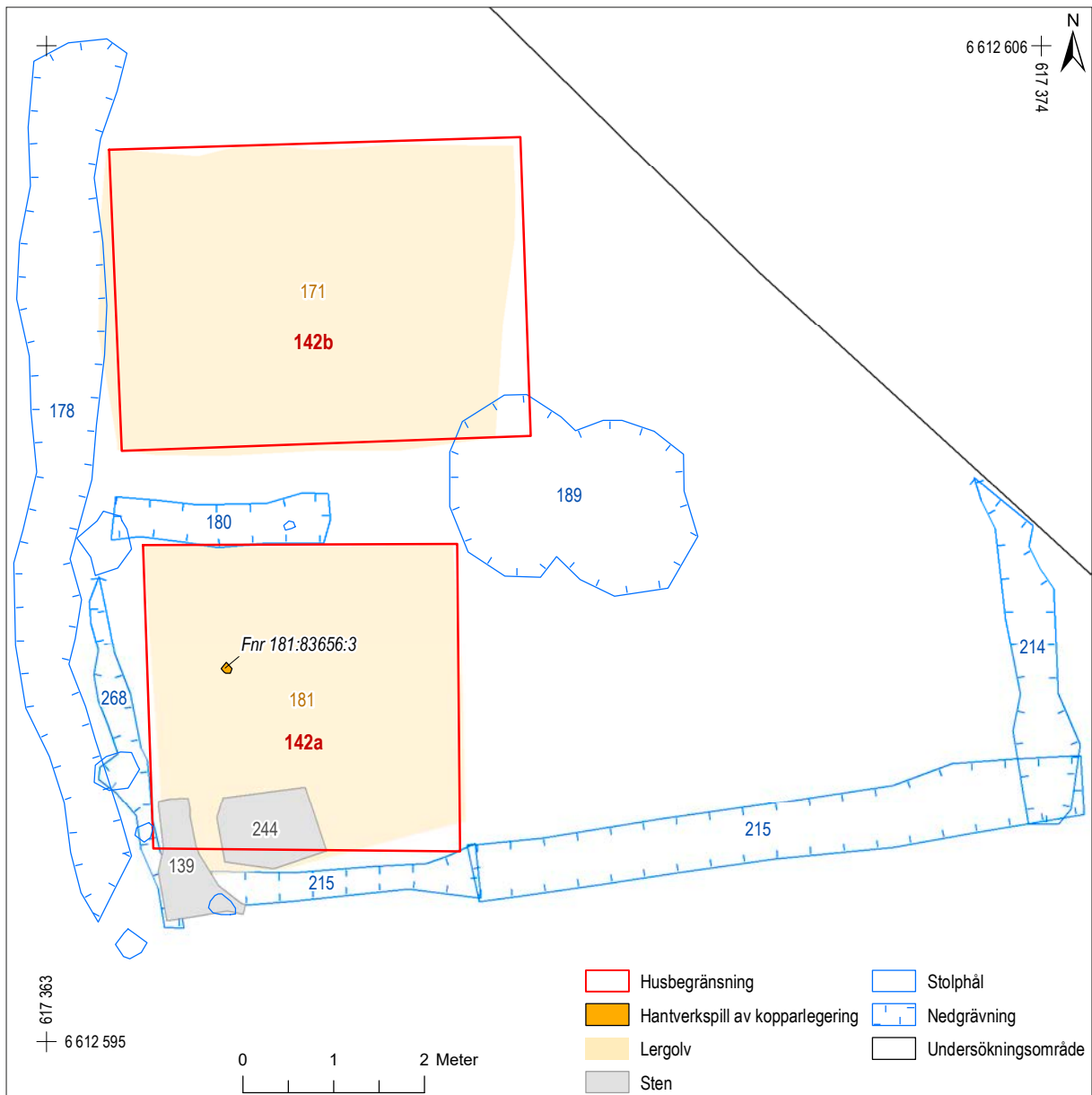
Båda husen saknade eldstad och rumsindelning. Från den södra byggnaden (142a) fanns vissa konstruktionsdetaljer bevarade som en mindre stenvägg under lergolvet (244), en bit av en stensyll (139) och några stolphål (266, 174, 218, 264, 291). I övrigt var de enda bevarade spåren av byggnaderna lergolv med tillhörande tramphorisonter (171, 181). En väggränna (268) löpte utanför den södra byggnadens västra sida.

Väster om bodarna, mellan dessa och vattugränden, löpte ett betydligt djupare och bredare dike (178). Den norra delen av diket hade plan botten och rester efter en fodring av träplank och näver. Vattnet i diket har kunnat däckas upp med en mot diket tvärgående träkonstruktion med reglar och mindre plankor. Diket har stått öppet under relativt lång tid med tidvis stillastående vatten i den sydvästra delen, det har varit dyigt med riklig växtlighet utefter kanten av ogräs och olika smörblommor m m. Diket skar ett äldre vägdike (252) tillhörande den östra vattugränden.

En skärva keramik av yngre svartgods (Fnr 268:4089:1) låg i väggrännan till det södra huset. Inom begränsningen för den södra byggnaden framkom en koncentration av spillbitar från metallhantverk i form av bronsklipp och bronstrådar (Fnr 181:3656:3; figur 249) nedlagda i en grop under golvnivån. Spillbitarna var omslutna av en käriformat hölje vilken hade bildats i kontakten med den

I direkt anslutning öster om bodarna fanns en större grop (189) med dubbla nedgrävningar, där den östra var djupare och tätad med näver i botten. Gropen har stått öppen och varit vattenfylld.

Figur 248. Plan över hus 142a och b. Skala 1:50.

Figur 249. Hantverksspill av kopparlegering (Fnr 181:3653:3). Påträffad i en grop under hus 142a. Skala 1:1.

Figur 250. Käriformad hölje (Fnr 181:3653:1) som bildats kring spillbitar av kopparlegering. Sannolikt bildat efter en påse i tyg eller läder. Påträffad i en grop under hus 142a. Skala 1:1.

Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Kopparlegering	37			
Hantverk	Hantverksspill	Läder		1,8		
Hantverk	Obestämd	Kopparlegering	5			
Hantverk	Slagg	Odef.		2092		
Hantverk	Tråd	Kopparlegering	15			
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	2		Yngre svartgods, gryta, krus/kanna (buk, botten)	cirka 1200–1400

Figur 251. Fyndtabell för hus 142a.

HANTVERKSANLÄGGNING 147 – TRÄKAR (OKÄND FUNKTION)

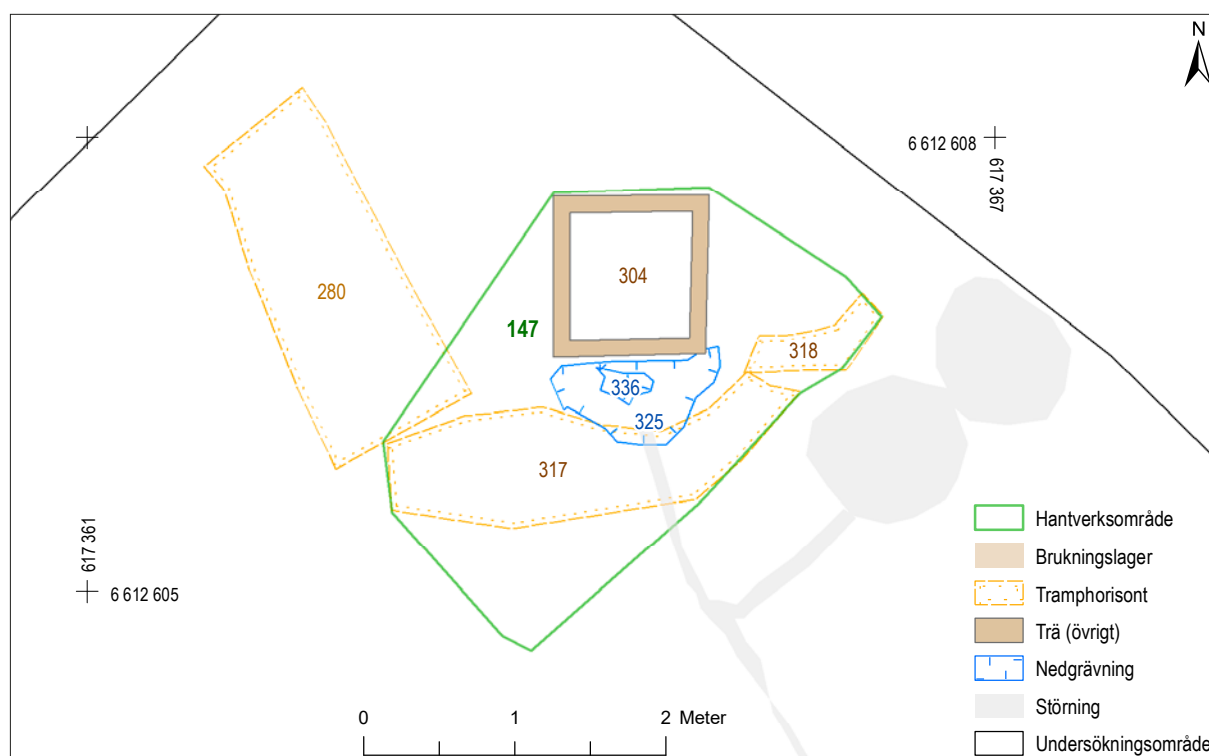
I områdets nordöstra hörn fanns en anläggning för hantverk bestående av ett knuttimrat kar och två näverfodrade gropar. Inga synbara händelser hade föregått hantverksaktiviteterna på platsen. Anläggningen täcktes i ett senare skede över av ett lager innehållande hantverksavfall (219) som slag och huggspån.

Det knuttimrade karet (304) var 1,1 x 1,1 m stort och 0,7 m högt (figur 253). Det var konstruerat av lite klenare stockar med en diameter på 0,1 m. De två nedre stockvarven var belagda med tjära. Två av stockarna från karet (304) dendrodaterades och gav en uppskattad datering till efter 1242 (bilaga 8).

Utanför träkarets södra vägg låg en näverfodrad grop (325; figur 254) som var infogad i träkarets

konstruktion med en träregel. Under den nedersta stocken i det timrade karet fanns kilar som lyfte upp karet från botten, varpå det bildades en öppning under understa stockvarvet ut mot nävergropen. Under denna grop fanns en äldre, något mindre, näverfodrad grop (336). I denna grop hade näver använts i flera lager för att tätas gropen. Här påträffades ett hoprullat näverstycke som innehöll en klump av tjära (Fnr 336:6596:1). Direkt söder om de näverklädda groparna fanns ett tramplager (317, 318) i en avlång svacka. Senare har denna svacka fyllts ut med sand i syfte att stötta upp den yngre nävergropen.

Tolkningen av anläggningen är oklar. Delar av konstruktionen har varit tjärad och det har troligen funnits någon slags avrinning från karet till den yngre näverfodrade gropen. Den trampade ytan söder om groparna kan ha utgjort en arbetsyta där man rörde sig fram och tillbaka mellan groparna och träkaret under arbetsprocessen.

Figur 252. Plan över hantverksanläggning 147. Skala 1:50.

Figur 253. Knuttimrat kar (304) tillhörande hantverksanläggning 147.

Figur 254. Näverfodrad grop (325) som anslöt till det timrade karet (304).

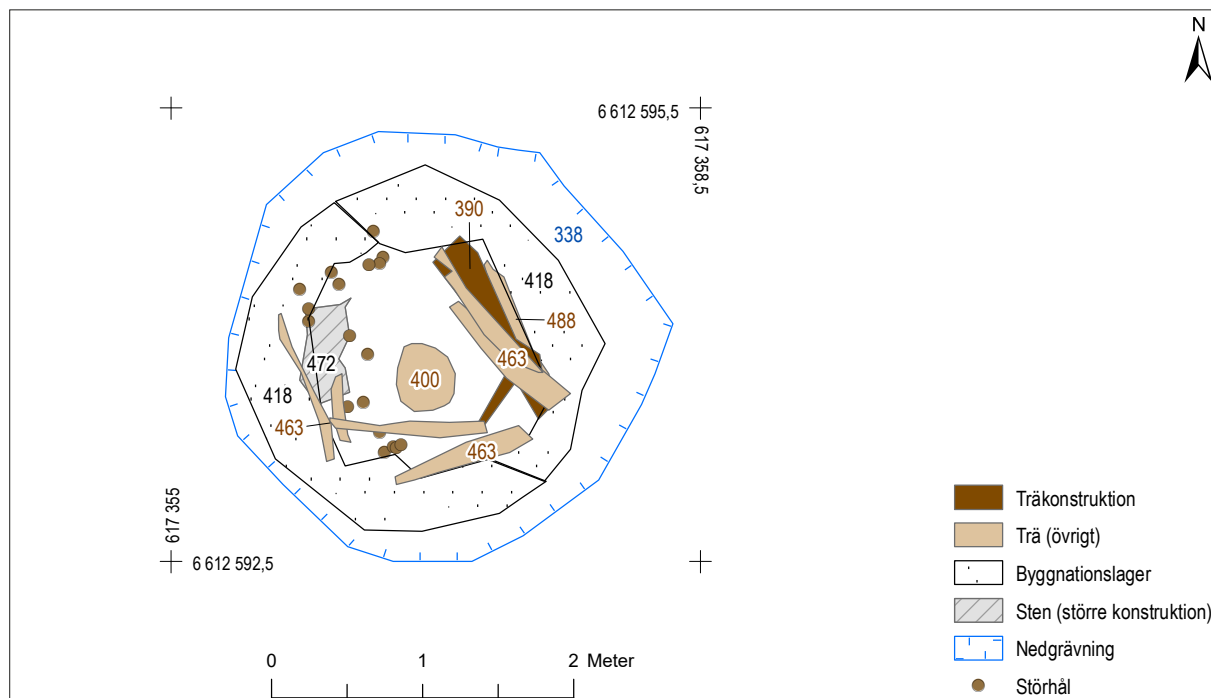
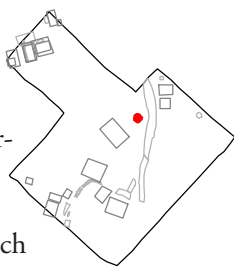
BRUNN 149 – BRUNNSKAR
AV EN TRÄTUNNA

Brunnsnedgrävningen var cirka 2,7 m stor och 1,4 m djup. Brunnen skar ett äldre lager efter odling eller ruderat mark (401) och överlagrades senare av en yngre odling (293).

Brunnskaret var konstruerat av en laggad trätunna (400), cirka 0,4 m i diameter, vilken hölls samman av ett band med fyra vidjor (figur 256). Utanför karet fanns en stöttande konstruktion av störar (287, 288, 447), kluvna trästockar (390) och plankor (463) samt utfyllnad av lera och sten (413, 472). Trävirket

utgjordes av återanvänt material. Flera av träplankorna och stockarna hade dymlingshål. En eller två av träplankorna hade tidigare utgjort väggplank i en skiftesverksbyggnad och några av plankorna tycks ha utgjort en dörr.

I ett utfyllnadslager (340) som ingått i brunnens konstruktion påträffades två skärvor av yngre svartgods (Fnr 340:7150:1–2) och en skärva proto-stengods (Fnr 340:7161:1). Två skärvor proto/tidigt stengods (Fnr 339:7819:1, 339:6548:1) påträffades också i ett utfyllnadslager (339) som tillkommit efter att brunnen tagit ur bruk. Återfyllnaden omfattade även avfallsmaterial från läderhantverk, kasserade skor och slagg.

Figur 255. Plan över brunn 149. Skala 1:50.

Figur 256. Brunnskar av trätunna tillhörande brunn 149.

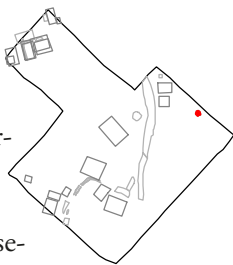
Kategori	Objekt	Material	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Datering
Hantverk	Hantverksspill	Ben/horn		1558,46	Häst, nötkreatur	
Hantverk	Hantverksspill	Läder		77,60		
Hantverk	Slagg	Järn		614,10	Smidesslagg	
Hushåll/byggnation	Grötspade	Trä				
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	3		Tidigt stengods, krus (buk)	Ca 1250–1350
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	2		Proto-stengods, krus (buk, hänk)	Ca 1225–1350
Hushåll/byggnation	Kärl	Keramik	2		Yngre svartgods, trebensgryta (myrning, hals, buk)	Ca 1200–1425
Hushåll/byggnation	Obestämd	Järn	2			
Hushåll/byggnation	Spik	Järn			Huvud, stjälk	
Hushåll/byggnation	Ten	Järn				
Personlig utrustning	Sko	Läder	69		Ovanläder, Bes, Sula	

Figur 257. Fyndtabell för brunn 149.

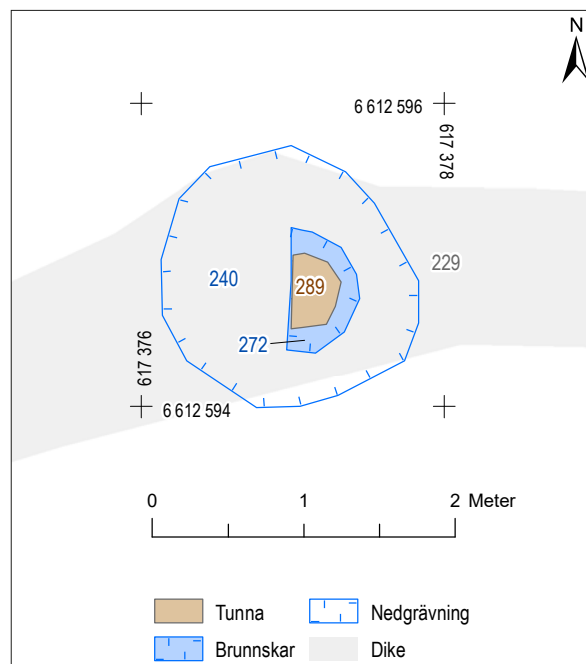

BRUNN 143 – BRUNN MED FLÄTVERKSKONSTRUKTION

Brunnens nedgrävning var cirka 1,7 m i diameter och 0,8 m djup. Brunnen har grävts genom ett dike (229) och överlagrades senare av ett odlingslager (118).

Brunnskaret (272) var cirka 0,8 m i diameter och svagt trattformat. Konstruktionen bestod av flätade vidjor kring ett antal störar i brunnens övre del (figur 259). Vid ett senare tillfälle hade en sekundär-använd laggad tunna (289) utan botten grävts ner i brunnen. Tunnan var 0,5 m hög. En av laggstavarna hade ett hål (0,02 m i diameter) i nederkanten vilket kan indikera att tunnan ursprungligen innehållit öl och att hålet gjorts för en ölhane. Ett sekundärt tillkommet avfallslager i brunnen innehöll en skärva proto-stengods (Fnr 271:4661:1).

Figur 258. Plan över brunn 143. Skala 1:50.

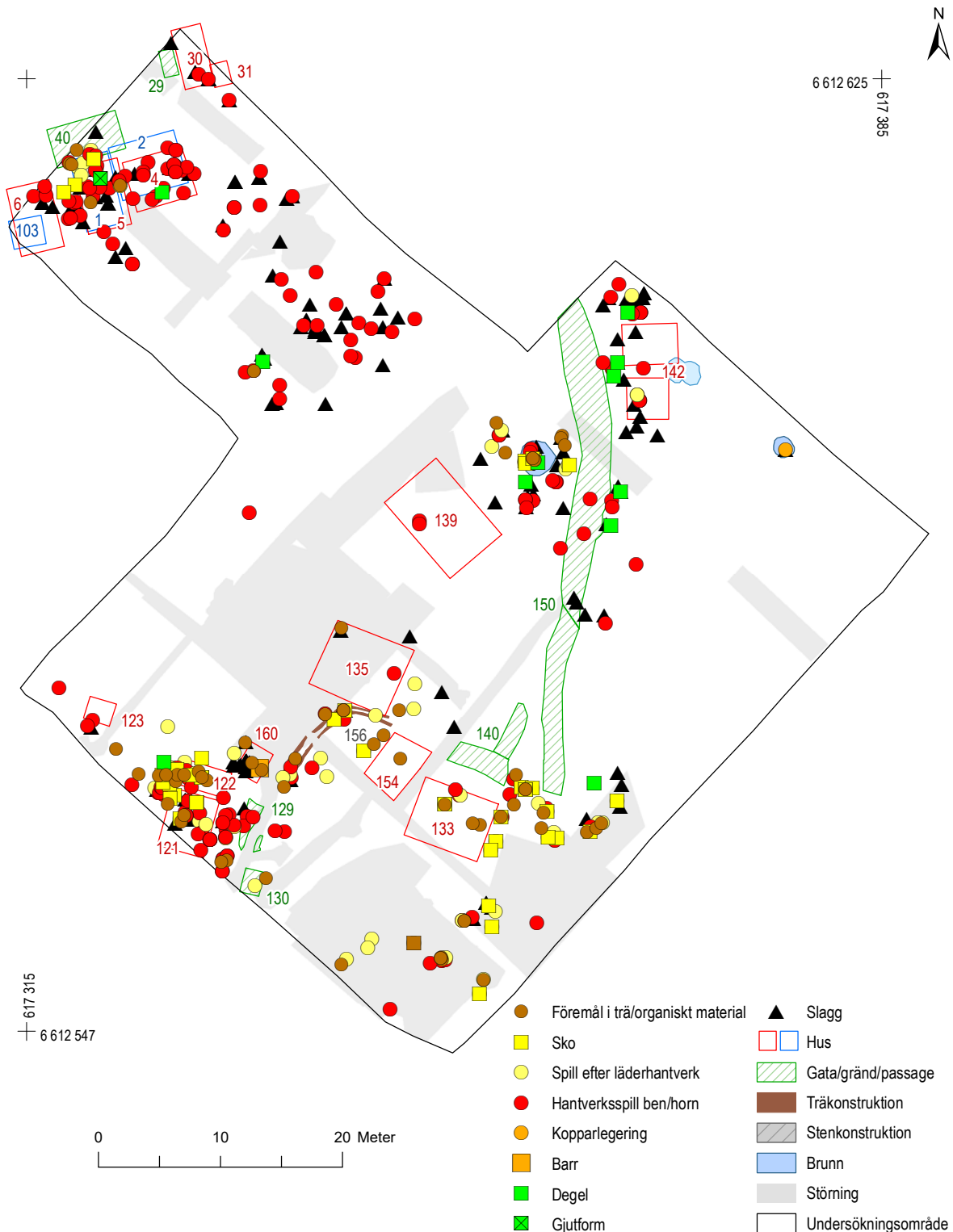
Figur 259. Brunnskar av flätade vidjor tillhörande brunn 143.

Fyndbild huvudskede 4 (1250–1350)

En stor del av fynden från huvudskede fyra påträffades i omdeponerade lager. Det var därmed inte möjligt att koppla dessa fynd kronologiskt till perioden, då de både kan vara samtida och äldre än det beskrivna huvudskedet. En sammanfattande tabell

över fyndbilden under skedet redovisas ändå i syfte att ge en översiktlig bild av fyndmaterialet i kvarteret och om möjligt spåra förändringar över tid i jämförelse med andra skeden.

Mängden avfall i området, som den kunde utskiljas i trasiga träföremål, hantverksspill och keramikskär-

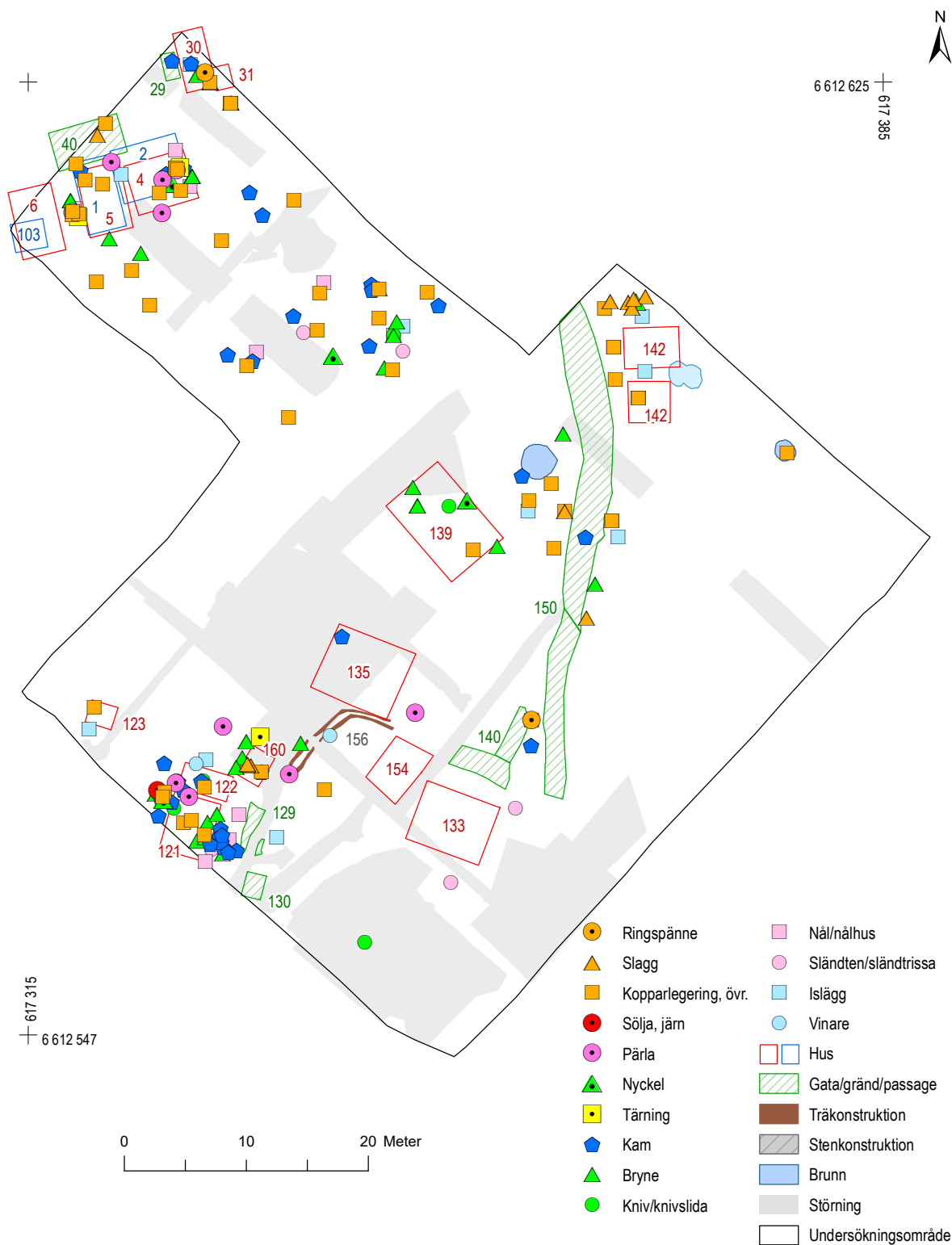

Figur 260. Fyndspridning i huvudskede 4 (1250–1350): Avfallsdeponering. Skala 1:500.

vor, var inte på samma sätt som tidigare koncentrerad till utfyllnadslager i strandzonen. Avfall förekom istället på flera platser, i anslutning till bebyggelsen, utspritt på tomterna, längs med den östra vattugränden men även som tidigare i strandzonen. Vad gäller hantverksavfallet fanns det under denna period en metallverkstad för smide och arbete med kopparle-

gering i områdets sydvästra del. Övrigt hantverksavfall i form av slagg och spill från ben/hornhantverk och läderhantverk kom från omdeponerat material och inte från verkstäder inom ytan.

Ett intressant inslag i materialet är det relativt höga antalet fönsterglas från 1200- och 1300-talet som

Figur 261. Fyndspridning i huvudskede 4 (1250–1350): "Tappade föremål". Skala 1:500.

Kategori	Material	Antal	Vikt (g)	Objekt
Djurhållning	Järn	34		Hästsko, hästskosöm, brodd
Hantverk	Ben/horn		7733	Hantverksspill, bl a ämnen till kamhantverk och tärningar (nötkreatur, häst, större däggdjur, älg, hjortdjur)
Hantverk	Järn (kopparlegering?)		9892,3	Smidesslagg, bottenskälla (gjutslag)
Hantverk	Kopparlegering	39		Hantverksspill, barr
Hantverk	Lera	12		Degel
Hantverk	Läder		3251,89	Hantverksspill, bl a remsor, tresidiga läderklipp, oregelbundna läderklipp
Hantverk	Täljsten	1		Gjutform, inristat mönster
Hushåll/byggnation	Glas	27	27,9	Kärl, fönsterglas (bl a blyglas)
Hushåll/byggnation	Järn	1024		Bl a spik, nit, beslag, krampa, hank, redskap, lås
Hushåll/byggnation	Organiskt material	13		Rep, snören, olika tjocklekar
Hushåll/byggnation	Skiffer, bergart, odef	6		Slipsten, malsten
Hushåll/byggnation	Trä	55		Dymling, grötspade, kil, klubba, kärl, plugg, barkflöte
Personlig utrustning	Ben/horn	73		Bl a flöjt, islägg, kam, nål, nålhus, pärla, vinare, beslag, sländtrissa, tärning
Personlig utrustning	Glas	7		Pärta (gul, blå, grön)
Personlig utrustning	Järn	13		Kniv, nyckel, sölja, isbrodd
Personlig utrustning	Kopparlegering	94		Bl a bleck, beslag, nål, ringspänne, tråd, örslev
Personlig utrustning	Läder	196		Del av läderpung, knivslida, skodelar (sula, ovanläder, bes)
Personlig utrustning	Skiffer, bergart, odef	36		Brynen (inkl nålbrynen), tärning
Personlig utrustning	Textil	4		40 textilfragment, tovad sula, tovad vante
Personlig utrustning	Trä	2		Sländten, knivskaft
Summa		1636		

Figur 262. Fyndtabell för huvudskede 4 (1250–1350).

också innehåller några skärvor av glasmålningar. Både fönsterglas av vedaskglas och blyglas förekommer (figur 264). Tre av skärvorna är av blyglas typiskt för tidiga glasmålningar. Dessa fönsterglasskärvor har sannolikt sitt ursprung i någon kyrklig miljö i staden.

Några av de föremålstyper som tydligast kunde lokaliseras till bebyggelsen var personlig utrustning i form av nycklar, pärlor och tärningar (figur 261). En lite vidare utbredning hade kammar, knivar, brynen, textilredskap och föremål i kopparlegering. Flera av föremålen har påträffats i utjämningslager under husen och kan snarare kopplas till föregående byggnation på platsen. Dessa lager bestod bland annat av raserade husmassor som jämnats för att skapa underlag för nästa hus och innehåller således "borttappade" föremål från äldre bebyggelse. En koncentration av personliga föremål återfanns även på de bakre delarna av tomterna 6–8 där olika utomhusaktiviteter utfördes och avfall deponerades.

Spridningsbilden för personlig utrustning överensstämmer med den för föremål kopplade till byggnation och hushållsaktiviteter (figur 261) vilket bekräftar vilka ytor som varit intensivt bebyggda och där människor rört sig. Keramikskärvor påträffades över större delen av den undersökta ytan.

En skillnad från tidigare perioder var en ökad mängd fynd av föremål tillverkade i kopparlegering. Merparten av dessa var fragmenterade och kunde inte bestämmas till typ. I vissa fall fanns nithål eller fastsatta nitar som talade för att det rörde sig om olika typer av prydnadsbeslag. Några föremål som tillhörde den personliga utrustningen var två ringspännen och en nål (figur 263). Ett samlat fynd av klipp i kopparlegering visar att metallen också använts som råvara för gjutning. I anslutning till en metallverkstad fanns också smältor/slagg och en barr av kopparlegering.

Ett annat utmärkande fynd var en kraftigt filtad tumvante (Fnr 716:141745:1; figur 265) i ull blandad med grövre fibrer/hår, troligtvis pigmenterade.

Tummen förefaller vara isydd men ytterligare konstruktionstekniker är svåra att se. Enbart ett fåtal textila vantar är påträffade i arkeologisk kontext vilket gör föremålet mycket ovanligt (bilaga 18). Vanten utgjorde troligtvis en barnvante. Den påträffades i ett utfyllnadslager i områdets södra del.

Figur 263. Föremål i kopparlegering. Stort ringspänne med rombiska ändknoppar (Fnr 707:144009:1), litet ringspänne med trattformiga ändknoppar (Fnr 2179517062:1), synål (Fnr 192:2286:1). Skala 1:1.

Figur 264. En skärva fönsterglas av vedaskglas (Fnr 926:156348:1). Ursprungligen har det troligtvis varit ljusgrönt. På denna skärva syns ett runt omålat område (Ø 10 mm). Mönstret är typiskt för dekorativa band som man på 1200- och 1300-talen satte runt glasmålningarnas ytterkanter (bilaga 2). Storlek: 2,3 x 1,8 cm.

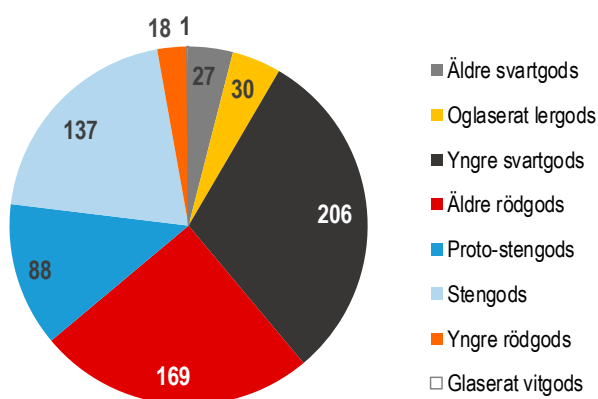

Figur 265. Ullvante med isydd tumme (Fnr 716:141745:1). Storlek: 22,5 x 8,5 cm.

Husgeråd – Keramiken i huvudskede 4 av Mikael Johansson

I det keramiska fyndmaterialet från huvudskede 4, som sträcker sig från 1250 till 1350, kan man se att Enköping utvecklats till en stad där befolkningen anammat europeiska seder och konsumtionsmönster. En ny bordskultur har etablerats där utvalda former av kärl för servering och intag av drycker används, en kultur där kärnen sannolikt också genom sin exklusivitet visar på rikedom och social status för deras ägare. Serveringskannor i äldre rödgods och enstaka stengodskrus börjar visserligen nå Enköping redan under huvudskede 3 (1200-talets första hälft) men det är från och med huvudskede 4 (perioden 1250–1350) som de verkligen ökar i antal. Speciellt användandet av dryckeskärl av stengods växer under denna tidsperiod. Antalet hushållskärl av yngre svartgods ökar också kraftigt.

Att även skärvor av yngre rödgods förekommer i fyndmaterialet bör inte ses som att keramik av denna typ är i bruk under denna tid. Sannolikt handlar det om infiltration av yngre fynd i fyndkontexterna genom senare tiders nedgrävningar och markarbeten. Det yngre rödgodsset har dock medtagits i diagrammet med godstyper från fasen av den anledningen att det kommer från fyndkontexter också innehållande keramik samtida med fasen. Att helt bortse från keramiken i dessa kontexter vore statistiskt missvisande så det yngre rödgodsset får istället illustrera det problem med kontamination av yngre fynd som ofta förekommer vid arkeologiska undersökningar.

Figur 266. Antal skärvor per godstyp under huvudskede 4 (1250–1350). Kärl av stengods, äldre rödgods och yngre svartgods är vad som i huvudsak används under perioden.

Lokalproducerade kärl av äldre svartgods

Äldre svartgodskärl verkar fortfarande användas inom hushållen men i en liten utsträckning. Samma kärlformer som tidigare finns i fyndmaterialet men fyndmängden utgörs enbart av 27 skärvor. Krukor med inåtböjda mynningar är det vanliga men det finns en mynning som kan vara vinklad utåt (se figur 234). I övrigt finns en oljelampa (Fnr 1774:158389:1), ett lock (Fnr 1925:160956:1), ett mynningsfragment från en skål (Fnr 1774:158389:2) samt tre skärvor som tolkats komma från hängkärl. Det rör sig om en bukskärva med rester av ett upphängningshål (Fnr 1592:175331:1), samt två mynningsbitar med troliga rester av hankfästen (Fnr 1361:514565:1 och Fnr 2758:175333:1).

Tre ICP-prov har tagits på kärl från huvudskede 4 och två av dessa visar att keramiken är lokalproducerad. Det prov som togs på en snäckskalsmagrad skärva (Fnr 2230:166235:8) gav inget tolkningsbart resultat. Skärvan har inga direkta likheter med övrig keramik och orsaken till detta är sannolikt att man blandat så mycket kalk i leran att den bildar en egen grupp i analysen, oavsett kärlets geografiska ursprung.

ICP-prov	Fyndnummer	Kärlyp	Godstyp	Proveniens enligt ICP
Enkop5	1592.175331.1	Hängkärl	AIV-keramik	Enköping
Enkop11	1696.513471.1	Kruka	Östersjökeramik	Enköping
Enkop14	2230.166235.8	Kruka	Shelly ware?	Odefinierad

Figur 267. Tabell över ICP-prov tagna på äldre svartgodskärl från huvudskede 4 (1250–1350).

Figur 268. Exempel på äldre svartgods från huvudskede 4 (1250–1350). Del av ett lock (Fnr 1925:160956:1) och en mynningsdel till en liten skål (Fnr 1774:158389:2). Två skärvor som troligen kommer från hängkärl, dels en bukskärva med spår av ett upphängningshål (Fnr 1592:175331:1, ICP prov Enkop5) och en mynningsbit med troliga rester av ett hankfäste (Fnr 1361:514565:1). En skärva innehållande magring av krossade snäckskal har trots ICP-analys inte kunnat proveniensbestämmas (Fnr 2230:166235:8, ICP prov Enkop14). Skala 1:1.

Köks och bordskärl av yngre svartgods

Det yngre svartgodsmaterialet från huvudskede 4 är spännande eftersom det innehåller en mängd olika kärlformer där vissa brukats vid matlagning i köksmiljö och andra som bordskärl. För matlagning har grytor utan eller med ben använts. Ben finns i olika utformningar, en del ben har en tilltryckt avslutning som gör att änden påminner om en fot (kärl ID 6 och Fnr 2230:517776:1) medan andra har en rundad avslutning (Fnr 1265:151037:1).

Matlagningsgrytor utformning och storlek varierar. Till de mindre hör en rundbottnad gryta med en mynningsdiameter på 8 cm och en trolig höjd av omkring 8–10 cm (Fnr 737:142248:1). De större grytor har en mynningsdiameter kring 15 cm och mynningsformerna skiftar också liksom godskvalitén, vissa grytor är tillverkade i ett mycket hårdbränt gods som närmast liknar proto-stengods (Fnr 926:150924:11). Även grytor av Paffrath-typ finns bland fynden (t ex Fnr 1147:151334:2).

I fyndmaterialet finns också delar av små uppläggningsskålar och krus och kannor för intag och servering av drycker. Ett mycket kraftigt mynningsfragment kommer från en stor kanna med en mynningsdiameter på cirka 11–12 cm (Fnr 2133:163429:2). Det finns också flera kärlobbottnar med tummad bottenkant, den minsta bottendelen med en diameter på 5 cm kan vara från en liten skål (Fnr 270:4970:1) medan den största bottendelen med en diameter på 14 cm sannolikt kommer från en kanna (Fnr 196:2477:1). En ovanligt vändrad och veckad mynningsdel kommer förmodligen från en dryckesbägare med en fyrklöverformad mynning (Fnr 2564:524818:8). Kärl med denna form av mynning kallas på tyska för *Vierpassbecher* och andra exempel på sådana bägare finns bland stengodskeramiken, se vidare nedan.

2230:517776:1

1147:151334:2

737:142248:1

926:150924:11

340:7160:2

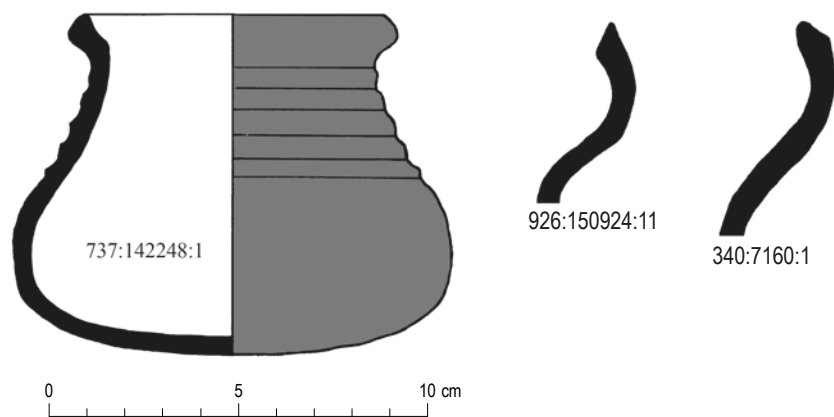
340:7160:1

737:142248:1

Figur 269. Några olika typer av grytor i yngre svartgods från huvudskede 4 (1250–1350) (till vänster samt ovan). Fnr 926:150924:11 är en mynningsdel till en gryta i mycket hårdbränt lergods som gränsar till att vara ett proto-stengods, förmodligen rör det sig om en gryta av Kugeltopf-typ. Ett intressant exempel på en mindre gryta av Kugeltopf-typ är Fnr 737:142248:1. Fnr 1147:151334:2 är en mynningsdel till en gryta av Paffrath-typ. Fnr 2230:517776:1 är delar av en benförsedd gryta. Skala 1:1. Rekonstruktionsritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Figur 270. Exempel på bordskärl i yngre svartgods från huvudskede 4 (1250–1350). Delar av serveringskannor (Fnr 2133:163429:2 och Fnr 196:2477:1) och en botten till en skål (Fnr 2179:517064:10, ICP prov Enkop15). Ett spännande fynd är en dryckesbägare med en fyrklöverformad mynning (Fnr 2564:524818:8). Bägare av samma typ finns också bland stengods-keramiken. Skala 1:1.

Stengodskeramiken

Vid fyndregistreringen och indelningen av stengodset från kvarteret Fältskären har som mall en godstypologi använts som tidigare upprättats för medeltida stengods i Stockholm (se Johansson 2012, s 64–91). Flera av de olika stengodsvarianter som finns i denna godstypologi har också kunnat identifieras i fyndmaterialet från Fältskären (bilaga 13). I huvudsak tycks stengodset komma från två geografiska områden i Tyskland, det ena är Rhenområdet där staden Siegburg är en av de större tillverkningsplatserna. Det andra tillverkningsområdet är Niedersachsen.

Något mindre än hälften av allt stengods från huvudskede 4 utgörs av dryckeskrus i proto-stengods. Dessa har förmodligen dominerat under 1200-talets andra hälft för att sedan i allt större utsträckning ersättas av finare stengods under 1300-talet. Bredden på huvudskede 4 med en datering från 1250 till 1350 möjliggör dock inte ett bekräftande av detta, utan antagandet får grunda sig på att en sådan kronologisk utveckling dokumenterats i andra städer. Fyndmaterialet från Enköping liknar också samtida keramikmaterial från Stockholm (jfr Johansson 2012).

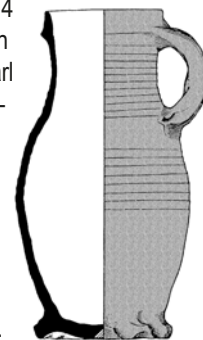
När det gäller krusen av proto-stengods så har de en ganska homogen utformning med en tydligt kragformad mynning, drejfaror på halsen och bukens övre del samt en grovt veckad bottenkant. De flesta tycks också vara försedda med en hänkel med bandformat tvärsnitt, där hänkelns övre del är fäst vid mynningen och dess nedre del i övergången mellan halsen och buken. Mynningsdiametern på krusen ligger runt 8–10 cm och bottendiametern mellan 9 och 13 cm. Mycket skiftande mellan krusen är dock godsfärgen som kan variera mellan grått-svart, gult-gulbrunt och rödbrunt-orange. Ytbehandlingen mellan olika krus skiljer sig också, vissa har bara en vid drejningen avstruken yta medan andra krus doppats i en flytande lerslamning (engobe). Denna så kallade engobering ger kärlden en rödbrun-lila-oxblodsfärgad färg.

Några exempel på krus av proto-stengods med gråsvart godsfärg är Fnr 340:7161:1; Fnr 799:149097:6; Fnr 1111:501398:1 och Fnr 2018:517558:2. Exempel på krus med gul godsfärg är Fnr 271:4661:1 och Fnr 799:149097:10. Proto-stengodset med

engobering tenderar att ha en orange-gulbrun godsfärg, som till exempel Fnr 799:149097:7–8; Fnr 1089:149236:6 och Fnr 2018:517552, eller en godsfärg som är blandat grå och orange-gulbrun, som till exempel Fnr 926:155732:3; Fnr 1262:501074:2 och Fnr 1364:152866:5. Ett intressant fynd är kärl ID 3, ett krus med orange godsfärg och en mycket tunn brun engobe. Kärlet gränsar till att vara hårdbränt lergods och skärvor från det har hittats under huset B1 som är dendrodaterat till 1299/1300. En säker proveniensbestämning av proto-stengodset är svår att göra men kärl från Siegburg lär finnas bland krusen med gråsvart godsfärg och kärl från orten Langerwehe bland krusen med orange-gulbrun godsfärg och engobe, se t ex Fnr 2018:517552:7.

Figur 271. Till höger syns skärvor av dryckeskrus i proto-stengods från huvudskede 4 (1250–1350). Som synes kan godsfärg och ytbehandling variera kraftigt mellan olika kärl men deras kärlform har varit ganska enhetlig, se teckning. Fnr 2018:517552:7 är delar av ett krus som förmodligen tillverkats i Langerwehe. Ett intressant fynd är kärl ID 3 (ovan), som utgör delar till ett krus med orange godsfärg och en mycket tunn brun engobe. Kärlet framkom under huset B1, vilket dendrodaterats till åren 1299/1300. Skala 1:1 (ej illustrationen).

926:155732:3

2018:517552:7

799:149099:7

799:149097:6

926:150924:2

271:4661:1

Förutom det grova proto-stengodset så finns även i huvudskede 4 finare stengodskärl med tunnare och bättre sintrat gods. Några dateringsmässigt intressanta kärl kan sammankopplas med huset B1 som dendrodaterats till 1299/1300 (Fnr

926:155732:2 och Fnr 964:147203:1). Även fynden Fnr 1210:152607:3 och Fnr 2042:516036:1 är intressanta som exempel på tidiga 1300-talskärl med rödbrun-lila-oxblodsfärgad engobe och drejad dekor i form av upphöjda horisontella åsar.

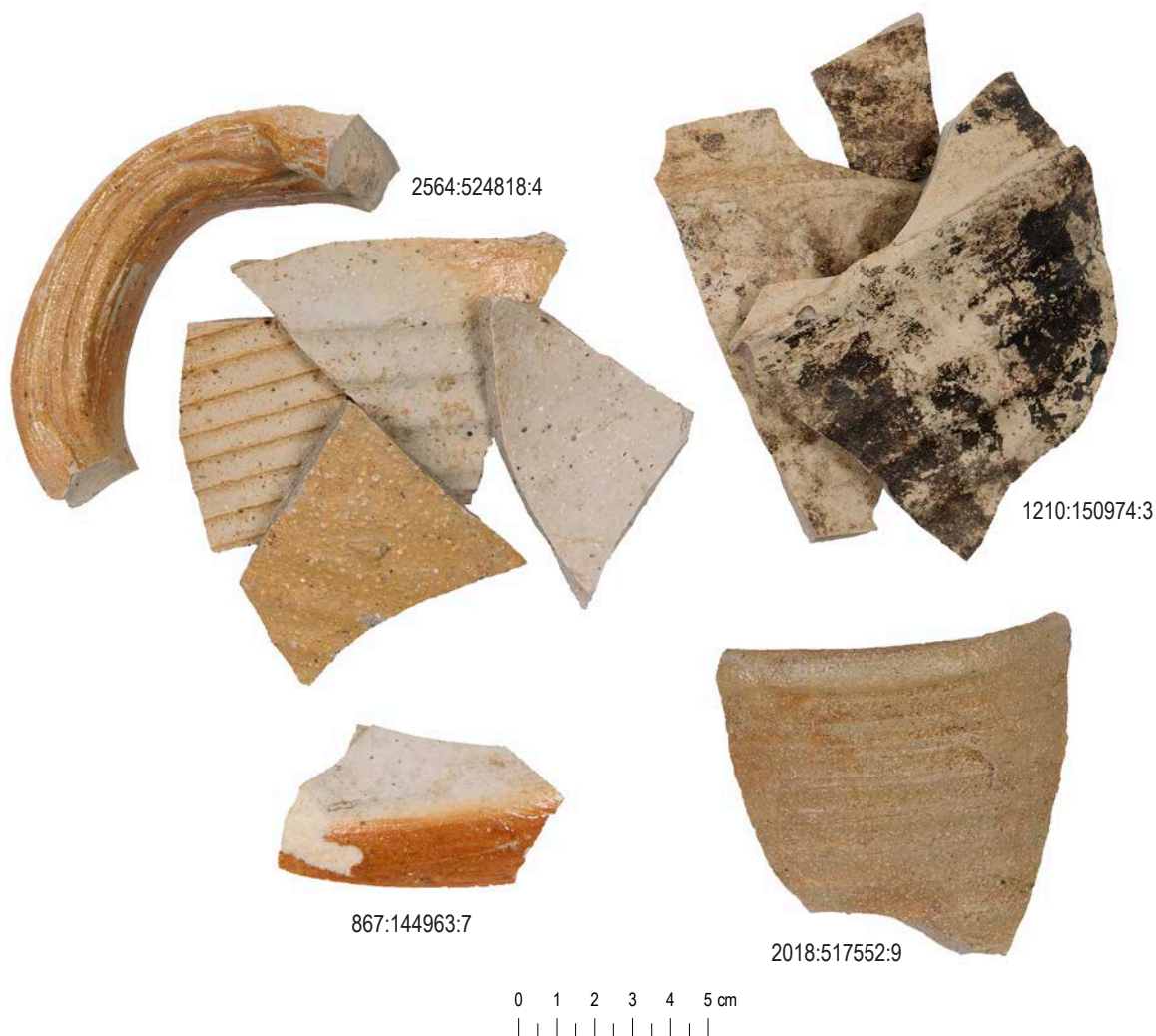

Figur 272. Exempel på stengodskärl med engobe och ibland med dekorerade åsar från huvudskede 4 (1250–1350). En del av kärnen kommer från krukmakerier i Niedersachsen och andra från Langerwehe i Rhenområdet. Lägga märke till mynningsdelen av en dryckesbägare vars mynning haft fyra intryckta kanter (Fnr 799:149097:12). I Tyskland kallas dryckeskärl av denna typ för Vierpassbecher och möjligen är denna lilla bägare tillverkad i Coppingrave. Skala 1:1.

Bland stengodset med rödbrun-lila-oxblodsfärgad engobe förekommer kärl tillverkade vid kruk-
karverkstäder i Niedersachsen, som exempelvis Fnr 799:149097:11 och Fnr 1646:159501:6. Ett roligt
fynd är ett mynningsfragment av en liten dryck-
esbägare vars mynning har fyra intryckta kanter,
d v s mynningen har formen av en fyrklöver (Fnr
799:149097:12). Små dryckesbägare av den här
typen, vilka på tyska kallas för *Vierpassbecher*, till-
verkades i Niedersachsen främst under början av
1300-talet och möjligen är bägaren tillverkad i or-
ten Coppengrave (se Stephan 1981; Stephan 1982).
I gruppen med engobe finns också kärl från orten
Langerwehe i Rhenområdet.

En annan grupp av stengods kommer från Siegburg
i Rhenområdet. Dessa kärl saknar engobe och de har
en ljusgrå-grågul till gråbeige färgton i godset och
på ytan. Rödbruna prickar och fläckar förekommer
ibland på kärnen och det är fastbrända rester av aska
som fastnat på kärnens yta under bränningen. Delar
av små skålar med just sådana rödbruna fläckar finns
bland fynden men det är tveksamt hur kärnen ska
tolkas i förhållande till dateringen av huvudskedet.
Skålar av denna typ dateras normalt till senare delen
av 1300-talet/1400-talet och in i 1500-tal. Är fyn-
den bevis för att skålar av denna typ förekommer
redan under 1300-talets första hälft eller rör det sig
om infiltrerad yngre keramik från huvudskede 5 (da-
terad till 1350–1550)? Skålarna har hittats i kontex-
terna 867, 949, 1175 och 2179.

Figur 273. Skärvor av stengodskärl tillverkade i Siegburg från huvudskede 4 (1250–1350). Del av en skål (Fnr 867:144963:7) samt delar av krus (Fnr 1210:150974:3, Fnr 2018:517552:9 och Fnr 2564:524818:4). Skala 1:2.

Serveringskannor i äldre rödgods

Omkring en fjärdedel av keramikfynden från huvudskede 4 utgörs av skärvor från blyglaserade kannor vilket talar för att dessa under denna tid varit ett signifikant inslag i Enköpingsbornas bordsserviser (figur 274). Variationen i utformning och dekor är stor även om just kärlformer är svåra att fastslå då keramiken är mycket fragmenterad. Kannorna har dock varit rejäla med en bottendiameter kring 14–18 cm. Dekormässigt kan några grupper ses, det ena är spräckligt grön- och brunfärgade kannor med pålagda strängar av vit lera och stämplade geometriska mönster (t ex Fnr 926:150924:7; 926:155732:4; Fnr 1409:152906:4; Fnr 1626:156350:4; Fnr 2047:164000:4; Fnr 2047:168546:1 och Fnr 2202:163991:3). Kannor med denna dekor förefaller vara försedda med en uthållningsanordning formad som en ”papegojnäbb”, förmodligen en bryggnsås (se Fnr 1311:152331:1), en trindhänkel med runt tvärsnitt (se Fnr 1107:150143:1) och en bottenkant med stora breda tumintryck (se Fnr 1106:500151:1 och Fnr 3606:182179:2). Kannorna är av samma typ som en kanna i huvudskede 3 vilken enligt ICP-analysen kan komma från Uppland (se sidan 214).

Brunglaserade kannor med eller utan dekormönster i vit lera är annan grupp (t ex Fnr 926:150924:6; Fnr 1626:156028:2 och Fnr 2018:517552:5; figur 275). Mynningsdiametern på dessa kannor verkar ligga kring 8 cm och bottendiametern runt 14 cm (Fnr 1106:500155:1). Flera olika typer av mynningar förekommer (Fnr 925:146382:3 och Fnr 2515:519988:5). På en kanna finns pålagda dekorelement av lera (kärl ID 5).

Enstaka skärvor med olika former av stämplade mönster och färger i glasyren visar också att variationen av kannor är större än enbart de två ovan nämnda typerna. Antagligen förekommer till exempel importerad keramik av Aardenburg/Brygge-typ i materialet (se Fnr 1343:517325:2 och Fnr 2017:516526:3).

Det finns även ett fynd som utgör indicier för en lokal tillverkning av blyglaserad keramik. Det är en skärva i rött lergods med fläckar av blyglasyr som

täcker även kanter och brottytor och möjligen är en restprodukt/keramikavfall från ett krukmakeri (Fnr 925:146382:2). En lokal anknytning kan också en ovanlig kanna tillverkad i ett ljus gråbrunt gods ha (kärl ID 4). Kannan tycks vid första anblicken vara oglaserad men på delar av dess yta finns mycket vaga stänk av blyglasyr. Fler skärvor i liknande gods och med skadad blyglasyr finns bland fynden från Fältskären och möjligen kommer denna keramik från en lokal krukmakarverkstad. Fördjupade studier och ICP-analys av materialet kan kanske ge svar på denna fråga.

Oglaserat rödbränt lergods – ett svårtolkat fyndmaterial

Ett trettiotal oglaserade lergodsskärvor med rödbrun-gråbrun godsfärg finns i keramikmaterialet (figur 276), men en del av dessa kommer antagligen från blyglaserade kannor i äldre rödgods. Avsaknaden av glasyr beror då på att skärvorna kommer från kärlpartier som inte varit glaserade, det äldre rödgodset kan vara mycket sparsamt och fläckvis glaserat.

Intressanta i detta sammanhang och i frågan om en möjlig lokal tillverkning av keramik är några oglaserade skärvor från en kanna (Fnr 2564:524818:5) som tycks ha en liknande kärlform som kärl ID 4 (se ovan). Men till skillnad från kärl ID 4 har denna kanna ingen tummad bottenkant. I övrigt är gods och utformning mycket lika mellan dessa kärl och kanske kommer de från samma krukmakeri. Avsaknaden av glasyr på skärvorna motsäger inte att det kan röra sig om en kanna i äldre rödgods såsom är fallet med kärl ID 4.

Delar av oglaserade skålar finns också bland fynden, men i dessa fall rör det sig sannolikt om medvetet oglaserad keramik. Minst två varianter av skålar förekommer vilka främst skiljer sig åt i utformningen av mynningspartiet. I vilken mån de haft hänklar går inte att säga men en vertikalt ställd hänkel finns bevarad på en skål (kärl ID 1). Ett bottenfragment visar att tummade fotringar förekommer (Fnr 2470:519267:1). Flera av skålarna är tillverkade i liknande gråbruna gods som bl a ovan nämnda kärl ID 4 så kanske är också dessa kärl lokalt tillverkade.

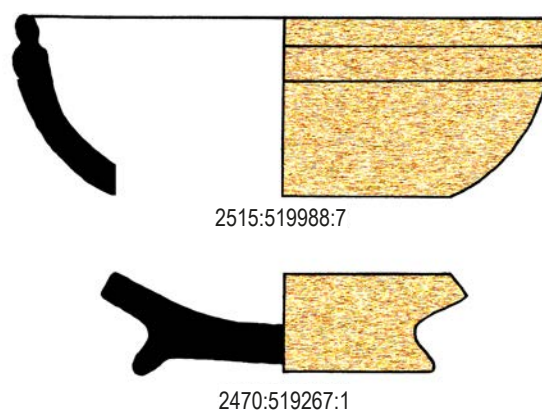
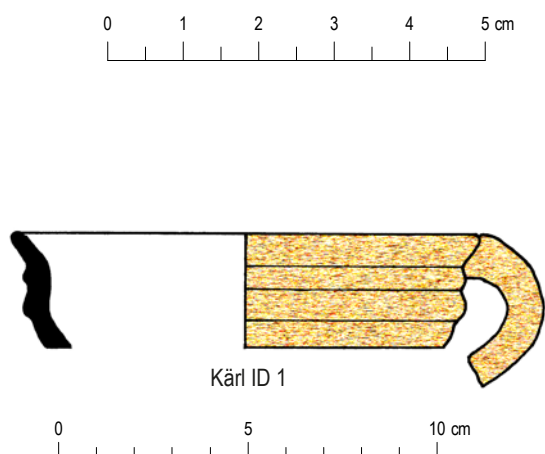

Figur 274. Delar av dryckeskannor i äldre rödgods från huvudskede 4 (1250–1350), vilka kan vara tillverkade i Uppland. Just denna grupp av kannor har en spräckligt grön- och brunfärgad yta med pålagda strängar av vit lera och stämplade geometriska mönster (Fnr 1626:156350:4 och Fnr 2047:164000:4). Åtminstone en kanna har haft en uthållningsanordning formad som en "papegojnäbb", förmodligen en bryggnsås (Fnr 1311:152331:1), en trindhänkel med runt tvärsnitt (Fnr 1107:150143:1) och en bottenkant med stora breda tumintryck (Fnr 3606:182179:2). Skala 1:1.

Figur 275. Delar av olika typer av dryckeskannor i äldre rödgods från huvudskede 4 (1250–1350). Här finns t ex importerad keramik av Aardenburg/Brygge-typ (Fnr 1343:517325:2 och Fnr 2017:516526:3) men också en skärva som kan vara en restprodukt/keramikavfall från ett lokalt krukmakeri (Fnr 925:146382:2). Möjligen är också kärl ID 4 en lokalt producerad kanna. Skala 1:1.

Figur 276. En kanna och skålar av oglaserat lergods från huvudskede 4 (1250–1350). Detta fyndmaterial är intressant då det kan röra sig om lokalproducerad keramik. Kannan (Fnr 2564:524818:5) som inte har en tummad bottenkant har i övrigt en liknande kärlform som kärl ID 4. Delar till skålar (Fnr 2470:519267:1, Fnr 2515:519988:7 och kärl ID 1). Skala 1:1. Rekonstruktionsritningar: Mikael Johansson. Skala 1:2.

Osteologi

av Agneta Flood

Det osteologiska materialet från huvudskede 4 utgjorde närmare 55 % av det analyserade benmaterialet från kvarteret Fältskären. Benmaterialet påträffades främst i utfyllnadslager och avfallslager. Andelen konstruktionslager, brukningslager och destruktionslager tillhörande bebyggelsen var dock större under detta skede och en relativt stor mängd ben påträffades också bland dessa typer av kontexter.

Benavfallet utgjordes främst av rester från matberedning och matavfall men även av slaktavfall och hantverksspill. Materialet dominerades liksom under tidigare skeden av boskapsdjuren. Nötkreatur dominerade materialet med 54 % av antalet analyserade bendelar, får/get uppgick till 27 % och tamsvin till 9 %. Fågel, fisk och vilt utgjorde resterande andel. Andelen nötboskap var som högst under detta skede i jämförelse med de tidigare. Andelen får/get hade minskat något i jämförelse med huvudskede två och tre, likaså hade den relativa mängden tamsvin minskat. Utmärkande för perioden var också att andelen fågel i materialet hade ökat ganska mycket. Andelen fisk och vilt däremot utgjorde ett sparsamt inslag.

I likhet med tidigare skeden förekom inte heller ben från storvilt i den nu etablerade stadsmiljön i kvarteret Fältskären. De delar av vilda större däggdjur som påträffades utgjordes uteslutande av bearbetade, borrarade eller sågade delar. Från älg och hjort påträffades endast sågade horndelar. Iögonfallande var att hästben förekom i större utsträckning än tidigare. Flertalet benslag hade sågad och slipad yta, varav åtminstone ett fynd hade använts som islägg. På flera delar förekom också skär- och snittmärken. Flertalet av dessa fragment utgjordes av köttfattiga delar från foten men några ben med hugg och snitt fanns också bland de köttrika delarna i materialet. De flesta hade ett sådant morfologiskt utseende att de med stor sannolikhet använts som råmaterial vid tillverkning av något slag.

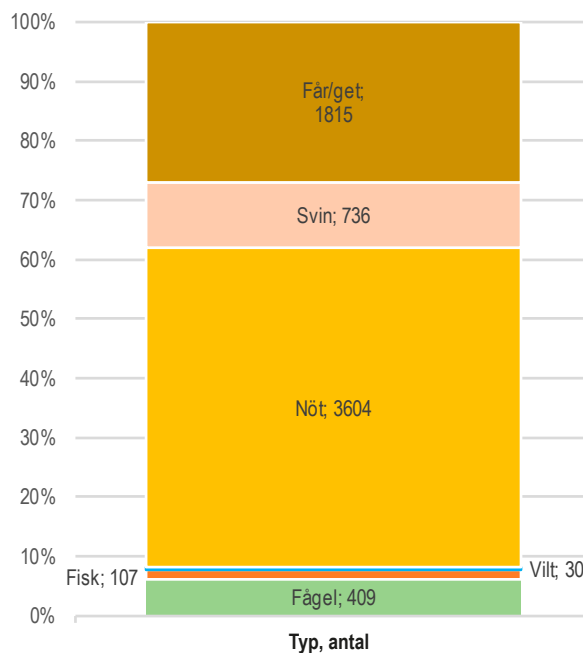
Småvilt, bland annat hare, har utgjort ett visst inslag i kosten. Sannolikt har pälsen också tagits tillvara, på samma sätt som ifrån den i mindre utsträckning jagade räven. Husdjur såsom hund och katt påträffades fortsatt i mindre mängd under perioden, även

om katten syntes lite oftare. Några skärmärken eller snitt förekom dock inte, varför pälsantering inte kan styrkas i detta fall.

Bland de vattensållade kontexterna dominerade de domesticerade fåglarna, särskilt höns men även gäss. Tillsammans utgjorde de 83 % av alla artbestämda benslag av fågel. Påfallande i jämförelse med andra perioder är att andelen tuppar ökar i förhållande till könsbedömda höns.

Den relativa mängden andfåglar minskade under huvudskede 4, men ejder, gräsand och vigg var tre nya arter som inte påträffades tidigare. Skrakar, som tidigare varit framträdande bland andfåglarna, verkar inte längre ha haft samma betydelse under huvudskede 4. Under skedet dominerade i stället skogsfågel och domesticerade fåglar. Iögonfallande var andelen kråkfåglar i materialet. Under huvudskede 2 och 3 hade kråkfåglar förekommit men en ökning kan ses under huvudskede 4. Anledningen kan vara det av människan präglade landskapet, i den urbana tätbebyggda miljön kunde fåglarna lätt hitta föda.

Den relativa mängden fisk som förekom under huvudskede 4 minskade i förhållande till huvudskede 1 och 2 (de perioder som sträckte sig över

Figur 277. Fördelning av djurarter i huvudskede 4 (1250–1350).

samma tidsspänn). Artrikedomen var dock lika varierad som under huvudskede 2, då fisk utgjorde det största inslaget i kosten. Under huvudskede 4 förekom i ordningen som följer, strömming, gös, gädda, abborre, torsk, lake, kolja, braxen, sutare, id och mört. Fiskbeståndet åskådliggör hur det förekommit förvärvade produkter genom handel med färsk fisk (strömming) liksom import av torkade produkter (torskfisk) samt också lokalt fiske i Mälaren och närliggande vattendrag.

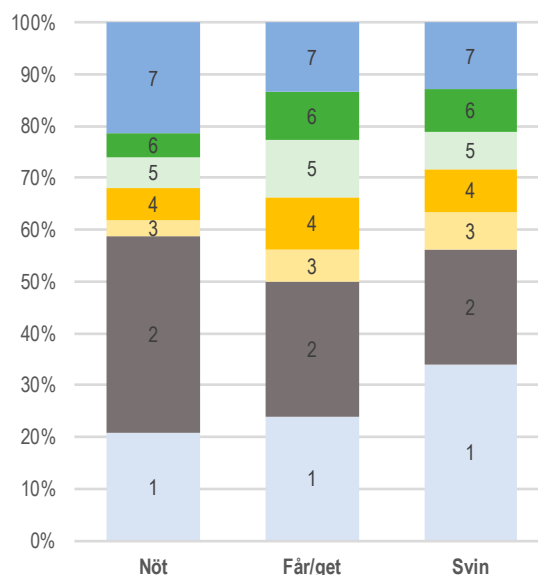
Den anatomiska fördelningen för boskapsdjuren var snarlik fördelningen under huvudskede 2 och 3. Andelen matavfall dominerade och var vid jämförelse något större bland får/get. Den största andelen matavfall representerades av delar från bålen och fördelningen var mest påfallande bland nötkreatur vilket visar på ett medvetet urval av köttprodukter.

En skillnad var att andelen slaktavfall från kranium var större än andelen från fot bland nötkreatur. Från att under tidigare perioder utgjort omkring 30 %, hade andelen från fotregionen nu sjunkit till 20 %. Möjligan kan denna förändring bero på ett uttag av mellanhandsben och mellanfotsben som användes som råmaterial till benhantverk, och därför aldrig hamnade bland avfallet. Sammantaget var slaktavfallet på samma sätt som under tidigare faser något underrepresenterat i materialet. En del av det kött som konsumerades hade följaktligen inkommit till området som redan färdigstyckade delar, särskilt gäller det nötkreatur.

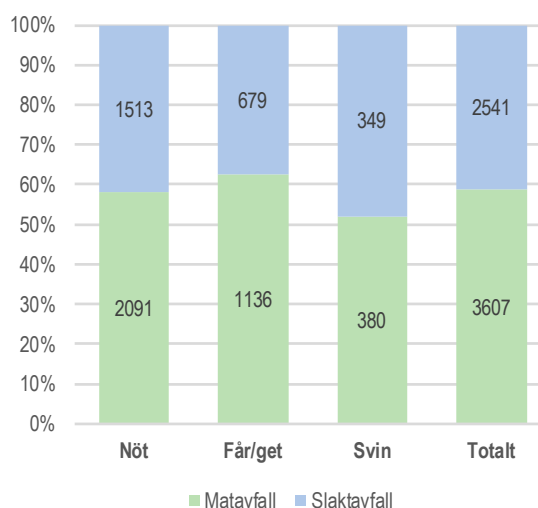
Omkring 83 % av de material som kom från nötkreatur utgjordes av djur som uppnått fullvuxen ålder, frekvensen var den största vid en jämförelse av alla faser. Juvenila djur utgjorde större delen av de resterande djuren och kalvar endast några enstaka procent.

Åldersfördelningen bland får och get följde i stort sett samma mönster som under huvudskede 1 där andelen vuxna djur utgjorde 50 % av materialet. Under huvudskede 2 och 3 hade ju andelen vuxna djur varit mindre. Resterande andel får/get under huvudskede 4 utgjordes till största del av juvenila djur och endast en mycket liten andel av spädlamm fanns representerade.

Åldersfördelningen bland svin var nästintill motsatt den för nötkreatur. De fullvuxna djuren utgjorde endast omkring 24 % av materialet, andelen hade varit konstant låg också under tidigare faser, men var som absolut lägst under denna fas. Tillsammans utgjorde istället juvenila djur och spädgrisar huvudparten av materialet.

Figur 278. Anatomisk fördelning bland boskapsdjur under huvudskede 4 (1250–1350) (se figur 35 på sidan 86 för en förklaring av siffrorna).

Figur 279. Fördelning av mat och slaktavfall under huvudskede 4 (1250–1350).

HUVUDSKEDE 5: 1350–1550. OKÄND BEBYGGELSEBILD

På grund av att lämningar från detta huvudskede i stort sett saknades inom kvarteret Fältskären har det inte varit relevant med en historisk utblick eller en genomgång av det tillgängliga arkeologiska materialet. En sammanställning av tidigare undersökningar fram till 2012 finns att tillgå i Enköpings StadsGis.

Enköping

Enköping anses ha varit en blomstrande stad under högmedeltiden (Ljung 1963). Under 1400-talet och början av 1500-talet hölls flera rådsmöten i Enköping med överläggningar mellan folket och riksföreståndaren eller kungen vilket visar på platsens politiska betydelse under denna tid (Sundquist 1944, s 46). Det äldsta kända privilegiebrevet är från 1413 då Erik av Pommern bl a ger borgarna rätt att välja sin egen byfogde och rätt att fiska i stadsviken (SDHK 17990).

Kvarteret Fältskären

Orsaken till att lämningar efter 1350 i stort sett saknades i området var att de schaktats bort i samband med den exploatering som gjordes i området inför anläggandet av en parkeringsplats under andra hälften av 1900-talet. I det utjämningslager som framkom under den asfalterade ytans bärlager fanns emellertid medeltida fynd från perioden. Dessa fynd kommer inte att behandlas vidare med undantag för keramiken som presenteras översiktligt.

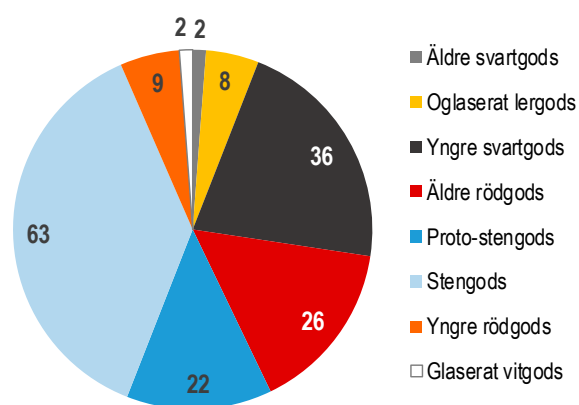
Husgeråd – Keramiken i huvudskede 5

av Mikael Johansson

Keramikmaterialet från huvudskede 5 utgörs av 224 skärvor men 56 stycken av dessa har räknats som icke signifikanta för fasen. De har inte tagits med i fördelningen av godstyper från skedet av den anledningen att de kommer från en kontext innehållande omblandad äldre och yngre keramik (KL 116). Inslag av äldre keramik tycks också förekomma i andra kontexter.

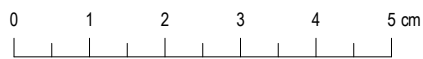

Keramikmaterialet från skedet är i sin sammansättning splittrat och svårbehandlat då det härrör från en tidsperiod om 200 år. Men en del information kan hämtas ur fyndmaterialet vad gäller vissa generella förändringar av hushållens keramikanvändning under senmedeltiden–tidigt 1500-tal. Ett exempel på detta är att stengodskärl blir mycket vanliga, och omkring hälften av alla keramikfynd från perioden utgörs av stengods. Man kan också se att såväl yngre svartgods som äldre rödgods fortfarande är bruk under åtminstone 1300-talets andra hälft och möjligen även under 1400-talet. Noterbart är också att inslaget av det yngre rödgodset är mycket litet vilket antyder att den stora introduktionen av denna typ av keramik sker först under 1500-talets andra hälft eller senare.

Figur 280. Antal skärvor per godstyp under huvudskede 5 (1350–1550). Stengods utgör nu cirka 50 % av all keramik. Förekomsten av äldre rödgods och yngre svartgods har sjunkit men är ändå omfattande.

Några distinkta kärlformer för just denna period är svåra att lyfta fram men ett intressant fynd är en flaska i stengods (*Doppelhenkelflasche*) från Langerwehe i Tyskland (kärl ID 2). I övrigt så innehåller det omfattande stengodsmaterialet från skedet såväl krus i proto-stengods med tillverkningstekniska anor ned i 1200-tal (Fnr 138:1807:1) som stengodsskålar från Siegburg av senmedeltida typ (Fnr 1726:513624:2). Bland det yngre svartgodset finns såväl kokkärl som bordskärl. Det äldre rödgodset utgörs av serveringskannor och i utformningen liknar de i mångt och mycket kannorna i föregående fas. Till exempel brun-grön-gulfärgade med dekorer av vit lera (Fnr 106:1355:3; Fnr 565:11961:1 och Fnr 828:144397:5) eller brunglaserade (Fnr 1762:514510:3 och Fnr 1806:15660:8). Ett litet bukfragment (Fnr 785:143270:1) med en pålagd dekoration härrör troligen från samma kannor som kärl ID 5 från huvudskede 4. Det finns också en skärva med en ovanligt intrikat dekor. På den finns en utvändigt heltäckande engobe av vitlera, vilket ger glasyren en lysande gul färgton, rullstämplade geometriska mönster och pålagd dekoration av lera (Fnr 708:142324:2).

Figur 281. En flaska i stengods (Doppelhenkelflasche) från Langerwehe i Tyskland (kärl ID 2). Skala 1:1.

HUVUDSKEDE 6: 1550–1900. FRAGMENTARISK BILD

På grund av att lämningar från detta huvudskede är fragmentariskt bevarade och inte heller har prioriterats i projektet har det inte varit relevant med en summering av det politiska läget eller genomgång av det tillgängliga arkeologiska materialet.

Enköping

Från senare delen av 1500-talet fram till början av 1700-talet hade Enköping en negativ befolkningstrend. Mälarens uppgrundning med försämrade kommunikationsmöjligheter som följd brukar anges som orsak. Staden drabbades också av återkommande bränder och pestvågor. Gustav Vasas reformpolitik samt det relativt korta avståndet till Stockholm, Uppsala och Västerås medförde att staden med tiden tappade sin ställning som central handelsplats (Ljung 1963).

Kvarteret Fältskären

Arkeologisk inblick

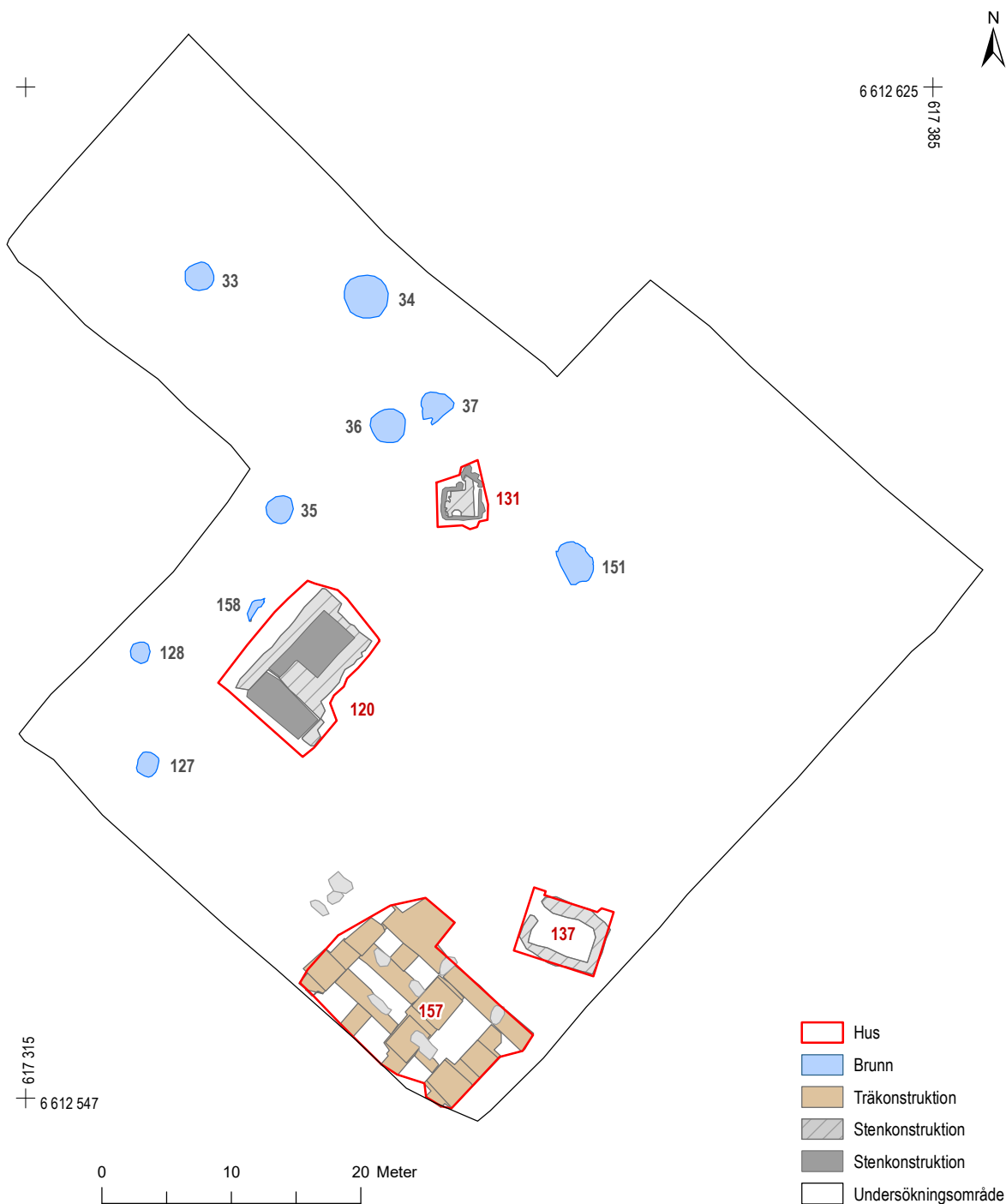
Lämningarna från tidigmodern tid var få till antalet och var spridda över större delen av undersökningsytan. De bestod till största delen av nedgrävningar tillhörande byggnader i form av rustbäddar och källare samt brunnar. Nedgrävningarna skar igenom de medeltida lagren.

Ett större antal andra byggnader har funnits i kvarteret enligt äldre kartor men kunde inte återfinnas

på grund av den urschaktning som gjorts i området i modern tid. Detta ingrepp hade kraftigt påverkat bebyggelseskikt från så tidigt som 1300-talet, och därför resulterat i att så gott som all senmedeltida och tidighistorisk bebyggelse försvunnit.

Hus med källare har i mycket begränsat antal förekommit i kvarteret, vilket har bidragit till att mer kulturlager bevarats än på andra håll i staden. En förklaring till detta kan vara att marken ända in i modern tid varit relativt sank, och därför mindre lämpad för källare. I områdets södra del förekom under 1700–1900-talen att man byggde hus på mycket omfattande rustbäddar, förmodligen av denna anledning. Brunnarna förekommer efter ett oregelbundet mönster, och kan delvis kopplas till enskilda tomter, men kan även ha varit av mer allmän karaktär och varit till för flera tomter.

Genom en regleringskarta från 1805 vet vi att gatunätet lades om under denna tid, och att man övergick till en mer rätlinjig kvartersindelning under 1800-talets första decennium efter att den stora branden 1799 haft en förödande effekt på bebyggelsen (LMM 03-ens-14). Vid denna tid förekom liknande omläggningar av ålderdomlig bebyggelsestruktur också i andra städer. I kvarteret Fältskären får vi en inblick i hur fast gatustrukturerna legat från tidigaste medeltid ända fram till regleringen. Källgatan förekommer ända fram till omläggningen, då den rätas upp och får en mer nordväst–sydöstlig riktning samt sitt nuvarande namn, Torggatan. Den östliga vattugränden (gränd 50) finns kvar till denna omläggning men försvinner därefter helt.

Figur 282. Huvudskede 6 (1550-1900). Skala 1:500.

Markanvändning

Inga kulturlager fanns kvar från denna tid på grund av den utjämning som gjorts i sen tid och som kommit att påverka lager ner till 1300-talet, och gjort att alla historiska lager som inte bevarats i nedgrävningar schaktats bort. En störningshorisont (100, 700) observerades över hela ytan, vilken represe-

rar utjämningstillfället och utgör en blandning av de lager som schaktades bort. Över den fanns det tjocka bärlager av sand som påfördes i samband med parkeringens tillkomst. Detta lager varierade i tjocklek från några centimeter till cirka 0,15 m och rymde ett tidsmässigt mycket blandat innehåll, med en stor andel medeltida fynd.

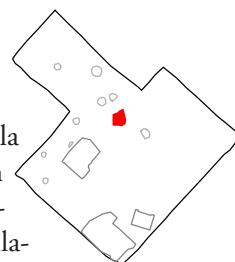
Husen – Bebyggelsen

Till perioden kan totalt fyra byggnader och nio brunnar räknas. De byggnader som tillhört tiden före stadens reglering i början på 1800-talet låg orienterade efter dåtidens mer oregelbundna kvarter och gator. De hus som tillkommit efter regleringen hade däremot anpassats efter det moderna rutnät som anlades under tidigt 1800-tal och som består i dag.

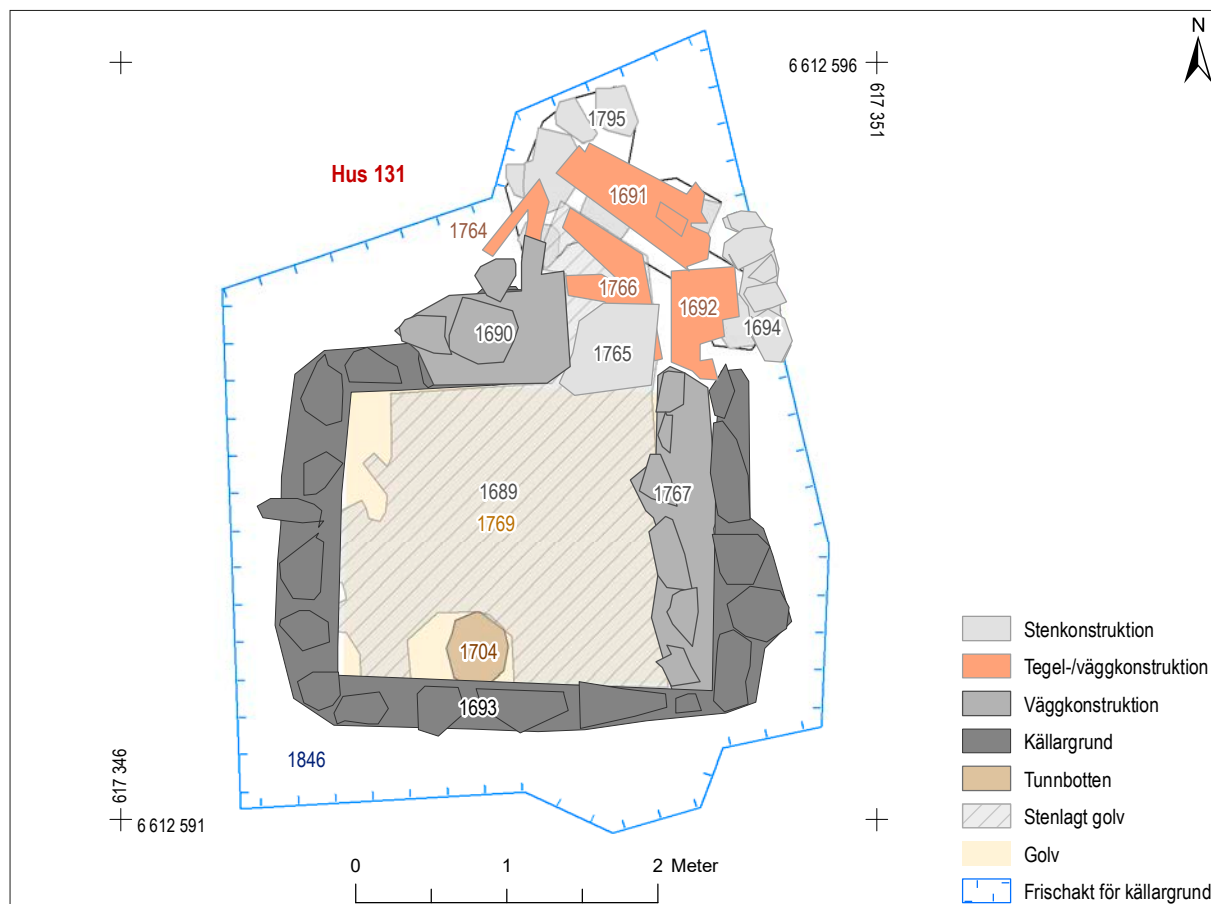
1600–1700 TAL

HUS 131 – HALVKÄLLARE TILL BOSTADSHUS

I undersökningsområdets centrala del framkom en stenkällare i en nedgrävning som skar två medeltida hus (132 och 139). Källaren var 2,5 x 3,0 m stor och 0,63 m djup. Källarens ytterväggar (1693) bestod av större huggna gråstensblock (1766) som placerats i en nedgrävning. I den ursprungliga fasen har källaren haft ett trampat jordgolv där en stenplatta/trappa (1765) och en mindre stenläggning (1795) vid källaringången antyder att golvet delvis förstärkts. I en andra brukningsfas har väggarna klätts in med tegel samt en ny stenvägg tillkommit (1764, 1691, 1692, 1766, 1767). Under en tredje brukningsfas har golvet utjämnats och ett stengolv (1689) anlagts, genom vilket en tunna grävts ner.

Genom fynd av keramik kan källaren sannolikt dateras till 1600-talet.

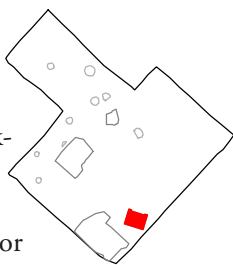

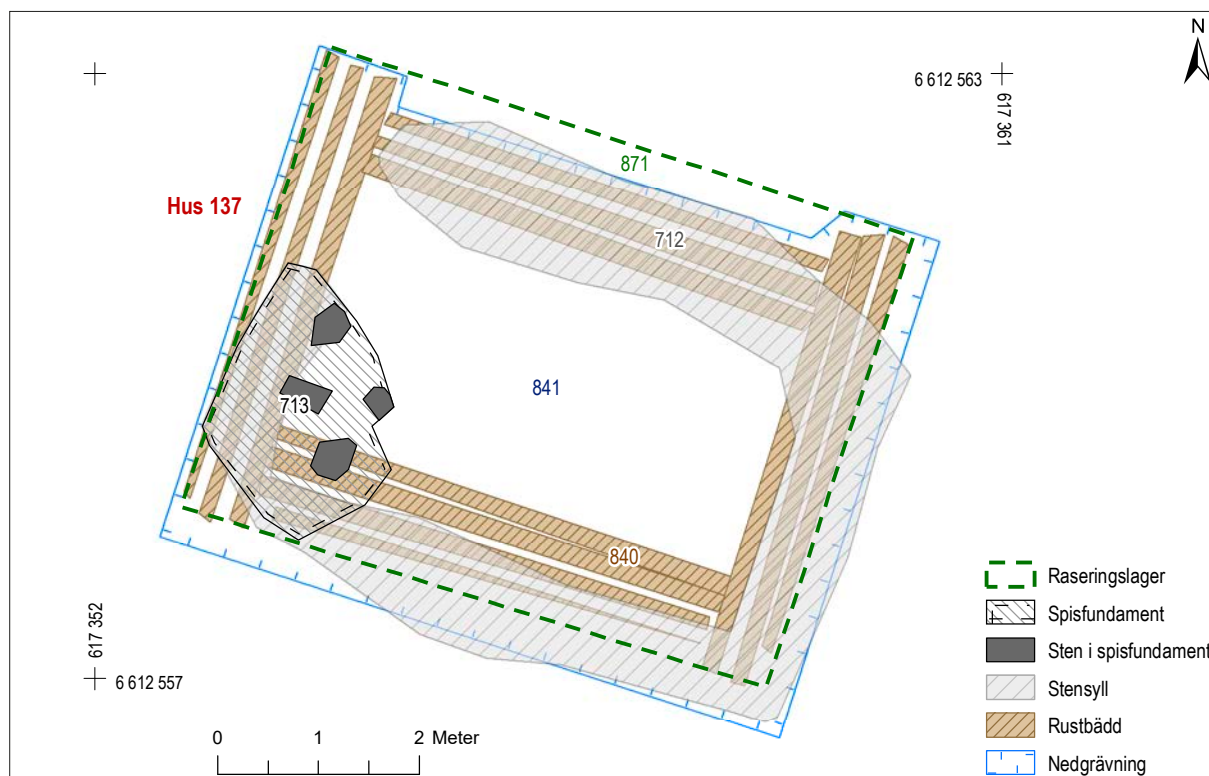
Hus 137 – Hus MED STENSYLL

I den sydöstra delen av undersökningsytan påträffades bebyggelserester efter ett hus på stensyll.

Husgrunden var 6,5 x 5,2 m stor och låg i VNV–OSO. Byggnaden bestod av en bred stensyll av huggna stenblock med spränghål (712). Stensyllen stod på en rustbädd (840) av flera, tätt lagda stockar under vardera av de fyra väggstyllarna, vilka placerats i en nedgrävning (841). I husets sydvästra hörn framkom en raserad stenkonstruktion vilken tolkats vara murstock med fundament för en hörnspis (713). Ett raseringslager täckte huskonstruktionen, vilket överlagrades av den moderna störningshorisonten (700). Inget daterbart material tillvaratogs från denna anläggning.

Husets riktning avviker från det reglerade gatunätet och har sannolikt tillkommit före detta, dvs före 1799. På den karta som visar både den oreglerade och den reglerade tomt- och kvartersindelningen från 1806 kan man sluta sig till att denna byggnad stått på tomt nr 50 i den äldre, oreglerade tomtindelningen och i det sydöstra hörnet av en gatukorsning, vilket förespråkar en datering före regleringen (jfr figur 4). Rustbädden (840) liknar den från 1900-talets Bondkyrka, vilket talar för att stenhus konstruerades på denna sankta mark med bärhjälp av en ansenlig mängd trämaterial som uppbyggnad och bekräftar att denna yta så sent som under tidigmodern tid fortfarande var sank.

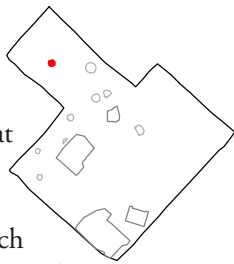
Figur 284. Plan över hus 137. Skala 1:75.

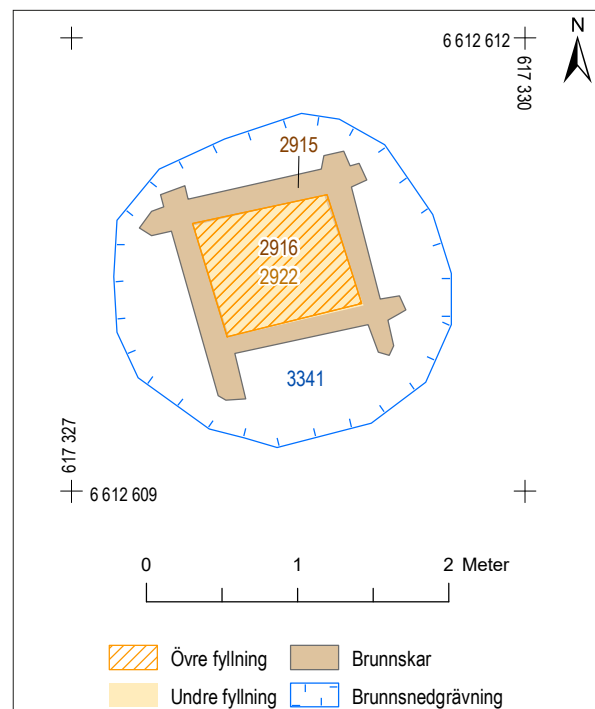
Figur 285. Rustbädd för hus 137. Foto från norr.

BRUNN 33 (FU NR 2135)

I undersökningsområdets norra del låg en brunn med bevarat brunnskar. Brunnsnedgrävningen (3341) var rund i plan med en diameter om 2,2 m och med ett bevarat djup om cirka 1,5 m. Brunnen hade identifierats i schakt C vid 2011 års förundersökning, där dess timrade brunnskar exponerats och provtagits vid detta tillfälle. Förundersökningen visade att brunnen framkom direkt under bärlagret men dess ursprungliga djup kunde inte avgöras. Brunnen hade dokumenterats

Figur 286. Brunnskaret för brunn 33.

Figur 287. Plan över brunn 33. Skala 1:50.

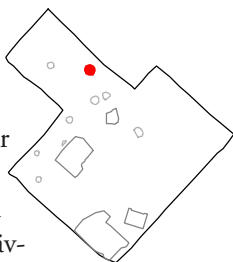
utvändigt men återfyllnadsmaterialet i brunnen kom inte att beröras vid förundersökningen. Dendroprover tagna från brunnskonstruktionen gav en tentativ datering till 1300-talets första hälft. Brunnen innehöll ett välbevarat knuttimrat brunnskar (2915) och av dendroproverna framgick att det tillverkats av gran. Karet insida mätte cirka 1 x 1 m och hade en bevarad höjd av 1,5 m.

Brunnskaret innehöll två fyllningar (2922, 2916). Båda fyllningarna innehöll skärivor av yngre rödgods med en generell dateringsram mellan 1600–1800-tal samt inslag av obrända ben, bränd lera, tegel och trä.

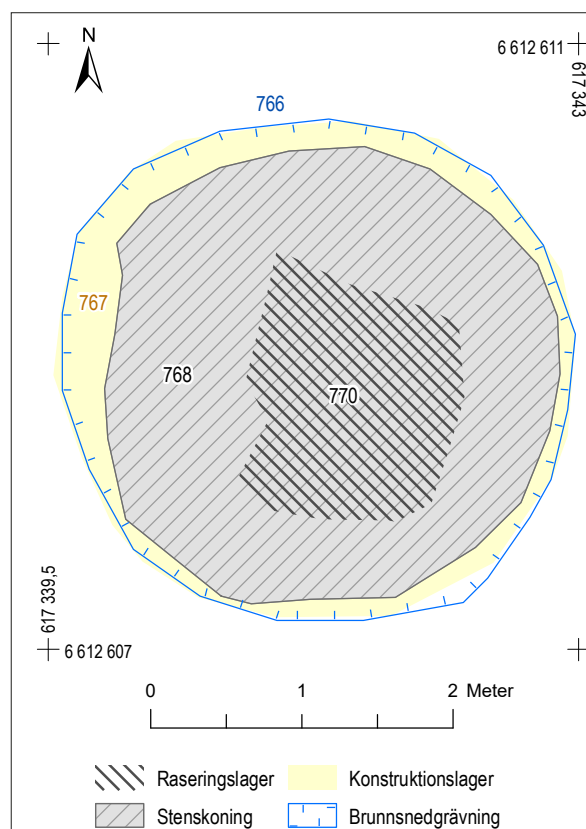
Brunnens återfyllnadsmaterial antyder att den tagits ur bruk under 1700–1800-tal, och inget antyder att brunnen var av medeltida datering. Brunnen låg i vad som var det sydöstra hörnet av tomt 53 på 1806 års karta, och var sannolikt i bruk innan bebyggelsen reglerades. Dess tidiga dendrodatering kan bero på att man använt sig av sekundäransvänt virke.

BRUNN 34

I undersökningsområdets norra del låg en större brunn som skar en medeltida byggnad (hus 7). Brunnsnedgrävningen var 3,3 m i diameter och 1,5 m djup. Nedgrävningen hade sluttande sidor och en botten diameter om 1,2 m med stenskodda sidor (768). I ytan syntes resterna av en träkonstruktion, som dock var så nedbruten att dess form och utbredning inte helt gick att urskilja. Sannolikt var det resterna av ett ytligt brunnskar eller ett lock. Brunnen hade fyllts

igen med grus med inslag av rasering som bl a tegel, stenar, obrända ben och trärester. Lagrets form var svagt fyrsidig, vilket bidrar till antagandet att det förhållit sig till en sedan dess nedbruten träkonstruktion. Fyndsammansättningen omfattade yngre rödgods och fajans, vilket inte omhändertogs. Brunns ursprungliga stratigrafiska sammanhang gick inte att avgöra då den framkom direkt under en modern störningshorisont (700).

Figur 288. Plan över brunn 34. Skala 1:50.

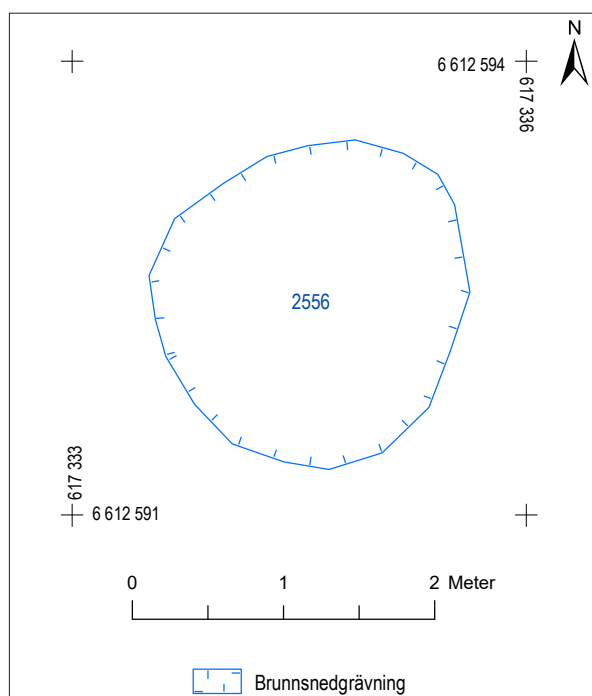
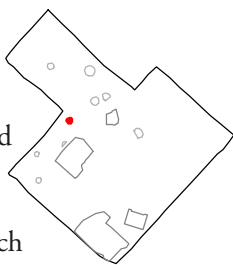

Figur 289. Negrävningen för brunn 34 med spår av träkar. Foto från nordost.

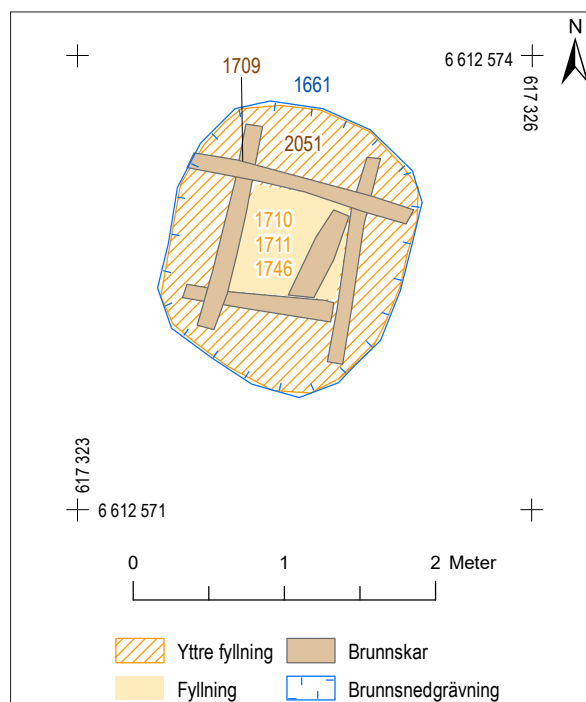
BRUNN 35

I undersökningsområdets centrala del framkom en brunn med en nedgrävning som var 2,4 m i diameter och 1,6 m djup. Nedgrävningen hade konvexa sidor och en plan botten och var klädd med 0,5 m stora rundade stenar. Stenpackningen hade rasat in och sannolikt har brunnen återfyllts med stenmaterial. Resterna av ett brunnskar i trä kunde skönjas i nedgrävningens nedre hälft.

Figur 290. Plan över brunn 35. Skala 1:50.

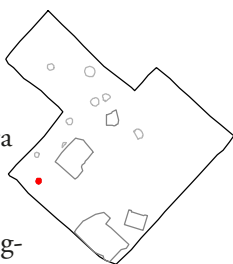
Brunnskaret innehöll tre fyllningar, varav den äldsta bestod av hushållsavfall blandat med tegelbrockor och naturlig uppsiltning. Fynden från detta lager bestod av en laggad hink och en hammare samt keramik, läder, djurben och glas, där keramiken kunde dateras till 1700-talets mitt. Över detta lager låg två utfyllnadslager som bestod av hushållsavfall med keramik som innehöll yngre rödgods och fajans med dateringar till andra halvan av 1700- till 1800-tal (1711, 1710). Lagren innehöll också taktegel, klumpar av järn, glas och kritpipor. Två kritpipor

Figur 291. Plan över brunn 127. Skala 1:50.

BRUNN 127 – BRUNN MED TRÄKAR/AVFALLSBINGE

I undersökningsområdets södra del framkom en brunn med en nedgrävning som var 1,8 m i diameter och 1 m djup. Nedgrävningen var oval med vertikala sidor och en rundad botten. Ett knuttimrat brunnskar var placerat mot nedgrävningens södra kant. Karetts västra sida har under dess brukningstid delvis kalvat in och förstärkts med störar.

Figur 292. Brunnskar som kalvat in och reparerats med störar i brunn 127. Foto från söder.

Figur 293. En laggad hink påträffades på brunnens botten (brunn 127).

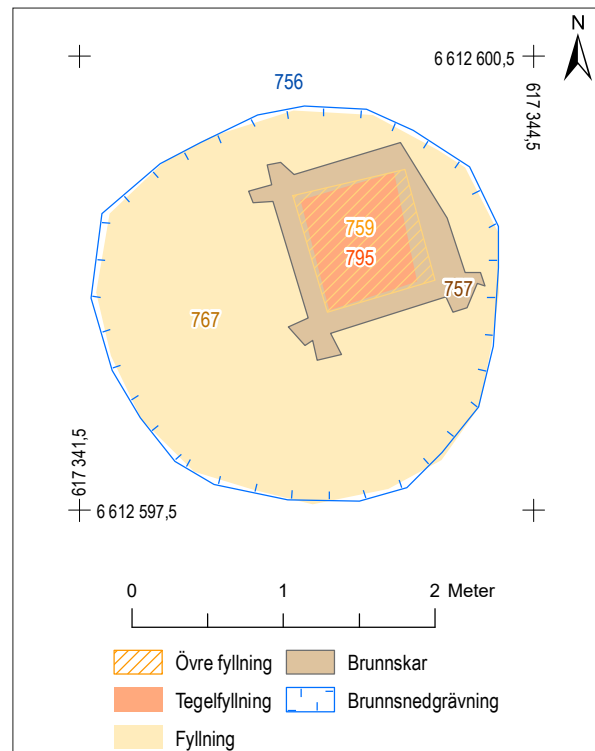
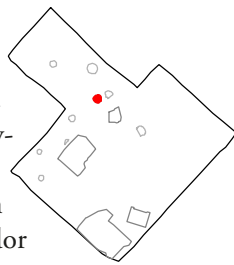
har konstaterats vara från 1700-talets mitt respektive från 1785–1786 (bilaga 11).

Fynden indikerar att brunnens brukningstid sannolikt varit under 1700-talets första hälft, eventuellt slutet av 1600-talet. Brunnens sekundära användning som avfallsbinge skedde under 1700-talets andra hälft.

BRUNN 36

I undersökningsområdets norra del låg en brunn med en nedgrävning som var 2,8 m i diameter och 1,2 m djup. Nedgrävningen hade vertikala till sluttande sidor och en plan botten. Nedgrävningen innehöll ett knuttimrat brunnskar (757) om 5–6 lager timmer som placerats intill nedgrävningens nordöstra sida. I botten framkom en gles stenläggning som sannolikt lagts för att skapa en fast botten i nedgrävningen, som även innehöll slaggklumpar och skärvor av yngre rödgods från 1550–1700-tal. Utfyllnadsmaterialet mellan brunnskaret och nedgrävningen bestod av ett lager av heterogent grus/sand/lera med större tegelfragment och med enstaka skärvor av yngre rödgods från cirka 1550–1700-tal samt två skärvor av proto-/tidigt stengods (cirka 1250–1350).

Brunnen hade återfyllts i flera omgångar och innehöll tre separata fyllningar. Det äldsta återfyllningslagret (795) bestod av en mörkbrun kompakt lera. Lagret innehöll ett flertal tegelbrockor och tvinnade vidjor, som sannolikt blötlagts i brunnen, samt skärvor av yngre rödgods med en generell datering

Figur 294. Plan över brunn 36. Skala 1:50.

till 1550–1700. I den överliggande fyllningen (KL 759) bestod fyllningen av horisonter av gödsel/latrin inblandat med luckert sandigt grus med tegelkross. Den översta fyllningen (758) bestod av rödbrunt grus.

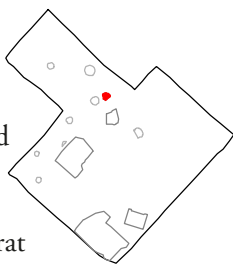
Sammantaget antas brunnen ha haft en relativt kort livslängd under sent 1600–1700-tal för att övergå till att användas som latrin under samma tidsintervall. Brunnen var belägen i den norra delen av tomt nr 55 i på 1806 års karta.

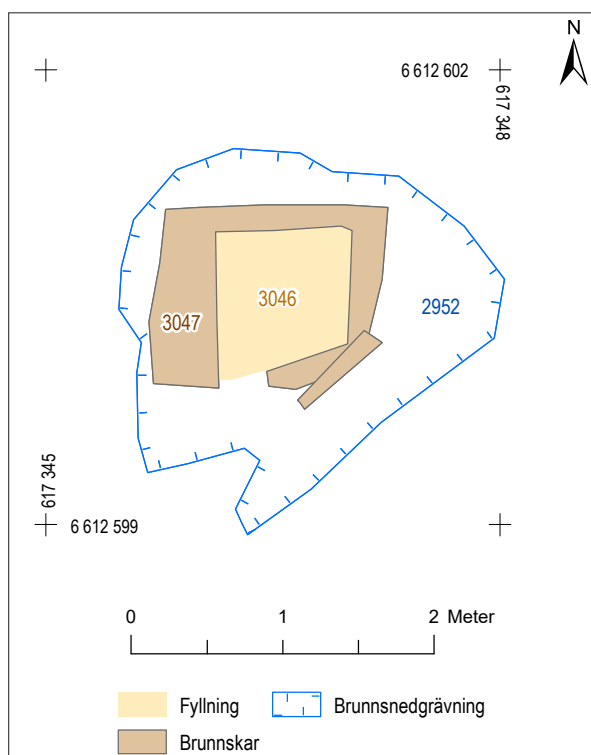
Figur 295. Vidjor i brunnens botten (brunn 36).

BRUNN 37

I undersökningsområdets norra del framkom en brunn med en nedgrävning som var 2,5 m i diameter och 1,1 m djup. Nedgrävningen innehöll ett timrat brunnskar. Brunnskaret hade återfyllts med en fyllning som innehöll enstaka obrända ben och tegelfragment samt skärvor av yngre rödgods som generellt daterats till 1600–1700-tal samt en enstaka skärva av flintgods från 1837–1934 som får anses som sekundär (3046). Brunnen låg cirka 1,5 m öster om brunn 36 och hade skurits i sydost av ett sentida rörschakt.

Figur 297. Brunnskar för brunn 37. Foto från söder.

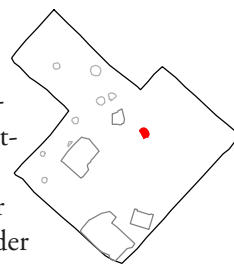

Figur 296. Plan över brunn 37. Skala 1:50.

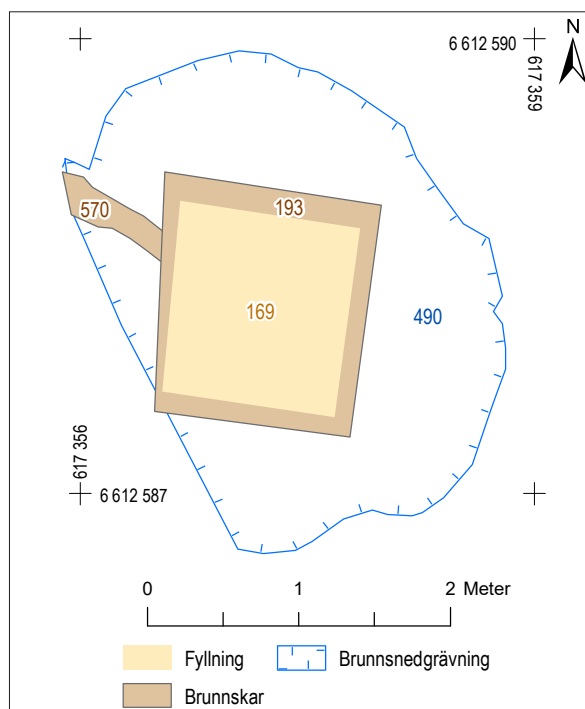
Brunnen har tillkommit och brukats från sent 1600-tal–1700-tal och tagits ut bruk under sent 1700-tal. Brunns närhet i både tid och plats till brunn 36 antyder att dessa tillhört samma tomt och att endera av dessa ersatte den andra, men i vilken ordning detta skett har inte gått att påvisa genom fyndmaterialet och då brunnarnas ursprungliga stratigrafiska relationer har försvunnit vid utjämningen för parkeringen.

BRUNN 151

I östra delen av undersökningsområdet låg en brunn med knuttimrat brunnskar. Brunnsnedgrävningen skar ett odlingslager (116) och framkom direkt under en recent störningshorisont.

Brunnsnedgrävningen var cirka 3,2 m i diameter. Det timrade brunnskaret var cirka 1,4 x 1,4 m stort invändigt och 1,8 m djupt. Ett trärör stack in i brunnen under översta stocken i brunns västra vägg. I brunnen fanns ett eftermedeltida avfallsmaterial i form av yngre rödgods, planglas, två kripipor samt rikligt med djurben. Igenläggningen av brunnen har som tidigast påbörjats under 1700-talet.

Figur 298. Plan över brunn 151. Skala 1:50.

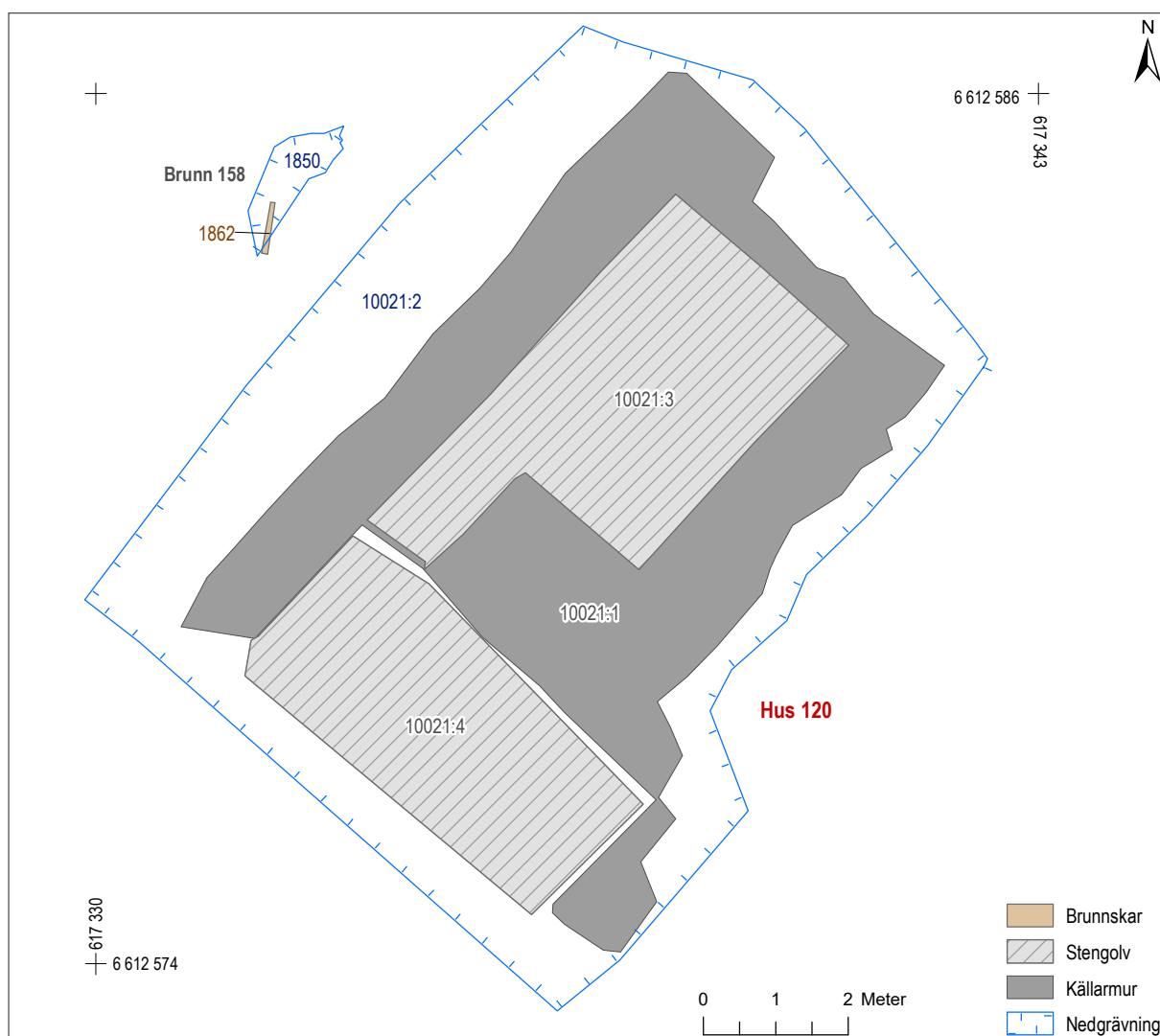
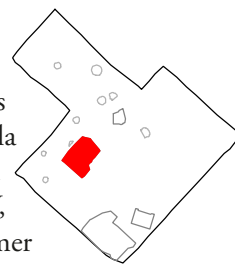

1800–1900-TAL

Efter stadsregleringen som skedde efter den stora stadsbranden 1799 så kom bebyggelsen att anpassas efter det linjära rutnät som utgjorde kvarter och gator, och som återfinns idag. Dessa skiljde sig markant från de tidigare, mer organiskt tillkomna strukturerna som främst förhållit sig till topografin och vilka nu kom att överges. Kvarterens regelbundenhet påverkade tomterna, och bebyggelsen förhöll sig inom dessa ramar. Mycket lite av denna tids bebyggelse kvarstod beroende på det omfattande utjämningsarbete som gjordes på 1970-talet i samband med etableringen av den parkeringsplats som funnits i kvarteret fram till dags dato.

HUS 120 – STENKÄLLARE

En större stenkällare påträffades i undersökningsområdets centrala del. Källaren var 10,5 x 6,5 m och var orienterad i NNO–SSV, en riktning som överensstämmer med det reglerade gatunätet. Källargrundens väggar bestod av större stenblock av gråsten som stod i en större nedgrävning utan rustbädd. Källaren hade delvis en inre tegelbeklädnad och i dess södra del en större stentrappa. Källarens betonggolv och el- och vattenledningar vittnar om att huset varit i bruk under 1900-talet.

Figur 299. Plan över hus 120. Skala 1:100.

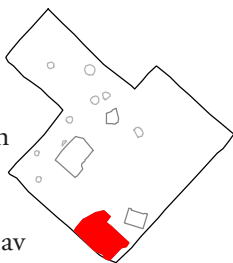
Figur 300. Grundmurar, betonggolv och trappa för hus 120. Foto från norr.

Stenkällaren har tillhört ett hus som tillkommit efter tomtregleringen efter 1799 års brand. Huset har uppförts under 1800-talet och varit i bruk under 1900-talet. Avsaknaden av en rustbädd tyder på att detta område var bättre dränerat än området söder om gatan. Dess tillbakadragna läge gentemot Torggatan åt söder tyder på att en trädgård funnits mellan huskroppen och gatan.

Ytterligare ett hus har legat väster om detta hus men i direkt anslutning till Torggatan åt söder. Inget återstår av denna byggnad men urschaktningen i denna del av undersökningsområdet var djupare, vilket antyder att dess grund schaktades bort för att göra ytan så jämn som möjligt. Huset har sannolikt inte haft någon källare.

HUS 157 – HUS MED RUSTBÄDD

Den ytmässigt största störningen av de medeltida lagren påträffades i det sydligaste hörnet av undersökningsområdet och bestod av fundamentet till den byggnad som är känd som den s k *Bondkyrkan*, utifrån sin upphovsmans yrke och husets torn (RAÄ Enköping 70:1).

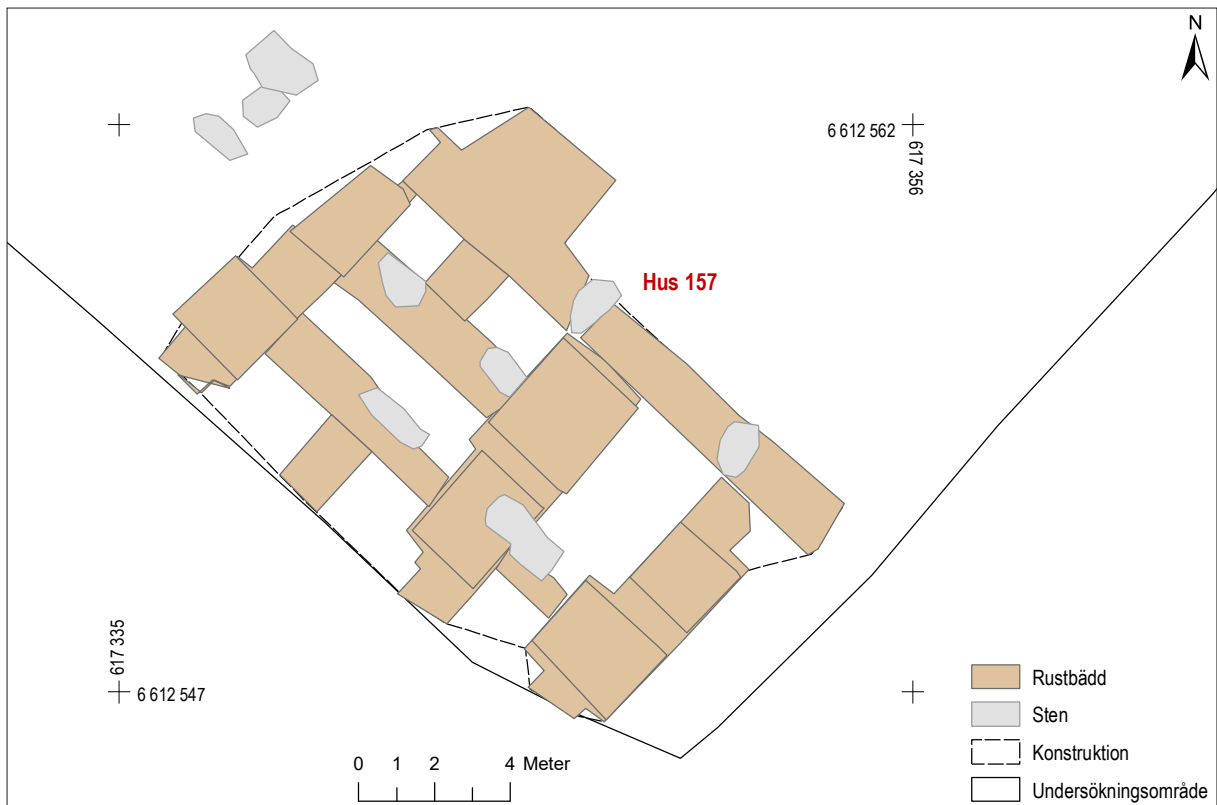

Fundamentet var 8 x 17 m stort och hade en NV–SO riktning. Det bestod av en rustbädd i form av en plattform av kortare och längre stockar med mindre mellanrum, där rester av medeltida utfyllnadslager fortfarande fanns kvar. På rustbädden låg resterna av den stensyll som utgjort grunden för stenhuset, vilka bestod av större stenblock som var oregelbundna och mätte 1,5 x 1 m.

Figur 301. P.J Edholms gård i Enköping. Även kallat Bondkyrkan. Vykort, cirka 1900 (beskuret). Fotograf A. Willman-son. Enköpings museum.

Figur 302. Plan över hus 157. Skala 1:200.

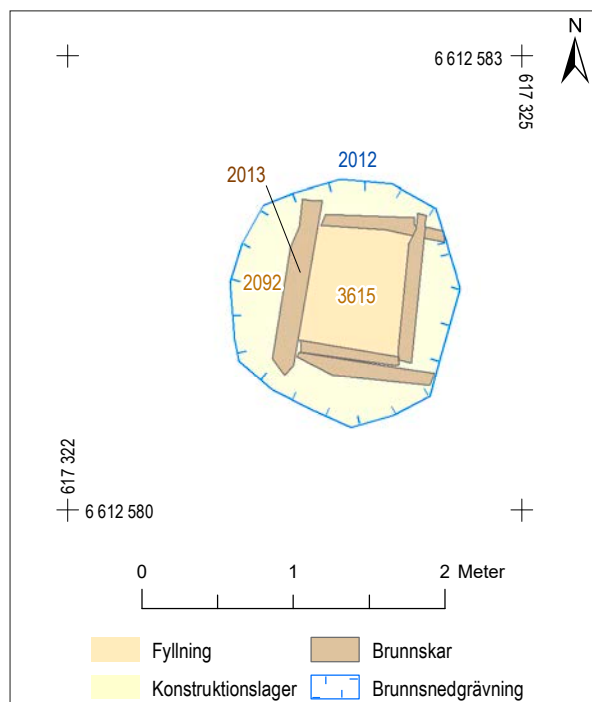
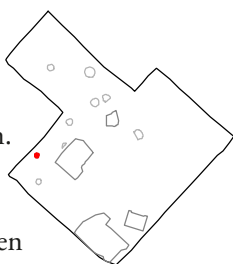
Figur 303. Rustbädd och stensyllar för hus 157. Foto från söder.

Huset uppfördes i tidigt 1900-tal och låg i nordvästra hörnet av korsningen Kryddgårdsgatan och Torggatan. Bondkyrkans rustbädd utgjorde en flottliknande konstruktion för att bära upp tyngden av huset och förhindra sättningar och en "Venedig-effekt" i detta område, som även under undersökningen framstod som vattensjukt och svårdränerat. Även om det är i en helt annan skala och med något anorlunda konstruktion är principen densamma som i de knuttimringskonstruktioner från 1300-talet som påträffades i området nordväst om detta hus.

BRUNN 128

I undersökningsområdets sydvästra hörn påträffades en brunn. Nedgrävningen var 1,6 m i diameter och 2,3 m djup med konkava sidor och spetsig botten (2012). Nedgrävningen innehöll ett knuttimrat brunnskar som var cirka 1 m i diameter och 1,5 m djupt (2013). Brunnskaret var fyllt av raseringsmaterial och avfall som dateras till 1800-tal, som bl a läderskor, tegel och keramik (3615). Keramiken bestod främst av yngre rödgods av 1800-talskaraktär och en skärva flintgods som kan dateras till 1800–1900-tal. Brunnen täcktes av ett recent utjämningslager (1996).

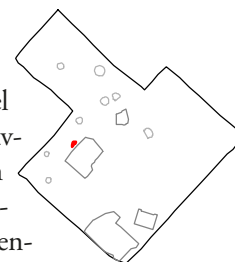

Figur 304. Plan över brunn 128. Skala 1:50.

Eftersom brunnens placering sammanföll med en vägsträckning som föregick regleringen, kan brunnens tillkomst ha skett senast vid 1800-talets början, då den gata som föregick dagens Torggata funnits i samma sträckning sedan medeltid. Brunnen hade återfyllts under den senare halvan av 1800-talet och har sannolikt tillhört en tomt intill den nuvarande Torggatan.

BRUNN 158

I undersökningsytans centrala del framkom en brunn med en nedgrävning som var 2,0 x 1,4 m stor och 0,9 m djup (se figur 299). Brunnen östra del hade skurits av ett sentida rörschakt varför endast cirka 20 % av anläggningen återstod. Nedgrävningens kvarvarande sida var oregelbunden och dess botten var plan. På nedgrävningens botten framkom resterna av ett brunnskar i form av en plank och två stående stölar (1862). I fyllningen fanns rundade stenar och trä som sannolikt tillhört brunnskonstruktionen (1850).

Brunnen låg strax väster om en stenkällare från 1800-talet (hus 120) och har, baserat på det korta avståndet mellan dessa, föregått källaren. Brunnen härrör sannolikt från tiden mellan 1600–1850.

Fyndbild huvudskede 6 (1550–1900)

Fynden från huvudskede 6 var från blandade tidsåldrar eftersom en större andel av dessa kom från störningshorisonten (100, 700). Av de fynd som kunde knytas till kontextgrupper kom merparten från fyllningar i brunnar. Fynden, undantaget keramik, från huvudskede 6 kommer inte att behandlas vidare.

Husgeråd – Keramiken i huvudskede 6

av Mikael Johansson

Från huvudskede 6 som sträcker sig från 1550 till 1900 finns 460 keramikskärvor men en stor del av dessa utgörs av omdeponerad äldre keramik. Lager 700 är exempelvis en kontext innehållande mycket medeltida keramik. Från den kommer bl a Fnr 700:14330:12 som består av skärvor från kärl ID 4, en kanna i äldre rödgods från huvudskede 4. Någon statistik över förekommande godstyper under huvudskede 6 är inte meningsfull att göra.

FÖRMEDLINGSINSATSERNA I KVARTERET FÄLTSKÄREN

Kvarterets placering utmed Torggatan, mitt i centrala Enköping, gjorde att vi var synliga för enköpingsborna som givetvis var nyfikna på vad vi gjorde. Byggprojektet var omdiskuterat och många kritiska röster hade höjts eftersom man uppfattade att arkeologin och dess kostnader hindrade stadens utveckling. Vi hade därför ambitionen att visa fram det positiva med vår undersökning och den kunskap den genererade. Vi ville att stadens invånare skulle känna sig välkomna och inkluderade i projektet.

Undersökningarna i kvarteret Fältskären väckte mycket intresse hos allmänheten och bevakades i relativt stor grad av lokala media. Även nationella media uppmärksammade grävningen. Närmare 2 500 personer från allmänheten, både vuxna och barn, deltog i visningar och föreläsningar under de två säsongerna och tiden efter. Utöver detta interagerade vi också med förbipasserande genom staketet under hela grävperioden. Vårt intryck är att arkeologin, som vid undersökningens start sågs som ett nödvändigt ont, under grävningen började betraktas som något som faktiskt kan tillföra något till samhället. Flera personer uttryckte förvåning över att vi faktiskt kommit fram till sådant vi inte visste förut och glädde sig åt att vi kunnat fördjupa och bredda kunskapen om staden Enköping.

2013

Folder

Inför undersökningens start togs en folder fram med en kort presentation av Enköpings historia, orsaken till att undersökningen utfördes, vårt syfte och våra frågeställningar. Foldern fanns tillgänglig i en brevlåda vid ingången till arbetsområdet.

Skyltar

Inledningsvis gjordes fyra skyltar (70x100 cm) som sattes upp på byggstaketet mot Torggatan. Informationen baserades på skriftligt material, bl a meddelade brev samt resultatet från förundersökningarna i kvarteret. Dessa kompletterades mot undersökningens slut med ytterligare tre skyltar som berättade om några av de nya resultaten.

Visningar

Allmänna visningar hölls på onsdagar kl. 13.00 från och med den fjärde veckan. Sammanlagt hölls sju allmänna visningar varav två under kulturhelgen "Höstglöd". Dessa lockade 412 personer. Vissa stammar återkom, vissa till varje visning. Visningarna inriktades på Enköpings historia, vårt arbetssätt och de resultat som framkom efterhand. Dessutom visades intressanta föremål.

Sista veckan (som sammanföll med höstlovet v. 44) hölls tre familjevisningar på Enköpings museum. Utvalda fynd från undersökningen visades tillsammans med den knuttimrade brunnskonstruktionen som museet fått. Sammanlagt kom 72 personer på dessa visningar. En fritidsklass och en förskoleklass deltog.

Visningarna lockade sammanlagt 484 personer.

Skolvisningar

Inledande problem med bokningssystemet ledde till att starten för skolvisningarna blev något försenad. De fyra första utannonserade visningarna förblev obokade. Övriga elva visningar blev snabbt fullbokade. Skolvisningarna hade samma inriktning som de allmänna visningarna men byggde i större grad på interaktion och frågor till och från eleverna vilket fungerar bättre med barn än med vuxna. Sammanlagt deltog 252 skolelever och lärare i de elva visningarna.

Föreläsningar

Den 11 september hölls en informationskväll på konferenscentret Kompassen. Kommunen presenterade projektet och vi berättade om Enköpings historia och de frågeställningar vi hade inför undersökningen. Eftersom vi hunnit gräva åtta dagar fanns också några första resultat och fynd att presentera. 26 personer deltog i arrangemanget (60 min).

Den 20 september deltog Arkeologikonsult i Rotarys frukostmöte på First Hotel. Föreningen håller ett sådant varje fredag och bjuder då in olika talare. Även här presenterades Enköpings historia och våra frågeställningar samt de första resultaten. 25 personer deltog (35 min).

Den 15 oktober hade teknikförvaltningen på Enköpings kommun ett möte. Vi presenterade en förkortad version av Enköpings historia och våra resultat så långt. Ca 150 personer deltog i mötet (20 min).

Föredrag hölls för sammanlagt 200 personer.

Media

Redan första dagen kom Enköpingsposten och gjorde ett reportage om undersökningen. Detta kom i tryck den 3 september och behandlade främst våra förväntningar och frågeställningar inför undersökningarna.

Den 4 september gjorde ABC Uppland ett 2 minuter långt reportage som sändes kvällen efter. Även detta handlade om våra förväntningar och frågeställningar. Under filmningen gjordes ett fynd av en tärning vilket så klart kom med i inslaget.

Den 11 september sände Sveriges Radio Uppland direkt ifrån grävningen. Projektledaren intervjuades och berättade om undersökningen. På plats var också Isabelle Lundberg från kommunen som även hon intervjuades. Vi fick också tillfälle att berätta om informationsträffen som skulle hållas samma kväll och de kommande visningarna.

Den 20 september skrevs ytterligare en artikel i Enköpingsposten. Denna gång presenterades de första resultaten, bl a den 1600-talsbrunn som framkommit i sydvästra delen.

Den 5 november skrevs en avslutande artikel. Förutom en presentation av resultaten och en hel del fynd gjordes också ett besök under den sista familjevisningen på museet.

Hemsida

Hemsidan uppdaterades regelbundet när vi hade något nytt och spännande att berätta. Under den korta säsongen 2013 gjordes tre inlägg.

5/9 Arkeologi i kvarteret Fältskären i Enköping

30/9 Det medeltida Enköping växer fram i kvarteret Fältskären

17/10 Växter i kvarteret Fältskären

2014

Foldrar

Inför grävstart togs en folder fram med bakgrund och 2013 års resultat. I början var åtgången stor men flera gånger hade foldrarna tagits ur brevlådan där de låg och kastats ut över grävytan. Lådan flyttades till ett mindre exponerat läge vilket också fick till följd att färre fick vetskap om foldrarnas existens. Inför Trädgårdsdagen togs en folder om det påträffade växtmaterialet fram. Den delades ut under själva Trädgårdsdagen och till besökare under visningarna i september och oktober.

Skyltar

Inför grävstarten togs fyra skyltar fram med resultat från 2013 och allmän information. Dessa sattes upp på byggstaketet utmed Torggatan och Eriksgatan. Efterhand som nya resultat framkom fylldes det på med skyltar. Slutligen fanns ett tiotal. Efter en mycket blåsig dag i oktober fick större delen av skyltarna tas ned eftersom de riskerade att ta hela staketet med sig till väders. Fyra skyltar behölls och flyttades till en mer vindskyddad plats.

Visningar

Allmänna visningar hölls på onsdagar kl. 13.00. Sammanlagt hölls 22 visningar och dessa besöktes av 436 personer. Efter att många uttryckt önskemål om visningar under kvällstid hölls en sådan den 18 juni. 18 personer deltog i denna. Liksom under 2013 var många besökare återkommande och följde våra förehavanden med stort intresse.

Under säsongen hölls tio bokade visningar för föreningar, kommunanställda, SFI-elever och så vidare. Sammanlagt deltog 190 personer.

Skolvisningar

Under maj–juni och augusti–oktober erbjöds 44 skolvisningar. Många som inte hunnit boka sig under hösten 2013 kunde nu besöka oss. 24 klasser, sammanlagt 626 skolelever, besökte grävningen.

Arkeologidagen

Söndagen 31 augusti anordnades Arkeologidagen med olika aktiviteter i hela Sverige. Hos oss var grävningen öppen mellan 12.00 och 16.00. Åtta arkeologer bemannade grävningen denna dag. Undersökningen var igång på delar av undersökningstytan och visningar hölls kl. 13 och 15. Vid entrén fanns ett bemannat informationsbord med foldrar, planer och rekonstruktionsteckningar. Utvalda fynd visades också upp vid bordet. I strandzonen kunde barn (och vuxna) prova på att gräva. I sanden fanns mycket djurben och dessutom påträffades en skosula och ett snurrben. Denna aktivitet leddes av en av våra osteologer och benen kunde därför bestämmas i realtid. Eftersom besökarna kunde komma och gå som de ville var det svårt att beräkna antalet besökare exakt men ett överslag gjordes till cirka 115 personer.

Trädgårdsdagen

Enköpings kommun anordnar varje år Trädgårdsdagen den första lördagen i september. Dagen innehåller förutom visningar i stadens parker, föredrag, musikunderhållning och teater. I Skolparken ordnas en marknad där olika företag kan sälja sina produkter och presentera sig. Vi deltog med ett utställningsbord vid marknadsgatan. Fynd från undersökningen visades upp och delar av det växtmaterial som påträffats visades upp med hjälp av bilder och mikroskop. En folder som presenterade resultaten vad gällde växter delades ut. Från grävytan kunde vi ta med exempel på levande ogräs som motsvarade de vi hittat under grävningen, bland annat svinmålla och jordrök.

Figur 305. Aktiviteter på arkeologidagen med bland annat barngrävning och visning av fynd.

Antalet besökare är okänt eftersom många bara tittade snabbt när de passerade, andra tog en folder och ytterligare andra stannade och ställde frågor och ville veta mer. I princip var vi upptagna hela tiden mellan 10.00 och 16.00 då marknaden var igång.

Föreläsningar

Under säsongen 2014 hölls inga föreläsningar i samband med undersökningarna. I september 2015 hölls en föreläsning för en förening för gamla Enköpingsbor. I denna deltog ett 70-tal personer. I mars 2017 hölls ett föredrag i samband med årsmötet för föreningen Aktiva seniorer i Enköping. Kring 100 personer närvarade vid mötet.

Vetenskapligt förmedling

Den 5–6 oktober deltog projektet i Nordiska stratigrafimötet i Oslo. Vi presenterade en del av undersökningens resultat i föredraget ”Markutnyttjandet som en källa till urbaniseringsprocesser. Exempel från kvarteret Fältskären i Enköping”. (Stefan Gustafsson & Anna Lagerstedt).

Den 5–8 september 2018 deltog vi på den årliga konferensen arrangerad av European Association of Archaeologists (EAA) där vi presenterade resultaten från Enköping på sessionen *From Central Space to Urban Place. Theories, Methods and Models for Analyzing processes of Urbanisation in a European Perspective*. Titeln på vår presentation var: *The Emergence of*

a New Town in No-man's-land. A case study of Enköping in Central Sweden.

En artikel som behandlade kvarterets nyttjande över tid presenterades i tidskriften META Historisk tidskrift 2018. Titel var: *Markberedning som en källa till urbaniseringsprocesser – med exempel från kvarteret Fältskären i Enköping* (Gustafsson & Lagerstedt 2018).

Undersökningens resultat presenterades på Stadsarkeologiskt forum den 24–25 januari 2019 med titeln: *En stad växer fram – Urbaniseringsprocesser i Enköping 1050–1350 med utgångspunkt från kvarteret Fältskären.*

Media

Första artikeln om undersökningen 2014 fanns i Enköpingspostens sommarbilaga. På ett uppslag med stora bilder gavs en kort introduktion till undersökningen. Längst ned på sidan fanns information om våra allmänna visningar.

I nummer 33 av Ena-Håbo Tidningen (gratistidning) som kom ut 16–22 augusti fanns grävningen på förstasidan och presenterades sedan på ett mittuppslag med många bilder.

Den 2 september hade Enköpingsposten en helsida om Arkeologidagen som var den 31 augusti.

Säsongs sista artikel kom den 16 oktober. Grävningen prydde nästan hela förstasidan och inne i tidningen fanns ett mittuppslag med bilder på bland annat den fina kullerstengatan och en vackert dekorerad klädnål i ben.

SVT Uppsala gjorde ett nyhetsinslag där bland annat en rekonstruktion av en gata visades. Inslaget visades även i Rapport, cirka 1,5 min.

30 oktober sändes ett reportage från Enköping i Vetenskapsradion Historia, cirka 10 min.

Hemsidan

Hemsidan uppdaterades regelbundet när vi hade något nytt och spännande att berätta. Under 2014 gjordes 11 inlägg.

25/4 De arkeologiska undersökningarna i kvarteret Fältskären i Enköping fortsätter.

25/5 Kvarteret Fältskären i Enköping – en smutt unik chans att kartlägga och analysera ett medeltida stadskvarter

12/6 Spännande lämningar från skilda medeltida epoker kommer just nu fram i kvarteret Fältskären.

27/6 Nyvunnen mark i kvarteret Fältskären – stora utfyllnadsarbeten på 1200-talet

10/7 Intressanta lämningar i kvarteret Fältskären löser kanske frågan om tiden för Enköpings grundläggning!

13/8 Nytt spännande fynd i kvarteret Fältskären

27/8 Arkeologidagen i kvarteret Fältskären

25/9 En lyckad Arkeologidag i kvarteret Fältskären

2/10 En intressant pärla funnen i kvarteret Fältskären

16/10 Ett långlivat hus och en föränderlig struktur i kvarteret Fältskären.

21/11 Bebyggelse från 1000-talets andra hälft i kvarteret Fältskären

MÅLUPPFYLLELSE

I den undersökningsplan som upprättades inför den arkeologiska undersökningen ställde vi upp ett antal frågor som ansågs relevanta och möjliga att besvara vid undersökningarna i kvarteret Fältskären.

Frageställningar kopplade till Tema A, Människor i stadens utkant

A1: När och hur har bebyggelsen etablerats? Är den ett resultat av ett planerat ianspråktagande av marken som kan spåras i manifesta handlingar som exempelvis utfyllningar, diken etc.?

A2: Hur ser tomterna ut och sker någon förändring i tomtstrukturen över tid (storlek, avgränsning etc.)? Hur har bebyggelsen disponerats på tomten och vilka funktioner är kopplade till byggnaderna (boende, hantverk, djurhållning etc.)? Vilka byggnadsskick har man använt? Vad berättar dispositionen om de boendes mentalitet och förhållande till varandra, grannar, det offentliga rummet utanför tomten?

A3: I Stockholm har den medeltida stadens randbebyggelse karaktäriserats som en ”industristadsdel”. Hur ser det ut i kv. Fältskären? Vilka hantverk kan knytas till tomterna? Är produktionen till enbart för den lokala marknaden eller har det skett en produktion även för mer långväga handel? Har hantverket förändrats över tid, går det exempelvis att se en ökad grad av specialisering? Finns det differentierade hantverksområden i staden? Det har föreslagits att det äldsta hantverket i städerna utförts av ofria personer

knutna till stormän. Är detta något som avspeglas i kosthållet och den materiella kulturen i de tidigmedeltida hantverksområdena (se fråga A4 och A5).

A4: Vad åt man? Hur mycket är lokalt producerat? Fanns det odlingar på tomterna och vad odlade man i sådana fall? Odlade man enbart för det egna hushållets behov eller även för vidareförsäljning? Vad kommer från den omgivande regionen? Finns det importerade matvaror? Hur ser kosthållet ut i jämförelse med Enköpings inre kvarter?

A5: Finns det en gemensam urban mentalitet för stadens invånare som avspeglas i fyndmaterialet eller skiljer det sig mellan stadens centralt belägna delar jämfört med dess utkant? Beror eventuella skillnader på en social uppdelning i staden? Avspeglas stadens gynnsamma läge för handel och kommunikation generellt i invånarnas konsumtionsmönster? Hur förändras det över tid? Går det att se en gradvis framväxande urban identitet? Vad berättar den om regionala och utomregionala kontakter? Hur ser Enköpingsbornas konsumtionsmönster ut jämfört med andra platser i regionen?

A6: Hur har man nyttjat strandzonen över tid? Går det att knyta till den tomtindelade bebyggelsen genom förekomsten av exempelvis spår av stängsling, diken etc? Vad har man odlat? Skiljer sig odlingen från den som bedrivits på tomterna? Skiljer den sig från omlandets odling? Vilken typ av bebyggelse har funnits här? Kan vissa sociala grupper ha verkat i området (se fråga A4 och A5)?

B1: Vilka centrala funktioner kan kopplas till Enköpingsbygden under yngre järnålder och tidig medeltid? Finns det belägg för storgårdar eller centrala funktioner som kult- eller tingsplatser?

B2: Hur ser ägostrukturen i området ut enligt källor som exempelvis tomtören och historiska kartor över stadsjordarna? Finns det ett primärt aristokratiskt intresse i området vilket kan ha initierat urbaniseringsprocessen vilket Johan Berg har visat för andra städer (Berg 2006).

B3: Hur ser varuutbytet och därmed beroendeförhållandet och sociala relationer ut mellan stad och landsbygd. Finns det exempelvis spår av onormala avslaktningsmönster i det osteologiska materialet som kan påvisa att vissa djur har inhandlats direkt från landsbygden (jmf Wretemark 1997 s 81ff). Hur omfattande kan stadens odlingar ha varit, har det funnits behov av att införa spannmål från landsbygden för stadens försörjning? I vilken grad har landsbygden varit mottagare för städernas hantverksprodukter? Avsattes varor även på en regional marknad? Vilka importföremål återfinns i staden?

Merparten av de uppställda frågeställningarna har vi kunnat besvara, helt eller delvis, utifrån undersökningens resultat. Nya frågor har också tillkommit. En frågeställning som materialet inte har räckt till för att besvara är vilket hantverk som kan knytas till området och hur organisationen kring detta hantverk har sett ut. En annan fråga som har varit svår att besvara är förekomsten av stadsodlingar och dess betydelse för stadsbornas försörjning. Det har också varit svårt att utifrån denna begränsade studie urskilja en framväxande urban identitet i materialet.

Mer omfattande jämförande studier rörande Enköpingsbornas konsumtionsmönster jämfört med andra platser och miljöer i regionen har inte varit möjlig att göra på grund av bristande resurser.

Avvikelse från undersökningsplanen

På grund av ett överklagande kom undersökningens startdatum att försenas till i augusti 2013. Detta gjorde att undersökningen inte kunde utföras inom en sammanhållen säsong, utan fick istället delas upp på två separata säsonger.

Avvikelser från undersökningsplanen 2013

Under undersökningens gång visade det sig att ett område inom den maskingrävda ytan innehöll komplexa strukturer med hög vetenskaplig potential. I samråd med Länsstyrelsen (mejlkontakt 2013-09-26 och fältbesök 2013-10-01) kom en omprioritering att göras där detta område handgrävdes och en yta med motsvarande kulturlagervolym (cirka 13 m³) i områdets sydvästra del maskingrävdes (karta 1). Den senare ytan innehöll framför allt sentida raseringslager och odlings/betesmark.

Avvikelser från undersökningsplanen 2014

Enligt den ursprungliga planen och enligt Länsstyrelsens kravspecifikation skulle 50 % av den aktuella undersökningsytan handgrävas och 50 % grävas skiktvis med hjälp av maskin. De maskingrävda ytorna förlades inom de sydöstra delarna av 2014 års undersökning. I samråd med Länsstyrelsens handläggare kom dessa ytor delvis att förändras allt eftersom arbetet fortskred och ytor med hög komplexitet och vetenskaplig potential framkom inom den planerade maskingrävda ytan (mejlkontakt 2014-05-08, 2014-05-12, 2014-06-26; muntligen i samband med fältbesök).

De komplexa strukturer som framkom inom de maskingrävda ytorna resulterade i att grävmetoden fick anpassas efter de nya förutsättningarna. Detta skedde i samråd med Länsstyrelsen (muntligen i samband med fältbesök samt pm 2014-06-24). Metoden innebar en högre grad av handrensning och undersökning för hand av strukturer inom dessa ytor.

På grund av att den anpassade metoden inom den maskingrävda ytan var mer tidskrävande än den ursprungliga metoden kom viss maskingrävning att ske inom de ytor som ursprungligen avsågs att enbart handgrävas. Det gällde exempelvis områden som i hög grad var påverkade av sentida störningar samt inom yttäckande utfyllnadslager med låg informationspotential.

Metodutvärdering

Vid en översiktlig utvärdering av undersökningens differentierade metod kan vi konstatera att möjligheten att se detaljerna minskade genom maskinunderstödd handgrävning, men att de större stratigrafiska enheterna som utfyllnadslager och större brukningslager ändå kunde kopplas samman med de intilliggande handgrävda delarna.

IN NOMINE SEC[UN]DE TRINITATIS C[ON]S[UL]TANTIN[ENSIS] STEPHANUS V[IR]SALIE[NSIS] ARCHIEPISCOPUS H[OC] T[IT]U
 facio ta p[re]sentib[us] qua futu[r]is. q[uo]d dissensione nimis inhonestam diuq[ue] p[ro]p[ri]e taor[um]
 querentes probate uice ac do dicare feminam dotes nomine. filiumq[ue] eius nomine ge
 re do auxiliante eum consensu utrusq[ue] r[ati]onauim[us]. ea uidelicet rati[one]. ut sup[er]dic
 ta do dicata mulier cum h[er]is patrimonii uice sibi hereditario deserie h[er]is. filio eius
 unico. q[ui] uidet[ur] superius memorato si matrem sup[er]uixerit traditis ipsa uillam Wicku
 nomine cu omnis appendicis. prout uidet[ur] et filius. p[ro]p[ri]ationib[us] ac cum h[er]is necessariis ei
 de uille attinentib[us] libe imp[er]petuu religionis inde uis do sequentib[us] possidenda accepit. Hu
 ic q[ui] loco p[ro]p[ri]ationi addit[ur] est q[ui] uisaz eius p[ro]p[ri]etuo possidend[us]. q[ui] uulgo aueret uoc[ur]
 que hic annotare cura diligenti curauim[us]. In uilla Scude wasca. 7. solidi. In uilla ckam.
 xij. solidi. In uilla h[er]ea. solidi. 7. q[ui]ta pars solidi. In uilla walby. vi. solidi. In uilla dalby. iij.
 solidi. In uilla solesta. viij. sol. In uilla molstabe. vi. sol. Quarta masra sup[er]scriptis t[er]m[in]is addita.
 du sat p[re]sentis uite sep[er]dicta femina fungit[ur] officio. in uilla que flomsakre n[un]cupat[ur]. Ego quo
 q[ue] di gra. S. archyep[iscopu]s q[ui] hui[us] editioni p[ro]p[ri]am aucto[r] extiti. ad eunde[m] locu[m] Wicku an
 nuati wasca in meo[r] remissione peccato[r] cu multo[r] dedit testimonio. Et ut h[ec] uisaz iura et in
 conuilla p[er]maneam. ta d[omi]ni regi. k. q[ui] n[ost]ri sigilli hanc carta[m] imp[er]sione signauim[us]. et hanc
 p[ro]p[ri]atione. siue uentione. dationemue infringentes. p[ro]p[ri]e anathematis uinculis si n[on] resi
 puerint ex auctoritate d[omi]ni n[ost]ri ihu. xpi. geniti q[ui] p[ro]p[ri]e usq[ue] m[ort]is eide[m] d[omi]ni n[ost]ri
 omniq[ue] sc[ilicet] obligam[ur]. Hui[us] u[er]o rei testes s[un]t. d[omi]nus k. rex sueu[ic]u atq[ue] gotho[r]u. Wlf[red] comes.
 Loti de sco. Biorn de strene. leg[is] q[ui] de occidentali gocia. Iohes p[ro]p[ri]et[us] de sictoma. Walter
 p[ro]p[ri]et[us] de enescopinge. Ricard[us] p[ro]p[ri]et[us] de arisia. Et alij multi q[ui] h[ab]ent no[m]ina p[er]citare longu[m] durim[us].

REFERENSER

Muntliga källor

JOHAN CALLMER, professor i arkeologi, Lund (september 2014).

RICHARD TELLSTRÖM, docent i måltidskunskap, Institutionen för etnologi, religionsvetenskap och genusforskning, Stockholms universitet (2018-03-07).

ELISABETH REGNER, fil dr i arkeologi, Enheten för den arkeologiska samlingen, Historiska museet (2014-10-17).

TUULI KORISOO, graduate student. Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie (2017-12-31).

Otryckta källor

Antikvariska topografiska arkivet (ATA), Stockholm

TRAKTÖREN 1975. Planer och dokumentationsmaterial. ATA, dnr 798/75.

TRAKTÖREN 1976. Planer och dokumentationsmaterial. ATA, dnr 4282/75.

Riksarkivet, Stockholm

PERGAMENTSBRÄV (RAP).

C4, KARL KNUTSSONS JORDABREV.

SVENSKT DIPLOMATARIUMS HUVUDKARTOTEK (sdhk).

Linköpings stiftsbibliotek, Linköping

PERGAMENTSBRÄV (LStB) (fotokopior i Riksarkivet).

Övriga

SDHK (Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven).

<http://www.nad.riksarkivet.se/SDHK>.

STADSGIS ENKÖPING. Databas. Länsstyrelsen i Uppsala/Upplandsmuseet.

HEIMDAHL, J. 2017. Meny i P1, Sveriges radio (2017-06-22).

sverigesradio.se/sida/avsnitt/908480?programid=950

Lantmäteriakter

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

A11:13. ÅKERBY NR 1-5

Vårfrukyrka sn, Uppsala län.

Ägodelning 1685.

B59-2:2. HAGA NR 1

Svinnegarns sn, Uppsala län.

Ägomätning 1667.

B16-1:2. ENKÖPINGS STAD

Enköpings stad, Uppsala län.

Geometrisk avmätning 1695.

B16-1:4. ENKÖPINGS STAD

Enköpings stad, Uppsala län.

Geometrisk avmätning 1736.

B17, ÅSUNDA HÄRAD

Uppsala län.

Geografisk karta, 1684.

Lantmäterimyndighetens arkiv (LMM)

O3-ENS-13. ENKÖPINGS STAD

Enköpings stad, Uppsala län.

Arealavmätning 1800.

O3-ENS-14. ENKÖPINGS STAD

Enköpings stad, Uppsala län.

Stadsplan 1805.

Tryckta källor

DS – *Diplomatarium Suecanum*. utg. av Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien och Riksarkivet. Stockholm 1829–.

HH 31 – Almquist, Johan Axel & Trolle, Arvid (red.) (1938). *Arvid Trolles jordebok 1498: jämte åtkomsthandlingar och andra därmed samhöriga aktstycken*. Historiska handlingar: 31. Stockholm.

PRFSS – *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 1-6*. Stadshistoriska institutet, 1927–1985. Stockholm.

SD – *Svenskt diplomatium från och med år 1401*, utgivet av Riks-arkivet. Stockholm 1875–1904.

SMR – *Svenska medeltidsregister. Förteckning över urkunder till Sveriges historia 1434–1441*, utgivna av Sven Tunberg. Stockholm 1937.

SRP – *Svenska riks-arkivets pergamentsbref från och med 1351, I–III*. Stockholm 1866–1872.

Litteratur

ANDERSSON, H. 1971. *Urbanisierte Ortschaften und lateinische Terminologie : Studien zur Geschichte des nordeuropäischen Städtewesens vor 1350*. Göteborg.

ANDERSSON, H. 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder: aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

ANDERSSON, H. 2006. Ett förord. I: *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Red. Larsson, S. Lund.

ANDERSSON, H. 2010. Järn, stad och stadsbildning. *Med hammare och fackla*. Sancte Örjans gille. Stockholm.

ANDERSSON, H., HANSEN, G. & SONIA J. 2015. I: Järn och städer. Tankar kring det arkeologiska materialet i Bergen och Gamla Lödöse. *Järnet och Sveriges medeltida modernisering*. Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie 48. Red. Berglund, B. Stockholm.

ANDRÉN, A. 1985. *Den urbana scenen, städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 80, 13. Malmö.

ANGLERT, M. 2006. Landskapets urbanitet. I: *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Red. Larsson, S. Lund.

ANGLERT, M. & LARSSON S. 2008. Landskapets urbanitet och urbanitetens landskap. I: *De første 200 årene – nytt blick på 27 skandinaviske middelalderbyer*. Red. Andersson, H, Hansen, G & Øye, I. Bergen.

BECKMANN, B. 1975. *Der Scherbenhügel in der Siegburger Aulgasse*. Rheinische Ausgrabungen 16. Bonn.

BERG, J. 2003: *Gods och landskap – jordägande bebyggelse och samhälle i Östergötland 1000–1562*. Meddelande från Kulturgeografiska institutionen Stockholms universitet 120. Stockholm.

BERG, J. 2006. Den privata staden. I: *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Red. Larsson, S. Lund.

BERG, J. 2008. Från bymark till stadsjord. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. 2008 (55), s. 57-71

BERG, J. 2013. Skänninge i landskapet. I: *Borgare, bröder och bönder. Arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia*. Red. Hedvall m fl, s 19-42. Stockholm.

BERGOLD, H. & GRÄLLS, A. 1994. *Arkeologisk förundersökning. Fältskären. Kvarteret Fältskären, Enköping, Uppland*. Riksantikvarieämbetet. UV Uppsala. Rapport 1994:59.

BERONIUS JÖRPELAND, L. & SEILER, A. 2011. *Mälbys många ansikten. En tidigmedeltida huvudgård, förhistorisk och historisk gårdsbebyggelse*. Riksantikvarieämbetet. UV Rapport 2011:57.

BORG, K. 1998. *Eketorp III. Den medeltida befästningen på Gotland. Artefakterna*. Stockholm.

BONNIER A-C. 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250–1350*. Upplands fornminnesförenings tidskrift 51. Uppsala.

- BÄCK, M. 2016. Keramikmaterialet. I: *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650–1700*. Red. Nordström, A. & Lindeblad, K. Arkeologerna. Rapport 2016:77. Stockholm.
- CALISSENDORFF, K. 1986. *Ortnamn i Uppland*. Stockholm.
- CALLMER, J. 2003. Beads in Scandinavia in the Early and High Medieval Periods, CA. AD 400–1200. I: *Ornaments from the Past: Bead Studies after Beck. A Book on Glass and Semiprecious Stone Beads in History and Archaeology for Archaeologists, Jewellery Historians and Collectors*. Red. Glover, C., Hughes-Brock, H. and Henderson, J. London and Bangkok.
- CARELLI, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm.
- CARLSSON, A. 1988. *Vikingatida ringspännen från Gotland*. Stockholm Studies in Archaeology 8. Stockholm.
- CHRISTOPHERSEN, A. 1980. *Håndverket i forandring studier i horn- og beinhåndverkets utvikling i Lund c:a 1000–1350*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 40, 13. Lund.
- CHRISTOPHERSEN, A. 2001. Bóndi, baejarmadr, burghere. Om folk, hus og fremveksten av urban identitet I norske byer cirka 1000–1700. I: *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Red. Andrén, A., Ersgård, L. & Wienberg, J. Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm.
- CHRISTOPHERSEN, A. & NORDEIDE, S.W. 1994. *Kaupangen ved Nidelva: 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på Folkebibliotekstomten i Trondheim 1973–1985*. Oslo.
- DESPRIET, PH. 1998. *Kortrijks aardewerk 1250–1325*. Kortrijk.
- DMS 1:9. 2010. Rahmqvist, S. *Det medeltida Sverige. 1, Uppland. 9, Fjädrundaland: Trögd*. Upplandsmuseet. Uppsala.
- DUNNING, G.C. 1968. *The Trade in Medieval Pottery around the North Sea. A contribution to Medieval Archaeology*. (Rotterdam Papers I). Rotterdam.
- DYER, C. 2002: Small places with large consequences: the importance of small towns in England 1000–1540, in *Historical research* vol. 75.
- ELGENSTIERNA, G. 1925–36. *Den introducerade svenska adelns ättartavlor I–IX*. Stockholm.
- FRITZ, B. 1972. *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434*. Stockholm Studies in History 16. Stockholm.
- FRITZ, B. 1987. Spår av en förlorad stadga från 1200-talet? I: *Arkivvetenskapliga studier* utgiven av Sten Engström. Saml. 6. S. 95–106.
- GUSTAFSSON, J.H. 1979. *Enköping. Medeltidsstaden 12*. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport.
- GUSTAFSSON, S. 2002. My Lord here is your rye-bread” Archaeological investigation of a Medieval castle in the lower Ångermanälven valley northern Sweden. I: *Nordic Archaeobotany – NAG 2000 in Umeå*. Archaeology and environment 15. Red. Viklund, K. Umeå.
- GUSTAFSSON, S. & LAGERSTEDT, A. 2018. Markberedning som en källa till urbaniseringsprocesser – med exempel från kvarteret Fältskären i Enköping. *Meta 2018*.
- GUSTIN, I. 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Lund.
- HANSEN, G. 2003. *Bergen C 800–C 1170: the emergence of a town*. Bergen.
- HEIMDAHL, J. 2012. Bilaga 3. Stratigrafisk och makroskopisk analys. I: *Kvarteret Fältskären. Förundersökning av medeltida bebyggelse och hantverk i Enköping*. Centrum 22:4–6, 22:10–11. Enköpings stad. Uppland. Red. Ölund, A. & Kjellberg, K. Upplandsmuseets rapporter 2012:01. Upplandsmuseet. Uppsala.

- HEIMDAHL, J. 2012. Stratigrafisk och makroskopisk analys. I: *Förundersökning av medeltida bebyggelse och hantverk i Enköping*. Red. Ölund, A. & Kjellberg, K. Upplandsmuseets rapporter 2012:01.
- HEIMDAHL, J. 2016. Bilaga 6. Kvartärgeologiska och paleoekologiska analyser. I: *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650–1700*. Red. Nordström, A. & Lindeblad, K. Arkeologerna. Rapport 2016:77. Stockholm.
- HEIMDAHL, J. 2018. Brewing an Ethnic Identity: Local and Foreign Beer Brewing Traditions in 15th- to 17th- Century Sweden – an Example from Nya Lödöse. In Naum & Ekengren (red) *Facing otherness in early modern sweden. Travel, migration and material transformations 1500–1800*. The Boydell press. Woodbridge.
- HOLMBÄCK, Å. & WESSÉN, E. 1966. *Magnus Eriks- sons stadslag. I nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén*. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Ser 1, Rättshistoriskt bibliotek 7. Stockholm.
- HYENSTRAND, Å. 1974. *Centralbygd – Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Acta Universitatis Stockholmiensis 5. Stockholm.
- HÅLLANS STENHOLM, A-M. 2014. Medeltid i Uppsala län. Uppdragsarkeologisk kunskapsöversikt 2013. *Handledningsprogram för Uppsala län. Länsstyrelsens Meddelandeserie 2014:07*.
- JOHANSSON, M. 2012. Keramik. I: *Storkyrkobrin- ken. Gamla Stan, Stockholms stad, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1994–1995*. Red. Söderlund, K. Stockholms stadsmuseum rapporter 19. Stockholm.
- KARLSSON, J. 2016. *Spill: om djur, hantverk och nätverk i Mälardalen under vikingatid och medeltid*. Theses and papers in osteoarchaeology. Stockholm.
- KEYLAND, N. 1989. *Svensk Allmogekost*. Carlssons/ Nordiska museet.
- KJELLBERG, J. & SYSE, B. 2007. *Kvarteret Fältskären – inför planerad nybyggnation*. Arkeologisk förundersökning, RAÄ 26, Centrum 22:1–11, Enköpings stad. Upplandsmuseet rapport 2007:19. Uppsala.
- KRAFT, J. 2014. Labyrinter äldre än medeltida. *Populär arkeologi 2014:1*.
- LAGERSTEDT, A. 2014. *Kvarteret Hökaren i stadens utkant. En medeltida strandzon och en kopparslagar- verkstad från 1800-talet. Arkeologisk undersökning inom Enköping 26:2, Enköpings socken, Uppland*. Arkeologikonsult rapport 2014:2642.
- LARSSON, STEFAN. 2006. Stadsarkeologiska synsätt. I: *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*. Red. Larsson, S. Lund.
- LILLEY, K. D. 2001. *Urban life in the Middle ages 1000–1450*. Basingstoke.
- LJUNG, S. 1963. *Enköpings stads historia. 1. Tiden till och med 1718*. Enköping.
- LJUNGKVIST, J. 2015. *Gravar i en övergångsperiod. De yngsta kammargravarna och brandgravarna i Uppland under 1000- och 1100-talet*. Meta historisk arkeologisk tidskrift.
- LOVÉN, C. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Antikvariska serien: 40. Stockholm
- MYRDAL, J. 1999. *Det svenska jordbrukets historia. Bd 2. Jordbruket under feodalismen : 1000–1700*. Nordiska museet.
- NORDSTRÖM, A. & LINDEBLAD, K. 2016. (red). *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650–1700: arkeologisk undersökning: Södermanland, Nyköpings stad och kommun, kvarteret Åkroken 3 och 4, Nyköping 231:1*. Arkeologerna. Rapport 2016:77.
- OHLSSON, A. 2016. Bilaga 7. Osteologirapport. I: *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping 650–1700*. Red. Nordström, A. & Lindeblad, K. Arkeologerna. Rapport 2016:77. Stockholm.
- QVISTRÖM, L. 2011. Sammanställning av 1975 och 1976 års undersökningar i kvarteret Traktören 1 och 2. Bilaga 9. I: *Kvarteret Traktören. Förundersökningar vid gamla stadshotellet i Enköping samt sammanställning av 1975 och 1976 års undersökningar*. Red. Ölund, A. & Kjellberg, J. Upplandsmuseets rapporter 2011:13. Upplandsmuseet. Uppsala.

- RANEKE, JAN 1982–85. *Svenska medeltidsvapen* 1–3. Lund
- REGNER, E. 2013. *Det medeltida Stockholm. En arkeologisk guidebok*. Lund.
- ROS, J. 2001. *Sigtuna. Staden, kyrkorna och den kyrkliga organisationen*. Opia 30. Uppsala.
- ROS, J. 2009. *Stad och gård. Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid*. Opia 45. Uppsala.
- ROS, J. 2017. *Slottsgatan – lämningar av Västerås äldsta gata*. Stiftelsen Kulturmiljövård. Rapport 2017:72.
- ROSÉN, C. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Lund Studies in Medieval Archaeology 35. Lund.
- ROSÉN, J. 1949. *Kronoavsöndringar under äldre medeltid*. Acta Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis: 46. Lund.
- ROSLUND, MATS. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900–1300*. Skrifter utgivna av vetenskapskapssocieteten i Lund 92. Lund.
- ROSLUND, M. 1997. Crumbs from the Rich Man's Table. Byzantine Finds in Lund och Sigtuna, c. 980–1250. I: *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Red. Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård L. Stockholm.
- SAUNDERS, T. 1995. Trade, towns and states: a reconsideration of early medieval economics. I: *Norwegian archaeological review*.
- SAWYER, P. 1991. *När Sverige blev Sverige*. Alingsås.
- SCHÜCK, A. 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- SJÖSVÄRD & STENHOLM 1987. Strängnäs. I: *7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*. Red. Andræ, T, Hasselmo, M. & Lamm, K. Riksantikvarieämbetet.
- SML – *Sveriges mynthistoriska landskapsinventering* 4. Uppland.
- STEPHAN, H-G. 1981. *Coppengrave. Studien zur Töpferei des 13. bis 19. Jahrhunderts in Nordwestdeutschland*. (Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens 17). Hildesheim.
- STEPHAN, H-G. 1982. Die mittelalterliche Keramik in Norddeutschland (1200–1500). I: *Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt*. Hefte des Focke-Museums 62. Bremen. 65–121.
- STYFFE, C. G. 1911. *Skandinavien under unionstiden*. 3:e upplagan. Stockholm.
- SUNDQUIST, N. 1944. *En bok om Enköping*. Enköping.
- TESCH, S. 1990. Stad och stadsplan. I: *Makt och människor i kungens Sigtuna: Sigtunagrävningen 1988–90. 28 artiklar om de preliminära resultaten från den arkeologiska undersökningen i kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna*. Red. Tesch, S. Sigtuna Museer. Sigtuna.
- TESCH, S. 2014. Skilda gravar, skilda världar – tidigkristna gravar, kyrkor, stadsgårdar och storgårdar i Sigtuna och Mälardalen. I: *Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Red. Karsvall, O. & Jupiter, K. Uppsala.
- TESCH, S. & VINCENT, J. 2003. *Vyer från medeltidens Sigtuna*. Sigtuna museers skriftserie, 10.
- TRIMPE BURGER, J. A. 1964. Ceramiek uit de bloeitijd van Aardenburg (13de en 14de eeuw). I: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 12/13, jaargang 1962–1963, sid. 495–548.
- TUNELD, E. 1827. *Erik Tunelds Geografi öfver konungariket Sverige. Bd 1, Innehållande landskaperna Uppland och Södermanland*. 8. uppl. Stockholm.
- VERHAEGHE, F. 1983. Medieval pottery production in coastal Flanders. I: *Ceramics and Trade. The Production and Distribution of Later Medieval Pottery in North-West Europe*. Sheffield.
- VERHAEGHE, F. 1988. Middeleeuwse en latere ceramiek te Brugge. I: *Brugge onderzocht*. Brygge.

- VERHULST, A. 1998. Towns and trade. I: *An historical geography of Europe*. Red. Butlin, R.A. & Dodgson, R.A. New York.
- VIKLUND, K. 2009. Beer brewing in medieval Sweden – archaeobotanical and documentary evidence. I: *Conferences on Medieval Rural Archaeology: Processing, storage, distribution of food : food in the Medieval rural environment. Ruralia VIII, 7th–12th September 2009*. Red. Jean-Marie Peséz. Lorca Spain
- WELINDER, S. 1992. *Människor och artefaktmönster*. Uppsala.
- WIKSTRÖM, A. (RED.). 2006. *På väg mot Paradiset*. Meddelanden och rapporter från Sigtuna museum nr 33.
- WIKSTRÖM, A. (RED.). 2011. *Fem stadsgårdar – en arkeologisk undersökning i kv. Trädgårdsmästaren 9 & 10 i Sigtuna 1988–90*. Meddelanden och rapporter från Sigtuna Museum nr. 52. Sigtuna.
- VRETEMARK, M. 1997. *Från ben till boskap. Kosthåll och djurbållning med utgångspunkt i medeltida benmaterial från Skara*. Skrifter från Länsmuseum Skara nr 24. Nossebro.
- VRETEMARK, M. 2000. *Gamla Lödöse – analys av djurbensmaterial. Urbaniseringsprocesser i Västsverige*. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter 31. Göteborg.
- ZACHRISSON, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält: sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholm.
- ÄSF – *Äldre svenska frälseläkter* 1-3, utgivna av Riddarhusdirektionen 1957–1989.
- ÖLUND, A. & KJELLBERG, J. 2010. *StadsGIS Enköping. Kulturlager och tidigare undersökningar inom fornlämningsområdet för Enköpings äldre stadsbebyggelse. RAÄ 26:1 och 26:2. Enköpings stad. Vårfrukyrka socken. Uppland. Upplandsmuseets rapporter 2010:64*. Upplandsmuseet. Uppsala.
- ÖLUND, A. & KJELLBERG, J. 2011. *Kvarteret Traktören. Förundersökningar vid gamla stadshotellet i Enköping samt sammanställning av 1975 och 1976 års undersökningar*. Upplandsmuseets rapporter 2011:13. Upplandsmuseet. Uppsala.
- ÖLUND, A. & KJELLBERG, J. 2012. *Kvarteret Fältskären. Förundersökning av medeltida bebyggelse och hantverk i Enköping*. Centrum 22:4-6, 22:10-11. Enköpings stad. Uppland. Upplandsmuseets rapporter 2012:01. Upplandsmuseet. Uppsala.

Vinjetbilder

SIDAN 10. Enköping, kvarteret Apotekaren nr 2–4 (Kungsgatan), mot norr. Foto: Carl Carlsson, 1950–60, Enköpings museum.

SIDAN 14. B17, Lantmäteristyrelsens arkiv. Åsunda härad, Uppsala län. Geografisk karta, 1684.

SIDAN 20. B16-1:4, Lantmäteristyrelsens arkiv. Enköpings stad, Uppsala län. Geometrisk avmätning 1736

SIDAN 30. Kvarteret Borgmästaren 9 och 10, Rådhusgatan 1 och 3, Enköping, sett från norr, januari 1953. Foto: Carl Carsson, 1953, Enköpings museum.

SIDAN 40. Textilredskap från kvarteret Fältskären. På bilden syns bennålar, nålhus, en nål i Cu-legering, sländtrissor i bergart, ben och bly samt ett textilfragment av grovt tyg i tuskaftsväv (Fnr 1155:149991:1).

SIDAN 48. Dräkt detaljer och smycken från kvarteret Fältskären. Rad 1: Ringspännen (Fnr 707:144009:1 och Fnr 1301:157236:1). Rad 2: Hänge (Fnr 3159:529840:2). Rad 3: Ringspänne (Fnr 2179:517062:1) och dubbelsölja (Fnr 2644:521002:1). Rad 4: Sölja med fast rembeslag (Fnr 3644:183976:1) och ringsölja (1997:515338:1).

SIDAN 50. Tärningar och ämnen till tärningar från kvarteret Fältskären.

SIDAN 56. Hushållsföremål från kvarteret Fältskären. Från ovan: Svarvat träkärl med bomärke (Fnr 1540:163383:1), bakspade (Fnr 2971:527959:1), kniv med benskaft (Fnr 138:1597:1), grötkräkla (Fnr 169:2995:1) och flaska i stengods (Fnr 1762:514510:4 och 1762:514511:1).

SIDAN 62. Slakt, skällning av gris. Jösse härad, Mangskog socken, Bjurbäcken, Värmland. Foto: Nils Keyland, Nordiska museet.

SIDAN 68. Torghandel, sannolikt Enköping, Uppland. Foto: Jan Alinder, Upplandsmuseet.

SIDAN 70. Översikt över undersökningsytans södra del där metoden med skiktvis maskingrävning tillämpades. På bilden syns bland annat stenläggningen efter den östra vattugränden. Foto från söder.

SIDAN 74. Nycklar från kvarteret Fältskären. Väster: Skjutlåsnöckel (Fnr 211:2985:1). Höger från ovan: Draglåsnöckel (Fnr 1910: 515673:1), klönöckel (Fnr 2644: 527946:1), skjutlåsnöckel (Fnr 1517:155738:3), klönöckel (Fnr 2971:177108:1), bultlåsnöckel (834:144069:4), bultlåsnöckel (Fnr 1111:501416:2).

SIDAN 80. Kammar från kvarteret Fältskären. För fyndnummer se sid 332.

Sidan 88–89. Illustration av huvudskede 1. Sverker Holmqvist.

Sidan 122–123. Illustration av huvudskede 2. Sverker Holmqvist.

Sidan 186–187. Illustration av huvudskede 3. Sverker Holmqvist.

Sidan 218–219. Illustration av huvudskede 4. Sverker Holmqvist.

SIDAN 290. August Alinder tar upp en ryssja från båt, Altuna socken, Uppland. Foto: John Alinder, Upplandsmuseet.

SIDAN 294. Fat och tallrikar i yngre rödgods och fajans.

SIDAN 308. Enköping, kvarteret Borgmästaren nr 9-10, Kungsgatan 16 – Rådhusgatan, mot norr. Foto: Carl Carsson, 1953, Enköpings museum.

SIDAN 314. Pärlor från kvarteret Fältskären. I mitten: Gul tunnformig pärla med zigzagmönster (Fnr 2293:518242:2). Till höger: Blå pärla med vit korsformig dekor och öga (Fnr 2546:527947:1).

SIDAN 318. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek (SDHK) nr 200 (år 1164). Riksarkivet.

SIDAN 326. Föremål i bark och trä från kvarteret Fältskären. På bilden syns bland annat barkflöten och träpluggar.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Arkeologikonsults projektnr:	2673
Länsstyrelsens diariernr:	dnr 431-7817-12
Länsstyrelsens beslutdatum:	2013-03-05, 2014-05-26 och 2014-11-12
Beställare:	Enköpings kommun
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning
Utförandetid, fältarbete:	2 september till 4 november 2013, 7 april till 5 december 2014
Län:	Uppsala
Landskap:	Uppland
Kommun:	Enköping
Socken:	Enköping
Fastighetsbeteckning:	Centrum 22:3–12
Koordinatsystem:	SWEREF 99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Projektledare:	Michél Carlsson
Bitr. projektledare:	Anna Lagerstedt
Bitr. projektledare, stratigrafiansvarig:	Mikael Bertheau (2013), Ellinor Larsson (2014)
Fältarkeologer:	Åsa Berger, Björn Carlsson, Tomas Ekman, Helene Ermerud, Elin Evertsson, Isolde Green, Lisa Hartzell, Sverker Holmqvist, Max Kjörlinge, Marta Lindeberg, Fredrik Lindström, Josefin Låås, Matilda Norstedt, Agneta Olsson Flood, Mats Pettersson, Erica Strengbom, Ida Söderström, Lena Sundin, Ola Winter, Sebastian Liahaugen.
Fältosteologer:	Agneta Flood, Lisa Hartzell, Josefine Låås
Förmedlingsansvarig:	Åsa Berger

Rapportansvarig:	Anna Lagerstedt
Digitalisering och rektifiering av lodfoto:	Ida Söderström
Layout:	Medea Nyström Huuva
Illustrationer:	Sverker Holmqvist
Kvalitetsgranskning:	Kenneth Svensson och Anna Hed Jakobsson
Osteologisk analys:	Margareta Boije
Osteologisk analys av fisk och fågel:	Leif Jonsson / Osteology och Emma Maltin, Bohusläns museum
Makrobotanisk analys och vedartsanalys:	Stefan Gustafsson
¹⁴ C-dateringar:	International Chemical Analysis Inc (ICA)
Dendrokronologisk analys:	Thomas Bartholin, Scandinavian Dendro Dating och Hans Linderson, Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi
Keramikanalys:	Mikael Johansson
ICP-analys:	Torbjörn Brorsson, Kontoret för keramiska studier
Kamanalys:	Michél Carlsson
Glasanalys:	Georg Haggrén, Helsingfors universitet
Kritpipsbestämningar:	Arne Åkerhagen
Föremålskonservering:	Acta Konserveringscentrum AB
Fynd:	Fynden förvaras hos Arkeologikonsult i avvaktan på fyndfördelning.

BILAGOR

- Bilaga 1. Kammarna från kvarteret Fältskären 2013–2014 – Michél Carlsson
- Bilaga 2. Glasanalys – Georg Haggrén
- Bilaga 3. Osteologisk analys av fisk och fågel – Leif Jonsson och Emma Maltin
- Bilaga 4. Gruppmatriser

BILAGOR PÅ CD

- Bilaga 4. Gruppmatriser
- Bilaga 5. Sammanfattande matris
- Bilaga 6. Makrofossilanalys – Stefan Gustafsson
- Bilaga 7. ¹⁴C-analys – International Chemical Analysis Inc, Miami, USA
- Bilaga 8. Dendrokronologisk analys – Hans Lindersson
- Bilaga 9. Dendrokronologisk analys – Thomas Bartholin
- Bilaga 10. ICP-analys av östersjökeramik – Torbjörn Brorsson
- Bilaga 11. Analys av kritpipor – Arne Åkerhagen
- Bilaga 12. Fyndtabell
- Bilaga 13. Fyndtabell keramik – Mikael Johansson
- Bilaga 14. Fyndtabell ben – Margareta Boije
- Bilaga 15. Fyndtabell ben från fisk och fågel – Leif Jonsson och Emma Maltin
- Bilaga 16. Fyndtabell glas – Georg Hagren
- Bilaga 17. Kontextlista
- Bilaga 18. Konserveringsrapporter – Acta KonserveringsCentrum AB

BILAGA 1

KAMMARNÄ FRÄN
KVARTERET FÄLTSKÄREN 2013–2014

MICHÉL CARLSSON

494:109751:1

1047:149306:1

1645:156593:1

2569:518590:1

3439:531705:1

3464:179940:1

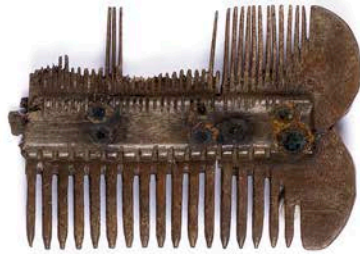
2585:173065:1

3145:177913:1

2376:523433:1

2782:172017:1

2225:169144:1

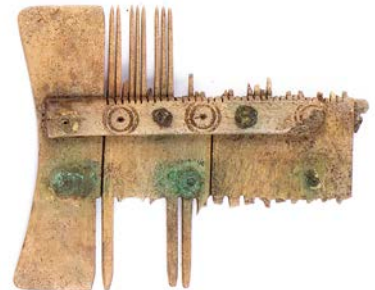
707:144274:1

1003:147497:1

799:148115:1

808:143398:1

1660:156810:1

2047:170283:1

700:500120:1

1089:148885:1

118:4973:1

Kammarna från kvarteret Fältskären 2013–2014

Vid undersökningen tillvaratogs sammanlagt 78 stycken kammar vilka utgörs av allt från enstaka tandskivor till hela kammar. Kamtyperna som redovisas i analysen baseras på de kamtypologier som redovisats av Ros 1992 (dubbelhelkammar) och Nordström 1996 (sammansatta dubbelkammar). Genom åren har kammar från arkeologiska undersökningar i flera olika städer presenterats. Många av dessa kammar är inte tillvaratagna vid stratigrafiskt utförda undersökningar vilket är problematiskt då det gäller dateringarna. För kammarnas relativa datering är den stratigrafiska sekvensen från undersökningen ledande. Den absoluta dateringen bygger i första hand på relationen till dendrokronologiskt daterade konstruktioner och andra daterande artefakter.

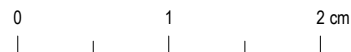
Resultaten har sedan ställts mot annat daterat kammaterial. En viktig undersökning ur den aspekten är den som gjordes i kv. Åkroken i Nyköping mellan 2010–2011 där 79 stycken kammar med dateringar från sent 1000-tal till 1300-tal tillvaratogs (Nordström 2016). Huvudkällor vad gäller kammarnas datering är, utöver det nämnda materialet från kv. Åkroken i Nyköping, Jonas Ros genomgång av dubbelhelkammar från kv. Trädgårdsmästaren i Sigtuna (1992) samt Annika Nordströms analys av kamaterialet från Uppsala (1996) samt Smirnovas avhandling om kammar från Novgorod (2002). Det yngre kamaterialet från tiden efter ca 1250 jämförs även med de dateringar på kammar som påträffats vid tre undersökningar i Gamla stan i Stockholm (Källström 2002, 2012, Carlsson 2013, 2015).

Sammanstatta enkelkammar

De sammansatta enkelkammarna utgör vanligen den äldsta typen av kammar i medeltida kontexter. Kamtypen har sina rötter i de vikingatida kammar och anses ha tillverkats fram till 1200-talets början (Broberg & Hasselmo 1981:121, Persson 1976:317ff). Det enda säkra fragmentet av denna typ från kv. Fältskären utgörs av en tandskiva (Fnr 3438:531704:1). Ett bränt fragment av en tandskiva

med en punktcirkel kan komma från en sammansatt enkelkam men det kan inte uteslutas att den suttit på en sammansatt dubbelkam (Fnr: 2020:160751:1).

Ett rektangulärt fragment försett med en ornamentik bestående av ramar och punktcirklar kommer från en mycket ovanlig typ av kam (Fnr 708:145082:1, figur 1). Vad jag kunnat finna har den tidigare endast påträffats i ett enstaka exemplar i Lund och ett i Oslo. Kammen har ursprungligen utgjorts av två separata delar, en med grov tandning och en med fin. Dessa har kunnat skjutas ihop med varandra till en kvadratisk kassett där tänderna legat skyddade (Blomquist 1942:149ff, bild 45). Lundaexemplaret är inte daterat medan kammen från Gamlebyen i Oslo daterats till 1200-tal (Grieg 1951:232ff, fig 195).

Figur 1. Ett rektangulärt fragment av en mycket ovanlig typ av kam, försett med en ornamentik bestående av ramar och punktcirklar (Fnr 708:145082:1). Skala 2:1.

Fyndnummer	Kamtyp	Huvudskede	Datering
708:145082:1	Sammansatt enkelkam		
3438:531704:1	Sammansatt enkelkam		Ca 1000–1180

Dubbelhelkammor

Dubbelhelkammen är en kamtyp som etableras någon gång vid mitten av 1000-talet och som sedan förekommer medeltiden ut. I kv. Åkroken har dubbelhelkammorna inte delats in i undertyper men påträffades huvudsakligen i kontexter från perioden 1090–1160 och förekommer där inte efter 1330. I kv. Fältskären påträffades 11 stycken dubbelhelkammor bland vilka fyra undertyper kunde urskiljas. Av dessa är sex stycken av undertypen DH2A med insvängda sidor och rombiskt tvärsnitt. Typen dateras huvudsakligen till ca 1125–1260 i Sigtuna medan de i Novgorod är vanliga mellan ca 1050–1150 (Ros 1992, Smirnova 2002:113ff). Samtliga dessa kammor har 3–4 insågade linjer vid tandbasen förutom en kam som dessutom har parvis placerade punktcirklar på mittpartiet (Fnr. 3439:531705:1). Från Västergarn på Gotland finns en identisk dubbelhelkam (se Frögeli 2012). Två kammor har en trapetsoid form med raka sidor (typ DH3) vilka i Sigtuna dateras till ca 1075–1200 medan de i Uppsala har fått dateringar som sträcker sig från sent 1200-tal till sekelskiftet 1400 (Ros 1992, Nordström 1996:27). Utifrån Smirnovas klassificering av kammaterialet från Novgorod skulle den ena DH3-kammen med punktcirkelornering kunna dateras till perioden sent 1000-tal fram till mitten av 1200-talet (Fnr. 1645:156593:1) och den andra (Fnr. 1578:512389:1) till perioden sent 1100-tal – 1300 (jmf. Smirnova 2002:107, 116, 141).

Fyndnummer	Kam- typ	Huvudskede	*Datering	Datering Novgorod
494:10975:1	DH2A:I	2, ca 1200–1250	Ca 1090–1230	Ca 1050–1150
1047:149306:1	DH2B:I		Ca 1090–1230	Sent 1100-tal– 1300
1578:512389:1	DH3		Ca 1075–1200	Sent 1100-tal– 1300
1645:156593:1	DH3		Ca 1075–1200	Sent 1000-tal– 1250
2817:525134:1	DH2A:I		Ca 1090–1230	Ca 1050–1150
2569:518590:1	DH2A:I		Ca 1090–1230	Ca 1050–1150
2585:173065:1	DH2A:I		Ca 1090–1230	Ca 1050–1150
3145:177913:1	DH2C:1		Ca 1090–1260	Ca 1050–1150
3268:179032:1	DH2A		Ca 1090–1230	Ca 1050–1150
3439:531705:1	DH2B:I		Ca 1090–1230	Ca 1050–1150
3464:179940:1	DH2B:1		Ca 1090–1230	Ca 1050–1150

*Baseras på dateringar från Sigtuna och Nyköping

Sammanstatta dubbelkammor

De sammansatta dubbelkammorna utgör den ojämförligt största gruppen kammor i kv. Fältskären, sammanlagt 63 stycken. Av dessa är fem stycken av typ 4, åtta av typ 5, 20 stycken av typ 6 och nio stycken av typ 8. Samtliga typer förefaller ha existerat parallellt även om vissa skillnader i tiden av förekomst kan ses. Grundtyp 5 med dubbelbågiga ändskivor är den äldsta typen av sammansatta dubbelkammor, följt av typ 4 med raka ändskivor som följs av typ 6 vilka kännetecknas av konkava ändskivor och typ 8 som har profilerade ändskivor med varierat utförande.

När det gäller de sammansatta dubbelkammornas ornering finns det tendenser till att dekoren blir rikligare under perioden 1250–1400. Studier av kamaterialet från Mynttorget i Stockholm har visat att kammorna från ca 1250–1300 oftast är helt utan dekor, och i de få fall som dekor förekommer återfinns den på stödskenorna och aldrig på ändskivorna. Under 1300-talets första hälft är stödskenorna ofta ornerade medan ändplattorna fortfarande lämnas orörda. Först efter ca 1350 förekommer ornering även på ändplattorna, men då endast på kammor av typ 6 och 8 (Källström 2002:153).

Sammanstatta dubbelkammor typ 4

De sammansatta kammorna av typ 4 kännetecknas av att ändplattorna är raka. De kallas ibland även standardkammor på grund av dess enkla utförande och tycks ha tillverkats under en relativt lång tidsperiod, från slutet av 1100-talet fram till 1400-talet (jmf. Broberg & Hasselmo 1981:127, Wiberg 1977:207, 1987:418, Flodin 1989:136, Ill. 29, Nordström 1996:28, Källström 2002:152f).

Från kv. Fältskären finns det fem kammor av typ 4. En är av undertyp 4a:I och en annan av undertyp 4a:II (Fnr. 700:500120:1, Fnr. 2293:518153:1). Den sistnämnda typen 4a:II daterar Nordström till 1250–1350 (Nordström 1996:29). Ett fragment som endast utgörs av en del av en ändskiva är ovanlig så till vida att den haft dubbla stödskenor och borrade hål mellan stödskenorna, därtill är ändskivan ornerad med dubbelkoncentriska punktcirklar (Fnr. 14217:1). Den här typen av utförande ses vanligen endast på kammor av typ 6 och 8 och i Nordströms material från Uppsala finns endast två kammor av denna typ upptagna. Typen kallas av Nordström för

4b och det är oklart om de har genomborrade tandskivor eller inte. En av kammarna från Uppsala är daterad till 1300–1310 (Nordström 1996:29).

Fyndnummer	Kamtyp	Huvudskede	Datering
293:5011:1 (b)	4	3, ca. 1250–1350	Ca 1160–1250
926:150920:2	4a		Ca 1160–1250
700:14217:1	4b		Ca 1160–1250
700:500120:1	4a:I		Ca 1160–1250
2293:518153:1	4a:II		Ca 1160–1250

Sammansatta dubbelkammar typ 5

Åtta av kammarna från kv. Fältskären är av typ 5, kammar med dubbelbågiga ändskivor. Typ 5 är den äldsta typen av sammansatta enkelkammar med en äldsta datering i kv. Åkroken i Nyköping där de förekommer i lager daterade till 1140–1160 fram till 1225 (Nordström 2016:155, fig 170). Drygt 40 stycken kammar av typ 5 påträffades även i den medeltida befästningen Eketorp III. Materialet är ostratifierat men omfattar tidsperioden 1170–1250 (Borg 1998:304ff). I Norge har de daterats från slutet av 1100-talet till slutet av 1200-talet i Oslo och till ca 1175–1225 i Trondheim (Wiberg 1977, 1987, Flodin 1989:136, Ill. 28). Det redovisade underlaget talar för en huvudsaklig datering av kamtypen till ca 1150–1250. En indikation på att produktionen av typ 5 upphör vid mitten av 1200-talet är att det trots ett relativt rikt kammaterial endast påträffats en kam av denna typ i Stockholm som etableras ca 1250. Kammen framkom vid undersökningar i kv. Mercurius 2012 i ett lager daterat till 1250–1270 (Carlsson & Svensson 2015:36f, fig 25).

Av kammarna från kv. Fältskären kan fyra stycken föras till undertypen 5a:I, en är av typ 5a:II och tre av typ 5a:III. Samtliga kammar av typ 5a:I och har ingen ornering och är sammanhållna med en enkel rad med nitar. En kam avviker från de övriga då den gjorts om till en ensidig kam genom att den fintandade sidan skurits eller sågats bort (Fn. 1268:154199:1). Kammen är mycket hårt nedsliten genom långvarigt bruk, vilket säkert är förklaringen till att den omarbetats innan den slutligen kasserades. Den enda ornerade kammen var av typ 5a:II (Fn. 799:560039:1) som hade dubbelkoncentriska punktcirklar på ändskivorna.

Vanligen består sammansatta dubbelkammar av stödskenor och separata tandskivor som i ändarna avslutas med två separata ändskivor utan tänder. Från kv. Fältskären finns 11 stycken kammar som inte har separata ändskivor. Kammens ände är där en del av de yttersta tandskivorna. Tänderna är i ändarna inte heller sågade ända ner till stödskenan som annars är vanligt på sammansatta dubbelkammar. Fem av kammarna är av typen 5a och sex av typen 6a, inga andra typer finns representerade. Samtliga har det gemensamt att de är helt utan ornering. Konstruktionsmässigt kan det här sättet att tillverka kammar härledas till de sammansatta enkelkammar med rötter i vikingatid som förekom under äldre medeltid fram till 1100-talets slut. Broberg & Hasselmo har i sin genomgång av kammar från sju medeltida städer noterat att vissa sammansatta dubbelkammar inte har helt nedskurna tandrader och antyder att de skulle kunna utgöra en äldre grupp av kammar (Broberg & Hasselmo 1981:122). Detta skulle kunna vara en förklaring till att denna typ av kammar med ett undantag inte finns representerade i Stockholm som etableras i mitten av 1200-talet.

Fyndnummer	Kamtyp	Huvudskede	Datering
707:144274:1	5a:I		Ca 1150–1250
799:500039:1	5a:III		Ca 1150–1250
1153:152339:1	5a:III		Ca 1150–1250
1268:154199:1	5a:I		Ca 1150–1250
2133:162871:1	5a:II		Ca 1150–1250
2225:169144:1	5a:I		Ca 1150–1250
2376:523433:1	5a:I		Ca 1150–1250
2782:172017:1	5a:III		Ca 1150–1250

Sammansatta dubbelkammar typ 6

Sammansatta dubbelkammar av typ 6 anses vara en typ som är något yngre än övriga typer av sammansatta dubbelkammar. Typ 6 förekommer både med enkla och dubbla stödskenor (typ 6a och 6b) som i sin tur är indelade i undertyper. Typ 6 förekommer främst under 1300-talet men dateringar till andra hälften av 1200-talet saknas inte (jmf Blomquist 1942:158, Wiberg 1977:209, 1987:419, Flodin 1989:124, Nordström 1996:32, Källström 2002:152f). Den äldsta dateringen har en kam av typen 6a:II från Åkroken i Nyköping som daterats till cirka 1230–1260 (Nordström 2016:156, fig 172).

Sammanlagt 20 kammar av typ 6 påträffades vid undersökningarna i kv. Fältskären samt fyra stycken som inte kunnat bestämmas närmare än till typ 6 eller 8.

Av kammarna är 14 stycken av typ 6a och sex av typ 6b. Undertypen 6a:I definieras av Nordström av kammar med enkel stödskena med vanligen rektangulärt tvärsnitt försedd med punktcirkel- eller kryssornering (Nordström 1996:23). Av sammanlagt 9 stycken kammar av typen 6a:I är sex helt utan ornering. Istället för att lägga till ytterligare en undertyp har jag valt att placera kammarna under denna typ. En kam har kryssornering på stödskenan och en har en sicksack ornering som stilmässigt ligger väldigt nära den kryssornerade. En parallell till den kryssornerade kammern (Fnr. 1210:150783:1) kommer från en undersökning i Storkyrkobrinken i Stockholm där ett snarlikt exemplar daterats till 1320–1350 (Carlsson 2012:122 fig. 139).

Tre kammar har en ristad skåra längs med stödskenans mitt vilket är ett dekorelement som hör till undertypen 6a:II. En av kammarna är dessutom försedd med punktcirklar på ömse sidor om skåran (Fnr 868:145119:1). Utmärkande på de beskrivna kammarna av typ 6a:II från Fältskären är att de sammanhållande nitarna är satta parvis i sned vinkel förutom ändnitarna som är fästa i ändplattan. En kam med likadan ornering som Fnr 868:145119:1, dvs längsgående skåra och punktcirklar samt snedställda nitar hittades vid undersökningar i kv. Tritonia i Stockholm (opublicerad). Ytterligare en kam av typen 6a:II hittades vid undersökningen. Denna skiljer sig dock mot de övriga då mittskåran är så väl utformad så att stödskenan närmast ser ut som två separata skenor (Fnr. 928:145748:1). Stödskenan är försedd med punktcirklar liksom även ändskivorna där punktcirklarna är samlade i grupper om 3–7 stycken. Ändskivans utformning skiljer från de övriga 6a:II kammarnas genom att den har avfasade hörn vilket annars endast finns på ett par kammar av typen 6b:II. Dessa ändskivor har tidigare observerats i stockholmsmaterialet och där föreslagits kunna vara ett lokalt eller tidsmässigt särdrag (Carlsson

2012:125). Förekomsten av dessa ändskivor i Enköping visar att det inte rör sig om en lokal typ knuten till Stockholm, dateringsmässigt ligger stockholmskammarna i 1300-talets första hälft.

Kammar av typen 6b definieras av att de utöver insvängda ändskenor har dubbla stödskenor som kan vara utan ornamentik, men i de fall de är ornerade består den oftast av punktcirklar. Av de sex kammarna av typen 6b från kv. Fältskären kan undertyp inte bestämmas på en av dem. En del av en bevarad stödskena visar att den varit försedd med en ornamentik bestående av snedställda parallella sågspår och oornerad ändskiva (Fnr. 163:2063:1). En av kammarna är av typen 6b:I och har en ornering bestående av dubbelkoncentriska punktcirklar på stödskenorna (Fnr. 808:143398:1). Fyra kammar är av typen 6b:II som har samma uppbyggnad som kammar typ 6b:I men skiljer sig från dessa genom att de har genomgående borrarade hål i tandskivorna mellan stödskenorna. Tre stycken av kammarna är i stort sett kompletta. Två av dem har ingen ornering medan den tredje har stödskenor ornerade med ett fält av två längsgående linjer med punktcirklar emellan. Den typen av ornering är relativt vanlig på kammar av typen 6b:II och i Stockholm har flera kammar med likadan ornering påträffats i kontexter som daterats till sent 1200-tal fram till 1300-talets mitt (Carlsson 2012:121ff, fig. 123, Carlsson & Svensson 2015:37 fig. 25). Endast den ena ändskivan återstår av den fjärde kammern av typ 6b:II (Fnr. 2179:517063:1). Ändskivan har tre punktcirklar placerade i snedställd linje i varje fält. Likadant placerade punktcirklar finns på ändskivan på en kam av typen 8b:I från Mynttorget i Stockholm som daterats till ca 1350–1400 (Källström 2002:153, 2011:103). Kamtypen 6b har av Nordström tidigare föreslagits vara en lokal typ för Uppsala där den är vanligt förekommande (Nordström 1996:37). Sedan detta skrevs har ett flertal kammar av denna typ publicerats från undersökningar i Stockholm och från kv. Fältskären finns flera stycken. Tanken att de skulle vara en speciell Uppsala-typ kan nog uteslutas men däremot tycks de huvudsakligen förekomma i Mälardalsområdet.

Fyndnummer	Kamtyp	Huvudskede	Datering
118:1102:1	6 eller 8	3, ca. 1250–1350	Ca 1230–1400
163:2063:1	6b	4, ca. 1500–1700-tal	Ca 1280–1400
293:5011:1 och 303:6631:1	6a:I	3, ca. 1250–1350	Ca 1230–1250
401:7428:1	6a:I	2, ca. 1200–1250	Ca 1230–1400
700:14218:1	6a:II		Ca 1230–1400
799:148115:1	6b:II		Ca 1280–1400
808:143398:1	6b:I		Ca 1280–1400
828:144090:1	6b:II		Ca 1280–1400
867:145119:1	6a:II		Ca 1230–1400
928:145748:1	6a:II		Ca 1230–1400
1003:147497:1	6b:II		Ca 1280–1400
1016:500683:1	6b:II eller 8b:II		Ca 1280–1400
1089:149240:1	6a		Ca 1230–1400
1089:148886:1	6b:II eller 8b:II		Ca 1230–1400
1210:150782:1	6a:II		Ca 1230–1400
1210:150783:1	6a:I		Ca 1250–1400
1361:501865:1	6a		Ca 1230–1400
2047:170283:1	6a:I		Ca 1230–1250
2179:517063:1	6b:II		Ca 1280–1400
2279:519037:1	6a:I		Ca 1250–1400
2354:424885:1	6a:I		Ca 1230–1250
2564:524817:1	6 eller 8		Ca 1230–1400
2921:524900:1	6a:I		Ca 1230–1250

Sammansatta dubbelkammar typ 8

Sammansatta kammar av typ 8 har ofta konstfärdigt utsågade ändskivor och är inte sällan rikligt ornerade. Detta har gjort att de ibland kallas för praktkammar. I kv. Åkroken i Linköping påträffades kammar av typ 8 i kontexter med dateringar mellan 1160–1225, med tyngdpunkt på 1200-talets inledande decennier (Nordström 2016:156f, fig 174). I Stockholm och Uppsala förekommer typen främst under 1300-talet även om tidigare och senare dateringar finns (Nordström 1996:34, Källström 2002:153f). Två av de nio kammarna av typ 8 som hittades i kv. Fältskären kan typbestämmas närmare. Den ena är av typen 8a:II och har en ornering som utgörs av två kantföljande linjer med punktcirklar emellan (Fnr. 1660:156810) den andra är av typen 8a:III (Fnr. 700:146611:1). En tandskiva avviker från övrigt kammarmaterial från kv. Fältskären då den har nithål med en placering som antyder att den har haft tre stödskenor (Fnr. 798:143234:1). Avståndet mellan tandraderna är också större än normalt, 24 mm mot

vanligen 19–20 mm, vilket styrker antagandet att kammern haft tre tätt sittande stödskenor. I Nordströms genomgång av kammar från Uppsala är det endast kamtyp 8 (undertyp 8c) som uppges ha tre stödskenor. Bland annat redovisas en sådan kam från en undersökning i kv. Domen i Uppsala. Den kammern har emellertid ett avstånd mellan stödskenorna med borrarade hål i mellan på samma sätt som kammar av typen 8b:II. I övrigt skriver Nordström inget om kammens förekomst eller datering (Nordström 1996:24f, fig 7).

Fyndnummer	Kamtyp	Huvudskede	Datering
700:146611:1	8a:III		Ca 1160–1400
708:145081:1	8:		Ca 1160–1400
798:143234:1	8c		Ca 1160–1400
867:145233:1	8:		Ca 1160–1400
1087:148735:1	8:		Ca 1160–1400
1089:148888:1	8:a		Ca 1160–1400
1409:152901:1	8:		Ca 1160–1400
1660:156810:1	8a:II		Ca 1160–1400
2334:165517:1	8:a		Ca 1160–1400

Ej typbestämda sammansatta dubbelkammar

Fyndnummer	Kamdel	Huvudskede	Datering
116:1447:1		3, ca. 1250–1350	Ca 1150–1450
220:5094:1	-	3, ca. 1250–1350	Ca 1150–1450
700:14342:1	Stödskena, tandskiva		Ca 1150–1450
700:142154:1	Stödskena, tandskiva		Ca 1150–1450
799:149099:1	Stödskena		Ca 1150–1450
799:500611:1	Stödskena, tandskiva		Ca 1150–1450
1046:153034:1	Stödskena		Ca 1150–1450
1087:148739:1	Tandskiva		Ca 1150–1450
1089:148885:1	Stödskena, tandskiva, ändskiva		Ca 1150–1450
1312:158442:1	Stödskena		Ca 1150–1450
1538:513469:1	Tandskiva		Ca 1150–1450
1626:513096:1	Stödskena, tandskiva		Ca 1150–1450
1628:512954:1	Tandskiva		Ca 1150–1450
1634:156296:1	Stödskena		Ca 1150–1450
2047:164026:1	Stödskena		Ca 1150–1450
2020:160751:1	Stödskena?		Ca 1150–1450
1089:14887:1	Tandskiva		Ca 1150–1450

Långtandskammar

Långtandskammar förekommer redan under 1000-talet men blir vanliga först under 1100-tal och tycks sedan finnas en bit in i 1300-talet. Ett begränsat antal har påträffats i Novgorod där flertalet har daterats till cirka 1150–1250 med enstaka förekomst upp i tidigt 1300-tal (Smirnova 2002:205). De har nästan alltid likartad ornering som består av horisontella vågräta linjer i grupp på övre och nedre änden av handtagsdelen och mellan dessa kan det ibland förekomma en kryssornering. Långtandskammarnas funktion har diskuterats och flera olika

förslag har lagts fram. Mycket tyder på att de inte alls fungerat som kammar utan skall ses som ett verktyg som använts i samband med linberedning och textilhantverk (Persson 1995:44f). I kv. Fältskären framkom två långtandskammar, en med streckornamentik och en med streckornamentik i kombination med kryssornering.

Fyndnummer	Kamtyp	Huvudskede	Datering
118:4973:1	Långtandskam	3, ca. 1250–1350	Ca 1140–1400
2817:525916:1	Långtandskam		Ca 1140–1400

Referenser

- BLOMQVIST, RAGNAR. 1942. *Kammar från Lunds medeltid*. Kulturen en årsbok 1942.
- BORG, KAJ. 1988. *Eketorp III. Artefakterna*. Kungliga Vitterhetsakademien.
- BROBERG, BIRGITTA & HASSELMO, MARGARETA. 1981. *Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer: fyndstudie*. Medeltidsstaden 30. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport.
- CARLSSON, MICHEL. 2012. Ben och horn. I: *Storkyrkobrinken, Gamla stan, Stockholm RAA 103*. (Söderlund, Kerstin förf.). Arkeologisk undersökning 1993-1994. SR 1310. Stockholms stadsmuseum rapporterar 19.
- CARLSSON, MICHEL & SVENSSON, KENNETH. 2015. *Livet längs en bakgata i Stockholm, 1250–1759. Om utgrävningarna i kvarteret Mercurius*. Rapporter från Arkeologikonsult 2015:2557. Stockholm
- FLODIN, LENA. 1989. *Kammakeri i Trondheim ca 1000-1600. En kvantitativ analys av horn- och benmaterialet på Folkebibliotekets tomt i Trondheim*. Uppsats i påbyggnadskurs/fördjupningskurs i arkeologi vid Stockholms universitet, framlagd VT 1989.
- FRÖGÉLI, YLVA. 2011. *Västergarns kammar – en fallstudie av Västergarnskammarna från seminariegrävningarna mellan åren 2006–2010*. Högskolan på Gotland. 2011/VT. Kandidatuppsats i arkeologi. Avdelningen för arkeologi/Institutionen för kultur, energi och miljö.
- GRIEG, SIGURD. 1931. *Middelalderiske byfund fra Bergen og Oslo*. Oslo.
- KÄLLSTRÖM, MAGNUS. 2002. *Kammar och kamtillverkning i medeltidens Stockholm*. (Red. Hallerdt, Björn). Upptaget. Arkeologi i Stockholm. Samfundet S:t Erik. Almqvist & Wiksell. Uppsala.
- KÄLLSTRÖM, MAGNUS. 2011. *Ben och horn. Kring Mynttorget. Gamla stan, Stockholm stad*. Arkeologisk undersökning 1993–1994, SR 301 (Söderlund, Kerstin förf.). Arkeologisk rapport 2011:4. Dokumentationsenheten. Stockholms stadsmuseum.
- NORDSTRÖM, ANNIKA. 1996. *Kammar från Uppsala ca 1150–1700. Om kamdateringar och kammar som kulturhistoriskt källmaterial*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Arkeologiska institutionen, Lunds universitet vt 1996.
- Nordström, Annika. 2016. Ben- och hornföremål. I: *Båthus, stadsgårdar och stadsliv i Nyköping, 650–1700* (Red. Nordström, Annika och Lindeblad, Karin). Södermanland, Nyköpings stad och kommun, kvarteret Åkroken 3 och 4, Nyköping 231:1. Rapport 2017:77. Arkeologisk undersökning. Arkeologerna Statens historiska museer.
- PERSSON, JAN. 1976. Kammar. I: *Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund* (Red. A. W. Mårtensson). *Archaeologica Lundensia VII*.
- ROS, JONAS. 1992. *Dubbelhelkammar från kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10 i Sigtuna samt ben- och hornhantverkets utveckling och roll i ekonomin under vikingatid och tidig medeltid*. C-uppsats i Medeltidsarkeologi. Lunds universitet.
- SMIRNOVA, LYUBA IGOREVNA. 2002. *Comb-making in medieval Novgorod (950–1450). An industry in transition. Volume 1 & 2*. School of Conversation Sciences Bournemouth.
- WIBERG, C. 1977. *Horn- och benmaterialet fra "Mindets tomt"*. De arkeologiske utgravninger I Gamlebyen, Oslo. Bind 1. "Sondre felt". Stratigrafi, bebyggelserester og daterende funngrupper. Oslo.
- WIBERG, T. 1987. *Kammer*. De arkeologiske utgravninger I Gamlebyen, Oslo. Bind 3. "Sondre felt". Stratigrafi, bebyggelserester og daterende funngrupper. Oslo.

BILAGA 2

GLASANALYS

GEORG HAGGRÉN
HELSINGFORS UNIVERSITET

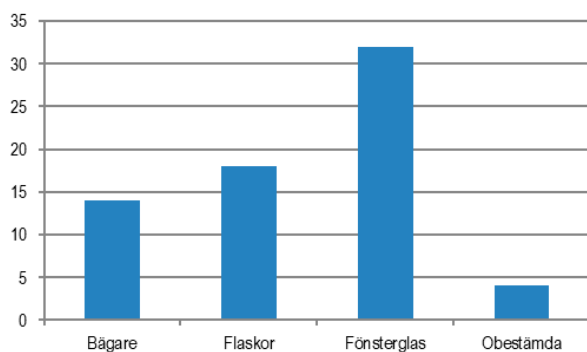

Glasanalys, Kv Fältskären 2013–2014, Enköping

I Kv Fältskären fördes omfattande arkeologiska utgrävningar 2013 och 2014. Glasfynden från utgrävningen har analyserats under våren 2015. Analysen är först och främst typologisk. Naturvetenskapliga metoder har använts endast för att säkerställa identifikationen av ett fynd av blyglas.

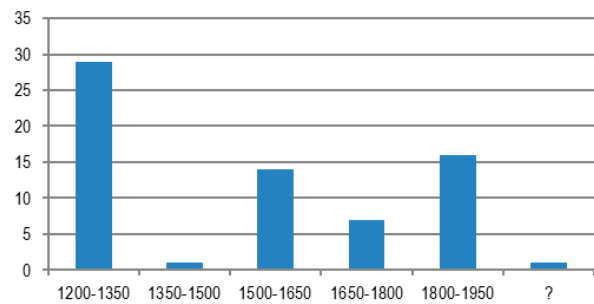
Antalet glasfynd från Kv Fältskären är inte särskilt hög. År 2013 tillvaratogs 12 och år 2014 hela 56 skärvor. Ändå är materialet ovanligt intressant därför att över 40 % av fynden är från 1200- och 1300-tals kontexter.

En femtedel av materialet består av bägare- och vinglaskärvor (14 st), en knapp fjärdedel av buteljglas (15 st) och nästan hälften (32 st) av fönsterglas. Dessutom finns det ett par skärvor från olika obestämda eller moderna kärl och tre obestämda glasfynd med i materialet.

Glasfynden visar relativt mycket mänskliga aktiviteter endast för en tidig period mellan ca 1200–1350. Tidsmässigt ligger 43 % av materialet från denna period medan från senmedeltiden finns bara ett fynd. En knapp fjärdedel är från 1500–1600-talen. Det är omöjligt att ge en precis datering till flera av de små fönsterglasskärvorna och en del av dem kan vara något senare. Det som är märkvärdigt är att genombrottet av den inhemska glasindustrin på 1700–1800-talet syns knappast alls. Med ett par undantag är alla skärvor av buteljglas från moderna flaskor. Det enda äldre undantaget är ett fragment från en fyrkantig schatullflaska med en vid datering 1550–1750 (2916:1). Ett par andra skärvor är av medicinflaskor från sent 1700-tal eller från förra delen av 1800-talet (1710: 1, 3).

Antal glasfynd

Glasbägare hos 1200- och 1300-tals stadsbor

Redan 1200-tals stadsbor i Enköping har haft enstaka glaskärl. Från tiden 1200–1350 finns ett tiotal små skärvor från glasbägare. De flesta är av tyskt vedaskglas som har under tiden helt deformerats. Nu karakteriseras vedaskglas av lätta och sköra beige eller bruna skärvor. Under tiden har bl.a. alkalierna lösts i jorden och glaset förlorat både sin tyngd och sin ursprungliga förmodligen ljusgröna färg. I materialet finns det åtta sådana skärvor delade i fyra fyndposter (298:1, 827:1, 926:1, 2354:1). Tillsammans väger de bara ett drygt gram.

Tre av skärvorna är från en bägare med en förtjockning kring mynningskanten (2354:1) medan alla andra är enkla bukskärvor med en tjocklek varierande mellan 1 och 2 mm. Skärvor av vedaskbägare är oftast mycket små och sköra, vilket har medfört att på äldre utgrävningar har de inte ofta tagits i tillvaro. Även om man har grävt några tillverkningsplatser är gruppen dåligt känd även i Tyskland. (Stephan et al 1992; Wedepohl 2003.) I Sverige har man identifierat vedaskglas från fyndmaterial i Nyköping, Gamla Lödöse och Lund men fynden från Fältskären visar att också i inlandsstäder har stadsborna haft möjligheter att skaffa sig enstaka bägare i vedaskglas. (Haggrén, i tryck.)

En liten skärva av färglöst, en aning violettaktigt glas representerar förmodligen import från Medelhavsvärld (116:1). Skärvan är från fotkanten av en bägare med bara 1,0 mm tjocka kärlväggar. Diametern av kärlets botten har varit ca 70 mm. En tunn

glastråd (diam. 3 mm) är pålagt kring fotkanten men här är tråden bara ett dekorativt element och kärlet har aldrig stått på denna tråd. Även om skärvan är liten har den flera drag typiska för venetianska emaljdekorerade bägare från tiden 1250–1350. Den allra nedersta delen av dessa bägare är nästan alltid odekorerad vilket förklarar att det inte finns några spår av emaljfärg i skärvan. (jfr. Baumgartner 2002; Baugartner & Krueger 1988, 126–160; Verita 1995.) Skärvor av venetianska emaljdekorerade bägare från perioden 1250–1350 har man hittat från Vreta kloster och framför allt från flera stadskärnor såsom Nyköping, Sigtuna, Stockholm, Gamla Lödöse, Åbo och Lund (jfr. Haggrén i tryck; Henricson 2006).

Tidigmoderna bägare

Från senmedeltiden finns det inga fynd av glaskärl från Kv Fältskären. Inte heller finns det många fynd från tidigmodern tid. Det är faktiskt frågan om ett mörkgrönt fragment från foten till en bägare (775:1) samt tre ljusgröna skärvor som är från två olika typer av höga ölglas. Den mörkgröna skärvan är från en liten bägare med en vikt fotkant och av inhemskt produktion. Två av resten är av från höga klubbägare eller s.k. igel-glas dekorerade med vertikalt optiskt dekor och en eller flera smala horisontala trådar (829:1, 1538:1). Dessa fynd är från 1500-talet. Höga åttakantiga passglas var populära ölbägare mellan 1550 och 1650. I materialet finns bara en enda skärva från passglas (2916:1). (jfr. Haggrén 2010; Henricson 2003.) Dessutom finns här benet till ett trestegsglas med massivt ben dekorerat med en knapp (1710:4). Det är från ett vinglas som kan snarast dateras till tiden 1750–1850. Det låga antalet glasfynd från tidigmodern tid beror på sentida schaktningar och förstöringar på platsen.

Fönsterglas från 1200- och 1300-talet

Fyndmaterialet från Kv Fältskären innehåller ett knappt tjugotal skärvor av tidigt fönsterglas från 1200- och 1300-talet. Majoriteten av dem är deformerat och skört vedaskglas, som ursprungligen har troligen varit ljusgrönt men under tiden blivit ogenomskinligt brun eller beige massa. Det tidiga fönsterglaset var relativt tjockt. Bland fynden från

Kv Fältskären varierar dess tjocklek mellan 2 och 4 mm. I tre av skärvorna (964:1, 968:1, 1017:1) finns en ursprunglig rund kant kvar. I fallet med det medeltida fönsterglaset kan kanterna vara mycket tjocka: i de här tre fallen varierar deras tjocklek mellan 4,5 och 5 mm. Dessa runda kanter visar att glaset har tillverkats med den äldre cylindermetoden liksom majoriteten av det medeltida fönsterglaset i Sverige. De är troligen tillverkade i Tyskland. En av bitarna (964:1) med en tjock kant är kanske glasmästares avfall. Tre av skärvorna (926:1, 1017:2, 1626:1) har kröjlsade kanter, vilket betyder att de är från rutkanter. Med ett litet verktyg, kröjssel, formade och anpassade glasmästaren små rutor så att han kunde med hjälp av blyspröjs laga dem i fönsterkarmar.

Tre av dessa tidiga fönsterglasbitar (926:1, 953:2, 1626:1) har spår av målning på ena ytan. Skärvorna är mycket sköra och redan fragmenterats i minder bitar. På en av skärvorna (926:1) syns ett runt omålat område (Ø 10 mm). Mönstret är typiskt för dekorativa band som man på 1200- och 1300-talen satte runt glasmålningarnas ytterkanter. Från t.ex. Gotland finns det flera exempel av detta dekorelement (t.ex. i Alskog, Dalhem, Hejde, Lojsta och Väskinde kyrkor). På två andra skärvor (953:2, 1626:1) syns rester av gul och röd färg.

Bland fynden är också tre bitar (1488:1, 2018:1, 2179:1) av klargrönt planglas. De är av sk. blyglas eller glas med en hög blyhalt. Fil.dr. Elisabeth Holmqvist-Saukkonen vid Helsingfors universitet har kollat en av dessa skärvor med XRF med ett resultat som visar mycket hög blyhalt. I fallet med glas kan man med XRF endast kolla om det finns bly i glaset, medan en mera noggrann analys kräver andra metoder och instrument. Här är det också frågan om tidigt fönsterglas. Tjockleken av dessa skärvor varierar mellan 2,0 och 2,4 mm. Massan är så pass mörkgrön att tjockare glas än det här skulle inte ha fungerat som färgelement i glasmålningar. Två av skärvorna (1488:1, 2179:1) har dessutom eventuella målningsspår på ena ytan. Dessa gröna blyglas-skärvor är typiska fynd för 1200- eller 1300-talet men kan också vara något senare.

I fyndmaterialet från år 2013 finns en liten ljusgrön skärva med en kröjlsad kant och med svartlod målade sträck på ena ytan (421:2). Det är från ett senmedeltida fönster med grisaillemålningar.

Från medeltida profana byggnader i Skandinavien känner man inte några glasmålningar. Därför är alla dessa tidiga fönsterglasskärvor troligen från någon sakral byggnad. I Enköping finns det flera alternativ. Vårfrukyrkan är från 1100-talet och franciskanklostret anläggs 1250. Dessutom fanns det i staden på 1200-talet eller på tidigt 1300-tal ett hospital och två sockenkyrkor, St Ilian & Egidi och St Olof. De senare har byggts före 1314. I staden har det funnits åtminstone ett gille med en gillestuga. Ett prästgille omnämns 1307 och en gillestuga 1543. I Risinge socken (Ögl) har man funnit en sigillstamp som ursprungligen har hört till Helga Korsgillet i Enköping. (Gustafsson 1979, 12–15.) En inte ännu lokaliserad kyrklig institution kan ha funnits i närheten av kv Fältskären men skärvorna kan också vara sekundära och flyttade med jordmassor från andra håll i staden.

Tidigmodernt fönsterglas

Inte mycket tidigmodernt eller modernt fönsterglas tillvaratogs från kv Fältskären. Tillsammans är det åtta skärvor från 1550–1750, två skärvor från 1700–1850 och två från 1900-talet. Antalet är förvånansvärt låg vilket troligen beror på sentida förstörningar.

Sammanfattning

Glasmaterialet från Kv Fältskären är inte särskilt numerärt men ändå mycket intressant. De tidiga fynden från 1200- och 1300-talen visar att också i inlandsstäder hade stadsborna enstaka glaskärl. De var först och främst av enkelt vedaskglas från Tyskland men i ett fall förmodligen också en emaljdekorerad glasbägare från Venetien. Tidigare har man hittat skärvor av tidig- eller högmedeltida glasbägare från kuststäder och från Sigtuna men inte från inlandsstäder. I fallet med Enköping bör det ändå poängteras att under medeltiden hade staden via Mälaren en rak förbindelse med Östersjön.

Ett intressant inslag i materialet är det relativt höga antalet fönsterglas från 1200- och 1300-talet som också innehåller några skärvor av glasmålningar. Tre av skärvorna är av blyglas typiskt för tidiga glasmålningar. Dessa fönsterglasskärvor har sitt ursprung i någon kyrklig miljö i staden.

Fyndmaterialet från senmedeltiden och tidigmodern tid är ytterst torftig. Det är resultat av sentida schaktningar, förstörningar och byggarbeten.

Litteratur

BAUMGARTNER, ERWIN & KRUEGER, INGEBORG. 1998. *Phoenix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters*. Klinkhardt & Biermann. Bonn/Basel.

GUSTAVSSON, JAN HELMER. 1979. *Enköping. Medeltidsstaden* 12. Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Göteborg.

HAGGRÉN, GEORG. 2011. Bordskultur och glashandel i renässansens Nordeuropa. *Hikuin* 37. Århus.

HAGGRÉN, GEORG (I TRYCK). Glasfynd från Åkroken 3–4, Nyköping. I M. Bäck, A.-M. Hållans-Stenholm, A. Nordström et al: *Åkroken i Nyköping, från vendeltid till tidigmodern tid*. UV Rapport 2015. Arkeologisk slutundersökning. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

HENRICSON, LARS G. 2003. Passglas i Stockholm. Vasarenässansen, stormaktstiden och järnåldern. *Fornvännen* 98, s. 107–120.

HENRICSON, LARS G. 2006. Hålglas i Sigtuna – 00-tal till 1900-tal. *Situne Dei* 2006. Sigtuna. s. 37–53.

KRUEGER, INGEBORG. 1995. Research in Medieval Glass. Where are we standing now? *Annales du 13e congrès de l'association internationale pour l'histoire du verre*. Lochem AIH. s. 277–288.

KRUEGER, INGEBORG. 2002. A Second Aldrevandin Beaker and an Update on a Group of Enameled Glasses. *Journal of Glass Studies Vol. 44*. Corning Museum of Glass. s. 111–132.

STEPHAN, HANS-GEORG, WEDEPOHL, KARL HANS & HARTMANN, GERALD. 1992. Die Gläser der hochmittelalterlichen Waldglashütte Steimcke. Teil 2. Chemische und formenkundliche Analysen der Gläser. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 20. Rheinland Verlag GmbH. Köln. s. 89–124.

WEDEPOHL, KARL HANS. 2003. *Glas in Antike und Mittelalter. Geschichte eines Werkstoffes*. Stuttgart.

VERITÀ, MARCO. 1995. Analytical Investigation of European Enameled Beakers of the 13th and 14th Centuries. *Journal of Glass Studies* 1995. Pp. 83–98.

*****

Tillägg 5/6 2016

Y775:143260:1 Huvudskede 6

En skärva från bottenkant. Mörkgrönt, oiriserat glas. Från en bägare från tidsperioden 1575–1800. Svenskt.

PC953:145714:2 Huvudskede 3

Fönsterglas. Fyra skärvor med passningar. Totalt deformerat, ca 2 mm tjockt glas med spår av glasmålning på ena ytan. Målat fönsterglas från ca 1250–1350.

BILAGA 3

OSTEOLOGISK ANALYS AV
FISK OCH FÅGEL

LEIF JONSSON OCH EMMA MALTIN
BOHUSLÄNS MUSEUM

Fiskar, fåglar och sötvattenssnäckor funna i undersökningen av kvarteret Fältskären i Enköping

Undersökningen omfattar ett urval av fisk- och fågelben från undersökningen i kvarteret Fältskären som Arkeologikonsult AB utförde år 2013 och 2014. Benen kommer främst från vattensållade lager och är välbevarade. Identifieringen har gjorts med hjälp av de osteologiska referenssamlingarna i Göteborgs Naturhistoriska Museum och hos undertecknade. Till stöd för identifieringar har även citerad litteratur konsulterats. Drygt 1500 fragment av fisk, fågel

och mollusk har identifierats. Kvantitativa data skall användas med försiktighet då frekvenserna är påverkade av det urval som gjorts. Så har t.ex. frekvensen av sill/strömning blivit relativt hög genom att koror sorterades ut ur prover för att bredda underlaget för storleksfördelningen av fiskarna och tungben noterades för att påvisa strömning som införts i färskt tillstånd. Följande taxa (art eller högre grupp) har påträffats:

Sill/strömning, <i>Clupea harengus</i>	Ejder, <i>Somateria mollissima</i>
Gädda, <i>Esox lucius</i>	Sjöorre, <i>Melanitta nigra</i>
Braxen, <i>Abramis brama</i>	Svärta, <i>Melanitta fusca</i>
Id, <i>Leuciscus idus</i>	Knipa, <i>Bucephala clangula</i>
Mört, <i>Rutilus rutilus</i>	Småskrake, <i>Mergus serrator</i>
Sutare, <i>Tinca tinca</i>	Storskrake, <i>Mergus merganser</i>
Asp, <i>Aspius aspius</i>	Andfågel, <i>Anatidae</i>
Karpfiskar (obestämda), <i>Cyprinidae</i>	Havsörn, <i>Haliaeetus albicilla</i>
Lake, <i>Lota lota</i>	Kungsörn, <i>Aquila chrysaetos</i>
Torsk, <i>Gadus morhua</i>	Tjäder, <i>Tetrao urogallus</i>
Lyrtsk/gråsej, <i>Pollachius pollachius/ P. virens</i>	Orre, <i>Tetrao tetrix</i>
Kolja, <i>Melanogrammus aeglefinus</i>	Tamhöns, <i>Gallus domesticus</i>
Gös, <i>Sander lucioperca</i>	Hönsfågel, <i>Galliformes</i>
Abborre, <i>Perca fluviatilis</i>	Storspov, <i>Numenius arquata</i>
Skäggdopping, <i>Podiceps cristatus</i>	Gråtrut/silltrut, <i>Larus argentatus/L. fuscus</i>
Knölsvan, <i>Cygnus olor</i>	Skogsduva/klippduva/tamduva, <i>Columba oenas/C. livia/C. domestica</i>
Sångsvan, <i>Cygnus cygnus</i>	Kattuggla, <i>Strix aluco</i>
Fjällgås/spetsbergsgås/vitkindad gås, <i>Anser erythropus/A. brachurhynchus/</i> <i>Branta leucopsis</i>	Nötkråka, <i>Nucifraga caryocatactes</i>
Tamgås/grågås/sädgås, <i>Anser domesticus/</i> <i>A. anser/A. fabalis</i>	Skata, <i>Pica pica</i>
Gräsand, <i>Anas platyrhynchos</i>	Skata/kaja, <i>Pica pica/Corvus monedula</i>
Kricka, <i>Anas crecca</i>	Kråka, <i>Corvus cornix</i>
Vigg, <i>Aythya fuligula</i>	Korp, <i>Corvus corax</i>
	Sumpsnäcka, <i>Viviparus viviparus</i>

Huvudskede nr	1	2	3	4	5	6
Datering	1000–1100	1100–1200	1200–1250	1250–1350	1350–1400	1550–2000
Sill/strömning	208	61	Inte undersökt	57		
Gädda		30	3	13	5	
Braxen	1	23	1	3	2	
Id				1		
Mört		4		1		
Sutare		8		2		
Asp		1				
Karpfisk	1	19	3	5		
Lake		1	1		3	
Torsk		9	2	4	7	
Llyrtorsk/gråsej					1	
Kolja				1		
Gös		58	5	15		
Abborre		40		5		
Skäggdopping		1				
Knölsvan		1		1		
Sångsvan	1					1
Fjällgås?/vitkindad gås?		1	1	2		
Grågås/tamgås	23	54	23	69	4	6
Gräsand				1		
Kricka?			1			
Vigg				2		
Ejder				2		
Sjörre					1	
Svärta?		1				
Knipa?		1				
Småskrake	4	10	1	3	1	
Storskrake		2	3			
Andfågel	2	23	2	28	1	1
Havsörn		1				
Kungsörn		1				
Tjäder		1		1		
Orre	3	8	1	7	2	1
Tamhöns	17	80	31	144	14	9
Hönsfågel	1	12	21	72	14	
Storspov				1		
Gråtrut/silltrut		1				
Skogsduva/klippduva				2		
Kattuggla			4			
Nötkråka				1		
Skata				2		
Skata/kaja			1	2		
Kråka		1		1		
Korp		1	1			
Sumpsnäcka	1	39		2		

Tabell 1. Antal identifierade fragment per taxon och huvudskede (oidentifierade fisk- och fågelfragment inte medräknade).

Fisk

Fiskbensmaterialet var överlag välbevarat. De flesta av arterna kan ha fångats i Mälaren och tillrinnande vattendrag i stadens närhet, i Östersjön eller importerats via handel från nordöstra Atlanten, Västkusten eller Öresundsområdet. Uppgifter om äldre tiders fiskesätt och syn användning av olika fiskarter kan hämtas i t.ex. Olaus Magnus (1555), Fischerström (1785), Schultze (1778) och Enholm (1793).

Sill/strömming

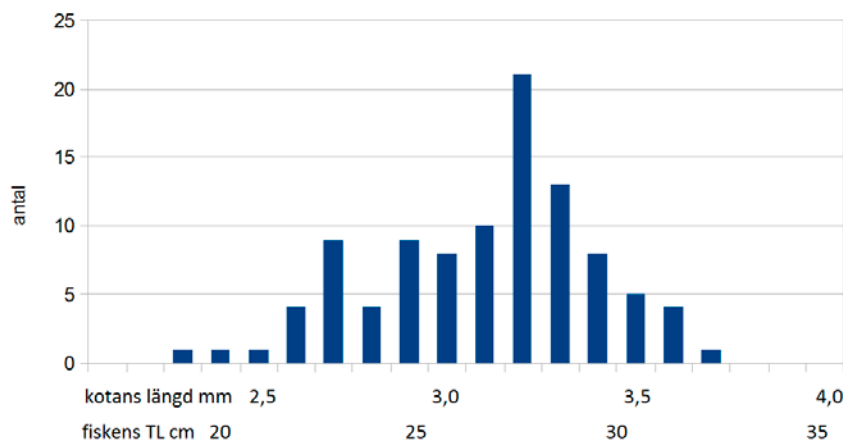
Sill och strömming är samma art och svåra att skilja åt i arkeologiska material. Vi har försökt att bedöma tillväxthistoria hos ett antal individer men inte kunnat se årsringar tillräckligt tydligt för att säkert analysera tillväxtmönstret. Längd hos prekaudala kotor motsvarar cirka 20–30 cm stora fiskar (figur 1) och det gör det troligt att både östersjöströmming och västerhavssill finns representerade. De mindre fiskarna i materialet kan vara strömming och de större sannolikt sill från Västerhavet.

Sill/strömming som skulle konserveras rensades genom att skuldergördeln, gälapparaten, tungbenen och delar av mag- tarmkanalen drogs ur. Därefter konserverades den genom saltning, rökning eller torkning. Frånvaron av ben som t.ex. tungben i det arkeologiska material kan tyda på konserverad sill (Seeman 1986, Bödker Enghoff 1996, Lauwerier & Laarman 2008). Förekomst av element från tungbensbågen antyder att ogälad fisk har förekommit,

dvs att fisk i färsk form införts från närliggande del av Östersjön för direktkonsumtion eller konserverats lokalt. Handelssill från Skånemarknaden och Västkusten urgälades före saltningen och saknar tungbensbåge och gälapparat. Antalet identifierade sillfynd är högre än vad som motsvaras av deras andel i materialet på grund av att mätbara kotor sorterats fram ur fyndenheter där andra fiskarter lämnats oidentifierade. Fyndfrekvensen återspeglar därför inte sillens/strömmingens andel i fiskdieten.

Gädda

Handel med torkad gädda var utbredd i östra Sverige under medeltiden (Friberg 1983) och då hanteringen av fisken var relativt standardiserad går den att spåra i det arkeologiska materialet. Vanligtvis avlägsnades ryggraden ur fisken, medan huvudet, utan gälapparat, lämnades kvar. Ofta går det även att urskilja typiska snittmärken på underkäkarna (Jonsson 1986). I materialet från Fältskären fanns fragment från hela kroppen, men antalet kotor var klart underrepresenterade i förhållande till ben från kranium och skuldergördel (bröstfenan och dess upphängning). En av kotorna var komprimerad, vilket tyder på att den kan ha blivit tuggad eller bultad. Det är inte alls omöjligt att delar av materialet till mindre eller större del utgjordes av torkad gädda. Inga underkäkar med snittmärken har dock identifierats. Färsk gädda har varit tillgänglig på nära håll i Mälaren och underrepresentationen av kotor kan bero på att vi har att göra med avkapade och kasserade huvuden.

Figur 1. Frekvensfördelning av kotlängder (prekaudala kotor, exklusive kota 1 och 2) och motsvarande ungefärliga totallängd (TL) hos sill/strömming.

Karpfiskar

Kotor, revben och fjäll från karpfiskar (Cyprinidae) är oftast svåra att identifiera till art och har här bara förts till familjenivå. Kranieben ger större möjligheter till artbestämning, och merparten av dessa kom från braxen. Från sutare identifierades 10 fragment. Övriga karpfiskar, som endast identifierades med enstaka fragment, var mört, asp och id.

Braxen

Braxen förekommer mest i näringsrika, stillastående eller långsamflytande vatten. Ofta uppträder den i stim och samlas vintertid på djupare vatten i täta bestånd inför vinterdvalan. Den blir upp till 80 cm lång. I det undersökta materialet finns individer från cirka 20 till 50 cm längd.

Asp

Asp är den enda utpräglade rovfisken bland våra karpfiskar. Den lever ute i öppet vatten men går upp i strömmande vatten för att leka. Det är framför allt under leken som asp kan fångas i större mängd. Kan bli meterlång, fyndet i Fältskären kommer från en 50–60 cm individ.

Id

Även id går upp i strömmande vatten för att leka och är då lättast att fånga. Förekommer även i bräckt vatten längs Östersjökusten. Tycks ha haft marginell betydelse i det aktuella materialet. Id kan bli över 60 cm i längd och är därför en potentiell matfisk.

Mört

Mört är den vanligaste och mest utbredda av våra karpfiskar och brukar vara en vanlig art i arkeologiska material. Här har bara enstaka fynd gjorts. Den blir upp till 50 cm, men vanligast 15–30 cm.

Sutare

Sutaren är liksom braxen en fisk som föredrar näringsrika vatten. En skymningsaktiv art som är svår att fånga på krok. Det är troligt att man fiskat sutare och andra fiskar med mjärddar och nät (jfr. Jansson 1995). Den samlas på samma sätt som braxen i stim för att sova sig genom vintern. Sutaren blir upp till 60 cm lång och är en bra matfisk.

Lake

Den enda torskartade fisken i våra sötvatten. Laken föredrar kallt vatten och finns sommartid mest på

djupare vatten då den mest är aktiv på natten. Under vintern då den leker är den mer dagaktiv och uppträder på grundare vatten. Ett vanligt fångstätt för lake är att ”klubba” den när den står tätt under nylagd blankis.

Torsk

Torsk förekommer såväl i Östersjön som på Västkusten och Nordatlanten. Torsk, i form av stockfisk och klippfisk, har varit en mycket viktig handelsvara i Europa under stora delar av historien. I synnerhet Lofoten-området i Norge var ett viktigt fångstområde för fisk som skulle exporteras till den europeiska marknaden och Bergen var en central utskeppningshamn. Via Hansan skeppades därifrån stora mängder torkad torsk söderut. Men en del av torr fisken från Lofoten-området fraktades även landvägen till Bottenviken av ”birkarlar” (Friberg 1983).

Torsk förekommer i materialet i två storleksklasser; 90–120 cm och cirka 30–60 cm. De flesta av de stora torskarna representeras av prekaudala kotor. De mindre fiskarna mest av kranieben och skuldergördel. Ett liknande anatomisk och storleksfördelning fanns i det medeltida torsk materialet från kvarteret Kransen i Uppsala (Jonsson 1986). Där visar isotopanalyzer att de mindre torskarna härrörde från Östersjön medan de större kom från Nordnorge (Orton et al. 2011). I samband med att fisken torkades och bereddes för export avlägsnades ofta huvudet, vilket innebär att stora kotor utan motsvarande kraniedelar i det arkeologiska materialet indikerar närvaro av stockfisk. Det är sannolikt att de större torsk kotor i Fältskären härrör från stockfisk tillverkad i Lofoten. Kotor funna i lager från huvudskede 2 kommer från fiskar av 117, 116, 104 och 88 cm längd. Från huvudskede 3 finns en fisk som var omkring 100 cm och från huvudskede 4 finns fiskar av 105, 95 och 91 cm längd.

Även torsk från Östersjön konserverades genom torkning. I Kransenundersökningen i Uppsala var östersjötorskarna främst representerade av ben från kraniet (Jonsson 1986) och mönstret ser ut att vara det samma i Fältskären.

Kolja och lyrtorsk/gråsej

Ett intressant fynd är ett ben från skuldergördeln (supracleithrum) hos kolja. Benet har den för kolja typiska hyperostosen, kraftigt förtjockat ben, i skul-

dergördelns element. Kolja förekommer överhuvudtaget inte i Östersjön (Kullander et al. 2012), och måste således ha kommit till platsen i konserverat skick från västkusten. Ett ben från kraniet (parasphenoid) kommer antingen från lyrtorsk, eller närbesläktade gråsejen. Båda arterna hör hemma på västkusten och förekommer endast sällsynt i södra Östersjön (Kullander et al. 2012). Även det här benet har alltså förmodligen kommit till platsen i en konserverad fisk.

Gös och abborre

En av de mer frekventa fiskarterna är gös. Ben från hela kroppen har identifierats. Det här tyder på att den fiskats lokalt och att den har konsumerats såväl färsk som konserverad. Gös förekommer främst i öppet, gärna grumligt, vatten på lite större djup. Den är främst nattaktiv.

Abborre var också frekvent, men här finns främst ben från kranium och bröstfena. Det fanns ett fjäll, men inte en enda kota. Abborre har säkert varit vanlig i stadens område och har troligen ätits både färsk och konserverad. Den skeva anatomiska fördelningen beror snarast på tafonomiska omständigheter, möjligen har man tagit av huvudet som kasserats före tillagning/torkning medan kroppens ben hamnat på annat håll efter att köttet ätits.

Fågel

Utmärkande för djurbensmaterialet från Fältskären är det stora antalet fågelarter. Förutom tamhöns och tamgås fanns minst 25 vilda arter. Dominerande bland vildfågeln är olika andfåglar, därefter kommer skogshöns, kråkfåglar och örnar samt enstaka av andra grupper (tabell 1). Fågelfångsten har inriktats på andfåglar och skogshöns medan andra arter troligen varit mer tillfälliga jaktbyten. Örnar har sannolikt fångats för vingpennorna som använts till styrfenor på pilar.

Förekomsten av andfågel, speciellt småskrake, var högre i de äldre 1200-talslagren. Fångst av andfåglar som ejder och skrakar var utmärkande för Sigtuna under äldsta medeltiden (Jonsson 1987). Kråkfågeln förkommer mer i de senare 1200-talslagren. Kråkfåglar som skata och kaja drar fördel av att samleva med människor och denna kommensalism

har starka kopplingar till den urbana utvecklingen (Boev 1993). Kanske kan även kattuggla och klipp-/tamduvor räknas till arter som gynnas av den urbana miljön. Uppgifter om fåglars förekomst under äldre tid finns samlade i Ericson & Tyrberg (2004) samt i Rudebeck (1962).

Skäggdopping

Skäggdoppingen har säkert varit en regelbunden häckfågel i Mälarens vassruggar. Vintertid har den flyttat söderut till kontinenten eller Sydskandinaviens kuster.

Knölsvan och sångsvan

Både knölsvan och sångsvan kan ha varit häckfåglar i området men det troligaste är att sångsvanen jagats under flyttning till eller från häckningsplatser längre norrut. Knölsvanen bör ha häckat i området (jfr. Ericson&Tyrberg 2004). Vintertid flyttar svanarna till isfria sjöar eller havskuster söderut. Arterna kan vara svåra att skilja osteologiskt (Bacher 1967).

Gäss

Identifiering av gäss till olika arter kan vara problematisk och det gäller även att skilja tamgäss från dess vilda ursprung – grågäsen (Bacher 1967). Förekomst av ungfåglar kan vara en stark indikation på att man har att göra med tamgäss. Det är troligt att de flesta fynden av gäss i Fältskären kommer från tamgäss men ett mindre antal gäsben är från arter som är mindre än grågäss/tamgäss. Möjliga arter är i de fallen fjällgås, vitkindad gås eller spetsbergsgås. Alla de arterna är möjliga som flyttfåglar under vår eller höst. Vitkindad gås är den art som idag oftast rastar längs östkusten och på senare tid häckar den även i södra Sverige. Fynden av helt säkert vilda gäss visar att man jagat gäss under deras rastning under vår- eller höstflyttningen. Man kan inte utesluta att en del av gäsbenen kommer från vilda grågäss eller sädgäss. Grågäss kan ha varit en häckfågel i området och man kan ha tagit ägg från vilda fåglar till ruvning och kläckning hos tama styvföräldrar.

Änder och skrakar

Simänder, dykänder och skrakar är talrikt företrädade i materialet men ofta svåra att identifiera i fragmenterat tillstånd (jfr. Woelfle 1967), bara en dryg tredjedel av fynden har kunnat föras till art. Gräsand, kricka, sjöorre, svärta och knipa fanns i enstaka fynd, vigg och ejder med två vardera och storskrake med

fem fynd. Högre frekvens har småskranken (18 st) och den fanns i alla medeltida faser. Liknande fynd av änder och skrakar har gjorts i tidigmedeltida Sigtuna (kv. Humlegården) där ejder var mer representerad än i Fältskären. Sigtunafynden har tolkats som att ejder kan ha fångats med luftnät i smala sund under vårsträcket längs Östersjökusten (Jonsson 1989, jfr Stora 1968). I sigtunafynden hade skrakarna en övervikt av hanar, medan honor möjligen har skönats vid fångsten. Hur det förhåller sig i Fältskären går inte att säga då få ben har kunnat könsbedömas säkert och materialet är litet.

Havsörn och kungsörn

Båda är representerade med ett fynd vardera i huvudskede 2, havsörnen med en distal led av överarmsbenet och kungsörnen med ett tarsben (mellanfot). Överarmsbenet kan möjligen komma från en avstyckad yttervinge som sparats för vingpennornas skull.

Tjäder och orre

Tjäder föreligger i två fynd medan orre finns i 22 fynd spridda på alla huvudskeden. Fler fragment av orre kan finnas bland oidentifierade hönsfåglar. Mängden orrfynd tyder på att man regelbundet jagat denna art.

Storspov

Ett fynd i huvudskede 4 och den enda vadarfågeln i materialet. Den kan ha gynnats av landhöjningen som skapade mer betade strandängar i Mälardalens jordbrukslandskap. Fångstmetod är osäker då eldhandvapen kan utslutas, möjligen någon form av nät på strandängar?

Gråtrut/silltrut

Ett fynd i huvudskede 2. Arterna kan inte skiljas på det påträffade distala tarsbensfragmentet. Båda arterna möjliga både i havsbandet och i Mälaren.

Skogsduva eller klippduva/tamduva

Duvor är svåra att artskilja osteologiskt (Fick 1974, Tomek & Bocheński 2009) Två fynd i huvudskede 4 som inte kan bestämmas till art. Det rör sig om antingen skogsduva eller klippduva, eller den senares domesticerade form – tamduvan. Förekomst av tamduva får anses som mindre sannolik och klippduvan hör hemma på branta berg och klippor. Skogsduva är mest sannolik som artbestämning (jfr. Ericson&Tyrberg 2004).

Kattuggla

Fyra fynd i huvudskede 3 av samma juvenila individ. Kattuggla kan dra nytta av att bosätta sig i människors närhet. Medeltida fynd av kattuggla har också gjorts i kvarteret Kransen i Uppsala (Jonsson 1984).

Kråkfåglar

Det kan vara svårt att skilja fragmentariska ben av skata och kaja, respektive kråka och råka (Tomek & Bocheński 2000). Skata och kråka har kunnat beläggas med två fynd vardera. Skata och kaja är möjliga synantropa arter (Boev 1993).

Nötkråka

Mestadels en stannfågel som häckar i bergig granskog med närhet till hasselbuskar. Pendlar mellan hasselbestånd och granskogen där den lägger upp vinterförråd av nötter. Detta är det första subfossila fyndet av nötkråka i Sverige. Ericson & Tyrberg (2004) menar att den var en relativt sen invandrare i södra delen av landet då den är beroende av grankotefrön för sin häckning och granen invandrade först under Subboreal tid till området.

Skata och kaja?

Skatan är knuten till öppna marker med trädgångar och häckar gärna i anslutning till mänsklig bebyggelse. Även kajan är för sin häckning knuten till kulturlandskap. Häckar gärna i håligheter i kyrktorn och i skorstenar och liknande människoskapade platser.

Kråka

Drar fördel av mänsklig bebyggelse och odlade marker, lever av såväl döda djur, insekter och deras larver och andra smådjur i jordbrukslandskapet eller längs stränder.

Korp

Häckar i bergiga skogsområden och letar efter smådjur som gnagare eller kadaver av större djur. Har varit en regelbunden men skygg fågel i människans närhet.

Gastropoda

Trubbig sumpsnäcka

I materialet påträffades ett kalkskal av sumpsnäcka och ett stort antal av hornartade opercula (locket som skyddar snäckan när den drar sig tillbaka i skallet). Fynden har framför allt gjorts i lager nära den forna strandkanten. Spetssumpsnäcka (*Viviparus contectus*) finns i våra sydligaste landskap medan trubbig sumpsnäcka (*V. viviparus*) finns i Mälaren men även i Göta älv (Hubendick 1949).

Referenser

- BACHER, ALOIS, 1967. *Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen des postcranialen Skelettes in Mitteleuropa vorkommenden Schwäne und Gänze*. Avhandling, Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München.
- BOCHEŃSKI, ZBIGNIEW M. & TOMEK, TERESA, 2009. *A key for the identification of domestic bird bones in Europe: Preliminary determination*. Institute of Systematics and Evolution of Animals, Polish Academy of Sciences, Kraków.
- BOEV, ZLATOVAR, 1993. Archaeo-ornitology and the synanthropisation of birds: a case study for Bulgaria. *Achaeofauna* 2, s. 145–153.
- BÖDKER ENGHOFF, I. 1996. A medieval herring industry in Denmark and the importance of herring in eastern Denmark. *Archaeofauna* 5, s. 43–47.
- ENHOLM, JOHAN, 1793. *Enfalliga anmärkningar om Öst Giötha skäre-boars öfliga fiske-sätt i Östersjön*. Stockholm. (Facsimilupplaga 1969, Rediviva, Stockholm)
- EKSTRÖM, CARL ULRIK, 1830. *Fiskarne uti Mörkö skärgård*. Stockholm.
- ERBERSDOBLER, KATRIN, 1968. *Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen des postcranialen Skelettes in Mitteleuropa vorkommenden mittelgrosser Hühnervögel*. Avhandling, Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München.
- FICK, OTTMAR K. W., 1974. *Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen europäischer Taubenarten*. Avhandling, Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München.
- FISCHERSTRÖM, JOHAN, 1785. *Utkast til enbeskrifning om Mälaren*. Stockholm. (Facsimilupplaga 1969, Rediviva, Stockholm)
- FRIBERG, NILS, 1983. *Stockholm i botteniska farvatten, Stockholms botteniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa* (en historisk-geografisk studie i samarbete med Inga Friberg). Monografier utgivna av Stockholms kommun 53. Uppsala.
- GYLLENBORG, JACOB GABRIEL, 1770. *Kort afhandling om insjö-fisket i Swea Riket*. Stockholm. (Facsimilupplaga 1970, Rediviva, Stockholm).
- HUBENDICK, BENGT, 1949. *Våra snäckor i sött och bräckt vatten – Illustrerad handbok*. Bonniers, Stockholm.
- JANSSON, HASSE, 1995. *Alla tiders fiskar*. Helsingborg.
- JONSSON, LEIF, 1984. Djuren i staden. I: (Ola Ehn & Jan Helmer Gustafsson red.) *Kransen. Ett medeltida kvarter i Uppsala*. Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 50, s. 88–94.
- JONSSON, LEIF, 1986. Finska gäddor och Bergenfisk – ett försök att belysa Uppsalas fiskimport under medeltid och yngre Vasatid. In: Cnattingius, N., Neréus, T. (Eds.), *Uppsala Stads Historia* 7, Från Östra Aros till Uppsala: En samling uppsatser kring det medeltida Uppsala. Uppsala, s. 122–139.
- JONSSON, LEIF, 1989. Massfångst av sjöfågel och pälsdjursjakt. I: (Sten Tesch, red.) *Avstamp – för en ny Sigtunaforskning*, s. 54–57. Kommitén för Sigtunaforskning, Sigtuna Museer.
- KULLANDER, S. O., NYMAN, L., JILG, K. & DELLING, B. 2012. *Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Strålfeniga fiskar. Actinopterygii*. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

- LANGER GUNNAR, 1980. *Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen in Mitteleuropa vorkommenden Mittelgrosser Eulenarten*. Avhandling, Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München.
- LAUWERIER, R. C. G. M. AND LAARMAN, F. J. 2008. Relics of 16th-century gutted herring from a Dutch vessel. *Environmental Archaeology*, vol 13, No 2. Pp. 135–142.
- OLAUS MAGNUS, 1555. *Historia de gentibus septentrionalibus*. Rom. Svensk översättning, *Historia om de nordiska folken*, med kommentarer av John Granlund, Michaelisgillet 1909–1951, Uppsala.
- ORTON, DANIEL C., MAKOWIECKI DANIEL, DE ROO TESSA, JOHNSTONE CLUNY, HARLAND JENNIFER, ET AL., 2011. Stable Isotope Evidence for Late Medieval (14th–15th C) Origins of the Eastern Baltic Cod (*Gadus morhua*) Fishery. *PLoS ONE* 6(11): e27568. doi:10.1371/journal.pone.002
- RUDEBECK, GUSTAF (RED.), 1962. *Våra svenska fåglar i färg*, 2 volymer. Stockholm.
- SEEMAN, MARION, 1986. Fish remains from Smeerenburg, a 17th century dutch whaling station on the westcoast of Spitsbergen. In: Brinkhuizen, D.C. and Clason, A.T. (eds.) *Fish and Archaeology. Studies in osteometry, taphonomy, seasonality and fishing methods*. BAR International Series 294, Oxford, pp 129–139.
- SCHULTZE, SAMUEL THOMASSON, 1778. *Den swenske fiskaren ellr wälment underrättelse om det i Sverige nu för tiden brukeliga fiskeri jemte beskrifning på de bekanta fiskar och fiskeredskap*. Stockholm. (Facsimil-upplaga 1969, Rediviva, Stockholm)
- STORÅ, NILS, 1968. *Massfångst av sjöfågel i Nordeurasien. En etnologisk undersökning av fångstmetoderna*. Avhandling, Acta Academia Aboensis, ser. A, Humaniora, vol. 34 nr 2. Åbo Akademi, Åbo.
- TOMEK, TERESA & BOCHEŃSKI, ZBIGNIEW M., 2009. *A key for the identification of domestic bird bones in Europe: Galliformes and Columbiformes*. Institute of Systematics and Evolution of Animals, Polish Academy of Sciences, Kraków.
- TOMEK, TERESA & BOCHEŃSKI, ZBIGNIEW M., 2000. *The comparative osteology of european corvids (Aves: Corvidae), with a key to the identification of their skeletal elements*. Institute of Systematics and Evolution of Animals, Polish Academy of Sciences, Kraków.
- VON DEN DRIESCH, ANGELA, 1976. *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Peabody Museum Bulletins. Harvard University.
- WOELFLE, ELISABETH, 1967. *Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen des postcranialen Skelettes in Mitteleuropa vorkommenden Enten, Halbgänze und Säger*. Avhandling, Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München.

BILAGA 4

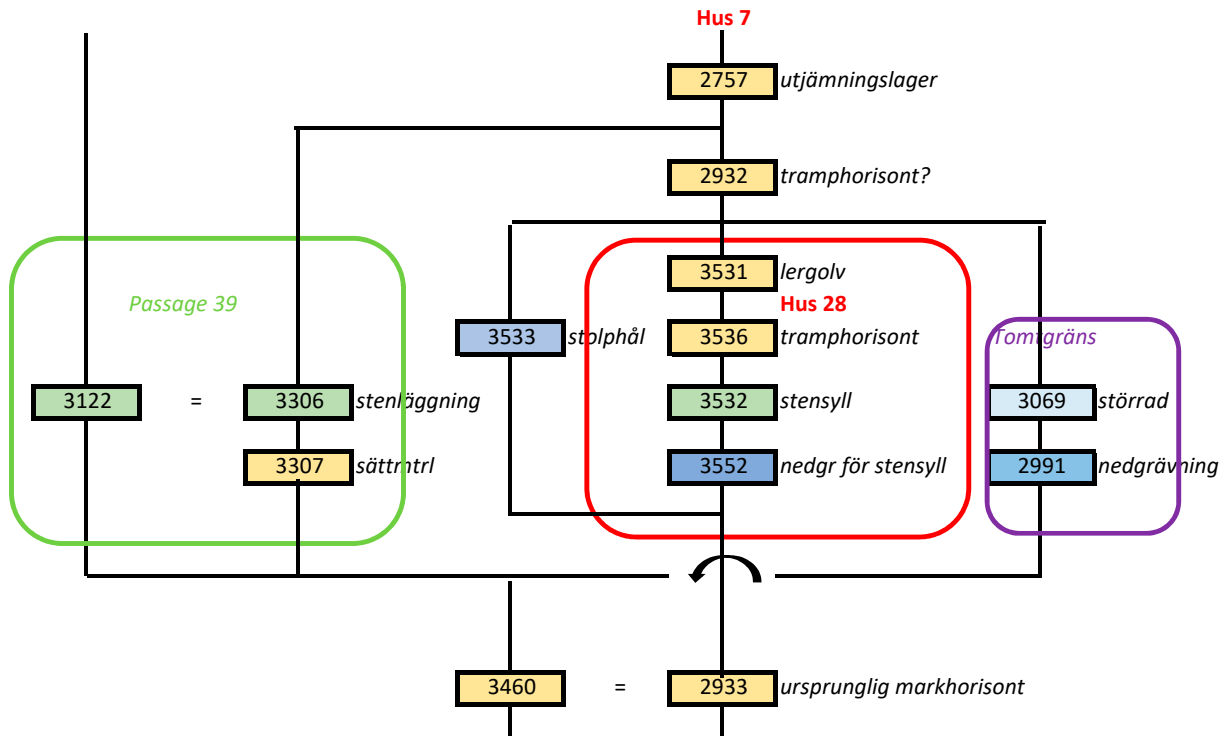
GRUPPMATRISER

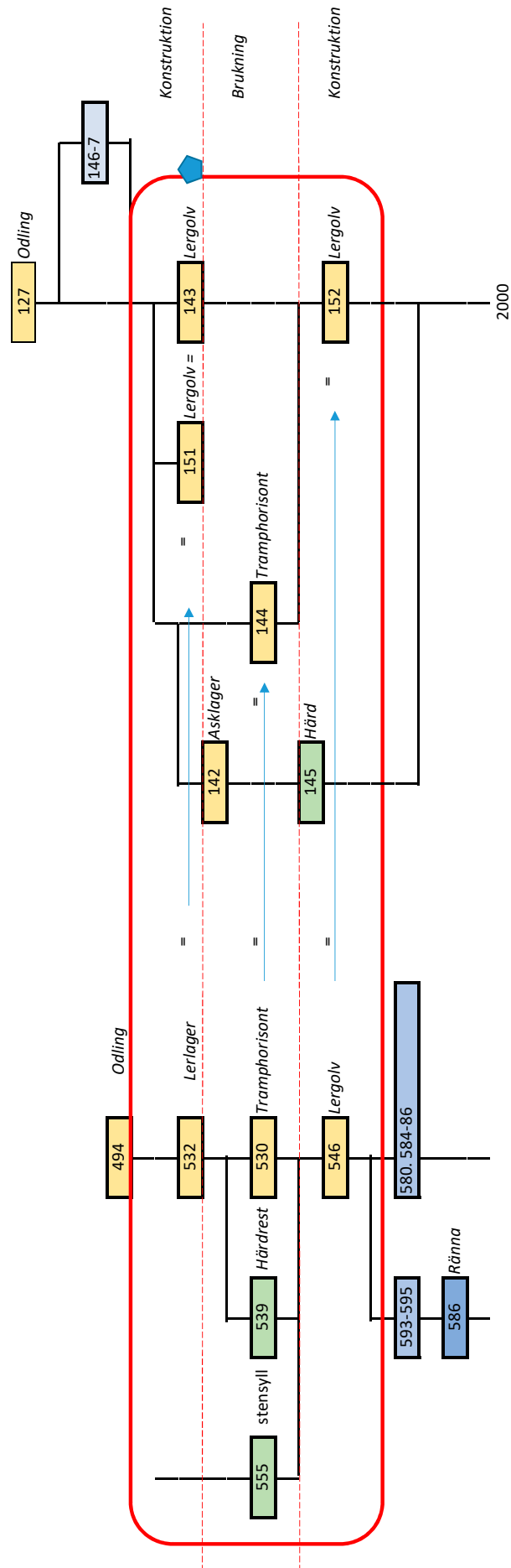

Huvudskede 1

Hus 28

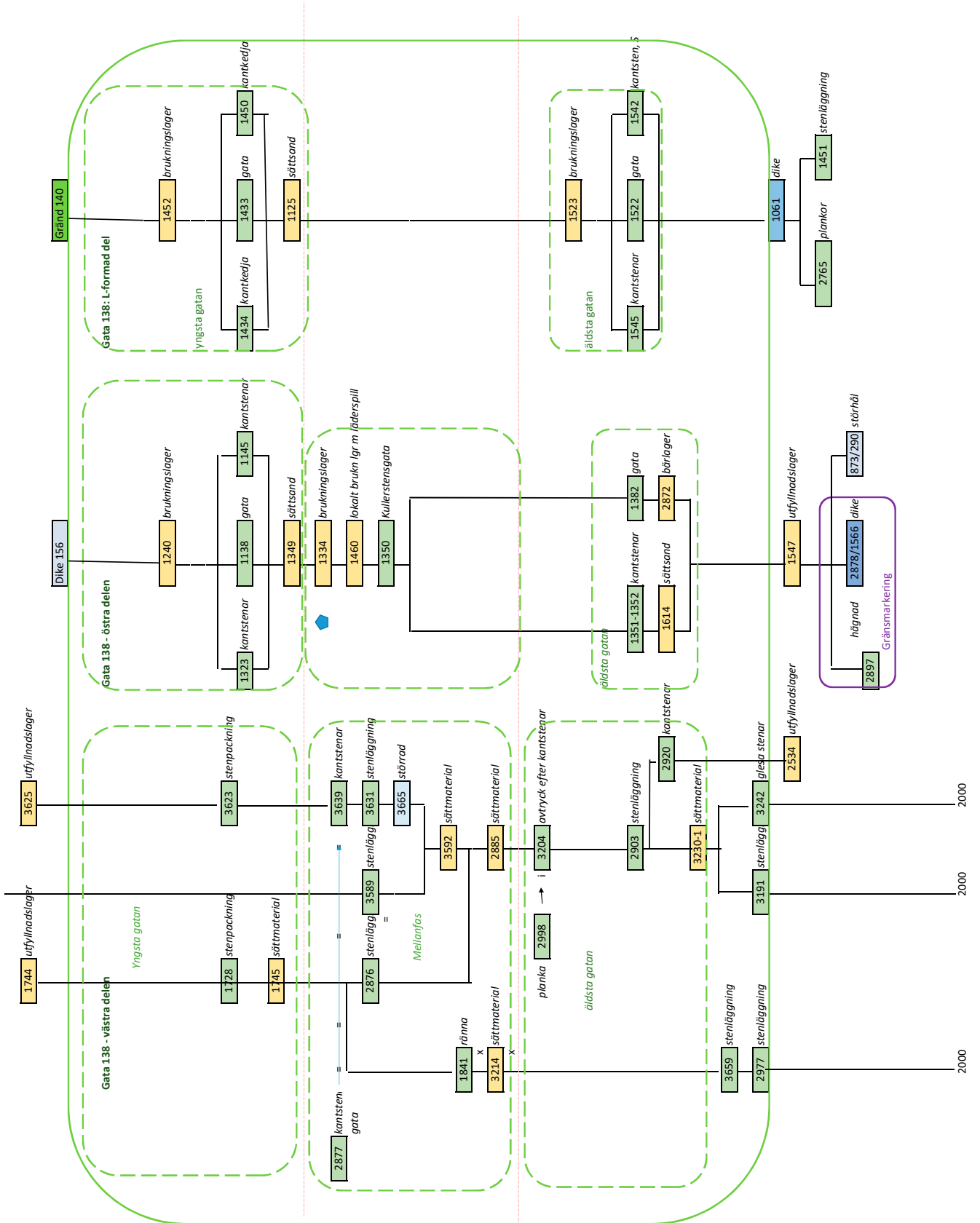

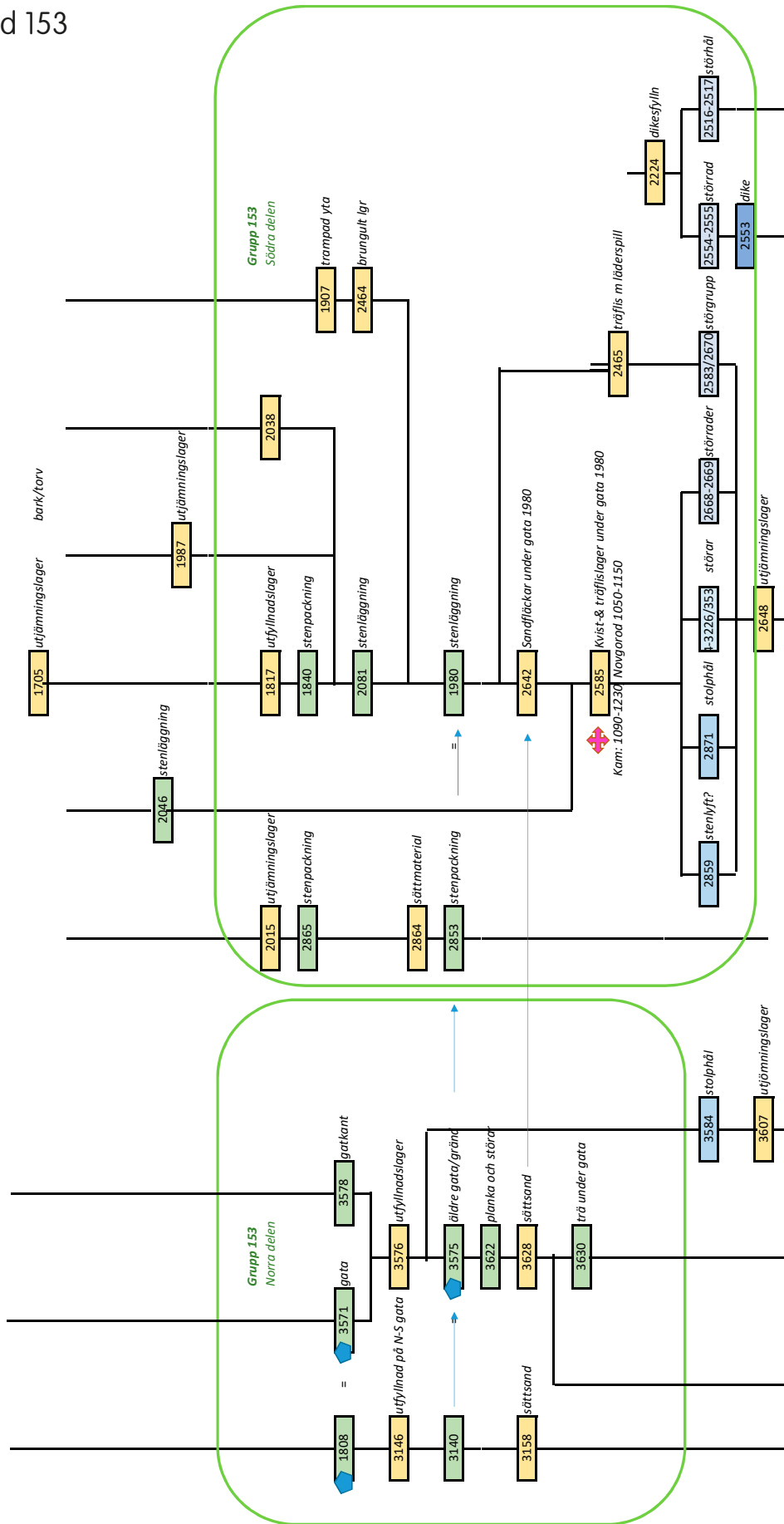

Huvudskede 2

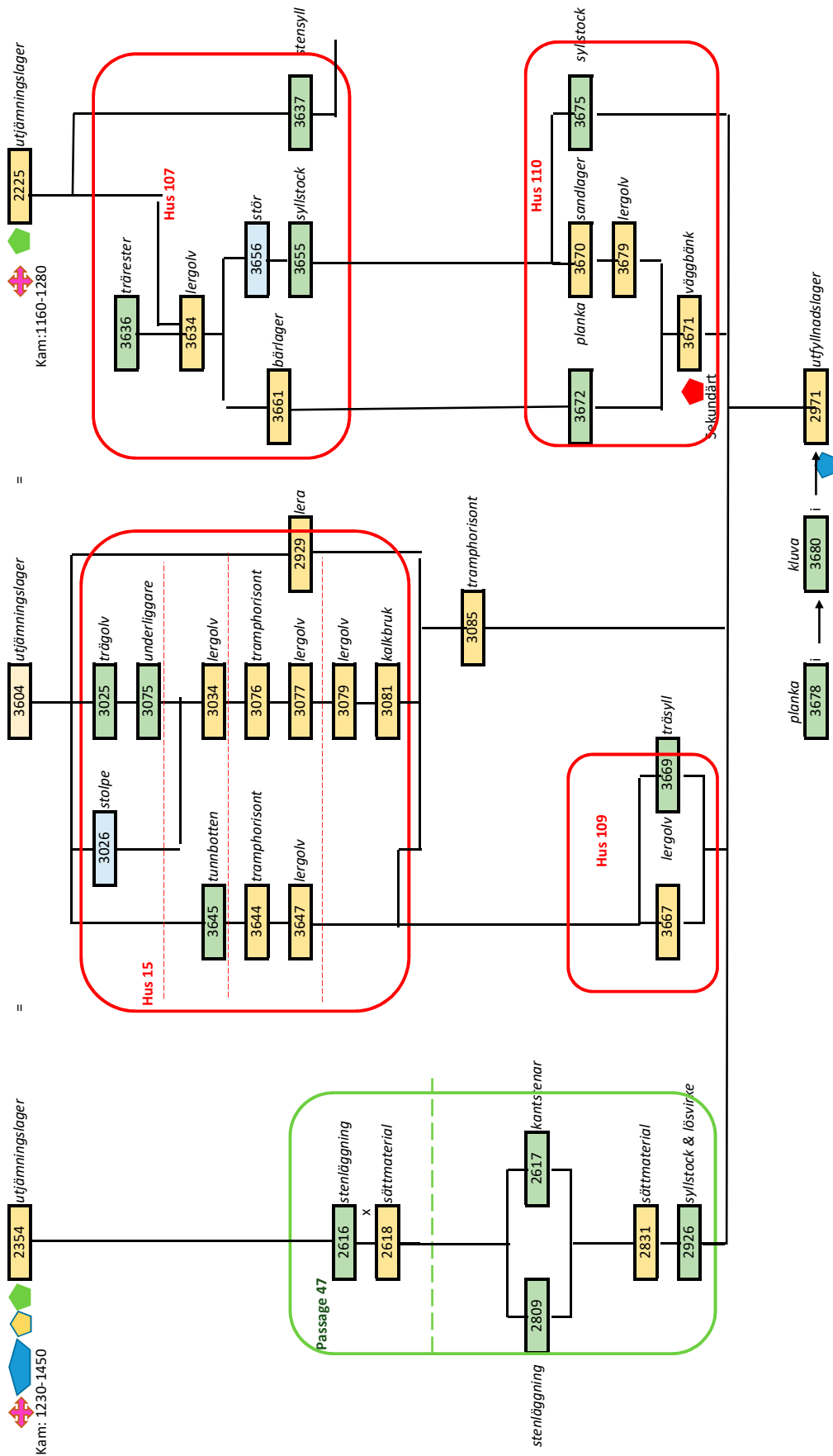
Gata 138

Gränd 153

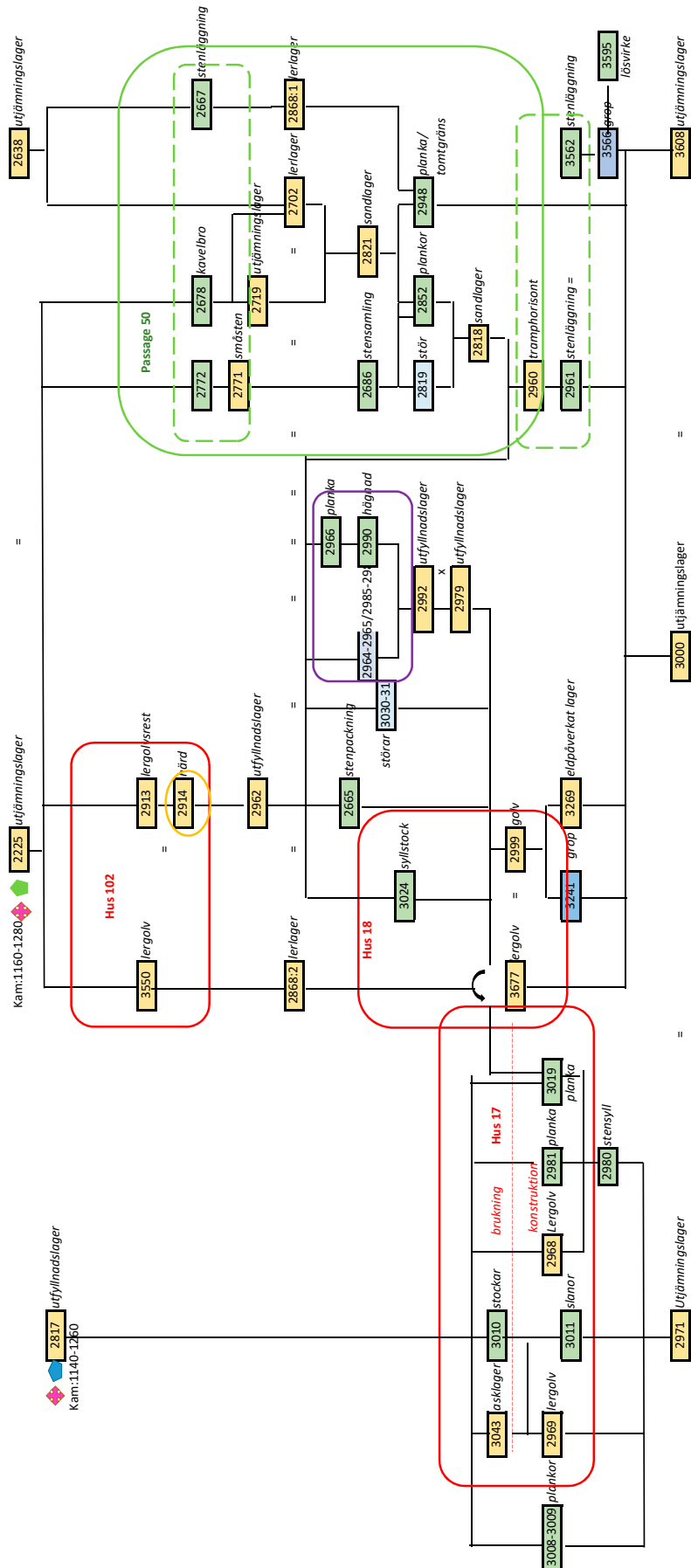

Hus 109, 110, 15, 107 och passage 47

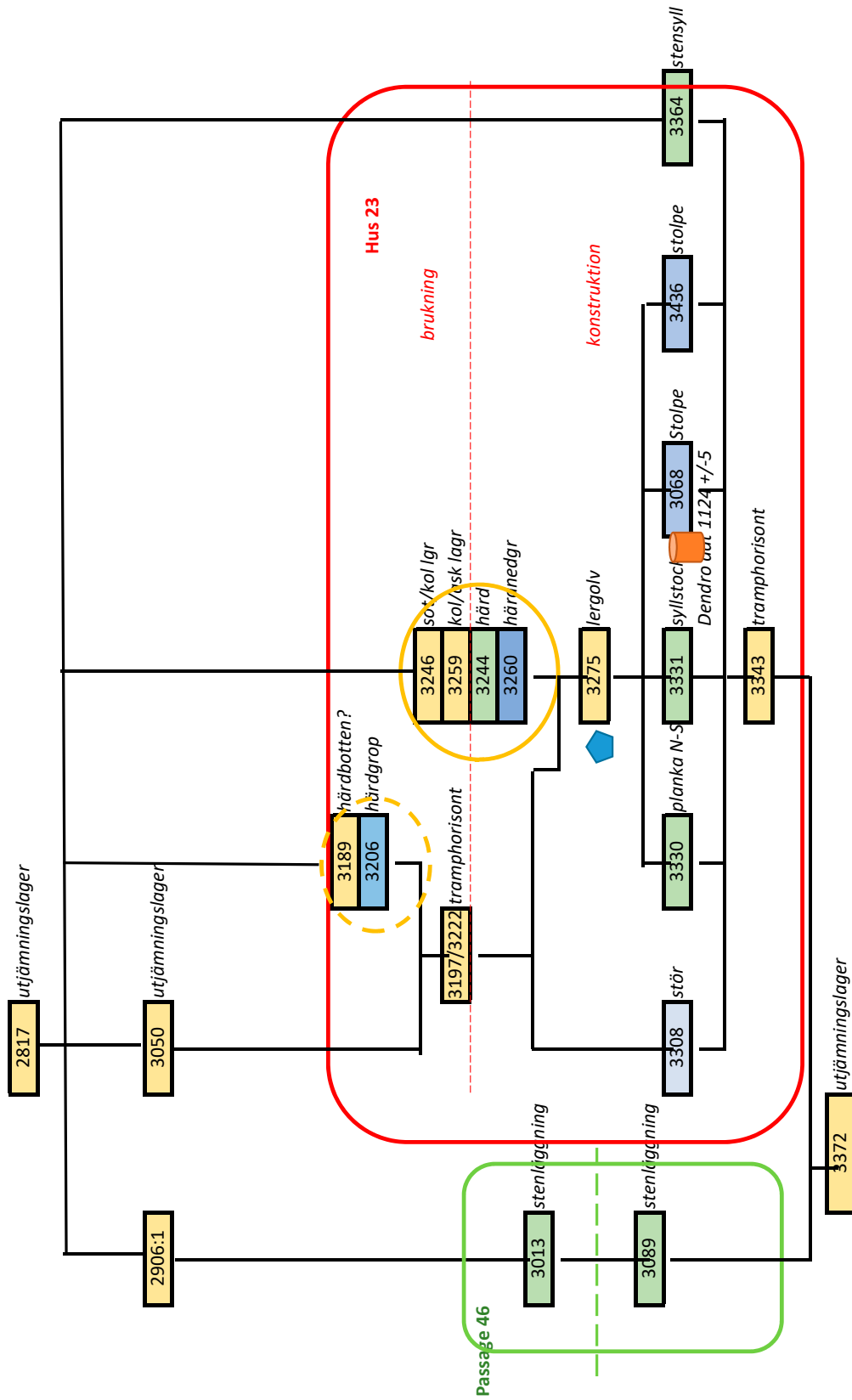

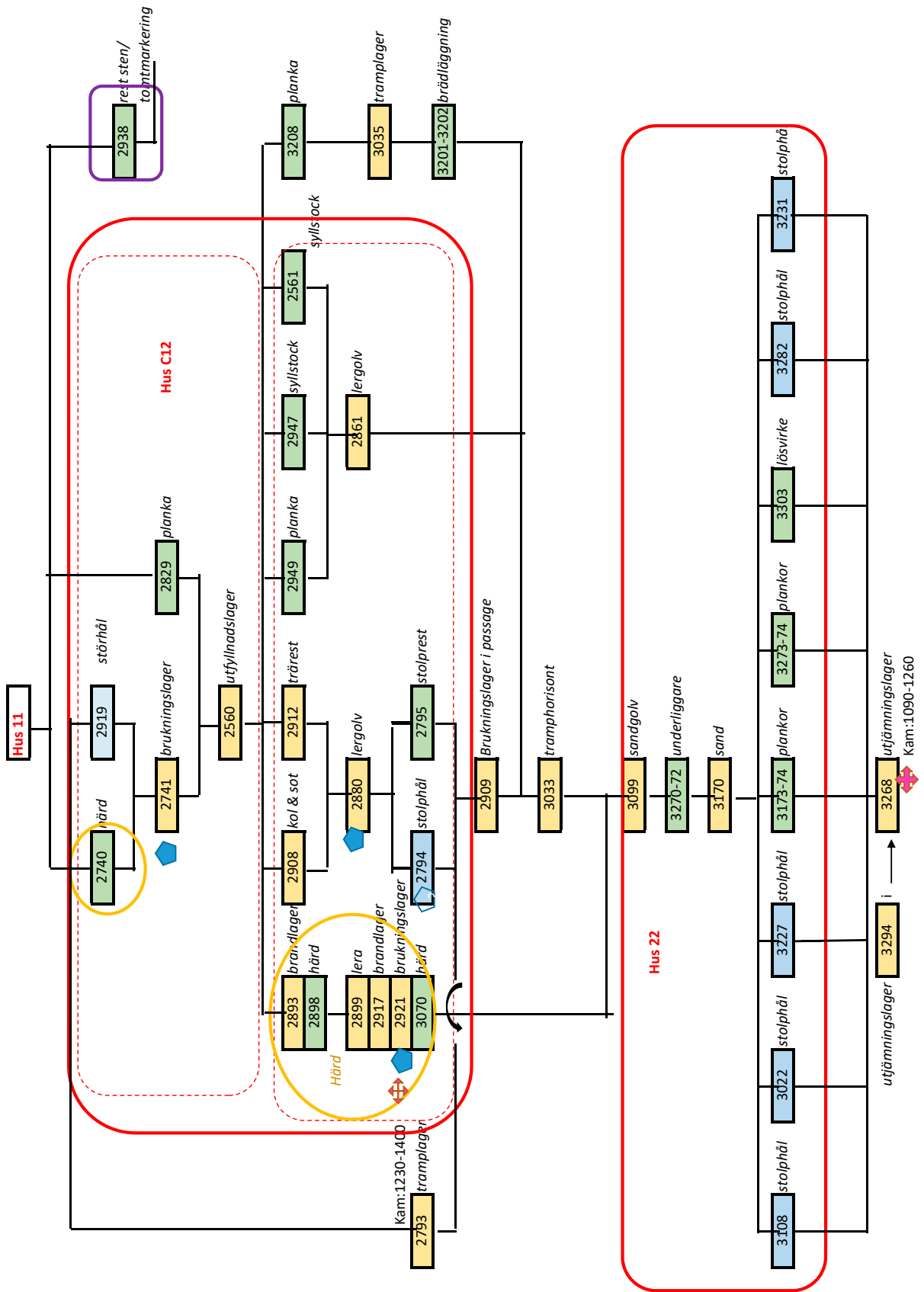
Hus 17, 18, 102 och passage 50

Hus 23 och passage 46

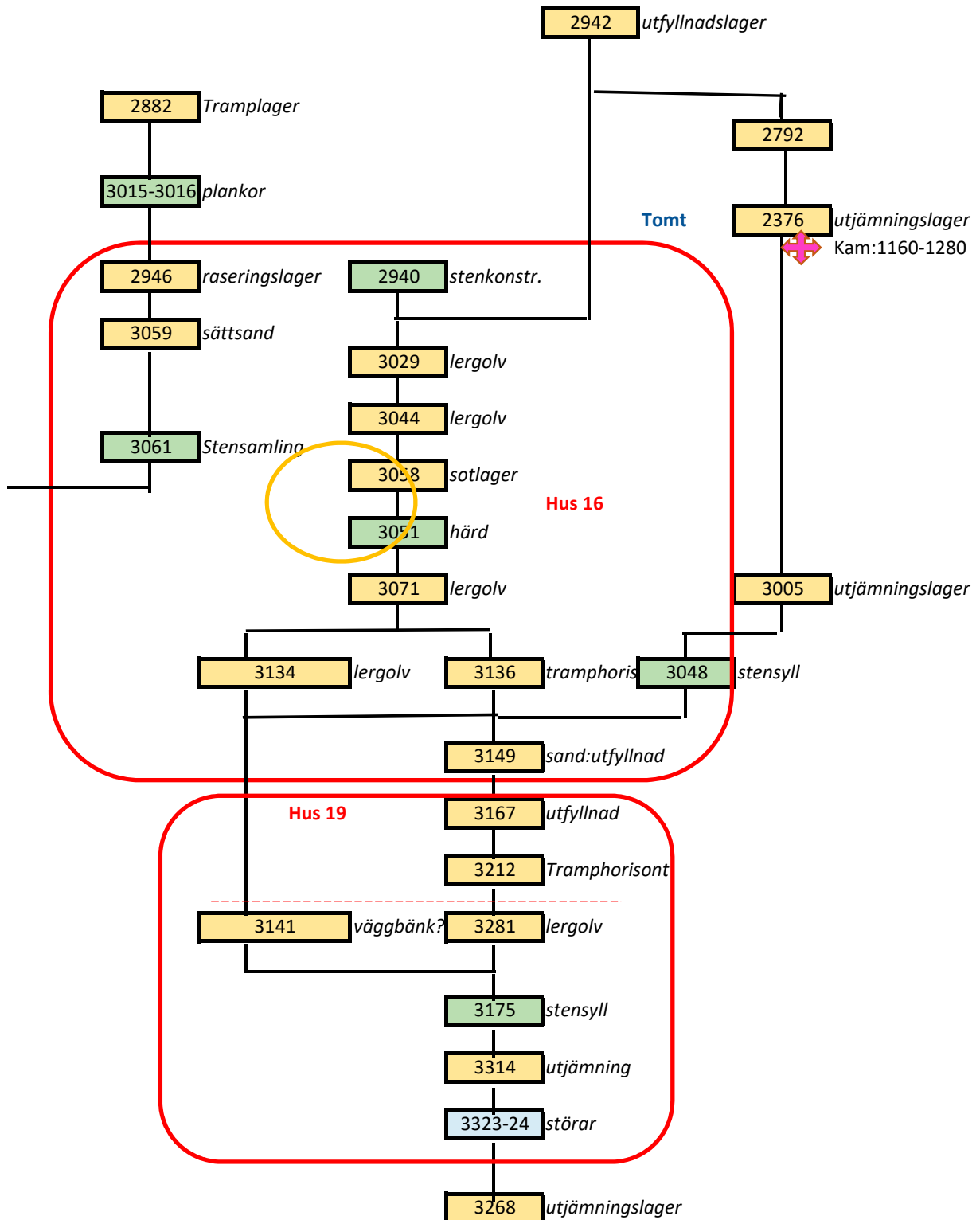
Hus 22 och 12

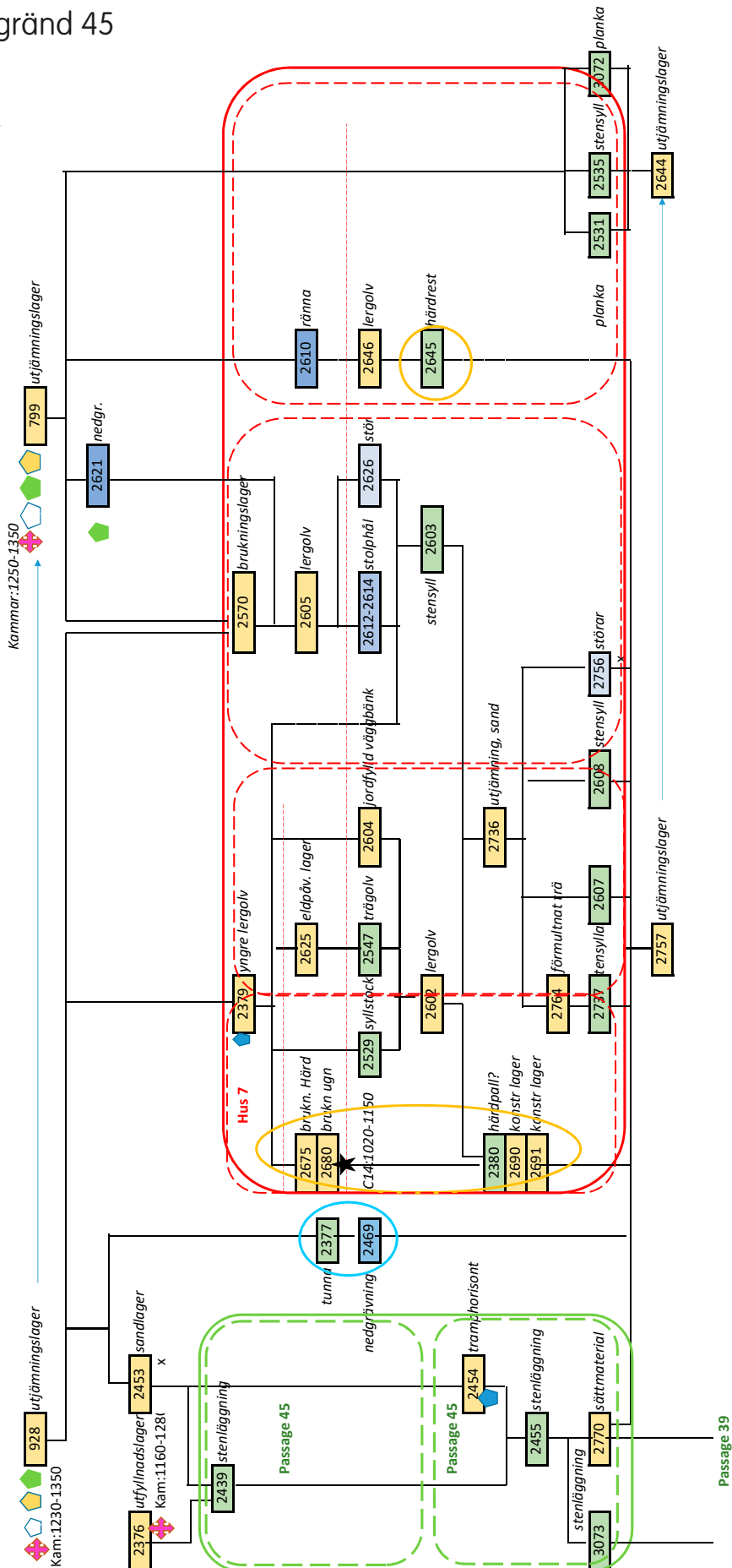

Hus 19 och 16

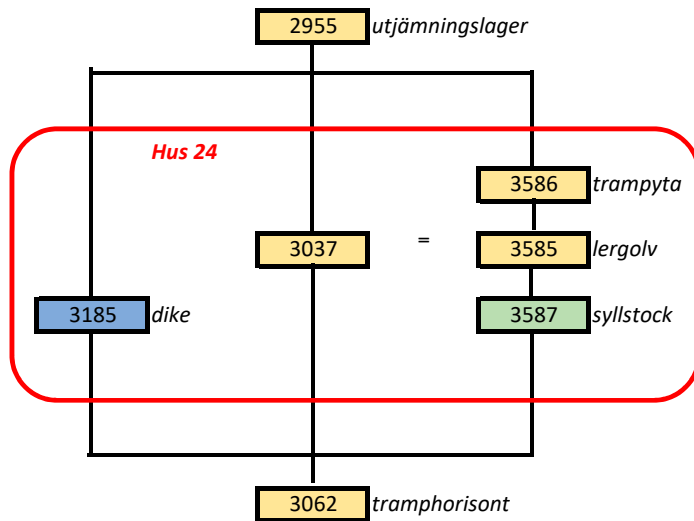

Hus 7 och gränd 45

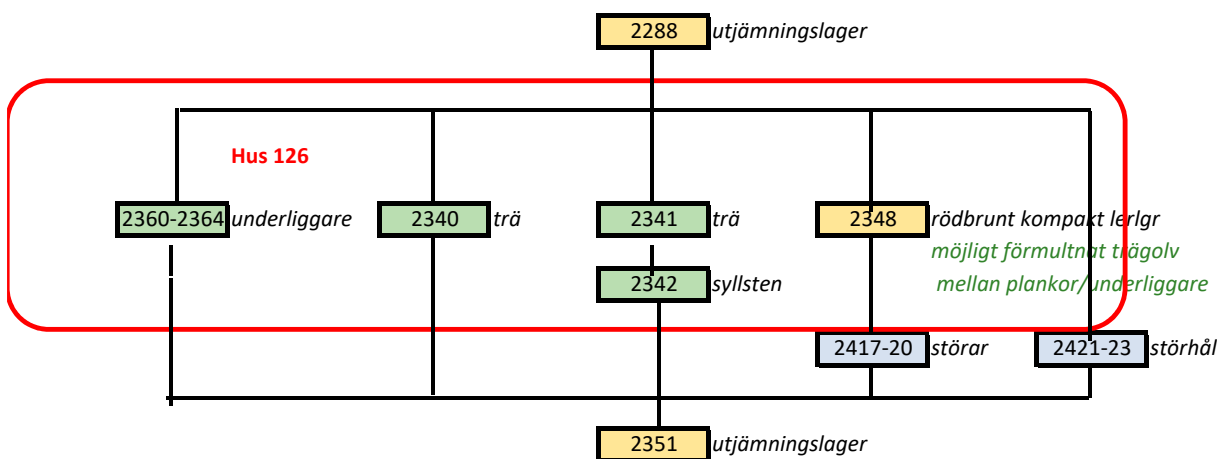

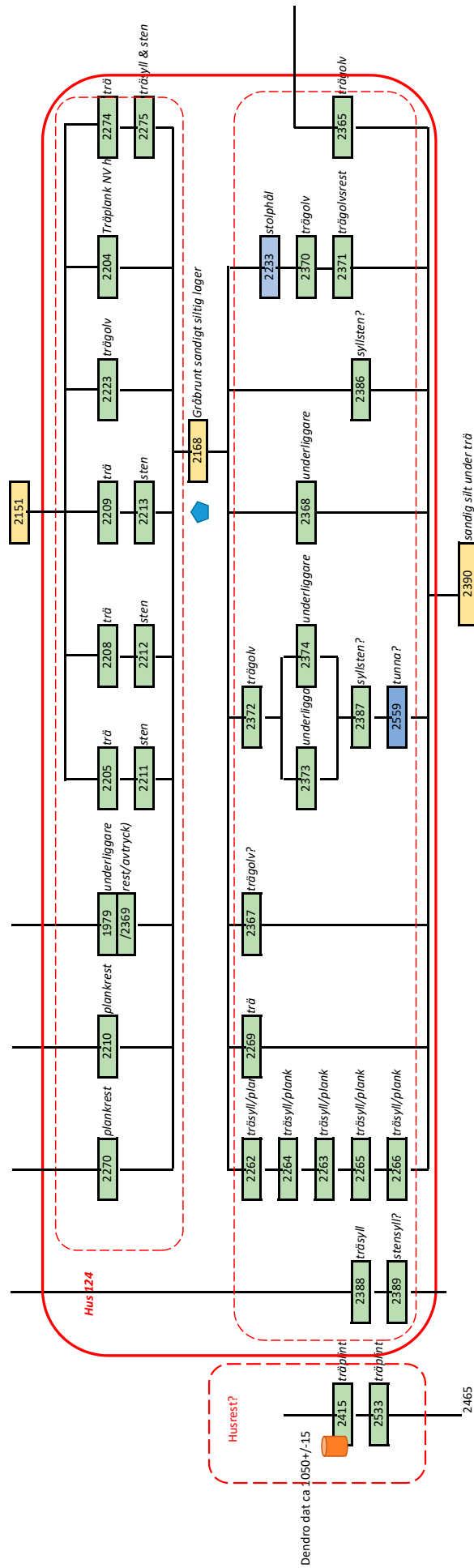
Hus 24

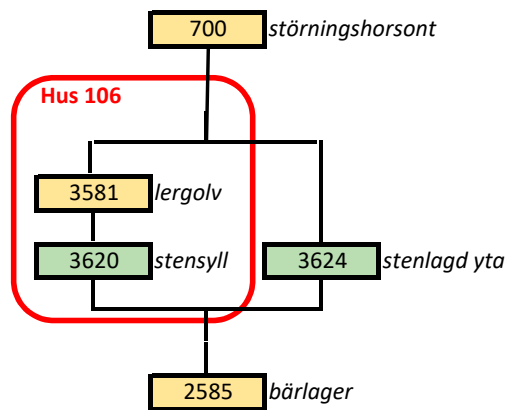
Hus 126

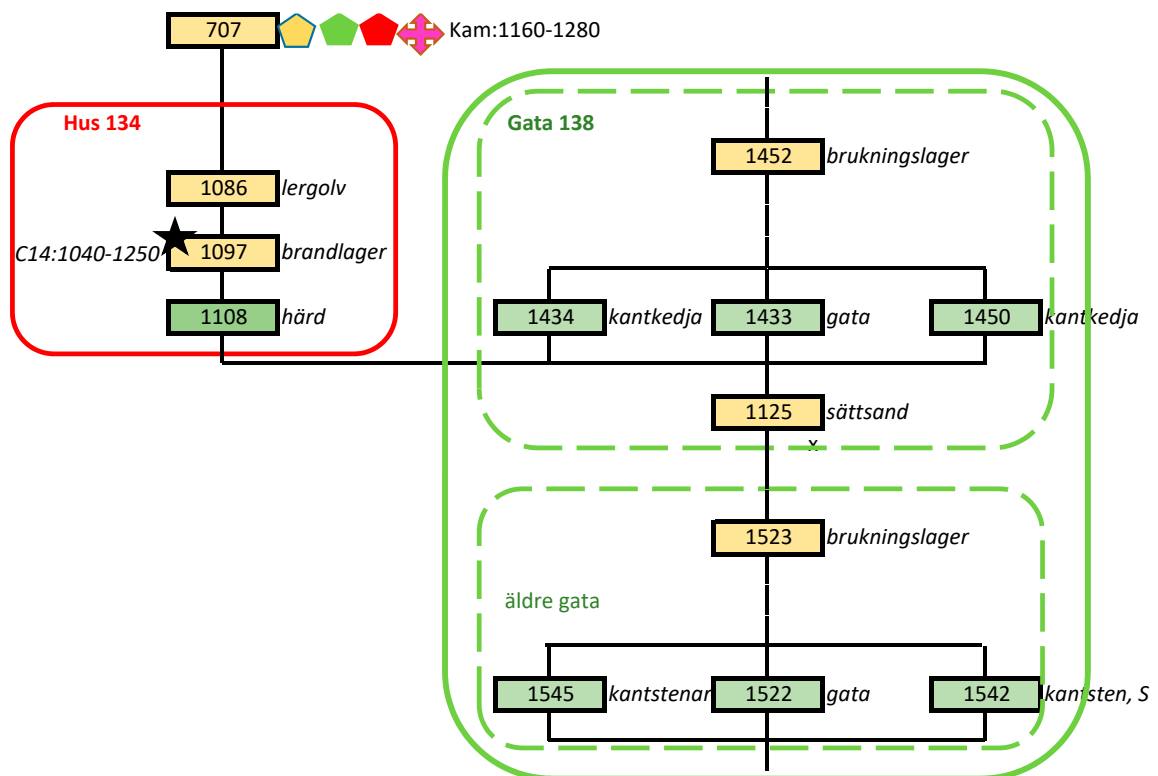
Hus 124

Hus 106

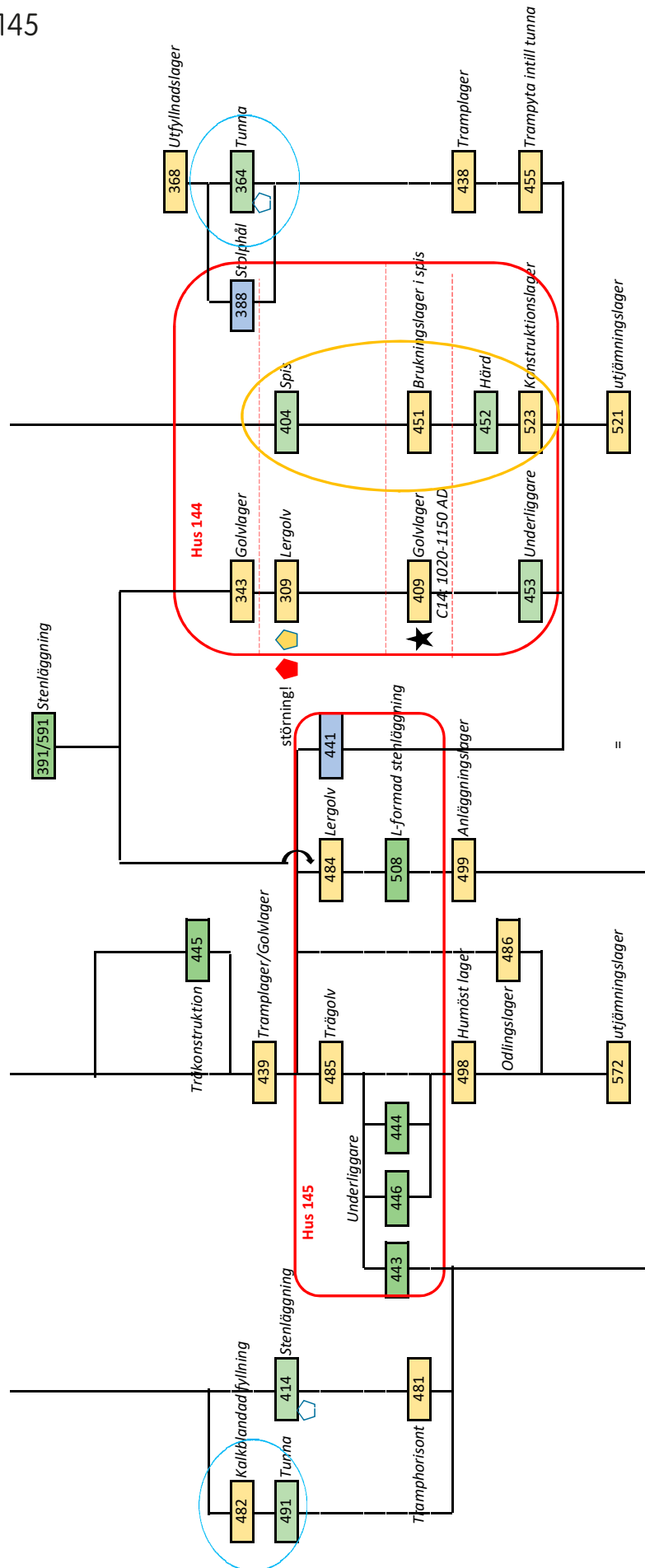

Hus 134

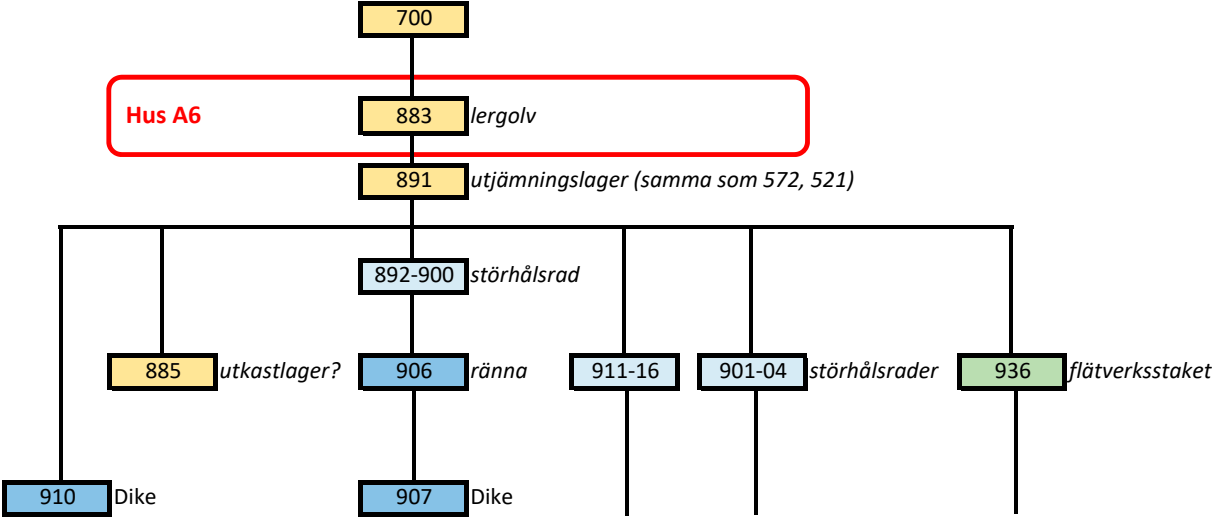

Hus 144 och 145

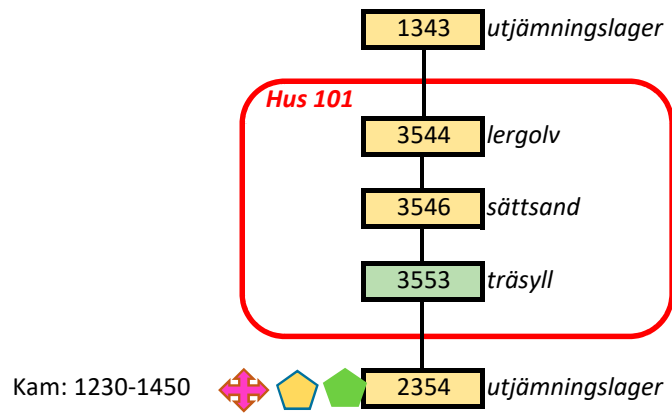

Hus 136

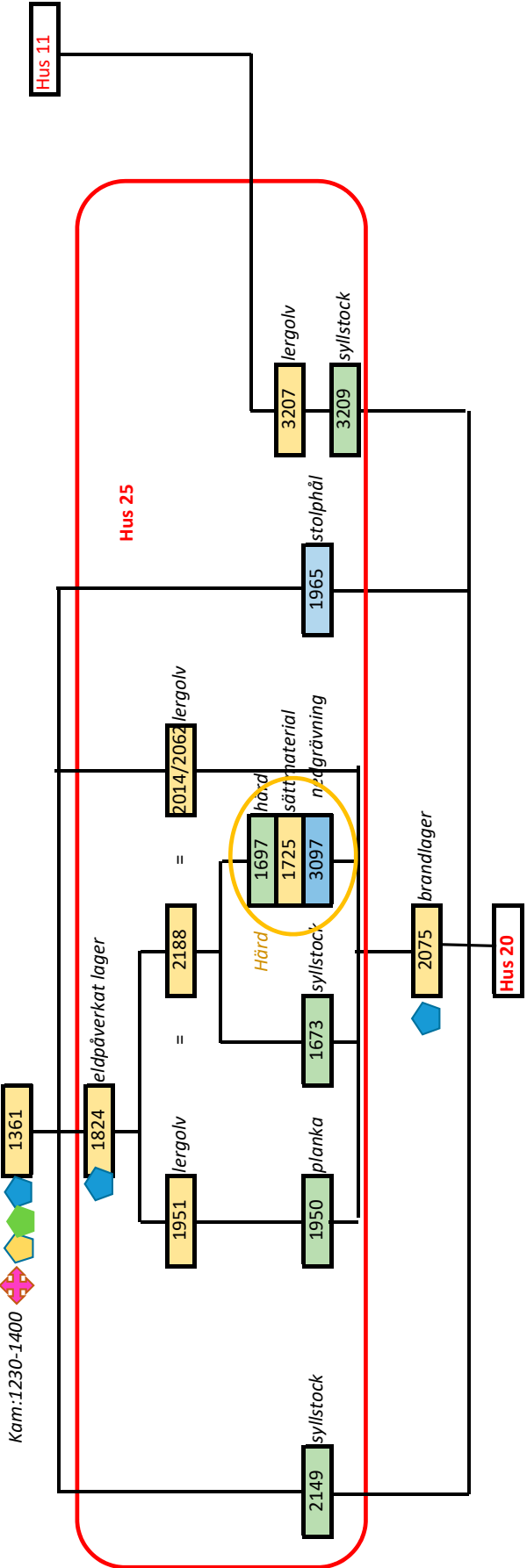
Huvudskede 3

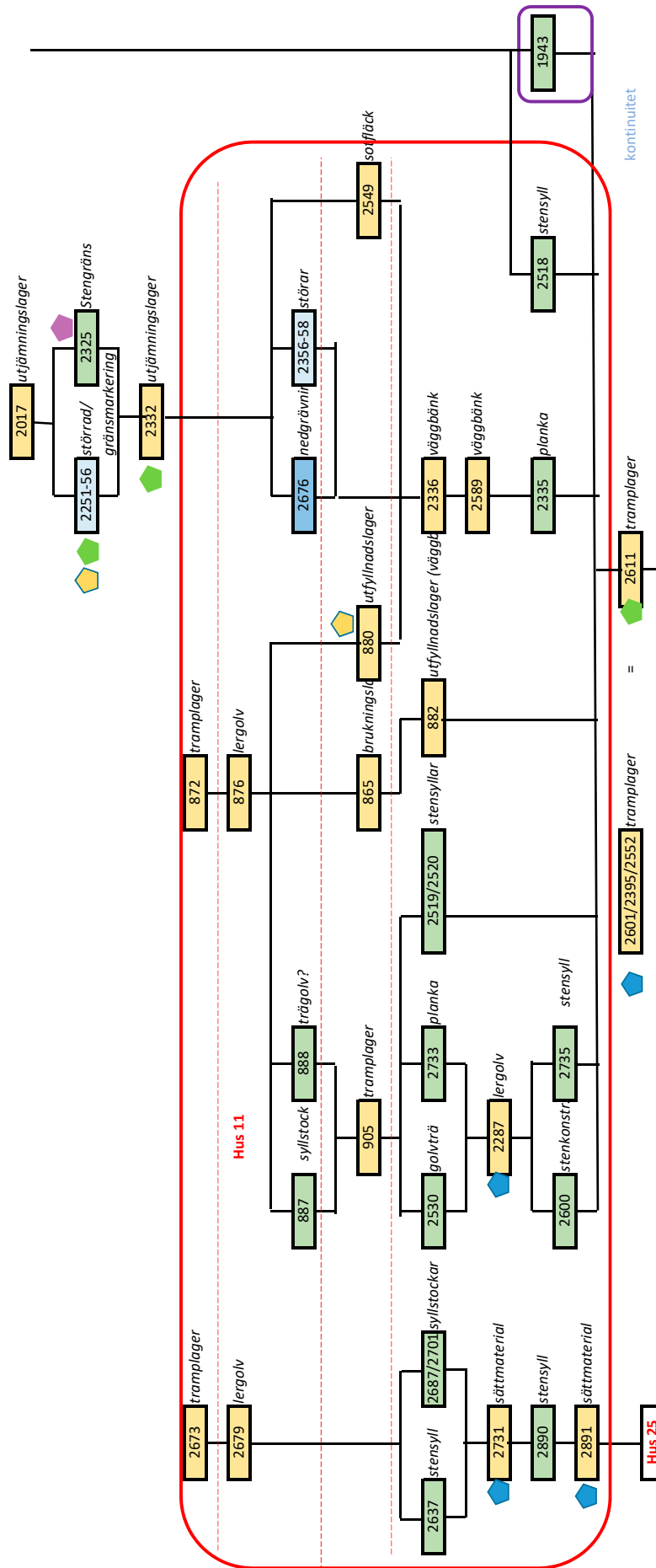
Hus 101

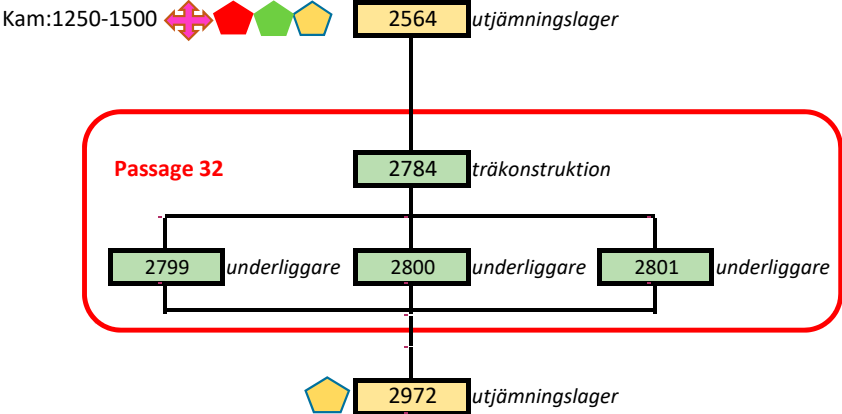

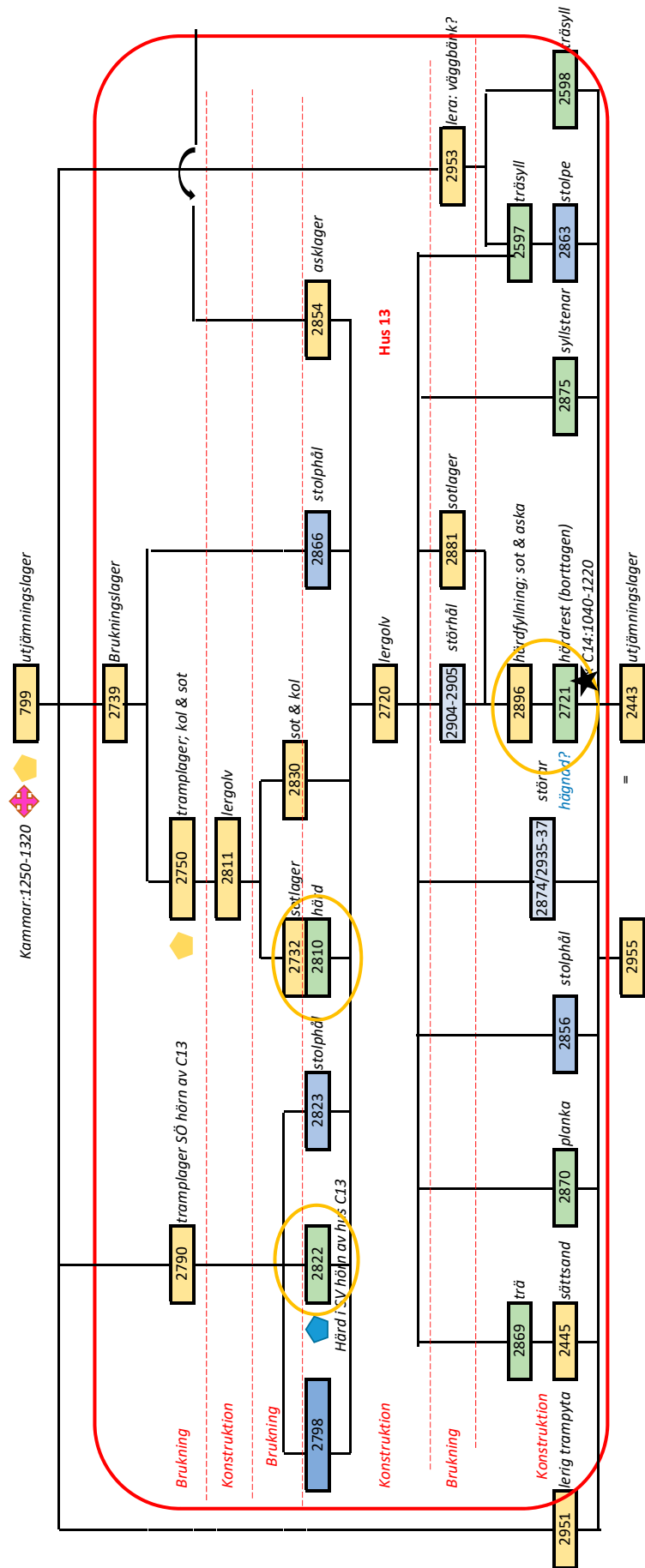

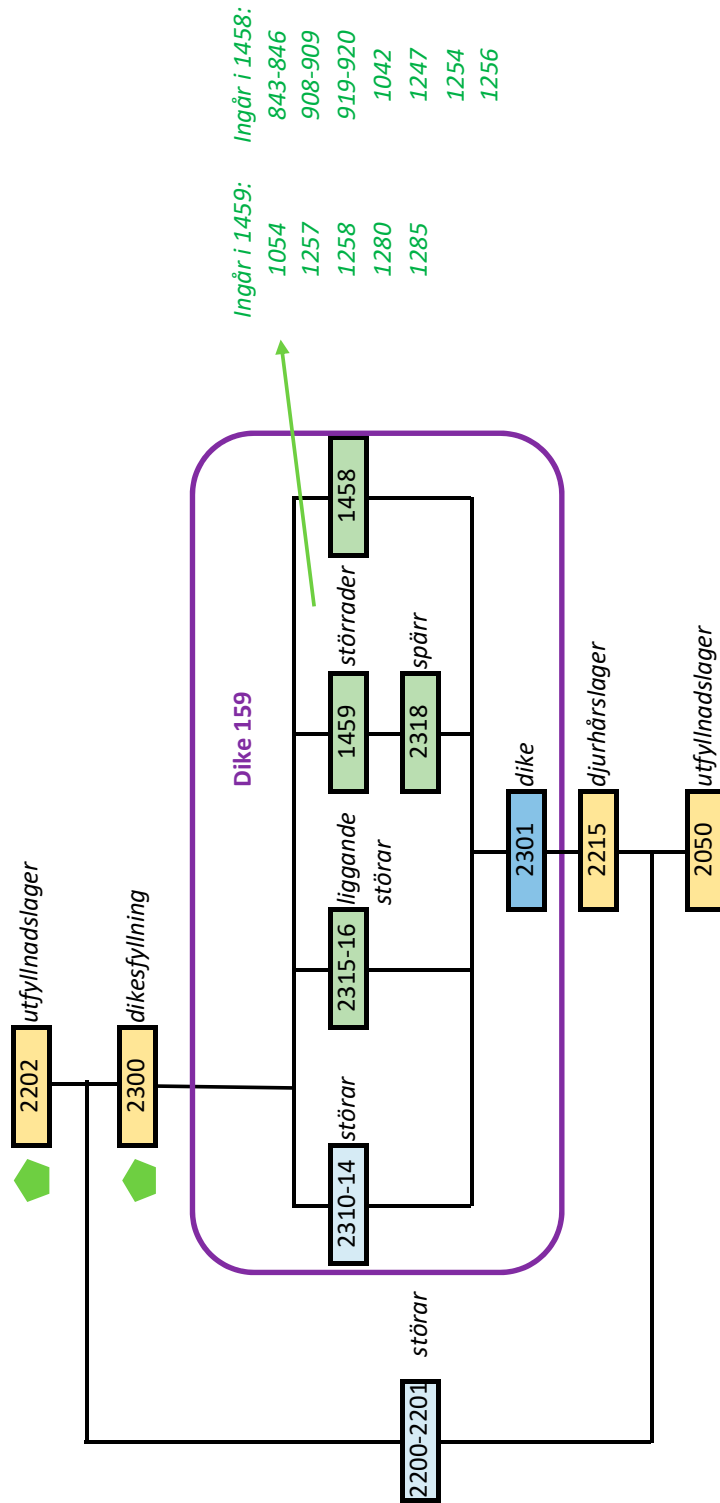

Passage 32

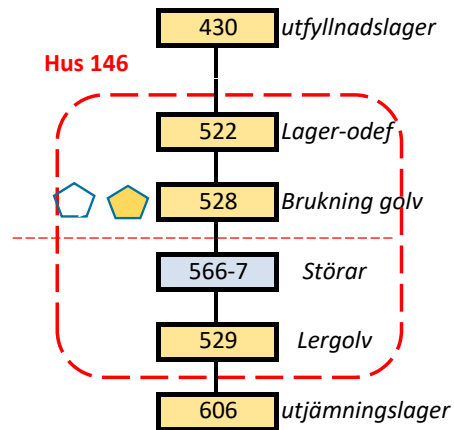

Dike 159

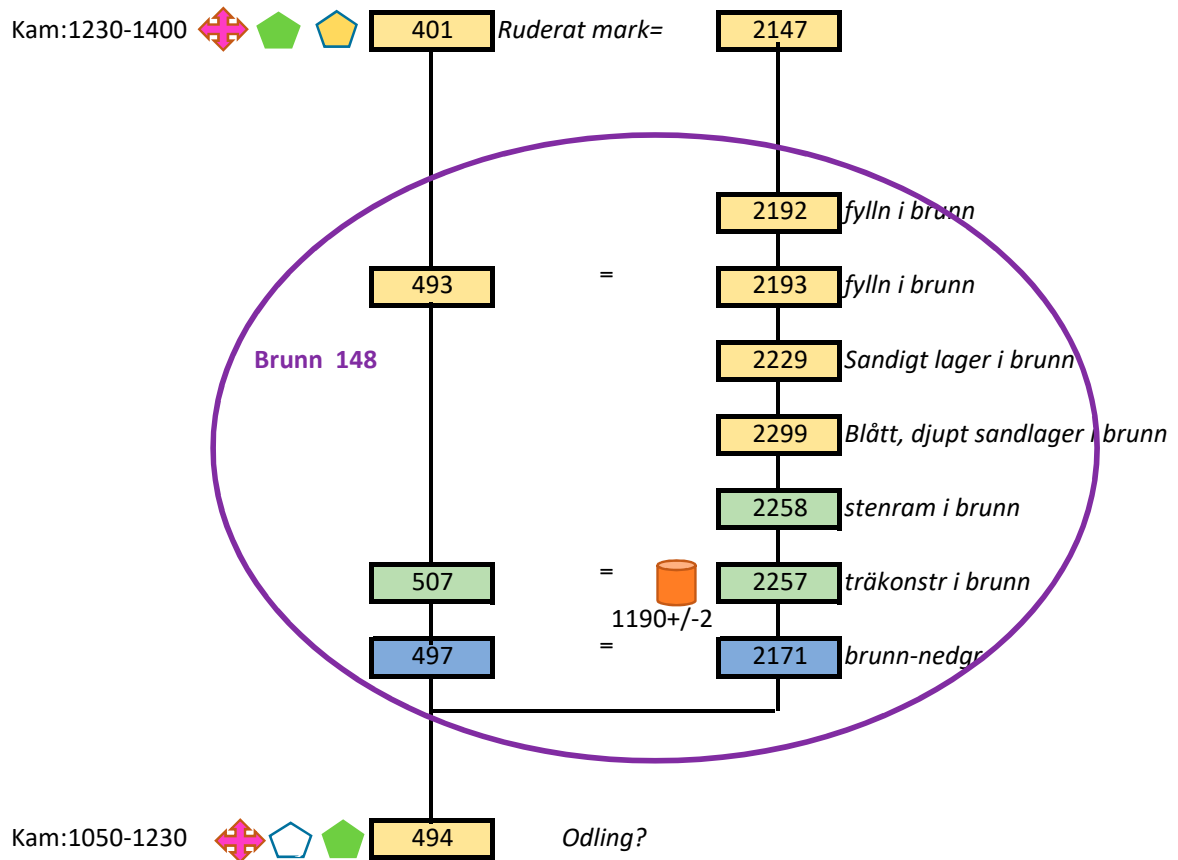

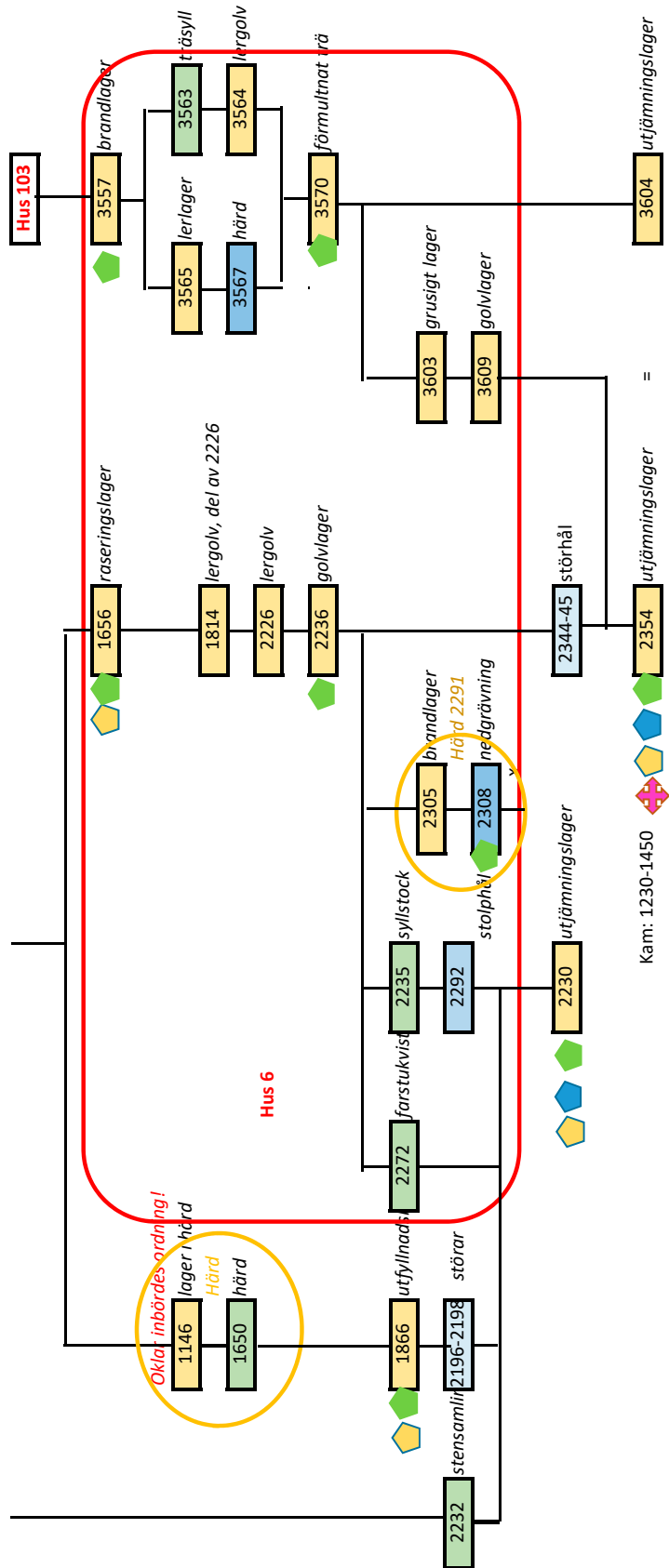
Hus 146

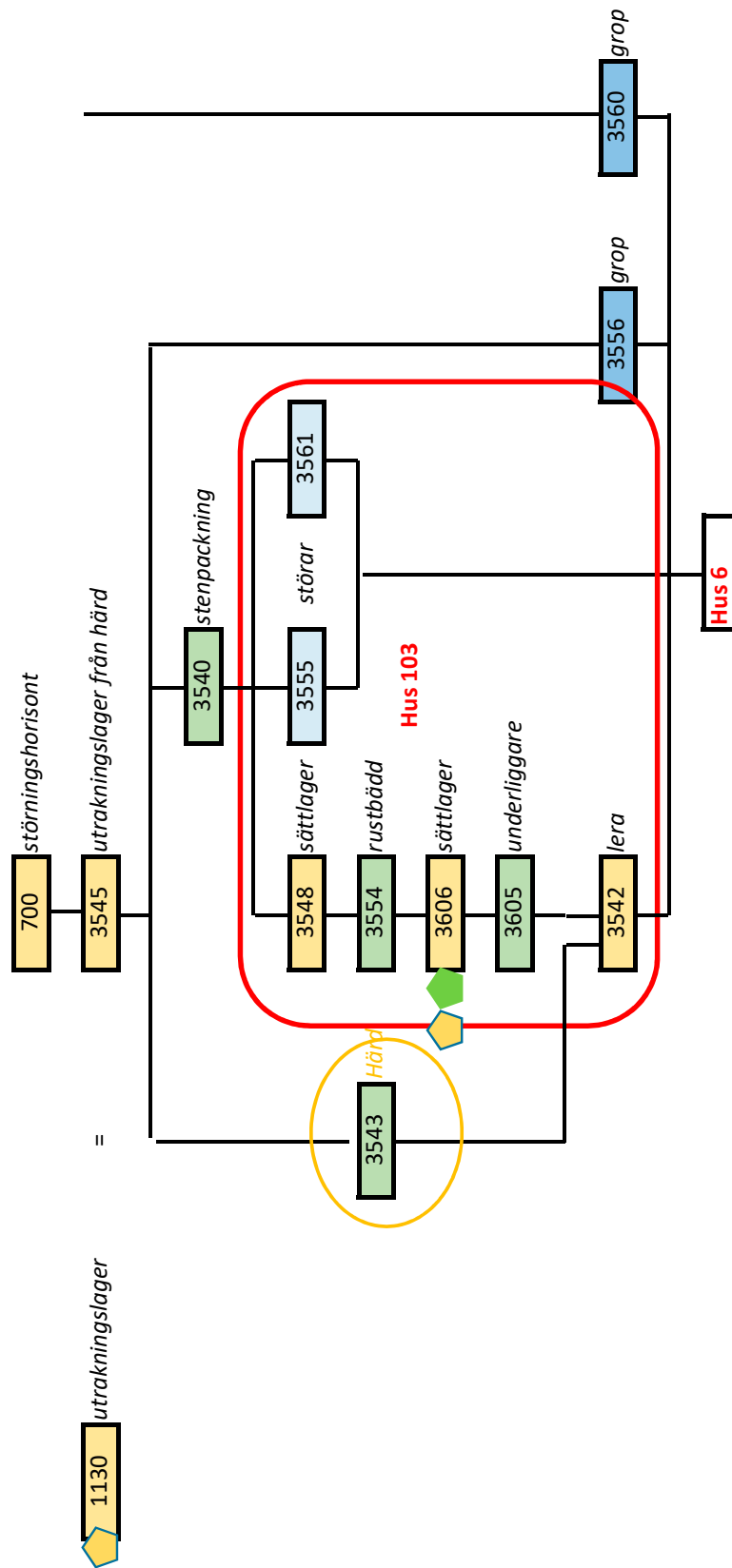

Brunn 148

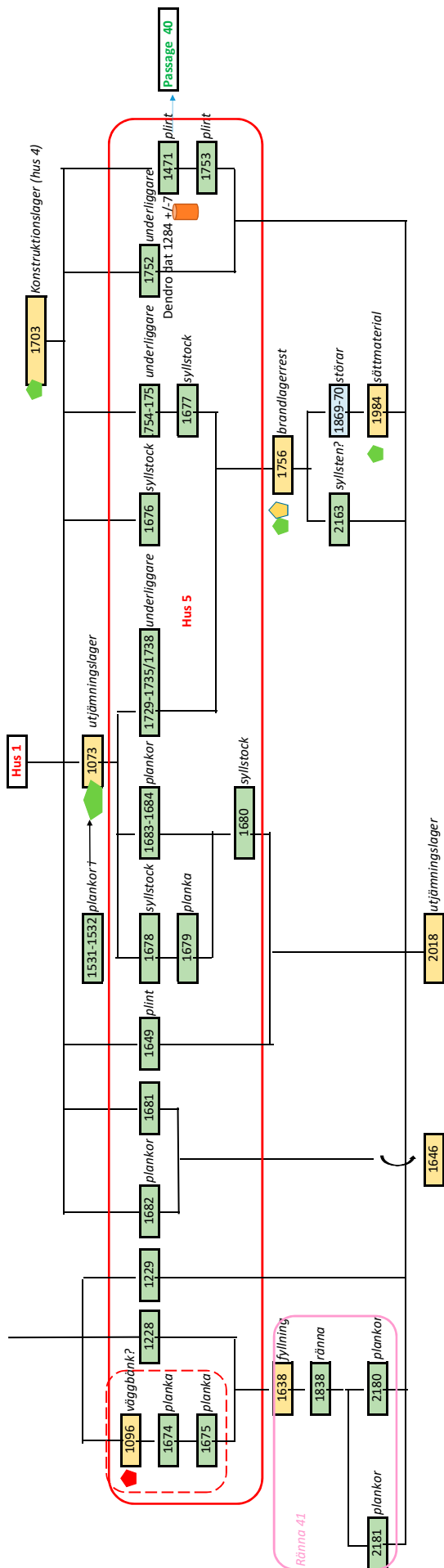
Huvudskede 4

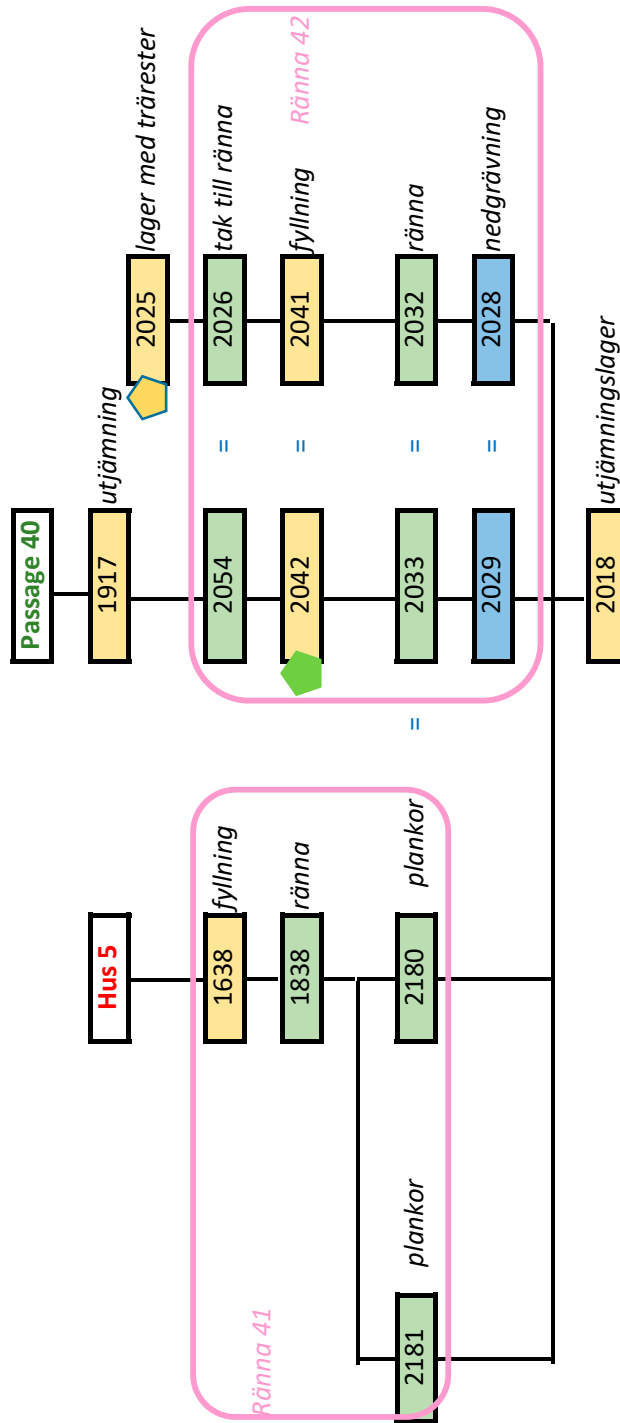

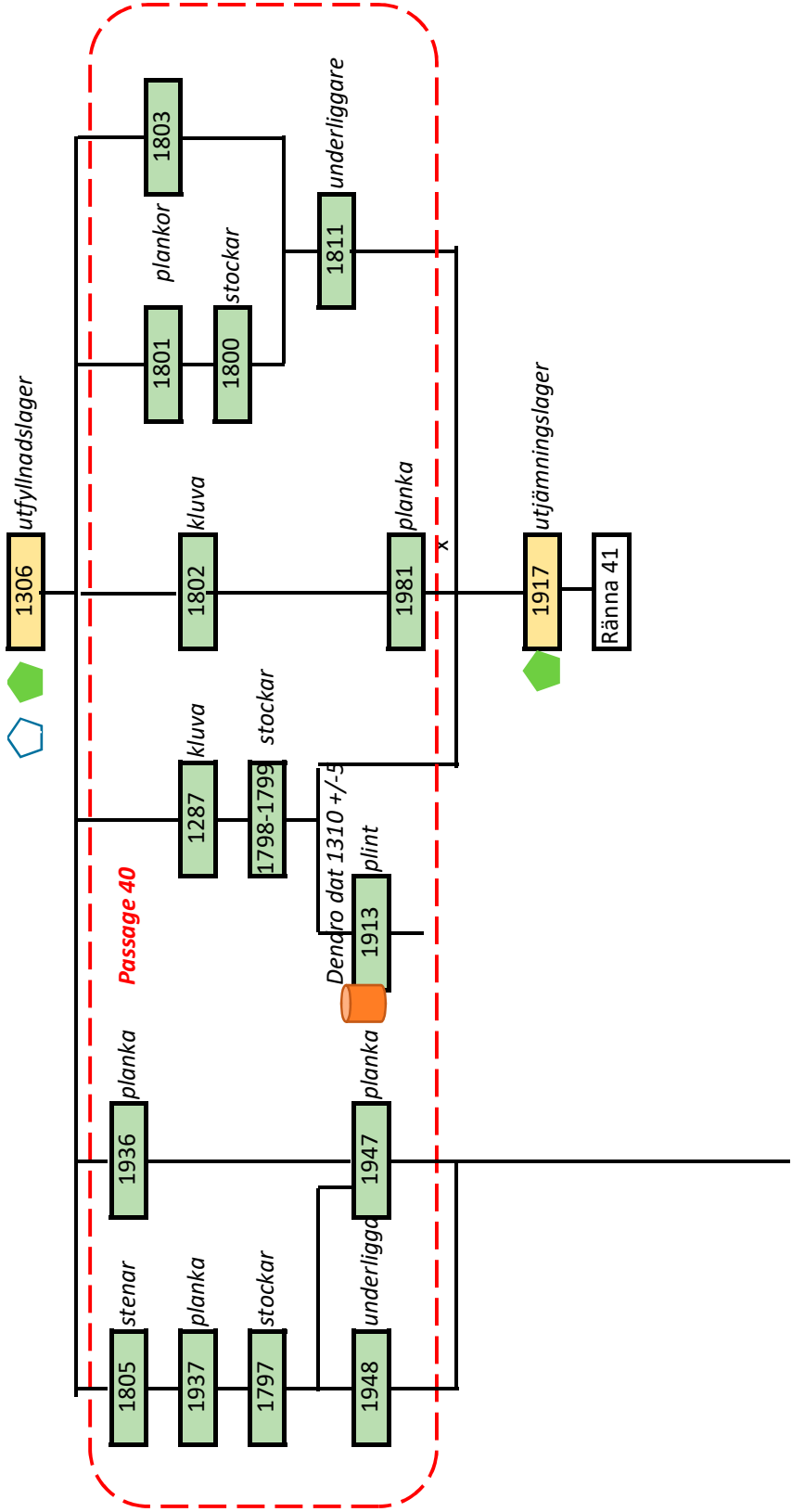

Hus 5

Ränna 41 och 42

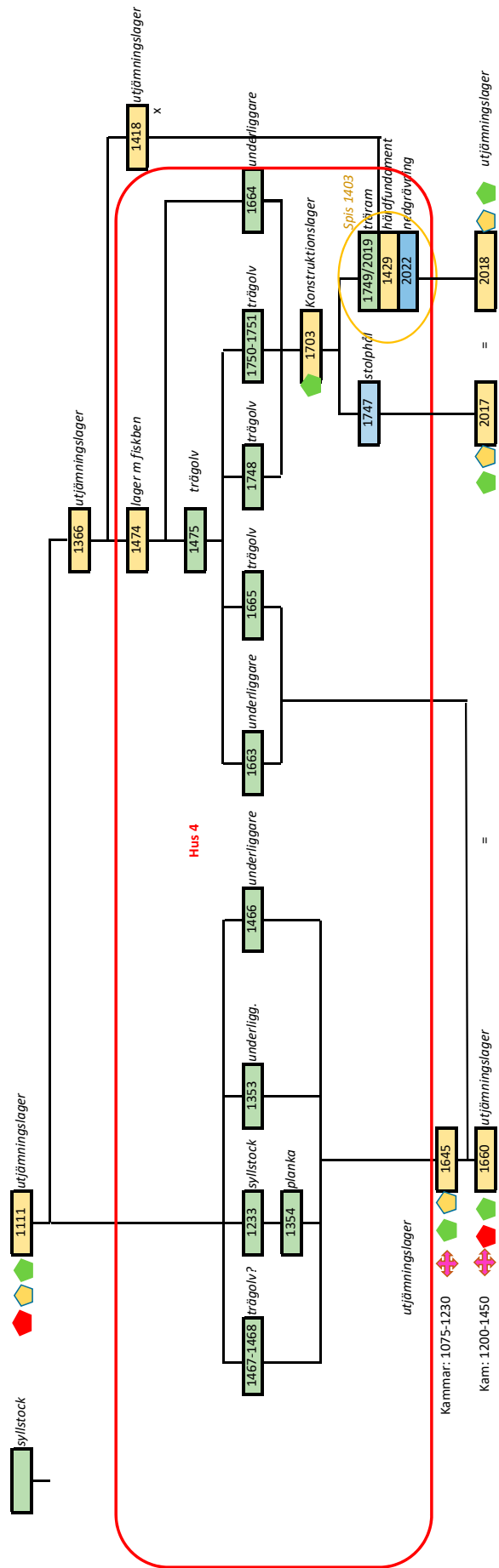

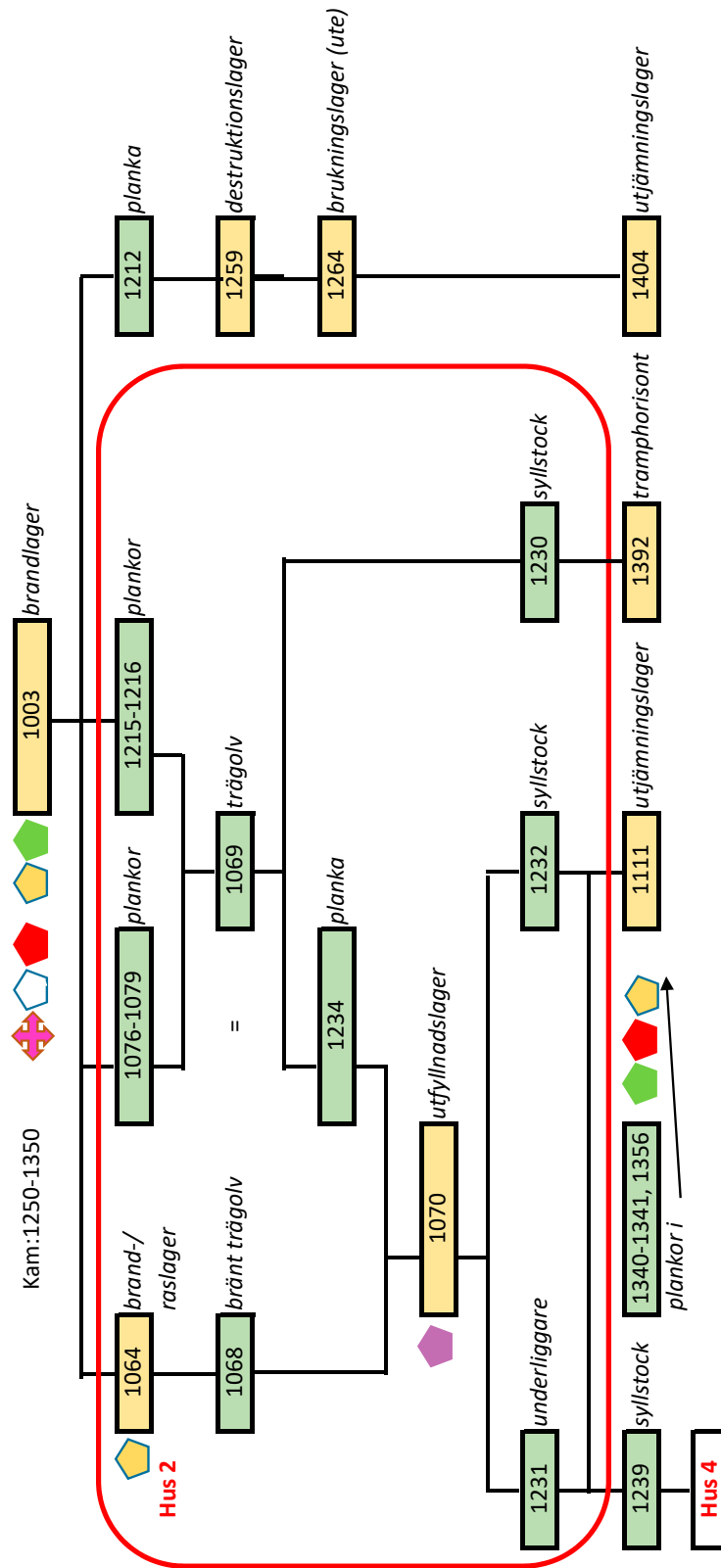

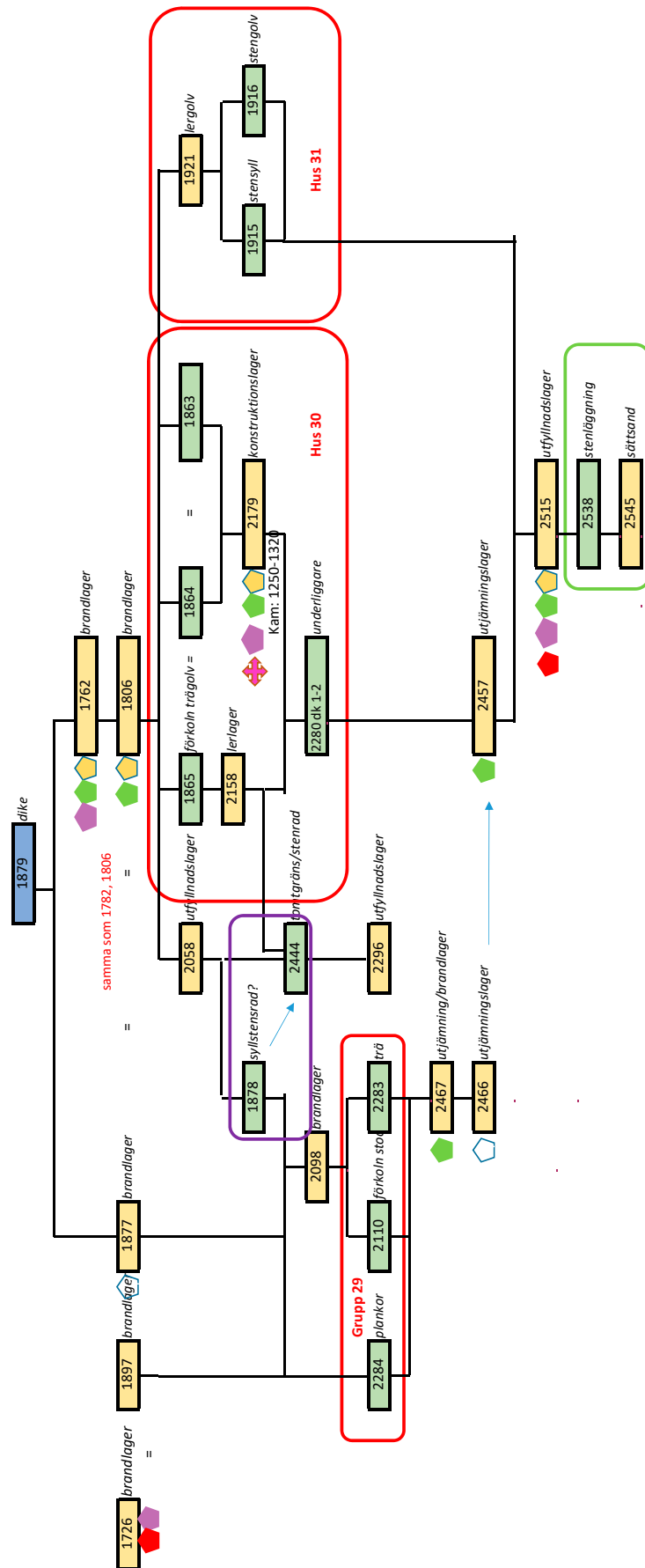

Hus 4

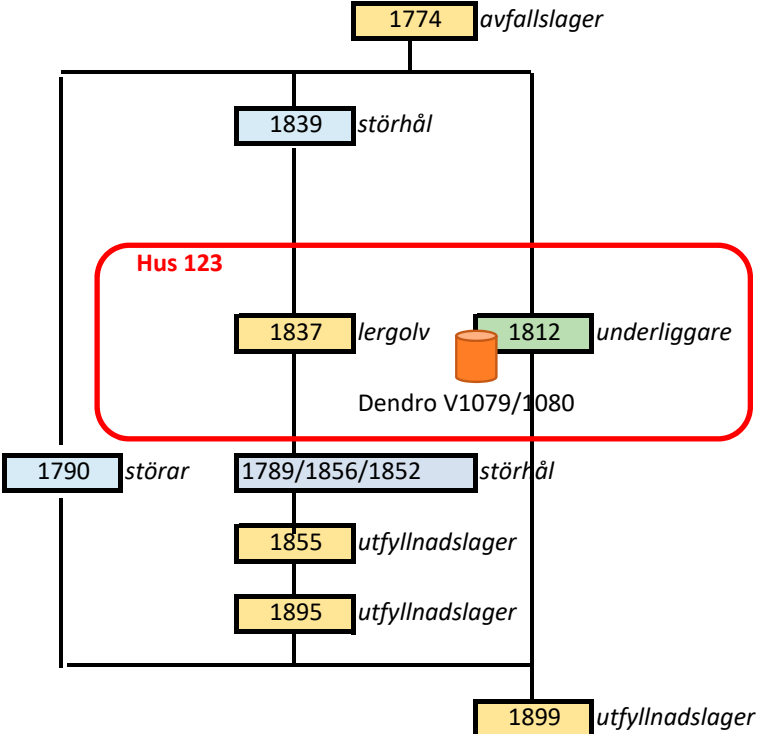
Hus 30, 31 och passage 29

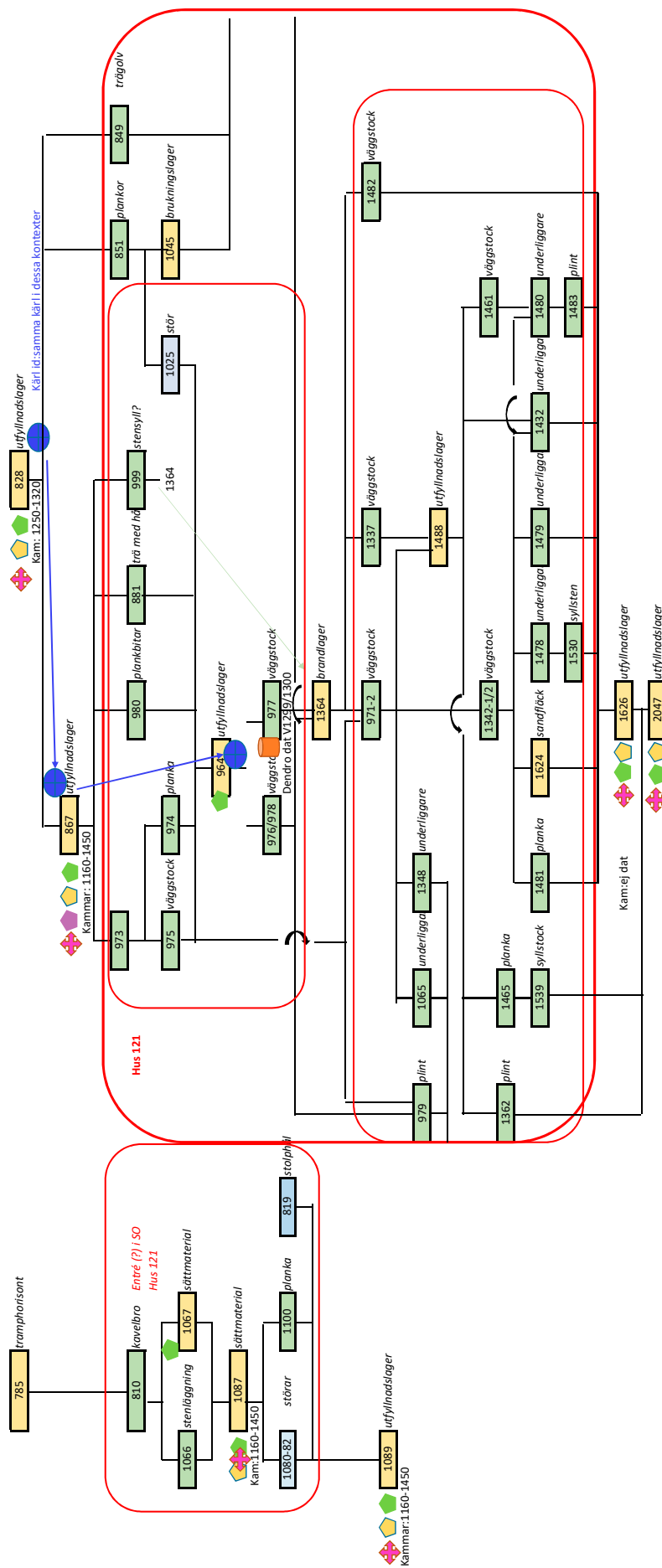

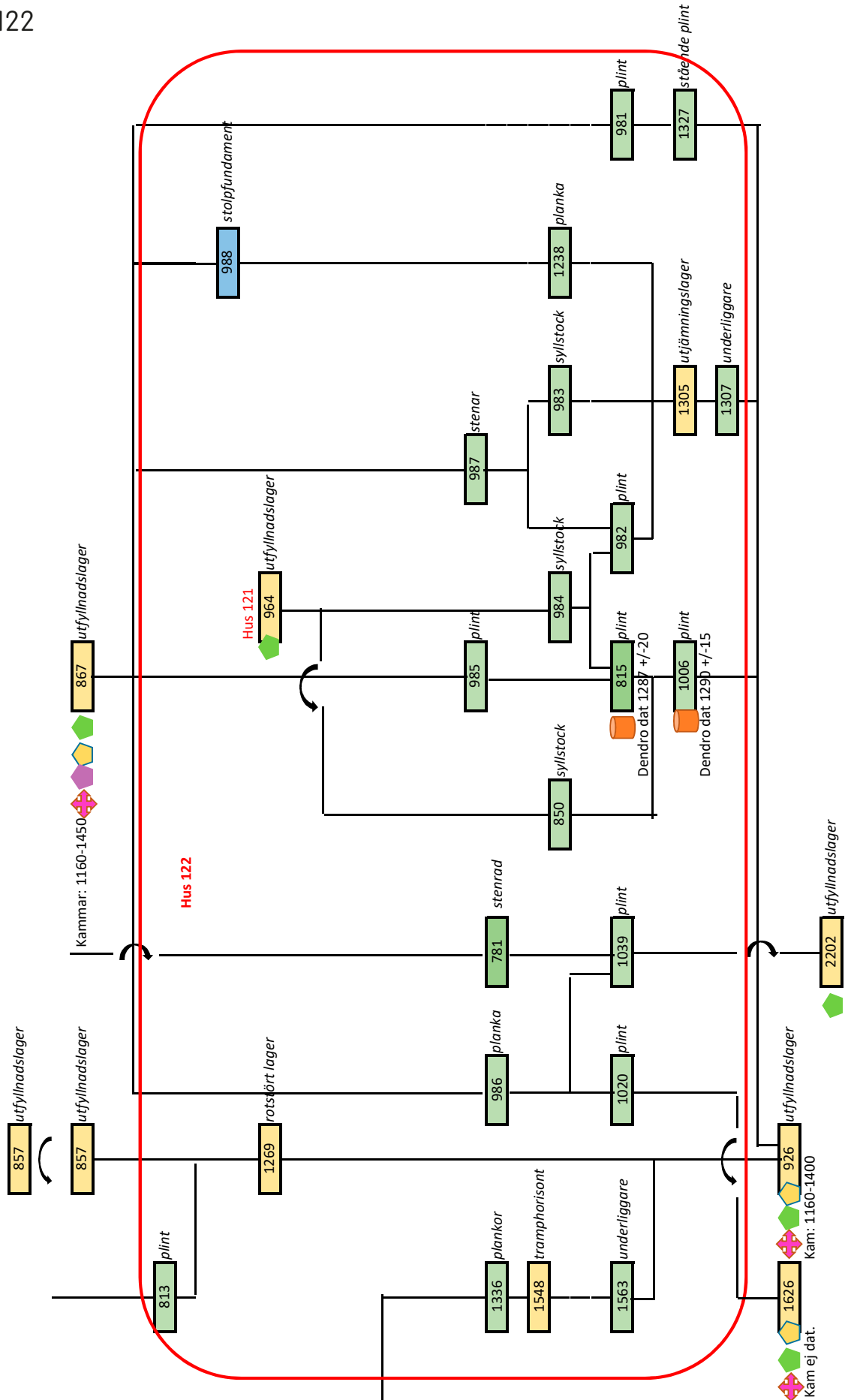

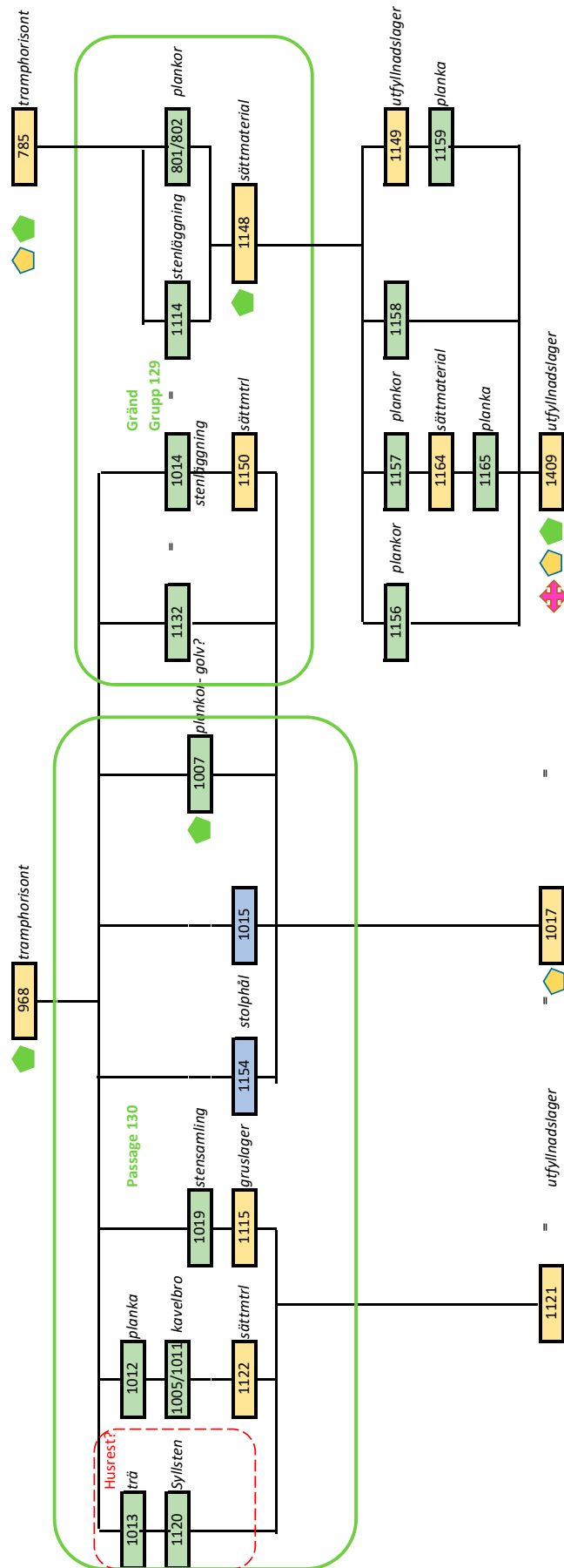
Hus 123

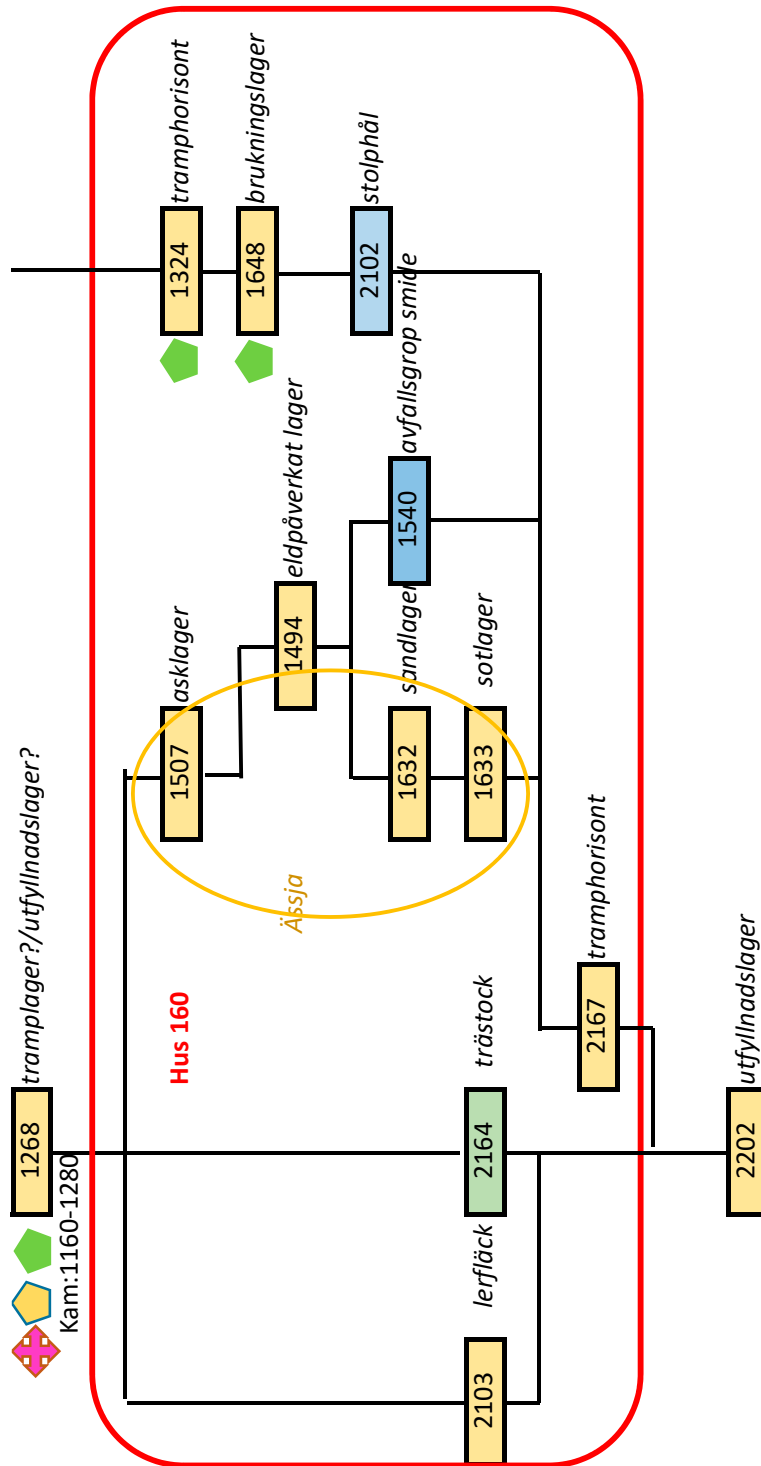

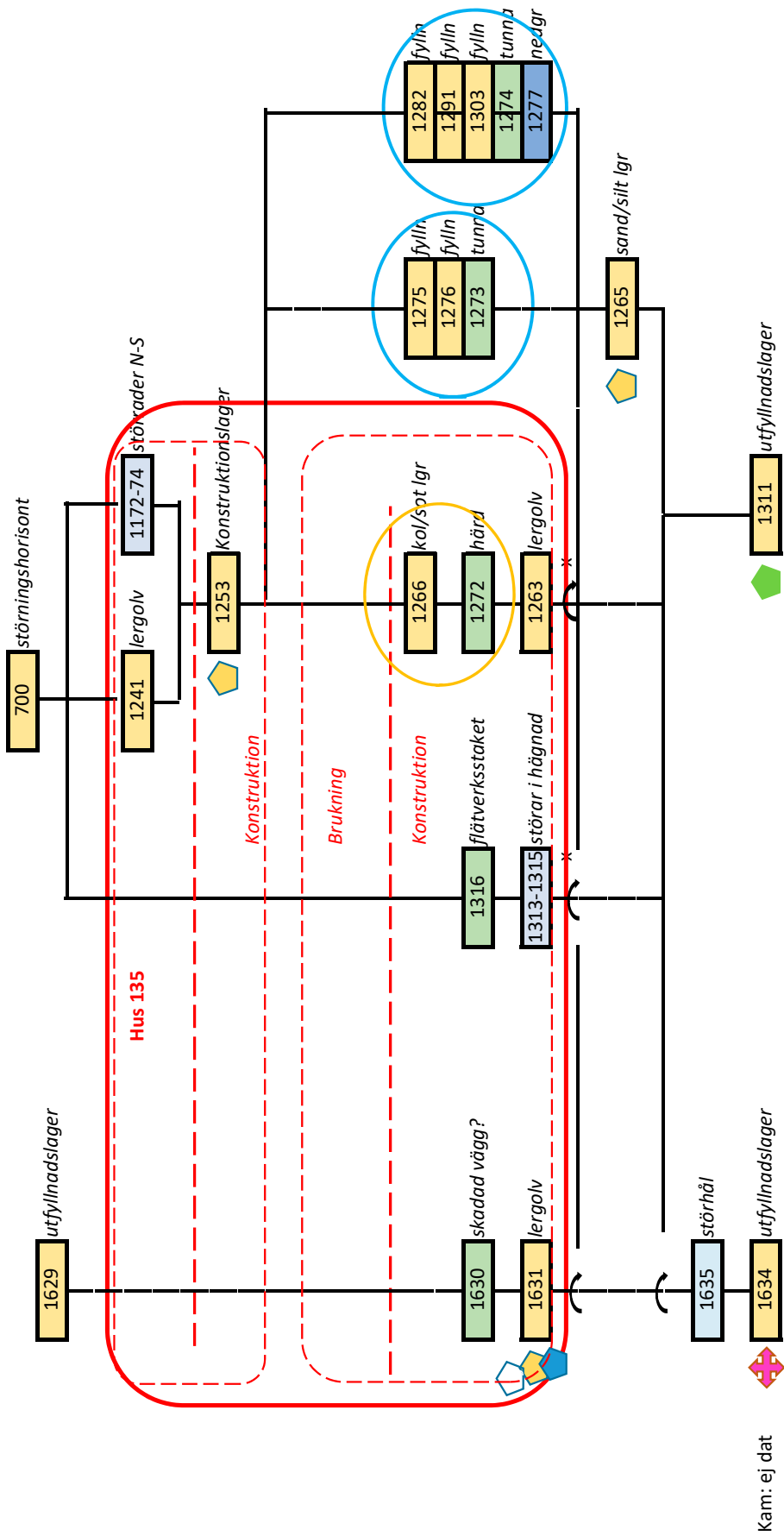

Passage 129 och 130

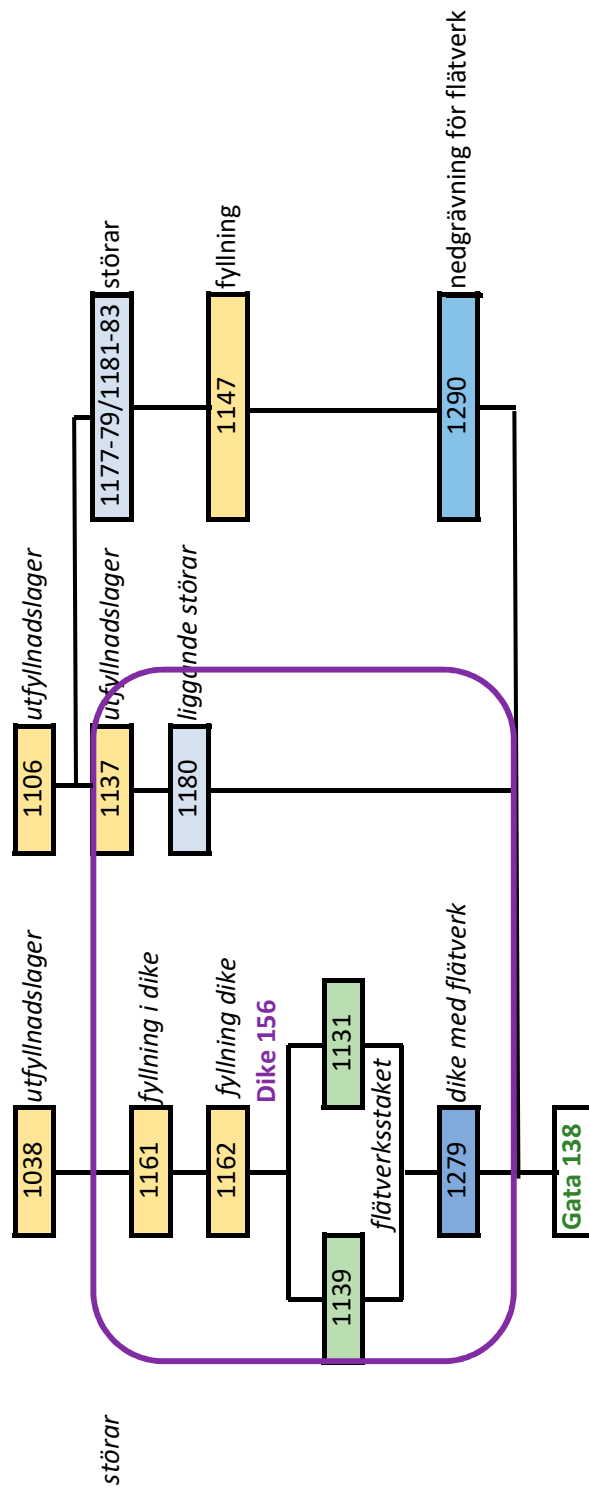

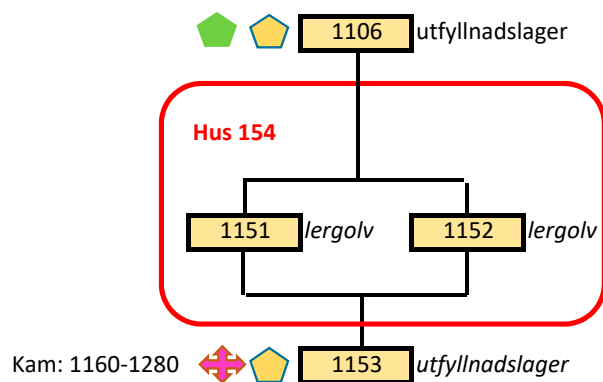

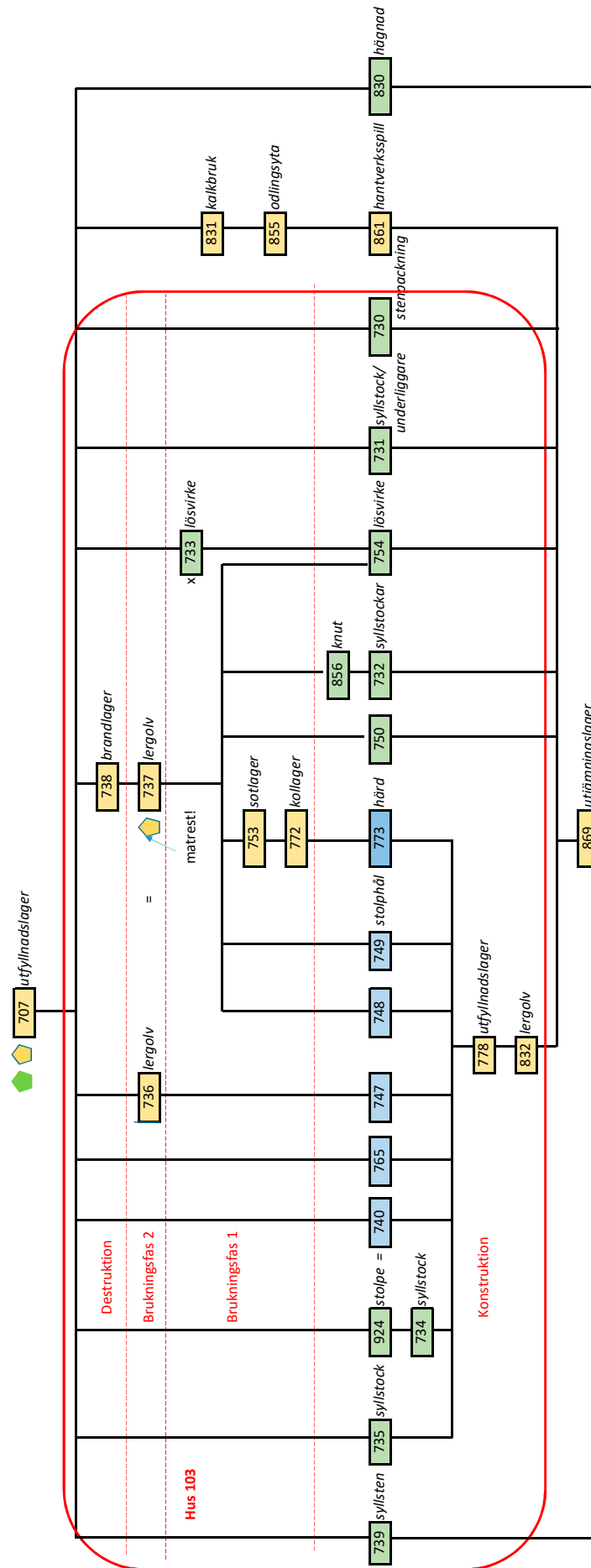
Dike 156

Hus 154

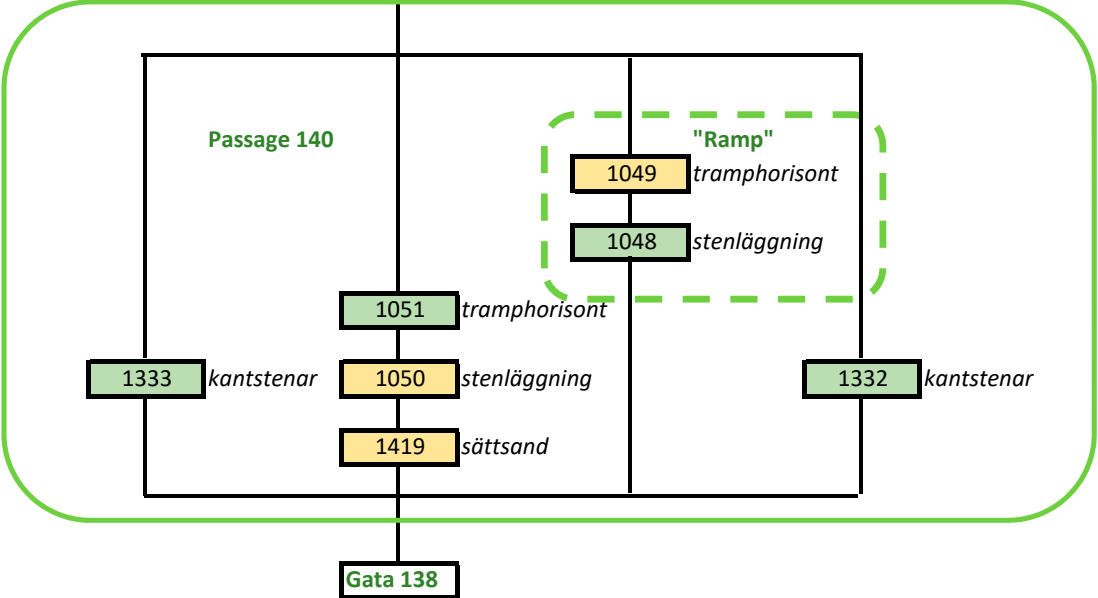

Passage 140

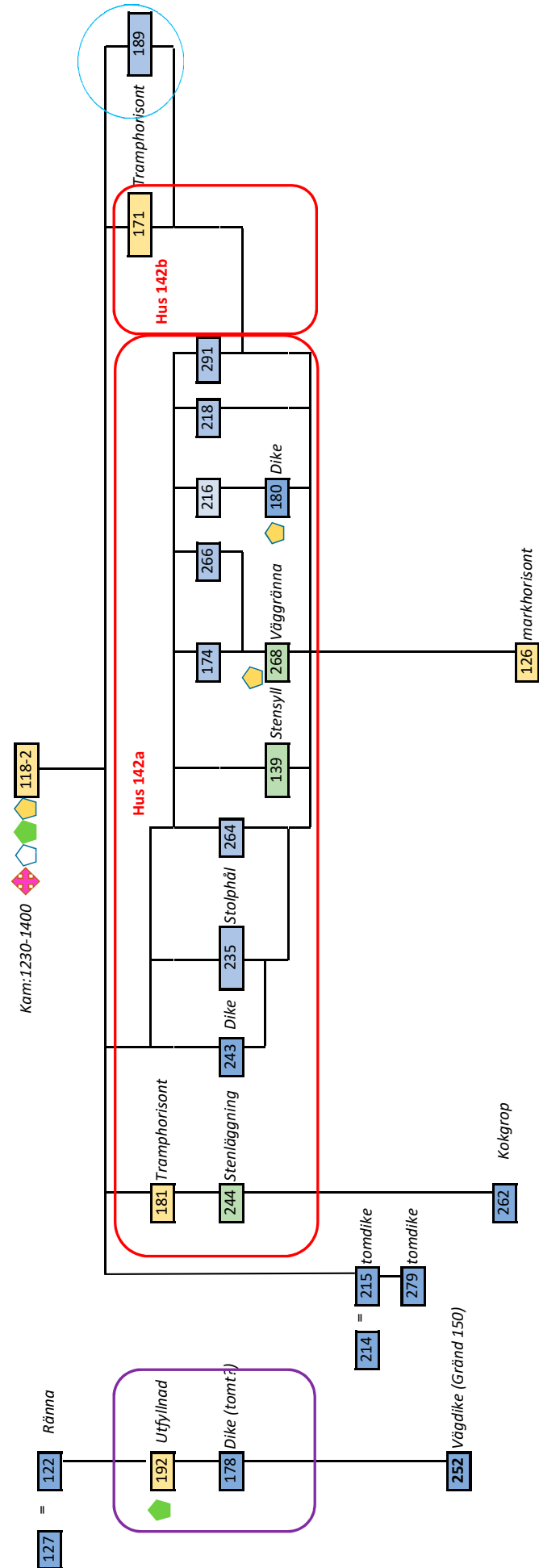
Kam:1160-1280

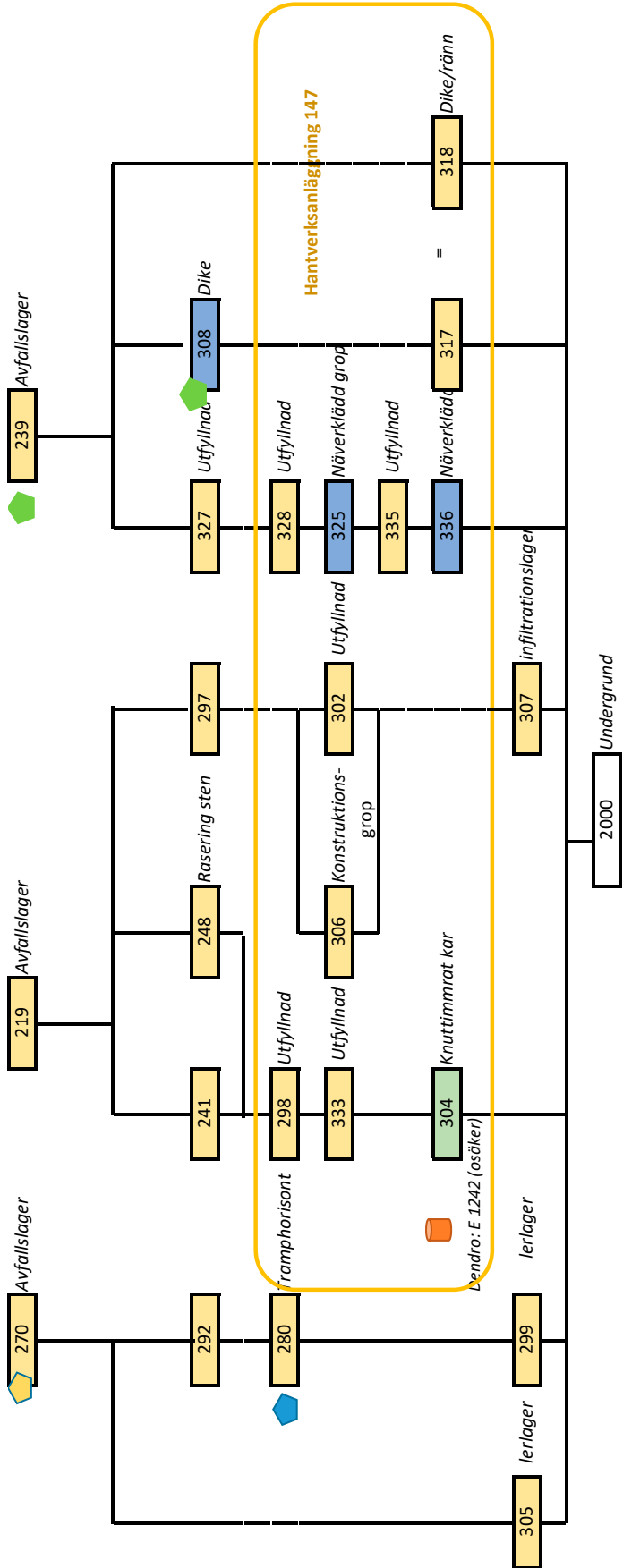
707 utfyllnadslager

Hus 142a och b

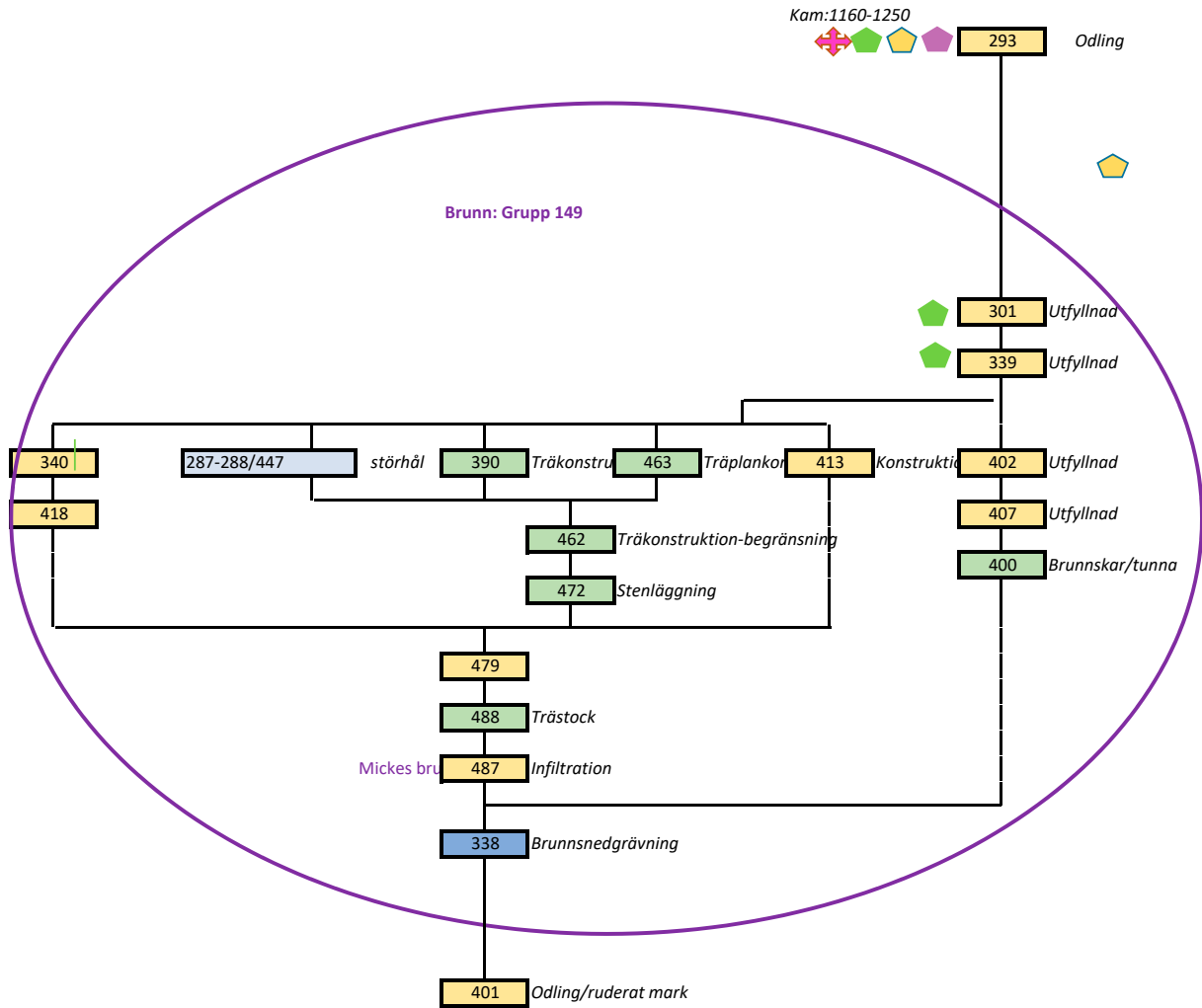

Hantverksanläggning 147

Brunn 149

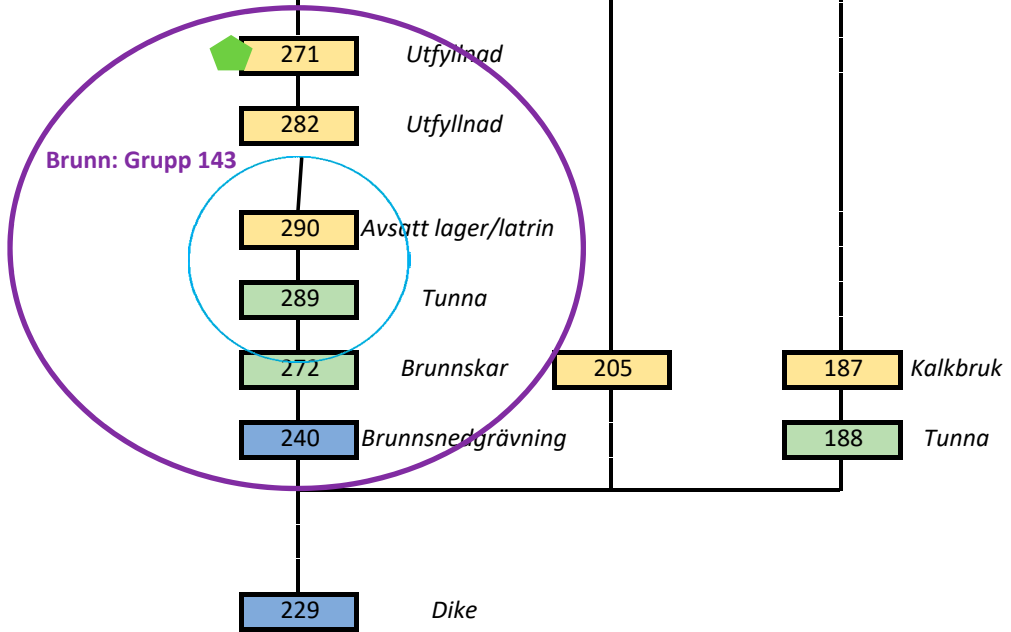

Brunn 143

Kam:1230-1400

118-2

Åren 2013–2014 grävde vi arkeologer från Arkeologikonsult ut en betydande del av Enköpings allra tidigaste historia. Den arkeologiska utgrävningen var den största som hade utförts i Enköping och också en av de största stadsundersökningarna i Mellansverige. Totalt undersöktes nästan ett halvt kvarter i området mellan Torgatan, Eriksgatan, Rådmansgatan och Kryddgårdsgatan i centrala delen av Enköping. Kvarteret kallades i äldre tider för Fältskären. Under asfalten på en tidigare parkering förväntade vi oss att stöta på en utkantbebyggelse till det medeltida Enköping. Våra förväntningar skulle komma att överträffas med råge både gällande lämningarnas ålder och omfattning!

I området växte bilden av en reglerad stadsbebyggelse fram med dateringar tillbaka till andra hälften av 1000-talet. Stadsgårdarna kunde följas fram till mitten av 1300-talet. Dessutom fanns en spridd och mer oreglerad bebyggelse på det som förr varit en strandkant. Stenlagda gator och gränder visade hur människorna rört sig mellan gårdar och allmänningar samt hur de investerat i gemensamma kommunikationsstråk. Ett 50-tal medeltida byggnader, både bostadshus och enklare bodar, fanns i området. Dessutom fanns stenlagda eller träbelagda passager som sträckte sig utefter de långsmala tomtarna. Även lämningar som flätverkshägnader och ett dräneringssystem med trärännor hade bevarats i den fuktiga jorden.

Den kända stadsplanen för Enköping före 1800 antydde före undersökningen att kvarteret låg i den medeltida stadens östra utkant. Vi vill istället föreslå att bebyggelsen i dess äldsta skeden under tidig medeltid varit mer centralt belägen i relation till en tidigmedeltida huvudgata. Den arkeologiska utgrävningen inom kvarteret Fältskären har gett nya kunskaper om Enköpings äldsta historia och kommer att vara viktig för diskussionen om medeltida staden i Sverige.

